Србистика/Serbica

Покрет за обнову србистике

О ИДЕНТИТЕТУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

О шездесетогодишњици Новосадског договора

Зборник радова

Матица српска у Дубровнику
Београд, 2014.

СРБИСТИКА/ SERBICA

Зборник радова

МАТИЦА СРПСКА У ДУБРОВНИКУ

О ИДЕНТИТЕТУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

О шездесетогодишњици
Новосадског договора

Зборник радова

За издавача
Милорад Буха

Зборник приредили
Петар Милосављевић
Момчило Суботић

Корице и припрема
Лука Исаков

Штампа
Графоофсет – Челарево

Тираж
500

О ИДЕНТИТЕТУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

О шездесетогодишњици
Новосадског договора

приредили
Петар Милосављевић
Момчило Суботић

Матица српска у Дубровнику
Београд 2014.

САДРЖАЈ

Предговор – Милорад Буха 7

НОВОСАДСКИ СКУП

Међународни научни скуп „Српско питање и србистика“ 11
Петар Милосављевић о *Новосадском скупу* 13
Текст Новосадског договора 13
Контекст Новосадског договора 24
Новосадски договор као догађај и разбијање Југославије 49
Закључци 73

НОВОСАДСКИ ДОГОВОР 97
АНКЕТА У ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА (ФАКСИМИЛ)

Септембар 1953.
М. Стевановић: КАРАКТЕР РАЗЛИКА У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА 101

Октобар 1953.
А. Белић: ПОВОДОМ АНКЕТЕ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ 117

Joža Horvat 122

Новембар 1953.
Stanislav Vinaver: AMANET VAM SRPSKA MODERNA REČENICA 123

Децембар 1953
D-r Josip Smodlaka: UREDNIŠTVU LETOPISA MATICE SRPSKE U NOVOM SADU 141
П. Скок: О СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ САДАШЊИЦЕ 143
Божидар Ковачевић: О САДАШЊЕМ ЖИВОТУ НАШЕГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА... 148
Милија Станић: ОКО НАШЕГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА 157

Јануар 1954.
АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА 164
J. Vuković: OSVRT NA DANAŠNJE PROBLEME NAŠEG PRAVOPISA 166
Đuza Radović: ANKETA LETOPISA MATICE SRPSKE 176
Marko Marković 178

Фебруар 1954.
Радован Лалић: О „РАЗЛИКАМА“ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА 183
Светозар Матић: О ЛАТИНИЦИ И О ЈЕДИНСТВУ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ 193
M. Božić: UREDNIŠTVU LETOPISA MATICE SRPSKE U NOVOM SADU 197
Vojin Jelić: MEĐE TREBA SVAKAKO RUŠITI 198
Antun Barac: „JEDAN NAROD TREBA JEDNU KNJIŽEVNOST DA IMA“ 199
Gustav Krklec: „RAST I CVAT“ JEZIKA 203
M. Hraste: O NAŠEM KNJIŽEVNOM JEZIKU I PRAVOPISU 205
M. Franičević 209
Ivo Frangeš: BUDIMO STRPLJIVI 211

Март 1954.
Vladan Desnica: KNJIŽEVNIK I JEZIK 212
Јордан М. Моловић: О НАШЕМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ 219

Април 1954.
М. С. Лалевић: О НЕКИМ ПИТАЊИМА НАШЕГ ЈЕЗИКА, ПИСМА И ПРАВОПИСА 224
Slavko Kolar: UKLONI ONO ŠTO SMETA, PRIHVATI ŠTO ZBLIŽAVA 236

Мај 1954.
Илија Кецмановић: НИЈЕ ДОБРО ТОЛЕРИСАТИ НЕТОЛЕРАНЦИЈУ 243
Нада Сенић: ЈЕДАН ПРАВОПИС 247
Julije Benešić: GLAS PROTIV ANKETE 252
Ljudevit Jonke: RAZUMIJEVANJE I SNOŠLJIVOST I U JEZIČNIM PITANJIMA 253

Јун 1954.
Slavko Pavešić 259
M. S Moskovljević: ZA ZDRAV RAZVITAK I PRAVILNU KULTURU NAŠEG KNJIŽEVNOG JEZIKA 263
Удружење преводилаца Србије: ЗАКЉУЧАК ПЛЕНУМА УДРУЖЕЊА ПРЕВОДИЛАЦА СРБИЈЕ 270

Јул-август 1954.
Josip Badalić: HITAR I SREĆU PRESKOČI 272
Josip Hamm: PERSPEKTIVE 274
Društvo prevodilaca Hrvatske: UPUTILO JE PISMO DRUŠTVU... 278
Viktor Car Emin 279

Септембар 1954.
Fran Tućan: REDAKCIJA LETOPISA MATICE SRPSKE - NOVI SAD 283
Jure Kaštelan: KNJIŽEVNOST I JEZIK 289
Slavko Ježić 293

Октобар 1954.
Marijan Jurković: DESETA GODINA 295
Novak Simić: (IZ PISMA REDAKCIJI) 300

Новембар 1954.
Светислав Марић: О НАШЕМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ 302

Децембар 1954.
Боривоје Недић: ЕТО, МЕНИ СЕ ТАКО ЧИНИ 313

НОВОСАДСКИ ДОГОВОР
(ФАКСИМИЛ)

Јануар 1955.
Број Летописа посвећен Новосадском договору 321

ДОКУМЕНТИ
Бечки књижевни договор 445
Вук Ст. Караџић: *Главна правила за јужно наречје* 447
Радомир Алексић – Михаило Стевановић: *Граматика српског језика. Језик* 452
Новосадски договор – оригинални документи 457
Зграда Матице српске 461
Зграда ПК СКВ 462
Живан Милисавац 463
Мате Хрaсте 464
Уводна реч Правописне комисије у књизи *Правопис српскохрватског језика* (1960) 465
Михаило Стевановић: *Савремени српскохрватски језик . Реч унапред* 467
Михаило Стевановић: *Граматика српкохрватског језика* 473
Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 474
Предлог за размишљање 477
Саопштење Матице српске о *Речнику* 479
Matica hrvatska se odriče Novosadskog dogovora 478
Krleža o jeziku

Напомене приређивача

ПРЕДГОВОР

Србима је приређено нешто што се није десило ниједном другом народу: промењен је идентитет њиховог језика. То се десило у југословенском периоду, посебно у време Друге Југославије, Титове.

Кључни догађај ове промене био је Новосадски договор. Овај догађај се одвио 8, 9. и 10. децембра 1954. године у Новом Саду, у организацији Матице српске и Матице хрватске. Тада је постигнут Новосадски договор о заједничком књижевном језику и правопису Срба и Хрвата. Овај Договор није одржан у згради Матице српске, како се обично мисли, већ у згради Покрајинског комитета Савеза комуниста Војводине.

До Новосадског договора у Србији и Црној Гори језик Срба се називао српски, а од овог договора називао се српскохрватски/хрватскосрпски. А после разбијања Југославије језик је добио више назива.

Зборник радова који поводом 60-годишњице овог чина објављујемо састављен је од претходно објављених текстова. Скупљени у истим корицама они би требало да допринесу спознаји о карактеру тога чина.

Декларацијом о називу и положају хрватског језика 1967 године, 18 хрватских институција одрекло се Новосадског договора, а 1971. године Договора се одрекла и Матица хрватска.

Матица српска се ни после 60 година није одрекла овог Договора. Ове године, 12. маја 2014, била је у Српском народомом позоришту одржана велика свечаност поводом 150. годишњице пресељења Матице из Пеште у Нови Сад. На свечаности је било доста говора о Матичиној традицији а Новосадски договор није ни поменут.

Ипак, не би била тачна оцена да са српске стране није ништа учињено да се проблеми настали Новосадским договором превазиђу. Године 2007. у организацији Покрета за обнову србистике и Владе Републике Српске Крајине у прогонству био је у Новом Саду одржан Међународни научни симпозијум „Српско питање и србистика“ (скраћено Новосадски скуп). Том приликом објављена су три зборника на 1144 страна са прилозима 59 учесника Скупа. У последњем од ових зборника објављени су и *Закључци*. У *Закључцима* се практично одбацује Новосадски договор, афирмише обнова српске филолошке традиције, и враћање србистике у систем европских филологија. После овог

догађаја објављена је и књига Бојана Радића *О новосадском скупу, разговори са Петром Милосављевићем* (2008).

На једном од најважнијих ставова Новосадског скупа, да треба обновити српску филолошку традицију, обновљена је 2009. године у Београду Матица српска у Дубровнику. Ова институција била је основана 1909. године у Дубровнику и деловала је све до 1914. када је забрањена. Пошто у целом југословенском периоду није деловала, она не носи грех за Новосадски договор и његове последице.

Организатори Новосадског скупа и обнављања Матице српске у Дубровнику овим зборником подсећају јавност и на Новосадски договор и на Новосадски скуп и на проблем нарушеног идентитета српског језика. Зборник може да послужи као основни материјал за организовање симпозијума о судбоносном историјском догађају који се збио у Новом Саду а оставио је многе последице.

Милорад Буха

НОВОСАДСКИ СКУП

Богдан Рабић

Разговори са Петром Милосављевићем

О НОВОСАДСКОМ СКУПУ

МЕЂУАРОДНИ НАУЧНИ СКУП „СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА“

У Новом Саду 23. и 24. новембра 2007. године одржан је Међународни научни скуп о теми СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА.

Организатори Новосадског скупа били су Покрет за обнову србистике и Влада Републике Српске Крајине у прогонству. Повод за одржавање је десетогодишњица Покрета за обнову србистике и оснивања Друштва за обнову србистике у Приштини (1997) те 70 година живота иницијатора Покрета проф. др Петра Милосављевића. Организациони одбор скупа сачињавали су Милорад Буха (председник), проф. др Слободан Костић, проф. др Петар Милосављевић, др Момчило Суботић и мр Небојша Кузмановић. На Новосадском скупу учествовали су филолози, политиколози, историчари, књижевници и публицисти из земље и иностранства. Својим благословом и учешћем Скуп је подржао Владика новосадски и бачки Г. др Иринеј (Буловић).

У припреми Новосадског скупа, као ванредни бројеви часописа Србистика/Serbica, *објављена су два зборника радова под истим насловом* Српско питање и србистика. *У првом, са поднасловом* Реферати и саопштења, Зборник радова 1, *објављено је 49 радова који су били пристигли пре одржавања Скупа од аутора из градова Србије, Републике Српске и Црне Горе (Београда, Новог Сада, Косовске Митровице, Ниша, Ужица, Крагујевца, Јагодине, Сомбора, Суботице, Бања Луке, Источног Сарајева, Никшића) и из других земаља: Русије, Пољске, Енглеске, Аустралије и САД. У другом ванредном броју часописа са поднасловом* Документи и коментари, Зборник радова 2 *објављени су документи Покрета за обнову србистике и други текстови од важности за тему скупа. Осим тога, свима који су били позвани да учествују на скупу биле су упућене две књиге Петра Милосављевића:* Идеје југословенства и српска мисао *(Књиготворница Логос, Ваљево 2007) и* Српско питање и србистика *(Логос, Бачка Паланка и Књиготворница Логос, Ваљево, 2007).*

У трећем, ванредном, броју часописа Србистика/Serbica, *који је штампан после одржавања Скупа под насловом* Српско питање и србистика – Излагања, Закључци и прилози – Зборник радова 3. *објављена су поздравна слова, уводна излагања и завршне речи на Новосадском скупу, затим, реферати који нису стигли да буду објављени у* Зборнику радова 1. и Закључци Новосадског скупа СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА. *У истом Зборнику у рубрици* Прилози *донета су неколика запажена полемичка реаговања и избор критичких осврта на неке од књига које су својом појавом обележавале програмску оријентацију Покрета за обнову србистике. Такође су донете и селективне библиографије појединих аутора, ревносних у обнови српске националне филологије.*

Још у току Новосадског скупа неки од учесника истицали су да учествују у једном од историјских догађаја. Овакве њихове оцене посебно су се

потврдиле у Закључцима *који су на крају скупа донети акламацијом. Ови* Закључци *су питање српског језика, српског народа и српске књижевности третирали посве другачије него Новосадски договор (1954). Њима је означен повратак српској филолошкој традицији, али и усклађивање са европским вредностима и мерилима. Организациони одбор Скупа обратио се затим на више адреса, домаћим и страним институцијама у намери да се нађе право решење за проблеме којима се Скуп бавио. Све оне ће бити објављене у посебној публикацији под насловом* Поруке/Обраћања.

БОЈАН РАДИЋ – ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ: О НОВОСАДСКОМ ДОГОВОРУ

ТЕКСТ НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА

Наставићемо овај разговор другом великом целином која нас води у другу половину двадесетог века. У питању је Новосадски договор, прецизније, за почетак, текст Новосадског договора.

Није случајно што је Новосадски договор постигнут у Титовој Југославији. Тада су створени услови да се озваничи хрватска интерпретација Бечког договора и да се оствари хрватска пројекција освајања српског језичког простора која потиче из 19. века.

Научници и књижевници, окупљени на Новосадском договору требало је да послуже стратешком циљу хрватског освајања српског језичког простора већ испланираном у њиховим интерпретацијама Бечког договора. Полазећи номинално од језичког јединства, Новосадски договор је пројектовао разбијање тога јединства и прокламовање два језика. Тај пројекат се није могао остварити без разбијања заједичке државе и он је и спреман за такву ситуацију.

Ова теза се може потврдити или оспорити аргументима. Да би се проверила, потребно је опет применити исти херменеутички метод. А то значи: истраживати прво текст Договора, па његов контекст, па сам догађај као целину. Новосадски договор почиње овако:

> ПОТПИСАНИ УЧЕСНИЦИ састанка које је сазвала Редакција Летописа Матице српске на завршетку анкете о српскохрватском језику и правопису после свестране дискусије одржане 8. 9. и 10. децембра 1954. године у Новом Саду донели су ове
>
> ЗАКЉУЧКЕ

Овај почетак текста Новосадског договора по форми подсећа на почетак текста бечког *Књижевног договора*. Али, само по форми. Суштинско значење ових текстова је потпуно различито. У *Књижевном договору*, била је реч о једном народу, једном језику и једној (националној) књижевности чије се име није помињало, али се подразумевало. У Закључцима Новосадског договора реч је о три народа, а о једном народном језику са двонационалним именом. Национални идентитет књижевности на томе језику у овом Договору се и не помиње.

Према Јагићевој причи, који се позива на Миклошића, главни учесник Бечког договора, Вук Караџић, није прихватао двонационално име језика – српскохрватски. Тек сто година касније, у Новосадском договору, који је био нека врста имитације Бечког договора, потврђено је и озваничено двонационално име језика. Другим речима, језику који се у годинама после Другог светског рата у Србији називао српски поново је ускраћен национални идентитет и наметнуто му је и хрватско име.

У Новосадском договору полази се од става да објективно постоји српскохрватски језик. Израз српскохрватски језик Вук Караџић никад није употребио. Према томе он није ни могао ни да дефинише обим и садржај овог појма. Обим и садржај појма српскохрватски језик дефинисани су у текстовима Ватрослава Јагића. Српскохрватски језик за Јагића, а потом и за Новосадски договор, то је језик који обухвата три основна наречја: чакавско, кајкавско и штокавско. Он има и друго име: хрватски или српски, хрватскосрпски. Име зависи превасходно од тога да ли га употребљавају Срби или Хрвати. Тако су Јагић, па потом Новосадски договор, од три језика направили један језик, али само фиктивно. Практично, назив српскохрватски натурен је за име једнога од та три језика, језика српскога, односно за штокавско наречје. Јер је само то наречје проглашно за књижевни језик српскохрватски. А од једнога народа који тим језиком говори, произведено је прво два народа код Јагића (Срби и Хрвати,) а у Новосадском договору већ три народа (Срби, Хрвати и Црногорци) да би их данас на политичкој сцени бивше Југославије било четири, пет. Овај мађионичарски посао нема никаквог научног основа нити било какве везе са ставовима Вука Караџића.

Исти, Јагићев, обим и садржај појма српскохрватски језик прихватио је од 1916. године и водећи српски лингвиста Александар Белић. Тако устројен појам је био је подржан већ у лингвистици прве, а потврђен у лингвистици друге Југославије.

Нужно је отуда поћи од става да је Новосадски договор направљен на основама Јагићевог а не Вуковог појма српскохрватског језика. Али, тако нешто у документима овога Договора није истакнуто. Јагић нигде, па ни у *Уводној речи Правописне комисије,* није поменут. Помињан је експлицитно само Вук. Али Вук у овом тексту није помињан у складу са научном истином, већ у складу са интерпретацијом Бечког договора коју су утемељили Јагић и јагићевци. Ево како почиње *Уводна реч* Правописне комисије.

> ПРЕДАЈЕМО ЈАВНОСТИ јединствени Правопис српскохрватскога књижевнога језика. Премда су за тим тежили највећи наши умови почевши од Вука Стефановића Караџића и Људевита Гаја у првој половини 19. столећа и премда су Брозов, Бораниħев и Белиħев *Правопис* били засновани на једнаким начелима, ипак је тек данашњој генерацији пошло за руком да се сложи у правопису који ће вредети на целокупном подручју српскохрватског језика. У исто време појављује се у Новом Саду и Загребу идентичан правописни приручник: један ћирилицом и екавски, а други латиницом и ијекавски, с потпуно једнаким пра-

вописним правилима и с потпуно једнаким правописним речником. То је свакако датум у развоју наше националне културе.

Вук Караџић је рођен 1787. године; Гај је рођен 1809. Вук је дакле од Гаја старији 22 године. Кад се Гај појавио 1830. године, својом књижицом *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (у својој 21. години) Вук је већ био објавио *Српску писменицу* (1814), *Српски рјечник* (1818), четири књиге *Српских народних пјесама,* календар *Даница* (1926), *Први српски буквар* (1827); обавио је реформе оба писма којима се служе Срби: ћирилице у *Српском рјечнику* и ћирилице и латинице у *Првом српском буквару.*

На жалост, у југословенском периоду, из виших разлога, уштимаване су чињенице, да би се потврдила теза да су Вук и илирци паралелно имали исте идеје и паралелно радили на стварању заједничког књижевног језика Срба и Хрвата. За пример такве тезе може да се наведе последњи текст Јована Кашића из књиге *Трагом Вукове речи* (Матица српска, 1987). Иза ове тезе није стајао само један филолог, већ хрватска и српска филологија југословенског периода оличена у Новосадском договору. Супротно од такве тезе предочене чињенице неумољиво сведоче да је Вук обавио све главне филолошке послове пре појаве Илирског покрета и то на природан начин, као што су чинили и други слависти, припадници других славенских народа. И да је хтео, Вук није могао да има исте тежње са Људевитом Гајем. Гај једноставно није ни постојао као филолог или идеолог док је Вук обављао своје главне филолошке послове. Први Гајев корак, у поменутој књижици из 1830, био је да, по угледу на Вука, обави исте послове за Хрвате, а што су и други слависти чинили за своје народе и језике. Беспримерно је рећи да су зрели Вук и млади Гај тежили некаквом језичком сједињавању Срба и Хрвата. Свако је обављао свој посао за свој народ. Али, Гај се одрекао амбиције да стандардизује хрватски језик који је обрађивао у свој првој књижици и уместо тога прихватио је Вуков, односно српски језик као књижевни језик за Хрвате. Вук је стално имао став да Срби имају свој језик а Хрвати свој. Па ипак су угледни потписници *Уводне речи Правописне комисије* саопштили јавности да су Вук и Гај имали исти циљ.

Нема никакве основе за тврдњу ни да је Вук касније прихватио Гајеве идеје из доба Илирског покрета. Вук се и пре и после појаве Илирског покрета, бавио превасходно српским народом, српским језиком и српском књижевношћу. Има, међутим, основа за тврдњу да се Вук на свој начин супроставио Илирском покрету. Учинио је то у тексту *Срби сви и свуда.* Тај текст је, да поновим, објављен у његовој публикацији карактеристичног имена: *Ковчежић за Србе сва три закона* (1849). По белешци, овај текст је био написан још 1836. године, дакле убрзо после појављивања Илирског покрета, а објављен је годину дана пред Бечки договор. У тексту *Срби сви и свуда* јасно се истиче став да су Срби они који говоре српским језиком. Тај став је принципијелан, јер важи за све европске народе, па треба да важи и за Србе и за Хрвате. Кад се тај текст упореди са почетним идејама Илирског покрета, по којима на Балкану не постоје Словенци, Хрвати, Срби или Бугари, већ само Илири који говоре

једним језиком, илирским, онда се види да су Вук и илирци велики идејни противници. Међу њима никакве сагласности није ни могло да буде.

Из списка потписника *Књижевног договора* јасно се види да Гај није ни учествовао на Бечком договору. Први напад на овај договор објављен је у Гајевим *Народним новинама* (1852). Учинио је то Анте Старчевић, тако што је негирао и самобитност Срба и српског језика. Старчевић је Србе прогласио Хрватима, а српски језик хрватским. Старчевић је илирску идеју доводио до краја, тако да је рушио и саму Гајеву стратегију о српскохрватском језичком заједништву. Зато је Гај реаговао у оном смислу у којем ће касније реаговати Јагић: инсистирао је на језичком заједништву Хрвата са Србима. То је била блажа, али злокобнија форма истог става којим се негирала самобитност српскога језика, народа и књижевности. И једна и друга интервенција са хрватске стране била је неспојива са Вуковим ставом да су Срби и Хрвати посебни народи јер имају и посебне, мада блиске, језике.

У наведеном тексту помињу се правописи: Брозов, Бораниħев и Белиħев. Броз и Бораниħ су хрватски правописци; Белиħ је српски. Помињу се и иста правописна начела.

На жалост, *Уводна реч Правописне комисије* показује веома низак ниво свести наших филолога који су тај документат потписали. Кад кажем наши, мислим пре свега на српске филологе. Имам утисак да филолози моје генерације (а то је генерација која долази после генерације Ивићевих) никад и нису видели Брозову и Бораниħеву књигу. О тим књигама могли су се обавестити евентуално из мога *Издавачког пројекта „Србистика"* уколико су га уопште читали. (Овај Пројект је први пут објављен у мојој књизи *Српски филолошки програм,* 2000). И Брозова и Бораниħева књига биле су предвиђене да се објаве у оквиру тога Пројекта у едицији *Правописи српског језика.* Важнија од тих књига је она старија, Брозова. Брозов *Хрватски правопис* прављен је по одлуци Хрватског сабора и то нескривено (тако пише у његовом предговору) на корпусу дела Вука Караџића и Ђуре Даничића, а у складу са Вуковим *Главним правилима за јужно наречје.* Објављен је и ступио на снагу 1892. године. Право име за такав Правопис било би *Правопис српскога језика.* Оно што је Броз учинио било је кривотворење. Књижевни језик који је Броз стандардизовао за хрватску публику био је српски и само српски. Бораниħев *Правопис* настао је на основама Брозовог Правописа. Појавио се 1923. године под називом: *Правопис хрватског или српског језика.* Под тим називом се појавио исте 1923. године и Белиħев *Правопис српскохрватског језика.* Оба правописа су исти језик сматрали заједничким добром Срба и Хрвата. И оба су стандардизовали језик на вуковским начелима. Специфичност Белиħевог правописа је у томе што је уважавао две варијанте српског језика: екавску и ијекавску, ћириличку и латиничку. Бораниħев правопис је под двонационалним именом стандардизовао само ијекавицу. Новосадски договор је Белиħеву и Бораниħеву пројекцију мирио преко неке врсте симетрије и претварао је у стварност. А та стварност је

имала трагичне последице по популацију српског језика. Вуковска ијекавица (јужно наречје) третирана је, практично, као хрватско наречје. Супротно од Белићевог *Правописа* у којем су и екавица и ијекавица и ћирилица и латиница биле српскохрватске, у правописима који су настали на основама Новосадског договора имплицитно су екавица и ћирилица били српски а ијекавица и латиница хрватски.

Како је у тексту Новосадског договора представљен српскохрватски језик?

О томе како конкретно треба схватити појмовни обим српскохрватског језика, не каже се ништа експлицитно у овом документу. Али се о томе имплицитно каже у првој тачки *Закључака.* Та прва тачка је и најважнија. Остале тачке проистичу из првог члана. А први члан гласи овако:

> 1. Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик, који се развио на његовој основи око два средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским.

Да би се схватило шта прва реченица овог члана конкретно значи може да се направи оваква парафраза:

> Срби, Хрвати и Црногорци говоре једним те истим народним језиком: српскохрватским, хрватским или српским који обухвата три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско.

Овакав став о српскохрватском језику овог обима и садржаја је очигледно произвољан. У време Новосадског договора само је хрватска страна могла да каже: Има Хрвата чакаваца, Хрвата кајкаваца и Хрвата штокаваца. А није могло да се каже: има Срба (и Црногораца) који су чакавци или кајкавци. Онако како су закључили лингвисти и књижевници на Новосадском договору, тако нису мислили ни Вук, ни Стојан Новаковић, ни Љубомир Стојановић, водећи српски филолози из предјугословенског периода. За Ђуру Даничића, који је уређивао *Рјечник хрватског или српског језика,* само су чакавско и штокавско наречје чинили хрватски или српски језик; кајкавски је за њега био словеначки. А да чакавски, кајкавски и штокавски чине један језик то је теза коју заступају и Старчевић и Јагић.

У логичком смислу, Старчевић је мислио исправније од Јагића. Ако хрватски језик обухвата чакавско, кајкавско и штокавско наречје, онда српског језика нема, па нема ни Срба као народа.

Старчевић полази од општеприхватљивог става у Европи да је један језик исто што и један народ, и обратно: један народ има један језик. То је и Вукова логика, то је и логика Миклошићева. Али по Вуковој и Миклошићевој (дедуктивној) логици добијају се и други резултати. По тој логици српски језик је штокавски; хрватски језик је чакавски; словеначки језик је кајкавски. И

ова логика више одговара стварности. За лингвистику и данас хрватски кајкавски и словеначки кајкавски представљају једну језичку заједницу. Да кајкавски хрватски не припада истој заједници са словеначким, већ да припада истој заједници са штокавским (односно српским) то је тенденциозна и неодржива конструкција.

Неодрживост става да су три (поменута) народа створили један те исти народни језик, показаће се већ ускоро. Кад буду објављени правописи српскохрватског односно хрватскосрпског језика црногорско име ће изостати. Али ће се, поред помињања Срба, Хрвата и Црногораца, почети да спомиње и четврто, име босанскохерцеговачких муслимана. Само седам година касније, 1967. о њима ће се званично говорити као посебном народу а име овога новопроглашеног народа писаће се великим словом: Муслимани. У складу са новопроизведеном стварношћу она прва реченица из Новосадског договора после тога требало би да се овако исказује: *Народни језик Срба, Хрвата, Црногораца и Муслимана један је језик.* Упркос јавној тврдњи да су четири народа створила један језик, све до разбијања Југославије опстајао је за тај језик двонационални назив. Лингвистика која је прекршила принцип о повезаности језика и народа, наставила је да га крши и даље. То кршење принципа који важе за све друге језике корен је свих наших невоља. Ако може да се један језик назове двонационалним именом, може и тронационалним именом, а може и четворонационалним именом. А, у крајњем случају, може да га назове ко како хоће. А кад дотле дође, онда реда нема, а то значи да не може да буде ни науке које може да буде само тамо где се ред поштује.

А друга реченица?

Следећа реченица истог става гласи:

> Стога је и књижевни језик, који се развио на његовој основи, око два средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским.

Из контекста се зна да је први поменути град главни културни центар Срба, а да је Загреб главни културни центар Хрвата. Али се из контекста такође зна да се Београд налази на штокавском подручју. Отуда је природно да он буде један од центара књижевног језика заснованог на штокавском наречју. Из контекста се такође зна да се Загреб налази на подручју где су народни говори кајкавски. Ако би књижевни језик у Загребу био грађен на основама народног језика, онда би Загреб био природни центар хрватског језика, који се у другој терминологији назива кајкавско наречје, а који се као језик разликује од сродног српског језика. Али, већ од времена Илирског покрета Загреб је напустио свој већ постојећи кајкавски књижевни језик и прихватио штокавски у вуковској варијанти, што значи штокавски ијекавски. Тако се десило нешто неприродно. Књижевни језик, који је прихватио Загреб, не одговара народном језику који се у њему и у његовој широј околини говори.

Као један од разлога зашто треба узети ијекавски изговор за књижевни језик Срба, Вук Караџић је истицао да тако треба чинити зато што је тај изговор међу Србима најраспрострањенији. На дијалектолошким картама штокавског наречја може се проверити Вукова тврдња. Ове карте показују да ијекавски изговор заузима бар исто онолико простора колико и екавски, а знатно више од икавског. Загреб се, међутим, налази изван сва три дијалекта/изговора штокавског наречја. Тврдити да је Загреб центар ијекавице на основама народног језика, значи говорити криво. Загреб јесте постао један од центара ијекавског књижевног изговора. Као што је и Хавана постала центар шпанског или Калкута центар енглеског. Отуда се може оспорити став да је *на основама народног језика* у Загребу изграђен центар српскохрватског односно хрватскосрпског књижевног језика. Као што се може оспорити и да је Калкута постала центар енглеског језика на основу народног језика града и околине.

У Бечком договору нема посебног помињања неких центара. У Новосадском договору их већ има?

Сврха истицања главних центара сигурно је политичке, а не филолошке природе. Требало је направити неку симетрију између српског и хрватског „удела" у „заједничком језику".

Не би се могло исправно истицати чак ни да је Београд одувек био центар екавског изговора. Пре него што је Београд постао стварни српски центар у новом веку, српска књижевност се на екавици неговала међу Србима са подручја Угарске. Ако неки центар Срба са тог подручја треба најпре поменути – то је Нови Сад.

А што се ијекавског изговора тиче, ствари су много сложеније. Главни српски филолог 19. века Вук Караџић писао је ијекавски. Своје идеје о српском језику и књиге на том језику ширио је из Беча где је живео. Беч је тако стварно био центар српске ијекавице. У Бечу је штампао и своје збирке српских народних песама које су углавном биле на ијекавском изговору. До 1954. године, тј. до Новосадског договора, постојало је више центара у којима су се штампале књиге на ијекавском изговору. То су били: Дубровник, Цетиње, Никшић, Мостар, Сарајево, Бања Лука. Ови градови су били природни центри ијекавског изговора. Природни у томе смислу што се у њима и у њиховој околини говорило штокавски ијекавски. Загреб, према томе, могао је да буде центар штокавског ијекавског као што је био једно време један од центара немачког језика и као што је данас један од центара енглеског језика. Ијекавски штокавски је Загребу (ако се изузму придошлице) туђ говор. Истицањем Загреба и Београда у први план имало је сврху да направи политичку симетрију у Договору.

Да ли је ишта одрживо у томе првом члану Новосадског договора?

Изгледа да није одрживо баш ништа. Све је гола конструкција, измишљотина. На жалост, мора се признати да је на тој конструкцији и измишљотини грађена судбина српског народа. Али сви не виде да све то има некакве везе са филологијом. И још увек нема довољно труда да се та конструкција одстрани. Присталице Покрета за обнову србистике настоје да се питање идентитета српског језика третира на коректан начин.

Шта је садржано у другим члановима Новосадског договора?

Садржано је исто оно што и у првом члану. Конструкција, грађена на националној симетрији. Али је та конструкција разрађена до перфекционизма. На пример, други члан Договора гласи:

> 2) У називу језика нужно је увек у службеној употреби истаћи оба његова саставна дела.

То је трећа по реду алинеја овога текста. Да будем прецизан. Прва алинеја – то је уводни пасус. Друга алинеја – то је први члан. У овој трећој алинеји позива се на нешто што претходно није дефинисано не само како треба, већ није уопште дефинисано. Видели смо да је у оној првој алинеји, која је овде наведена, поменут српскохрватски језик. То је учињено у складу са позивом на анкету. Показаће се, међутим, да то не значи да је довољно овај језик називати само српскохрватским, већ га у званичној употреби треба звати и хрватскосрпским. Односно да је то знање о двонационалној природи једног те истог језика толико компликовано да га може употребљавати ко како хоће. Сада је наша језичка ситуација таква да је и тужна, и жалосна и смешна. За многе од српских лингвиста може се рећи да се несувисло понашају. Чим се помене српски језик – губе памет.

Став да српскохрватски језик има два напред поменута национална имена проистицао је из става да су два народа, Срби и Хрвати, створили један те исти језик. Такав став се наметао од 19. века. Поред принципијелних ставова који су у оно време важили и још увек важе у лингвистици: један језик – један народ, тај став не би прошао. Међутим, у 19. веку за ову прилику направљена је још једна конструкција. По тој конструкцији Хрвато-Срби су тај „један" народ, само што имају два имена. То не значи да би онда било допуштено све оне који говоре тим једним језиком називати било којим од два имена. Напротив, међу њима постоји јасна разлика, Иако говоре једним језиком, они се деле по вери, па су Хрвати сви римокатолици, а Срби само православци. Могло би у томе да има и неке логике. Мада та логика одступа од оне која важи за друге народе. Али нема никакве логике у томе да се каже да су три народа (касније и четири народа: Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани) створила један те исти језик, а да тај језик мора да има само двонационално име.

Дошло је време, убрзо после овог Договора, да се и то питање расправи. Нађен је „мудар" одговор: четири имена за један језик, то би било нешто као „инвентар" о томе који све народи тим језиком говоре и зато то никако не мо-

же. Тако нешто неприхватљиво је са лингвистичког становишта. Али са лингвистичког становишта је прихватљиво да се једном те истом српском језику даје двонационално име. Добар број српских лингвиста пристајао је на такво решење. Нису били свесни да пристајањем на кршење принципа који важе за друге језике престају да буду научници.

А како је са текстом осталих чланова Новосадског договора?

Исто као и са претходним. Полази се од става да се српскохрватско заједништво гради на чињеници да су два народа у то заједништво уградили исту количину вредности.
Да бих ово што кажем илустровао, навешћу следећа три члана Новосадског договора:

> 3) Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су; зато треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма, што ће се постићи у првом реду школском наставом.
>
> 4) Оба изговора, екавски и ијекавски, такође су у свему равноправна.
>
> 5) Ради искоришћавања целокупног речничког блага нашег језика и његовог правилног и потпуног развитка неопходно је потребна израда приручног речника савременог српскохрватског књижевног језика. Стога треба поздравити иницијативу Матице српске која је у заједници са Матицом хрватском приступила његовој изради.

Нигде у тексту наведених чланова Новосадског договора није јасно речено шта је у заједничком језику и писму српско, а шта хрватско. Али је то учињено тако као да се то подразумева. Речено је јасно Срби и Хрвати имају заједнички језик, који ће се од Новосадског договора па убудуће звати званично српскохрватски/хрватскосрпски. Нигде није речено, али је у структури текста је сугерисано, да је екавица српска, а ијекавица хрватска; да је ћирилица српско писмо, а да је латиница хрватско писмо... Сугерисано је, такође, да је лексичко благо српскохрватског језика заједничко, али да се то ипак на неки начин може делити.

Употребљавате израз сугерисано, а то значи да подразумевате и израз сугестија. Да ли су такве форме изражавања својствене научним текстовима?

Научним текстовима нису својствене. Али се за Закључке Новосадског договора не би могло рећи да су писани научним језиком, да чине научни текст. Језик науке је у принципу дискурзиван. Сви појмови треба да буду јасни и јасно дефинисани. У овом документу уопште немамо посла са јасно дефинисаним појмовима. Пре свега, немамо посла са јасно дефинисаним појмом српскохрватски/хрватскосрпски језик. Појмови имају значење у систему других појмова. Сви појмови који се тичу других народних језика имају јасно значење. Зна се шта је то чешки језик, словачки језик, бугарски језик, немачки је-

зик, француски језик, шпански језик. Не зна се и не може се знати шта је то српскохрватски/хрватскосрпски језик. Појам о таквом језику једноставно излази из система појмова који се тичу других језика. То, другим речима, значи да је српскохрватски језик фикција.

А што се тиче израза: сугестија, сугерисано, није појава непозната у употреби језика. Али она није карактеристична за научни језик, већ за језик уметности. Једна од главних карактеристика језика којим су се изражавали симболисти јесте сугестија, сугерисано, наговештено. Песник симболиста не говори јасно. Он значење сугерише, наговештава. То знају сви који су се бавили симболизмом. Исто средство су употребили и они који су писали Закључке Новосадског договора. Не можете их оптужити да су рекли да је латиница хрватско писмо а ћирилица српско, нити да је ијекавски изговор хрватски, а екавски српски. Они су само сугерисали да тако *Закључке* треба схватити.

Да ли се и овде, попут тумачења Бечког књижевног договора, догодила победа реторике?

Новосадски договор је превара у дискурсу. Уместо научног текста, понуђен је текст друге врсте, понуђен је реторички дискурс. А кад се каже реторика, онда треба имати у виду да се ради о дисциплини која се бави наговором и убеђивањем а не истином. Истина је подручје дијалектике. У циљу постизања таквог циља уметници политике послужили су се уметничким средствима. Њихов циљ је био дугорочно успео. То значи, да се практично одржавао све до Новосадског скупа, овог нашег који је одржан прошле године.

Дакле, историја се поновила...

Новосадски договор је, исто тако, у целини једна велика језичко-политичка превара. Та превара је грађена на ставу да су Срби и Хрвати створили један те исти језик, а остали посебни народи. Тако нечег није било нигде у свету. Није било нити је могло да буде у случају Срба и Хрвата. Из политичких разлога требало је тако да буде приказано. А за такво приказивање одговорни су, између осталог, и филолози и књижевници који су писали или су само потписали Новосадски договор. О томе сведоче и остале тачке Новосадског договора: 6, 7. 8. и 9.

Главна ставка у тим тачкама јесте израда заједничког правописа, тј. правописа заједничког језика Срба и Хрвата. Ови правописи требало је да реше и класична правописна питања, али и питање терминологије, и „превођења" са хрватског на српски и обратно. А шта је све то у ствари значило могло се видети тек пошто се тај јединствени правопис појавио.

Заправо, није се појавио један, већ су се појавила два правописа. Појавили су се *Правопис српскохрватскога књижевнога језика,* штампан екавицом и ћирилицом у Матици српској у Новом Саду и *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* који је штампан ијекавицом и латиницом у Матици хрватској у

Загребу. Оно што је у претходним члановима било сугерисано, то је у овим правописима и урађено. Сугестија је још више конкретизована. Ови правописи су јасно показивали шта је чије: сугерисали су да су ијекавица и латиница хрватски, а да су екавица и ћирилица српски део заједничког језика.

КОНТЕКСТ НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА

Стигли смо до тумачења контекста Новосадског договора. Питање је: зашто су угледни филолози и књижевници потписивали непринципијелне ставове? Зар нису баш никако могли да им се супроставе?

На ово питање могућа су два основна одговора.

Један је – да су тако чинили из идеолошких разлога. Идеологија се обично дефинише као лажна свест. Југославија уопште, а поготову она Титова, почивала је на лажној свести о југословенству. Ова лажна свест је прозводила лажне ставове и нездрава стања.

И иза партизанског покрета стајала је лажна свест о југословенству. Од Триглава до Ђевђелије, борили су се партизани за Југославију, ону коју је већ био створио краљ Александар. Само су Тито и неки људи око њега знали да ће помоћу те лажне свести остварити своје циљеве који су били антијугословенски. Који су водили ка разбијању ове државе. Још за Титова живота било је уведено правило да се у Југославији не може бити Југословен по националности.

Покрет Драже Михаиловића, дакле четнички покрет, такође је у основи имао југословенску идеологију. Дража је био министар војни у ратној Влади Краљевине Југославије и командант Југословенске војске у отаџбини. Велику Србију он није имао у виду; то показује четнички конгрес у селу Ба (1944). Могли су је имати само неке његове присталице.

Колико знам, и Љотићев „Збор" је имао за циљ обнову Југославије, на неким својим идејним основама. Али се Југославије није одрицао.

Два најгласовитија Србина који су живот после Другог светског рата завршила у изгнанству, владика Николај Велимировић и Слободан Јовановић, били су пројугословенски оријентисани. Владика Николај је у време Првог светског рата боравио у Енглеској и у Америци да би помагао политику своје владе. А то је значило политику која је довела до стварања Југославије. Слободан Јовановић је био председник Владе краљевине Југославије у Лондону у време Другог светског рата и кажу да је до краја живота веровао у идеју југословенства. Без Југославије - ништа.

Српски историчари између два светска рата, Владимир Ћоровић и Васа Чубриловић, на пример, и остали њихови следбеници, веровали су у ту идеологију. Чубриловић, који је доживео разбијање и распад Југославије, до краја је остао веран идеологији југословенства.

Недавно сам прочитао књигу Милутина Деврње *Земља преварена* у издању Задужбине Светог манастира Хиландара (Београд 2007). Деврња је био један од младих интелектуалаца из круга око песника Момчила Настасијевића;

учествовао је у припреми за штампање његових *Целокупних дела* (1938-39). Одавно за њега знам, јер сам докторирао на Настасијевићу, али сам мало знао о његовој судбини. После заробљеништва, које је провео у Немачкој, Деврња се вратио у Југославију и у њој је доживео историјски преврат. Државни преврат и промена друштвеног система десили су се у непромењеним државним оквирима. Текст *Земља преварена,* по којем и књига носи име, написан је, изгледа, педесетих година. Деврња, како књига показује, није сумњао у идеју југословенства, није је схватао као средство које је Тито користио да би сатирао Србе.

Јован Дучић био је пројугословенски оријентисан између два светска рата. Поздравио је увођење краљеве диктатуре чланком у Политици под насловом *Реч Југославија* (1929). Али је био и један од ретких људи који је већ на почетку Другог светског рата јасно променио став. Он је још 1942. јавно писао да Југославију не треба обнављати. За његове аргументе сазнали смо тек из књижице *Верујем у Бога и у српство* која је код нас објављена први пут оне године кад је Југославија била разбијена, 1991.

Свака филолошка идеја, зависна од идеологије југословенства, аутоматски је подразумевала и политику српскохрватског језичког јединства. А то значи да је за тачку гледишта имала сербокроатистику.

Те идеологије ниште били лишени ни Ви.

И то је тачно, али и није тачно. Ја сам аутор књиге *Идеје југословенства и српска мисао* (2007). Први и последњи текст у књизи тичу се баш те идеје. У првом се показује да су постојале две идеје југословенства, српска и хрватска. Нешто сам о тим идејама већ рекао. У последњем тексту из моје поменуте књиге, у тексту *Часопис „Поља" и југословенство,* показано је и како ја те две идеје нисам разликовао; али како је мени, и многим блискомишљеницима, била блиска и прихватљива, у ствари, српска идеја југословенства. Као уредник Поља и као организатор Стражиловских сусрета младих интелектуалаца Југославије ја сам и несвесно подржавао управо ту идеју. Српска идеја југословенства као узајамности и блискости јужнословенских народа и ништа више од тога, није била израз лажне свести. Она није нудила лажно јединство које је било усмерено ка деконструкцији било ког јужнословенског народа, па ни српског, као што је то била штросмајеровска или хрватска идеја. Српска идеја је била природна и здрава. Она би и данас била могућа и одржива уколико би политичке прилике биле друкчије.

А који је то други узрок неприхватљивог односа српских филолога према озбиљним филолошким питањима?

Други узрок је страх. Сведок Деврња, који бежи из Југославије, говори о томе како је Тито владао помоћу страха. После Другог светског рата у Југославији могло се десити свакоме свашта, а да за то нико не одговара. *Страх жи-*

воту каља образ често. То је стих из *Горског вијенца.* Новосадски договор се не може разумети и тумачити ван историјског контекста који су чинили Информбиро и Голи оток, и сва друга политичка средства застрашивања онога времена.

Знам за једну анегдоту која најбоље говори о природи страха.

Одржава се 20. конгрес КПСС. Реферат подноси Никита Хрушчов, човек из партијског и државног врха. У реферату се говори о злочинима Стаљина и његовог режима. Читање Хрушчовљевог реферата изазвало је велики аплауз. Нашао се неко у огромној сали Конгресног дворца који није аплаудирао, али је рекао:

– Ну, друже Хрушчов. Слажем се с Тобом. Али објасни зашто то ниси рекао док је Стаљин био жив. Него говориш то сада када је хазјајин (газда) мртав.

У огромној сали настаје тајац. Хрушчов је још за говорницом. Повишеним гласом пита:

– Нека се јави онај који је поставио питање!

Нико се из сале не јавља. Хрушчов опет каже још јаче:

– Нека се јави онај који је поставио питање!

Тако и трећи пут. Опет се нико не јавља. Хрушчов каже:

– Ето због чега сам ћутао.

Свима у сали је све било јасно.

Хроничар времена о којем причамо, писац Борислав Пекић у књизи *Године које су појели скакавци* описао је опште безакоње у земљи које је огромном броју људи онемогућило да се врате у своје куће на Косову и Метохији; да изгубе и куће и имања; да изгубе и част и перспективе. Сећам се како је Владимир Димитријевић, чувени издавач, власник куће L'age d' homme из Лозане и Париза, причао на телевизији о томе како су на суђењу његовом оцу, трговцу, скинули и одузели зимски капут. Био је крив само зато што је био буржуј (по нечијој процени).

Наступиће после тога и време Резолуције Информбироа и тзв. ибеоваца, стварних или набеђених. Сећам се једног телевизијског интервјуа Данила Киша пред саму његову смрт са двема нашим Јеврејкама које су се одселиле у Израел. Једна од њих је доспела на Голи оток само због безазленог вица.

Приче о овим судбинама по себи могу да имају неку вредност. Њихова функција је, међутим, да покажу у каквој атмосфери је припремљен Новосадски договор. Више пута сам у разним приликама окривио Александра Белића, најауторитативнију личност у Новосадском договору. И сада тврдим да је требало је да се понаша као научник и да сноси ризик свога позива. Али знајући механизам који је млавио људе у оно време, ипак имам извесног разумевања и за појединце у таквим приликама и за њихове поступке.

Да ли су сви учесници у Новосадском договору имали разлога за страх?

Тешко је то рећи. Али узмимо, на пример, Иву Андрића, који је био први на листи потписника. Иво Андрић био је дипломата високог ранга између два светска рата. Као амбасадор Југославије у Немачкој присуствовао је потписивању тројног пакта 25. марта 1941. године. Као припадник организације „Млада Босна", која је 1914. организовала атентат на престолонаследника Фердинанда у Сарајеву, он је следио идеологију југословенства. Имао је и Андрић, дакле, разлога за страх. Али и потребу да се понаша у складу са идејом југословенства.

Други потписани, Александар Белић, прихватио је још у току Првог светског рата идеологију југословенства. На плану филологије то значи да је прихватио сербокроатистику Ватрослава Јагића. Био је, дакле, спреман да лингвистику подреди државним интересима. У току Другог светског рата, када се видео шта је рађено са Србима у Независној Држави Хрватској, не само на стратиштима, у логорима него и у научним установама, могао је и Белић интимно да промени своје ставове. Такву промену, и да је ње било, он није обелоданио. Ипак, после рата у Српској академији, чији је председник био Белић, основан је 1947. Институт за српски језик. Истих година у Загребу је на обавезан је био двочлани назив – хрватски или српски. А онда је дошла политика да и у Београду мора бити српскохрватски. Институту, али и Академијином Речнику српског језика у складу са том политиком морало се мењати име. Треба знати да је Белић 1942. потписао *Апел српском народу*. То је, у ствари, био апел против комуниста. Могао је сада да бира: или да служи новом режиму или да нестане са јавне сцене, а можда и из живота. У време моје младости причала се анегдота о томе како је Белић дуго година после рата имао спремљено ћебе за затвор. И он га је „заслужио", као што су га „заслужили" и многи други српски интелектуалци, који су због мањих грехова губили главе. Пре неколико година прочитао сам једну кратку информацију о томе како су Белића комунистички властодршци „омекшавали". Много дана у време зиме Белић се смрзавао. А онда су га посетили другови Кардељ и Ђилас и „згрозили се" над небригом према великом научнику. Одмах после те посете Белићу је омогућено грејање у стану. Белић је, разуме се, могао да схвати шта је све режим могао да му приреди. А ако је Белић прихватао формулације Новосадског договора, онда се не треба чудити што су потпис на овај документ ставили и његове млађе колеге, некада његови студенти, Милош Московљевић, Михаило Стевановић и Јован Вуковић. Могли су о језику да мисле шта хоће, али су морали да се уклапају у поредак. Московљевићу и Стевановићу приписивано је у грех што су после рата употребљавали израз српски језик.

Кад је Белић у питању, треба имати у виду још и ово. Он је још од пре Првог светског рата владао српском лингвистичком сценом. Што је мислио Белић, морали су да мисле и његови доценти и његови студенти. То је била диктатура једне концепције. Белић као личност био је због тога комунистима драгоцен. Знали су да га употребе.

Међу потписанима био је и класични филолог Милош Н. Ђурић. И овај велики научник имао је „путера на глави": он, истина, није потписао апел против комуниста, али је учествовао на четничком конгресу у селу Ба (1944).

Главни новосадски организатори овога скупа били су одговорни уредник Летописа Матице српске Живан Милисавац и секретар Матице српске Милош Хаџић. Обојица су били припадници партизанског покрета. За Милисавца је важна чињеница да је био загребачки, па београдски студент књижевности, а за време рата радио је у АГИТПРОП-у. Запамтио сам га као човека који је често истицао да припада „напредним снагама". Умео је обичај да каже: „Ми напредни". Био је предратни руководилац ОМПОК-а (омладинског покрета у Војводини). Израстао је у кругу око Васе Стајића. За Васу Стајића умео је понекад да каже да је „Апостол Војводине".

Милош Хаџић је запамћен као дугогодишњи управник Српског народног позоришта. За време рата, као учитељ (што је онда значило интелектуалац) био је члан АГИТПРОП-а. Обавио је и један посебан задатак: извео је 1944. Васу Стајића на слободну територију. Васа Стајић је знаменита личност из историје Војводине и Матице српске. При крају Првог светског рата, на прагу стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, он је заступио идеју да Војводина треба прво да се прикључи Хрватској, па да се у оквиру Хрватске нађе у саставу Југославије. Није се тако десило. На скупштини у Руми новембра 1918. Срем се прикључио Србији. Неколико дана касније, 25. новембра 1918, на Великој народној скупштини у Новом Саду победила је опција Јаше Томића: вољом изабраних представника, Банат, Бачка и Барања прикључили су се Краљевини Србији. Јосип Броз Тито у току рата је изјављивао: Знам да Војводина треба да добије аутономију. Тек треба да се одлучи да ли у оквиру Србије или Хрватске. Што значи да ни тада није одустајао од опције Васе Стајића. Васу Стајића су после рата комунистичке власти поставиле за председника Матице српске. Умро је 1947. године. Милош Хаџић је био секретар Матице српске само године 1954. када је донет Новосадски договор. Може се претпоставити да је и тај посао обавио по задатку добијеном одозго.

Пошто сам се много пута виђао са Бошком Петровићем, знам да је и он здушно био за Новосадски договор. У мом тексту *Тајна Бошка Петровића* (који је објављен у књизи *Идеје југословенства и српска мисао,* 2007) показано је да је Бошко Петровић у Матици спроводио политику Загреба. Не верујем да су Младен Лесковац, Живојин Бошков, Светислав Марић интимно имали против овог Договора. Да му се јавно супротставе, није долазило у обзир чак и да су мислили другачије.

По идејама које је заступао, Новосадски договор се одвио у духу традиције хрватске филологије. У њега су уграђени ставови те филологије, посебно њеног најзначајнијег представника Ватрослава Јагића. Јагић, ЈАЗУ и Матица хрватска заступали су деценијама став да Срби и Хрвати имају један народни језик, српскохрватски, хрватски или српски. Такав став није имао ни Вук, ни Матица, ни Српска краљевска академија из предјугословенског периода. Наметање тога става био је стратешки циљ хрватске филологије. Иако нема по-

требе посебно коментарисати удео и лична расположења појединих хрватских учесника на овом Договору, треба рећи да су сви они бранили право на разлике, имплицитно бранећи право на некакав посебан хрватски део језика који су прихватили од Срба. То је била у пуном смислу реализација старе хрватске језичке политике.

До Новосадског договора дошло се на основу анкете о српскохрватском језику који је организовао Летопис Матице српске. Запамћено је да је овом Договору претходио један сличан покушај: Скерлићева анкета у Српском књижевном гласнику 1913. године.

Та два догађаја стварно јесу у вези. Али се та два догађаја и разликују. Разликују се пре свега по резултатима. Скерлићева анкета спроведена је пред Први светски рат, када (Штросмајер-Јагићева) идеологија југословенства још није била победила. Отуда Скерлићева анкета није довела ни до каквог договора. Али ова Летописова, Милисавчева, јесте. Не зато што је Милисавац био привлачнија личност од Скерлића. Већ зато што је Скерлићева анкета била индивидуални чин једног „напредног" српског интелектуалца. Иза још „напреднијег" Милисавца је стајала једна „напредна" држава на чијем је челу стајао симбол „напредности" друг Тито. У Скерлићево време интелектуалци, позвани да одговоре на анкету, одговарали су као слободни људи. Интелектуалци, позвани да одговоре на Милисавчеву анкету, једноставно су знали да морају да одговоре како треба. Један једини глас био је против Договора. То је био глас Јулија Бенешића. Он је сматрао да Срби и Хрвати не треба да се договарају. Већ да и једни и други треба да раде по своме. Сви други су подржавали идеју о Договору.

Скерлића сигурно нико није натерао да поступи онако како је поступио.

У мојој књизи *Увод у србистику* Скерлићу је посвећено сразмерно доста простора. Приказан је и као један од главних представника хрватске (Штросмајерове) идеје југословенства у Србији. Скерлић је и Старчевића позитивно оцењивао. Има о Старчевићу чак и посебан чланак. Што значи да он, једноставно није видео оно што је могао и требало да види.

Код Скерлића је супер-его, изгледа био посебно развијен. То је, по Фројду, онај надсвесни део личности. Структура његове личности била је таква да је тежио да буде напредан, антиклерикалан, широкогруд. Идеал му је био Светозар Марковић. Са становишта таквог идеала природно је што је ниподаштавао Лазу Костића. Његов супер-его је програмски тежио неговању братства и јединства са Хрватима, на сличан начин на који су то чинили „напредни" у новије време.

Скерлић је имао предрасуду да је ћирилица српско писмо а латиница хрватско, да је екавица карактеристична за српску књижевност а ијекавица за хр-

ватску. Па кад је већ тако, треба деловати у духу братске слоге: да Срби жртвују ћирилицу, а Хрвати ијекавицу па да се интегришу и уједине. Јединство по сваку цену, у духу привлачне идеологије југословенства. У својој „напредној" широкогрудости, он није ни примећивао да Срби са Хрватима немају шта да деле ни да уједињује, јер су српски били и латиница, и ћирилица, и екавица и ијекавица.

На Новосадском договору ипак је било другачије?

Скерлићева анкета ишла је за тим да се српски језик, третиран као српскохрватски, што више уједначи. Новосадски договор је ишао за тим да се исти тај српски језик што више раздели: и то по линији изговора и по линији писама. И то на српски и на хрватски део. То су битне разлике у схватању идеје о српскохрватском језичком јединству.

Имате ли потврде за ове тезе?

Срећом, о овоме има одвише материјала.

Све оно битно о Новосадском договору може се сазнати из литературе. Основну литературу чине седаманест бројева Летописа Матице српске. Први је број Летописа за септембар 1953. У њему је објављен уреднички текст *Анкета о питањима српскохрватског језика и правописа.* Уредништво Летописа чинили су Живојин Бошков, Живан Милисавац (одговорни уредник) и Бошко Петровић. У том септембарском броју објављен је и први одговор на анкету Михаила Стевановића *Карактер разлика у књижевном језику Срба и Хрвата.* У три наредне свеске Летописа за 1953, и затим у свих 12 свезака за 1954. објављивани су пристигли одговори на анкету. Од 110 позваних одазвало се свега 36 учесника.

Најзначајнији од свих бројева Летописа је онај из јануара 1955. Он је у целини посвећен самом скупу: отварању, дискусији и *Закључцима.* Овај број Летописа има 125 страна.

Све је ту о овом догађају. Само треба анализирати. Било би добро да неко нарави докторску тезу о Новосадском договору.

Коме је овај договор био потребан или потребнији? Србима или Хрватима?

Србима није био потребан. Био је потребан Хрватима. Требало је да се озваничи хрватско право на српски језик и спречи даљи повратак србистичкој парадигми о српском језику.

Хрвати су на састанак дошли спремни. Пре него што су формулисани *Закључци* овог састанка, постојали су предлози како то треба учинити. Јосип Хам је имао предлог који овако гласи:

Ја сам у свези са свима овим питањима саставио и кратке фомулације, које углавном одражавају оно о чему се овде говорило, и што би ваљало да уђе у закључке, па мислим да би то могло добро доћи оним друговима, који ће на крају (у комисији, у коју су изабрани) формулирати закључке са овога савјетовања. Ја ћу их полагано овдје прочитати, да их другови могу забиљежити:

Ј е з и к: Језик којим се служе Срби и Хрвати, јест један са два књижевна изговора, екавским и ијекавским.

Оба су изговора са својим књижевностима у свему равноправни.

У савезној администрацији, у школству, у војсци, у законодавству, треба једнако употребљавати и један и други изговор.

И м е: О томе, хоће ли се придјеви „српскохрватски" или „хрватскосрпски" када се употребљавају за ознаку језика, који је заједнички и Србима и Хрватима, писати с цртицом или без ње, одлучит ће комисија, којој ће бити повјерен рад око заједничког правописа.

П и с м о: Оба писма и латиница и ћирилица јесу равноправни, и треба настојати да их сви Хрвати и Срби усвоје.

П р а в о п и с: Заједнички језик и заједничка књижевност треба да имају и заједнички правопис и заједничку стручну терминологију. Рад на уједначавању правописа треба повјерити посебној комисији, у коју ће ући представници установа и удружења, којима је повјерена брига за нови рјечник књижевног језика. Иницијативу и техничку организацију за овај рад треба да преузму Матица српска у Новом Саду и Матица Хрватска у Загребу.

Р ј е ч н и к: Треба приступити изради заједничког рјечника у којем ће бити садржан лексички и фразеолошки фонд новије српске и хрватске књижевности приближно од 1900. године до данас.

Рјечник треба да је информативан, с потребним тумачењима и са што богатијом синонимиком и лексичком и фразеолошком грађом са најразличитијег подручја нашега културнога живиота.

Иницијативу (радну) за израдбу овога рјечника треба да преузму Матица српска у Новом Саду и Матица хрватска у Загребу. Они ће се ставити у везу са Српском академијом наука у Београду, с Југославенском академијом знаности и умјетности у Загребу, катедрама за српски или хрватски језик и књижевност на филозофским факултетима у Београду, Загребу и Сарајеву, с Удружењем за српскохрватски језик у Београду, с Хрватским филолошким друштвом у Загребу и с Друштвима књижевника у НР Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини, те ће у договору с њима изабрати редакциони одбор, у који треба да уђу два представника из Београда и Загреба, и један представник из Сарајева.

Уредници ће по споразуму међу собом и у споразуму с поменутим установама и удружењима одредити писце и грађу, која ће се ексцерпирати, и спремити све што је потребно да рад на рјечнику може почети у што скорије вријеме.

Средства, која су потребна за припремни рад, обрадбу и издавање рјечника, треба прибавити од савезних власти и од извршних вијећа Нр Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе.

Т е р м и н о л о г и ј а: Питања у вези са заједничком терминологијом треба расправити са савезним органима и установама за просвјету, за законодавство, за стандардизацију и сл. Организацију могле би преузети Академије преко својих института за језик, а средства за тај рад требале би да пруже споменуте установе и органи савезног карактера. (93-95)

После тродневног заседања, *Закључке* скупа саопштио је председник комисије за закључке Мате Храсте. Факсимил ових закључака је до сада много пута објављен. У овој књизи они се објављују у *Прилозима*: онако како су објављени у Летопису и онако како су објављени у *Правопису* Матице српске. Објављени *Закључци* се у битноме не разликују од *Закључака* које је саопштио Јосип Хам.

Главни хрватски филолози на Новосадском договору били су: Мате Храсте, Људевит Јонке и Јосип Хам. Њихове идеје, ставови и формулације су на Договору прихваћене. Један од значајних хрватских филолога који није дошао на овај састанак, Стјепан Ившић, ставио је потпис на Договор уз ограду која гласи: „Овај потпис дајем с напоменом, да изјава у 4. т. *Закључака* не смије служити за пропаганду екавског изговора на досадашњем књижевном ијекавском подручју" (види у *Прилозима*). Овакво упозорење имплицира став да је екавица српска, а ијекавица хрватска па да се не сме допустити да се оно што је српско натура Хрватима. Такав став ће бити полазна основа *Декларације о хрватском језику* (1967) и у одрицању Матице хрватске од Договора (1971). Крлежа, који је јавио да не може присуствовати, потписао већ учињени Договор, а потписао је и *Декларацију* (1967). Новосадски договор је био политичка (тачније, политикантска) игра која је требало да трасира пут за одвајање хрватског језика од српског по линији ијекавица и латиница.

Да ли је неко водио рачуна о идентитету и интегритету српског језика у тим смутним данима и годинама?

Филолошка драма о идентитету српског језика одиграла се за време мога животног века. Рођен сам 1937; у основну школу пошао сам 1944. у ослобођеној Топлици; гимназију сам учио у Прокупљу и Новом Саду. У свим мојим школским сведочанствима од 1945. до 1956. први предмет звао се Српски језик. У последњем мом сведочанству из новосадске Гимназије 1957. овај предмет се звао Српскохрватски језик. Преименовање истог језика био један од резултата Новосадског договора. Тај преименовани назив језика важио је од 1955. до 1992. године. Сада се језик којим говорим и пишем опет зове српски језик. Али, није се све вратило на старо и право. Јер, исти језик се сада назива и хрватски, и бошњачки/босански и црногорски. Уместо једног титулара језика има их више. Филолози не би дозволили да се тако нешто ради са било којим другим европским језиком. То може само српском језику да се чини. Мој став је овакав: За многа зла која је српски народ преживео у 20. веку највећу одговорност сносе филолози, пре свега српски, али и други, који свој посао нису радили како треба.

Да је Новосадски договор био потребан Хрватима, а не Србима, за то има потврде у самом објављеном материјалу у Летопису Матице српске. Наводим део дискусије др Мате Храсте из свеске Летописа за јануар 1955, са стране 101:

Ја сам јуче говорио о називу језика, али ћу сада мало проширити, само да се види како то питање изгледа кад се гледа из Загреба, а како кад се гледа из Београда или из Новог Сада. Можда сам мало оштрију ријеч употребио кад сам рекао да је д-р Московљевић рекао неистину о називу нашега језика у Србији. Ја сам прошле године у липњу мјесецу био изасланик Савјета за просвјету и културу на испиту зрелости у Дубровнику. Имао сам прилику да видим једну свједоџбу из Котора у Црној Гори, исто тако и свједоџбу ученице која је дошла два-три месјеца прије тога из Ваљева, и једну свједоџбу ученице из Мостара и на темељу тога сам рекао јуче да је на свједоџби из Котора назив језика био „српски језик", из Ваљева „српски језик", а на свједоџби из Мостара писало је „српски или хрватски језик". Нисам говорио о Војводини, јер сам знао да је то аутономна покрајина и нисам имао при руци ниједну свједоџбу из Војводине. Као што сам рекао, то сам утврдио на свједоџбама ученика који су дошли из споменутих крајева.

У следећем пасусу, чије завршне реченице цитирам, Храсте каже:

Код нас се језик увијек звао – осим за вријеме окупације – хрватски или српски, и мислим да смо ми увијек више водили рачуна о осјетљивости Срба у Хрватској – бар у том питању – него Срби о осјетљивости Хрвата у Србији. Непријатно ми је споменути, али ћу додати, да је послије рата била велика нетактичност Стевановића и Алексића, који су 1945. издали *Граматику српског језика.*

Зашто Храсте инсистира на двонационалном називу језика?

Он инсистира на двонационалном називу језика зато што је то стара хрватска теза, која потиче из 19. века. Језик о којем је реч у предјугословенском периоду српске институције су називале српски језик. Тако су чиниле Матица српска, Друштво српске словесности, Српско научно друштво, Српска краљевска академија. Супротно од тога Матица хрватска и Југославенска академија знаности и умјетности су исти језик (а то је само српски језик) називале су хрватски или српски. Оне су тако чиниле зато што нису могле да тај језик назову једнонационалним именом, да га назову само хрватским, јер Хрвати тај језик нису ни створили нити њиме говорили. У то време је цео свет знао да је тај језик српски. Могао је, евентуално, да прође став да је тај језик српскохрватски, односно хрватски или српски. Али да је хрватски – то ипак није могло.

Није тачно оно што професор Храсте каже да се језик о којем говори „увијек" звао хрватски или српски. Двонационални назив је уведен са оснивањем Југославенске академије знаности и умјетности (1867). Србин Ђуро Даничић, тајник ове Академије и уредник њеног *Рјечника хрватског или српског језика,* послужио је да се овај двонационални назив легализује. Перо Будмани, Србин католик, који је Даничића наследио на месту уредника, такође је послужио истом циљу.

Постоји, међутим, обиман *Рјечник хрватског језика* Ивана Броза и Фрање Ивековића из 1901. године. Тај је *Рјечник*, како стоји у предговору, прављен на корпусу дела Вука, Даничића, Његоша и Милана Ђ. Милићевића. Ја-

гић, који се боље од иједног Хрвата у то време разумевао у језичка питања, знао је да се не може правити речник хрватског језика само на материјалу српских писаца, па је благо прекорео састављаче *Рјечника.*

Излагање Мате Храсте, кад се данас чита, показује се као драгоцено. Јер ипак указује на неке важне чињенице. Указује, пре свега на чињеницу да су Срби све до Новосадског договора, знали да је њихов језик српски као и то да су Хрвати прихватили тај језик који име је био туђ. Хрвати су инсистирали на двонационалном називу језика јер су само на тај начин могли створити себи простора да једнога дана део истог језика прогласе само хрватским. Према изјави актуелног председника Хрватске Стипе Месића, данас сви Срби у Хрватској добро говоре хрватски.

У наредних десетак година после Другог светског рата ситуација се мењала. Срби су од војнички победничке стране све више постајали политички губитничка страна. Храсте је на Новосадском договору користио позицију политички победничке стране. Михаило Стевановић, после Белића у том тренутку најзначајни српски филолог, био је оптужбама притеран у ћошак. Цитирам цео Стевановићев одговор из кога се то и види:

> *Д-р Михаило Стевановић:* – Не узимам реч да се правдам због онога што ми је проф. Храсте замерио истакнувши да је било нетактично што сам граматику коју сам писао са Алексићем назвао граматиком с р п с к о г језика. Друг Мате је ипак требало да каже да сам се поправио. Ја допуштам да сам ту, можда, погрешио. Нећу да наводим разлоге зашто сам граматику тако назвао, а то, верујем, и не тражи овај скуп од мене, нити је то, најзад, ни толико интересантно данас. Хтео сам само да се оградим од приговора да је тај наслов имао било какве везе са расположењем Срба према усташама. А ко би још један честити народ и могао идентификовати са једним оваквим режимом. Овде је главно да сам се ја поправио, јер моја друга граматика, за више разреде, коју сам писао после оне с р п с к е граматике у своме наслову носи назив који сам ја, иначе, целог века употребљавао и за који се и овде и данас залажем. (103)

На сличан начин, одмах после Стевановића, на истој страници давао је сведоџбу да се „поправио" и др Милош Московљевић. Московљевић је посебно интересантна личност овога скупа. С једне стране, настојао је да буде и веран официјелној науци и официјелној политици, а да истовремено озбиљно мисли о националним и о језичким питањима и то са становишта официјелне идеје југословенства коју је прихватао. У свом одговору на Анкету, који је објављен у Летопису за јун 1954, он је рекао:

> У с п о љ а ш њ у с т р а н у проблема књижевног језика убрајам оне појаве које нису настале из саме природе језика, већ су дошле споља, због разних утицаја и угледања, појаве културно-политичког порекла. И у том погледу ми представљамо јединствен пример у свету. Час смо један народ са туђим именом (Илири), час интегрални Југословени, затим три посебна народа, Срби, Хрвати и Словенци, најзад смо пет народа: Срби, Хрвати, Црногорци, Словенци и Македонци, са по три (по некима четири) књижевна језика, са две азбуке и пет правописа: један исти српскохрватски књижевни језик има два изговора, три правопи-

са и две терминологије, па још тај заједнички језик нема утврђеног заједничког имена, већ се на десет различитих начина назива: српски, хрватски, српски или хрватски, хрватски или српски, српски (хрватски), хрватски (српски), српско-хрватски, хрватско-српски, српскохрватски, хрватскосрпски. Ваистину много! Како ово мора изгледати неразумљиво и чудно странцима, за које смо ми један народ, Југословени, који говоримо једним језиком, југословенским. Овом нереду мора се једном учинити крај, наравно поступно. Али је за то потребна интервенција одозго, од које многи зазиру, а ја мислим без довољно разлога, јер је ова збрка настала политичким путем, па се политичким мерама може, бар делимично, и уклонити. (444-445)

На самом скупу, полазећи са овог становишта, први пут кад се јавио за реч, Московљевић је изнео запажање да у Хрватској „показују се извесне тенденције, којих је било и раније, нарочито за време окупације, а има их и после рата, – тенденције да се хрватски језик издвоји као посебан језик". Тим запажањем он је у разговор унео политичку димензију. О томе може да посведочи и следећи детаљ:

Д-р Милош Московљевић. – Да ме не би ко рђаво разумео, додајем: не само међу Хрватима, него и међу Србима има окорелих шовиниста који чак нису хтели да учествују у анкети.

Милош Хаџић: – На једној страни франковци, на другој светосавци и четници.

Мирко Божић: – Ја мислим да ми нисмо дошли овамо да се ограђујемо од усташких и франковачких елемената, него смо дошли јер сматрамо да се и на језику може много постићи на зближењу. То је процес и разлике које постоје нису непремостиве, и у даљем процесу можемо их избећи.

Д-р Мате Храсте: – Хтио бих да надовежем на речи друга Московљевића неколико својих мисли. Лично сам поздравио иницијативу Матице српске, нарочито зато што сви знамо да је у Вуково вријеме баш Матица српска била средиште конзервативизма против Вукових реформи. Мени је нарочито драго што је Матица српска данас пошла другим, напредним путем и што је прва узела иницијативу да ова питања, о којима је ријеч, рашчистимо, ако будемо могли до краја. (37)

Из ових речи Мата Храстеа види се како је тек ова напредна Матица, Милисавчева и Хаџићева, постала онаква каква треба да буде, разуме се, са хрватске тачке гледишта.

Милош Московљевић није био прихватан ни кад је, у духу југословенства, заступао стару хрватску тезу Штросмајера и Јагића да су Хрвати и Срби један народ. Опет је долазио у сукоб са онима који су се, у промењеним околностима, боље од њега сналазили и тврдили да су то два народа. Па се и због тога морао „посипати пепелом по глави".

Признајем да Хрвати никад нису имали већу индивидуалност него данас. Чак и у старој Југославији, која је гонила Хрвате, хрватско име се проширило више него икада. Према томе ја признајем да су Хрвати посебан народ, то је неоспорно, али за мене лично, по мојем осећању, Хрвати и Срби су један исти народ. Ви сте ме изабрали за члана редакционе комисије, али изаберите другог,

јер после оних замерака мени нема места тамо, нећу да будем узрок сталног полемисања и да због тога посао трпи. (103-104)

Комисија, коју Московљевић овде помиње, образована је већ првог дана скупа, на предлог Живана Милисавца. Њу су чинили „следећи другови": Мирко Божић, Мате Храсте, Људевит Јонке, Радован Лалић, Михаило Стевановић, Милиш Московљевић, Јово Вуковић и Живан Милисавац. (17)

Иако критиковани, Стевановић и Московљевић (а слично је пролазио и Јово Вуковић) остали су чланови ове комисије. Некритиковани чланови комисије, Радован Лалић и Живан Милисавац, били су представници „напредних" снага међу Србима. За њих је договор био технички посао који напредне снаге треба да обаве. Закључке комисије саопштиће на крају њен председник Мате Храсте (вероватно га је комисија сама изабрала за свога председника).

Како се може оценити атмосфера која је владала на овом састанку?

Израз атмосфера односи се на нешто неухватљиво. Прва асоцијација која ми пада на памет тиче се Чеховљевих драма. Драмски писци до Чехова представљали су догађаје. Чехов је представљао атмосферу. И у тој атмосфери се нешто догађа. Али се то јасно не види.

Нешто се крупно десило и на Новосадском договору. Хрвати као да су са неповерењем и резервом прилазили договору. А Срби су их здушно уверавали да за то нема разлога, и да су они спремни на све ради јединства. Срби и Хрвати као да су заменили улоге. Сада су Срби инсистирали на јединству и на приближавању у сврху јачања братства и јединства Срба и Хрвата, а Хрвати су више испољавали бригу о посебности и равноправности две стране, загребачке и београдске. Као да су имали у виду будућу поделу језика. Када су тринаест година касније Хрвати обзнанили ту претходно замишљену поделу језика, учинили су то на основу онога што су постигли на Новосадском договору. После објављивања *Декларације о хрватском језику* (1967) Хрвати, који су много деценија пре тога инсистирали на језичком заједништву Срба и Хрвата, сада су окренули ћурак наопако: променили су курс и одлучно кренули у авантуру преименовања ијекавског дела српског језика у хрватски.

Новосадски договор је био заједнички посао две неравноправне стране. Хрватски учесници на овом скупу су наступали као равноправни партнери у располагању српским језиком, а Срби као заточеници југословенства и чувари братства и јединства Хрвата и Срба. Као и југословенство, тако је и братство и јединство било смишљено као димна завеса за Србе – да не би видели оно што је трбало да виде. Са такве позиције отпадала је свака могућност размишљања о идентитету српског језика. У питању је био дакле идеолошки контекст и политички диктат.

Председник Матице српске, Вељко Петровић, који је бираним речима поздравио овај скуп, ипак је ставио до знања да је ово што се ради дело „пар-

тизанског нараштаја". Најзначанији међу Србима, Иво Андрић, апеловао је да је прека потреба писаца да се прави речник. Формално је, потписом, подржао договор, али није се лично ангажовао у смеру његових решења. Слично су поступили и неки други српски интелектуалци.

На састанку су често говорили и српски представници. Премоћ у идејама, међутим, на Договору је ипак имала хрватска страна.Она је јасно и доследно инсистирала на симетрији у представљању истог језика. То се најбоље може видети из излагања Људевита Јонкеа, из кога наводим следећи део:

> Дакле, да се већ у првој точки прецизира равноправност двају изговора, јер ће се у том случају одлучити и то да се на те ствари неће моћи да гледа као на неке шовинистичке појаве, јер је то чињеница, то је један језик, али постоје два изговора, један више у употреби на истоку, други на западу. Неке разлике постоје, но њих не треба култивирати. Али не може се рећи да је све што је у Хрватској различито, а у Србији друкчије, изазвано неким непријатељским ставом према јединству, него то произилази из чињенице да смо живјели у разним приликама, да је код нас на западу превладао више херцеговачки изговор, на истоку више шумадијско-војвођански изговор. (40)

Јован Вуковић, сарајевски универзитетски професор, није се питао о томе чија је латиница којом се данас служимо. Али је имао јасне ставове о томе чија је ијекавица. У својој дискусији он се позвао на напред изнете Јонкеове ставове и, међу осталим, рекао:

> Ако останемо при томе да нам остану два наречја, треба надопунити – не ради нас који учествујемо у дискусији – него ради наше најшире јавности: да се констатује да је ијекавско и српско и хрватско, а екавско наречје српско – кад је реч о књижевном језику. Ту су многи људи у заблуди, јер сматрају да је ијекавско наречје хрватско, а екавско српско. (42)

Вуковић је, овим ставом, подривао главну идеју овог скупа: симетрију између српскога и хрватскога, где се национално није помињало, али се подразумевало. Касније, у дискусији, предмет критике није био овај Вуковићев став, него његов *Правопис српскохрватског језика.*

Значајан је став и лектора у издавачком предузећу *Свјетлост* из Сарајева Наде Сенић. Она је обраћала пажњу да се сви у Босни и Херцеговини служе ијекавским наречјем. Самим тиме је негирала тезу да се ово наречје може сматрати само хрватским. Као неприхватљиву сматрала је чињеницу да се тада чувени лист *Борба* у Београду штампа ћирилицом, а у Загребу латиницом (111). Али се њен глас изгубио међу гласовима који су тежили ка симетрији Београд – Загреб, екавица – ијекавица, ћирилица – латиница.

Опет смо дошли до разговора о идеологији...

Не може се рећи да наука и научници нису били добро заступљени на Новосадском договору. Али се може рећи да се тамо о научним проблемима није могло говорити ван идеолошког контекста. Тај контекст чинила је онда-

шња политичка ситуација у Југославији. Али, он је везан и за временски далеко старије проблеме Срба и Хрвата који се тичу језика.

Да бисмо тај шири контекст боље сагледали предлажем да уведемо у разговор један нови термин, *метанарација,* који радо употребљавају постмодернисти. На комунистичку идеологију братства и јединства и југословенства може се гледати као на метанарацију, тј. као на велику идеолошку причу. Та метанарација стварана је пре комунизма, још у 19. веку и владала је кроз скоро цео 20. век. Она је искључивала отварање неких стручних и научних питања, јер би се тиме срушила цела конструкција ове метанарације. Зато је оправдан захтев да се и ова метанарација провери. Дошло је време да се осветле нека од чворних места ове метанарације. Пре свега да се осветли:

а) Гајево напуштање хрватског језика и прихватање српског.

б) Национална природа језика којим су се бавили Брозов и Бораниħев правопис.

Пошто је поменута метанарација са свих страна одбачена после разбијања Југославије, сада можемо да наведена питања третирамо као научна и стручна. Нико више не може да нам каже: самим постављањем ових питања ти нарушаваш оно што треба чувати као зеницу ока: братство и јединство Срба и Хрвата и Југославију као круну тога јединства.

Малочас сте споменули Гајево напуштање хрватскога језика и прихватање српског. Шта је то учинио Људевит Гај? Да ли је његова љубав према Србима била баш толико велика, да је због те љубави учинио и нешто лоше самом хрватском народу?

Као изабрани члан комисије за закључке, и као њен (договорени?) председник, професор Мате Храсте може да нам послужи као најбољи оријентир у тумачењу ставова хрватске филологије. Јер је он репрезентативни гласноговорник ове метанарације. Ево његових речи коментара Стевановићеве и Алексићеве *Граматике српскога језика* :

> Знам да је било велико нерасположење Срба према Хрватима, боље рећи према усташама. Ја то разумијем. Ја сам живим у фамилији која је више српска него хрватска. Према томе мене је све што се збивало за окупације бољело можда више него многе Србе.
>
> Међутим, кад је дошло до државе која је врло тачно и исправно ријешила национално питање, мене је мало и зачудило што је дошло до издавања такве граматике. Ја сам увијек имао концепцију југославенску па и данас са великом љубављу сусрећем све што је српско, као и хрватско. Због тога ме је такав чин директно сметао. Чињенично је стање да ми данас немамо само два народа на подручју хрватскога или српскога језика, него три: хрватски, српски и црногорски, и зато сматрам да је била у најмању руку нетактичност да се одмах послије рата издаје *Граматика српског језика.* Данас се та граматика зове граматика српскохрватског језика, али су се одмах у почетку правиле гријешке. Ако полазимо од тога, било би правилно да смо 1947 године ми у Загребу издали „Граматику хрватског језика", али ми то нисмо учинили, него је граматика носила на-

зив: *Граматика хрватског или српског језика.* Међутим, људе који су оно 1945 примјетили, то је много сметало. Зато сам споменуо да је требало увијек водити рачуна о осјетљивости. Ево из којих разлога: Свима вам је познато да су Хрвати у прошлости били много попустљивији у свим питањима, нарочито у културним питањима. Свима вам је познато, да је оно, што је учинио Људевит Гај, кога је споменуо и проф. Белић, одрекавши се кајкавског дијалекта био најреволуционарнији чин на културном пољу у цијелом словенском свијету. Хрвати су се том приликом одрекли не само кајкавског и чакавског дијалекта, него и икавског изговора, којим је писана далматинска књижевност и маса књижевних дјела. (101-102)

Пошто се филм о језичким односима Срба и Хрвата одмотао до краја, можемо се само чудити или дивити безочности овога универзитетског професора који говори као политикант, али са ауторитетом научника. У целом словенском свету нити је било нити има такве подвале као што је она коју су учинили илирци. Тачно је да су они напустилии и кајкавски, и чакавски и икавски и прихватили штокавски ијекавски, тј. српски језик у ијекавској варијанти за свој књижевни језик и прогласили га својим језиком. Али они то сасвим сигурно нису учинили ради неког заједништва са Србима, за неко добро Срба, већ да би српски језик приказали као хрватски.

Да би се осветлила хрватска „жртва", треба је сагледати не само са моралне, већ и са научне и стручне стране. А то значи да треба одговорити на питање: да ли је језик којим су Хрвати писали пре илирског периода био исти са српским језиком?

Међу одговорима који се тичу ових питања постоје и два која су се појавила у самој анкети. Један потиче од Петра Скока, а други од Густава Крклеца. Ево шта је о књижевности из предилирског периода рекао Петар Скок:

> Хрватски кајкавци учинили су, како рече Јагић 60-тих година, међу Славенима јединствено дјело. Напустили су свој кајкавски језик и на њему написану доста богату литературу, драмску, правну, лексикографску и са *Сиреном* Зрињскога и епску књижевност, која је далеко надвисивала књижевност на Истоку у вријеме Доситејево. Ипак је превладао код њих здрав језички инстинскт. Исправно су видјели, да не би било језичног јединства ни код самих Хрвата, кад не би били пригрлили Вуков језик. Остала би им књижевна кајкавштина, чакавштина, икавска штокавштина и т. д. (Летопис МС, децембар 1953, 435).

А ево шта је о томе језику (кајкавском, хрватском) у савременом периоду, дакле у времену које је сасвим близу ономе Новосадског договора, рекао Густав Крклец. Његов прилог јасно сведочи о томе колико се кајкавски разликује од српског.

> Мада су се хрватски кајкавци с Гајем на челу одрекли свог кајкавског језика и пригрлили Вуков, Матош је Гаја сматрао „непоправљивим кајкавцем", који се читава живота „загријавао за штокавштину". У Гајеву завичају, па и изван њега, кајкавски дијалекат још је жив, што доказује да је једно језична политика, а друго животна пракса. У моје ђачко вријеме, на примјер, док сам похађао вараждинску класичну гимназију, једино нам је професор хр-

ватскога језика био љути штокавац, док су нам готово сви други професори држали предавања на дијалекту. (Летопис МС, фебруар 1954:109)

И из наведених речи Скокових и Крклечевих, јасно се види да су српски и хрватски објективно два језика. Види се такође да је Гај напустио свој језик који је називао хрватски, и „пригерлио" српски. Али се види и да је српски језик преименован. Више се није звао српски, већ је добио друга имена: илирски, хрватски или српски, чак и само хрватски. Професор хрватског језика у вараждинској гимназији предаје ученицима Хрватима очигледно српски језик, али га назива хрватским, а стварни хрватски језик (кајкавски) називају дијалектом.

И ове чињенице имају везу са једном метанарацијом, још широм и дужом од оне о илирском покрету. Та се метанарација тиче историје славистике и само се у контексту те историје може појмити и схватити.

Први слависти, тј. оснивачи славистике, сматрали су да сви Словени говоре једним језиком, словенским, али да тај словенски језик има различита наречја. Наречја тог једног словенског језика су оно што данас називамо језицима словенских народа. Та наречја су: пољско, чешко, словачко, словеначко, хрватско, српско, бугарско, руско, белоруско, малоруско. Да су словенски језици управо овако третирани, сведочи и најзначајнија књига Павла Јозефа Шафарика, која је издата у Пешти 1826. године на немачком језику под насловом *Geschichte der slavischen Literatur nach alles Mundarten* (У преводу: *Историја словенске књижевности према свим дијалектима/наречјима*). Немачки израз *Mundart* преводи се код нас изразима и дијалекат и наречје. У конкретном случају Шафарикове књиге то значи да она приказује историју словенске књижевности (као целине) према свим наречјима/дијалектима, тј. према свим језицима словенских народа.

У историји славистике, и у историји филологије свих словенских народа, победио је став да наречја оног једног словенског језика треба схватити као националне језике који су међусобно блиски. То је било тако у свим случајевима, сем у случају илирског покрета. Илирци су, очигледно, напустили свој хрватски језик и прихватили српски. Тако нешто су чинили и многи Словаци у првој половини 19. века, међу њима и двојица највећих међу славистима: Јан Колар и Павел Јозеф Шафарик, који су писали превасходно чешким језиком. Али они нису чешки језик називали словачким, већ су га називали чешким.

На жалост, хрватски идеолози и филолози су се понели стварно револуционарно, другачије него ико у словенском свету: преузели су српски језик и називали га прво илирским, онако како га је звала званична Аустрија. А затим су израз илирски (алтернатива за српски) заменили изразом хрватски. Тако је испало да један исти језик, језик српски има два национална имена: хрватски или српски, чак и хрватски. Па су од тога преварантског беспримерног чина направили метанарацију о великој хрватској жртви. Стално су истицали да су се Хрвати „жртвовали" ради заједништва са Србима, а Срби им због тога нису били довољно захвални. У стварности, то је овако изгледало: Људевит Гај се убацио у српску језичку кућу и прогласио је заједничком. У истом смеру су де-

ловали и други хрватски филолози. Најдаље су у томе одлазили такође кајкавци Ватрослав Јагић а поготово Иван Броз.

Занимљиво би било чути како у тој метанарацији стоји Бечки договор?

У нашем разговору већ смо показали да је и метанарација о Бечком *Књижевном договору* као договору представника Срба иХрвата без стварних основа. Овде се показује да је без основа и метанарација о некаквој хрватској жртви. Заузети туђе и прогласити га својим, где је ту жртва?! Срби нису посезали ни за кајкавском ни за чакавском књижевном баштином и нису је одузимали Хрватима. Хрвати су и те како посезали за књижевном баштином српског језика, на шта су као опасност упозоравали српски прваци у 19. веку. На жалост, ову метанарацију о хрватској „жртви" ради тобожњег јединства прихватио је аудиторијум Новосадског договора без икаквог приговора. Белић је на Новосадском договору добио реч одмах после реферата Живана Милисавца о резултатима Летописове *Анкете*. И Милисавчево излагање и Белићева реч објављени су у јануарској свесци Летописа за 1955. године. Први пасус Белићевог излагања гласи овако:

> *1) Јединство језика.* – Ово је примљено још од онога тренутка када је Људевит Гај прешао са кајкавског наречја на штокавско. Књижевни договор од 1850. у Бечу имао је да унесе ред у односе штокавског наречја у Хрвата и Вукова схватања књижевног језика. У полетном, готово поетском прогласу тада сакупљених Хрвата и Срба избијало је братско одушевљење што се нашао заједнички пут у српскохрватској књижевности. Тада је прокламовано да у штокавском језику Срба и Хрвата, све мора бити једнако сем изговора старога гласа јата: јужног (југозападног) и источног.

У претходном поглављу, које се тиче Бечког договора, коментарисан је став по коме је бечки Договор приказиван као договор Срба и Хрвата о заједничком језику. Зато се овде нећемо враћати том проблему. Очигледно је да је Белић о овом питању имао криве ставове. Бавићемо се само првом Белићевом реченицом.

Белић у ствари каже: Кад је Гај *прешао* са кајкавског наречја на штокавско, то је било *примљено* као да су Срби и Хрвати добили неки заједнички језик. Али таква прича може да успе само у оквиру једне метанарације. То је она метанарација по којој Срби и Хрвати имају заједнички језик, српскохрватски, хрватски или српски, који има три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско. Ту метанарацију нису прихватали и српски филолози у предјугословенском периоду. Срећом, ту метанарацију су браћа Хрвати одбацили приликом разбијања Југославије. Отуда стара прича о српскохрватском језику, или о српскохрватском језичком јединству више не важи. Данас је јасно да Срби и Хрвати имају посебне језике. Они су посебне (народне) језике имали и пре илирског покрета, и пре Штросмајер-Јагићеве идеје југословенства, па их имају и данас. Књижевни језик којим се Хрвати служе још од илираца није њихов. То је срп-

ски народни и књижевни језик. То је, на територији саме данашње Републике Хрватске, језик Срба православне вере, са јасно омеђеног подручја: са подручја Војне границе и Славоније, односно са подручја Републике Српске Крајине.

А сад, пре Вашег новог питања, да нешто кажем о речи *прешао* (са једног језика на други језик). Недавно сам на Новосадској телевизији гледао једну емисију на мекедонском језику. Главни јунак те емисије био је Зафир Хаџиманов. Овај певач, песник и глумац, по рођењу је Македонац. Македонски језик је његов матерњи. Пошто живи у Србији, он се превасходно служи српским језиком и пева на њему. У емисији се час служио српским, час македонским језиком. У Белићевој терминологији, он је стално прелазио с једног језика на други. Самим тим прелажењем с једног језика на други, није доказивао да су македонски и српски исти језик. У младости сам се доста дружио са разним мекедонским писцима. Са њима сам обично говорио српски, али сам разумевао и македонски; писао сам о македонским песницима. Један од мојих пријатеља из Скопља био је Влада Урошевић. Он је Србин који је писао и на македонском и на српском. Не сећам се да је ико икад рекао да када он говори или пише на македонском, да је то српски језик. Језик је једно, а национално осећање и опредељење је друго. Све се то свуда види сем кад су у питању Хрвати и њихов стварни језик. Хрвати су посебно осетљиви кад се потеже питање идентитета српског језика, јер се самим тиме нарушава идентитет језика који су прогласили и хрватским. Ако они кажу да је кајкавски хрватски, онда је то тако. А ако кажу да је и штокавски хрватски онда и то мора да буде тако. А ако мора да буде тако као што они кажу, онда ту више нема науке, нема лингвистике. Српски лингвисти су поражени чим прихвате такве ставове. Јер тако, у ствари, прихватају Старчевићеву логику да српског језика и нема и ту реторика о братству и јединству не помаже.

Белић јесте био највећи стручни ауторитет на Новосадском договору, али он се није понашао као одговоран научник. Он је потписивао само оно на шта је пристајао Мате Храсте. Хоћу да кажем ово. Новосадски договор се тицао штокавског наречја, у другој терминологији српског језика. А пресудну улогу на том Договору имао је један чакавац – Храсте.

Ви осуђујете неодговорно понашање научника и ауторитета.

Кад су Хрвати илирци напустили хрватски језик, и прешли да пишу српским језиком, тај језик самим тиме није престао да буде (само) српски, као што ни енглески није престао да буде (само) енглески кад су њиме почели да пишу Ирци или Индуси, или Бурманци.

Чиста је измишљотина да су Хрвати, прихватајући да се служе српским језиком као својим књижевним језиком тиме учинили велику жртву према српској страни. У питању је било нешто што се и другде у свету дешава. Они су престали да се служе својим хрватским језиком у јавној комуникацији. Али самим тиме није престао да постоји хрватски народни језик, кајкавски. Нико од Срба у тој реторичкој трансакцији номиналног заједништва није постао ни

чакавац ни кајкавац. Иза приче о хрватском жртвовању стојали су и онда и данас геноцидни пројекти затирања српског имена српском језику.

Настале су две велике оријентације у науци...

Белић, Ивићеви и њихови следбеници, с једне стране и присталице Покрета за обнову србистике, са друге – то су две научничке позиције. Белић је био главни српски филолог у време када се Југославија рађала. Прихватио је Штросмајер-Јагићеву идеју југословенства и подешавао је научну истину према тој идеји. Само та идеја да успе, па макар и по цену жртвовања истине. Белић је и сам доприносио накарадној метанарацији о великој хрватској жртви и метанарацији о Бечком књижевном договору као договору Срба и Хрвата о заједничком језику.

Белић јесте био највећи ауторитет на Договору, али није био главни човек Договора. Његова идеја никако није била да се српскохрватски језик дели на две половине, екавску и ћириличку, ијекавску и латиничку, српску и хрватску. О томе сведочи његов *Правопис српскохрватског језика* (1923, 1953). Али је као председник Правописне комисије такву поделу ипак прихватио.

Студенти, присталице Покрета за обнову србистике, схватали су да су главне грешке прављене у филологији; да их није правио Вук, већ да су их правили Даничић и Белић, да су их у новије време правили Ивићеви и њихови следбеници.

То нису само академска открића. За студенте из Републике Српске та открића се тичу њихове судбине. Многи од њих су постали избеглице, а неки су погубили и родитеље и куће. Тако је било и са студентима из других крајева. Видео сам у очима неких од мојих студената очај што су Срби на челу националних институција имали неодговорне филологе. Даничић је желео да има две плате, Белић да буде ауторитет подобан сваком режиму. А нису мислили о последицама својих непромишљених ставова и одлука.

Замолили бисмо Вас да се вратите на Брозов и Бораниђев правопис. Ови правописи се често помињу и у Анкети и у завршним разговорима.

У студији *Издавачки пројект „Србистика"* предвидео сам да се ови правописи фототипски прештампају да би и наши студенти а и професори видели о чему се овде ради.

Код Хрвата је, после Илирског покрета, било много дискусије о томе да ли су илирци паметно поступили напуштајући хрватски језик и прихватајући српски језик за књижевни језик Хрвата. Било је доста људи који су мислили да то за Хрвате није добро јер, они на тај начин губе језички индивидуалитет. Схватали су да ће кад тад изаћи дело на видело.

У тој борби победила је тзв. Даничићева школа, у другој терминологији победили су „хрватски вуковци". „Хрватски вуковци" су номинално били следбеници Вука Караџића, односно Ђура Даничића. То су били они који су

прихватили и Вуков језик (дакле српски језик) и Вукова филолошка начела, али нису прихватали да је Вук стално и мислио и говорио да се бави само српским језиком, а никако не српскохрватским. Међу „хрватским вуковцима" најистакнутији су Ватрослав Јагић, Томо Маретић, Иван Броз, Фрањо Ивековић. Они су стварно практично примењивали Вукова начела. Али су се сви они понашали нечестито у стручном али и у моралном погледу. Језик који је Вук називао српским, они су називали хрватским или српским (Јагић и Маретић), односно само хрватским (Броз и Ивековић). Самим тиме су се лажно представљали као аутентични следбеници Вука Караџића, и самим тим су злоупотребљавали Вуково и Даничићево име и њихове ауторитете да би легитимизовали став да су Срби и Хрвати створили исти народни и исти књижевни језик. Зато је потребно имати на уму шта су то ови „хрватски вуковци" стварно чинили. Да поновимо:

Иван Броз, по рођењу кајкавац, по налогу Хрватског сабора издао је 1892. године *Хрватски правопис* рађен на корпусу дела Вука и Даничића. У овом правопису се, такође, придржавао *Главних начела за јужно наречје* које је саставио Вук Караџић.

Томо Маретић је 1899. издао *Граматику и стилистику хрватског или српског језика*, рађену по властитим речима на корпусу дела Вука и Даничића. Исте године појавило се скраћено школско издање ове књиге под насловом *Граматика хрватског језика.*

Најзад, године 1901. појавио се обиман једнотомни *Рјечник* Ивана Броза и Фрање Ивековића који је рађен на корпусу дела Вука, Даничића, Његоша и Милана Ђ. Милићевића. У Тачки 10. предговора који је писао Ивековић каже се да би се овај *Рјечник* могао назвати и *Рјечником српског језика* да су га правили Срби. А пошто су га правили Хрвати, онда се он с правом може назвати *Рјечником хрватског језика.*

У Летописовој анкети о српскохрватском језику често је истицано, нарочито од стране Хрвата, да они поштују Вукова и Даничићева начела, а да их Срби, ето, не поштују, или недовољно поштују. У причи о већем или мањем поштовању Вукових и Даничићевих начела може да буде истине. Треба, међутим, имати у виду да је језик Вука и Даничића српски, у ијекавској варијанти, и да су њихова начела примерена српском језику. Поштовање тих начела никако не даје право Хрватима да језик Вука и Даничића назову хрватским језиком, и да на тако представљеном језику праве некакве договоре са Србима о расподели „заједничког" језика.

Према правилима која важе у свету, хрватски филолози су имали право да се служе српским језиком, на исти начин на који се већи део света данас служи енглеским или шпанским. Али нису имали право да тај језик називају хрватским. Једноставно зато што су Хрвати имали и имају свој језик, језик хрватски, који могу да активирају кад год хоће.

У Анкети и у дискусији на Договору било је потезано питање писама, тј. ћирилице и латинице.

Сви учесници Анкете и сви учесници Новосадског Договора, без икаквог изузетка, полазили су (додуше имплицитно) од становишта да је српско писмо ћирилица а хрватско писмо латиница, односно да је српско писмо, ћирилицу, створио Вук, а да је латиницу, којом се данас сви служимо, створио Људевит Гај. Такав став нигде није јавно и јасно изнет. Није се, дакле, појављивао у конкретним текстовима, али је сасвим јасно постојао у контексту.

О овим и другим проблемима српске писмености, направио сам обимну књигу *Српска писма* (2006) од 530 страна. У тој књизи сам, на око 400 страна, објавио докумената која показују да оба писма, и садашња ћирилица и садашња латиница, потичу од српских филолога. До ове књиге је било познато да је Вук довршио реформу српске ћиилице. Али није било познато да садашњу латиницу није саставио Људевит Гај у књижици *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (1830). Ову Гајеву књижицу сам два пута прештампао, први пут у *Српским писмима,* следећи пут у другом зборнику са нашег Скупа, па се сасвим јасно може видети да се Гајева карактеристична слова разликују од данашње латинице. Латиницу којом се данас служимо срећемо најпре у Вуковом *Првом српском буквару* из 1827. године. У њој је 29 слова идентичних са словима данашње латинице. Само за слово *ђ* важио је диграф *dj*. Даничић га је касније заменио знаком *đ*.

И ова прича о српској ћирилици и хрватској латиници, као и прича о српској екавици а хрватској ијекавици, део је метанарације по којој су српскохрватско заједништво симетрично неговали Срби и Хрвати, тачније Гај и Вук. Као и прича о Бечком договору, и ова прича је идеолошка, тј. лажна. Она је требало да покаже да се симетрија о једнаком уделу филолога два народа може одржати.

Срећом по истину, и по Србе, показало се да је и ова прича измишљена. Она више не може да опстане.

О икавици на Новосадском договору није било ни речи. Ово је важно да се истакне и стога што су верни следбеници Новосадског договора у Матици српској утицали на објављивање Матичиног „Речника бачких Буњеваца" 1990. године у којем је забележен млађи икавски дијалекат на северу Бачке. Исти ови Матичини следбеници Новосадског договора изостављају икавицу у „Речнику српских говора Војводине", и тренутно раде на другом, допуњеном издању „Речнику бачких Буњеваца", или како је то на једном месту у „Раду Матице српске", бр. 44/2007, стр. 208, написано: „Речнику буњевачког језика".

На Новосадском договору номинално није била извршена подела књижевног језика на источну и западну варијанту, али фактички јесте. После Договора су и српски и хрватски лингвисти инсистирали на источној и западној варијанти заједничког језика: екавској и ијекавској, београдској и загребачкој, српској и хрватској. Упоредо са таквом поделом српског књижевног језика, који је прво проглашен заједничким, тј. српскохрватским/хрватскосрпским, фактички је обављана и подела народног језика. По тој подели испадало је да су

српски само екавски говори, а сви остали да су хрватски. То се сасвим лако види на *Карти хрватског језика са додатком српског* Томе Матасића коју сам више пута до сада објављивао. Она се објављује и овде као прилог овом разговору. Из те *Карте* се јасно види такође, и да се икавица, где год се јавља, третира као део хрватског језика. Тако је и у подручју Суботице.

Пошто сте Ви из Суботице, скрећем Вам пажњу и на то како је на овој Матасићевој *Карти* и то подручје приказано као део хрватског језика. То је сасвим у складу са интенцијама Новосадског договора. И није чудно, али је ружно што данашњи Матичини језикословци следе ту језичку политику разбијања српског језика.

Више пута сам указао на чињеницу да је Новосадски договор противан Матичиној традицији и српској филолошкој традицији. Никаква интерпретација српског и хрватског језика, каква је приказана на помињаној *Карти,* не би била могућа на основама Матичине традиције. Као што не би био могућ ни сам Новосадски договор.

Поменули сте едицију Матице српске *Речник српских говора Војводине*. Прва свеска те едиције изашла је 2000. године, последња, 7, ове године. Тачно је да је из те едиције изостављена икавица. Организатори тога посла тим чином ударили су на интегритет српског језика. За чији рачун? Учињено је то свакако за рачун снага чији је израз био Томо Матасић. Ако икавица није део српског језика, онда српски језик не постоји као органска целина. А да се не зна шта је српски језик, него да се зна само који су српски дијалекти, то јавно пише проф. др Драгољуб Петровић, (види у мојој књизи *Увод у србистику*, 2002, 2003: 464). Овај *Речник* сасвим јасно показује и како то он зна.

Господин Петровић је појединац и његово мишљење и понашање не би имало посебан значај да он нема једно од најважнијих места у Матици српској. То место је толико важно да он може (разуме се уз помоћ оних који га подржавају) да ампутира део српског језика, а тиме и да наруши јединство српске језичке заједнице.

Професор Петровић је мој нешто старији вршњак, некадашњи пријатељ који ме је, на неки начин, подстакао да напишем обиман чланак под насловом *Српски национални програм и верско питање* а затим и посредовао да се чланак објави 1994. године у часопису *Хришћанска мисао*. Овај чланак је први и кључни из мога деловања на програму обнове србистике. Хиљаде и хиљаде страница и осам мојих књига из ове области настале су на том програму. После моје породице, проф. Петровић је први прочитао моју књигу *Срби и њихов језик* (1997) и о њој написао позитивну рецензију. Рецензија је два пута објављена (види зборник *Дело Петра Милосављевића и србистика*, 2002).

Проф. Петровић је престао одједном да ме подржава, односно да подржава вуковски програм и вратио се опозитној концепцији чији је главни репрезентант у наше време био Павле Ивић, некада и његов и мој професор. Сматрам да су разлози за ту промену ваннаучне природе. Познато је да се ја, али и присталице Покрета за обнову србистике, негативо односимо према овој оријентацији. Јавно сам, у великој сали Матице српске, изрекао став да Матица, у

области језика и књижевности, делује као продужена рука хрватске филологије. То и сада констатујем на основу кордесподенције међу чињеницама које су свима познате и приступачне.

У овој српској националној институцији се, на жалост, главни послови око српског језика не раде добро. Последњи пример је *Речник српскога језика* (2007). Кад је *Речник* изашао, његови промотери су истакли да је то први једнотомни речник српскога језика после *Српског рјечника* Вука Караџића из 1852. године. Читаоци мојих књига (рецимо, *Српског филолошког програма* и *Увода у србистику*), такође и читаоци ових разговора, сазнаће да се 1901, појавио *Рјечник хрватског језика* Ивана Броза и Франье Ивековића, рађен на корпусу дела Вука Караџића, Ђуре Даничића, Његоша и Милана Ђ. Милићевића. Тај једнотомни речник је, у ствари, једнотомни речник српског језика, свеједно што носи неадекватно име. Промотери Матичиног речника о томе не воде рачуна. Они тиме као да легализују праксу одузимања српског језика која траје више од једног века.

А сад да нешто кажем и о језику којим говоре Буњевци. То је икавски дијалекат српског језика, који се од екавског и ијекавског разликује по рефлексу старог јата. На нашем научном Скупу имали смо важан реферат о икавици проф. Николе Рамића, који је, Србин, рођени икавац, рођен у околини Купреса, а истакнути универзитетски професор, стручњак баш за икавицу. Као етничка група српског језика, Буњевци имају и сасвим конкретан индивидуалитет у разним културним вредностима, па и у језичким карактеристикама. Али тај индивидуалитет је такав да се не може говорити о буњевачком језику који би био посебан национални језик у оном смислу како су посебни језици чешки и словачки, пољски и руски, словеначки и српски.

У лингвистици се испитују језици појединих писаца, појединих места, појединих регија. Подржавам испитивања језика који употребљавају Буњевци, као што подржавам и испитивања језика Горанаца. Али сам против да таква испитивања буду злоупотребљена у ваннаучне, односно у политикантске сврхе. На жалост, случајеви које имате у виду такви су да се према њиховој научној валидности треба критички односити.

Да сумирамо овај део разговора...

Прилика је да се опет понови следеће. Новосадски договор није израстао из традиције Матице српске а поготово није израстао из њеног Летописа, који је на свет дошао десетак година после појаве Вука Караџића, а десетак година пре појаве Илирског покрета. Ставови Новосадског договора – то је нешто накалемљено на ову традицију, њој потпуно страно. Али већ педесет и више година то функционише и самим тим улива се у традицију, али неславну традицију славне Матице српске.

Новосадског договора се јавно одрекла хрватска страна. Најпре је то практично учињено у *Декларацији о називу и положају хрватског језика* (1967) коју је потписало 18 научних институција у Хрватској и многи појединци.

Формално је то учинила и Матица хрватска у *Изјави* од 16. травња 1971. године. Ови потези учињени су у циљу одбране хрватског књижевног језика који је схваћен као део заједничког хрватскосрпског језика. Оба ова документа прештампана су у другој свесци зборника *Српско питање и србистика.* У *Изјави* Управног одбора Матице хрватске, између осталог, каже се:

> Полазећи од уопћене изјаве о језичном јединству, он је (тј. Новосадски договор – П.М.) од самога почетка омогућавао самовољна тумачења па и таква која нијечу самобитност хрватског књижевног језика и тобоже ослобађају обавезе да се поштује његова просторна и повијесна цјеловитост. Због таквих се тумачења Новосадски договор претворио у средство за оправдавање језичне неравноправности и за наметање српског књижевног језика екавског типа.

У поменутој другој свесци зборника *Српско питање и србистика* објављена су документа из Матице српске која би се могла схватити као реаговања на потезе хрватске стране. Она потврђују да је Матица српска остала при ставовима Новосадског договора. Ова најстарија српска институција нарушила је своју дугу традицију упуштањем у заједнички посао са Матицом хрватском на Новосадском договору. Самим тиме што је остала верна штетном Договору, Матица српска је учинила и други непотребни корак. Том верношћу Договору насталом на хрватској филолошкој традицији, она је продужила стање зависности од хрватске стране. Тројански коњи у Матици српској успешно су обављали посао.

Новосадског договора се ипак неко са српске стране одрекао. Учинио је то Новосадски скуп из новембра 2007.

НОВОСАДСКИ ДОГОВОР КАО ДОГАЂАЈ И РАЗБИЈАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Данас се говори да је Југославија заправо и створена да би била распарчана. Када је почео овај процес?

Разбијање Југославије почело је 1943. одлукама АВНОЈ-а. Пола века касније она ће бити распарчана тачно онако како је на АВНОЈ-у то било пројектовано. Шест република постаће самосталне државе. Уставом из 1974, којим су две прокрајине унутар Србије, Војводина и Косово и Метохија, добиле извесне државне прерогативе, предвиђено је даље комадање Србије. Про јектовано је да се Србија сведе у границе које је имала пре балканских ратова. Одмах после Титове смрти отворен је процес остварења тога Титовог политичког пројекта. Битка за очување целовитости Србије још траје.

Акценте и овога пута треба стављати на филологију. Када је, у оквирима филологије, почело да се одвија разбијање Југославије?

Почело је, изгледа, одмах после ослобођења. Али, израз ослобођење треба видети у његовом конкретном значењу. слично ономе како је оно означено у оној анегдоти о Титовом полицијском функционеру Крцуну и српском песнику Сими Пандуровићу. Министар унутрашњих послова Србије, Слободан Пенезић Крцун, посетио је затвор и у њему срео чувеног песника Симу Пандуровића. Питао га: откад сте Ви овде? „Од ослобођења" одговорио му је Сима Пандуровић. Није спорно да је 1945. земља ослобођена стране војне окупације. Али, истовремено она је и заробљена увођењем комунистичког поретка. Уместо грађанске демократије, са „ослобођењем" наметнут је стаљинизам-титоизам као друштвени поредак заснован на тоталитарној идеологији. Између осталих, то је јасно приказао Милутин Деврња у помињаној књизи *Преварена земља*. Али Деврња тада још није видео да је, што се Срба тиче, ово било и један вид хрватске окупације. Земљом је руководио Јосип Броз Тито и екипа око њега. Српски комунисти око Тита називали су квислинзима и издајницима српског генерала из Првог светског рата Милана Недића, који се у Другом светском рату нашао на челу Владе националног спаса у Србији и самим тим сарађивао са Немцима, окупаторима. Издајником су називали и Дражу Михаиловића који је предводио југословенски покрет отпора окупатору, али са идеолошких позиција антикомунизма. А баш ови први Титови саборци (као што су били Ђилас и Ранковић) дочекали су да их истим или сличним изразима осуди и одбаци политичка врхушка која је служила Титу. И њима је речено да су би-

ли издајници. Гледано са стране, ове оптужбе би могле имати смисла ако би се протумачиле у одређеном кључу. Ђилас и Ранковић би се могли назвати издајницима само по једном основу: они нису предали земљу ни Немцима ни Русима, али су је предали Хрватима; постали су квислинзи у односу на хрватску власт установљену у Србији и у другим српским земљама. Успешно су и благовремено спречени да спознају и исправе своју грешку.

Да ли је сличних дешавања било и на плану филологије?

У Уставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1921. године званичан назив за језик у службеној употреби био је српскохрватскословеначки. Исти назив задржан је и у Уставу Краљевине Југославије из 1931. године. Незванични став био је да у тој држави постоје два језика: словеначки и српскохрватски. Израз српскохрватски је Јагићев, али на њему је инсистирао и главни српски филолог тога времена Александар Белић. Став да Срби, Хрвати и Словенци имају једну књижевност, књижевност југословенску, заступа од Првог светског рата Павле Поповић, аутор књиге *Југословенска књижевност* (1918). То је био и званични став новостворене државе. Упоредо са тим ставом све је присутнији и други став: да Словенци имају своју књижевност, тј. књижевност на свом словеначком језику, а да Срби и Хрвати имају заједничку, српскохрватску књижевност. То потврђују два обимна чланка у *Народној енциклопедији Срба, Хрвата и Словенаца* Станоја Станојевића (1928): *Српскохрватски језик* Александра Белића и *Српскохрватска књижевност* Антуна Барца. Деконструкција југо-језика и југо-књижевности почела је, дакле, још између два светска рата. Треба имати у виду да су у првој Југославији постојала три конститутивна народа: Срби, Хрвати и Словенци, да су се и Македонци и Црногорци сматрали делом српског народа. Муслимани, пошто су говорили језиком који се већ у то време називао српскохрватским, могли су да буду и Срби и Хрвати. Неки од њих су се јасно већ тада опредељивали за једно од две нације. Али је све до успостављања Титове Југославије опстајала концепција о три народа. Године 1945. дошло је до битне промене. Поред Срба, Хрвата и Словенаца као народи су се појавили још и Црногорци и Македонци. Такво проглашавање народа резултат је спровођења концепције и одлука Коминтерне из времена између два рата која је је имала пројекат разбијања Југославије.

А како изгледа то проглашење народа са филолошке тачке гледишта? Године 1945. проглашен је македонски језик на основу једног од македонских дијалеката из прилепског краја, који је изабран за књижевни, са циљем да буде што удаљенији од српског. Тада је створена и македонска варијанта ћирилице. Црногорци су проглашени за посебан народ на основу чињенице да су пре Првог светског рата имали посебну (самосталну) државу и да су проглашени за посебан народ иако су говорили српским језиком.

Ово проглашавање нових народа имало је последице и у области филологије. Поред два језика, словеначког и српског језика, који се између два светска рата наметао под именом српскохрватски књижевни језик, сада се по-

јавио и трећи језик, македонски. Самим тим се концепција једног југо-језика разбијала на три стварно различита језика. Хрватска страна је, међутим, искористила прилику да и она, одмах после рата, почне да ради на неговању хрватске језичке посебности. То је чињено тако што су документи савезне администрације, објављивани не у три верзије, колико је било језика, већ у четири верзије: у словеначкој, македонској и у две верзије српскохрватског: ћириличкој и екавској за Србију и латиничкој и ијекавској за Хрватску. Верзија намењена Хрватској имала је и неке „кроатизме", али она свакако није била посебан језик; могла је бити само варијанта српског језика.

На жалост, до сада немамо урађену неку посебну студију или докторску дисертацију о „четири" језика на којима су се у послератном периоду објављивали савезни документи. Не знамо ко је, кад и како донео такву одлуку. Можемо само да претпоставимо да је таква одлука била у складу са генералном политиком Комунистичке партије Југославије на чијем је челу стајао Тито. На ову језичку праксу позивали су се маспоковци у Хрватској крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века. На политику која је омогућила такву праксу подсећано је и у *Новој декларацији* ХАЗУ из 2004. године. По мојим тумачењима, изнетим у студији *Научни порази хрватске филологије* (прештампана је у књизи *Српско питање и србистика,* 2007), ту политику, спровођену одозго, требало је и научно верификовати. Управо то је и био главни разлог због кога је приређен Новосадски договор. Најмање треба мислити да су такав договор смислили Живан Милисавац и Милош Хаџић. Као комунисти или „партизански нараштај", како рече Вељко Петровић, они су само спроводили директиве.

Новосадски договор се десио на самом крају 1954. г. Шта се битно или карактеристично у то време дешавало у науци и култури на институционалнм плану?

Четири године пре Новосадског договора био је у Загребу 1950. створен Југославенски лексикографски завод са Крлежом на челу. Основу тог Завода чиниће екипа која је у Павелићево време, током Другог светског рата, правила *Хрватску Енциклопедију.* Ова екипа је успела, за време рата, да објави четири дебеле „свеске", тј. тома ове *Енциклопедије.* На питање: да ли је овај посао рађен професионално, одговор је да јесте. Разуме се, треба имати у виду да је тачка гледишта са које је овај подухват рађен неприхватљива. Главни уредник ове *Енциклопедије,* Мате Ујевић, постао је Крлежин заменик. Тако је учињено да ова енциклопедијска кућа има два лица. За спољну јавност то је Крлежа, левичар, пројугословенски оријентисан, око којег се између два светска рата окупљало све што је у Југославији било лево оријентисано. Нико ни у Србији, у којој су комунисти дошли на власт, није могао имати нешто против Крлеже. Крлежа је био најславније и најслављеније име Титове Југославије. Тек кад почну да излазе енциклопедијске публикације, понеко међу Србима постаће свестан политике која се преко овога Завода води. Крлежа је служио као маска

да би политика Југославенског завода пролазила. Та политика се спољa заснивала на југословенству и на Крлежином обећању да ће рад ове куће бити утемељен на науци и објективности. Главну снагу ове енциклопедијске куће представљали су они невидљиви научни радници који су чинили њено језгро. То значи, чинила је екипа око Мате Ујевића.

Може ли се овај Завод узети као нуклеус темпиран за разбијање Југославије?

Ако кажемо да је разбијање Југославије дугорочан процес, онда се може казати да јесте. Југославија почиње да се разбија још од њеног стварања. У самој Штросмајеровој идеји југословенства предвиђено је и њено разарање. Требало је постићи пре свега језичко јединство са Србима, а после то јединство разједињавати према доминантним хрватским интересима. Поделити српски језик на основу изговора и писма, и поделити српски народ на основу вере. Тако је чињено већ између два светска рата. Али тако је чињено и током Другог светског рата. Вођа југословенских комуниста, Јосип Броз Тито, говорио је једно, а радио друго. Јавно се борио за југословенско јединство, али је стратешки то јединство разграђивао. Само десет година после његове смрти, његова творевина, Друга Југославија, биће разбијана споља, али ће се распадати и изнутра. Што значи да је била лоше пројектована; односно пројектована да се распадне. Александрова Југославија, ма како несавршена, могла се обнављати, Титова не може. Док је постојала Југославија, Хрвати у њу нису веровали. Тито, који је владао из Београда, доживљаван је у Хрватској као страно биће. У Туђмановој Хрватској однос према њему се потпуно променио. У некој анкети у Хрватској деведесетих година Тито је проглашен за највећег Хрвата свих времена. Титови сународници су накнадно схватили да је он радио у интересу њиховог сепаратизма, а не у корист опстанка Југославије.

Битно својство усташког режима био је сепаратизам у односу на Југославију, антисрпско расположење, стварање велике Хрватске. Све те идеје уграђене су у новостворену институцију под Крлежиним патронатом. Иза те институције стајало је југословенско име а стајао је и југословенски новац. Али се преко ње спроводио хрватски програм. То је био велики успех тандема Тито-Крлежа. Ова двојица идеолога југословенства, преко посла који им је био заједнички, постали су браниоци сепаратних хрватских интереса. После њихове смрти, у најтежим временима, бар ће понеко међу Србима спознати да су Тито и Павелић спроводили у основи исту политику, али различитим средствима. Тито је у тој политици био ефикаснији од Павелића. Умео је да својој политици да форму која ће бити прихватљива и у земљи и у иностранству.

А где су у тој политици Срби?

Срби, антикомунисти свих врста, или су у затворима, односно уђуткани, или су протерани или су побегли из земље. То је оно што је и емигрант Деврња

видео. Срби комунисти су, једноставно, били ухваћени у менгеле Титове побједничке политике. Бар они који су учествовали у власти били су пробрани тако да слушају Титову ујединитељску реторику, а не виде Титову сепаратистичку стратегију. Ако би такву стратегију спознали и покушали да јој парирају, морали би да се ослоне на неке снаге. На које снаге су после партизанске победе могли да се ослоне? Није долазило у обзир да се ослањају на снаге грађанског друштва које су управо они били темељно поразили. Комунисти, који су понешто схватили од Титове двоструке игре, и који би му на неки начин и могли бити опоненти, били су ликвидирани у оквиру борбе против Информбироа. Као у оној народној причи о седам прутова, Тито је ломио прут по прут. Родољуб Чолаковић није био ликвидиран захваљујући само Титу и старом пријатељству са њим. Али је Чолаковић своје спасавање морао да „одради". Постао је савезни министар за просвету, науку и културу почетком педесетих, у време стварања Југославенског лексикографског завода. Чак и да је знао шта се његовом народу тачно спрема, тако нечему није смео да се супротстави. Могао је знати шта га чека. Први до Тита међу Србима, Александар Ранковић, по струци абаџија, кројач, најмање је могао да се сналази у питањима енциклопедија. Слепо је веровао свом вођи, ономе који га је високо уздигао. Његова је функција била да чува поредак у чијем изграђивању је учествовао као Титова десна рука.

Тако нешто, као што је хрватска мисао, хрватска стратегија, постојало је под југословенским именом, у Југославенском лексикографском заводу. Али је тако нешто већ близу један век постојало у Југославенској академији знаности и умјетности. Ова институција је била у Павелићево време преименована у Хрватска академија знаности и умјетности. Године 1948, после четворогодишње паузе, она опет почиње да ради под старим именом, опет је, дакле, Југославенска. На почетку Туђманове ере ова Академија опет се преименује у Хрватска академија. То значи да она мења имена а не мења програм. Мења длаку, али ћуд не мења. Хрвати су, дакле, упркос свих историјских промена, под разним именима сачували свој програм. Радили су стално на њему.

Не може се казати да су такав некакав резервни програм имали и Срби. Највећи српски пораз, који је резултат Другог светског рата, и историјских промена које су их задесиле, јесу промене у оријентацијама њихових националних институција. Оне су задржале српско име, али су промениле програме. Одмах после рата промењене су руководеће гарнитуре у Матици српској, Српској књижевној задрузи, у структури Београдског универзитета. Те промене су се тицале сфере националних наука. Белић је остао на челу Академије, али је, као потписник *Апела српском народу* против комуниста 1942, морао да пази шта ради. Ни говора о томе да српске националне институције спроводе неки српски програм, односно да следе српску мисао. Израз „српска мисао", који се често употребљавао још у 19. веку, више се није спомињао. Српска мисао биће задуго одстрањена из земље. Она због тога није сасвим умрла, али је замрла. Часопис *Српска мисао* и едицију са истим именом покренуо је емигрант Урош Станковић у Мелбурну, у Аустралији. За ту едицију у Србији се у оно

време и није знало, а о томе се мало зна данас. У духу српске мисли наставио је да делује у емиграцији и Лазо Марков Костић. За мене је постојање једне такве националне величине било откриће. Човек је написао стотину књига из различитих области. Накнадно сам постао свестан да су Срби у његовој личности имали једног великана за чије постојање нису ни знали. Сећам се да сам још као ђак читао Црњанског. Нека шира сазнања о вредностима људи из емиграције ту су се негде заустављала. Али српски мислиоци из иностранства деловали су без некога стварнога утицаја на главнину свога народа. Главна програмска оријентација међу Србима била је везана за остваривање хрватске идеје југословенства. Мимо ове идеје Срби у земљи и немају неку оријентацију, не траже неку другу, алтернативну, перспективу. Једноставно, у земљи је морао да влада тотални мрак.

Говоримо о Вашим ставовима који се тичу природе српских националних институција. Ви сте о томе више пута говорили и писали.

Пошто сам највећи део свога радног века провео као универзитетски професор, природно је да сам и сам долазио до неких сазнања. Међу моја највећа открића спада и сазнање да су српске националне институције још увек окупиране, да су напустиле своју традицију. Да се националне институције налазе под туђинском влашћу, објавио сам у својој речи на Изборној скупштини Матице српске 1999. године. Показивао сам неколико дијалектолошких карата, између осталих и *Карту хрватског језика са додатком српског* Томе Матасића, и рекао да „Матица српска делује као продужена рука хрватске филологије". Имао сам утисак да ме је бар половина присутних на Матичиној скупштини схватила. *Политика* је објавила текст мога говора три месеца касније. Он је имао знатног одјека. И друго моје откриће је из исте сфере: тиче се Српске академије наука и уметности. Оно најкраће гласи: да је, што се тиче филологије, САНУ у Титово време постала „истурено одељење" ЈАЗУ, данас ХАЗУ, дакле Хрватске академије. И то је *Политика* објавила и имало је одјека. Да се спречи изношење таких истина, смењен је уредник културног додатка *Политике* Зоран Радисављевић (2006) који је објављивао ове и друге текстове сличне садржине.

Да је Матица српска постала „продужена рука хрватске филологије", или да је САНУ постала „истурено одељење" ЈАЗУ, није олако речено. На такав закључак упућивале су чињенице које свима стоје на располагању. Ја сам те чињенице само повезао. А повезао сам их на основу метода који сам годинама изграђивао. Основне идеје тога метода сам преузео од Михаила Петровића Аласа и касније их доградивао. Тај метод се кратко може назвати: *утврђивање кореспонденција међу чињеницама.* У мојој докторској тези *Поетика Момчила Настасијевића* свако од пет крупнијих поглавља завршава се потпоглављем које се зове *Кореспонденције.* Сврха је тих потпоглавља да се успостави кореспонденција између посебно анализираних текстовних и вантекстовних (контекстовних) чињеница. Као неко ко се бавио историјом српске и историјом хр-

ватске културе могао сам да дођем до извесних закључака. Матица српска је имала углавном стабилне ставове о српском језику, српској књижевности и српском народу од оснивања 1826. до 1945. Онда је те ставове променила, разуме се не одједном већ у процесу који је водио ка Новосадском договору. Променаоријентације је омогућена променом гарнитура које су руководиле Матицом српском.

Матица је до 1945. године имала око 2000 чланова. Нова власт је учинила да се упише још око 5000 нових чланова да би регуларно, помоћу чланства, могла да изабере нови Управни одбор. Стари Управни одбор, који је изабран још пре рата, кад је видео шта му се спрема, једноставно је одступио. Тако је руковођење Матицом преузела нова гарнитура, по вољи комунистичких власти. Нови ставови о истим питањима, који су у Матици преовладали, подударали су се са ставовима хрватске филологије. Нови управљачи Матице нису рекли да напуштају Матичин програм и да усвајају хрватски филолошки програм. Говорили су да настављају оно што је у некадашњој Матици било добро и стално су се хвалили својом „напредном" политиком. Та реторика могла је деловати уверљиво све док се није показало да се српски брод са разбијањем Југославије насукао. Људи који су водили Матицу српску понашали су се као да они са тим насукавањем српског брода немају никакве везе. Посао и задатак честитих научних истраживача је да се према том проблему понашају другачије. Вероватно нисам ја једини који овако види ситуацију у Матици. Али спадам међу ретке који таква открића објављују. Таква открића су везана за ризик. Али је и то део дуготрајних процеса.

Хоћете ли да кажете да постоји ризик од објављивања истине?

Свако објављивање истине не носи неки ризик. Али је природно да објављивање истине из области политике, где интереси нису заједнички, такав ризик носи. Говорим то из личног искуства.

Први пут сам се са једним оваквим ризиком сусрео пре скоро 50 година. Тада сам имао 22. године и био сам један од уредника и секретар редакције Поља. Главни уредник Поља, Дејан Познановић, имао је велику библиотеку чијим сам се благом једно време обилато користио. Показао ми је Крлежин *Дијалектички антибарбарус* објављен 1940. у посебном броју часописа *Печат* и њиме изазвану реакцију у публикацији која се звала *Књижевне свеске.* Једном Крлежи супротставило се десетак аутора: Едвард Кардељ (под псеудонимом Јосип Шестак), Коча Поповић, Милован Ђилас, Радован Зоговић, Јован Поповић, Огњен Прица и још понеки. О томе сукобу ја сам на првој страни Поља објавио текст под насловом *Крлежијанство* (1959, бр. 38). Познати загребачки професор Станко Ласић је десетак година после мене објавио добру књигу под насловом *Сукоби на књижевној љевици.* Колико се сећам, оно моје откриће о том сукобу и његовој природи није ни помињао. Отуда сматрам да сам изгледа први озбиљније отворио проблем о којем се двадесетак година ћутало и у Партији и у историографији. Главно моје откриће било је: да је Крлежа био, у

ствари, на Титовој страни, односно да су Тито и Крлежа били на једној страни, а остали на другој, иако се тај сукоб другачије приказивао: многи комунисти су у оно време искључивани из Партије због подршке Крлежи. Ја сам као младић најлепше мислио и о Титу и Крлежи. Нове чињенице до којих сам после тога долазио о овој двојици крупних делатника учиниле су да променим оцену о њима. Али и као младић, и аутор поменутог текста, схватио сам да су Тито и Крлежа само привидно били у сукобу; у стварном сукобу били су њих двојица са другима. Ова моја оцена се показала као тачна. Став да су Тито и Крлежа били израз исте политике потврдиће се и на примеру сарадње око стварања Југославенског лексикографског завода и политике која је у њему и преко њега вођена. За такву тврдњу ја нисам тражио доказе у архивским документима. До ставова о томе долазио сам на основу утврђивања кореспонденције међу општепознатим чињеницама.

Никад у животу нисам био у тако великој опасности да настрадам као тада када сам објавио текст *Крлежијанство*. Сећам се да је неколико пута у редакцију Поља на разговор са екипом долазио Јожеф Нађ, идеолог Покрајинског комитета Партије; да су ме моје колеге из редакције Поља већ биле отписале. Павле Поповић, такође члан редакције, питао ме је полуозбиљно да ли сам спремио ћебе (што значи да ли сам се припремио за затвор). Одједаред се све умирило. Крлежа, који је тада био председник Савеза књижевника Југославије, позвао је редакцију Поља на виђење у Београд. Сви су отишли осим мене. Тек кад је пао Ранковић, а то је било 1966, преко Милојка Друловића и Триве Инђића дошла је до мене прича да је на самом партијском Олимпу било озбиљне расправе о томе мом тексту и о Пољима: да ли нас хапсити или не. Поља су од тада па надаље имала изразиту крлежијанску линију, али ја сам се већ 1960. године покупио одатле (или ме је неко склонио). Отишао сам у Сремску Митровицу, али не у затвор него да будем новинар у Сремским новинама. То значи да сам ја већ у младости био дошао у позицију не само да се бавим кореспонденцијом међу чињеницама, већ и да аналитички раздвајам званичну од незваничне политике. Званична политика (оно што се говори) то је једно, а незванична политика (оно што се стварно ради) – то је нешто друго.

Већ са више разумевања пратио сам у другој половини шездесетих година сукобе на линији Тито-Крлежа око *Декларације о хрватском језику* или Титов сукоб са хрватским државним и партијским руководством око МАСПОК-а. За јавност, они су били две стране, а у ствари – били су једна.

Може ли се о овим постигнућима говорити као о краткорочним?

Успео сам, у неким својим књигама, да реконструишем и теоријску основу двеју значајних едиција које су створене у Титово време: едиције *Српска књижевност у сто књига* (прво издање 1958-1966) и едиције *Пет столећа хрватске књижевности* (која је почела да излази убрзо после прве и вероватно још излази). А до реконструкције основа тих едиција дошао сам тако што сам био предузео велики посао изучавања историја српске књижевности.

Главни резултат тога изучавања садржан је у књизи *Систем српске књижевности* (1996, 2000). Главно откриће те књиге тиче се система српске књижевности, другим речима тиче се њене целине и њених главних делова. У свим историјама које су настале до Другог светског рата, свеједно да ли су их правили Срби или странци, српска књижевност је имала ова четири дела: народна књижевност, стара књижевност, књижевност средњег доба (дубровачка) и нова књижевност.

Таква концепција почиње да се нарушава на самом крају 19. века, у књизи *Повјест књижевности хрватске и српске* Ђуре Шурмина, загребачког универзитетског професора. Ова књига српску и хрватску књижевност није више представљала посебно, нити као једну (нпр. у *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога,* Ватрослава Јагића, 1867) већ као две повезане књижевности, хрватску и српску. Она је те књижевности представљала заједно, у истој књизи, јер су писане на истом језику, али и одвојено, јер се од 11. века развијају као две посебне књижевности. Хрватска књижевност, по Шурмину, има четири дела: народну књижевност, која је, по њему, заједничка са српском, стару књижевност, средњу (дубровачку) књижевност и нову књижевност. Српска књижевност у истој књизи представљена је тако да има само два и по дела: народну књижевност, стару књижевност и нову књижевност. Без икаквих доказа негирано је да дубровачка припада српској књижевности.

Експлицитно реагујући на ову Шурминову књигу, новосадски гимназијски професор др Јован Грчић написао је *Историју српске књижевности* (1903, 1906), а затим су се појавиле књиге *Историја српске књижевности* Тихомира Остојића (1910, 1917, 1923), *Преглед српске књижевности* Павла Поповића (1909, 1912) *Историја нове српске књижевности* Јована Скерлића (1914), *Историја српске и хрватске књижевности* Андре Гавриловића, 1-4 (1910-1914). Све су оне, на различите начине, потврђивале интегритет српске књижевности, а то значи имплицитно негирале Шурминову пројекцију.

Југословенска књижевност и југословенске књижевности? Да ли је то исто?

За представљање књижевности између два светска рата карактеристична је књига Павла Поповића *Југословенска књижевност. Књижевност Срба, Хрвата и Словенаца,* објављена у Кембрицу, у Енглеској, још за време Првог светског рата, 1918. У њој је књижевност ова три народа приказана као једна, без унутрашњих подела. Према истом моделу приказивана је југословенска књижевност и у другим школским уџбеницима у међуратном периоду (на пример Душана Анђелића, Милоша Савковића итд.). Те књиге, и наставни програм који се у њима неговао, чувао је јединство Југославије. Треба приметити да је јединство Југославије пројектовано и чувано одозго: политиком власти и политиком књига које су то јединство учвршћивале.

У Титовој Југославији овај однос се променио. А променио се, такође, одозго. То се може видети најбоље у књизи Антуна Барца *Југославенска књи-*

жевност (1954) која је по наслову истоветна са књигом Павла Поповића. Ова књига је од Барца наручена од стране Савезног секретаријата за односе са иностранством. У њој је југословенска књижевност приказивана као једна по имену, јер се звала исто као и Поповићева књига. Али то је био само привид. Стварно, она је југословенску књижевност приказивала као збир националних књижевности у Југославији. Југословенска књижевност, као целина, имала је ове делове: словеначку књижевност (тј. књижевност на словеначком језику); имала је македонску књижевност, тј. књижевност на македонском језику (а овој књижевности је буквално посвећено свега пола стране) и имала је српску и хрватску књижевност на истом језику, које су биле подељене тачно по Шурминовом моделу: народна је била заједничка, Хрвати су имали стару, дубровачку и нову књижевност. Срби су имали народну (заједничку са Хрватима) а као посебну, своју, имали су само стару и нову књижевност. При томе треба имати у виду да је овако замишљена хрватска књижевност била на три наречја (чакавском, кајкавском и штокавском) а српска само на штокавском. Сведена на књижевност православаца, српска књижевност је малтене била преполовљена.

То се десило године 1954. када се десио и Новосадски договор.

Важно је посебно обратити пажњу баш на годину 1954. Те године су учињена за Југославију два судбоносна потеза. Један потез је био појављивање Барчеве књиге. Други је потез био Новосадски договор о српскохрватском језику и правопису. И један и други потез били су изведени у духу хрватских филолошких пројекција, а сасвим противни духу српске филолошке традиције.

Са наметањем става да је дубровачка књижевност само хрватска (а не српска по језику, или бар српскохрватска) имплициран је и став да је она писана на хрватском језику. Прецизније: имплициран је став да је она настала на ијекавској варијанти хрватскосрпског/српскохрватског језика, која је хрватска варијанта заједничког језика. Уколико би се отворило питање о импликацијама такве тезе, она сигурно ни у оном тренутку не би била прихваћена. Али се теза, мимо научне елаборације, могла протурити. Тако нешто је и учињено. У она времена тако се, по правилу, радило.

Новосадски договор и Барчеву књигу зато треба видети као једну акцију, планирану одозго. Један део ове акције тиче се књижевности; други њен део тиче се језика. А оба дела ове акције показују да су у њој као целини парадигма југословенске књижевности и парадигма српскохрватског језика нарушени. Оно што се зове југословенска књижевност више није представљано као некакава органска целина. Представљано је као збир националних књижевности. Оно што се повремено звало српскохрватска књижевност такође је претворено у збир српске и хрватске књижевности које посебно функционишу.

Хрватска филолошка стратегија доведена је управо те године до врхунца. Хрватски идеолози и филолози, у политици Титове Југославије, те године су успели да наметну ове ставове:

а) став да се на Дубровник гледа као на хрватски град. Он је хрватски зато што је католички, па по томе што је католички не може да буде српски;

б) став да се на дубровачку књижевност гледа као на хрватску;

в) став да се српскохрватски језик представља као целина која има две половине: српску половину коју чине чине екавица и ћирилица и хрватску половину коју чине ијекавица и латиница.

Ти ставови нису плод неких научних открића и сазнања. Они су плод политичког диктата и самовоље.

Има ли чињеница које указују на геополитички значај ових квазифилолошких ставова?

Има једна карта Томе Матасића, хрватског филолога, која је објављена у Минхену 1981. године. Ја сам дошао до њеног издања из 1984. године. Послао ми је Милош Ковачевић из Бохума где је радио као лектор. Први пут сам је прештампао у часопису *Србистика/Serbica* 1998. године. А после сам је објавио више пута. Обично сам то чинио са неким коментаром. Ова *Карта* је посебно значајна, јер је јасно представљала стратешке геополитичке основе Новосадског договора. Ево те карте опет.

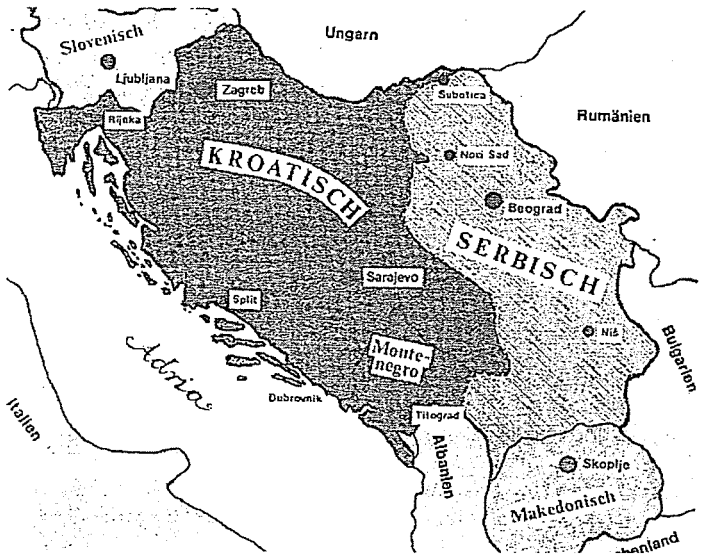

Томо Матасић: *Карта хрватског језика са додатком српског*

Колико знам, у војничкој терминологији постоји нешто што се зове „учвршћивање достигнутих положаја". Хрватска страна је „блиц-кригом"

1954. године освојила неке положаје у лингвистици и књижевности. Али ти освојени положаји још нису били и сасвим учвршћени. Увек се могао наћи неко ко би се досетио да је то учињено на научно некоректан начин. Зато је те продоре требало учврстити. Добијање битке се померало за касније повољније прилике. Војничким језиком речено, битка коју је хрватска страна смишљено водила одвијала се у три смера: језичком, књижевном и просветном.

Како су текле те битке?

а) На језичком плану хрватски добици су се проширивали свакодневном причом о двема варијантама. Нигде се у Новосадском договору не помињу две варијанте српскохрватског/хрватскосрпског језика. Помињу се само код лекторке Наде Сенић. Ја сам те појмове сретао у текстовима Славка Павешића уредника *Рјечника хрватског или српског језика* ЈАЗУ из педесетих година. Убрзо су се много пута више могли чути од главних српских лингвиста, Милке и Павла Ивића. Сећам се да је професорица Ивић толико много говорила о тим варијантама да су је у шали називали „госпођа варијанта". Та шала је тада имала посве безазлен карактер. На тим варијантама су нешто мање, колико се сећам, инсистирали Павле Ивић и Далибор Брозовић. Кад сам дошао до *Карте хрватског језика са додатком српског* Томе Матасића, показивао сам је неким својим колегама са Катедре за српски језик и лингвистику у Новом Саду. На *Карти* се јасно видело шта је то источна варијанта, а шта је западна. Сећам се како је једном колеги просто дрхтала брада. Видео је величину преваре. Па ипак ми је рекао да више верује Павлу Ивићу него мени. Није видео да је Павле Ивић пристајао на нешто што ни као научник, ни као Србин није смео да пристане: да из српског корпуса отпише више него половину српског језика, што значи да отпише и више од половине српског народа.

б) На издавачком плану појавиле су се две едиције које су у потпуности потврђивале овај „хрватски продор" из 1954. То су, да поновимо, едиција *Српска књижевност у сто књига* и едиција *Пет стољећа хрватске књижевности*. Прву од тих едиција издавале су Матица српска и Српска књижевна задруга. Тачно се зна (или може знати) како су те две главне српске културне институције гледале на интегритет српске књижевности у предјугословенском периоду, а поготово у периоду до Тита. Тада је српска књижевност и за једну и за другу националну кућу имала она четири саставна дела: народна, стара, средња (дубровачка) и нова. Едиција *Српска књижевност у сто књига* тај систем поништава. Она је без икакве речи објашњења изостављала дубровачку књижевност из српске; што значи да је препуштала Хрватима, а народну је проглашавала српскохрватском. А то су чинили представници двеју српских националних институција чија су имена у уредништву едиције јасно исписана.

Едиција *Пет стољећа хрватске књижевности*, бар по имену, није имала у виду и стару хрватску књижевност. Стајала је на становишту да Хрватска књижевност почиње од ренесансе, тј. да почиње од дубровачке књижевности.

То је хрватској страни било јако важно. Међутим, та грешка је касније исправљена. Оно мало текстова што постоји као стара хрватска књижевност обухваћено је у садржају едиције. Она је хрватску књижевност такође приказивала према Шурминовом пројекту.

По моделу едиције *Српска књижевност у сто књига* направљено је пре разбијања Југославије још неколико едиција. То су Нолитове едиције: *Српска књижевност у књижевној критици* и *Српска драма*. Затим *Српска књижевна критика* (у издању Института за књижевност и уметност у Београду и Матице српске) и *Историја српског народа* у издању Српске књижевне задруге. Све ове едиције су из свог садржаја изостављале Дубровник и дубровачку књижевност. Тако је испало да су се од дубровачке књижевности одрицале главне српске националне институције: Матица српска, Српска књижевна задруга, Нолит и Институт за књижевност и уметност у Београду. Њиховом порицању идентитета српске књижевности није се супроставила ни Српска академија наука и уметности. Све поменуте институције су, дакле, преко главних људи у њима, прихватиле да се одрекну српске филолошке традиције.

Почетком 2008. се у Политици, у рубрици *Међу нама*, појавио један текстић групе професора Филолошког факултета у Београду (Радивоје Микић, Мило Ломпар, Снежана Самарџић). У њиховом тексту се каже да се од Срба нико није одрекао дубровачке књижевности. Тачно је да у поменутим едицијама нигде не пише: Ми долепотписани одричемо се дубровачке књижевности. Али тачно је да су ту књижевност уредници ових едиција отписали без речи образложења. Практично, већ од седамдесетих година 20. века могао је у САНУ бити примљен само филолог који је пристајао да се одрекне дубровачке књижевности. И то је један од доказа да је САНУ, као и Матица, напустила своју традицију.

в) Оно што је чињено на језичком и издавачком плану спровођено и у просвети, Белић је још од Првог светског рата заступао став да је српски језик – српскохрватски. Али између два светска рата он још није инсистирао на томе да западна варијанта чини хрватскосрпски језик, односно хрватски језик. Таквом тумачењу, међутим, није се супротставио на Новосадском договору. А његов однос према имплицитној подели преименованог српског језика следили су његови фаворити Ивићеви, Милка и Павле. Они су ставове свога професора доводили до краја. Белићеви настављачи нигде нису помињали или пропагирали Матасићеву *Карту*, али су пристајали на њу.

Нашли су се и професори који ће се нескривено борити за хрватску концепцију о дубровачкој књижевности. На београдском Филолошком факултету то је чинио професор Миодраг Поповић. Овај предратни студент Павла Поповића и рођени брат комунистичког руководиоца Милентија Поповића сасвим јасно и децидно се одрицао дубровачке књижевности. А за њим ће ићи и његови следбеници. Следили су и свога професора, али следили су и смер званичне српске филологије, која је постала продужена рука хрватске филологије. Они који су били обавештенији од мене објашњавали су и зашто је до тога дошло. Казивали су: Негде је „горе" одлучено да дубровачка књижевност припадне

хрватској. Тако је мислила Партија, а оно што је мислила и чинила Партија, то је било неприкосновено.

Како се то нарушавање интегритета српске књижевности одвијало на универзитетима?

Ја сам у Новом Саду, на Филозофском факултету, године 1964. године дипломирао на Групи за југословенску књижевност. То значи да је југословенска књижевност још била третирана као једна иако су се из ње, већ 1958, као посебни предмети издвајали Словеначка књижевност и Македонска књижевност. Колико знам, једно време, после мога дипломирања, постојао је предмет који се звао Српскохрватска књижевност. А онда се опет десила једна нова реорганизација. Од 1966. године и званично је Група за југословенску књижевност постала Група за југословенске књижевности. Ова промена је обављена тихо, без дискусије. Тако су се, после десетак година, уместо једне националне књижевности, књижевности југословенске, појавиле четири националне књижевности: српска, хрватска, словеначка и македонска. То је било у време појаве Масовног покрета у Хрватској. Био је то наговештај разбијања Југославије. Видљиви израз тога разбијања је *Декларација о хрватском књижевном језику* (1967).

Кад се има у виду колико сам година имао у то време, лако је схватити да сам тада могао бити само објект неких збивања у филологији којих и нисам могао да будем свестан. Али ипак могу и као објект да сведочим.

У мојој родној кући у Топлици сећам се четири збирке *Српских народних пјесама* Вука Стефановића Караџића. Биле су од многих читања и превртања све раскупусане. И сада ми звоне у ушима стихови из тих збирки. Многе од песама сам знао напамет.

У време мог студирања и касније, студиј књижевности био је подређен политици. Али политика која се водила није била у складу са науком и српском филолошком традицијом из предјугословенског периода.

Професор народне књижевности Владан Недић објављивао је антологије југословенске народне поезије.

Професор Приморске и покрајинских књижевности Мирослав Пантић, колико се сећам, није јавно отварао питање чија је дубровачка књижевност. Али је о њој увек говорио као да је српска. Накнадно сам схватио да је у његовом односу према овом предмету увек пробијала српска филолошка традиција из које је професор Пантић био израстао. Кад га је 1970. на предмету заменио професор Светозар Петровић, та књижевност је променила статус; постала је хрватска. Светозар Петровић, иако Србин из Хрватске, доносио је хрватску истину о дубровачкој књижевности.

Комбинацијом сећања и накнадних изучавања схватио сам да је некако у време мојих студија, све до моје доцентуре (1975-1983) у образовном систему у Србији, дошло до битних промена. Све ове промене су ишле у смеру наметања хрватске филолошке парадигме. Сећам се како сам у семинарској би-

блиотеци сретао студенте који спремају испит из дубровачке књижевности. Све књиге које су држали на столу биле су хрватске провенијенције.

Доба о којем управо говоримо јесте доба братства и јединства; доба Титове Југославије. То је доба мира и релативног просперитета. Стога, говорити о борбама Срба и Хрвата у области филологије, многима може да делује веома необично.

Тачно је да се о томе добу говори као времену просперитета. Неког просперитета је стварно било, у односу на друге земље комунистичког режима. Моје накнадне анализе, учињене углавном на основу властитих истраживања, које су саопштене у више мојих књига, пружају нешто другачију слику од уобичајене. Управо у време, кад се много говорило о братству и јединству, одвијала су се највећа хрватска „освајања" у области филологије. Хрвати су, управо у тим годинама, освојили све српске националне институције, преко владајућих комуниста, и могли су у њима да раде све што су хтели. Систем је био такав да им се нико не би смео супротставити ни кад би видео шта се стварно ради. Све снаге које би се могле супроставити таквом тренду унапред су биле осуђене на неуспех. Чим би промолиле главу, могле би бити проглашене за ретроградне, за рушиоце братства и јединства. Никаква стварна, отворена и принципијелна борба Срба и Хрвата у области филологије у то време није била могућа. Срби су се могли довијати, правити невешти, трудити се да и кажу и не кажу, да не „заглаве". Њима је било досуђено да о овим проблемима размишљају по хрватској парадигми.

Главну одбрану српске филолошке традиције у време разбијања Југославије водиће српски народ. А на челу те борбе неће стајати његова интелигенција. Елита те интелигенције стајаће по страни, чуваће „чисте руке". Сећам се како сам молио једног старијег, угледног професора, да се придружи Покрету за обнову србистике. Одговорио ми је: А шта ми на то може казати Жмегач! Жмегач је угледни хрватски германиста. А ја сам том мом старијем колеги рекао: А не питате се шта ће вам (на оном свету) рећи Стојан Новаковић! Или Лаза Костић! Али та моја опаска није на њега оставила никакав утисак. У мишљење официјелног Загреба није се смело дирати. Јер је управо тај официјелни Загреб био подигнут на ранг највиших мерила. Уважавало се све што је отуда долазило. Па и у филологији.

Тако је било и у области којом сам се, пре разбијања Југославије, највише професионално бавио: у области теорије књижевности и методологије проучавања књижевности. Могу данас сасмосвесно да кажем да се управо са мојим књигама ситуација у тој области променила.

Ми смо већ говорили о томе како сте и ви припадали том периоду, и ви сте део те интелигенције која је израсла у Титовом систему...

То је тачно. Али ја сам део интелигенције која никако није била укључена у неке официјелне структуре. Не зато што ја нисам хтео. Него зато што, једноставно, такав какав сам нисам „пасовао". У време Новосадског договора био сам исувише млад. Од како сам 1968. био принуђен да дам оставку на место главног уредника Поља, а поготово после престанка мог ангажмана у Уредништву Летописа Матице српске 1979. са мном се „није рачунало".

Данас јасно видим да је Новосадски договор био сасвим погрешан потез. Али у време када је тај договор постигнут, био сам само ђак, гимназијалац. На Белића и остале који су правили тај Договор, гледао сам као на Олимп. Ни не дај Боже да сам се питао да ли раде добро. То је једноставно била сфера предразумевања. И други данас мисле да људи ранга Белића или Ивића и Медаковића морају да раде само добро. На жалост, не мора да буде тако.

Постоје послови националног значаја за које некад нисам био спреман да се у њих упустим. Али дошло је време кад сам и спреман а не би требало ни да их избегавам.

Четврти пленум и смена Ранковића су политички догађаји. Има ли филологија везе са тим догађајима?

Четврти пленум јесте превасходно политички догађај. Он се десио у јулу 1966. Нешто више од седам месеци касније, у марту 1967. објављена је *Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика* коју је потписало 18 главних хрватских институција и многи истакнути појединци. Очигледно да је требало уклонити Ранковића да би се постигло нешто главније: да би се језик поделио онако како је било пројектовано на Новосадском договору: по линији варијаната. То је у основи нудила ова *Декларација.* Затим је требало одбацити Новосадски договор, јер је он бар на речима чувао јединство језика, свеједно како се тај језик звао. А то је чињено да би се ишло корак даље: ка главном циљу: подели српског језика на хрватски и на српски део. Матасићева *Карта* показује како је на Новосадском договору била пројектована та подела. *Декларација о хрватском језику* је непосредно тражила да се та подела одмах и оствари. Запамтио сам из тога периода да је било тврдњи, од стране хрватских филолога, да је хрватскосрпски језик у ствари исто што и хрватски језик. А кад је тако, зашто да се тако схваћени хрватски језик и не озваничи.

Дебелу елаборацију политике која је стремила Новосадском договору дао је у обимној књизи *Вук и Хрвати* Виктор Новак (1899-1978). Виктор Новак, по рођењу Хрват, Загорац, у Београду је живео и био универзитетски професор од 1924. године. Радио је у корист хрватске идеје југословенства. Главна његова књига између два светска рата била је обимна *Антологија југословенске мисли и народног јединства* са предговором краља Александра (1930). После Другог светског рата објавио је још обимнију књигу *Magnum crimen* (1948). Њена функција је била да покаже како је за највећа страдања Срба током Другог светског рата крива Римокатоличка црква, а не хрватски антисрпски програм. Она је, дакле, продубљивала јаз у српском мултиконфесионал-

ном народу на верској основи. Није хтела да зна за Србе римокатоличке вере. Књига *Вук и Хрвати* (1967) на први поглед чувала је јединство српскохрватског језика, али је под Вуковим именом пласирала ставове хрватске стратегије. Другим речима, Вука је третирала као некога ко је радио за Хрвате. Што уопште није тачно.

После ових припрема, концем шездесетих година, дошло до појаве Маспока, тј. до хрватског Масовног покрета. Тај Покрет је још онда у партијским и државним круговима био окарактерисан као сепаратистички. Његови политички лидери били су Мико Трипало и Савка Дабчевић-Кучар. Њих је Тито, под притиском јавности, сменио. Неофицијелни лидери тога Покрета били су и Фрањо Туђман и Стјепан Месић. Колико се сећам, они су једно време били и у затвору. То је она гарнитура која је двадесетак година касније довела до осамостаљивања Хрватске. Сви они су следили *Декларацију о хрватском језику*. Сада се књижевни језик којим се говори у Хрватској зове хрватски језик, а он је оно што се на основу Новосадског договора звало хрватскосрпска варијанта заједничког језика. Новосадски договор трасирао је пут ка садашњем стању. Корени су, дакле, у филологији.

Током Маспока, Матица хрватска се једном кратком *Изјавом* одрекла Новосадског договора. То је било 16. травња 1971. године. У *Изјави* су наведени и неки разлози за тај чин. Прештампали смо ту *Изјаву* у другој свесци нашег зборника са Новосадског скупа. Ова изјава нема никакву филолошку важност, али има политичку. После свега што се Србима десило, постаје јасно да је Новосадски договор за Србе био апсолутно непотребан чин. Други је случај са Хрватима. Њима је Новосадски договор био потребан да би ијекавску варијанту српског језика легализовали као хрватску варијанту хрватскосрпског језика. А кад су тај циљ постигли, требало је ићи даље. Требало је разбити Југославију.

Каква су била реаговања на ову политику са српске стране?

Зборник радова 2, *Документи и коментари*, који је објављен у оквиру зборника радова *Српско питање и србистика,* доноси главне документе онога времена. Доноси, између осталог, и загребачку *Декларацију о хрватском језику*, одговор на ту декларацију из Београда под насловом *Предлог за размишљање,* затим неколико докумената из рада Матице српске везаних за издавање *Речника српскохрватског језика*. Доноси, такође, и поменуту *Изјаву* Матице хрватске са одрицањем од Новосадског договора. Трагом ових докумената могуће је стећи неку слику о томе шта се збивало.

„Предлог за размишљање"? Да ли бисте о овоме рекли још неколико речи?

Предлог за размишљање је сасвим јасно и нескривено одговор на *Декларацију*. Али то није никаква контрадекларација, нешто што би штитило иден-

титет или интегритет српског језика. То је испровоцирани утук на утук. Иза овога текста не стоји никаква српска институција. Стоје појединци који су у Удружењу књижевника Србије потписали овај документ. Помиње се неких четрдесетак појединаца потписника овог документа. Али њихова имена нигде нису била објављена. Чак се ни главни аутори текста не знају. Слушао сам, усмено, да су аутори *Предлога* били Михиз и Антоније Исаковић. У време када се *Предлог за размишљање* појавио, у оптицају је био став да је то исхитрено реаговање српских писаца на нешто што је неприхватљиво учињено са хрватске стране. Најважнији је став овога *Предлога* да се о језику не треба договарати са Хрватима. Ко је схватио логику Титове Партије, могао је да схвати и природу и оне друге, незваничне оцене: да је *Предлог* настао да би се удовољило симетрији. Да би се уопште могао осудити неко на хрватској страни, морао се осудити неко на српској. Да би се смело осуђивати усташе, морало се осуђивати и четнике. Да би се могли осудити хрватски националисти, морао се наћи повод да би се осудили и српски националисти. Тако је постигнуто да удар борбе против национализма постане равномерно распоређен. Промишљеног и адекватног реаговања на *Декларацију о хрватском језику* у српским срединама није било. Али само постојање *Предлога за размишљање* сведочи да је на српској страни било спремности да се реагује, да се бар нешто чини.

А како се у свему томе понашала Матица српска?

Матица српска је од 1945. била окупирана. Понашала се као продужена рука хрватских институција са српским именом.

На Новосадском договору било је договорено да две Матице: Матица српска и Матица хрватска направе заједнички правопис (једнотомни) и заједнички речник (шестотомни). Договор о правописима је поштован. У исто време, 1960, појавила су се два правописа: екавски и ћирилицом у издању Матице српске и ијекавски и латиницом у издању Матице хрватске. На делу, књигама, сасвим практично, обе матице остариле су основну идеју Новосадског договора: кад се пише латиницом и ијекавицом, онда је то хрватскосрпски језик; кад се пише екавицом и ћирилицом, онда је то српскохрватски језик. Супротно од тога, рад на шестотомном речнику се показао као знатно дужи и компликованији посао. Пошто је хрватска страна објављивањем *Правописа хрватскосрпског књижевнога језика* и објављивањем *Декларације* своје стратешке планове већ била задовољила, било јој је непотребно да се даље замајава. Зато је Матица хрватска одустала од даљег рада на заједничком речнику. И у овом случају наведени су неки небитни разлози. Главна је сама одлука да Матица хрватска убудуће самостално ради на посебном речнику „хрватског књижевног језика". Ово опредељење се десило 1969. године, дакле у време Маспока. Реагујући на ову одлуку свога партнера, у дугачком *Саопштењу* (прештампано је у *Зборнику радова 2*) Матица српска истиче да остаје доследна Новосадском договору. Она ће до краја издати шестотомни *Речник српскохрватског језика*. Тако ће се нечији планови остваривати. Од једног језика, српског, који је

на Новосадском договору преименован у српскохрватски/хрватскосрпски, већ после мање од две деценије штампаће се речници истог језика под именом хрватски језик. У тој констелацији, српски језик је постао нека подврста хрватског језика.

Нека ми неко, поводом ове констатације, оспори тврдњу да је Матица српска радила као продужена рука хрватских институција. Па и даље од тога: да су тројански коњи у Матици обављали посао за скривену хрватску стратегију.

Сложићете се са констатацијом да се о овим темама скоро уопште није или се врло мало говорило.

Никад у српској официјелној научној и политичкој јавности није издискутовано то што се десило са Новосадским договором. Као што није дато озбиљно образложење за прво преименовање језика (1954), такође није дато озбиљно образложење за враћање старог имена српском језику (1992). Прваци Матице српске, који су учествовали у првом преименовању, прихватили су нову ситуацију као да се њиховог рада уопште не тиче. А то је чинила и Српска академија. Ниједна институција није дала саопштење о томе да новопроглашени језик није постао од српскохрватског, каквих тумачења има и међу филолозима из круга сарадника ових институција. Није истакнуто да је српски језик старији од тзв. српскохрватског.

Да ли је требало и српска страна да се одрекне Новосадског договора?

Српска страна (конкретно: Матица и Академија) требало је, после *Изјаве* Матице хрватске 1971, да изјави: Прихватамо раскид Договора. Од овог тренутка за нас је српски језик исто оно што је био и пре Договора. Или још прецизније: за нас је српски језик оно што је он био и за Матицу српску и за Српску академију наука пре стварања Југославије, дакле оно што је био за српску филолошку традицију. На жалост, у овим институцијама, није било нити данас има људи који су спремни да тако нешто кажу.

Може се имати извесно разумевање за понашање Матице и Академије у време постојања Југославије. Југославија је, међутим, била разбијена 1991-2. године. После тога – такви страхови су отпали. Нико више није имао разлога да страхује од титоизма.

То је питање које тек треба отворити. Али свим снагама у Србији није у интересу да се оно отвара. И то зато што би се тада могло поставити питање одговорности не само оних који су били, него и оних који јесу на одговорним местима.

Знао бих, чуло би се, да је то питање у Матици било отварано, макар у кулоарима. Кад би се отворило, уздрмале би се Матичине структуре. Очување

тих структура многима је важније од очувања идентитета српског језика и целине српске књижевности и судбине српског народа.

Српска академија наука и уметности и дан данас остаје при ставу да треба издавати „Речник српскохрватског књижевног и народног језика".

Године 1997, када је изшла 14. свеска Академијиног речника под именом *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика,* после осмогодишњег прекида, Павле Ивић је, на промоцији те свеске, истицао да је рад на овом *Речнику* остварење старе амбиције Стојана Новаковића са краја 19. века. Мој чланак, под насловом *Речник чијег језика?* који се појавио у новосадском *Дневнику* поводом појаве овог дела, указивао је на то да се јавност обмањује: Стојан Новаковић је покренуо рад на изради речника *српског*, а не *српскохрватског* језика.

Српски академици, после тога, имали су прилику да се о овом питању јавно изјасне. Учинили су то 16. јануара 1999. године, нешто мало пре почетка бомбардовања Србије (24. март 1999). Свесно су се одлучили да се настави са издавањем *Речника српскохрватског*, а не *Речника српског језика.* О томе је бриљантно и храбро писао лингвиста Милош Ковачевић. Цитирао сам га у мојој књизи *Српско питање и србистика,* у тексту посвећеном академику Драгославу Михаиловићу. На питање: да ли такво понашање српских академика одговара научном и српском националном интересу, одговор је: да не одговара ни научном, ни националном интересу, али одговара хрватском националном интересу. Хрватској страни одговара такав однос: да се српски језик у Србији назива српскохрватским, а да се у хрватским институцијама и пред светом назива хрватским. Таквом понижавајућем и ненаучном третману доприноси нико други него номинално највиша српска научна институција. Штета од ове политике је огромна. А питање зашто се неодговорно ради у главним српским националним институцијама треба да буде предмет посебних анализа.

Стара је истина да у рату нема победника – сви су губитници. Како су по Вама прошле бивше југословенске републике у филолошком смислу, дакле, по питању језика?

Веома озбиљно треба схватити Туђманове речи: „Нама је овај рат био потребан". Рат је био испровоциран. Легално изабрана власт у Хрватској, са Туђманом на челу, године 1990. нелегално је избацила Србе као конститутивни народ из Устава Хрватске и претворила их у националну мањину. То је био разлог да се Срби у Хрватској побуне и да направе Републику Српску Крајину. Како год кратко трајала, она је отворила многа питања, па и питање идентитета српске језичко-етничке заједнице. И питање идентитета језика Срба у Хрватској.

Шта је било на државнополитичком плану, то је посебно питање. Али на филолошком плану, то је био велики, историјски, хрватски пораз. Тај пораз

је био пре свега на филолошким и геополитичким основама. Ево у чему је ствар.

Матасићева *Карта* предвиђала је да се цела западна варијанта хрватскосрпског језика схвати као хрватски језик. Тај став је током рата био одбачен. Срби по осећању и у Босни и Херцеговини и у Републици Српској Крајини сматрали су да говоре српским језиком, а не хрватским или хрватскосрпским. Уопште нису хајали за Новосадски договор и за његове пројекције. Никакав их Договор није обавезивао.

Муслиманска популација у Босни и Херцеговини, која је у Титово време проглашена за посебан народ, променила је током рата 1992. године име Муслимани у Бошњаци. Ако свој језик нису могли да називају муслиманским, могли су да га називају бошњачким, односно босанским. Од Матасићеве карте, тако је, поред српског, отпао и бошњачки део који се до рата третирао као западна варијанта српскохрватског језика.

Црна Гора се на референдуму определила да остане у заједници са Србијом. Језик је у Уставу Црне Горе називан српским језиком. Тако се звао и у предјугословенском периоду.

Све ове чињенице говоре да је Новосадски договор фактички срушен, а поготово је срушена интерпретација по којој су ијекавски говори – хрватски. Уместо једног назива, хрватски језик, како је био представљен на Матасићевој Карти, појавила су се прво три назива: Бошњачки/босански, хрватски и српски; затим се појавио и четврти: црногорски, па онда пети: буњевачки. То, другим речима, значи да су хрватске филолошке идеје темељно стратешки поражене.

Од тога пораза током 90-тих година 20. века почиње хрватска филолошка низбрдица. Нема више лажне идеје о братству и јединству која би могла да ту низбрдицу заустави. Карта о братству и јединству је већ одиграла своје. Остала је још подшка српскохрватском језику у Србији, али је она на климавим ногама.

Усред рата, 1994. г. десио се и Други конгрес српских интелектуалаца. То је тема о којој сте више пута говорили. Један Ваш текст под насловом „Шта се десило на Другом конгресу српских интелектуалаца" објављен је у никшићком Слову, у суботичким Данима и у билећској Новој Зори. Шта се, укратко, тамо догодило из Вашег угла?

Био сам позван на Конгрес, као један од око 1000 учесника. Конгрес је трајао два дана, од 22-23. априла 2004. Главни Организатор Конгреса био је Српски сабор, а председник Сабора био је Павле Ивић. Тако импозантне скупове могуће је организовати у мирно време. Овај је морао имати огромну финансијску подршку. Сећам се да су многи, као и ја, били смештени у Хотелу Југославија.

Главна атракција овога Конгреса били су званичници из Републике Српске: Радован Караџић, Никола Кољевић, Момчило Крајишник. Дочекани су овацијама.

Саопштење које сам за овај скуп био припремио под насловом: *Националне институције – најслабија тачка српског народа* нису ми омогућили да прочитам. Организатори нису хтели да чују ништа лоше о српским националним институцијама. Главни циљ овога скупа и главни циљ његовог организатора, академика Ивића, био је да се постигне Договор међу српским интелектуалцима о стандардизацији српског језика. Павле Ивић је полазио у свом реферату од чињенице да постоје два варијанте српскохрватског језика: београдска и загребачка, источна и западна, екавска и ијекавска, српска и хрватска. Доследно ставовима о варијантама, из предратног периода, он је настојао да се стандардизација српског језика заснује на екавици. Не знам да ли је он имао било какве везе са руководством Републике Српске на Палама. Али је чињеница да је у Републици Српској једно време од стране руководства наметан став да се у овом ентитету употребљава српски језик екавског изговора. Та одлука се образлагала чињеницом да Срби из ове Републике буду што ближи нама из Србије. (Као да су мени и другима икад били далеки Тешан Подруговић, Филип Вишњић, Шантић, Кочић, Селимовић!). Смисао доласка на Конгрес врха Републике Српске, који је већ прихватио Ивићеве ставове, био је да да се прогура став о екавици као основи српског језичког стандарда, још прецизније: да се Срби одрекну ијекавице.

Треба да смо бескрајно захвални Радмилу Маројевићу што се супротставио тој намери руководства Конгреса и Павла Ивића. У *Зборнику 2* прештампана је цела дискусија која се тиче тога проблема. Радмило Маројевић, Жарко Ружић, Бранко Поповић, Тиодор Росић, све сами ијекавци, гласно су рекли да се не одричу ијекавице, да је и она српска. Те ставове је својевремено заступао и Павле Ивић. А на Новосадском договору, подсетимо се, о томе се усудио да прозбори Јово Вуковић. Преокрет ка опстајању тих ставова фактички је направљен на Другом конгресу српских интелектуалаца. Тада је доживела пораз идеја о томе да ијекавица није српска. Све што се после тога дешава може се тумачити као „слегање тла“ после земљотреса.

Сећам се да је 1997. године био организован скуп у Требињу поводом знамените 1847. године када су били објављени Његошев *Горски вијенац*, Бранкове *Песме*, Вуков превод *Новог завјета,* Даничићев *Рат за српски језик и правопис.* То је мени била прилика да нешто кажем о Покрету за обнову србистике и нашим ставовима, али и о језику који се говори у Републици Српској. (Показало се да је у Скупштини ове Републике ијекавски изговор бранио само Војислав Максимовић организатор требињског скупа, са још двојицом посланика.) Било је у великој сали Електрохерцеговине, где се скуп одржавао, и посланика који су раније залагали за увођење екавице у језички стандард. Имао сам утисак да су многи присутни из мога излагања схватили да су се залагали за криву ствар. Нисам једини који је допринео да се Одлука о употреби језика и писма у Републици српској промени. Али сигурно јесам један од оних који је томе макар мало допринео. (Неколико месеци после требињског скупа Одлука о фаворизовању екавице била је у Републици Српској промењена).

Од Другог конгреса српских интелектуалаца обратио сам пажњу на Радмила Марojевића. Тек од тога догађаја схватио сам да овај познати русиста и ја о проблемима српског језика мислимо на истој таласној дужини и да ћемо бити савезници у борби за интегритет и идентитет српског језика.

Сарадња ће се убрзо наставити...

Године 1994. био је у Никшићу скуп о Матији Бећковићу. Било је у хладно време, у новембру. На том скупу поред црногорске елите из Никшића (а мислим при том на Нова Вуковића, Живка Ђурковића, Новака Килибарду, итд.) учествовало је нас неколицина из других крајева. Из Београда и Новог Сада учествовали су: Вида Огњеновић, Мирослав Егерић, Јован Делић, Миодраг Радовић, Михаило Пантић. И још понеко. Учествовао је Марojевић. Немам утисак да је Марojевићу уопште нешто значила моја вербална подршка за подвиг изведен на Другом конгресу српских интелектуалаца.

Мени је са тога сусрета остала посебно у успомени вечера. Седели смо један поред другог Милош Ковачевић и ја. Милоша сам упознао на некој седници Савета Семинара за стране слависте у Сарајеву. У Никшићу, у хотелу Оногошт, међутим, ми смо били у прилици да разговарамо о филолошким питањима. Реч по реч, испало је да о готово свим питањима мислимо исто. А да мислимо о језичким питањима углавном исто, то се касније више пута потврђивало.

У Никшић сам ишао са једним посебним циљем. У штампи ми је била књига *Српски национални програм и српска књижевност*. Хтео сам да мој вршњак Бећковић, на врхунцу славе, ту књигу види и да њене ставове потпомогне. Велики песник је ускоро добио моју књигу за коју сам очекивао подршку. Али он на њу није реаговао. Остао је веран оној Академији чији су ставови о српском језику обликовани у Титово време.

Време о којем тренутно говоримо јесте време рата.

Са филолошком причом о разбијању Југославије имају везе и Крлежа и Тито, и Туђман и Месић, и хрватски филолози. Са том причом нема неке стварне везе Слободан Милошевић. Верујем да је он умро а да ништа од филолошке позадине разбијања Југославије није схватио. Писао сам Милошевићевим министрима за науку, просвету и културу тражећи помоћ за пројекте које сам нудио. Нису ми одговарали. Српски политичари, разних оријентација, ни онда ни данас, нимало нису заинтересовани за главно, за филологију. Хрватски јесу. Председник владе Иво Санадер је филолог са значајним претходним успесима у издавачкој делатности.

Ова истина има и своју другу страну. Милошевић и људи око њега, нису нам помагали, али нас нису ни спречавали да делујемо. Ни са његовим противницима и наследницима у постјугословенско време није другачије. Ђинђић и

Коштуница су се понашали тако као да србистика нема никакве везе са народом којим владају.

Верујем, ипак, да ће се данашње или неке будуће власти, према Покрету за обнову србистике односити другачије. Није доста што нас не спречавају. Треба да се потруде и да схвате програм и национални значај нашег Покрета.

Да сумирамо ову целину...

Новосадски договор је крупан историјски чин у историји српског народа са изразито лошим последицама. На жалост, тога чина нису свесни они који управљају судбинама српскога народа. Филолози се према њему не односе озбиљно и одговорно. Његове последице нису још санирање. А не могу ни да буду санирање уколико му се не посвети пажња.

Овај Договор су срушили хрватски филолози и идеолози у време Маспока. А са српске стране порушили су га и учесници верско-грађанског рата почетком 90-тих. У уставима Републике Српске и Републике Српске Крајине језик је називан српски. Тако је назван и у Уставу Србије.

Спадам међу оне који су о Новосадском договору доста писали. О томе има највише у мојим књигама *Срби и њихов језик*, а поготово у књизи *Увод у србистику*. У овом разговору сам томе чину посветио још више пажње.

Кад је Југославија била разбијена, схватио сам да ће човек мојих година и мог образовања највише моћи да помогне ако не оде у ров него у библиотеке. Јер се тамо, у књигама, може пронаћи одговор на питања око чега то истојезичници ратују на нашим просторима, а не ратују истојезичници на другим европским просторима. Убеђен сам да сам такве одговоре нашао.

Кад будемо прешли на следећу тему, тј. кад будемо говорили о Закључцима Новосадског скупа, Новосадски договор ће бити осветљен са још једне стране: са стране докумената који тај Договор и негирају и имплицитно осветљавају.

ЗАКЉУЧЦИ НОВОСАДСКОГ СКУПА

Закључци Новосадског научног скупа СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА *усвојени су на крају дводневног рада, једнодушно, акламацијом. Неколико учесника Скупа изнело је оцену да је ово био догађај историјског значаја. Да оваква оцена може да има оправдања види се ако се Закључци овог Скупа упореде са Закључцима Новосадског договора из 1954. године. Поређењем се да утврдити да је дошло до историјске смене две научне парадигме: уместо сербокроатистичке парадигме из Новосадског договора, у овим Закључцима је примењена србистичка парадигма.*

Парадигма Новосадског договора заснивала се на научно неприхватљивом ставу да су три народа: Срби, Хрвати и Црногорци, створили један исти народни језик. Из тога је проистекао и други, такође неприхватљив, став Новосадског договора да ова три народа треба да имају један и јединствен књижевни језик који се назива двонационалним именом српскохрватски/хрватскосрпски. Већ у првом члану Закључака Новосадског договора овако именован књижевни језик је био имплицитно подељен на два језика, односно на: београдску, источну, екавску (српску) варијанту и на загребачку, западну, ијекавску (хрватску) варијанту.

Новосадски договор српских и хрватских научника и књижевника, чији су главни актери били Матица српска и Матица хрватска, прављен је у време тоталитарног режима. Он је решавао питање српског језика у складу са хрватском идејом југословенства и у оквирима сербокроатистике која није била постављена на принципијелним научним основама. Матица хрватска и хрватски филолози после 13 година одрекли су се Новосадскога договора (1971). Али га се није одрекла Матица српска ни официјелна, институционална филологија у Србији. Последице хрватске идеје југословенства и сербокроатистике показале су се на трагичан начин у државно-политичком распарчавању српског језичко-етничког простора и у преименовањима српског језика у хрватски, босански/бошњачки и црногорски језик.

Новосадски међународни научни скуп СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА, као сабрање научника и књижевника, који се залажу за обнову србистике и за решавање српског питања на темељима српске мисли и српске филолошке традиције, уважавајући правила која поштују европски народи, одбацио је сваку могућност преименовања и цепања српског језика према изговорним варијантама и писмима. Скуп захтева да се отклоне последице сужавања корпуса српске књижевности. Он наглашава потребу обнове свести о реалном постојању српске језичко-етничке заједнице попут других језичко-етничких заједница у Европи.

Закључци Новосадског скупа СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА *сагласни су са ставовима изнесеним у основним документима Покрета за обнову србистике*: Платформа Покрета за обнову србистике *и* Мемоар о српском језику, српској књижевности и српској саборности (1997) *и са ставовима* Слова о српском језику (1998). *Закључци се овде објављују у три изговорне варијанте српског језика, екавској, ијекавској и икавској, и на два писма, ћирилици и латиници. Тиме се подржава спознаја о јединственом српском језику и равноправности његових изговорних варијанти и писама којима се он служи и слободна употреба сваке од варијаната по сопственом избору и потреби.*

ЗАКЉУЧЦИ НОВОСАДСКОГ НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА“

У Новом Саду је 23. и 24. новембра 2007. године одржан међународни научни скуп „Српско питање и србистика“. Скуп су организовали Покрет за обнову србистике и Влада Републике Српске Крајине у прогонству. Чињеницу да је једна влада подржала Покрет за обнову србистике учесници Скупа позитивно оцењују. Истовремено, учесници Скупа изражавају незадовољство што Влада Републике Србије финансијски и морално подржава постојање сербокроатистике, квазидисциплине која је у XX веку нанела огромне штете српском народу.

СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА

Полазећи од става да се у решавању српског питања морају поштовати ставови и норме који важе за све европске народе, учесници Скупа су закључили следеће.

1. У српским земљама институционално се мора обновити србистика као дисциплина која се бави српским темама. Србистика треба да има исти статус као и друге националне филологије.

2. Прихвата се и основно полазиште које је важило у предјугословенском периоду: српски народ је мултиконфесионалан, као што су мултиконфесионални и други народи.

3. У складу с принципом, који важи за европске националне филологије, по коме се народи разликују по језицима које су створили и којим говоре, Срби су објективно (Срби по себи) они који говоре српским језиком као матерњим, и чији су преци говорили тим језиком. Субјективно се као Срби не морају изјашњавати и сви који су по пореклу и језику објективно Срби. И о једном и о другом аспекту мора се водити рачуна при решавању српског питања.

СРПСКИ ЈЕЗИК

1. Југословенски период и дуга превласт идеја сербокроатистике у нису променили природу и карактер српског језика. Они су само довели до погрешног третирања и до преименовања тога језика. Учесници Скупа још једном

потврђују да је српски језик исти онај језик који се, у другој терминологији, карактерисао као штокавско наречје. Учесници Скупа зато одбацују свако распарчавање и негирање српског језика које се обављало под именима *српскохрватски језик, хрватскосрпски језик, хрватски или српски језик, бошњачки/босански језик, црногорски језик, буњевачки језик*. Треба поштовати став, прихваћен у свету, да један језик треба да има једно национално име.

2. Учесници Скупа одбацују став – наметнут у периоду југословенства и владавине сербокроатистике а потврђен на Новосадском договору (1954) – да Срби и Хрвати имају један народни језик. У српски народни језик никада није спадало чакавско и кајкавско наречје.

3. На сва три изговора српског народног језика – екавском, ијекавском и икавском – изграђиван је, и у принципу се може изграђивати, српски књижевни језик. Историјски се српски књижевни језик изградио на две његове изговорне варијанте, ијекавској и екавској. Обе ове варијанте темеље се на српском народном језику.

4. Хрвати су у XIX веку напустили свој народни језик и за свој књижевни језик прихватили су ијекавску варијанту српског језика. То није изузетан него чест случај у светским размерама. Многи се народи, на пример, служе енглеским, шпанским, француским. Али тим језицима нису дали своја национална имена. Само су Хрвати наметнули став да је страни језик, српски језик, који су преузели, такође хрватски. Такав став је научно неодржив. Нико не треба да забрањује Хрватима да се служе српским језиком, али се при том не сме заборавити чињеница да је тај језик изворно српски, па мора бити и по имену *српски*.

5. И језичке стандардизације су изграђиване на основама српског народног и књижевног језика. Најпознатија је она коју је створио Вук Караџић под насловом *Главна правила за јужно нарјечје*. Крајем XIX века хрватски филолог Иван Броз, кајкавац, направио је, по одлуци Хрватског сабора, *Хрватски правопис* (1891) на корпусу делâ Вука Караџића и Ђура Даничића, уз поштовање Вукових *Главних правила*. Овај правопис је кодификовао само једну од варијанти српског књижевног језика, ијекавску варијанту, и прогласио је хрватским језиком. У једнотомном речнику Ивана Броза и Фрање Ивековића, који је рађен на корпусу делâ Вука Караџића, Ђура Даничића, Његоша и Милана Ђ. Милићевића, српски језик је представљен под неаутентичним називом *Рјечник хрватског језика*. Али и поред тога језик у овој књизи, објављеној 1901, је српски (и, наравно, само српски).

На оваквој пракси преименовања српског језика вршене су и касније стандардизације српског језика у Хрватској. Али оне не дају основа да се српски језик преименује у „хрватски језик". То могу да буду само хрватске стандардизације српског народног и књижевног језика.

СРПСКА ЈЕЗИЧКО-ЕТНИЧКА ЗАЈЕДНИЦА

Слично пракси коју су у периоду сербокроатистике наметнули Хрвати, јавила су се настојања у Босни и Херцеговини и у Црној Гори да се стандардизују „бошњачки језик", као језик босанских муслимана, али да се стандардизују и „босански језик" и „црногорски језик" као државни језици. Тако нешто се не чини нигде у свету. Ова настојања су не само лингвистички неутемељена него и штетна јер воде ка разбијању српске језичко-етничке заједнице.

Природна српска језичко-етничка заједница је опстала и после разбијања Југославије. Она би данас требало да има сличан статус какав имају и друге језичко-етничке заједнице у Европи и свету. Постојање ових језичко-етничких заједница може се илустровати неколиким примерима. Немачка језичко-етничка заједница не поклапа се са немачком државом, као што се ни француска језичко-етничка заједница не поклапа са француском, мађарска са мађарском државом. Тако се ни српска језичко-етничка заједница не поклапа са Србијом. Српска језичко-етничка заједница се протеже свуда где се српски говори.

Са обнављањем србистике мора се обнављати и свест о стварном постојању српске језичко-етничке заједнице. Ова заједница треба да функционише онако како функционишу друге језичко-етничке заједнице у Европи и свету.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

Књижевноисторијска наука у предјугословенском периоду утврдила је постојање следећа четири саставна дела у корпусу српске књижевности: народну књижевност, стару књижевност, књижевност средњег периода и нову књижевност.

У југословенском и постјугословенском периоду нарушена је ова целина и неки делови српске књижевности изузети су из њеног корпуса. Обнова србистике подразумева и обнову целине српске књижевности каква је постојала у предјугословенском периоду.

СРПСКО ПИСМО

Српски народ је баштиник старословенске писмености на својим старим писмима, глагољици и ћирилици, које су прихватили и други словенски народи.

Савремена Вукова (и вуковска) ћирилица је национално писмо српског народа и гарант његовог културног континуитета.

Српској култури припада и све што је на српском језику написано српском латиницом. Српску латиницу, у савременој верзији, за српски књижевни језик је кодификовао Вук Караџић. Ђуро Даничић је заменио латиничке диграме посебним графемама, од којих је у употреби остало *đ* (уместо *dj*).

Неприхватљив је, отуда, став да је садашња латиница којом се служи српски језик хрватско писмо, „гајица". Људевит Гај је стварно створио једну верзију латинице за хрватски језик (кајкавско наречје). Али, он сам је одбацио ову своју латиницу, и данас је нико више не употребљава.

ОЦЕНА СКУПА И ОБАВЕЗЕ ЊЕГОВИХ ОРГАНИЗАТОРА

Учесници Скупа су високо и повољно оценили његове резултате као и све што је учињено у његовој припреми. Организатори се обавезују да са тим резултатима упознају јавност, али и институције и истакнуте појединце, како би се научне истине Скупа што потпуније провеле у дело.

ЗАКЉУЧЦИ НОВОСАДСКОГ НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА“

У Новом Саду је 23. и 24. новембра 2007. године одржан међународни научни скуп „Српско питање и србистика“. Скуп су организовали Покрет за обнову србистике и Влада Републике Српске Крајине у прогонству. Чињеницу да је једна влада подржала Покрет за обнову србистике учесници Скупа позитивно оцјењују. Истовремено, учесници Скупа изражавају незадовољство што Влада Републике Србије финансијски и морално подржава постојање сербокроатистике, квазидисциплине која је у XX вијеку нанијела огромне штете српском народу.

СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА

Полазећи од става да се у рјешавању српског питања морају поштовати ставови и норме који важе за све европске народе, учесници Скупа су закључили сљедеће.

1. У српским земљама институционално се мора обновити србистика као дисциплина која се бави српским темама. Србистика треба да има исти статус као и друге националне филологије.

2. Прихвата се и основно полазиште које је важило у предјугословенском периоду: српски народ је мултиконфесионалан, као што су мултиконфесионални други народи.

3. У складу с принципом који важи за европске националне филологије по коме се народи разликују по језицима које су створили и којим говоре, Срби су објективно (Срби по себи) они који говоре српским језиком као матерњим, и чији су преци говорили тим језиком. Субјективно се као Срби не морају изјашњавати и сви који су по поријеклу и језику објективно Срби. И о једном и о другом аспекту мора се водити рачуна при рјешавању српског питања.

СРПСКИ ЈЕЗИК

1. Југословенски период и дуга превласт идеја сербокроатистике нису промијенили природу и карактер српског језика. Они су само довели до погрешног третирања и до преименовања тога језика. Учесници Скупа још једном потврђују да је српски језик исти онај језик који се, у другој терминологији,

карактерисао као штокавско наријечје. Учесници Скупа зато одбацују свако распарчавање и негирање српског језика које се обављало под именима *српскохрватски језик, хрватскосрпски језик, хрватски или српски језик, бошњачки/босански језик, црногорски језик, буњевачки језик*. Треба поштовати став прихваћен у свијету да један језик треба да има и једно национално име.

2. Учесници Скупа одбацују став — наметнут у периоду југословенства и владавине сербокроатистике а потврђен на Новосадском договору — да Срби и Хрвати имају један народни језик. У српски народни језик никад није спадало чакавско и кајкавско наријечје.

3. На сва три изговора српског народног језика — екавском, ијекавском и икавском — изграђиван је, и у принципу се може изграђивати, српски књижевни језик. Историјски се српски књижевни језик изградио на двије његове изговорне варијанте, ијекавској и екавској. Обје ове варијанте темеље се на српском народном језику.

4. Хрвати су у XIX вијеку напустили свој народни језик и за свој књижевни језик прихватили ијекавску варијанту српског језика. То није изузетан него чест случај у свјетским размјерама. Многи се народи, на примјер, служе енглеским, шпанским, француским. Али тим језицима нису дали своја национална имена. Само су Хрвати наметнули став да је страни језик, српски језик, који су преузели, такође хрватски. Такав став је научно неодржив. Нико не треба да забрањује Хрватима да се служе српским језиком, али се при том не смије заборавити чињеница да је тај језик изворно српски, па мора бити и по имену *српски*.

5. И језичке стандардизације су изграђиване на основама српског народног и књижевног језика. Најпознатија је она коју је створио Вук Караџић под насловом *Главна правила за јужно наријечје*. Крајем XIX вијека хрватски филолог Иван Броз, кајкавац, направио је, по одлуци Хрватског сабора, *Хрватски правопис* (1891) на корпусу дјелâ Вука Караџића и Ђура Даничића, уз поштовање Вукових *Главних правила*. Овај правопис је кодификовао само једну од варијанти српског књижевног језика, ијекавску варијанту, и прогласио је хрватским језиком. У једнотомном рјечнику Ивана Броза и Фрање Ивековића, који је рађен на корпусу дјелâ Вука Караџића, Ђура Даничића, Његоша и Милана Ђ. Милићевића, српски језик је представљен под неаутентичним називом *Рјечник хрватског језика*. Али и поред тога тај језик је српски (и, наравно, само српски).

На оваквој пракси преименовања српског језика вршене су и касније стандардизације српског језика у Хрватској. Али оне не дају основа да се српски језик преименује у хрватски језик. То могу да буду само хрватске стандардизације српског народног и књижевног језика.

СРПСКА ЈЕЗИЧКО-ЕТНИЧКА ЗАЈЕДНИЦА

Слично пракси коју су у периоду сербокроатистике наметнули Хрвати, јавила су се настојања у Босни и Херцеговини и у Црној Гори да се стандарди-

зују „бошњачки језик", као језик босанских муслимана, али да се стандардизују и „босански језик" и „црногорски језик" као државни језици. Тако нешто се не чини нигдје у свијету. Ова настојања су не само лингвистички неутемељена него и штетна јер воде ка разбијању српске језичко-етничке заједнице.

Природна српска језичко-етничка заједница је опстала и послије разбијања Југославије. Она би данас требало да има сличан статус какав имају и друге језичко-етничке заједнице у Европи и свијету. Постојање ових језичко-етничких заједница може се илустровати неколиким примјерима. Њемачка језичко-етничка заједница не поклапа се са њемачком државом, као што се ни француска језичко-етничка заједница не поклапа са француском, мађарска са мађарском државом. Тако се ни српска језичко-етничка заједница не поклапа са Србијом. Српска језичко-етничка заједница се протеже свуда гдје се српски говори.

Са обнављањем србистике мора се обнављати и свијест о стварном постојању српске језичко-етничке заједнице. Ова заједница треба да функционише онако како функционишу друге језичко-етничке заједнице у Европи и свијету.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

Књижевноисторијска наука у предјугословенском периоду утврдила је постојање сљедећа четири саставна дијела у корпусу српске књижевности: народну књижевност, стару књижевност, књижевност средњег периода и нову књижевност.

У југословенском и постјугословенском периоду учињено је то да се од ове цјелине одузму неки дјелови. Обнова србистике подразумијева и обнову цјелине српске књижевности каква је постојала у предјугословенском периоду.

СРПСКО ПИСМО

Српски народ је баштиник старославенске писмености на својим старим писмима, глагољици и ћирилици, које су прихватили и други словенски народи.

Савремена Вукова (и вуковска) ћирилица је национално писмо српског народа и гарант његовог културног континуитета.

Српској култури припада и све што је на српском језику написано српском латиницом. Српску латиницу у савременој верзији за српски књижевни језик је кодификовао Вук Караџић. Ђуро Даничић је замијенио латиничке диграме посебним графемама, од којих је у употреби остало *đ* (умјесто *dj*).

Неприхватљив је, отуда, став да је садашња латиница којом се служи српски језик хрватско писмо, „гајица". Људевит Гај је стварно створио једну верзију латинице за хрватски језик, али и он сам је одбацио ову своју латиницу, и данас је нико више не употребљава.

ОЦЈЕНА СКУПА И ОБАВЕЗЕ ЊЕГОВИХ ОРГАНИЗАТОРА

Учесници Скупа су високо и позитивно оцијенили његове резултате. Организатори се обавезују да упознају јавност са тим резултатима, али и институције и истакнуте појединце, како би се научне истине Скупа што потпуније провеле у дјело.

ЗАКЉУЧЦИ НОВОСАДСКОГ НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА“

У Новом Саду је 23. и 24. новембра 2007. године одржан међународни научни скуп „Српско питање и србистика“. Скуп су организовали Покрет за обнову србистике и Влада Републике Српске Крајине у прогонству. Чињеницу да је једна влада подржала Покрет за обнову србистике учесници Скупа позитивно оцењују. Истовремено, учесници Скупа изражавају незадовољство што Влада Републике Србије финансијски и морално подржава постојање сербокроатистике, квазидисциплине која је у XX вику нанела огромне штете српском народу.

СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА

Полазећи од става да се у ришавању српског питања морају поштовати ставови и норме који важе за све европске народе, учесници Скупа су закључили слидеће.

1. У српским земљама институционално се мора обновити србистика као дисциплина која се бави српским темама. Србистика треба да има исти статус као и друге националне филологије.

2. Прихвата се и основно полазиште које је важило у предјугословенском периоду: српски народ је мултиконфесионалан, као што су мултиконфесионални и други народи.

3. У складу с принципом, који важи за европске националне филологије, по коме се народи разликују по језицима које су створили и којим говоре, Срби су објективно (Срби по себи) они који говоре српским језиком као матерњим, и чији су прици говорили тим језиком. Субкективно се као Срби не морају изјашњавати и сви који су по пориклу и језику објективно Срби. И о једном и о другом аспекту мора се водити рачуна при ришабању српског питања.

СРПСКИ ЈЕЗИК

1. Југословенски период и дуга превласт сербокроатистике у филологији нису проминили природу и карактер српског језика. Они су само довели до погришног третирања и до преименовања тога језика. Учесници Скупа још

једном потврђују да је српски језик исти онај језик који се, у другој терминологији, карактерисао као штокавско наречје. Учесници Скупа зато одбацују свако распарчавање и негирање српског језика које се обављало под именима *српскохрватски језик, хрватскосрпски језик, хрватски или српски језик, бошњачки/босански језик, црногорски језик, буњевачки језик*. Треба поштовати став, прихваћен у свиту, да један језик треба да има једно национално име.

2. Учесници Скупа одбацују став — наметнут у периоду југословенства и владавине сербокроатистике а потврђен на Новосадском договору (1954) – да Срби и Хрвати имају један народни језик. У српски народни језик никада није спадало чакавско и кајкавско наричје.

3. На сва три изговора српског народног језика – екавском, ијекавском и икавском – изграђиван је, и у принципу се може изграђивати, српски књижевни језик. Историјски се српски књижевни језик изградио на дви његове изговорне варијанте, ијекавској и екавској. Обе ове варијанте темеље се на српском народном језику.

4. Хрвати су у XIX веку напустили свој народни језик и за свој књижевни језик прихватили су ијекавску варијанту српског језика. То није изузетан него чест случај у свитским размирама. Многи се народи, на пример, служе енглеским, шпанским, француским. Али тим језицима нису дали своја национална имена. Само су Хрвати наметнули став да је страни језик, српски језик, који су преузели, такође хрватски. Такав став је научно неодржив. Нико не треба да забрањује Хрватима да се служе српским језиком, али се при том не сме заборавити чињеница да је тај језик изворно српски, па мора бити и по имену *српски*.

5. И језичке стандардизације су изграђиване на основама српског народног и књижевног језика. Најпознатија је она коју је створио Вук Караџић под насловом *Главна правила за јужно нарјечје*. Крајем XIX века хрватски филолог Иван Броз, кајкавац, направио је, по одлуци Хрватског сабора, *Хрватски правопис* (1891) на корпусу делâ Вука Караџића и Ђура Даничића, уз поштовање Вукових *Главних правила*. Овај правопис је кодификовао само једну од варијанти српског књижевног језика, ијекавску варијанту, и прогласио је хрватским језиком. У једнотомном ричнику Ивана Броза и Фрање Ивековића, који је рађен на корпусу делâ Вука Караџића, Ђура Даничића, Његоша и Милана Ђ. Милићевића, српски језик је представљен под неаутентичним називом *Рјечник хрватског језика*. Али и поред тога језик у овој књизи, објављеној 1901, је српски (и, наравно, само српски).

На оваквој пракси преименовања српског језика вршене су и касније стандардизације српског језика у Хрватској. Али оне не дају основа да се српски језик преименује у „хрватски језик". То могу да буду само хрватске стандардизације српског народног и књижевног језика.

СРПСКА ЈЕЗИЧКО-ЕТНИЧКА ЗАЈЕДНИЦА

Слично пракси коју су у периоду сербокроатистике наметнули Хрвати, јавила су се настојања у Босни и Херцеговини и у Црној Гори да се стандардизују „бошњачки језик", као језик босанских муслимана, али да се стандардизују и „босански језик" и „црногорски језик" као државни језици. Тако нешто се не чини нигде у свиту. Ова настојања су не само лингвистички неутемељена него и штетна јер воде ка разбијању српске језичко-етничке заједнице.

Природна српска језичко-етничка заједница је опстала и после разбијања Југославије. Она би данас требало да има сличан статус какав имају и друге језичко-етничке заједнице у Европи и свиту. Постојање ових језичко-етничких заједница може се илустровати неколиким примирима. Нимачка језичко-етничка заједница не поклапа се са нимачком државом, као што се ни француска језичко-етничка заједница не поклапа са француском, мађарска са мађарском државом. Тако се ни српска језичко-етничка заједница не поклапа са Србијом. Српска језичко-етничка заједница се протеже свуда где се српски говори.

Са обнављањем србистике мора се обнављати и свист о стварном постојању српске језичко-етничке заједнице. Ова заједница треба да функционише онако како функционишу друге језичко-етничке заједнице у Европи и свиту.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

Књижевноисторијска наука у предјугословенском периоду утврдила је постојање слиједећа четири саставна дила у корпусу српске књижевности: народну књижевност, стару књижевност, књижевност средњег периода и нову књижевност.

У југословенском и постјугословенском периоду нарушена је ова целина и неки дилови српске књижевности изузети су из њеног корпуса. Обнова србистике подразумева и обнову цилине српске књижевности каква је постојала у предјугословенском периоду.

СРПСКО ПИСМО

Српски народ је баштиник старословенске писмености на својим старим писмима, глагољици и ћирилици, које су прихватили и други словенски народи.

Савремена Вукова (и вуковска) ћирилица је национално писмо српског народа и гарант његовог културног континуитета.

Српској култури припада и све што је на српском језику написано српском латиницом. Српску латиницу, у савременој верзији, за српски књижевни језик је кодификовао Вук Караџић. Ђуро Даничић је заминио латиничке диграме посебним графемама, од којих је у употреби остало *đ* (уместо *dj*).

Неприхватљив је, отуда, став да је садашња латиница којом се служи српски језик хрватско писмо, „гајица". Људевит Гај је стварно створио једну

верзију латинице за хрватски језик (кајкавско наречје). Али, он сам је одбацио ову своју латиницу, и данас је нико више не употребљава.

ОЦИНА СКУПА И ОБАВЕЗЕ ЊЕГОВИХ ОРГАНИЗАТОРА

Учесници Скупа су високо и повољно оцинили његове резултате као и све што је учињено у његовој припреми. Организатори се обавезују да са тим резултатима упознају јавност, али и институције и истакнуте појединце, како би се научне истине Скупа што потпуније провеле у дило.

ŽAKLJUČCI NOVOSADSKOG NAUČNOG SKUPA „SRPSKO PITANJE I SRBISTIKA"

U Novom Sadu je 23. i 24. novembra 2007. godine održan međunarodni naučni skup „Srpsko pitanje i srbistika". Skup su organizovali Pokret za obnovu srbistike i Vlada Republike Srpske Krajine u progonstvu. Činjenicu da je jedna vlada podržala Pokret za obnovu srbistike učesnici Skupa pozitivno ocenjuju. Istovremeno, učesnici Skupa izražavaju nezadovoljstvo što Vlada Republike Srbije finansijski i moralno podržava postojanje serbokroatistike, kvazidiscipline koja je u XX veku nanela ogromne štete srpskom narodu.

SRPSKO PITANJE I SRBISTIKA

Polazeći od stava da se u rešavanju srpskog pitanja moraju poštovati stavovi i norme koji važe za sve evropske narode, učesnici Skupa su zaključili sledeće.

1. U srpskim zemljama institucionalno se mora obnoviti srbistika kao disciplina koja se bavi srpskim temama. Srbistika treba da ima isti status kao i druge nacionalne filologije.

2. Prihvata se i osnovno polazište koje je važilo u predjugoslovenskom periodu: srpski narod je multikonfesionalan, kao što su multikonfesionalni i drugi narodi.

3. U skladu s principom, koji važi za evropske nacionalne filologije, po kome se narodi razlikuju po jezicima koje su stvorili i kojim govore, Srbi su objektivno (Srbi po sebi) oni koji govore srpskim jezikom kao maternjim, i čiji su preci govorili tim jezikom. Subjektivno se kao Srbi ne moraju izjašnjavati i svi koji su po poreklu i jeziku objektivno Srbi. I o jednom i o drugom aspektu mora se voditi računa pri rešavanju srpskog pitanja.

SRPSKI JEZIK

1. Jugoslovenski period i duga prevlast ideja serbokroatistike nisu promenili prirodu i karakter srpskog jezika. Oni su samo doveli do pogrešnog tretiranja i do preimenovanja toga jezika. Učesnici Skupa još jednom potvrđuju da je srpski jezik isti onaj jezik koji se, u drugoj terminologiji, karakterisao kao štokavsko narečje. Učesnici Skupa zato odbacuju svako rasparčavanje i negiranje srpskog jezika koje se obavljalo pod imenima *srpskohrvatski jezik, hrvatskosrpski jezik, hrvatski ili srpski*

jezik, bošnjački/bosanski jezik, crnogorski jezik, bunjevački jezik. Treba poštovati stav, prihvaćen u svetu, da jedan jezik treba da ima jedno nacionalno ime.

2. Učesnici Skupa odbacuju stav – nametnut u periodu jugoslovenstva i vladavine serbokroatistike a potvrđen na Novosadskom dogovoru (1954) – da Srbi i Hrvati imaju jedan narodni jezik. U srpski narodni jezik nikada nije spadalo čakavsko i kajkavsko narečje.

3. Na sva tri izgovora srpskog narodnog jezika – ekavskom, ijekavskom i ikavskom – izgrađivan je, i u principu se može izgrađivati, srpski književni jezik. Istorijski se srpski književni jezik izgradio na dve njegove izgovorne varijante, ijekavskoj i ekavskoj. Obe ove varijante temelje se na srpskom narodnom jeziku.

4. Hrvati su u XIX veku napustili svoj narodni jezik i za svoj književni jezik prihvatili su ijekavsku varijantu srpskog jezika. To nije izuzetan nego čest slučaj u svetskim razmerama. Mnogi se narodi, na primer, služe engleskim, španskim, francuskim. Ali tim jezicima nisu dali svoja nacionalna imena. Samo su Hrvati nametnuli stav da je strani jezik, srpski jezik, koji su preuzeli, takođe hrvatski. Takav stav je naučno neodrživ. Niko ne treba da zabranjuje Hrvatima da se služe srpskim jezikom, ali se pri tom ne sme zaboraviti činjenica da je taj jezik izvorno srpski, pa mora biti i po imenu *srpski.*

5. I jezičke standardizacije su izgrađivane na osnovama srpskog narodnog i književnog jezika. Najpoznatija je ona koju je stvorio Vuk Karadžić pod naslovom *Glavna pravila za južno narječje.* Krajem XIX veka hrvatski filolog Ivan Broz, kajkavac, napravio je, po odluci Hrvatskog sabora, *Hrvatski pravopis* (1891) na korpusu delâ Vuka Karadžića i Đura Daničića, uz poštovanje Vukovih *Glavnih pravila.* Ovaj pravopis je kodifikovao samo jednu od varijanti srpskog književnog jezika, ijekavsku varijantu, i proglasio je hrvatskim jezikom. U jednotomnom rečniku Ivana Broza i Franje Ivekovića, koji je rađen na korpusu delâ Vuka Karadžića, Đura Daničića, Njegoša i Milana Đ. Milićevića, srpski jezik je predstavljen pod neautentičnim nazivom *Rječnik hrvatskog jezika.* Ali i pored toga jezik u ovoj knjizi, objavljenoj 1901, je srpski (i, naravno, samo srpski).

Na ovakvoj praksi preimenovanja srpskog jezika vršene su i kasnije standardizacije srpskog jezika u Hrvatskoj. Ali one ne daju osnova da se srpski jezik preimenuje u „hrvatski jezik". To mogu da budu samo hrvatske standardizacije srpskog narodnog i književnog jezika.

SRPSKA JEZIČKO-ETNIČKA ZAJEDNICA

Slično praksi koju su u periodu serbokroatistike nametnuli Hrvati, javila su se nastojanja u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori da se standardizuju „bošnjački jezik", kao jezik bosanskih muslimana, ali da se standardizuju i „bosanski jezik" i „crnogorski jezik" kao državni jezici. Tako nešto se ne čini nigde u svetu. Ova nastojanja su ne samo lingvistički neutemeljena nego i štetna jer vode ka razbijanju srpske jezičko-etničke zajednice.

Prirodna srpska jezičko-etnička zajednica je opstala i posle razbijanja Jugoslavije. Ona bi danas trebalo da ima sličan status kakav imaju i druge jezičko-

-etničke zajednice u Evropi i svetu. Postojanje ovih jezičko-etničkih zajednica može se ilustrovati nekolikim primerima. Nemačka jezičko-etnička zajednica ne poklapa se sa nemačkom državom, kao što se ni francuska jezičko-etnička zajednica ne poklapa sa francuskom, mađarska sa mađarskom državom. Tako se ni srpska jezičko-etnička zajednica ne poklapa sa Srbijom. Srpska jezičko-etnička zajednica se proteže svuda gde se srpski govori.

Sa obnavljanjem srbistike mora se obnavljati i svest o stvarnom postojanju srpske jezičko-etničke zajednice. Ova zajednica treba da funkcioniše onako kako funkcionišu druge jezičko-etničke zajednice u Evropi i svetu.

SRPSKA KNJIŽEVNOST

Književnoistorijska nauka u predjugoslovenskom periodu utvrdila je postojanje sledeća četiri sastavna dela u korpusu srpske književnosti: narodnu književnost, staru književnost, književnost srednjeg perioda i novu književnost.

U jugoslovenskom i postjugoslovenskom periodu narušena je ova celina i neki delovi srpske književnosti izuzeti su iz njenog korpusa. Obnova srbistike podrazumeva i obnovu celine srpske književnosti kakva je postojala u predjugoslovenskom periodu.

SRPSKO PISMO

Srpski narod je baštinik staroslovenske pismenosti na svojim starim pismima, glagoljici i ćirilici, koje su prihvatili i drugi slovenski narodi.

Savremena Vukova (i vukovska) ćirilica je nacionalno pismo srpskog naroda i garant njegovog kulturnog kontinuiteta.

Srpskoj kulturi pripada i sve što je na srpskom jeziku napisano srpskom latinicom. Srpsku latinicu, u savremenoj verziji, za srpski književni jezik je kodifikovao Vuk Karadžić. Đuro Daničić je zamenio latiničke digrame posebnim grafemama, od kojih je u upotrebi ostalo *đ* (umesto *dj*).

Neprihvatljiv je, otuda, stav da je sadašnja latinica kojom se služi srpski jezik hrvatsko pismo, „gajica". Ljudevit Gaj je stvarno stvorio jednu verziju latinice za hrvatski jezik (kajkavsko narečje). Ali, on sam je odbacio ovu svoju latinicu, i danas je niko više ne upotrebljava.

OCENA SKUPA I OBAVEZE NJEGOVIH ORGANIZATORA

Učesnici Skupa su visoko i povoljno ocenili njegove rezultate kao i sve što je učinjeno u njegovoj pripremi. Organizatori se obavezuju da sa tim rezultatima upoznaju javnost, ali i institucije i istaknute pojedince, kako bi se naučne istine Skupa što potpunije provele u delo.

ZAKLJUČCI NOVOSADSKOG NAUČNOG SKUPA „SRPSKO PITANJE I SRBISTIKA"

U Novom Sadu je 23. i 24. novembra 2007. godine održan međunarodni naučni skup „Srpsko pitanje i srbistika". Skup su organizovali Pokret za obnovu srbistike i Vlada Republike Srpske Krajine u progonstvu. Činjenicu da je jedna vlada podržala Pokret za obnovu srbistike učesnici Skupa pozitivno ocjenjuju. Istovremeno, učesnici Skupa izražavaju nezadovoljstvo što Vlada Republike Srbije finansijski i moralno podržava postojanje serbokroatistike, kvazidiscipline koja je u XX vijeku nanijela ogromne štete srpskom narodu.

SRPSKO PITANJE I SRBISTIKA

Polazeći od stava da se u rješavanju srpskog pitanja moraju poštovati stavovi i norme koji važe za sve evropske narode, učesnici Skupa su zaključili sljedeće.

1. U srpskim zemljama institucionalno se mora obnoviti srbistika kao disciplina koja se bavi srpskim temama. Srbistika treba da ima isti status kao i druge nacionalne filologije.

2. Prihvata se i osnovno polazište koje je važilo u predjugoslovenskom periodu: srpski narod je multikonfesionalan, kao što su multikonfesionalni drugi narodi.

3. U skladu s principom koji važi za evropske nacionalne filologije po kome se narodi razlikuju po jezicima koje su stvorili i kojim govore, Srbi su objektivno (Srbi po sebi) oni koji govore srpskim jezikom kao maternjim, i čiji su preci govorili tim jezikom. Subjektivno se kao Srbi ne moraju izjašnjavati i svi koji su po porijeklu i jeziku objektivno Srbi. I o jednom i o drugom aspektu mora se voditi računa pri rješavanju srpskog pitanja.

SRPSKI JEZIK

1. Jugoslovenski period i duga prevlast ideja serbokroatistike nisu promijenili prirodu i karakter srpskog jezika. Oni su samo doveli do pogrešnog tretiranja i do preimenovanja toga jezika. Učesnici Skupa još jednom potvrđuju da je srpski jezik isti onaj jezik koji se, u drugoj terminologiji, karakterisao kao štokavsko narječje. Učesnici Skupa zato odbacuju svako rasparčavanje i negiranje srpskog jezika koje se obavljalo pod imenima *srpskohrvatski jezik, hrvatskosrpski jezik, hrvatski ili srpski*

jezik, bošnjački/bosanski jezik, crnogorski jezik, bunjevački jezik. Treba poštovati stav prihvaćen u svijetu da jedan jezik treba da ima i jedno nacionalno ime.

2. Učesnici Skupa odbacuju stav — nametnut u periodu jugoslovenstva i vladavine serbokroatistike a potvrđen na Novosadskom dogovoru — da Srbi i Hrvati imaju jedan narodni jezik. U srpski narodni jezik nikad nije spadalo čakavsko i kajkavsko narječje.

3. Na sva tri izgovora srpskog narodnog jezika — ekavskom, ijekavskom i ikavskom — izgrađivan je, i u principu se može izgrađivati, srpski književni jezik. Istorijski se srpski književni jezik izgradio na dvije njegove izgovorne varijante, ijekavskoj i ekavskoj. Obje ove varijante temelje se na srpskom narodnom jeziku.

4. Hrvati su u XIX vijeku napustili svoj narodni jezik i za svoj književni jezik prihvatili ijekavsku varijantu srpskog jezika. To nije izuzetan nego čest slučaj u svjetskim razmjerama. Mnogi se narodi, na primjer, služe engleskim, španskim, francuskim. Ali tim jezicima nisu dali svoja nacionalna imena. Samo su Hrvati nametnuli stav da je strani jezik, srpski jezik, koji su preuzeli, takođe hrvatski. Takav stav je naučno neodrživ. Niko ne treba da zabranjuje Hrvatima da se služe srpskim jezikom, ali se pri tom ne smije zaboraviti činjenica da je taj jezik izvorno srpski, pa mora biti i po imenu *srpski*.

5. I jezičke standardizacije su izgrađivane na osnovama srpskog narodnog i književnog jezika. Najpoznatija je ona koju je stvorio Vuk Karadžić pod naslovom *Glavna pravila za južno narječje*. Krajem XIX vijeka hrvatski filolog Ivan Broz, kajkavac, napravio je, po odluci Hrvatskog sabora, *Hrvatski pravopis* (1891) na korpusu djelâ Vuka Karadžića i Đura Daničića, uz poštovanje Vukovih *Glavnih pravila*. Ovaj pravopis je kodifikovao samo jednu od varijanti srpskog književnog jezika, ijekavsku varijantu, i proglasio je hrvatskim jezikom. U jednotomnom rječniku Ivana Broza i Franje Ivekovića, koji je rađen na korpusu djelâ Vuka Karadžića, Đura Daničića, Njegoša i Milana Đ. Milićevića, srpski jezik je predstavljen pod neautentičnim nazivom *Rječnik hrvatskog jezika*. Ali i pored toga taj jezik je srpski (i, naravno, samo srpski).

Na ovakvoj praksi preimenovanja srpskog jezika vršene su i kasnije standardizacije srpskog jezika u Hrvatskoj. Ali one ne daju osnova da se srpski jezik preimenuje u hrvatski jezik. To mogu da budu samo hrvatske standardizacije srpskog narodnog i književnog jezika.

SRPSKA JEZIČKO-ETNIČKA ZAJEDNICA

Slično praksi koju su u periodu serbokroatistike nametnuli Hrvati, javila su se nastojanja u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori da se standardizuju „bošnjački jezik", kao jezik bosanskih muslimana, ali da se standardizuju i „bosanski jezik" i „crnogorski jezik" kao državni jezici. Tako nešto se ne čini nigdje u svijetu. Ova nastojanja su ne samo lingvistički neutemeljena nego i štetna jer vode ka razbijanju srpske jezičko-etničke zajednice.

Prirodna srpska jezičko-etnička zajednica je opstala i poslije razbijanja Jugoslavije. Ona bi danas trebalo da ima sličan status kakav imaju i druge jezičko-etničke

zajednice u Evropi i svijetu. Postojanje ovih jezičko-etničkih zajednica može se ilustrovati nekolikim primjerima. Njemačka jezičko-etnička zajednica ne poklapa se sa njemačkom državom, kao što se ni francuska jezičko-etnička zajednica ne poklapa sa francuskom, mađarska sa mađarskom državom. Tako se ni srpska jezičko-etnička zajednica ne poklapa sa Srbijom. Srpska jezičko-etnička zajednica se proteže svuda gdje se srpski govori.

Sa obnavljanjem srbistike mora se obnavljati i svijest o stvarnom postojanju srpske jezičko-etničke zajednice. Ova zajednica treba da funkcioniše onako kako funkcionišu druge jezičko-etničke zajednice u Evropi i svijetu.

SRPSKA KNJIŽEVNOST

Književnoistorijska nauka u predjugoslovenskom periodu utvrdila je postojanje sljedeća četiri sastavna dijela u korpusu srpske književnosti: narodnu književnost, staru književnost, književnost srednjeg perioda i novu književnost.

U jugoslovenskom i postjugoslovenskom periodu učinjeno je to da se od ove cjeline oduzmu neki djelovi. Obnova srbistike podrazumijeva i obnovu cjeline srpske književnosti kakva je postojala u predjugoslovenskom periodu.

SRPSKO PISMO

Srpski narod je baštinik staroslavenske pismenosti na svojim starim pismima, glagoljici i ćirilici, koje su prihvatili i drugi slovenski narodi.

Savremena Vukova (i vukovska) ćirilica je nacionalno pismo srpskog naroda i garant njegovog kulturnog kontinuiteta.

Srpskoj kulturi pripada i sve što je na srpskom jeziku napisano srpskom latinicom. Srpsku latinicu u savremenoj verziji za srpski književni jezik je kodifikovao Vuk Karadžić. Đuro Daničić je zamijenio latiničke digrame posebnim grafemama, od kojih je u upotrebi ostalo *đ* (umjesto *dj*).

Neprihvatljiv je, otuda, stav da je sadašnja latinica kojom se služi srpski jezik hrvatsko pismo, „gajica". Ljudevit Gaj je stvarno stvorio jednu verziju latinice za hrvatski jezik, ali i on sam je odbacio ovu svoju latinicu, i danas je niko više ne upotrebljava.

OCJENA SKUPA I OBAVEZE NJEGOVIH ORGANIZATORA

Učesnici Skupa su visoko i pozitivno ocijenili njegove rezultate. Organizatori se obavezuju da upoznaju javnost sa tim rezultatima, ali i institucije i istaknute pojedince, kako bi se naučne istine Skupa što potpunije provele u djelo.

ZAKLJUČCI NOVOSADSKOG NAUČNOG SKUPA „SRPSKO PITANJE I SRBISTIKA"

U Novom Sadu je 23. i 24. novembra 2007. godine održan međunarodni naučni skup „Srpsko pitanje i srbistika". Skup su organizovali Pokret za obnovu srbistike i Vlada Republike Srpske Krajine u progonstvu. Činjenicu da je jedna vlada podržala Pokret za obnovu srbistike učesnici Skupa pozitivno ocinjuju. Istovrimeno, učesnici Skupa izražavaju nezadovoljstvo što Vlada Republike Srbije finansijski i moralno podržava postojanje serbokroatistike, kvazidiscipline koja je u XX viku nanela ogromne štete srpskom narodu.

SRPSKO PITANJE I SRBISTIKA

Polazeći od stava da se u rišavanju srpskog pitanja moraju poštovati stavovi i norme koji važe za sve evropske narode, učesnici Skupa su zaključili slideće.

1. U srpskim zemljama institucionalno se mora obnoviti srbistika kao disciplina koja se bavi srpskim temama. Srbistika treba da ima isti status kao i druge nacionalne filologije.

2. Prihvata se i osnovno polazište koje je važilo u predjugoslovenskom periodu: srpski narod je multikonfesionalan, kao što su multikonfesionalni i drugi narodi.

3. U skladu s principom, koji važi za evropske nacionalne filologije, po kome se narodi razlikuju po jezicima koje su stvorili i kojim govore, Srbi su objektivno (Srbi po sebi) oni koji govore srpskim jezikom kao maternjim, i čiji su prici govorili tim jezikom. Subkektivno se kao Srbi ne moraju izjašnjavati i svi koji su po poriklu i jeziku objektivno Srbi. I o jednom i o drugom aspektu mora se voditi računa pri rišavanju srpskog pitanja.

SRPSKI JEZIK

1. Jugoslovenski period i duga prevlast serbokroatistike u filologiji nisu prominili prirodu i karakter srpskog jezika. Oni su samo doveli do pogrišnog tretiranja i do preimenovanja toga jezika. Učesnici Skupa još jednom potvrđuju da je srpski jezik isti onaj jezik koji se, u drugoj terminologiji, karakterisao kao štokavsko narečje. Učesnici Skupa zato odbacuju svako rasparčavanje i negiranje srpskog jezika koje se obavljalo pod imenima *srpskohrvatski jezik, hrvatskosrpski jezik, hrvatski ili srpski*

jezik, bošnjački/bosanski jezik, crnogorski jezik, bunjevački jezik. Treba poštovati stav, prihvaćen u svitu, da jedan jezik treba da ima jedno nacionalno ime.

2. Učesnici Skupa odbacuju stav — nametnut u periodu jugoslovenstva i vladavine serbokroatistike a potvrđen na Novosadskom dogovoru (1954) – da Srbi i Hrvati imaju jedan narodni jezik. U srpski narodni jezik nikada nije spadalo čakavsko i kajkavsko narečje.

3. Na sva tri izgovora srpskog narodnog jezika – ekavskom, ijekavskom i ikavskom – izgrađivan je, i u principu se može izgrađivati, srpski književni jezik. Istorijski se srpski književni jezik izgradio na dvi njegove izgovorne varijante, ijekavskoj i ekavskoj. Obe ove varijante temelje se na srpskom narodnom jeziku.

4. Hrvati su u XIX veku napustili svoj narodni jezik i za svoj književni jezik prihvatili su ijekavsku varijantu srpskog jezika. To nije izuzetan nego čest slučaj u svitskim razmirama. Mnogi se narodi, na primer, služe engleskim, španskim, francuskim. Ali tim jezicima nisu dali svoja nacionalna imena. Samo su Hrvati nametnuli stav da je strani jezik, srpski jezik, koji su preuzeli, takođe hrvatski. Takav stav je naučno neodrživ. Niko ne treba da zabranjuje Hrvatima da se služe srpskim jezikom, ali se pri tom ne sme zaboraviti činjenica da je taj jezik izvorno srpski, pa mora biti i po imenu *srpski*.

5. I jezičke standardizacije su izgrađivane na osnovama srpskog narodnog i književnog jezika. Najpoznatija je ona koju je stvorio Vuk Karadžić pod naslovom *Glavna pravila za južno narječje*. Krajem XIX veka hrvatski filolog Ivan Broz, kajkavac, napravio je, po odluci Hrvatskog sabora, *Hrvatski pravopis* (1891) na korpusu delâ Vuka Karadžića i Đura Daničića, uz poštovanje Vukovih *Glavnih pravila*. Ovaj pravopis je kodifikovao samo jednu od varijanti srpskog književnog jezika, ijekavsku varijantu, i proglasio je hrvatskim jezikom. U jednotomnom ričniku Ivana Broza i Franje Ivekovića, koji je rađen na korpusu delâ Vuka Karadžića, Đura Daničića, Njegoša i Milana Đ. Milićevića, srpski jezik je predstavljen pod neautentičnim nazivom *Rječnik hrvatskog jezika*. Ali i pored toga jezik u ovoj knjizi, objavljenoj 1901, je srpski (i, naravno, samo srpski).

Na ovakvoj praksi preimenovanja srpskog jezika vršene su i kasnije standardizacije srpskog jezika u Hrvatskoj. Ali one ne daju osnova da se srpski jezik preimenuje u „hrvatski jezik". To mogu da budu samo hrvatske standardizacije srpskog narodnog i književnog jezika.

SRPSKA JEZIČKO-ETNIČKA ZAJEDNICA

Slično praksi koju su u periodu serbokroatistike nametnuli Hrvati, javila su se nastojanja u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori da se standardizuju „bošnjački jezik", kao jezik bosanskih muslimana, ali da se standardizuju i „bosanski jezik" i „crnogorski jezik" kao državni jezici. Tako nešto se ne čini nigde u svitu. Ova nastojanja su ne samo lingvistički neutemeljena nego i štetna jer vode ka razbijanju srpske jezičko-etničke zajednice.

Prirodna srpska jezičko-etnička zajednica je opstala i posle razbijanja Jugoslavije. Ona bi danas trebalo da ima sličan status kakav imaju i druge jezičko-etničke

zajednice u Evropi i svitu. Postojanje ovih jezičko-etničkih zajednica može se ilustrovati nekolikim primirima. Nimačka jezičko-etnička zajednica ne poklapa se sa nimačkom državom, kao što se ni francuska jezičko-etnička zajednica ne poklapa sa francuskom, mađarska sa mađarskom državom. Tako se ni srpska jezičko-etnička zajednica ne poklapa sa Srbijom. Srpska jezičko-etnička zajednica se proteže svuda gde se srpski govori.

Sa obnavljanjem srbistike mora se obnavljati i svist o stvarnom postojanju srpske jezičko-etničke zajednice. Ova zajednica treba da funkcioniše onako kako funkcionišu druge jezičko-etničke zajednice u Evropi i svitu.

SRPSKA KNJIŽEVNOST

Književnoistorijska nauka u predjugoslovenskom periodu utvrdila je postojanje slideća četiri sastavna dila u korpusu srpske književnosti: narodnu književnost, staru književnost, književnost srednjeg perioda i novu književnost.

U jugoslovenskom i postjugoslovenskom periodu narušena je ova celina i neki dilovi srpske književnosti izuzeti su iz njenog korpusa. Obnova srbistike podrazumeva i obnovu ciline srpske književnosti kakva je postojala u predjugoslovenskom periodu.

SRPSKO PISMO

Srpski narod je baštinik staroslovenske pismenosti na svojim starim pismima, glagoljici i ćirilici, koje su prihvatili i drugi slovenski narodi.

Savremena Vukova (i vukovska) ćirilica je nacionalno pismo srpskog naroda i garant njegovog kulturnog kontinuiteta.

Srpskoj kulturi pripada i sve što je na srpskom jeziku napisano srpskom latinicom. Srpsku latinicu, u savremenoj verziji, za srpski književni jezik je kodifikovao Vuk Karadžić. Đuro Daničić je zaminio latiničke digrame posebnim grafemama, od kojih je u upotrebi ostalo *đ* (umesto *dj*).

Neprihvatljiv je, otuda, stav da je sadašnja latinica kojom se služi srpski jezik hrvatsko pismo, „gajica". Ljudevit Gaj je stvarno stvorio jednu verziju latinice za hrvatski jezik (kajkavsko narečje). Ali, on sam je odbacio ovu svoju latinicu, i danas je niko više ne upotrebljava.

OCINA SKUPA I OBAVEZE NJEGOVIH ORGANIZATORA

Učesnici Skupa su visoko i povoljno ocinili njegove rezultate kao i sve što je učinjeno u njegovoj pripremi. Organizatori se obavezuju da sa tim rezultatima upoznaju javnost, ali i institucije i istaknute pojedince, kako bi se naučne istine Skupa što potpunije provele u dilo.

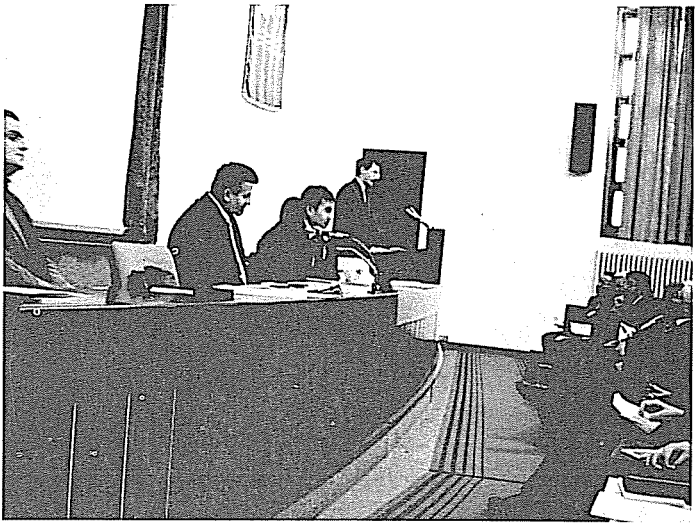

Иља Числов (Москва) поздравља скуп у име
слависта и србиста Русије

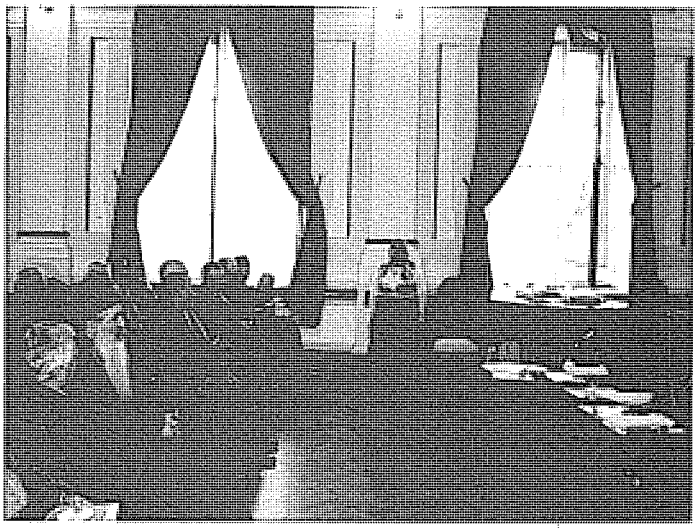

Песничко-музички реситал по завршетку Научног скупа.
Пева Светлана Стевић

Прочеље Гимназије „Јован Јовановић Змај“ у Новом Саду. Ово здање подигао је барон Милош Бајић 1900. године. Садашња гимназија под именом чувеног српског песника наставља традицију Велике српске православне гимназије ксоја је основана у Новом Саду 1910. године. Међу најзначајнијим професорима ове школе били су филолози: Георгије Магарашевић, Павле Јозеф Шафарик, Милован Видаковић, Јован Хаџић, Јован Грчић, Тихомир Остојић. Ђаци ове гимназије били су Светозар Милетић, Јован Јовановић Змај, Лаза Костић. У овом здању је 24. новембра 2007. године одржана је завршна седница и донети Закључци Новосадског научног скупа *Српско питање и србистика.*

НОВОСАДСКИ ДОГОВОР

АНКЕТА У ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА (ФАКСИМИЛ)

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

ИНВ. БР. 11352

Уредништво

ЖИВОЛИН БОШКОВ
ЖИВАН МИЛИСАВАЦ
БОШКО ПЕТРОВИЋ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од пет штампаних табака; шест свезака чине једну књигу.

Годишња претплата износи 750 динара; цена једном броју у књижарској продаји 70 динара.

Чланови Матице српске примају часопис бесплатно.

Претплата се може положити у свакој пошти на текући рачун Народне банке у Новом Саду бр. 330-Т-25.

Редакција прима петком од 10—12 часова.

Рукописи се не враћају

Уредништво
НОВИ САД
Матице српске ул. бр. 1
Телефон: 30—24

Одговорни уредник
ЖИВАН МИЛИСАВАЦ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 129 СЕПТЕМБАР 1953 Књ. 372, св. 3

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Редакција *Летописа* дошла је на мисао да би било добро расписати анкету о проблемима нашег књижевног језика да би се о њима чуло мишљење књижевника, научника и јавних радника. Она се о тој замисли саветовала са најистакнутијим претставницима књижевности, лингвиста и јавног и политичког живота у Београду и Загребу. Том приликом она је добила снажан потстрек да ову идеју спроведе у дело. После тих саветовања Редакција је упутила великом броју књижевника, научника и јавних радника писмо које ниже доносимо. Писмо гласи:

Извесне појаве у развоју српскохрватског језика навеле су нас на мисао да би било добро расписати анкету у којој бисмо чули мишљење најистакнутијих српских и хрватских књижевника, научника, политичких и јавних радника о проблемима језика, правописа и речника.

Читајући дела, оригинална и преведена, која издају разна предузећа у Београду, Загребу, Новом Саду, Сарајеву, ми смо могли запазити да се поједина београдска и загребачка издања, на пример, по језичким особинама врло приближавају једна другима, тако да су разлике, осим разлика у наречју и правопису, једва видљиве. У исто време, међутим, може се приметити да језик у другим делима, нарочито преведеним, показује врло изразите особине подвајања и развоја у супротним правцима. Да ли су наша запажања тачна? И, ако јесу, који су то елементи који утичу на уклањање разлика, а који су они који вуку у правцу подвајања? Који је природни пут развитка нашега језика, и које су вештачке препоне које се испречавају на томе путу? Итд. Размишљајући о проблему језика неминовно нам се намећу многа питања од врло великог значаја не само за сам језик, него и за наш друштвено-политички живот. Уверени смо да су се слична питања безброј пута постављала и Вама, и да сте Ви покушали да на њих дате себи одговор.

У овој анкети ми нећемо постављати питања на која треба дати непосредан одговор, као што је то у своје време, 1912 године, учинио словеначки часопис *Веда* расписавши *Анкету о језичном зближавању Југословена* (Веда, св. VI, 1912). Ми нећемо, као што је то учинио Скерлић 1913 године, пред расписивање *Анкете о јужном или источном наречју у српско-хрватској књижевности* (Српски књижевни гласник, књ XXXII, бр. 2, 1914 и даље), доносити никакав чланак којим би Редакција одредила свој став према тим питањима. Ми овде ипак не можемо да не подвучемо колико ценимо све оне напоре у даљој и ближој прошлости који су ишли ка уклањању разлика, нарочито вештачких, у српскохрватском језику и водили ка све већем зближавању и чвршћем јединству, као што је био познати Књижевни договор у Бечу 1850 године; као што су наведене анкете; као што је прихватање екавштине у неким хрватским часописима у Загребу (*Вихор*, 1914, затим Крлежин *Пламен* после Првог светског рата) па чак и штампање збирки стихова екавштином (А. Б. Шимић, Цесарић итд.); као што је, с друге стране, штампање латиницом часописа у Београду (Стожер, Наша стварност, Уметност и критика итд.) и књига (библиотека Нолит); као што је заједничко издавање публикација (*Српскохрватски алманах* пре, часопис *Данас* после Првог светског рата), итд. итд.

Недавно је у нашој јавности било потегнуто питање правописа, и с тим у вези речене су и неке мисли које задиру дубље од овога мање или више формалнога питања. Ми сматрамо да је у центру проблема баш питање језика као таквог, питање његовог јединства и перспективе даљег развоја, али не поричемо важност ни других питања. Шта више, сматрамо да су она у чврстој вези са питањима која смо истакли, а то су: питање правописа, питање писма (ћирилица — латиница), питање — ако хоћете — и наречја, затим питање стварања речника књижевног језика (српског и хрватског, или српскохрватског) итд. итд.

Ми Вас молимо да у интересу рашчишћавања ових проблема узмете учешћа у овој анкети и изнесете своје мишљење било о свима овим питањима, било о некима од њих, или о неким другим, овде неспоменутим, ако Ви сматрате да она улазе у оквир ових проблема. Простор за одговоре нећемо одређивати: они могу бити дати на пола стране, а могу бити разрађени и на 10—15 страна. Ипак мислимо да не би требало да пређу 15 штампаних страна *Летописа*. Одговоре ћемо штампати редом којим буду стизали и писмом којим буду написани.

М. Стевановић

КАРАКТЕР РАЗЛИКА У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА

Анкета о јединствености српскохрватског књижевног језика, односно о карактеру у њему постојећих разлика, коју анкету је покренуло Уредништво *Летописа Матице српске*, свакако је занимљива, а, по моме мишљењу, може бити и врло корисна. Она је, осим тога, покренута у згодно време иако ће, можда, предрасуде наслеђене из прошлости — не само раније већ и из недавне прошлости — некима и данас бити сметња да објективно, независно од момената који су вукли на једну или другу страну, оцене стање нашег књижевног језика на српском и хрватском културном подручју.

Баш зато сматрам да је Уредништво *Летописа* правилно поступило што је на учешће у анкети позвало већи број језичких стручњака и других научника, књижевника и јавних радника. Ја о свим постављеним питањима овде нећу говорити зато што сам ту скоро био у прилици да о једном од њих, тј. о питању правописа српскохрватског књижевног језика, односно о карактеру разлика у начину писања код Хрвата и Срба, кажем своје мишљење. Тамо сам рекао да, иако се Срби и Хрвати држе истог правописног (фонетског) принципа, ипак у њихову начину писања још постоје неке, не велике и не многобројне, разлике. Казао сам и да би што пре требало уједначити погледе и израдити јединствен правопис. Тај би посао обавила једна комисија језичких стручњака, књижевника и новинара која би досадање правописне прописе ускладила са данашњим стањем развитка нашег језика. Сматрам да овде није потребно понављати ово недавно казано мишљење. А на своје расправљање овог питања скрећем пажњу и да бих указао на тамо изнета мишљења неколицине стручњака, проф. Белића, Барца, Храста и др., који ће, верујем, узети учешћа и у овој анкети. Сви они говоре о једном заједничком књижевном језику Хрвата и Срба. О нашем књижевном језику као таквом говори, разуме се, и Уредништво *Летописа*. Али оно, с правом уосталом,

указује и на разлике у стилу и речнику хрватских и српских писаца, које су, по мишљењу покретача анкете, нарочито уочљиве у неким преводима. Они су сасвим тачно запазили да су ове разлике у језику појединих писаца неједнаке и да код већине, и оригиналних писаца и преводилаца, бивају све мање. То је управо оно у чему се огледа сасвим природан, можемо рећи, и законит, процес развитка књижевног језика који је условљен нашим данашњим општим развитком, социјализацијом економског и демократизацијом политичког живота у заједничкој домовини, у којој је идеал братства и јединства народа потпуно остварен.

Не треба, наравно, никако губити из вида да са остацима из прошлости није лако раскрстити, да, и што се књижевног језика Срба и Хрвата тиче, још увек има оних који вуку у супротним правцима и нарочито негују разлике у језику, који их — ја бих рекао — насилно одржавају и који их виде и тамо где их нема. Само се на силу не може много учинити, ни за продубљивање разлика ни за њихово отклањање. Потсећамо само на то како су мере за уклањање разлика декретима у старој Југославији учиниле да многи зазиру и од уједначавања које се у условима данашњег нашег развитка постепено и сасвим природно врши. Па шта је то, када је тако, што гони да о разликама говоре не само они који сматрају малтене да су хрватски и српски два различна књижевна језика већ и сви они што правилно оцењују развитак писане речи. То је заправо забуна коју изазива ово неслагање у оцени карактера разлика које у нашем језику постоје.

Да би се дала што тачнија та оцена и што потпунији одговор на питања која је Уредништво *Летописа* поставило било би се потребно осврнути на прошлост наших народа са заједничким језиком. Али с обзиром на простор којим овде располажемо, наш ће осврт бити врло сумаран.

Срби и Хрвати, мислим јужнословенска племена од којих су формирани ови народи, и у прошлости су имали заједнички језик. Они су и раније живели једни поред других и на извесним подручјима помешани једни с другима. А већ од XV до XVIII века стално су се међусобно мешали покретима које је проузроковала турска инвазија преко наших земаља према средњој Европи и турско узмицање натраг. То је, дакако, условљавало даљи развој језика Срба и Хрвата у истом правцу. Али ваља знати да су једна племена (српска), на истоку, била у додиру с једним, а друга (Хрвати), на западу, с другим народима; прва су кроз векове била изложена једним, а друга — другим културним

утицајима. И природно је што су, у вези с тим, и народни дијалекти и књижевни језик на једној и другој страни развили и неке посебне особине. (Занимљиво је да нема оних који скуп свих говора српских и хрватских не би сматрали за један исти језик, а има, или је бар било, таквих који српски и хрватски сматрају за два књижевна језика).

Налазећи се на југу и југозападу кроз неколико векова у додиру с романским светом, у непосредном суседству с Млетачком Републиком, а једним делом и под њеном влашћу, — Хрвати су на тој страни били под осетним утицајем духовне и материјалне културе, између осталог и у области језика. На северу су, иако не под идентичним, свакако под сличним условима били изложени врло јаком немачком утицају. Срби су, међутим, на југоистоку, у шароликом балканском етничком амбијенту и после у вишевековном ропству под Турцима, и у свој језик с те стране примили знатно више елемената. Ваља нагласити да је притом језик и код Срба и код Хрвата у потпуности сачувао свој словенски карактер, а туђински утицаји, бар што се књижевног језика тиче, захватили су углавном само његов речник. Осим овога, народни језик је, опет у различним културним условима, код Хрвата и Срба у различна доба постао књижевним језиком, — код првих већ од почетка XIV века, а код других читавих пет векова касније. И природно је што су, пре нешто више од сто година, када су за књижевни и једни и други узели савремени народни језик истог основног, штокавског дијалекта и језик народних умотворина створених на том дијалекту, — Срби и Хрвати, тј. њихови претставници којих је мишљење у овоме питању било одлучујуће, а то су код Хрвата били вођи Илирског покрета, а код Срба Вук Караџић, имали унеколико различна схватања о томе шта све може бити основица књижевног језика. Вук, наравно, није могао пристати да се ма шта из дотадашње књижевности прими у књижевни језик, јер је до њега књижевни језик код Срба народу био потпуно туђ. Хрвати Вукови савременици су, међутим, с правом сматрали да се и из књижевног језика прошлости, из језика дубровачких писаца, рецимо, далматинских, босанских и славонских, који су писали народним језиком својих крајева (штокавским) могу узимати поједини елементи и којих нема у савременим народним говорима. И они су, као и каснији писци, доиста и уносили такве елементе у свој језик, што је стилу хрватских писаца давало извесну ноту архаичности, која је својствена сваком књижевном језику с дужом историјом развитка. Без извесне архаичности није више ни стил свих српских писаца, јер и њихов књижевни језик већ има своју стогодишњу историју. Тако,

и поред настојања за потпуним изједначењем књижевног језика, и данас у стилу хрватских писаца, за разлику од српских, има овде једна нота која се може осетити.

Али много више од овога запажа се разлика у томе што Срби и Хрвати за означавање истих појмова употребљавају каткад различите речи. А ове су лексичке разлике продукт споменутих посебних услова и друкчијих културних утицаја под којим су били Срби на једној а Хрвати на другој страни. Само оне нису толико у томе што би Срби чували речи примљене из једног језика а Хрвати из другог, него више у неједнаком односу Хрвата и Срба према туђим речима. Док су први (Хрвати) у време националног препорода, у току XIX века, у тежњи да раскрсте са омрзнутом туђинштином, која их је још увек тешко притискивала и угрожавала им слободан културни развитак, углавном по угледу на Чехе, приступили понаро̂ђивању страних речи и створили знатан број кованица, често и не најсрећније направљених, — други (Срби) нису вршили никакво слично организовано чишћење језика од туђица, баш зато што су се у то време постепено ослобађали од туђина завојевача (Турака), па више нису гледали никакву опасност у неколике хиљада оних турских речи које су биле ушле у наш језик, а од којих је знатно већи део већ досад природним путем сасвим нестао из употребе. И не само да су се Хрвати и Срби неједнако односили према речима унесеним из језика народа који су их угњетавали него су први, у тежњи да сачувају национални карактер своје културе, настојали да избаце из употребе и интернационализме, тј. речи које се употребљавају у језицима свих или бар већине европских народа, а други никад нису зазирали од ових европеизама. Тако су Хрвати до најновијег времена говорили, а већином и данас говоре: *глазба, брисало, топништво, здравство, свеучилиште, теловježба, творница, писарна, мушара, гласило, тискара, љекарна, одвјетник* итд., а Срби: *музика, гума, артилерија, хигијена, универзитет, гимнастика, фабрика, канцеларија, електрична централа, орган, штампарија, апотека, адвокат.*

Поред ових има и приличан број различних речи домаћег порекла од којих за означавање истог појма једну обично употребљавају Хрвати, а другу Срби; то су: *дојам-утисак, урота-завера, увјет-услов, нијечан-одричан, пораба-употреба, пригода-прилика, двојба-сумња, опетовати-понављати, лисница-повчаник, погибељ-опасност, помањкање-оскудица, истодобан-истовремен, обљетница-годишњица* и др.

Не може се порицати да и у још гдекојој области језика не срећемо по коју разлику код хрватских и српских писаца, као и у свакодневној употреби код Хрвата и Срба.

Ґако су гдекад у сложеница и изведених речи различити поједини њихови делови, као у случајевима са речима: *посвојан* и *присвојан*, *подузеће* и *предузеће*, *кушња* и *искушење*, *редовит* и *редован*, *наобразба* и *образовање*, *слагар* и *слагач* и сл. У овој области је с правом највише истицан неједнак облик неких глагола с основом страног порекла као што су: *апеловати*, *интригирати* и *регулисати*. И поред тежње за понарођавањем свих страних речи, Хрвати су овакве глаголе, примивши их из немачког језика, сачували и с немачким наставком, па их најчешће употребљавају у облику с наставком *-ирати*: *оперирати*, *апстрахирати*, *интригирати*, *регулирати*, *дебатирати*, *рехабилитирати*, *еманципирати*, *конкурирати*, *титулирати*. Срби су, међутим, с једне стране, насупрот општој својој тенденцији, а, с друге стране, насупрот Хрватима, делимично посрбљавали ове глаголе, додајући на страну основу домаћи завршетак *-овати*, те су овамо једни од тих глагола обични у облику: *апеловати*, *апстраховати*, *дебатовати*, *рехабилитовати*, *еманциповати*. Друге од њих и Срби употребљавају у облику са страним наставцима: *-исати* и *-ирати*. Што је први од ових наставака уопштенији код Срба него код Хрвата, — то је сасвим разумљиво, јер је код ових из балканске језичке мешавине дубље могао да продре. Али никако није тачно, како су извесни хтели доказати, да Срби употребљавају све ове глаголе или с наставком *-овати* или с наставком *-исати*, а Хрвати искључиво с наставком *-ирати*. Поред горе наведених с првим од ова два наставка код Срба се с наставком *-исати* обично употребљавају: *мобилисати*, *титулисати*, *конкурисати*, *регулисати* и низ других глагола. Али се *апсолвирати*, *апострофирати*, *интригирати*, *скицирати*, *студирати* и др. глаголи и код Срба употребљавају само у овоме а не и у облику с наставком *-овати* и *-исати*, као што, опет код хрватских писаца, иако знатно ређе, срећемо оваквих глагола и са овим „српским" наставцима. То значи само да је код хрватских писаца обичнији један него друга два облика, а код Срба су уопштена сва три наставка.

Они који су на основу постојећих разлика по сваку цену хтели доказати двојство књижевног језика Срба и Хрвата, који су, да одређеније речемо, хтели доказати да су српски и хрватски два књижевна језика, — налазили су и „крупне" синтаксичке разлике, и разлике у употреби појединих граматичких облика речи и реченица. Њихови докази неупућене су могли да доведу у заблуду. Зато сматрам да је потребно мало опширније се задржати на тим разликама, бар на оним најкрупнијим. Једна од таквих је употреба инфинитива у служби допуне глаголима и свим изразима неповратног значења, која се настоји приказати као особина

хрватског књижевног језика за разлику од српског, који у тој служби, нетачно кажу поборници двојства нашег књижевног језика, употребљава само презент са свезицом *да*.

Познато је, истина, да је инфинитив у неким говорима српским (у говорима јужне и југоисточне Србије) ишчезао из употребе и да службу допуне у њима врши презент. Ова балканска језичка особина имала је јачег утицаја на писце из тих крајева, као и на писце из суседних области, у којима је инфинитив све ређи у употреби. И ти српски писци, зацело, у односној служби знатно чешће употребљавају презент са свезицом *да* него инфинитив. Али сигурно нема ни једног српског писца, ма где да се родио, који би ту као допуну употребљавао само први, а не и други облик. Према томе је тачно и да писци из западних наших крајева, али не само писци Хрвати него и Срби, чешће од оних првих у служби оваквих допуна употребљавају инфинитив. Основаност тврдњи о постојању битне разлике у облику ове допуне између српских и хрватских писаца најречитије оповргава чињеница што је презент са свезицом *да* у овој служби и код хрватских писаца доста чест и сасвим обичан. У то ће се уверити свако ко прелиста по две-три странице из неколика хрватска писца. Да бих то овде показао ја сам прегледао књижицу *Савремена хрватска проза* (издату пред Други светски рат у Библиотеци савремених писаца у Загребу) с приповеткама познатих књижевника: М. Крлеже, А. Цесарца, Ђ. Виловића, Ст. Галогаже, Љ. Перковића, Сл. Батушића, Н. Симића, Хасана Кикића и Љерке Премужић.

На тридесетак страница мале шеснаестине Крлежина текста забележио сам:

Треба дубоко *да се оре* 6; Жене су стале *да вољају* по јодоформу 9; Није могао *да попије* 11; Хтио је *да се окрене* 30; Било би поштеније *да се обори* 34; Да видимо хоће ли он дуго *да трпи* 34; и још око петнаест оваквих примера. На приближно истом броју страна код Цесарца налазимо нешто више примера, као што су:

Смислио сам *да пођем* 45; Могли бисмо мало *да сједнемо* 45; Штета што вечерас морам *да одем* 49; Ипак он не хтједе *да призна* 58; Вальда не мислиш збиља *да останеш* 66; А отсад ће *да тражи* стан и сл.

Ђ. Виловић пише: Он га је прије почео *да упаша* у кућу 87; Само сам хтјела *да видим* 83; Требали су (исправно је: требало је — М. С.) *да купе* весела 89;

А Ст. Галогажа: Није могао ни *да сања* 94; У њену главу не може *да се усели* свијест 95; Милостива је хтјела *да прати*;

Љ. Перковић: Почео је *да се спрема* 115; Бог није хтио *да пошаље* 115; Често добри морају *да плаћају* 119;

Сл. Батушић: Кад је његова тајна почела *да претсказује* велики догађај... 126; Како је морало *да буде*... 132; Нису могли *да се снађу* 141;

Н. Симић: Удари *да се опесвешћује* 174; Па га је жалила *да расади* 194;

Х. Кикић: Не могу *да гладује*м 201.

На 200 страна нашао сам близу 80 случајева овакве употребе презента у служби у којој би исто тако добро могао бити употребљен инфитив. Настојања неких стручњака да докажу како хрватски писци, и кад употребе овакав облик допуне, њиме нешто друго казују, — лишени су апсолутно сваког основа. Ја лично мислим да стилски није свакад свеједно која ће од све две форме (инфитив или презент са свезицом *да*) бити у оваквим случајевима употребљена као допуна (в. *Наш језик* III, 282—288, 1935). Не спорим ни да даља удубљивања у овај проблем неће евентуално довести и до утврђивања семантичко-синтаксичких нијанси у значењу ових двеју конструкција. Али је несумњиво да између хрватских и српских писаца ту не постоје никакве, ама баш никакве, разлике осим у томе што је код неких од ових последњих инфинитив у ређој употреби. Сви граматичари нашег језика, и Хрвати и Срби, то су добро осећали и сасвим су с правом сви указивали на то да се у служби за допуну речима непотпуног значења инфинитив и презент са свезицом *да* употребљавају напоредо.

Ништа није одрживија ни констатација да су српски писци склони употреби пасивних форми реченице, а хрватски писци исте мисли изражавају активом. И овде као доказ нека послуже примери које налазимо у истој антологији хрватске прозе. Тамо су као и код других хрватских писаца, сасвим обичне реченице типа:

Магазини су *били закључани* локотом 15; ...јер је сигурно да *је* човјеку једном опет *отето* његово свето право 19; Тако *је био престрашен* 20; Очи *су* му *биле попрскане* сивом смјесом 29; *Био је* дубоко *заокупљен* својом идејом 30; (М. Крлежа);

Љубав има смисла само онда кад *бива узвраћивана* 57 (А. Цесарец);

Опет здравој жени *није остављена* никаква могућност 80; Отоман *је простр*т 80; Продана ствар *је купљена* 83 (Ђ. Вилович);

...за коју су прогласили да *је* тешко *увријеђена* 111; Чекало се док не *буде премјештен* батаљон 115 (Л. Перковић);

Падне у широку мрежу једне антене која *је била* онтро *набијена* 140; Једногласно *би донесен* закључак 144; Тај је фељтон *био написан* 146; До сјутра ће ствар бити разјашњена 157 (Сл. Батушић);

Створени су далеки и мутни обриси 175; ...па ма колико то *било искључено у* нас 175; За увијек је тада било раскрићено између њих 176; Златa је закасшила и још *обавијена* мраком (Н. Симић).

Ови примери нам потврђују да се у нашем језику — и народном и књижевном, и то како код хрватских писаца

тако и код српских — када је објекат радње потребно ставити у центар онога што се реченицом казује, обично употребљавају пасивни облици. Не тако честа употреба оваквих пасивних конструкција се још знатно сужава тиме што су у овој служби сасвим обични активни облици глагола с повратном речцом *се*. Али ни оваква употреба ништа није обичнија у хрватских писаца него у српских, нити у томе има разлике међу њима.

И отсуство употребе глаголских именица на *је* код хрватских писаца истицано је као упадљива одлика њихова језика према језику српских писаца, у којих су овакве глаголске именице доста честе и свакако врло обичне. Али су оне, без икакве сумње, исто толико обичне и у језику хрватских књижевника. Да би се у ово уверио прегледао сам по једно дело К. Ш. Ђалског (Под старим крововима), Вјенцеслава Новака (Запреке) и Д. Шимуновића (Туђинац). На основу тамо нађених примера употребе ових глаголских именица намеће се закључак да их хрватски писци не употребљавају ређе од српских. У књизи *Савремена хрватска проза* при летимичном прегледу забележио сам примере:

свитање 19, *уредовање* 28, *звиждање* 28 и *јаукање* 32 (код М. Крлеже); *чување* 54, *раздражење* 54, *причање* 55, *оправдање* 57, *уживање* 59 и *спасавање* 72 (код А. Цесарца); *обећавања* 79, *огорчење* 81 и *размишљање* 84 (код Ђ. Вилoвића); *опроштење* 97 и *снижавање* 99 (Ст. Галогажа); *играње* 108 и *допуштење* 111 (Л. Перковић); *звучање* 125, *преображење* 125, *дјеловање* 126, *очекивање* 137, *вијећање* 138, *клицање* 142, *одушевљење* 145 и *располагање* 154 (Сл. Батушић); *стајање* 165, *рушење* 165, *расплињавање* 165, *порицање* 166, *јецање* 167, *дробљење* 168, *метанисање* 168, *метање* 168, *очекивање* 169, *присјећање* 170, *понижење* 170, *мучење* 170, *прогањање* 170, *искупљење* 170, *збивање* 170, *хтјење* 172, *отстојање* 172, *пршење* (снијега) 173, *спавање* 174, *хтјење* 174, *ромињање* 175, *кидање* 176, *бацање* 176, *удивљење* 177, *сјећање* 177, *живљење* 177, *освећивање* 177, *подрхтавање* 178, *распикљивање* 178, *зачауривање* 178, *гукање* 182, *стискање* 182, *оплођење* 185, *кретање* 185, *збивање* 185, *бојење* 185, *очекивање* 186, *застајање* 186, *гледање* 186, *цавељање* 187, *грактање* 187, *збивање* 188, *миловање* 189, *неинтересовање* 194, *уништење* 195, *струјање* 195, *кајање* 195, *откровење* 196, *кључање* 196, *превирање* 196 и *обнављање* 196 (Н. Симић); *подрхтавање* 208, *звецкање* 213 и *извршавање* (Љерка Премужић).

Све што би се могло рећи то је да хрватски писци, као и српски, уосталом, неједнако воле употребу глаголских именица. (Овде пада у очи изузетно честа употреба ових именица у стилу Н. Симића). Наћи ће се, можда, и поneки писац код кога су ове именице врло ретке, али се ни на основу чега не може тврдити да је таквих писаца сразмерно више код Хрвата него код Срба.

Истина је да у пословном језику Хрвата, а то се каткад среће и код појединих писаца, у једној конструкцији срећемо

употребу инфинитива, где је код Срба обична глаголска именица. Мислим на везу предлога *за* с инфинитивом, као у примерима: *То није за веровати, Има ли што за јести, сандуци за продати, соба за изнајмити* (два последња примера су забележени као огласи у хрватским новинама). Оваква конструкција се не чује код Срба, већ би код њих било много обичније: *То није за веровање, Има ли шта за једење* (још боље — *за јело), сандуци за продају* и *соба за изнајмљивање.* Али за ову конструкцију нико не може рећи ни да је постала неком општијом особином стила хрватских писаца. На њу као на туђу и некњижевну указују и хрватски језички стручњаци (в. између осталог *Језик,* часопис за културу хрватског књижевног језика, бр. 5, 1953, стр. 152). Исто тако хрватски писци чешће од српских у пасивним реченицама с радним облицима рефлексивних глагола објекат употребљавају у акузативу. Само овакав облик тих реченица, и поред доста широких размера употребе, такође није признат за особину књижевног језика, у којем, код Хрвата као и код Срба, стварни објекат као граматички субјекат треба да стоји у облику номинатива. И за ово упућујем опет на мало пре споменути хрватски језички часопис, у којем се каже да реченице типа: „Чини се чудним, да се просјечно из хрватске књижевности највише чита Колара, Кумичића, Шеноу, Новака Симића и Ђалског" треба да гласе: ... „Чини се чудно да се просјечно из хрватске књижевности највише чита Колар, Кумучић, Шеноа, Новак Симић и Ђалски" (Језик, бр. 3, 1952, стр. 91). Даље, код Срба ван Хрватске име стварног субјекта у оваквим пасивним реченицама не употребљава се у облику локатива с предлогом *по,* док се у Хрватској и у говорном језику, а гдекад и у језику књижевника, наилази на такве реченице с именом вршиоца радње у оваквом облику, поводом чега се и у последњој школској граматици, рађеној од хрватских језичких стручњака, каже „у пасивним конструкцијама не ваља вршиоца радње изразити приједлогом *по.* Умјесто: Ухватили смо крадљивца примијећена по стражару; Учили смо о Кроници написаној по Антуну Врамцу ... казат ћемо: Ухватили смо крадљивца примијећена од стражара; Учили смо о Кроници написаној од Антуна Врамца ..." (Граматика хрватскога или српскога језика, саставили Антун Брабец, Мате Храсте и Сретен Живковић, Загреб 1952, стр. 212/213).

Пађи ће се, несумњиво, и још која слична конструкција која је у употреби на једној а не и на другој страни, али су оне редовно страног порекла и немају карактер особина књижевног језика. Уколико су у питању домаће конструкције, оне највише могу бити у чешћој употреби код хрватских него код српских писаца, или обрнуто, али ни-

када нису непознате и на другој страни. У овоме случају напоредо са овима постоје и друкчије конструкције у потпуно истим реченичним функцијама. А овако напоредне употребе двеју или више конструкција или облика у истој служби има у свим језицима, дакако и у нашем језику, па и у језику само српских или само хрватских писаца. У оваквим случајевима су обично у једних писаца чешће једне, а у других друге конструкције и по томе се, управо, и одликује стил једног од стила других писаца.

Што се тиче граматичког система у најужем смислу речи, тј. система гласова и облика речи, ту нема разлике у језику између хрватских и српских писаца. Уочљиве и, такорећи, једине разлике налазимо само у њихову речнику, а о карактеру тих разлика већ смо напред говорили. Оне су, рекли смо, резултат различних политичко-историских услова два братска народа у којима су они кроз векове живели и резултат различитих културних утицаја на њих. Али су и ове разлике, у односу на богату заједничку речничку ризницу српскохрватског језика, сасвим безначајне.

Нису, пре свега, у књижевном језику Хрвата и Срба различне све оне речи које су као такве појединци наводили. Говорити да је *даскал* српска реч према хрватској *учитељ*, да се српски каже *дијати* а хрватски *дисати*, срп. *бајат* а хрв. *стар*, срп. *грао* а хрв. *сив*, срп. *браон* а хрв. *смеђ*, срп. *розе* а хрв. *ружичаст*, срп. *борна лађа* а хрв. *ратни брод*, срп. *рипање* а хрв. *скакање*, срп. *кованџија* а хрв. *пчелар*, срп. *пупак* а хрв. *пупољак*, срп. *скаска* а хрв. *бајка*, срп. *сагласност* а хрв. *пристанак*, срп. *обезбедити* а хрв. *осигурати*, срп. *умешност* а хрв. *окретност*, срп. *особина* а хрв. *својство* итд., то значи не познавати потпуно речник говорног језика наших народа, а још мање њихов књижевни језик, јер *даскал* и *рипање*, напр., нису ни српске ни хрватске речи, већ македонске, и ако су оне Србима познатије него Хрватима или ако се и чују у неком српском говору, то је само зато што су Македонци Србима ближи (мислим географски) него Хрватима, а на основу тога се не може закључивати да су *учитељ* и *скакање* иуколико мање српске него хрватске речи; *грао*, *браон*, *розе* и сл. речи су, истина, врло обичне у говорном језику, и то и код Срба и код Хрвата, али само као туђице против којих се устаје и на једној и на другој страни, баш зато што имамо домаће речи: *сив*, *смеђ*, *ружичаст*, које ни мање ни више нису хрватске него што су српске; *дијати* и *пупак* (у значењу *пупољак*) су дијалекатске речи, а општенародне су и књижевне *дисати* и *пупољак*, и то и код Срба и код Хрвата; Срби још употребљавају речи *скаска* и *сагласност*, али свакако много више речи *бајка* и *пристанак*, што значи да домаће речи,

и код Срба и код Хрвата, све више потискују оне што су остале у употреби из ранијих епоха развитка нашег књижевног језика док овај још није био народни и што су примљене из туђих језика. Зато је баш реч *кованџија* (а такав је случај с више других речи), која је примљена из турског језика и раније била у употреби код Срба, данас и код њих скоро потпуно истиснута речју *пчелар; бајат* се, истина, доста често употребљава, али не у значењу *стар*, већ у значењу *устајао*, која домаћа реч ону прву истискује не само из књижевне већ и из свакодневне употребе. Исти је случај и са осталим наведеним и многим другим сличним речима.

Даље, и у случајевима кад за означавање истог појма Срби стварно имају једну а Хрвати другу реч, — обе оне врло често постају познате и код једних и код других, па се тако и једна и друга напоредо, као синоними, употребљавају и код Хрвата и код Срба. Ово нарочито кад су обе речи домаћег (словенског) порекла, као што су: *двојбасумња, помањкање-оскудица, наобразба-образовање* и сл. А и неке стране речи су с домаћим такође постале синоними. У другим случајевима једна реч (боља) и неосетно потискује другу (гору) реч. Тако је код Хрвата, напр. реч *годишњица*, поред *обљетнице* све чешће у употреби (Ту скоро смо имали прилике да као наслов чланка у једном хрватском часопису прочитамо *Једна важна обљетница*, а у истоме томе, иначе кратком чланку, на једноме месту пише „пригодом његове седамдесет пете *годишњице*"), и ово се може сматрати нормалном појавом. Затим су, на једној страни, Срби од Хрвата прихватили известан број домаћих, а Хрвати, с друге стране, усвајају међународне научне термине, који су одраније код Срба били у употреби, те се и ту постепено врши уједначавање. А и кад је код једних обичнији домаћи а код других општи термин, не може се на основу овога говорити о некој разлици, јер тога имамо и у другим, иначе јединственим језицима; имамо ово, дакако, и у нашем језику и код Хрвата и код Срба (*подмет* напр., и *прирок* употребљавају се напоредо са *субјектом* и *предикатом, вокал* и *консонант* са *самогласником* и *сугласником, прилог* с *адвербом* — спомињем само неколико случајева из граматичке терминологије, каквих још срећемо и у овој и у другим научним дисциплинама).

Има, разуме се, низ случајева, иако их је данас упадљиво мање него пре коју десетину година, да се исти појмови код Срба и Хрвата означавају различним речима. Али, зар и сви писци једног од ових народа имају потпуно исти речник? Зар Иво Војновић Дубровчанин, или други неки хрватски писац из Далмације, Хрватског Приморја или

Истре, има исти речник са Загорцем Ђалским или Загрепчанином М. Крлежом? Зар се, и на другој страни, лако не запажају разлике у речнику Бокеља Ст. М. Љубише и Ђ. Јакшића? Зар нема различних речи код Врањанца Боре Станковића и Крајишника П. Кочића? Свакако да има. И нико ни на помисао не долази да Иво Војновић, рецимо, и М. Крлежа или Б. Станковић и П. Кочић не пишу истим књижевним језиком. У језичком материјалу нема основа ни за тврдње да не пишу истим књижевним језиком и сви наведени и други српски и хрватски књижевници. Мотиви за такве тврдње били су сасвим другог карактера. У социјалистичком друштву, са измењеним условима за економски, национални и културни развитак ових мотива ће брзо нестати. А односи у таквом друштву, како су и класици марксизма предвиђали, законито воде постепеном приближавању и разнородних језика. Поготову ће из језика наших народа, код којих су ослободилачком борбом и народном револуцијом сасвим ликвидирани сви облици неравноправности и свака могућност притешњивања слободног националног и културног развитка, нестати оних елемената што су давали права да се говори о разлици у нашем књижевном језику, који већ више од сто година најпозванији с правом сматрају заједничким књижевним језиком Хрвата и Срба. Баш зато мислим да је овде потребно поставити и питање јединственог назива за заједнички језик, јер за њ, као што знамо, постоји неколико назива.

Поред тога што се он код Срба зове *српски*, а код Хрвата *хрватски*, који називи, као скраћени, још и могу бити оправдани, макар да то није језик ни само Срба ни само Хрвата, него заједнички језик оба ова народа, — као званични а и као научни термини за њ постоје називи *хрватски или српски* (односно *српски или хрватски*), *српско-хрватски* (или *хрватско-српски*) и *српскохрватски* (одн. *хрватскосрпски*). Сваки од ових назива означава исти појам, појам нашег језика једнако схваћеног, као заједничког језика Хрвата и Срба (и Црногораца).

Први и други назив су старији од трећег. С њима се стално срећемо кроз другу половину прошлог века и све до данашњег дана, а трећи се, поред њих, употребљава последњих неколико деценија, и, може се рећи, чешће од прва два. Сва три термина се срећу и у званичној употреби, а овде би бар требало узимати само један од њих.

Први је назив Хрватски сабор узео као званичан термин за језик Троједне краљевине 1867 г. Њега су тада усвојили и оснивачи Југословенске академије знаности и уметности, између осталих, дакако, и њен први секретар Ђура

Даничић. Велики Академијин речник који је он почео састављати и издавати зове се *Рјечник хрватскога или српског језика.* Овај термин у наслову има и више врло познатих дела о нашем језику, као што су *Рјечник* Броза и Ивековића, Маретићева велика граматика, Бораниħев *Правопис* у више издања и низ школских књига издаваних у Загребу. И може се рећи да је код Хрвата једино овај термин у употреби, уколико се тамо наш језик не зове *хрватски.*

Она два друга термина су више у употреби ван Хрватске и ван Хрватима насељених крајева. Али су они обичнији и код странаца. Од познатих језичких стручњака П. Будмани своју граматику нашег језика написану и издану год. 1866/67 на талијанском језику назвао је Grammatica della lingua serbo-croata. И у насловима још неколико граматика наш језик се зове *српско-хрватски.* Али су те граматике с овим насловом већином писали странци. Врло позната књига А. Лескина носи наслов Grammatik der serbokroatischen Sprache. А. Меје и А. Вајан своју граматику нашег језика писану за Французе и издату на француском језику назвали су Grammaire de la langue serbo-croate, а с тим термином у наслову појавило се и још понеко мање познато дело. Термин *српскохрватски (или хрватскосрпски)* улази у ширу употребу тек после Првог светског рата и стварања државе Срба, Хрвата и Словенаца. Од познатијих дела о језику, колико ми је познато, најпре се у наслову *Правописа* А. Белића из 1923 г. појављује термин *српскохрватски језик.* А сем њега 20-тих и, нарочито, 30-тих година скоро све школске граматике и приручници о језику, уколико су издавани ван Хрватске, у своме називу имају овај термин. Од књига ове врсте штампаних у Загребу — уџбеници Ст. Мусулина. И баш чињеница што је овај назив у то време прихваћен, и углавном само код Срба уопштен, најмање је ишао у прилог коначном његову прихватању од свих. Али без обзира на то откад је који од ових назива у употреби, и где се који више употребљава, — ја ћу, остављајући да на другоме месту о овоме опширније говорим, овде укратко изнети своје мишљење о томе колико је који од ових назива лингвистички оправдан.

За оне што познају законе стварања сложеница у нашем језику и имају добро осећање њихова значења јасно је да назив *српско-хрватски* (односно *хрватско-српски*) као одредница појма нашег језика није исправан. Овакве полусложенице, тј. сложенице које се пишу с цртицом између саставних делова јесу такви изрази који, истина, означавају један заједнички појам, али се у њему још чува тачно одређена граница између саставних делова његових, као у

примерима: *Српско-хрватска коалиција, хрватско-српски односи, Моравско-вардарска* долина, *француско-словеначки* речник и сл. Српско-хрватска коалиција је била савез странака српских и хрватских; у појму *хрватско-српски* односи имали смо односе између Срба, с једне, и Хрвата с друге стране. Полусложеницама *Моравско-вардарска* долина и *француско-словеначки* речник означавају се појмови са још изразитије одређеним границама између посебних делова заједничког појма: између моравског и вардарског дела Моравско-вардарске долине (која се, правцем од севера на југ, пружа од ушћа Мораве у Дунав до ушћа Вардара у Солунски Залив) граница је на развођу између ове две реке: само на једној страни тог развођа је један, а само на другој страни други део ове долине. У француско-словеначком, као и у сваком другом речнику два језика, имамо француске речи (француски део) лево и њихов превод на словеначки (словеначки део) десно. Међутим, у сложеном придеву *српскохрватски*, везаном за именицу језик, такође имамо два напоредна и потпуно равноправна дела, али их овде никако није могуће разграничити. Иако се за по коју реч у српскохрватском књижевном језику још може рећи да је хрватска а не и српска, и обрнуто, — то никако не значи да се може казати овај део тога заједничког језика је хрватски а онај српски, већ је то језик који је хрватски колико и српски, а српски колико и хрватски, управо хрватски, који је у исто време и српски, односно српски, који је хрватски. Зато је термин *српскохрватски* (односно *хрватскосрпски*) језик лингвистички потпуно исправан. Као такав га означавају и најпознатији писци правописа А. Белић и Д. Боранић (в. на одговарајућим местима у њиховим правописима).

А да ли се то може рећи и за термин *хрватски или српски* (односно *српски или хрватски*) језик? Ја мислим да не може. Мада су овим именом наш језик звали врло познати филолози и граматичари, почев од Ђ. Даничића преко Т. Маретића до најновијих, и мада су му исправност признавали и они који та иначе не употребљавају (в. *Наш језик* VII, 1940, стр. 259/60), њему се могу чинити оправдани приговори, јер не треба заборавити да *хрватски или српски* (односно *српски или хрватски*) језик, иако може значити „хрватски иначе српски", „хрватски друкчије српски", — не мора то, него може и друго значити. Ваља имати на уму да дисјунктивна свезица *или* не везује речи и реченице као ознаке појмова и мисли које се могу везати знаком једнакости, већ оне које су једнаке само ако се с једне стране посматрају, а иначе су различне, оне, дакле, које су само за

ЈОЖЕФ АЧ, Улазак у скелу

дату прилику истоветне, а иначе су друкчије. Ово ћемо показати анализом примера с овом свезицом. У реченици: Морамо отићи тамо ти или ја — појам *ја* = појму *ти* само за ову, а не и за сваку прилику; за одлазак тамо *ја* = *ти*, јер је свеједно (или се бар ничим не каже да није) да ли ћу поћи ја или ти. Иначе је „*ти*" по суштини нешто друго него што је „*ја*". Тако и у примеру: Или грми ил' се земља тресе ил' удара море о брегове — грмљавина, тресење земље (земљотрес) и ударање мора о брегове (тј. ударање морских таласа о обалу) истоветне су појаве према ономе како их осећа (како их у датој прилици чује) лице које говори, док су по суштини својој различите. Може се, разумљиво је, схватити, и схвата се, да и термин *хрватски или српски* уз именицу језик означава истоветност језика којим говоре Хрвати и Срби. Али овај термин може значити и нешто друго, може значити да је хрватски нешто друго а не што и српски језик — да су то два различита језика. Баш зато што се у извесним везама једино овако би морало схватити значење термина *српски или хрватски*, — овај назив се никада неће употребити званично у текстовима уговора, споразума и конвенција, рецимо, са страним државама. Редовно се, напр., каже: Утврђено је да се текст споразума (конвенције итд.) објави на два језика: на француском (ово за случај кад је у питању уговор са Француском Републиком) и српскохрватском (могло би да се каже и хрватскосрпском) језику. Кад би место тога стајало: Уговорено је да се текст објави на француском и српском или хрватском, схватило би се да је уговорено објављивање текста на француском и на било којем од два југословенска језика — на српском или хрватском; испоредимо са овим могућу формулацију: Уговорено је да се текст објави на француском и српскохрватском или словеначком, у којој очевидно свезица *или* не казује да су српскохрватски (односно хрватскосрпски) и словеначки један исти него два језика, и да ће дотични споразум поред француског бити објављен на једном, свеједно којем, од ова два језика. Зато што и у другим неким везама употребљен термин *хрватски или српски* (односно *српски или хрватски*) језик упућује на схватање да се ради о два различна језика, — ја и мислим да овај термин, и поред дуге традиције његове употребе, лингвистички није оправдан.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 129 ОКТОБАР 1953 Књ. 372, св. 4

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

А. Белић

ПОВОДОМ АНКЕТЕ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ

Свако ће данас разумети да се до јединственог правописа за све који се служе српскохрватским језиком може доћи једино добром вољом и споразумом. Свако друго решење било би краткотрајно. Али, с друге стране, сви добро знамо како су правописна питања, на први поглед врло проста и врло лака, и сложена и тешка кад се приђе споразумном решавању. Јер не зависи од научне стране њихове, да ли ће окупити око себе све чланове општега скупа, него од увиђавности оних који се споразумевају. А њихова увиђавност врло је условна ствар. Она не зависи ни од њихова разумевања самих питања ни од њихова расположења, већ од „мандата" који им је дао колектив у чије име говоре. А ту и почињу тешкоће: колективи, бирајући своје делегате, обично их и везују оваквим или онаквим решењем извесних питања.

Према томе, ситуација треба да је расчишћена у самим колективима пре него што се приђе дефинитивном решавању ових питања. Овлашћења морају бити неограничена. Само тако се може и стварно доћи до поузданог јединственог решења. Питање је велико: да ли колективи желе и могу давати таква овлашћења. Бојим се да ће на томе и запети цела ствар. Јер традиције су у појединим колективима тако јаке баш у тим питањима, са којима се у животу сваког тренутка срећемо, да су пред њима и сами колективи каткад преслаби. А то ограничава и држање делегата на састанцима.

Можда би се могао узети само један део питања у разматрање за која се не може мислити да тако дубоко засецају у осетљивост појединих колектива или културних заједни-

ца; али и тада, ако се сва та питања и повољно реше, остаје јединство непотпуно. Истина, прићи ће се, можда, за корак-два ближе јединству, али се ипак неће моћи преносити, без икаквих измена, текст једне средине у другу, што се тежи постићи овом реформом.

Све нас то упућује на то да се основни услови за рад на дефинитивном правописном уједначавању морају створити у појединим републикама пре сазивања општег скупа.

За питање српскохрватског језика долазе у обзир ове републике: Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Србија. У њима, у свакој понаособ, има да се претходни посао сврши: да се види до које се мере могу дати овлашћења делегатима за споразумни рад на уједначавању нашег правописа.

Разлике међу начином писања по различним крајевима нису врло велике. Много је већи проценат уједначеног писања неголи различитог. Али ако се те разлике не сведу на минимални број, оне ће расти. Међу разликама има доста таквих које би се лако могле уједначити: техничке разлике у писању малих и великих писмена и састављеног и растављеног писања извесних речи. Овамо би ишла и правила о интерпункцији. Бар би се у принципу могли сложити, иако би и тада остало доста неједнакости које би се могле исцрпнијим претресањем питања о њој отстранити. Уопште узевши нпр. тешко је замислити да би се писање „писат ћу", које се толико противи и већ остареним Вуковим правописним начелима и самом изговору, могло задржати још дуго.

Ја нећу набрајати појединости које су добро познате свима који су и најмање мислили о овим питањима. Али мислим да се о правописним начелима може говорити у појединим републикама у којима нема, ни у њима самим, уједначености у писању. Нпр. у Босни и Херцеговини. У том је правцу отпочео рад проф. д-р Јован Вуковић, али то треба довести докраја и видети да ли целина прима оно што би се тако изнело и да ли је вољна да дâ својим претставницима слободу у споразумевању са другим републикама о заједничким општим начелима. То би већ значило известан напредак у овим питањима, и одатле би се могло ићи даље.

Из овога излази да за општи скуп који би имао коначно да реши питања о уједначењу правописа основни услови морају бити пажљиво спремљени. Без тога се не може прићи послу који би обећавао добар резултат. Али дотле док се не дође свугде у нашим народима који се служе српскохрватским језиком до тих основних услова, правилно по-

стављених, треба у појединим републикама спремати повољно земљиште за њих. Сталним и разборитим разматрањем поменутих питања — до тога се мора доћи.

Наравно, у овај број питања долази и питање о два изговора, јужном (или југозападном) и источном; затим старо питање о једној азбуци, ћирилици или латиници. Та су питања још знатно тежа јер ту традиција, национални понос и сентиментални разлози играју још знатно већу улогу. Пре него што се састанемо да решавамо о јединственој азбуци и јединственом изговору, запитајмо се: да ли имамо у себи довољно духовне и моралне снаге да пређемо преко свих поменутих обзира. Ми видимо да су неки појединци у различна времена прелазили преко неких од њих, али не преко свих. А то је ипак довољан знак да се и та питања могу покренути са мртве тачке. Уосталом ако се у свему другом наши правописи изједначе, разлике у азбукама, иако по себи крупне и пуне знатних последица, најмање би сметале. Један текст би се тада врло лако преобраћао у други.

Све су ово питања о формалној страни нашег језика и, нема никакве сумње, од мањег значаја неголи разлике у самом књижевном језику као таквом. У правцу стварања књижевног језика ми недовољно гледамо у будућност, недовољно расправљамо о томе како се данас пише тамо где се и пише и говори српскохрватским књижевним језиком. Говори се још о речнику, мисли се на дијалектизме и сл., али се не ставља питање о целокупним особинама савременог књижевног језика према републикама. Крајње је време да се тако питање не само постави. већ узме у разматрање. Када се то учини, и то исцрпно, моћи ће се говорити о правцима развитка савременог књижевног језика и о практичним питањима која се морају ставити на дневни ред. Познато је да је отклоњена и помисао, која је покретана у Загребу непосредно пре рата, о претварању тамошњег језика у једну врсту варијанте књижевног језика, измењеног под утицајем локалног народног говора, варијанте која би се могла прогласити према потреби и за засебан књижевни језик. Неки хрватски писци су са много талента развили ту варијанту у извесном правцу и питање је, како на то треба гледати. Добро проучена питања свега тога даће најбољи одговор. Свако позитивно развијање савременог књижевног језика треба свеордно поздравити, а свако, свесно или несвесно, застрањивање — треба оценити објективно и свестрано.

Језик је намењен споразумевању међу људима, и колико је то споразумевање потпуније, утолико је већа вредност и самог језика. Тако и наш књижевни језик треба да

буде добро средство за добро споразумевање народа наших у свима крајевима где се говори српскохрватским језиком. Тај језик ће заживети својим правим творачким особинама онда када буде у исто време и књижевни говорни или домаћи језик становништва по свим крајевима. Томе је идеалу тежила наша досадашња култура и њене смернице не треба да буду измењене. Према томе, ако се нађе поменутим испитивањима да се процес уједначавања врши и довољно прогресивно и довољно брзо, не треба га ни у ком правцу ограничавати. Истина, може се наћи да понешто и не одговара његовим основама. И ту треба бити довољно обазрив и видети да ли се и у ком правцу могу његови основи проширити пре него што би се дао негативан суд о многом чему и особине, које су знатно примењене, гониле, можда безуспешно, из језика.

Ту се, на првом месту, може препоручити широкогрудост у разматрању појава књижевног језика и ширина у схватању будућег развитка нашег књижевног језика. Нема сумње да ће и у будућности Вук Караџић бити први књижевник наш о чијем књижевном језику треба водити рачуна. Али Караџић није више једини творац нашег књижевног језика. Он му је разумео лепоту, дао изванредне узоре у којима се сјајно огледа дух нашег књижевног језика, али у нашој књижевности и XIX и XX века има и других творачких енергија које стоје напоредо са Вуковом. Њихов и Вуков језик, све је то заједно тек савремени књижевни језик. И свугде ту има особина које Караџић није употребљавао, а које су исто тако особине нашег савременог књижевног језика као и Вукове. О њима треба писати и показати да је тако. Савремени граматичари занемарују савремени књижевни језик упирући очи само у оно што је код Вука, у народним песмама и тако још понегде. А колико је напр. особина језика Бранка Радичевића којих нема код Вука, па ипак је за његов језик Даничић говорио да је као суза чист. Он је такав заиста ако се на књижевни језик погледа шире, са гледишта наших народних говора уопште. Ето, то треба да је мерило општег књижевног језика. Јер ми бисмо желели да у том језику познају себе сви крајеви наши и пригрле као свој не само књижевни него и говорни језик књижевности. Ми се морамо кретати од основног књижевног језика Вукова типа ка нашој „коине". Само ћемо тако добити моћно средство у рукама свих наших народа.

Ово не значи да бисмо ми изневерили принципе досадашњег књижевног језика. Његова општа или општија правилност остала би и даље обавезна; али синтакса и реч-

ник показивали би знатан полет и давали би могућности богатијем и разноврснијем исказивању мисли.

Зато је потребно прићи послу систематисања и проучавања књижевног језика на временском протезању од Вука до данас водећи рачуна о свему што је на књизи нашој урађено. Али критерији за оцену свега што се појавило у књижевном језику морају бити разумно и правилно обрађени, што није бивало увек при оцени умесности или неумесности каквог облика у књижевном језику. Ја сам већ рекао и сада понављам да сами основи нашег језика морају бити схваћени онако како то захтева позитивни доданашњи развитак његов. Само ће тада та оцена бити стваран прилог ономе што данашњи књижевни језик претставља. Иначе ће наш књижевни језик ићи својим путем даље мимо језичку критику и често и против њених прописа.

Књижевни језик наш, како се огледа у делима српскохрватских књижевника, није маштање или измишљотина; то је стварност која садржи и мисли, и доживљаје, и крв и нерве наших писаца. По томе се не може баратати као по каквом мртвом језику. Напротив, из њега се може извући много поука и открића. Она треба да служе богаћењу целине, а не сужавању књижевног језика на оно што је било. То је динамика језичка која тражи нове хоризонте и нова освајања, а њу треба поштовати и уздизати.

Тако ће сјајно дело Вуково добити данашњи свој облик који може у понечему бити друкчији, али не сме скренути са опште линије „народности“ књижевног језика. Оно мора бити логично продужење онога што је отпочето и свестрана допуна досадашњег књижевног језика. А све то пропуштено кроз осећање и дух народних људи данашњег времена, прочишћено кроз дух и осећање даровитих књижевника. Шта све то значи? То значи да се наш савремени језик налази у превирању и различним облицима развитка. Све то показује да се може очекивати и значајан развитак његов у будућности. Разматрања о којима сам говорио треба да пруже не само документацију, већ и образложење тога развитка. Само ћемо тако ићи и у сазнању оних промена које се у нашем језику врше напоредо са тим променама и разумећемо и прихватићемо оно што је у њима битно и оправдано. А то ће само благотворно и сугестивно утицати на његово даље развијање.

Jože Horvat

Riječ je o jeziku kojim govore Hrvati i Srbi. Dojam ili utisak, umješnost ili okretnost, ljekarna ili apoteka — meni je svejedno.

Kojekakvi jezični čistunci i politički žongleri, nastojali su i nastoje još danas pronaći i produbiti sve ono što dijeli Srbe i Hrvate — svugdje pa tako i na jezičnom području.

Snaga naše domovine ovisi prije svega o odnosima između Srba i Hrvata. U izgradnji našeg bratstva, jezik i pismo mogu vršiti značajnu pozitivnu ili negativnu ulogu. Ja sam za latinicu i ekavštinu, ako drugog boljeg i pametnijeg riješenja nema. Ja sam prije svega za jedinstveni srpskohrvatski jezik i jedinstveno pisanje. Treba prepustiti donekle vremenu i našem zajedničkom životu da do kraja oblikuje taj naš zajednički jezik, bez žurbe i bez administrativnih mjera. U tom procesu mogu ipak vanredno pozitivnu ulogu vršiti napori kulturnih radnika. Uvjeren sam da — što se tiče nas pisaca — ti napori ne će izostati.

Pozdravljam inicijativu redakcije Letopisa Matice srpske. Anketa o jeziku dokaz je njihove plemenite brige o životu i budućnosti naše zajednice.

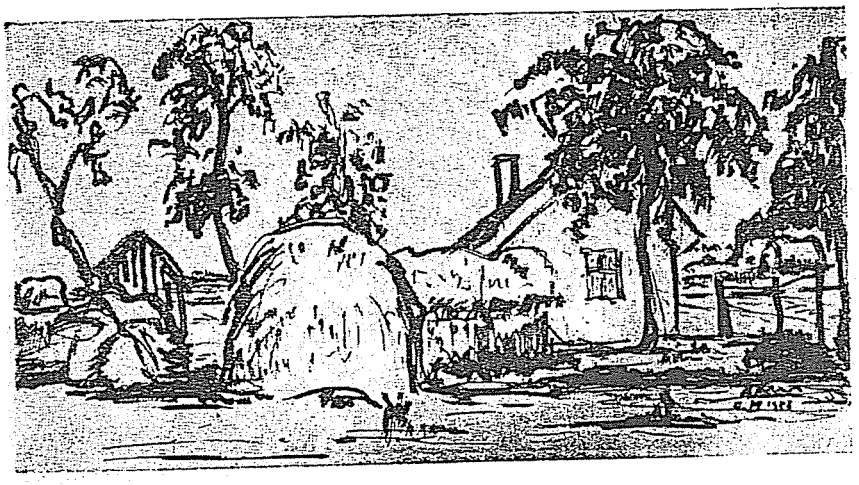

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 129 НОВЕМБАР 1953 Књ. 372, св. 5

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Stanislav Vinaver

AMANET VAM SRPSKA MODERNA REČENICA

Srećan sam i presrećan što mi se dala neslućena i divna prilika da iznesem našoj širokoj javnosti svoje poglede o izvesnim problemima našeg književnog jezika. Ja sam te poglede dosledno zastupao (u mnogim publikacijama) već punih trideset godina, ali se preko njih, nažalost, prelazilo ćutke, a naša zvanična nauka, prikačivši im prezrive epitete: „impresionizam" i slično, nije se uopšte na njih obazrela. Međutim, problemi koje sam osvetljavao imaju najvećeg značaja za celu kulturu uopšte, a napose: za sve manifestacije naše usmene i pismene reči, čak i naše unutarnje reči, u pradubinama svesti i potsvesti.

Naš jezik ima značajno muzičko obeležje; on obiluje akcentima, poluakcentima, dužinama, kratkim „stakato" pretrgnutim i odsečnim vokalima; on obiluje i muzičkim pojavama kao što je spoj (liaison) između nenaglašenog sloga (na kraju reči) i onog koji dolazi posle njega; jezik naš raspolaže i naročitom muzičkom tehnikom po kojoj, naprimer, vokal iz jedne reči prelazi u naredni vokal iz druge, sledeće, reči čitavim jednim glissando, a bez zeva (zev se, elizijama i raznim drugim veštinama, izbegavao još u klasičnom grčkom, pa je, docnije, nosio obeležje, često i navlaš traženog arhaizma. Kod nas je posve drugi slučaj). Naš jezik poseduje naročiti pregledni, a psihički opravdan sistem uspona i pada naglašenih slogova u rečenici. Prava lestvica. Naša rečenica usklađuje se muzičkim hitrinama koje joj daju soka i snage i zamaha. Mi uopšte imamo u rečenici izuzetno izrazite intervale, čas postupne, čas ne; padove, skokove, raspone, i prefinjene sitne muzičke poteze od sloga ka slogu. Reči p o j e d i n a č n e skokova nemaju (na više). One idu slogovima postupno uvis, ili padaju. Naša zvanična nauka utvrdila je i obeležila izvestan broj akcenata i preteranih dužina, (četiri akcenta, i jedna du-

žina; o stakatu nije vodila računa); ona je prešla preko „spoja", kao da ga nije ni bilo, i da ga nema; i smatrala je da je time njena uloga posve završena, — u toj oblasti. Pre svega, to nije tačno. Zatim: j e z i k j e e v o l u i r a o i to pored ostalog, najviše u naslonu na svoje muzičke (a ne samo gramatičke) težnje i mogućnosti. Naš jezik je danas u velikom stvaralačkom vrenju — on je sazdao novu rečenicu, izrazitu i pregledniju, a naša zvanična nauka ne samo da to nije htela uočiti, već je pokušala i da se odupre samoj evoluciji jezika. Kako to? Iz neznanja, iz osionosti i zbog krutog i nenaučnog svog stava? Za celu našu kulturu to je bilo od nedogledivih posledica, jer ono što naša zvanična nauka propoveda, zvanično uče: deca u školi, glumci na pozornici, pisci, novinari, govornici, i svi redom — a u opreci sa stvarnim činjenicama koje su nametnule svoj neumitni pečat celokupnom našem govornom i govorno-emotivnom zbivanju. Naša rečenica (uz pripomoć muzičkih osobenosti, koje joj stoje na raspoloženju) d o b i j a d a n a s d r u g i v i d. Ona je nekada bila poslovički lagana, ona je otezala, duljila, a na mahove i prenaglašivala svaku sitnicu; ona je bila epska; danas, ona je puna preliva: ona ide drami i dijalogu; ona je i misaona; svakako misaonija nego ikad ranije. Filolozi naši (na čelu sa Daničićem), već odavno, bili su u kobnom strahu od misaonosti i apstrakcije. Zazirali su od apstraktnih obrta i prikačivali im sumnjivu etiketu: „germanizam". (Kao što se na apotekarske flašice prikači natpis: o t r o v sa naslikanom mrtvačkom glavom.) Apstrakcija nam je bila zabranjena kao otrov, kao germanizam, kao antisrpska. Kako da se onda stvara kultura? Filolozi su smatrali da tako nešto nije u duhu našeg jezika i nasilno su nas vraćali psihološki napornijim a rmbastim i kabastim obrtima, pod izgovorom da su ovi „srbastiji". Tako su nas vraćali drvenoj ralici, kao autentičnije srpskoj. Tako su izbegavali i one imenične konstrukcije, koje se nalaze još u našim drevnim prevodima Biblije pre toliko vekova. Naši su se prevodioci još pre sedam vekova borili sa „premudrošću grčkom", — to jest sa rečima i obrtima apstraktnijim, od mnjeg psihološkog napora. A Daničić je zahtevao GLAGOLE mesto imenica, čak i gde je njegov ruski uzor (pri prevodu Biblije, naročito u Psalmima) mirno i umesno upotrebljavao neophodne imenice, mesto zapinjućih i strasnih glagola. Tako su filolozi naši hteli, da izbace i pasiv. Tako su zazirali od novih imenica za skraćen apstraktni postupak. (Filolozi su ih zvali „kovanicama", a držali su se teških i neprikladnih glagolskih imenica, čak i onde gde je to bolo oči! Ustvari, ruski jezik blagodari preteranom obilju tih glagolskih imenica mučnu

svoju glomaznost!) Tako su se borili i sa predlozima, hoteći da nas zarobe u mukotrpno robovsko rintanje pomoću golih padeža. Tako se sve vazda moralo vući na grbači — mesto da jezik posluje pomoću svojih krilatih majstorija (koje nam omogućavaju brz i hitar psihološki prenos, iz oblasti u oblast). Daničić je, u svom moćnom i vidovitom prevodu Staroga Zaveta iskoristio, do krajnjih granica, prirodne i, na mahove, veličanstveno prikladne obrte iz naših starijih prevoda. On je iskoristio i obrte iz listina, iz drevnih zapisa i svakojakih srbulja. Daničić je, uz sve to bio upućen i vaspitanjem, i odgojem, i verskim stavom, da baš on Bibliju prevede na naš jezik.

Bio je mističan pravoslavac. Ali se isprečila — dogma jezička, koja mu je grozno posmetala na mnogim mestima. Ona je zahtevala da se izbace po svaku cenu iole apstraktniji obrti, a vazda za ljubav konkretnijih, koji su, tobože većma srpski (ustvari, bili su većma starinski, većma tromi, većma lagani. Zar je u tom Srpstvo?)

Dogma jezička, eto, pokvarila je Daničiću mnoge rečenice, koje bi on svakako sazdao drukčije, i po svome uvu, i po smislu, za ritam, i prema svome osećaju, i shodno svojoj privrženosti za rusko pravoslavlje. Daničićeva dogma pretvarala je određenu patnju pasiva u dvosmislenu navalu refleksivnih glagola, pa je, često, dovodila do najgore zbrke. Nije se znalo ko trpi, na kome se kola lome, ko je krivac i od koga šta potiče. Ista ta dogma menjala je, na mahove, pretnje proroka i vrisak velikomučenika u nešto zagonetno i bledo, da bi se samo dobio starinski srpski obrt. Ta dogma zahtevala je, u mnogim rečenicama, da se čisto poslovički mili, od izraza ka izrazu, — mesto da se čitava razdoblja obuhvate kakvom spasonosnom, preglednom imenicom (ili čak i sa dve imenice, koje ne bi popale bele glagolske pene). Dve imenice kod nas, često, označavaju i početak i svršetak radnje, obuhvaćen dvema fazama.

Poneki put davala je ta dogma njegovoj Bibliji epski, spori i preterano naporni karakter, onde gde je Biblija, još pre toliko hiljada godina, htela i umela da preleti preko pojedinačnih zgoda i nezgoda, — i da ostvari imeničnu perspektivu, — da ostvari obuhvat. Vuk nije robovao Daničićevoj dogmi: otud kod njega, u prevodu Novog Zaveta, čitav niz sjajnih, tako umesnih imeničkih konstrukcija, posve bliskih i pameti i situaciji. Kako bi rado i Daničić pošao tim putem! Ali to on nije dopuštao ni svome uvu, ni svome verskom osećanju, ni svom ritmičnom smislu, — pa čak ni neodoljivom migu, koji je dobijao iz naših starih tekstova i iz ruske Biblije. Nema vrdanja! (Naravno Biblija je prastara i, na mahove, baš Daničićeva starinska dogma, išla je u prilog njenih prenaglaše-

nih težnji i napornih iskustava. Ta dogma je, donekle, davala još i izvesnu težinu obrtima — stihijsku neukrotljivost — davala im izvesno glomazno i lagano obeležje svečanih rečeničnih povoraka. Sem toga, dogma je tu išla, često, u prilog nametljivom nasilju sveštenoga teksta, teksta, koji zahteva pažnju!)

Ista ta Daničićeva dogma, koja se u vreme moga đakovanja predavala po gimnazijama kao ovejana nauka (dok je bila ustvari, najčešće, samo prava pravcata kočnica misli i bržeg izraza) — ta je dogma danas nečujno iščezla iz naših udžbenika, ma da je ostala pre svega u svesti hrvatskih prevodilaca, koji su je usisali sa Maretićevim gramatičkim mlekom. Daničićevu dogmu zamenile su druge dogme. Njima robuju naši filolozi od vajkada. Oni nameću svoja pravila i narodu i piscima. Nomina sunt odiosa, — ali pogledajte prevode i redakcije naših prevoda, od strane filologa! Ima ih, i to dovoljno — jer mnoga naša izdavačka preduzeća misle: ko zna gramatiku, ume i da pravi rečenice!

Rečenica filologa naših nema gipkosti — oni kod svake reči zapinju; sled vremena, živost zbivanja, red reči, — sve je to kod njih u nekoj teškoj zabuni, u nekom strahu od gramatičke nepravilnosti, sve je to unezvereno: da samo ne upadne u vučju jamu kakve „kontaminacije", kakvog novog živog obrta, koji smislu daje krila i prenosi nas bez po muke preko svih neprohodnih provalija. Filolozi se stalno užasavaju i svaki čas ustuknu, i traže — drevne puteve, koji su u korov obrasli, i koji više ne vode cilju.

Tekstovi naših filologa kruti su, mučni, gipkost rečenice otišla k vragu. Ti tekstovi (originalni i prevedeni, pa i redaktirani) mogu da nam posluže kao spektar duše tih filologa! Možda među njima ima i takvih, čiji je smisao za rečenicu prikladan i na visini — pa ipak, oni ne pišu tako, kako bi se moglo očekivati. Šta je po sredi? Po sredi je pre svega njihova dogma urođena i duboko ukorenjena: *da su u našem jeziku svi akcenti u rečenici ravnopravni i da ih treba podjednako naglašavati.* Dopuna te dogme: ako je jedna reč ipak od preteranog rečeničnog značaja — onda, na nju pada tzv. logički akcenat, tj. ona se *još više* naglasi no ostale reči, — ali i ove su, kako treba, naglašene. Eto, u tome je njihova zabluda! Pojedine prevažne reči mogu ili moraju dobiti „logički" akcenat — ali ovaj, smesta, povlači i polet u vis. Dalje, pojedine manje važne reči *gube* od, jačine svoga akcenta; — gube u raznim razmerama, a padaju vertikalno, visinski, opet u raznim razmerama (gubeći izvesan broj treperljivih jedinica).

Naša rečenica, blagodareći kombinaciji: visina, jačina, počivki ili bržih spojeva — dobila je odvajkada — (a danas dobija naročito) preglednu *izvajanost koju nam je razumljiva na prvi pogled i u prvom slušnom dosegu.* Ako toga nije, mi se silno umaramo oko naglašenih pojmova i teško se snalazimo u njihovom sukobu. Prosto, zaglušujemo i sebe i druge. Primudeni smo da vičemo, kao u planini da bi logički akcenat natkrilio sve ostale. To je zamorno, to nije razumna ekonomija u našim govornim situacijama: nadvikujemo čustva i pojmove, govorimo stalnim kurzivom. Tako se to čini na svima našim pozornicama (uz

manje ili veće izuzetke), jer je za sve njih merodavna zvanična nauka, čiji lektori zahtevaju: da se svaki akcenat jasno i razgovetno ispolji, neokrnjenom snagom, pa čak i da se svaka dužina (često sasvim pokojna) sačuva i opipljivo obelodani. Ovakav izgovor dulji rečenicu, oteže je, preterano nam napreže pažnju, ne olakšavajući njen mukotrpan rad nikakvom lako shvatljivom perspektivom. Ovakav izgovor jednako se igra patetike, na mahove i bez ikakve potrebe; lažne patetike i to često i tako, da time, što isuviše ističe reč po reč, stvara utisak: kao da nam reči teško idu od srca; kao da se mi borimo, doic ih ne izgrcamo; i kao da je naš duhovni rad oko sazdavanja rečenice nešto izuzetno bolno, pa čak i grozničavo preopterećeno svakojakim umnim kolebanjima. Stvara se utisak poslovičke primitivnosti onoga, koji govori: oseća se, da taj nije na visini savremenoga čoveka. Naravno, i to može na mahove sjajno da posluži: kad uzbuđenje zbilja treba da nadvlada, i kad se izrazi teško otkidaju od naše ustreptale i bolne suštine, koja se još nije privolela rečima, pa ih sve bira, sve se jednako rešavajući šta da iskaže, a šta ne — kada je sve to, sav taj rad oko sazdavanja pregledne rečenice, u isto vreme i patnja i slast, obasjana bleskom misaonih slutnji. A misaone slutnje dobijaju se melodijskim i ritmičkim stavom.

Takvo rmbanje sa akcentima vraća nas u primitivnost i onde gde smo mi s njome raskrstili, ili morali da raskrstimo, ili po svaku cenu moramo: da bi se otstranio utisak koji smeta izvesnom neophodnom kristalisanju našega duševnoga rastvora. To je uvek kad se traži brži misaoni obuhvat, pa čak i osećajni obuhvat.

Pitanje je katalize: ako budemo spori, i prenaglašeni, neće doći do neophodne brze sinteze, koja je nešto novo, — munjeviti obasjaj celine.

Kako je poslovao narod? On je, dobrim delom, pribegavao vezivanju reči uz reč. Mi imamo čitav sistem toga spoja *(liaison)* — mi i Francuzi podjednako, a u iste svrhe: da ostvarimo rečenicu.

Kako je narod pravio rečenicu? Naš epski ratar i gorštak starajući se da sazda rečenicu poslužio se onim, što mu je naš jezik stavio na raspoloženje (u tolikom obilju): muzikom, melodijom, melodijskim prelazima.

U kom se to jeziku, recite, ovako peva:

(oredjašnje nesvršeno vreme): údje i izadje;
(sadasnje vreme.: údjé i izádjé.

Kod nas se tu vezuju vokali između sebe! U prvom primeru, da bi se omogućio spoj, moralo je i ono *e* (od prve reči „uđe") da se produži, (da dobije dužinu); inače, kad se ta reč sama za se izgovori, tu, u stvari dolazi kratko stakato (kao i na drugoj reči: izađe). Eto, to je uopšte bilo naše melodijsko, prostonarodno pravilo: *prilikom spoja, morao' je prvi spojni vokal da se produži.* Sama rečenica zahtevala je dužine. Tako smo, *već zbog potreba prvobitne naše rečenice dobili silesiju dužina:* rečenica je ispala duža, nego li zbir pojedinačnih reči koje je sastavljaju. (A to nije slučaj danas, ama nigde u nas; najmanje pak u živom i kočopernom Beogradu: rečenica je trajanjem kraća od zbira pojedinačnih reči, izgovaranih po pravilu izgovora reč po reč. Rečenica mora danas da utiče i celinom svojom, — često začudno brzom, munjevitom). Zatim, i ona vezica i morala je, iz istih razloga da bude produžena. Jedino su vokali pod akcentom mogli da ostanu i smeli da ostanu, kratki (ako su to bili). Inače toliki nenaglašeni vokali, makar po prirodi bili ne znam kako kratki, postajali su, silom okolnosti, dugi *prilikom spoja tj. prilikom ulaska u rečenicu.*

Tako je naša starinska rečenica protegnuta. O vezivanju u nas napisao sam čitavu raspravu — postoji i starinsko i novije vezivanje

— a to sam pitanje dodirnuo i u svojoj knjizi *Jezik naš nasušni*. Ovde želim da spomenem ovoliko:

1) Svako je vezivanje i melodični i psihološki proces. *Ono nalazi odjeka u dubinama našeg bića*. Ono upravlja našu pažnju u pravcu izvesne postupnosti. Ono daje boju našem osećajnom i misaonom toku. Ono daje i nesumnjivo obeležje duševne sigurnosti i nepretrga, ali uz izvesnu jednolikost i ravnomernost, (koja je posve nepregledna). Ono vezuje reč za reč, neumitno, često i kad se to protivi finije shvaćenom tkivu. Ono prelazi preko prodora i pukotina, koje su često bitne za poznavanje zemljišta. Starinsko vezivanje pomoću otezanja vokala na kraju reči, pravi nasilnu, sporu celinu, prikopčavanjem delova, kao da su to beočuzi jednog lanca; dok svaka savremena rečenica mora, mnogo brižljivije i skladnije, da premešta reči, da bi postigla dejstvo ubedljivog spoja, a ne bilo kakvog spoja.

2) Vezivanje postoji ne samo između vokala — (krajnjeg, nenaglašenog i narednoga) već i između samih slogova — (dakle i onih koji se *ne* završavaju vokalom, i ne otpočinju vokalom.)

Starinsko naše vezivanje (u službi rečenice) stvara uvek dužine, — čim joj ove zatrebaju: prethodni vokal se produži, i nešto, blago, popne (otprilike kao uzlazni akcenat!) a naredni vokal, ako je naglašen uzme se još višim tonom; ako li pak nije naglašen, nastaju razni slučajevi, koje sam sve nabrojao. Ima tu čitav niz zakona. Uglavnom sve ide na to: da se, na svaki način, izvede spoj, dođe do rukoveti. To vezivanje pretvara govor mnogih krajeva (a u moje vreme u Šapcu se tako uopšte govorilo) u *stalnu, monotonu pesmu:* a sve, uz brdo niz brdo. (Bez preteranih skokova i padova).

3) U slučaju spora, akcenti pojedinih povezanih reči nisu tako visoki i zvučni, kao što bi bili da spoja nema: reči tu nisu tako slobodne; one su u monotonoj međuzavisnosti; one ne mogu da se otrgnu od izvesne okovanosti.

4) Taj spoj dozvoljava da se rečenica svakad *produži u beskrajnost* — prostim nadodavanjem novih reči — i onda opet: „ajd Jovo nanovo": uz brdo niz brdo. Rečenice ovakve vrste, čujemo često po zabitnim selima. One su vrlo karakteristične u *Istoriji* Sime Milutinovića-Sarajlije. Tako se nesumnjivo govorilo. Prema tom i takvom govoru, ogroman progres pretstavlja naš običan narodni stih bez „prekoračenja"; tj. stih, koji sadrži i ceo utisak i celu prestavu, i celu misao. Od takvih pojedinačnih stihova prave se labavi nizovi; ali, ako je potrebno proširenje pretstave, — onda naredni stih mora da primi u sebe (tj. ponovi) nešto iz prethodnog: na taj način u pričanju se izvanredno polako odmiče napred, — mili se, uz mnoga ponavljanja. Ogroman je bio pripovedački uspeh kada se to gusenično miljenje ubrzalo i kada se iz stiha u stih stalo prelaziti lakše, bez tolikih večitih „pretovara" (tj. da se nešto iz prethodnog stiha unese u naredni stih, e da bi nova umna prestava bila jasnija; to je hod od prestave ka prestavi). U starinskim pesmama pripovedačka potka tako mili, tako se čitavi delovi jednog stiha prenose u naredni — da bi se često i poveća stara pesma dala sažeti u današnje tri-četiri rečenice! Takvih pesama ima mnogo kod Vuka — one su kao kad se dete uči hodati, pa stalno pada, posrće, opet se diže. U Verkovićevim zbirkama ženskih pesama iz Makedonije to je lagano prelaženje rečeničnog puta, često tako reći glavni pesnički postupak da se rečenica (njen hod) uopšte ostvari: od zastoja ka zastoju, od oslonca, do oslonca. Evo, toliko poznate:

U Budimu gradu čudno čudo kažu
Na zlo po junake gore po devojke,
Junacima kažu *tanku predju* presti
Tanku predju presti, sitan vezak vesti
Devojkama kažu *Budim grad zadati*
Budim *grad zadati, kule izvoditi* itd.

Naredni stih proširuje prestavu, iz prethodnog stiha („Junacima kažu tanku predu presti") i zato je morao da uzme polovinu predašnjeg stiha, pa da je povede novoj, većoj celini („Tanku predu presti — sitan vezak vesti"). Ovo sve sasvim se razgovetno vidi u bezbrojnim primerima iz početaka svih narodnih pesništava. Ovi su, svakad, još i pokušaj: da se sazda rečenica. Napraviti rečenicu: kruna napora narodne poezije. Ali se naravno time ne sazdaje još i perioda tj. rečenica sa umetcima, koji imaju (kako kad) manji ili veći značaj. Nedostatak smisla za hijerarhiju utisaka, i psiholoških oseta (podredivanja, koordinisanja itd.) nameće narodnom pevaču lagani hod i stalne ustupke, posrtanja, stalna pozajmljivanja od prethodnog stiha, — kao da pevač stalno premišlja, pre no što će dalje poći! Međutim, ona neprekidna prozna epska rečenica, prosto na prosto, blagodareći spoju (liaison) dodavala je rečenome sve nove i nove reči — rečenici već nije ni bilo kraja! — a naravno nije bila ni pregledna, — gde bi i bila! Parataktičke rečenice — nezavisne, kratke, pojedinačne, a sve jedna za drugom, kao pucnjevi u rafalu, sreću nas, često, u običnom govoru i starom i novom: jedna ih veća povezanost melodijski obuhvati u celinu — ali se labavi delovi ipak oštro osećaju. I danas se mnogi pisci rado vraćaju parataksi. Paratakse ima mnogo u živom prostonarodnom pričanju — ona po nečem liči na dugu rečenicu, jer obuhvata čitav niz malih, kratkih rečenica — spojenih, makar i nesvesno u izvesnu melodijsku celinu — nema tačke. Taj spoj melodijom dočarava neko, doduše labavo, jedinstvo; sastavljeno od pojedinačnih nezavisnih doživljaja; ustvari, i sama narodna epska pesma donekle je niz paratakси! — nezavisnih pojedinačnih stihova, koji, ipak, melodijski nisu sasvim samostalni, — jer jedinstvo doživljaja često zahteva i postiže: da se čitava kitica takvih stihova izgovori, po izvesnom melodičkom redu, drugačijem, no kad bi posle svakog stiha dolazila prava tačka. Tu i jeste perspektivna greška tzv. „beogradske rečenice" — koja je nametana bila deci između dva rata, u našim školama. Ono, što je pripadalo velikoj rečenici (sa njenim umetcima, uslovljenostima i međuodnosima) bilo je razlomljeno u niz kratkih rečenica. Ali, svaka takva kratka rečenica bivala je prinuđena, u slučaju potrebe, da uzme iz prethodne ono, što je valjalo istaći i u novoj situaciji. Na taj način dobili smo niz rečenica, sa mnogobrojnim ponavljanjima, sa nametljivim prestavama, koje nam nisu davale dovoljnih uvida u složenost psihološkog redosleda, u zamršenost naših čustava: jedno je bilo potpuno otrgnuto od drugog — što nije bio slučaj u samome doživljaju i u samoj slutnji. I onda se javila nova potreba: da se te iskidane i isprekidane rečenice ipak nekako vežu u celinu izvesnim melodijskim obuhvatom. Tako su te male rečenice, ustvari, samo na oko bile male i kratke — uistini pak one su potpadale pod jednu ritmičnu paljbu pojedinosti, koje je valjalo, s teškom mukom, usklađivati pomoću melodije; trebalo je stalno naglašavati i prenaglašavati značajne reči; ponavljati i pozajmljivati iz prethodnih rečenica itd. Sećamo se iz Nemačke, tog zavičaja zamršene rečenice: kako je pre tridesetak godina Alfred Ker pokušao da razbije celinu opažaja, doživljaj i misaone prestave, u niz rečeničnih opiljaka i iverčica (često su dolazile, posle tačke, i same pojedinačne reči, — ili usklici itd.). Ker, i njegovi sledbenici svakako su mnogo što šta i odmrsili: ali su pošli neminovno i putem neke nametljivo-svirepe neobuzdanosti, koja nas je i uznemirivala, kao i docniji astmatični nemački ekspresionizam. Orgije zapletenih i zamršenih rečenica Tomasa Mana traže, i ne retko, Arijadnin konac, da se izađe iz lavirinta — ali čim tu njegovu veliku rečenicu razbijemo, — gubimo međuodnose, i čar svakojakih preliva, kako čulnih, tako i misaonih. Elem, naše starinsko vezivanje ne traži ni tu parataksu ni to razbijanje u opiljke (koje je možda čak i vrlo intelektualno

i manje naivno, no što se misli — jer je analiza tu jednako na oprezu i jednako upućuje reči u male grupe, u mala odeljenja). Naše vezivanje prosto na prosto pripaja, pridaje rečenome — nove reči, a spaja ih sa prethodno rečenim — svojom muzičkom hitrinom tj. reč se veže sa maločašnjom, a po zakonu našeg vezivanja. Još jedared: zakon tog vezivanja (najčešće) produži prethodni slog, koji bi inače pao (a još bi se i slabo čuo, — obezvučio), pa se onda traži i nalazi: šta da se učini sa novim samoglasnikom nove reči. Ako je ovaj nenaglašen: dolazi primena strogih i starinskih vezivnih pravila — u jednom psihološkom slučaju

I. — On pada: Čujte me, ljudi.

Ovde je prvo *u* naglašeno; zatim *e*, (koje bi se inače sasvim obezvučilo kad bi bila samo ta jedna reč) dobija nešto zvuka, težine i dužine; sad ono *e* od *me* pada još više. Ali i ono mora da se produži, ako želimo (po starinski) da ga spojimo sa sledećim: ljudi (tu se prvi naglašeni slog izgovara višim tonom od *me*). (Međutim, pod novim savremenim odnosima, u Beogradu, to *lju* izgovara se niže tj. u: *Čujte me, ljudi, samoglasnici padaju stalno na niže*, da bi se ostvario jedinstveni pregledni utisak (naglasi se samo ono *u*, uzeto više, a sve ostalo pada.) *Tu dakle u dobija više visine, snage i zvuka — a sve je ostalo sporedno, u padu, i obezvučeno.*

II. — Ali ima i drugih psiholoških slučajeva. Ja sam ih sve pobrojao i opširno naveo u svojoj studiji o vezivanju. Glavno je ovo: starinsko vezivanje, uglavnom, iskorišćava: pad, izdig i protezanje, produžavanje vokala, — ono operiše muzikom vokala i spojem njihovim. Noviji obrt, na protiv, radi preglednosti — *ističe samo ono glavno*, pretežno, a sve što je, u danom slučaju, sporedno, *on zanemaruje, obezvučuje i skraćuje, ako iole može.* To ide tako daleko, da on i same naglašene slogove — ali koji su sporedniji — ne mogući da ih obezvuči, baca u dublji, bezbojni govorni registar.

Uzmimo još jedan primer iz koga će se videti čitavo muzičko poslovanje našeg jezika, prilikom pravljenja rečenice, a u toku doživljaja, koji se razvija (i koji se melodijom tačno dograđuje). Rečenica, dolazeći do ostvarenja, daje pečat svemu uočenome: određuje mu rang i značaj. (Starinsko vezivanje ne daje osobitu premoć pojedinim akcentima — ono stvara zajednicu pomoću otezanja, prikopčavanja; pojedini akcenti tu ne mogu suviše da polete u vis. Sve je to jedna vrsta nasilja, da bi se došlo do rečenice, — do vezanoga govora. Nasilje okiva akcente, ne da im prevelika maha; oni su ono što su; gotovo su svi ravnopravni između sebe. Osnovna je tu pojava: dužina. Osnovna je namera: da se eliminiše strah od neispravnosti, od psihičkih svakojakih tananosti, uzmaha, iznenađenja. Sve ide jednostavno. Strah je tu prilično eliminisan, iznenađenje je svedeno na najnižu meru, kolebanje gotovo isključeno. Izvesna lagana, brbljiva bezbrižnost je naročito izrazita kod Sime Milutinovića-Sarajlije).

Život je tu večan i traje večno. *Rečenica je tu večna:* sve se spaja i sve se to postiže urođenim melodičkim šablonom: uz brdo niz brdo.

Evo jednog poslovičkog primera za našu jezičnu psihologiju:

I ćorava koka zrno nađe.

Ta poslovica može se izgovoriti uz „starinsko vezivanje" bez prenaglašavanja jednih, a podnaglašavanja i obezvučavanja drugih reči. Svaki akcent ima dakle istu snagu:

a) *i* uzeto niže, ono se produži i spoji sa sledećim
b) ćorava : *o* uzeto više, pa se pada blago
c) poslednje *a* od ćorava spaja se sa sledećim „koka" - *a* je produženo (dok bi inače u pojedinačnoj reči to *a* bilo sasvim nisko, kratko i obezvučeno).
d) *ko* uzeto opet nešto više
e) *a* od *koka* produženo, da bi se vezalo sa *zrno*
f) *zr* uzeto više
g) *no* od zrno produženo da se spoji sa „nađe"
h) *na* od nađe, uzeto opet više, ali ne mnogo visoko.

Uzmimo sad taj isti primer, ali osvetljen psihološki, bez nasilja starinskog vezivanja. Ovde se pojavljuje nekoliko varijacija. One zahtevaju, naročito u Beogradu, na mahove i prekid vezivnog postupka — usled prevage psiholoških i dramskih momenata (Čim ti, psihološki i dramski momenti izgube važnost — prelazi se u starinsku jednolikost, u mehaničko pravljenje rečenice, — koje nas i zamara i ne zamara: ne zamara nas, jer se ne mučimo da izrazimo psihičke prelive; zamara nas pak, jer gubimo pregled nad stvarima; jer je sve podjednako važno.).

Prva varijacija. — Ćorava, za razliku od svake druge koke toliko nam je zauzela svest, da pred tim pojmom sve iščezava. A sad — izgovor naglašenih slogova: *ćo, ko, ra, na.* Ćo je najviše (uzeto vrlo visoko), ostali padaju jedan za drugim. Da bi se to moglo izvesti, akcenti se još nekako i drže, ma da su prilično obezvučeni, u raznim razmerama. Nenaglašeni pak slogovi katastrofalno su izgubili od zvuka.

Ćorava je nosilac svega. Pad ostalih reči pokazuje da ne moramo više mnogo da mozgamo: objašnjenje je dato već pri polasku. Interval je odmah uzet, i to dosta visok — rasponom između *i* i *ćorava.* Da nije bilo onoga početnoga *i,* ne bi bilo raspona, i visina u „*ćorava*" ne bi bila tako znatna. Sem toga, da taj raspon — u vidu čuđenja u vis — nije bio dat odmah u početku, ne bismo ni bili tako načisto sa situacijom.

Akcenat bismo mogli da uporedimo sa kamenom, bačenim iz praćke: tu je utrošen napor. Dužina je otpor (posle akcenta). Ona se odupire brzom padu — reč istina pada, ali ne onako brzo, kao što bi padala, da te dužine nema. Dužina se odupire padu, obezvučenju. Pri starinskom vezivanju ona bdi, da se lako dođe do novih, zvučnih akcenata, uopšte do zvučnosti, koja se nije ugasila, baš blagodareći njoj, dužini.

Dakle, u prvoj varijanti posle *ćorava* nismo morali ni da mislimo (ili smo bar, napor misli sveli na najmanju meru).

Varijacija druga: *I ćorava —*

A sad, pomislimo ovo: *koka* za razliku od svake druge zverčice! Onda ćemo *koka* morati naročito da naglasimo! Naravno — moramo i da idemo u vis. *Ćorava* je već bilo uzeto visoko, prema prvoj reči *i.* A *koka* mora da se uzme malo više i od „*ćorava.*" I mora i da se naglasi (a ne obezvuči) do punog opsega, pa i preko toga.

Zrno nađe — pada, kao i u prvoj varijanti. Pada i obezvučuje se još više, jer smo se naprezali. Ovde imaju dve podvarijante: a) mogli smo i da pređemo sa prezirom preko „ćorava" tj. da nam to ne izgleda važno. Tada bi se izgovorilo:

i ćorava — u sasvim blagom usponu; *koka* — vrlo naglašeno itd.

ostaje i slučaj već spomenut: da su nam važne obe reči: „*ćorava*" i „*koka*", samo je *koka* pretežnija (već i za to, što smo najpre naišli na nju, pa primetili njenu važnost — iznenađenje je utoliko veće!) Varijanta treća: (sa sličnim podvarijantama — tri su na broj)

I ćorava koka — zrno nađe. Dakle: zrno, a

ne biser, ne dijamant, a ne đubre! Opet se penjemo u vis. Opet naglašavamo grčevito.

Varijanta četvrta: (sa sličnim podvarijantama — četiri ih je).

I ćorava koka zrno nađe. Tojest, nađe, a ne izgubi, ili proćerda, ili previdi! U konačnoj predvarijanti naglašeno je sve:

i *ćorava koka zrno nađe.* Svaki smo put morali zastati (mala počivka, naporna, a psihički značajna) pred novom sumnjom, pred novim zapažajem, i novim izdigom. I u francuskom se jeziku operiše tonski, kao i u našem (samo što naš jezik operiše i pomoću dužina, i pomoću

jačine, i njihovim udruženim smešama) — ide se u vis. — i gde mu zatreba, pa i gde ne (zbog čega je dobio, kao ustuk, tako zvani *accent d' insistence*, na pojedinim rečima). Cilj: da bi se pokazao psihički napor i dobio slušaočev napor paźnje. Ali u francuskom, pri tom usponu otpor ranijih reči slab je i ništavan (nemaju gotovo akcenta, dužine itd.) pa se lako ide na gore, prema poslednjoj značajnoj ili označajnjenoj reči. Kod nas je taj otpor bio presudan — dugo je držao rečenicu u strahovitoj zavisnosti. On se danas, u novom, modernom beogradskom govoru prosto i bez milosti lomi. Lomi se — da bi psihologija došla do svoga prava.

Lomi se: da bismo videli šire, da bismo imali perspektive, da bismo se snašli u zamršajima života, svesti, voljnih i nevoljnih nuždi i zadataka. Međutim, ako se taj otpor ne bude slomio, pa i porazio; ako ne budemo nepotrebne naglaske obezvučavali i izlišne sputavajuće dužine skraćivali — onda moramo vazda da zastajemo da bismo se odlučili dalje; onda moramo tek govorom da dolazimo do odluke, a ne, bar donekle, i unapred. *Onda moramo da smo u stalnoj govornoj napetosti.* Ako to nije tako, i ako svaku reč izgovaramo sa krajnjim utroškom akcenatske snage, — onda se dobija sasvim izlišna patetika. Lingvisti naši zahtevajući i u običnom govoru, i u školskom odgovoru, i u pozorišnom izgovoru — akcenat, u svom opsegu, — dovode naš izrazni napor do stalne patetike. Lingvisti nas vode u psihičko izgaranje. Patetika zategnutih akcenata, nepoštedna je: ona sve ispunjava svojom strašću, svojom zvonkošću — tu tako reći ne sme biti časa odmora od akcenta i od njegove britkosti. *Lingvisti su tu gramatičko-akcenatsku i dužinsku patetiku doveli do inkvizitorstva.* (Oni ne znaju da se već nekad, u staro vreme, narod oteo od te patetike, prostosrdačnim vezivanjem, pa docnije i narodnom poezijom, u čijim se stihovima vrši valorizacija akcenata, — koja svakom akcentu daje određenu težinu.)

Pri patetici, (kad je stalna) smisao se hvata vrlo teško: svaka je nova reč psihički sumnjiva, i mora s novim besom da se naglasi. Kao da ne smemo unapred stvar da smislimo! Pa moramo da govorimo polako, čak i kad misao leti! a gromko, — makar ona bila skrovita! I sa stalnim strahom: da kojoj akcenatskoj ekselenciji ne smanjimo i ne okrnjimo gospodstvo. To je stalni strah, i stalno zaglušivanje. Lek je vrlo prost. Njega su našli svi, — a najviše Beograd. Njega samo lingvisti nisu našli. To je Kolumbovo jaje: *nisu svi akcenti podjednaki; onaj, koji je najpretežniji, tome se ide; ili od njega se pada na dole. Tako jezik postaje mnogo ritmičniji i shvatljiviji;* više se njiha i leluja po smislu i brzini shvatanja, — nego li po neumitnim akcenatskim zahtevima, na koje ga lingvisti raspinju. Akceti ostaju, ali ne u punoj sili. I tada nam nije teško ni boriti se s njima. Lingvisti nam nameću stalnu borbu, i život u strahu: da svaki akcenat bude jasno pogođen i kliktavo potrgnut. (Tek mukline i obezvučenosti omogućile su francuskome veću shvatljivost i jasniji crtež!)

Psihoakustički dolazi u obzir i ovo: šum (dakle, ton, koji nije muzički, nije iz Furijevog reda) čuje se vazda srazmerno jače no ton čisto muzički. Tako, da akcentovani slogovi (koji su smesa sa više muzike no šuma) moraju još i naročito da se podvuku, jačim glasom, kao i nagonski (oni se i inače podvlače, kao gornji, obasjani deo). U poslovicama, gde je sve pod pitanjem, (jer je to iskustvo, mudrost, rezultat narodnog traganja) sasvim se prirodno teži naglašavanju svake važne reči (koja isključuje druge grupe pojmova; a podvlači onaj, od nas uočeni predmet). Tako je, uopšte, u svakom lakonskom mudrovanju. Teško rečima! Hoće li izdržati od akcenta? Teško i nama! Sa svakom se rečju rvemo. Za intervalisanje slogova (tj. suptilne prelaze u vis; ili na dole) tu se nema ni vremena, ni volje. Treba smesta naglasiti, da se ne prevarimo.

Međutim, što se više i obilnije služimo govorom (ne samo radi beleženja mudrosti), to većma uvidamo: koliko reč reči može biti bliska ili prisna ili pak, reč od reči daleka. „Čorava koka" vezaniji je pojam, ili manje vezan, već prema situaciji rečeničnoj (kad je istaknuta nasuprot čemu drugom), ali i prema osećanju pojedinca. Dete bi moglo, na primer (daleko od svake bezlične mudrosti) reč *„koka"* da izgovori nešto više a i nežnije, jer mu koka takva izgleda. Taj podatak, što mu ga nervi daju, ponekí put čak i preteže. Dete vidi koku i voli je, i kad je dočarava slogovima. Mogla bi i reč: *„nade"* (uz sva kolebanja konteksta) da ispadne više ili manje prkosna, kad se, podsvesno, oseća želja i potreba da se, u izvesnoj vezi pojmova, neki glagol upotrebi u prkosnoj funkciji. Bezbroj je varijacija u intervalisanju. One sačinjavaju draž, duševno bogatstvo pojedinih ličnosti. One pokazuju i uzdržanost ili neuzdržanost ličnog zračenja. (Jer po neki put, ne želimo da se razgolitimo, i kadri smo da sustegnemo i same čulne prelive; da ih učinimo zvučno bezizraznijima.)

Važno je, u nas, vazda: *da li se penjemo, zastajemo ili padamo.* Zavisi od ličnosti, od konteksta, a pre svega od osnovnog rečeničnog smera tj. *koliko se jedno mora naglasiti, a drugo stišati i omukliti.* To, to drugo, ne znaju i ne razumeju lingvisti. *Oni se boje za akcente* i ubijaju i rečenicu i psihologiju! I u potsvesti, pune nas strahom, zazorom, sumnjom. Spontanost i improvizacija ubijaju se, mučki. Glumac samo misli na akcente i dužine, — i govori na note, iz partiture, — mesto da se poveri čustvu, koje ističe, ali i briše; koje i bukti u vis i u širinu, ali i plevi čak i najplemenitije biljke kao korov: je li to samo na smetnji izrazitom obuhvatu celine. I najplemenitije mora da se žrtvuje, ako to zahte psihologija (naravno, postoji i otpor, i granica žrtve: u toliko je izrazitija rečenica i ono što ona kazuje — u borbi se vide i težnje, i smerovi, i neuspesi i klonuća).

Uzmimo još jedan mali primer: „Zakukalo devet sirotica." Tri naglašena sloga: *za, de, si* u ove tri reči, padaju. Dobija se padajući niz. To je u slučaju običnom, kada se daje jedinstveni utisak, gotovo jedna reč (sastavljena po načelu jedinstvene reči; ovde je prvi slog cela prva reč, drugi — druga, treći — treća; prvi je slog jak, druga dva mnogo slabija, i padaju).

Ali ako je to bilo baš devet, a ne deset sirotica, — i mi to još i želimo istaći? Pa, ako se upitamo: jesu li to baš sirotice (a ne srećnice) i najzad se privolimo odluci: da su sirotice. Onda ovaj niz može (s mukom) i da pođe u vis:

Za, de, si — sledeći uvek viši! A uz to bi mogla doći svakojaka intervalisanja tj. veći ili manji rasponi (shema je: u vis, ali ta shema još nije odredila, u kolikoj meri, i kakvom snagom).

U klasičnom francuskom rečeničnom poslovanju ide se od poznatog ka nepoznatom; ono drugo rastumačeno je ovim prvim. Ima toga i kod nas. Ali mi pravimo i stalne inversije: ono što je preče, istavi se napred. To nije kod nas izuzetak. Glagoli, na koje bi se inače čekalo u neizvesnosti, radi konačna smisla i obrta; pa čak i najsitnije neke dopune, — odjedared se nadu na čelu rečenice! Oni joj onda odrede ritam, emotivnu sadržinu, pad. Oni pomere sav poredak vrednosti — oni procene značaj celokupnoga gradiva! Oni provere zanos izvesnim pojmovima, koji bi ostali bledi i gotovo neprimećeni. Nadzor nad celinom rečenice dolazi u sasvim druge ruke. Beogradski govorni jezik — u vezi sa našim mogućnostima i težnjama — rešio je bezbroj takvih pitanja nadzora nad psihološkim gradivom i podatcima čulnim, u kojima ne smemo da se izgubimo, ako želimo da budemo savremeni. Ja se sećam, iz raznih redakcija u kojima sam radio, kolika je silina našeg jezika, — i koliko je slab naš nadzor nad njime: reči nas vazda zavode. One zavode i druge. Ali kod nas — to je išlo do katastrofe.

Niko nije pisao ono što je hteo. Za svakoga je pisanje članka bila pustolovina: navezli bismo se na more, pa šta bude, i gde stignemo. Međutim nad mislima i čustvima, što ulaze u izraz, zahteva da rečenicu smislimo i skladimo već prethodnom slutnjom. Onda nas reči neće voditi ni u starinska nabrajanja (uz starinsko vezivanje uzbrdo niz brdo), ni u gramatički naglas svake reči. Biće ostvaren poredak u kome se možemo i moramo snaći i bez grubog nasilja uspłahirene kratke rečenice.

Beograd u svom jezičnom naporu:

1) Obezvučuje što u danom trenutku nije važno;

2) Obezvučene vokale, na mahove čak i akcenatski menja, ako je to neophodno zbog kakvog talasnog poteza u vis;

3) Unosi često „stakato" umesto ranijih dužina, (Sima Milutinović ga je naznačavao sa dve tačke iznad slova), — i tako dopušta brzinu prelaza baš onde gde je otpor bio najveći.

Drugi padež množine od *kapa* Vuk samo što nije pisao sa dva *a* na kraju reči! On je, prisno, naginjao tome. A u Beogradu, ono drugo dugo *a* (ako je to korisno za bržu rečenicu, pri prelazu; ne na kraju) najpre je obezvučeno pa onda dobilo krtu muklost; pa se onda još više okrnjilo, i — postalo kratko „stakato"!!

Svi mi osećamo te prelive. te potrebe, čak i slast sukoba pri pojedinim rečeničnim situacijama. Slast: jer mi, zvučno, rešavamo i presecamo; *naša cela ličnost učestvuje u odluci i ispoljava* se. Kako je psihološki tačna i britka takva neka rečenica, koju čujemo na svakom koraku! Na primer, kad se govornik služi nižim registrom da obeznači i obezvuči sve sporedno! Ili, kad se služi, sa one naše čuvene dve tačke, (koje ne shvataju lingvisti) a posle kojih se malo zastane, da bi talas naglo mogao da se popne i dobije neumitni obasjaj i sadržaj. „Pogledam kroz prozor: sneg!" Dobro, ovo je klasičan naš primer! Sneg je uzet visoko i naglašeno, i potpuno je bacio u zasenak sve ostalo! Ali takvih je primera bezbroj i u svima situacijama. Meni lično zameraju preteranu upotrebu toga znaka (:). Šta ću, kad to naš usmeni jezik besprekorno zahteva, a pismeni naš izraz vapije za tim! To je nešto najčulnije u našoj rečenici!

Čujete li, kako ti ljudi govore: na pijaci, u kavzi, u kafani, u prisnom razgovoru koji želi i strasno teži, da bude što nezvaničnije prikladan! Situacija to zahteva. Čujemo i ovakve obrasce:

„On misli da je učinio bog zna šta: logika!"

u običnom govoru melodija jasno ispoljava smer i smisao rečenoga tj. *sumnju u tu logiku;* ukor i rug toj logici! U pisanoj reči nemamo boje, glasa i trzaja naglaska, pa se bojimo dvosmislenosti, i pribegavamo kakvom drugom obrtu. Međutim, obrti sa melodičnim putokazima jači su, izrazitiji. Problem je: kako da ih iskoristimo? Ne sme se dopustiti da se lišimo izrazitog blaga, koje se stvara oko nas i samo čeka da uđe u književnost.

Kad čitamo o novim psihoakustičkim eksperimentima u Americi — jeza nas hvata. Zar je tako savršen, čudesan, pa ipak čudljiv, kidljiv i nepredvidljiv naš slušni aparat (potekao iz raznih potreba; prilagodljiv raznim čak i neslućenim situacijama)? Zar je tako zamršen i celishodan kontrapunkt između same slušne sprave, i moždane radnje, koja dobijene podatke prerađuje i pruža nam ih i u posve prerađenom vidu?

Kako je to priroda, u svome brižljivom rasipništvu, postigla da, naprimer, čitav niz pleonastičkih (reklo bi se izlišnih) slušnih činjenica ide na to da nam omogući samo shvatanje ljudskog govora (imamo više „diskriminativnih ključeva" pri dobijanju govorne „poruke" tj. na nekoliko načina i u isti mah saopštava nam se ono što je neophodno;

pa kad jedan način omane, ostane još nekoliko drugih; i posve okrnjen govor još uvek nosi dotična obeležja, koja nas obaveštavaju.

Liklader i Miler u novom Stevensovom *Priručniku Eksperimentalne Psihologije* (New-York. str. 1069 i dalje) pišu izričito: „Ako se pojavi izvesna poremećenost u jednim, „ključevima", koje nam donose govorno saopštenje, onda su dovoljni — oni drugi. Svaki elemenat nosi svoj deo obaveštenja — a treba videti, u kolikoj meri, i u kolikom međuodnosu".

Pa onda: „Količina informacije u jednoj govornoj poruci zavisi od broja odluka (psiholoških), koje slušalac mora doneti, pri iskrslim alternativama, koje mu se postavljaju."

Ne zalazim u logaritme, u zakone više ili manje i utvrdljive, ili utvrđene. Ostaje mi ovo za sad: čitav niz raznovrsnih izraznih struja dejstvuje da dođemo do obaveštenja; a od ogromnog je značaja i to, da se slušalac opredeli pri iskrslim raskrsnicama.

Za mene je jasno: *psihologija ulazi u igru!* I sve su važnije raskrsnice: hoćemo li udariti ovim ili onim putem. (To je prevažno i u izmišljanju i izgradnji novih mašina — robota: kako da se vladaju, kad dođe raskrsnica, selekcija, nedoumica.).

A ja se onda pitam — ko to najbolje određuje? Odgovaram: ton, akcenti, intonacija, zastanci, ritam, ubrzanja. Šta znače puke reči bez tih zaošijavanja čigre bičem? Ništa ne znače. Puka pleva.

Ovde samo dodirujem jednu od svojih najdražih slutnja — koja je nesumnjivo i u opštem sazvučju sa teorijama Gestaltist-a (starih, novijih i najnovijih). Dakle, „okolina" utiče na ono što se sazdaje; a opet i sazdavano utiče na okolinu (još Geteov Mefistofel veli: „Zavisimo od rođenih kreatura"). To je jasno. Nego i to: da i sam taj međuuticaj označava neki izraz života, neko poverenje naše u sile stvaralačke. Dakle: mi se ne poveravamo samo sebi, i samo okolini, već obome — što i čini draž improvizacije i pri najstrožem pravilu ulaska u postanak. *Problem se, u rečenici, postavlja svaki čas.* Kuda? Ona nije puki odraz neke naše slutnje, želja i zamisli. Ona je u stanju da naiđe na raskrsnice, koje nismo ni očekivali; na raskrsnici pak kadri smo da izvršimo zaokret, kojega, u početku nismo bili ni svesni. To čini sama tehnika rečenice: ona zahteva da se izvesnom rešenju neminovno privolimo, a iskrsla su, eto, rešenja nekolika. (Slično je recimo, i u zadatcima racionalne mehanike: nailazimo na nekolika rešenja.)

Kad bi gramatika bila drugačija, i jezik drugačiji, — ona bi pružala sasvim druga kolebanja, ustuke, staze i bogaze. *Zato moramo raspolagati stalnom jezičkom svešću* u najvećoj meri. Ako je mera manja, jezik nas zavede na bespuće.

Ali sad tek dolazi pitanje nad pitanjima. Šta ćemo sa našom pisanom rečju? Ona ne raspolaže muzičkim oruđima i tehnikama. Odgovaram: ipak, ona dočarava, donekle, i sve te tonske prelive, jer se ona obraća na živog čoveka iz dotičnog živog područja, a ne na čoveka apstraktnog, knjiškog, čoveka bez strasti i bola raskrsnica. Naši se filolozi drže samo za svagda utvrđenih akcenata, — a ne i gipke i tečne rečenice. Gipku rečenicu prosto na prosto zabranjuju. Gade se od nje. Užasavaju. Gone je u izgnanstvo, među nepismene. Jezik ispada štur, krut, i koji ga sa pozornice govore zaplašeni su kao kakvi početnici — nevešte, pri plivanju i jahanju. Oni su stalni početnici, neispečena zanata, voljom filologa. Isto je i kod književnika: ako se povere stihiji živog i tečnog jezika — ispašće im i rečenica sasvim drugačija! Ali oni se to ne usuđuju — oni su navikli da misle o jeziku kao o zbiru reči, a ne kao o integralu. (Priličan izuzetak čini Krleža: oseća se zahuktala stihija. Oseća se moćna improvizacija.)

Naš srpski jezik, a naročito beogradski govor, bio je pogružen za poslednje stoleće u živu, izrazitu, „usplahirenost" i u grozničavu „usmenost" kojoj teško da ima igde ravne. Ja joj ravne ne znam posle Grka i jevrejskih proroka. Stvarali smo svoju državu i kulturu, politiku, obrasce novog života, a uz učešće čitavog naroda, ne knjiških ljudi i rutinera, ne puke elite i tradicionalnih kalupa. Ničega skamenjenoga! Sve u vrenju. — Sve u naslonu na čist narodni jezik. Vulkan jezika u stalnom radu — i to iz najdubljih narodnih dubina, pa koliko i šta dadu. Treba čitati te narodne tribune, te novinarske članke, te skupštinske debate. Gde je toga kad bilo, i u tolikoj meri?

Usmenost je bila strasna, visprena, neusiljena, vihorna; starala se da se domaši modernih situacija i da ih savlada. Naravno, njima u presret, dolazila je i birokratija, u strahu od osećajnog haosa, od razbarušenosti, u želji da ih savlada makar i najprostijim gramatičko-policajskim propisima. Grmeli su naši besednici, tražeći govorne gromove i munje, da narodu otvore oči, a bubnu opnu da im tako neodoljivo potresu, da svako oseti pravi „srpski" smisao i nagoveštaj i u samom šapatu dogadaja. (Kad istorija prede na šapat, — posle oluje.)

Kako je to otpočelo i sa one strane Save i Dunava, četrdeset i osme! To je muzička orgija, koje mi nismo dovoljno svesni. Mesto gusala smernih, trošnih i časnih — orgulje, topovi, kanonada! (Naravno i pesme pevane, melodije, — odigrale su svoje i to ogromnim prodorom. Moralo se, pre svega pribeći muzici. Laza Kostić priča u svojim uspomenama, do kojih sam došao: da su se pesme 1848-me jednako orile. Nova pesma, rodoljubiva pesma Srbijanska: o bojevima i slobodi. Ona je ljude nosila, ma kako bila ritmično i harmonično nezamršena. Ali je prerasla monotoniju jeke od gusala; čitav niz melodija; slogovi istaknuti muzički, da se što bolje nametnu svesti: proleće zvukova. Svi su ti ljudi u znaku proleća, buđenja. Tražila se druga muzika. Laza Kostić, vrhovni pesnik jambskog poleta, veći je i značajniji no što se misli. On je nagli jezični zamah, koji menja tok vekovne rečenice, koji lomi okove starinskog troheja.)

Evo, primera radi, kako je, u trohejskoj, učmaloj sredini, zaklikta0 mladi orao Miletić, 1848:

„Braćo *graničari.*

Vi ste poznati *junaci.*

Na hrabrost ne treba niko da Vas *opominje*, ali je preka nužda došla, da Vas na vaš *razum opomenemo.* Nemci *vide*, Mađari *vide*, da Lombardija mora otpasti od Austrije, jer joj pomaže sva Italija i Francuska da bude *svoja*, a ne *tuđa!*...

a vi kažite: da većma volite svi do jednoga izginuti *kod kuće*, nego li u *Italiji.* Ovde bar za *slobodu*, a tamo sasvim *uzalud.*"

Tog „psihološkog jamba" (uspon u vis) ne drugih slogova, nego čitavih drugih reči, ima koliko god hoćete kod Nikanora Grujića, našeg najboljeg besednika. (Đorđe Magarašević u 156-oj knjizi Rada J. Akademije, uzlet taj tumači „strasnošću" — a ne vidi i prozodijski prolom i bes.)

Skerlić je, ipak osetio da to nešto znači što je Laza Kostić, „uveo jamb". On mu to jedino pripisuje u zaslugu. Ali i ne sanja: da to nije običan, metrički jamb, već da se uskolebala utroba čitavog jezičnog jezera nekadašnjih tromih aždaja i gorogana i ostvarila „psihički jamb": poletan, i do nebesa zavitlan. Toga imate čak i kod Kralja Milana, koji nije bio, kako je mislio, najveći besednik, od kako je Srpstva i dok bude Srpstva, — ali ipak — besednik moćna daha, inata, otpora i krepke čvrste fraze koja se bori sa sveopštom ostrvljenošću izbezumljenih reči. Tih je primera bezbroj. Od njih vrve Miletićevi spisi. To je javna tajna i usplahirenih dokaza Svetozara Markovića i zanosa Pere Todo-

rovića. To je muzička srž naših sjajnih i grubih polemičara, koji udaraju na sve strane, bez amana. A kako se stari naši akcenti i stare trohejske navike odupiru, i to svom snagom — to se nova rečenica, (šireći se na mahove prozodijskim predanjem i muzičkom neminovnošću,) ispoljava kroz sukobe, vrtloge, uspore, zbrzavanja, kroz stalne lomove i slomove, čime dobija veću ubedljivost uopšte. *Ubedljivost postaje sve i sva:* ona ide čak i protivu logike. Ona je ritmična i muzička, opet kao i u prapočetku.

Tako smo najzad izašli iz klasičnog kalupa deseterca (starog i klonulog, ali za to i jezivog, i punog starih prokletstava i dozivanja kroz tamne gore prošlosti).

Tako smo ušli, kroz borbu, u noviji život. Prozodijske obrasce dala je tu Srbija, Vojvodina i Beograd. Tu je nova rečenica, u borbi i kroz borbu, istkivala novu govornu melodiju, u kojoj vali uzleću i lome se, malaksu i dobijaju novu snagu — i u kojoj najmoćnije akcentovani slog otrže sebi prvenstvo uzruja, koji se svima nameće — dok ostali slogovi padaju u beznačajnost i bezvučnost. Ta naša nova rečenica sva je u talasanju. Često liči na francusku! Da, na francusku rečenicu gde se stremi ka jednom visokom akcentu, koji je tako okupan svetlošću visina, da svojim videlom može i sve odnose da obasja: ona im daje konačni misaoni, smisaoni i čustveni potez. Takvu rečenicu treba negovati, njom ona unosi stvaralačkog reda u rečeno, ona nas je obnovila i obnavlja nas. Takva rečenica nije moguća, ako se grčevito držimo filološkog akcentovanja, i ako su nam svi akcenti podjednako važni, ako nikoga nikome ne podredimo. Ustvari, — u melodičnim sukobima svake vrste, (što ih donosi živi govor), ne samo što se akcenti obezvučuju, a dužine skraćuju — nego se menja i kruni i sam akcenatski smer, pod pritiskom nužde, koja je izraziti simptom nastale psihološke promene, — pa nam odmah ukazuje, bez ikakvih daljih zanovetanja, smicalica i skrivalica: šta je gde preteglo i prevagnulo — često nam donoseći i izvesnu gramatičku patnju i čistunački jad s kojim se mirimo ili ne mirimo.

Nemam, na žalost, prostora da istaknem svoje dalje teze. Zaključci:

1) Nova rečenica omogućava nam savremeni doživljaj (pa čak i shvatanje ranijih evropskih razdoblja periodične rečenice).

2) Ona je u opreci sa lingvistima, koji su robovi svojih zastarelih teorija, a brane se svetinjom i dogmama nauke tj. bivših proizvoljnih propisa, davno prevaziđenih.

3) Naši lingvisti, pod vidom nauke, nameću nam, do karikature, i najzastarelije Vukove nazore i polunazore, kojih bi se danas Vuk prvi odrekao, — jer se Vuk snalazio u problemima. Mi, u stvari, nemamo slova da obeležimo svaki glas, — te u tome nikako ne treba terati mak na konac. Izgovor — kao konačna činjenica — nije isto što i naša namera prilikom izgovora. I ona igra ulogu. Treba voditi računa i o etimologiji i o onom što mi u duši, u srcu, u mozgu, u svesti nosimo kad koju reč izgovaramo. Prosto nas vređa kad se to sprovodi olako. O svemu tome bilo je i suviše govora nedavno u Udruženju književnika povodom najnovijeg pravopisa profesora

Belića. (Magistralno su govorili Žika Miličević i Desimir Blagojević.) Govorio sam i ja. Govorio je, satima, i profesor Belić i bio ustuknut od svih književnika. Njegov se pravopis poziva na Vuka; a pravi najveću pometnju u našoj najširoj javnosti. On je proizvoljan, neshvatljiv, ćudljiv, zainaćen, namćorast, pun opreka, i pravi čitav narod nepismenim, baca ljude u očajanje! — jer niko nije u stanju da se dosledno drži toga pravopisa, čak i kad bi hteo. Pravi Belićevac morao bi da izvrši samoubistvo, ako je logičan! Treba naći neku razumnu meru i psihološki prilaz. Ima po gde-gde i Belić prava. Naravno, on je naučnik svetskog glasa. Isto je to i sa rečima, koje Dr. Belić, po iznenadnoj ćudi, piše zajedno. Zašto jedne a ne i druge: Sic volo sic iubeo. Isto to važi i za njegovu interpunkciju. Krajnje je vreme da se time pozabave pravi književnici i ljudi savremene psihologije.

4) Potrebna je diskusija a ne diktat u ime one nauke, koja i nije nauka, već puka proizvoljnost.

5) Šta je samo značio Ciceronov prevod apstraktnih grčkih reči! On je omogućio Latinima da se napoje na grčkom vrelu, da uđu pomoću prisnih situacionih termina, u same psihičke situacije.

Šta je samo značio Sveti Sava i njegov prevod Krmčije! On je omogućio Srbima i Slovenima da se snađu u neophodnim grčkim, k l j u č n i m r e č i m a. E, lepo: Danas se vazda traži n e j e d n a k l j u č n a r e č, n e g o j e d n a k l j u č n a r e č e n i c a. Tu smo. Z a i z v e s n u p s i h i č k u s i t u a c i j u t r e b a n a m č i t a v a o b u h v a t n a r e č e n i c a, koja je obuhvata. Dakle, t r a ž i s e a p s t r a k t n a r e č v i š e g a t i p a. To je „obuhvatna rečenica". Ona se dobija kod nas poglavito pomoću melodije: kuje se, poglavito u Beogradu, a i raskiva, na žalost, u Beogradu.

6) Tehnička nesavremenost kobno utiče na čitave oblasti života. A to isto važi i za rečenicu. Mora postati savremenija. Savremenija rečenica cveta u današnjem beogradskom govoru.

7) Filolozi naši guraju nas u psihičke ćorsokake: — jer nisu savremeni. Odrekli su se psihologije. Nisu shvatili da smo mi dobili novu rečenicu. Negujmo je, makar i u opreci sa filolozima. Jedinstvo psihološke celine teži i ka jedinstvu melodije govora da bi bilo opipljivo ispoljeno i shvaćeno.

Povezanost psihičkih opaski zahteva i novu melodičku povezanost u govoru. Razbijenost psihičkog saznavanja zahteva da se to oseti i u melodiji. Razvoji i sukobi isto tako. Tada rečenica postaje obuhvatnija. To je novi, viši stepen ritmične i zvučne onomatopeje.

Rudnik je ovih naših iskustava odavno proradio, a poglavito u Beogradu. Filolozi toga nisu svesni. Pisci su, delimično, u ropstvu kod lingvista. Kad se od njih otmu, doćiće procvat.

Ne treba preterivati. Ali, kod najvećih pesnika i pisaca misao (čustvo, slutnja itd.) n a m e r u j e r e č i, tj. valja osetiti da reči tačno i uspešno oblače tu misao (čustvo, slutnju itd.). Ako toga nije nikad nemate utisak potpunog i ubedljivog podudaranja i poklapanja — što toliko doprinosi dejstvu stila. Šta znači, na primer, kod Vijona poklapanje slikova u baladi o pijanici meštru Kotaru; ime se Kotara tu poklapa sa njegovim pijanim uzvikom „Guša mi gori!" (La gorge m'ard!).

Isto je tako i sa ritmovima, sa čitavim rečenicama. Ako se hod njihov poklopi sa hodom naše svesti (kako ga ispoljavamo), onda imamo i prikladniji, tešnji odnos, onda je stvar razumljivija i ubedljivija. Međutim, u ranijem sporom govoru, nismo imali nikakvu mogućnost da naglasimo izvesne prelive, a potisnemo ono, što u datom trenutku remeti psihički crtež. Ovaj problem tek nastaje, u punom opsegu. Šta samo znače rečenice kratka daha kod Hemingveja — da nas obuzme grč! A šta znači duga, ironična rečenica Tomasa Mana: Svet je zamršen! Međutim, i u najobičnijem govoru, situacija nam postavlja slične zahteve.

8) Ja sam, naravno, za latinicu. Ćirilica, nezgrapna, i mukotrpna, ima samo sentimentalnu vrednost — istina golemu —, kad se uporedi sa latinicom (Nemci su prešli, s bolom, preko svoje tobože starodrevne gotice). Ali nevešte kuke u latinici (na slovima:

ž, š, đ, ć)

bune me i kvare mi svako uživanje u pobednoj latinici. Njih treba izbeći.

9) U najvećoj strofi rimske apoteoze, u C a r m e n S a e c u l a r e Horacije priziva Sunce-Hranitelja: „Ne video Sunčare — veli mu on — ništa veće od Rima!" Horacije je hteo R i m da uzvisi i rečima i mestom u rečenici; sasvim je prirodno da R i m nije smeo da dođe u niže i bezvučne regijone. Sunce je, i kao pojam i kao reč, uzeto u visokom tonu, a R o m a je dobila neslućenu visinu. Da se Roma ne bi, sa te visine strmoglavila u našoj podsvesti, — prekinuta je rečenica, došla je pauza, i glagol čulne konstatacije uzet je niže, i poslovnije. Pogledajte samo:

Alme Sol, curru nitido diem qui
premis et celas aliusque et idem
nasceris, possis nihil urbe Roma
visere maius.

U trećem stihu ono: „possis nihil urbe Roma" predstavlja jedan jedini vrtoglavi uspon; nijedna reč ne pada dok se ne dođe do: R o m a. Roma se nadnela nad čitavu pesmu! Ona i ostaje vrhovni vrhunac i pesme i slavlja. **A tek kad se jedan jezik oteo u tolikoj meri od svojih akcenata da može da ostvaruje psihološku intonaciju koja nam kad treba, tek je tada taj jezik na putu da osvoji tehniku savremenog izražavanja.** To se nama daje danas u govoru beogradskom: gipkom, slobodnom, doraslom bezbrojnim prelivima. U latinskom za tako šta bili su sposobni samo veliki pesnici. **Danas, evolucija jezika pruža i običnom čoveku mogućnosti da se izrazi sa psihičkom prikladnošću koja je znatna,** naročito ako se uporedi sa nekadašnjom. A do te smo tekovine, eto, došli i mi, našom nedavnom jezičnom evolucijom, našim ekonomičnijim i preglednijim rečenicama. Zar se to sme prevideti u književnosti, u nauci, u životu! A nauka naša to previđa! A kultura se na to slabo obazire!

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 129 ДЕЦЕМБАР 1953 Књ. 372, св. 6

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

D-r. Josip Smodlaka

UREDNIŠTVU LETOPISA MATICE SRPSKE U NOVOM SADU

Rado se odazivam pozivu Letopisa Matice srpske, da kažem što sada mislim o pitanju zajedničkog književnog jezika za Srbe i Hrvate. U glavnom mogu da se pozovem na ono što sam o ovom predmetu rekao u sličnoj anketi koju je godine 1912-e vodio slovenački časopis Veda. Kao što sam onda pisao, tako cenim i danas — deleći mišljenje bez sumnje velikog broja dobrih Hrvata i Srba, da bi sa svakog gledišta bilo korisno za ova dva bratska naroda da imaju jedan te isti književni jezik, jednak u govoru i u pismu. Kao onda, tako sam i danas uveden da se potpuno izjednačenje književnih jezika, srpskoga i hrvatskoga da provesti samo putem kompromisa, i baš takvog po kojemu bi se srpski jezik (ekavskog izgovora) pisao hrvatskim slovima (Gajevom latinicom). Ovakav zajednički srpskohrvatski književni jezik imao je za sebe dva prvoklasna autoriteta: na jednoj strani stegonošu srpske nacionalne omladine, Jovana Skerlića, koji je sam predložio taj oblik zajedničkog jezika, a na drugoj Antu Starčevića, najizrazitijeg predstavnika hrvatskog nacionalizma, koji je, kod svojih pravopisnih osebina, pisao ekavski i, dakako, latinicom. Ekavsko narečje kao i latinska slova imaju za sebe i stvarne prednosti, naročito ispred obratne Vukove kombinacije (ijekavskog narečja pisana ćirilicom). Kako je latinica, otkad njome pišu gotovo svi evropski i svi američki narodi, postala opće pismo civilizovanog sveta, tako je u našem narodu ekavski izgovor brojem pretežniji od svih drugih narečja. Ekavskim narečjima govori, naime, dobra većina Srba i skoro polovina Hrvata (svi kajkavci, severni čakavci i podravski štokavci). Pored toga, ekavci su i svi ostali Južni Sloveni (Slovenci, Makedonci i Bugari). Ekavsko je pisanje naročito kraće, a i lakše od ijekav-

skoga u kojemu umesto jednostavnog ekavskog e (od jata) treba da stoji: sad je, sad ije, sad opet e ili čak i.

U početku devetnaestog stoleća Skerlićev predlog zajedničkog srpskohrvatskog književnog jezika nalazio je mnogo pristaša u redovima napredno-nacionalne omladine srpske i hrvatske, koja je sva bila obuzeta idejom ujedinjenja, nacionalnog i političkog, pa i jezičnog. Za takav jezik, kao opće-jugoslovenski, zagrejavali su se i mnogi mladi Slovenci. Od njih je potekla i ideja da se taj zajednički jezik nazove imenom jugoslovenskim.

Ondašnja unitaristička omladina očekivala je da će političko ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca samo sobom doneti i zavedenje zajedničkog književnog jezika, kao prvi korak ka stapanju triju naroda u jedinstvenu naciju jugoslovensku. Ali je baš politika — realna politika — raspršila te lepe omladinske snove. Centralistički režim koji su srpski političari staroga kova nametnuli Jugoslaviji izazvao je kod Hrvata i Slovenaca reakciju koja se ispoljila u ojačanju njihova nacionalnog partikularizma i zaziranju od svakog koraka k narodnom ujedinjenju sa Srbima. Posledica ovoga bilo je potenciranje i nacionalizma i kod Srba. Usled toga je i ideja zajedničkog ekavskog jezika pisanog latinicom nailazila na sve strane samo na neprijatelje. Hrvati su u „ekavštini" videli obeležje mrskog im centralizma pod srpskom hegemonijom. Dok Albanci i Turci usvajaju za svoj jezik latinicu, Srbima je sad ćirilica, više nego ikad, verska i narodna svetinja u koju se za živu glavu nije smelo dirati. U Sloveniji je pak proglašena narodnom izdajom i sama pomisao da bi trebalo napustiti sopstveni jezik za bilo koji „tuđi".

Slovenci su čuvali svoj zasebni jezik htijući da s njime sebi osiguraju samostalni politički položaj u Jugoslaviji. Kako im je zajednički jugoslovenski jezik značio centralizam, u slovenačkom su videli put ka federalizmu. Koliko je inače jezično pitanje zavisno od politike, najbolje se videlo posle državne katastrofe godine 1941-ve kad je u Hrvatskoj, otcepljenoj od Srbije i okrenutoj protiv nje, bio službeno zaveden reformirani hrvatski jezik s pravopisom i rečnikom koji su trebali da budu što različitiji od srpskih.

Kad je u novoj Jugoslaviji bio vraćen prijašnji književni oblik hrvatskom jeziku, postalo je opet lakše izjednačenje, ovoga sa srpskim. Ali se u tom pravcu nije u najnovije doba učinio nijedan važan korak napred. Pre bi se moglo reći da smo danas možda dalje od izjednačenja književnog jezika nego smo bili ranije. U toku vremena postajao je sve manji broj onih koji su pisali ekavski latinicom, dok najzad skoro nijedan Hrvat više tako ne piše.

U književnim krugovima kao da se sve više gubi interes za izjednačenje naših književnih jezika. Dok je ranije, s oslonom na mišljenje najvećih naših filologa, Srbina Daničića, Hrvata Maretića i „Slovinca" Budmana, važilo skoro kao dogma da su srpski i hrvatski književni jezik samo variante jednoga te istog jezika, sad se sa obe strane sve češće čuju glasovi da su to dva različita jezika te da treba da tako i ostane. U savremenoj književnoj produkciji hrvatskoj kao i srpskoj primećuje se jača tendencija k diferencijaciji dvaju jezika, nego k izjednačavanju rečnika na području sinonima, gde — sem pisma — leži gotovo sva razlika između srpskog i hrvatskog. Umesto takvog rada na zbližavanju pojavljuju se prvi pokušaji novih rečnika u kojima se srpskim jezikom tumače hrvatske reči, i obratno. Naposletku namešteni su i osobiti javni službenici sa zadaćom da srpske tekstove pretvaraju u hrvatske, što oni rade zamenjujući istočno narečje južnim i marljivo obraćajući svaki „srez" u „kotar", „duvan" u „duhan" i t. d. Pođe li se dalje ovim putem, lako će se moći dogoditi da će sa srpskohrvatskim jezikom biti što i sa drugim jednim dvoimenim jezikom, dansko-norveškim, od kojega su postala dva posebna jezika koji se samostalno razvijaju premda ih u nauci gdekad još nazivaju skupnim dvostrukim imenom. Kod nas ide u prilog takvome rascepu i razlika alfabeta koja je dosad stalno onemogućavala svaki pokušaj jezičnog ujedinjenja. Ta nam zapreka izgleda i danas nesavladljiva. Neizvesno je hoće li ona uvek takva i ostati. Niko ne može da predvidi kakva iznenađenja može da nam donese budućnost. Jedno je skoro sigurno. Dođe li ikad do ujedinjenja naših dvaju književnih jezika, kod toga će i opet imati glavnu reč politika.

П. Скок

О СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ САДАШЊИЦЕ

Прошао је читав вијек откако се ради на образовању заједничког језика Хрвата и Срба. Током тога вијека одржане су о питањима његова развитка двије анкете, и сада трећа, коју организује Матица Српска.

Прва анкета одржана је у Бечу 1850. На њој су, међу другима, судјеловали сам Вук, Миклошић, Кукуљевић. Из закључака те анкете види се, да их је највише забрињавао рефлекс за јат. Сложили су се у тому, да се може писати

у сва три наречја, јекавски, екавски и икавски, само да се не мијешају, тј. да се мијешањем не ствара нов језик.

Каснији развитак књижевног језика ишао је у том правцу, да је на хрватској страни посвема побиједила Вукова ијекавица, уз мало опозиције оних који су били за *ие* мјесто *иje*, а на српској страни, одступањем од Вука, екавица. Икавицом није нитко покушао писати. Нешто регионалне чакавске икавштине има данас код пјесника, као код Франичевића, Пере Љубића, и т. д., као што има екаваца код кајкавских пјесника (Домњанића).

Истаћи треба, да се бечка анкета одржавала у вријеме када је, након слома апсолутизма, требало створити службени српскохрватски језик за потребе уреда и школа у бившој Монаркији. Међутим, тим важним питањем није се тада бавила бечка анкета. То питање било је резервисано за Школско вијеће у Загребу (предсједник Рачки, тајник Јагић), које се образовало након увођења апсолутизма. Угарско-хрватска нагодба од 1868. године створила је једну нову потребу у овом правцу. Хрватски језик уведен је као командовни језик и у један дио аустроугарске војске, у хрватско домобранство. Међутим, отишао је Јагић у Русију 70-тих година и истом Шулек могао је 12 година касније, након првог закључка Школског вијећа, да даде или, боље, да створи терминологију за администрацију и судове, и што је најчудноватије, он, шепав човјек, створио је и терминологију за војску.

Надам се да ће, кад се буде једном научно испитивао његов рад на пољу наше терминологије за разне науке (ботаника, кемија, и т. д.) и за практичне циљеве, као администрација и т. д., изаћи закључак, да је тај Словак по рођењу био језички геније, који се може упоређивати чак и са таквим језичким генијем, као што је Вук. Шулековштина се често рђаво схваћала. Прогонили су је нарочито језички романтичари, који одвише уско схваћају народски говор, као да се може простонародским изразима говорити о разним закучастим проблемима науке и као да не треба стварати ријечи у духу народнога говора за потребе науке.

Другу анкету образовао је покојни Скерлић баш у право вријеме. Било је то прије балканских ратова, кад је Србија почела да излази из уског оквира балканске државице, настојећи да уједињењем постане један дио Средње Европе. То је било у вријеме када је српскохрватски језик добио нову задаћу, да буде службени језик не само за потребе државе балканског типа, него и за потребе Средње Европе. Зло је било, што се резултати те анкете нису сабрали у један преглед основних питања, како се то учинило у вријe-

ме бечке анкете, да би се видјела тадашња језичка проблематика. Изгледа ипак, да је био основни проблем у питању писма и у питању екавице или ијекавице.

Трећа анкета води се сада у вријеме кад је српскохрватски језик прошао кроз реторту старе Југославије, да се нађе у новој, Титовој.

У старој Југославији образована је заједничка држава. Према томе имао се стварати заједнички језик за потребе школе, администрације и војске те нове државе.

У вријеме прве анкете једва је било основних школа. Гимназије су биле још латинске. Није било ни универзе ни академије у Загребу.

Каснији је развитак показао да се стварала графија различита према аустроугарским провинцијама. Друга су правила писања била за аутономну власт у Хрватској, а друга у Далмацији, кад се увео хрватски или српски језик у њене школе, трећа у Босни и Херцеговини, кад ју је 1878. окупирала Аустроугарска. У старој Југославији остало је још само у новинама неуједначено писање за палатално *đ* (= ђ = ђ).

У старој Југославији пошло се, или барем започело се исправним путем утолико, што се почело радити на заједничкој терминологији. Израђене су терминологије: граматичка, хигијенска, књижевна и т. д. И питање интерпункција рјешавано је и дошло се до приличног уједначења.

Садашња трећа анкета, која се врши у Титовој Југославији, налази се пред још значајнијим терминолошким проблемима. Треба израдити и ускладити терминологије за промет, жељезнички, поморски, ријечни, ваздушни. Треба исто учинити за разне индустријске гране. То су све големи проблеми.

Мислим, да је то најважније питање, које се има рјешавати у данашње вријеме.

Ти послови захтијевају не само организаторну вјештину, него и цијеле штабове стручњака језичних и стварних. Данас се више не може радити као у Шулеково вријеме, да један обичан образован човјек, па макар и надарен као Шулек што је био, може радити на медицинској или каквој другој, прометној или индустријској терминологији.

За стварање и уједначивање израза у духу нашега језика није довољно бити само добар познавалац Вукова језика, јер је његов Рјечник данас већ са својим бројним турцизмима и т. д. углавном застарио. Био је писан у вријеме наше сеоске и малоградске (паланачке) производње и романтичког одушевљења за народну поезију. То све данас иде у хисторију. Треба створити језик подесан за модерне

науке, за модерну производњу и т. д. Велим, није довољно бити добар познавалац народног говора, него треба ујединити у себи и познавање оне материје, за коју се мора установити терминологија.

Тај голем посао захтијева организаторни рад, знање структуре језика и познавање оних вјештина или дисциплина, за које се има дати исправна терминологија у духу нашега језика. То се све има радити данас, када постоји у нашој држави 5 универза. Ту треба пазити и на то, да се не иде у раскорак, да се не стварају регионалне терминологије.

Сматрам за потребно, да се ово нагласи баш данас, када је Матица Српска покренула ову трећу анкету.

И она је покренута у право вријеме као и прве двије. Треба тачно уочити проблематику данашњег књижевног језика и према томе удесити језичну политику.

По мојем мишљењу два су основна питања: 1) уједначење терминологије за све области науке и производње и 2) треба утврдити методологију поучавања књижевног српскохрватског језика у нашим школама. Док год буду наставници српскохрватског језика љути штокавци, који не знају подучавати књижевни језик ђацима из других дијалеката, кајкавскога, чакавскога и т. д., који не знају разложити ђаку акценатске, фонетске и морфолошке разлике према њиховим дијалектима, и који не показују довољно љубави према дијалектима, дотле ће цвјетати по нашим школама хибридни језици, полукајкавски, полуштокавски, полуикавски, са немогућим акцентима и т. д. Не видим да се на пољу такве методологије озбиљније ради. Она би морала бити на дневном реду свију наших школских састанака.

По мојем мишљењу не састоји се наш лингвистички проблем ни у писму, да ли ће се узети латиница или ћирилица, као ни у томе, да ли ће се усвојити екавица или Вукова јекавица. У том правцу ваља остати код закључка прве анкете: Не мијешати јекавицу и екавицу, као и не мијешати латиницу и ћирилицу. То питање ваља препустити времену као најбољем чиниоцу при рјешавању проблема, који су настали дугом употребом и навиком. Тај проблем не може се ријешити онако како многи лингвистички наивњаци мисле, на основу принципа do ut des: Ти употријеби латиницу, а ја ћу екавицу или обратно.

У Београду није могла побиједити Вукова ијекавица због тога што је, као свагдје на глобусу па тако и код нас, језик главнога града готово редовно јачи и од тако даровитих језичних генија као што је био Вук.

Хрватски кајкавци учинили су, како рече Јагић 60-тих година, међу Славенима јединствено дјело: Напустили су свој кајкавски језик и на њему написану доста богату литературу, драмску, правну, лексикографску и са *Сиреном* Зринскога и епску књижевност, која је далеко надвисивала књижевност на Истоку у вријеме Доситејево. Ипак је превладао код њих здрав језични инстинкт. Исправно су видјели, да не би било језичног јединства ни код самих Хрвата, кад не би били пригрлили Вуков језик. Остала би им књижевна кајкавштина, чакавштина, икавска штокавштина и т. д.

Такве књижевне разрожности није било код Срба можда баш због тога што није било литературе на народном језику прије Обрадовића. Због тога су могли допустити себи луксус да и против Вука уведу екавицу. На бечкој анкети је и онако изгледало, да је то Вуку право, јер допушта књижевно писање и екавицом.

За мене је централно питање о б р а з о в а њ е ј е д и н с т в е н е к њ и ж е в н е т е р м и н о л о г и ј е за разна подручја науке, за производњу, промет, администрацију, школе и т. д. Док год буду постојале знатне разрожности у терминологији, на пр. док год се буде у књижевном и саобраћајном говору на Западу говорило *колодвор*, а на истоку *станица* и т. д., језично јединство постојат ће само у фонетици, морфологији и синтакси у најбољем случају.

Језична терминологија, кад је различита, даје језику други колорит и отежава врло често споразумијевање. Узмимо, на примјер, словеначки *почитница* за наше ферије и т. д. Само наш слависта може знати, да је *почитница* изведеница од исте основе од које и *почивати*. То је разлог, да се наш обичан човјек често тешко споразумијева са Словенцем. Како би истом било, да Гај није учинио оно јуначко лингвистичко дјело усвајањем јекавске штокавштине за књижевни језик Хрвата? Да није то учинио, Београђанин би морао у Загребу учити други језик.

Досадашњи развитак књижевнога језика дошао је дотле да је посве уједначена графија и ортографија за латиницу и ћирилицу, тако да је могућа транслитерација. Колико има писмена у латиници, толико их има и у ћирилици. Што за ц, љ, њ нема јединственог знака у латиници као у ћирилици, осим у Југославенској академији у Загребу, која их, међутим, не употребљава у свим својим издањима, то ипак не смета, јер у књижевном језику не постоји могућност, да се сложена писмена ц, љ, њ друкчије изговарају него односни јединствени знакови ћирилице (ц ђ њ).

Што се тиче јекавице и екавице, могу се исто тако кратко означити правила, која омогућују лаган пријелаз из

једног изговора јата у други. И то не даје никаквих тешкоћа за књижевно јединство.

Далеко је важнији рад на заједничкој терминологији. Да се тај рад може одвијати на солидној бази, требало би да наше академије израде нормативни рјечник данашњег књижевног језика, из којега би се читалац тачно могао упутити у основне лексиколошке појаве данашњег језика, гдје би могао сазнати, који се архаизми још употребљавају, какви провинцијализми, какви неологизми, са каквим акцентима, у каквим карактеристичним примјерима и т. д. Такав рјечник замишљао је и покојни Маретић, када је писао у Љетопису Југославенске академије критику Ристић—Кангргина Рјечника српскохрватског и њемачког језика.

Божидар Ковачевић

О САДАШЊЕМ ЖИВОТУ НАШЕГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА, О ЊЕГОВОЈ БУДУЋНОСТИ, И ЈОШ О НЕКИМ ПИТАЊИМА С ТИМ У ВЕЗИ

I

Многи нас уверавају и на први поглед доиста може изгледати да је наш језик лошији него некада. И књижевни и говорни језик образованих људи који се обично приближује књижевном. Као да је наше изражавање, и у Срба и у Хрвата, постало сувље, мање свеже и живописно, а више пословно, нервозно, стварно, па тим и ниже, ружније. Све је, и речник, и синтакса, и ритам, друкчије него некада; многи мисле да је горе.

Нема више „београдског стила" који је гонио и најскромнијег новинара да „лепо" пише; стила који је једно време, око 1910, очаравао готово све наше боље писце, да после 1918, претрпи извесне промене, али да се још дуго занажа у делима важнијих писаца. Али се не треба варати: тај стил био је већ далеко од нашег класичног стила, од Вука и Нодила.

Баш за владе тога стила догађале су се далекосежне промене. Почео је, на пример, нестајати имперфект и аорист постајати редак, јер их је све више замењивао перфект. Баш тада се изгубило појимање такве танчине каква је употреба релативне замјенице *чији*. Доиста ко од 1918 наовамо води рачуна да се ова замјеница употребљава у односном значењу само за мушка лица у једнини, а никада за жен-

ска лица, нити за ствари или особе у множини. Данас би се чак и смејали писцу кад би написао: „Десанка Максимовићева које је књига песама недавно изишла", и од десет уредника девет би место *које* ставили *чија*, иако им граматика каже да је то неправилно. Нико данас нити пише нити говори *коњма*, нити осећа каква је разлика у облицима *коњма* и *коњима*, као што неће написати ни *четирма* или *четирију*, и тако даље, и тако даље. Навео сам случајеве који су ми први пали на ум. Могло би се, заиста, навести много примера којима би зашли у дубине нашега језика и наше синтаксе као доказ да се баш за владе тога „београдскога стила" (који се јавља ваљда већ у путничким писмима Љубомира Ненадовића, али је можда највише изражен у огледима Слободана Јовановића) ослобађамо од комплекса да не ваља што није у Вука. Због тога смо, наравно, много изгубили, али много и добили.

Добитак је, чини ми се, већи. Истина, настао је неред, али није завладала укоченост, статика, него су се у том нереду јавиле многе могућности, не само лагане и природне промене у речнику, граматици и синтакси, већ и много дубље и даље. С једне стране настало је упрошћавање, али с друге диференцирање и сложеност. Израз је постао практичнији и рационалнији, а у исти мах компликованији и дубљи. Из херојског и свечаног језика народних песама ми смо кроз „београдски стил" прешли у брзи, променљиви модерни језик будућности.

Други светски рат још више је утицао у том смислу. Ослободилачка борба захватила је целу Југославију, истакла људе из свих крајева, па су тако најразличнији говори, дијалекти, нијансе српскохрватскога језика дошли до израза у јавном животу, штампи, књижевности.

Ијекавска реч, на пример, која се била почела после светског рата повлачити пред екавском, доживела је препород. Године 1918 прилично потиснута у књижевности, она је мало помало све више избијала да после 1941 букне свом снагом. Готово се више никако не догађа да један писац с ијекавског тла, који данас почиње свој рад, пише екавски, као што се то некад дешавало; шта више чак и давно сазрели и изграђени књижевници, Ујевић, Крклец и други, који су најбоље своје песме дали у екавском говору, у новим издањима враћају их у ијекавски. Кад се има на уму да су у нашој белетристици, нарочито у њеном српском делу, данас баш најгласнији писци из ијекавских крајева и да они готово сви пишу ијекавски, (мада наш највећи живи писац, Андрић, који с уметничким квалитетима постигнутим у својих педесет приповедака и у три романа-хронике сто-

ји у овом часу без премца у српској и хрватској књижевности — пише екавски, иако је из ијекавске Босне, иако је доста дуго писао ијекавски) — онда је ова обнова ијекавскога говора у нашој књижевности још занимљивија.

Тај бурни и бујни живот нашега језика, неспутан правилима и обзирима, који сваку граматику чини архаичном и застарелом, треба посматрати и кроз призму друштвених промена. Други светски рат и ослободилачка борба изазвали су велике миграције и померања становништва. Загреб је препун приморaца и Личана, као и Београд Црногораца, Босанаца, Војвођана, Срба из Хрватске. У истој улици, у истој кући могу се чути говори са готово целог подручја српскохрватског језика. Ако их ослушкује човек с нешто знања и искуства, он ће открити како се њихови дијалекти мешају, утичу једни на друге, међусобно се прожимају, сливају, подвлашћују, надвлађују.

Чини нам се да наш говорни језик никада није био у таквом врењу као данас, да се никада није више таласао. Природно је што се све то огледа у штампи, у књижевности, у школским уџбеницима, па отуда толика разноликост, неуједначеност. Пажљивији посматрач може разликовати текст са Цетиња од сарајевскога, сарајевски од сплитског, а сарајевски и цетињски, па чак и сплитски од загребачког — мада су сви ијекавски! Шта више, чак и текст из Суботице има своју нијансу.

Узео сам случајно овај пример, јер сам малочас говорио о ијекавском. Али утицај свакодневног, народног језика и његова еволуција не огледају се само у таквим појавама. У нашем књижевном језику речи мењевитом брзином мењају значење или излазе из употребе, стране се речи примају као своје рођене, а нове фигуре мењају смисао реченица и утичу на синтаксу. Некад је требало да прође педесет година да би се једној речи „помакло" значење. Бранков наслов „Туга и опомена" био је сасвим јасан читаоцу из народа године 1880; тек при крају века требало му је објашњавати да „опомена" овде значи „сећање", „спомињање"..., а данас? Још 1946 читао сам у нашим новинама да је један писац „походио" нашу земљу. Данас ниједан новинар не би смео написати *Госпођа Рузвелт походила је нашу земљу* или *Елеонора Рузвелт дошла нам је у походе*, иако су *походе* реч српскога порекла, а *посета* — руског. Данас *походе* готово нико не употребљава, него само *поход* што не значи посету, него војничку инвазију.

У овом врењу нашега језика ми смо престали да осећамо многе нијансе, примили смо за српске на стотине, можда и хиљаде страних речи и зачудили бисмо се кад би нам неко казао да су туђе, а већ класична синтакса се сасвим суповратила. И најпристојнији и најотменији људи говоре

„фрајерски“ не осећајући да то чине. Могле би се читаве књиге написати о комешању нашега језика у овом тренутку, о променама које се јављају, о особинама које су настале, о квалитетима који постају.

Та слобода је очевидно плодна и биће корисна, али треба пазити да не пређе у распојасаност и анархију, у граматику бабе Смиљане. По нашем мишљењу ваљало би поставити као устук два начела: прво, да треба допуштати слободу и промену кад год нова појава значи богаћење, продубљивање, уопште напредовање, па чак и побољшавање, у практичном смислу, језика и његова израза; и друго, да треба спречавати удаљавање, диференцирање књижевнога језика наших културних кругова и средишта који се служе српскохрватским језиком.

У Београду је нешто старија наша реч *вртеж* сасвим потиснута у значењу шрафа *завртњем*, али се вртеж одржао за други појам: за онај који се на извесним справама окреће, док други део мирује — на пример на рингишпилу, на неким врстама мотора и машина по фабрикама и млиновима. Очевидно ми данас више нећемо схватити ту реч онако како је употребљена, рецимо, у *Србадији* за 1883 у чланку *Црте из енглеског живота* где стоји: „На оба краја шине налазе се по две рупе, које се помоћу вртежа настављају . . .“, али ћемо је ипак задржати у значењу које се доцније утврдило за други појам. *Пексимит, цвибак, бисквит, кекс, двопек, препеченац* можда су првобитно, на свом извору, означавали један исти производ, али код нас данас казују различне врсте нарочито израђена хлеба, иако *цви-бак, бис-квит, дво-пек* уствари претстављају калкове, као што су то, један према другом, и *пексимит* и *препеченац*. Зато што су се у нас њихова значења нијансирала, па *пексимит* данас означава војнички двопек примитивне израде, *цвибак* исти тај хлеб савршеније израђен, а *бисквит* је (као и *кекс*) назив за врсту колача, ми можемо задржати све ове називе. Па чак и код правих синонима, као *одлука* и *решење*, од којих је само прва за цепидлаке српска, ми нећемо ону другу избегавати, јер ће добром стилисти бити потребна да можда у истој фрази употреби прво једну, па затим другу реч, да се не би понављао.

Али нису важне само речи, иако је њихов процват толико бујан да би се могао саставити речник толико исто велики колико Вуков од речи или нових значења који нису постојали у Вуково доба, јер су постали у наше време, последњих педесет година. Рекли бисмо да се још више живота и промена осећа у синтакси, у фигурама, у изразу, стилу, темпу језика. Данас више нико неће рећи „Он не зна француског језика“, „Време ми је ручати“, и тако даље.

али су зато изрази из „фрајерског" језика („укотрљао се", „она је премијера за тебе", „нема везе", „говори из малог мозга", и још многи други) продрли у фељтоне дневних листова, па чак и у праву белетристику, те ће се можда и задржати у књижевном језику, обогатити га и — далеко било! — улепшати! Данас су нам неке од тих фраза готово одвратне, а сутра их можда нећемо ни опажати јер ће се утопити у нормални говорни и књижевни језик.

Ипак, наше решето не треба да буде само време, него ми морамо свесно и начелно одлучивати коју ћемо слободу допуштати и коју промену примити. Исто тако морамо утицати да се књижевни језик појединих наших културних средишта која се служе српскохрватским не удаљи него напротив да се сви у једној плими таласамо и да сви једним језичким животом живимо. Ту може много учинити и свестан споразум, нарочито кад су у питању речи, термини, спољашња страна језика, конвенционалне појаве. *Научник* у Београду означава учена човека, а у Загребу шегрта; можда би погодба уклонила ову смешну несугласицу. З р â к у Хрвата означава само ваздух, а у Срба још и з р а к у, тако да се у нас каже: „У зрâку се лелујала паукова свила", али иначе *зрак* казује у првом реду појам светлости, а у значењу ваздуха само се у неким приликама употребљава. И ту би погодба користила, као што би нам ваљала и у многим другим различним случајевима. Ми о томе нећемо подробно говорити, јер су др Петар Губерина и др Круно Крстић у својој познатој књизи дали, не увек срећно, често нетачно и ненаучно, многе примере из којих се ипак може видети да заиста има речи које искључиво или претежно употребљава једно или друго културно средиште, што се по нашем мишљењу може без штете избећи. Уосталом, то већ и сам живот чини: *шибица* је победила *жижицу* и *жигицу*, *цеста* се све више чује и у Србији, а свакако ће бити и обратних случајева. Школа, војска, саобраћај, књижевници, листови, лингвистички стручњаци, упутиће свакако српскохрватски језик да тече једним коритом, да се не рачва и не разлива без потребе у одводе и рукавце, да не слаби своју драгоцену снагу. Јер крај све федеративности нашега живота, па и српскохрватског језика — ако се тако можемо изразити —, ипак је јасно да тај језик живи јединствено, као што и нашу федерацију прожима јединство идеја, рада и целога живота.

Данашња улога ауторитета, нарочито стручњака, несумњиво је у питањима језика много мања него што се мисли. *Наш језик* и слични покушаји користе само најужем кругу стручњака, наставника, покојем писцу. Белићев *Правопис* има додуше више утицаја, допире до нешто ширих

кругова, али не онолико колико би требало. Једино сталнија, дужа сарадња стручњака, школе, књижевника, издавачких предузећа (рецимо, споразум загребачке Зоре, београдске Просвете, Српске књижевне задруге и Матице хрватске), могли би ту доиста користити.

Таква интервенција, пазећи да не пресече здраве и природне струје и токове нашега језика, помогла би и у другим, споредњим питањима и тешкоћама, да се не би догађало, као што се дешава, на наши добри писци не умеју, на пример, писати правилно ијекавски, јер више немају сигурно осећање јата. Тада се свакако не би догађало да чак и Ћопић, који се иначе игра језиком, прави грешке, а да не говоримо о Лалићу, Шегедину, Десници и другим истакнутим писцима који пишу ијекавски.

Овде морам нешто напоменути. Колико се год радујем овом ренесансу ијекавскога говора у нашој књизи као доказу здравља и обнове, јер је то свакако знак да су се крајеви у којима се говори и пише ијекавски снажно ангажовали у нашем културном и општем животу, мислим да је екавски говор погоднији, практичнији, стварнији, модернији. Има у њему неке снаге, мање блиставе и мање звучне него у ијекавском, али можда дубље, и ја не верујем да ће се на крају крајева, ако наш књижевни језик крене ка све строжем уједначавању, одржати ијекавско извијање пред екавском сажетошћу. Глас *ј* делује у речима као украс, али тај украс некипут смета и осећа се како се без њега ништа не губи, нарочито у модерном тексту. Занимљиво је да у ијекаваца увек има омашака у правцу екавскога, а готово никад не бива обратно. Као што је данас тешко писати чакавски или кајкавски без утицаја штокавскога, тако нема ни ијекавскога текста без екавске натрухе. Нарочито ритам и темпо израза; они очевидно у западне наше говоре стално продиру с истока, те се оданде многе и зле и добре особине шире.

II

Са питањима језика скопчана су и питања која излазе из правописних правила и из употребе двеју азбука.

Штета је што нам правописна правила нису сасвим утврђена и јединствена, али мислим да су то више питања конвенције и да није важно да ли ће се писати *Јадранско Море* или *Јадранско море* нити како ћемо делити речи на слогове. Али ако бих се и за то одлучивао, држао бих се начела економије и практичности, да би све било што јасније и целисходније. Дакле, што мање великих слова, што мање компликована подела речи на слогове итд. Слагачи у Америци прекидају данас реч где било, на макојем сугласнику ако им дође на крај реда, јер ми данас не читамо сричући или слоговима, него обухватамо очима по неколико

речи; то читање очима, а не устима мора утицати и на правила о дељењу слова у речима. — Увек сам се питао зашто пишемо великим словима имена народа (Србин, Француз...). Очевидно је да смо то примили од других народа где именица и придев исто звуче, па се зато придев пише малим словом, а именица великим (français, Français). Ти језици, на пример француски или руски, сведоче да је прости пук некада осећао да је „француски", „руски", тј. да су му франачка и руска властела, који су дошли из туђине и њиме завладали, господари, те је он зато „француски" односно „руски" поданик. Доцније, кад му је затребало да каже које је нације, он је не имајући за то именице, употребио место ње придев; само је у писању у тој прилици употребио велико слово место малога. Код нас се међутим именица *Србин, Хрват* сасвим лепо разликује од придева *српски, хрватски*, те ми немамо потребе да именицу пишемо великим словима. Исто тако као што бисмо могли писати *Србин* малим словом, могло би се малим словом писати и београђанин, српство, и тако даље. Али ја не мислим улазити у појединости. Хоћу само да напоменем двоје.

Увек сам жалио што су Вукови ученици тако строго продужили да се држе фонетике и што су ретко отступали од ње. Мени смета, на пример, што се пише *српски* и Српство, а не *србски, Србство*, јер ми се чини кад се пред *ски* и *ство д* не претвара у *т*, да би се и *б* у сличном положају могло поштедети. То и обични људи осећају па нико не пише *упски* него *убски*. У тој тежњи да се све сведе под конац фонетике има неке неправде и неке противности естетици и правом осећају језичком. Као сви принципи, и ово начело морало би бити више ограничено и имати више изузетака него што их ми признајемо.

Друга напомена тиче се јединственог правописа и за Србе и за Хрвате. Пошто је добрим делом конвенција, на крају крајева свеједно је како ћемо употребљавати запете или велика слова или делити речи, али је важно да се сви који се служимо овим језиком, држимо истих правила. У српским правописним правилима има, на пример, једна несавршеност која смета. Кад пишемо редне бројеве арапским цифрама ми ничим не означавамо да нису прости бројеви него редни. У реченицама „био је 32 у реду" и „32 зуба" никакав знак нам не казује које је редни, а које је прост број. У Хрвата се то обележава тачком после реднога броја, и тако је јасније. У хрватском правопису смета ми футур с крњим инфинитивом, јер нико не каже „свират ћу", осем намерно, него „свираћу". Зар не би боље било да се правопис једном погодбом стручњака изједначи, па да се држимо једних правила?

Не мислим да је ни двојство наших слова данас тако важно као некада, најпре зато што није далеко дан кад ће у овој земљи сви бити писмени и знати обе азбуке, а друго што се латиница данас међу Србима употребљава, бар у писању машином, а и руком, у знатној мери. Као што су мирјани и фратри западне цркве, по Далмацији, Босни, Херцеговини, па ваљда и Славонији, некада све до средине осамнаестога а негде богами и у првој трећини деветнаестога века употребљавали ћирилицу, те је она у прошлости била и хрватско писмо колико и српско, тако је данас латиница и српско писмо.

На први поглед штета је што она није онолико усавршена колико ћирилица. Три ђ (đ, dj, gj) који се употребљавају како ко хоће (иако *dj* баш сасвим не ваља, јер *nadjačati* или *podjarmiti* може неко кајкавско дете, које не зна те речи, читати *надјачати* и *подјармити!*), по два слова за један глас (dž, lj, nj), слова с роговима (č, ć, ž, š,) — све је то на први поглед горе него у ћирилици. Али је права слабост само она разноликост знака за глас ђ, која се може лако уклонити и већ је готово уклоњена, јер је сад већ најчешћа употреба знака *đ*. Све остало зависи од навике, јер и у ћирилици има ако не рогова, а оно репова, пречага и неких израслина којих нема у првобитној азбуци светих просветитеља. Зар су ђ, ћ, њ, љ, џ мање сложени него č, ć, ž, š или đ и зар су више од њих лепи, па нико и не примећује да штрче из првобитне ћирилице, јер смо сви на њих навикли, а Бугарину или Русу ова слова изгледају уљези, као и она из наше латинице Италијану или Французу.

Наравно, било би, данас, можда боље да се сви служимо једном азбуком, јер би се књиге лакше растурале и добри текстови више продирали у народ, те би се лакше постизало духовно јединство, али знамо из искуства да таква решења не треба форсирати. И ћирилица и латиница браниле су наше народе у прошлости. Ћирилица је чак и прогоњена и у првом и у другом светском рату, па има доста грађана који и због тога држе до ње. Не треба такође заборавити да ћирилица у Вуковом модерном облику штити македонски народ од бугарских империјалистичких тежњи. Треба најзад имати на уму да захваљујући томе што имамо две азбуке, ми смо помоћу њих у вези са културним наслеђем и народима не само истока него и запада. Једини међу Словенима ми смо у таквом положају да у својој прошлости нисмо искључиво били предани традицијама и култури само запада или само истока; отуда у Хрвата толико утицаја истока, отуда у српској уметности и другим појавама живота толико елемената западне културе; ћирилица и за-

тиница израз су и последица нашега развоја између запада и истока.

Кад је тако, онда пустимо нека време одлучи да ли ће обе азбуке остати подједнако примењене или ће латиница потиснути ћирилицу и у источном делу наше земље како ју је већ некада потиснула на западу. Оставимо их нека живе обе упоредо као у Немаца готица и латиница!

Разум и искуство нам кажу да сва питања језика, правописа и азбуке треба да постепено сазру и да о њима буде одлучено у слободи и пријатељској утакмици. Зар у Далмацији није натурана италијанска култура и писменост за све време млетачке управе и готово до пред крај аустриске владавине, па је ипак италијанска ортографија одбачена, а Гајева и Вукова победила благодарећи законима живота? Зар један део Хрватске није развијао посебан књижевни језик, ближи словеначком него српском, у ортографији мађарској, али је идеја јединственог српскохрватског језика и фонетичке азбуке била јача. Зар Србија није затворила границе пред Вуком, његовом азбуком, његовим књигама и његовим језиком, па је ипак морала отворити пред њима не само границе него и учионице.

Слободан, спонтан развој у социјалистичкој демократској земљи очевидно треба да буде примењен и па питања језика, правописа и употребе азбуке. Моја генерација била је врло наклоњена Скерлићевој замисли о латиници и екавској редакцији српскохрватскога књижевног језика, па је о томе чак и одлучено на омладинском конгресу у Вараждину године 1920. То уосталом није било тешко у данима кад су Шантић, Крлежа, Ујевић, Крклец и толики други писци с ијекавскога тла пропевали екавски. Неко време ми млади и у Загребу и у Београду држали смо се те одлуке. Данас мислимо да не треба пренаглити, али да треба водити рачуна о добрим побудама и правилним тежњама.

Данас се латиницом пише и штампа ијекавски и екавски. Исто тако и ћирилицом. Мислимо да не би било никаквог спутавања слободног развоја ако се будемо трудили да једна иста правописна правила важе и у хрватској и у српској књижевности, да се разлике лексичке, синтактичне и друге смање у обе књижевности на што мању меру, да ијекавска редакција нашег књижевног језика буде јединствена где год се пише ијекавски, и на Цетињу, и у Сарајеву, и у Сплиту, Загребу, Суботици, онако као што је то екавска у Београду и Новом Саду. Једном речи, било да је неко дело писано екавски или ијекавски, да је штампано у Загребу, Сарајеву или Београду, словима једним или другим, желели бисмо да

разлике и разлази буду што мањи, да у слободи израза и књижевног језика буде што више равнотеже, реда и усмерености.

На таквом путу нећемо наићи на сугребе и чини прошлости. То је уосталом пут културе, мост у будућност.

Милија Станић, сарадник Српске академије наука:

ОКО НАШЕГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Као што свако зна, наши народи данас имају две азбуке, ћирилицу и латиницу. Има и других народа који имају по две азбуке. Ипак је највећи број нација са једном азбуком.

Мислим да је свима нама јасно да су данас две азбуке нашим народима више од штете него од користи, тј. да би, за друштвени и културни развитак наших народа, било боље да имају једну азбуку него две. Ја сматрам да се — с обзиром на данашњи ступањ развитка националног питања у Југославији и развитка наших народа данас уопште — већ може код нас говорити о свођењу две азбуке на једну, и не само говорити, већ и нешто радити у том правцу. Свођењем две азбуке на једну, несумњиво би отпале многе тешкоће с којима се данас сударамо, а братство и јединство наших народа свакако би тиме бивало све монолитније. Ја сам потпуно уверен — а мислим да су уверени и сви они који јасно виде историски ход Југославије бар у ближој будућности — да ће наши народи одбацити једну од две данашње азбуке своје и служити се једном. И ако ће нешто бити сутра, а сутра ће нужно бити, зашто онда то нешто не би могло и данас да буде? Наше поколење је имало у себи довољно снаге да успешно реши далеко тежа питања но што је ово. Ја зато верујем да је оно кадро да отклони и ову препреку, како би његов ход у социјализам и културни узлет ефикасније текао.

Другу страну овог питања ја видим овако. У београдским *Недељним информативним новинама* (НИН) од 27 септембра ове године, сарадник овог листа Ж. С. је за екавску латиницу, што, по мом мишљењу, треба поздравити из свег срца. Али у добронамерној тежњи да отклони све препреке на путу ка том циљу, тај сарадник (незгодно је употребљавати иницијале у оваквим приликама!) греши кад вели: ... „нити је латинска ијекавштина хрватски језик, нити је ћирилица српско писмо", и даље: ... „ако би се тражило на-

ционално порекло тог писма (ћирилице — М. С.), оно свакако не би било српско."

Није тако. Ћирилица јесте интернационална азбука, а исто тако и латиница, али то никако не значи да те две азбуке нису и националне азбуке; хоћу да кажем да је ћирилица национална азбука Срба и Црногораца (ја сад питање ћирилице и латинице сводим на југословенске границе), а латиница национална азбука Хрвата; порицати то — значило би порицати стварност. Свакоме је познато да је језик, па према томе и азбука као његов писмени (графички) облик, саставни део националног питања. И поред тога што је латиница интернационална азбука, и поред тога што је она латинског (дакле, не хрватског) порекла, њу је хрватски народ примио и усвојио је, она је срасла са његовим хрватским, националним осећањем. Чак и с формалне стране *хрватска латиница је хрватска азбука.* Зар је таквом није учинио Људевит Гај, и то баш у тренутку националног оформљивања хрватског народа? То је било нужно, и то је тако. Према томе, хрватска је латиница — хрватска азбука *и по пореклу,* не у смислу да су је Хрвати први измислили, већ да су је — адаптиравши је, примивши ту културну тековину са стране — скројили према свом националном калупу у тренутку формирања своје нације. То исто се мора рећи и за ћирилицу. Без обзира на то што је она грчког порекла, Срби су је одавно осећали својом азбуком, па и данас је тако осећају. А Вук ју је прилагодио српским потребама: он ју је и формално учинио српском националном азбуком у тренутку огњеног и културног рађања српске нације. Ћирилица каквом се данас служе Срби и Црногорци не постоји ни код једне нације која ову азбуку има као своје национално писмо; хоћу да кажем да свака ћирилица, и свака азбука уосталом, данас има своје национално обележје (код народа, разуме се, које је захватио капиталистички друштвени систем или који од овог система прелазе у социјалистички), уколико није у питању тотално поклапање језика два или више народа који се служе по постанку истом азбуком. Према томе, насупрот сараднику НИН-а, српска ћирилица баш по своме националном пореклу јесте српска азбука. Дакле, погрешно је, и са унутрашње и са формалне стране, говорити да хрватска латиница није хрватска и да српска ћирилица није српска — у тежњи да се, извукавши овим азбукама испод ногу национално тле, преброде тешкоће и да се дође до екавске латинице. Проблем треба видети цео, па га онда решавати. Не могу се негирати ни хрватска национална осећања у вези са латиницом, ни српска национална осећања у вези са ћирилицом. Та осећања несумњиво постоје, она се не смеју занемарити у овом тренутку нашег наци-

оналног развитка. Друго је питање колико су се југословенске народне масе (тј. Срби, Хрвати и Црногорци) свесно и у социјалистичком смислу одигли од своје националне основице да би у овом тренутку могли решити овако важно питање. Ја лично мислим да јесу доста, јер су их за последњих тридесетак година револуционарне снаге у нашој земљи, постављајући их на национално тле, истовремено дизале са њега у правцу братства и јединства (у чему је много помогао рад наших напредних људи у прошлости). И то је оно објективно што у овом часу даје могућности многима нама у Југославији да мислимо о свођењу наше две азбуке на једну и наша два књижевна говора на један. Све се то, разуме се, не сме узети националистички, већ увек ка интернационалном полазити са националног тла; не треба губити из вида да су заједнички, интернационални језици и азбуке добри путеви за интернационализацију националности, тј. за укидање националности у будућности.

Ето, о свему томе треба добро размислити пре него што би била донесена нека одлука. А нарочито треба водити рачуна о томе да се не учини ништа што би повредило национална осећања наших народа. Уосталом, овде и не треба страховати: у нашој земљи данас влада такав национални, политички и друштвени систем, да се у њој не може ништа учинити мимо и против воље наших народа. То је прво.

Друго питање јесте свођење наша два књижевна изговора на један. То што су та два изговора живела код наших народа било је историски условљено; у тренутку формирања нација и у њиховом даљем развитку није било могуће — сем ако није била у питању агресија и денационализација — захтевати да једна нација прима извесне језичке елементе друге нације, конкретно — није се могло захтевати да, рецимо, Срби ијекавски говор усвоје за свој књижевни језик, нити Хрвати екавски. Међутим, кад национално оформљени народи ступе на пут социјализма, какав је случај са нашим народима, онда се они налазе у далеко повољнијој позицији да бришу између себе језичке разлике које би им иначе успоравале социјалистички развитак. То брисање разлика, разуме се, може бити изведено само на добровољној основи дотичних народа.

Питање свођења два наша књижевна говора на један (екавски) код Срба, Хрвата и Црногораца далеко је лакше него питање одбацивања ћирилице (иако, као што је већ речено, ни ово питање није толико тешко да се не би могло решити). Зашто? Зато што је то тако објективно. Зато што је екавски рефлекс старог јата најмасовнији у народним говорима на територији Срба, Хрвата и Црногораца. Што се тиче Србије, о томе не треба ни говорити, пошто је ту екав-

ски говор потпун. Што се тиче Хрватске, чији писци пишу ијекавски, рекло би се на први поглед да се не може говорити о увођењу екавског говора у књижевност. Али стварно није тако. Највећи део и штокавских и кајкавских, и чакавских хрватских маса има данас, на месту где је некад било јат, вокал или дифтонг који је далеко ближи самогласнику *е* него групи *ије*, уколико у извесним крајевима Хрватске та група није сведена на чист вокал *е*. Судећи на основу досадашњег процеса развитка јата код Хрвата, ја сам потпуно убеђен да ће се тај процес коначно завршити тиме што ће екавски изговор најзад потпуно преовладати. То што хрватски писци данас пишу ијекавски није ништа друго него продужавање једне традиције; они данас у великој мери отступају од говора својих народних маса у погледу замене старог јата, боље речено, изостају иза њега. Група *ије* место старог јата већ је преживела и превазиђена у хрватским народним говорима, па, према томе, природно је да буде укинута и у хрватској књижевности. Свему томе — тј. увођењу екавског говора у књижевност Срба, Хрвата и Црногораца — иде у прилог и чињеница што су и македонски и словеначки језик екавски. Најтеже је, у овом погледу, са југозападним кутом наше земље, са класичним Вуковим језиком, са говорима херцеговачког типа, и зетским говорима. Тамо група *ије* још и данас живи пуним животом у народним масама. Али је ова територија веома мала у односу на екавску и морала би, у интересу већине, примити једну општу корисну ствар. Навешћу овде нешто што би можда могло указати на то да овај кут неће претстављати тешкоћу при раду на увођењу екавског говора. Ево шта. На целој територији Народне Републике Црне Горе изговара се *ђевојка*, а не *дјевојка*. Тако је са читавим категоријама речи у вези са најновијим и новим јотовањем (*љето, њега, ћерати, с'ећети, с'утра, ђе, умљети* итд.). Било би, дакле, и национално и научно оправдано да ова Република у свом књижевном писању има *ђевојка*, итд., а не *дјевојка* итд., како данас има. Међутим, народу у Црној Гори данас ништа не смета што његови писци пишу *дјевојка* итд., а не *ђевојка* итд., како он говори. И не само то, национално осећање ових писаца већ је толико широко, да им ништа не смета кад пишу *дјевојка*, иако изговарају *ђевојка*. Ја сам уверен да овим писцима, којима је ијекавски говор у крви, сутра не би било тешко писати екавским говором. Мислим да би тако било и са писцима из Херцеговине и Босне. Овоме треба додати још једну ствар, наиме — у западном херцеговачком говору, у Мостару и другде, већ има и објективних појава које указују на то да ће екавски говор и овде преовладати. Данас се, у овом говору доста често може чути *шнје́да* ме-

сто *звијѐзда;* а то је таман пут који води у екавизам, јер дугоузлазни акценат повлачи за собом скраћивање и редукцију претходног *и;* тиме се у крајној линији процес своди на екавштину. Сасвим је другачији случај са територијом на којој живи *звијѐзда;* краткоузлазни акценат чува вокал *и* испред себе.

Треће. То је питање правописа. Иако нисам присталица мишљења да је правопис друштвена конвенција бар у 90%, већ сматрам да је у великој мери везан за процес људског мишљења (тј. да, напр., није свеједно, у смислу друштвене конвенције, хоће ли се написати *подстрекач* или *потстрекач*, већ да то наука има да реши), — ипак сматрам да су правописне диференције између Срба и Хрвата тако незнатне да их они, чак и у овом тренутку развитка нашег језика, могу успешно решити. Ствари као *читат ћу* и *читаћу, подписати* и *потписати*, писање малих и великих слова, одвојено и састављено писање речи, транскрипција страних имена, употреба запете итд. — заиста не претстављају непремостиву тешкоћу; напротив, добронамерни људи, а ми имамо доста таквих људи, могу их решити доста лако кроз научну анализу.

У четврто питање спада лексички фонд и извесне језичке законитости Срба, с једне, и Хрвата, с друге стране. Тај фонд је исти у својој огромној већини. Историски и друштвено-економски развитак Срба и Хрвата донео је, разуме се, и извесне разлике: код Хрвата има више немачког утицаја, код Срба турског итд. Али те разлике нису ни близу толике да би могле правити какву битнију препреку на путу ка јединственом језику у књижевности Срба, Хрвата и Црногораца. Јоже Хорват је то дивно изразио кад је написао: „Ријеч је о језику којим говоре Хрвати и Срби. *Дојам* или *утисак, умјешност* или *окретност, љекарна* или *апотека* — мени је свеједно" (Летопис Матице српске бр. за октобар 1953, 238 стр.). Уосталом, наши су народи имали већ толико веза, толико их је повезала и зближила Народноослободилачка борба и послератна социјалистичка изградња Југославије, да се много речи из Хрватске које раније нису биле познате на терену Србије — сад овде разумеју, и обратно. Уосталом, нека говори како ко хоће: *хлеб* или *крух, претстава* или *предоџба* итд.; једно је сигурно: наш рад на истом послу — изградњи социјализма, и наш живот у истој кући — у нашој слободној домовини чиниће да се из дана у дан затиру лексичке и језичке уопште разлике између Срба и Хрвата, док тих разлика углавном једног дана не нестане. Оно што је битно у овом часу у погледу речничког фонда и језичких закона Срба и Хрвата јесте: да разлике нису толике да би језик Срба и Хрвата чинили двама јези-

цима; ова се чињеница не да оборити. Уосталом, нема језика на свету који би био потпуно јединствен на читавој својој територији и у коме не би било дијалекатских или каквих других разлика. Била би донкихотерија или непријатељство према нашим народима — говорити да Срби и Црногорци, с једне, и Хрвати, с друге стране, *ипак* не говоре једним језиком заснивајући то на разликама као што су: *воз — влак, дед — дјед — ђед, покровац — покрóвац, спасти — спáсти — спáсити, исцрпен — исцрпљен, претседник — председник — председник — предсједник — прије̇сједник — прес'едник* итд.

Остаје још једно питање о коме, по моме мишљењу, *може* — али *не мора* — бити говора у вези са радом на увођењу екавског говора и латинице у књижевност, културни и јавни живот Срба, Хрвата и Црногораца. То је питање *имена* нашег језика. Много је већ говорено о томе како би требало назвати наш језик. Довољно су истакнуте и незгоде назива *хрватски или српски језик, српскохрватски језик, хрватски језик, српски језик*, да друге варијанте и не помињем. Има добронамерних људи који предлажу да се наш језик зове *југословенски;* тај назив би, вели, поред тога што би решио наше унутрашње питање у вези са именом нашег језика, згодно послужио и пред иностранством, у дипломатији, трговини, науци итд., јер у себи садржи име наше државе. На први поглед изгледа да је то ефикасно решење, али не треба много размишљања па да се увиде његови недостаци: прва мањкавост тог назива састоји се у томе што он наткриљује и засењује македонски и словеначки језик, *формално* их садржи у себи, иако их не садржи *стварно;* друго, природно је да сваки народ — нарочито од епохе капитализма, од епохе настанка и процвата националних осећања, и данас кад у свету још ни близу нису превазиђена национална осећања — природно је, дакле, да сваки народ зове свој језик својим именом; према томе Срби имају право да језик којим говоре зову *српски језик*, а Хрвати — *хрватски* без обзира на то што се тим именима означава *исти* језик; према томе, назив *југословенски језик* не одговара у овом тренутку нашег националног развитка, не одговара данас, иако није искључено да сутра буде погодан. Нека се у науци и од стране културних и јавних радника у Србији тај језик зове *српскохрватски*, нека се у одговарајућој средини у Хрватској зове *хрватски или српски*, — он ће се ипак у српским масама звати *српски*, и у хрватским — *хрватски* језик, и то засад мора бити тако, без обзира на то што у свету *ипак* има нација које свој језик не зову својим именом, већ именом неког другог народа с којим имају заједнички језик, напр. Американци, Црногорци итд. А у

иностранству нек се наш језик зове *српскохрватски* (serbo-croate, serbo-kroatisch), како се углавном уобичајило да говори захваљујући славистичкој терминологији, нашим међународним односима и разним другим факторима.

Али у овим разговорима који наши људи данас воде о свом језику и правопису, ја сматрам да је питање имена нашег језика од далеко мање важности него што је питање једног говора (екавског) и једне азбуке (латинице). За ово последње питање услови сазревају или су већ сазрели, док за оно прво нису; постоје могућности за реализацију нашег јединственог књижевног језика, али, како се мени чини, засад не постоје за јединствено име тог језика.

Сматрам да треба поздравити иницијативу Уредништва *Летописа Матице српске* да се заподене разговор о нашем језику. Што се мене тиче, ја изјављујем да бих радосно поздравио екавску латиницу сутра у нашем књижевном језику.

Било би погрешно сматрати да се ово питање може преконоћ решити. Не. Напротив. Као што сам већ рекао, о свему треба добро размислити, изнети пред наше радне људе мишљења наших научних и јавних радника у облику који је њима доступан, припитати радне људе шта они мисле о свему овоме итд., па тек онда доносити одлуку. Колико је ово озбиљно питање, види се и из напора Срба и Хрвата да га реше у току последњих сто година. Они су то чинили зато што су осетили да су језичке и правописне разлике међу њима штетне за њихово зближење, развитак и просперитет. Ако се има у виду рад Вука Караџића, Људевита Гаја и других, затим књижевни договор, разне анкете, НОБ итд., — онда се мора признати да су они на поменутом пољу постигли велики успех. Али питање није докраја решено и остало је да га решавају и реше наредна поколења кад се за то појаве могућности.

Ја сам, дакле, свестан да решење постављеног питања неће бити обичан посао, већ револуционарни културни догађај који ће имати далекосежне позитивне последице на српско-хрватско-црногорском тлу, а тиме и у нашој земљи уопште.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 129 ДЕЦЕМБАР 1953 Књ. 372, св. 6

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

D-r. Josip Smodlaka

UREDNIŠTVU LETOPISA MATICE SRPSKE U NOVOM SADU

Rado se odazivam pozivu Letopisa Matice srpske, da kažem što sada mislim o pitanju zajedničkog književnog jezika za Srbe i Hrvate. U glavnom mogu da se pozovem na ono što sam o ovom predmetu rekao u sličnoj anketi koju je godine 1912-e vodio slovenački časopis Veda. Kao što sam onda pisao, tako cenim i danas — deleći mišljenje bez sumnje velikog broja dobrih Hrvata i Srba, da bi sa svakog gledišta bilo korisno za ova dva bratska naroda da imaju jedan te isti književni jezik, jednak u govoru i u pismu. Kao onda, tako sam i danas ubeđen da se potpuno izjednačenje književnih jezika, srpskoga i hrvatskoga da provesti samo putem kompromisa, i baš takvog po kojemu bi se srpski jezik (ekavskog izgovora) pisao hrvatskim slovima (Gajevom latinicom). Ovakav zajednički srpskohrvatski književni jezik imao je za sebe dva prvoklasna autoriteta: na jednoj strani stegonošu srpske nacionalne omladine, Jovana Skerlića, koji je sam predložio taj oblik zajedničkog jezika, a na drugoj Antu Starčevića, najizrazitijeg predstavnika hrvatskog nacionalizma, koji je, kod svojih pravopisnih osebina, pisao ekavski i, dakako, latinicom. Ekavsko narečje kao i latinska slova imaju za sebe i stvarne prednosti, naročito ispred obratne Vukove kombinacije (ijekavskog narečja pisana ćirilicom). Kako je latinica, otkad njome pišu gotovo svi evropski i svi američki narodi, postala opće pismo civilizovanog sveta, tako je u našem narodu ekavski izgovor brojem pretežniji od svih drugih narečja. Ekavskim narečjima govori, naime, dobra većina Srba i skoro polovina Hrvata (svi kajkavci, severni čakavci i podravski štokavci). Pored toga, ekavci su i svi ostali Južni Sloveni (Slovenci, Makedonci i Bugari). Ekavsko je pisanje naročito kraće, a i lakše od ijekav-

текста. Али она моли учеснике да не прелазе оквир од 15 штампаних страна часописа.

Редакција је свесна чињенице да осим позватих има велики број књижевника, уметника, културних и јавних радника који би могли и имали шта да кажу о проблемима наведеним у писму. Она стога овим путем подвлачи да ово није затворена анкета и да је добро дошло учешће свих оних који о наведеним питањима имају шта да кажу. Редакција ће и ове одговоре доносити редом којим буду стизали, уколико, по њеној оцени, они буду доприносили осветљавању постављених питања.

J. Vuković

OSVRT NA DANAŠNJE PROBLEME NAŠEG PRAVOPISA

Naš problem ujednačavanja dvaju u izvesnoj meri različitih pravopisa i stvaranja jednog jedinstvenog pravopisa — nije ni ranije bio, niti je danas lak za rešavanje. To je poznato svakome onome ko pokuša da nađe načina da se u tome reše osnovna sporna pitanja. Na jednoj strani su težnje i naše potrebe da što pre dođemo do j e d n o g pravopisa, sa njegovim utvrđenijim i doslednije izgrađenijim normama, a na drugoj strani sto'e prepreke, koje, ako i nisu nesavladljive, zahtevaju i napornog rada i dobre volje za sporazumevanje, — i, što je najvažnije, zahtevaju dobrog smisla za određivanje kriterija i za usklađivanje pravopisnih normi sa osnovnim principima našeg u osnovi fonetskog, izrazito fonetskog pravopisa, i na jednoj i drugoj strani (i na svim stranama gde se javljaju nesuglasice u pojedinim krupnijim i sitnijim pitanjima). Pored toga što osnovu naših pitanja u vezi sa stvaranjem jedinstvenog pravopisa čine razlike između srpskog i hrvatskog pravopisa (u izvesnoj meri bolje rečeno razlike pravopisa u beogradskoj i zagrebačkoj zoni po pretežnosti kulturnih uticaja), postoje u svakoj od ovih dveju zona krupnije i sitnije nesuglasice. Stručnjaci za jezik nisu uvek i u svačemu našli jednaka rešenja za sva pravopisna pravila, književnici i drugi javni radnici, nekad s pravom a nekad neopravdano, ne prihvataju stručnjačka rešenja pojedinih pitanja. I sve to jedno s drugim stvara teškoće, dovodi do oštrog isticanja suprotnih gledišta, uzbuduje duhove, razbuktava strasti. Stvaranje jedne zagušljive atmosfere, kakvu smo mogli osetiti u skorašnje vreme, u našoj dnevnoj

štampi najviše, u književnim časopisima, na usmenim diskusijama, nikako ne pogoduje zahtevima da se što pre i što sigurnije donose konačna rešenja, da što pre dobijemo pravopis i s jedinstvenijim i u isto vreme sa trajnijim propisima.

Naš fonetski pravopis nosi sam sobom prednosti u tome što je njim, kao takvim, olakšano kulturno podizanje širokih narodnih slojeva. Osnovna pismenost i uvođenje u pismenost je kudikamo savladljivije u našim prilikama nego u prilikama gde se ljudi služe ustaljenim „etimološkim" pravopisom, sa nekad ogromnim razlikama između književnog izgovora reči i njihova načina pisanja. U današnjem našem društvenom životu to dobija i poseban značaj. Za današnje doba demokratizacije kulture i bržeg opšteg kulturnog razvitka Vukova osnovna načela i njegovi radikalno rešeni i utvrđeni principi fonetskog pravopisa od neocenjive su vrednosti. Ali, na drugoj strani, kao što je to u skorašnje vreme isticano, fonetski pravopis pretstavlja velike teškoće kad se ode dalje od osnovnih principa, kad se hoće da se u pojedinostima izgrade kriteriji za određivanje i uskladivanje propisa. Stvari stoje mnogo složenije nego što mnogim ljudima izgleda kad se radi u smislu ujednačavanja i usavršavanja našeg fonetskog pravopisa i kad mu se i u celini i u pojedinostima hoće da dâ što jednostavniji i što usklađeniji oblik. A za pravopis koji treba da bude što trajniji i koji neće svakoga časa izazivati trzavice, koji nas neće potsticati svakodnevno da ga revidiramo i menjamo, potrebno je da on definitivno dobije takva svojstva, — to treba danas naglasiti, i neće biti nikad suvišno da se to istakne. O rezultatima do kojih se dospeva u fonetici, u fonologiji, u morfologiji, pa i u sintaksi, u izgrađivanju našeg fonetskog pravopisa se mora voditi računa. U mnogočemu, da bi se zadovoljili osnovni principi i da bi se pojedinosti u pravopisnim normama dovele u sklad, potrebno je više analize jezičkih pojava. Otuda kod nas vrlo često proističu i mnoga neslaganja i mnoge diskusije, dok se kakva pravopisna novina u praksi potpuno uzakoni i dobije potpunu primenu. Utvrđene tradicije u načinu pisanja opiru se izmenama pravopisnih normi često i kad su te izmene na svome mestu, i kad su ih izazvale potrebe radi usavršavanja, koje i pravopis zahteva kao i svaka druga oblast kulturnog života.

Eto tako i mi danas, iako se možemo pohvaliti prednostima našeg fonetskog pravopisa, imamo velikih teškoća, ne samo da stvorimo jedan jedinstven pravopis i da pomirimo gledišta Zagreba i Beograda nego i da u ma kojoj od dveju kulturnih sfera postignemo potrebnu jedinstvenost. I zbog toga su danas otvorena mnoga pitanja u pojedinostima za izgrađivanje jedin-

stvenog pravopisa na kojem bismo se mogli složiti i koji bi mogao biti ozakonjen i u praksi primenjen za jedan duži period.

Na jednoj strani, hteo bih da naglasim da je potrebno razbijati ukorenjeno mišljenje kako je određivanje pravopisnih pravila stvar više običnog dogovora nego stvar pronalaženja i utvrđivanja principa i kriterija na kojima će se u logičnoj doslednosti zasnivati i koordinirati pravopisne norme. Fonetski, osnovni princip našeg pravopisa u tom smislu isključuje umnogome običnu konvencionalnost, koja je više dopuštena u pravopisima drugoga kakvoga tipa. To je samo po sebi jasno. Tim samim jasno je i to što je u našem sistemu pravopisa u mnogo slučajeva teže doći do potpuno ustaljenih i ustaljenijih propisa. — To opet ne znači, na drugoj strani da istaknemo, kako u našem sistemu pravopisa svaki čas treba menjati stvari i kako stalno moramo voditi rat za novine u pravopisu. — Ja u današnjem stadijumu razvitka našeg pravopisa, i pred današnjim zahtevima i potrebama za stvaranjem jedinstvenijeg pravopisa, pretpostavljam rad na proučavanju svih spornih pitanja u njemu, i svih onih pitanja koja danas-sutra mogu biti sporna. Mesto za takav posao su, po mom mišljenju, naši stručni časopisi i sve publikacije koje mogu dati prostora za stručna raspravljanja o jeziku. Učešće u diskusijama, ma gde se one vodile, treba da je obezbeđeno i stručnjacima za jezik, i književnicima, i svim javnim radnicima, koji, prema svom znanju i umeniu, mogu koristiti pravilnom usmeravanju diskusija. Pored svih znanja i sposobnosti sticanih u teoretskoj lingvističkoj literaturi, jezičkom osećanju treba u ovom poslu priznati važnu ulogu. A tu treba da se mere snage i sa literarnog i sa lingvističkog područja. Stručnjaci za jezik, razumljivo je, imaće uvek glavnu reč u podrobnijoj analizi jezičkih činjenica potrebnih za rad na pravopisu, u formulacijama pravopisnih normi, ali njihov postupak mora da se zasniva i na osećanju onih koji neposredno stvaraju i izgrađuju književni jezik, — a to su u prvome redu književnici.

U nas se, suprotno onome kako bi stvari trebalo da idu, često u diskusijama o pravopisu stvaraju dva fronta. Književnici i drugi javni radnici, nezadovoljni rezultatima koje im pružaju pojedini stručnjaci ili uži krug stručnjaka za jezik, nastupaju sa žučnim napadima, često osuđujući i ono što valja i ono što ne valja u pravopisnim propisima koji se od stručne strane predlažu. U iskaljivanju jeda, kad to preuzme maha u diskusijama kakve su diskusije u poslu ove prirode, stradaju argumenti, oni ostaju u pozadini, oni se u najviše mahova i ne traže. U preteranim napadima na prof. Belića, kakvi su se mogli čuti povodom njegova skorašnjeg izdanja P r a v o p i s a, naročito u usmenim i javnim diskusijama, ispuštalo se iz vida

šta je pozitivno učinio prof. Belić u svom dugogodišnjem radu na pravopisu, čemu je on posvetio dobar deo svog mnogostrukog posla na nauci o jeziku. Sve to neće ići, naravno, na uštrb glasa koji je prof. Belić sebi dosad obezbedio na naučnom polju ni izbliza toliko koliko može ići na štetu same stvari o kojoj se raspravlja. Da se o izvesnim pravopisnim odredbama prof. Belića može i da treba o njima diskutovati, to je i samo po sebi razumljivo. I stručnjaci za jezik i drugi javni radnici daće tu opravdanih primedaba, o kojima se mora voditi računa ako hoćemo da sporna pitanja svedemo na što manju meru. Ali je potrebno i opravdane primedbe snabdeti argumentima, — i opravdane primedbe često neubedljivo deluju kad se one sa istom žestinom iznose kao i primedbe bez ikakvog osnova, ili zasnovane na vrlo labavim kriterijima. U tom slučaju se stvara zamagljena atmosfera u kojoj se teško može izići na kraj sa ovakvim problemima pred kakvim u ovoj prilici stojimo. Koliko nije dobro da se po svaku cenu brani ono što opravdano podleže kritici, što neminovno izaziva kritiku, isto je toliko štetno po svaku cenu napadati i ono za što ljudi nisu pripremljeni da se argumentima služe u osuđivanju.

Mi imamo dosta u tome iskustva kako novine u pravopisu teško u praksi prodiru, a kako one, ako su principski dobro zasnovane, ipak osvoje sebi mesto i u praksi. Ja bih ovde, ilustracije radi, pomenuo koji slučaj pravopisnih odredaba u vezi sa novijim proučavanjima fonetskih pojava u našem jeziku. Naši zvanični pravopisi se slažu u načinu pisanja primera u nominativu plurala sa glasovnom redukcijom — p r e c i, o s t a c i, prema p r e d a k, o s t a t a k, i sl., što je svakako i prirodno da se piše u duhu našeg osnovnog fonetskog principa. Dugo su se ljudi u praksi opirali ovakvom pisanju ovih glasovnih oblika, dugo su stručnjaci morali objašnjavati stvari da to tako treba da bude. Pa ipak ovakav način pisanja je pobedio i pisanje p r e t c i, z a d a t c i je potpuno preživelo. Nađe se kao arhaična pojava u današnjem našem načinu pisanja, i gotovo na prste se mogu izbrojati ljudi koji danas tako pišu, držeći se zastarele tradicije. Ja nikad ne sumnjam, ako se koji pravopisni problem dobro reši u krugu stručnjaka, ako je nađen zdrav kriterij na kome se rešenje zasniva, da stvari i u praksi neće uspeti. Vreme će i u praksi uvek obezbediti pobedu pravilnom rešenju pravopisne norme, kao što je u ovom našem slučaju obezbedilo pravopisne oblike p r e c i, z a d a c i i sl. Svi se mi — da uzmemo još jedan slučaj iz nedavne prošlosti — dobro sećamo koliko su se izvesni krugovi opirali načinu pisanja p r e t s e d n i k, p r e t s t a v a i sl. (jednačenje glasa d u prefiksu ispred bezvučnog suglasnika), kad je u svoje vreme prof. Belić uneo i ovo

u svoje pravopisne norme, i kad je to prihvaćeno od stručnjaka i za naš zvanični pravopis. Mnoge redakcije književnih časopisa, raznih edicija, literarnih kolekcija i sl. nisu htele ni da čuju šta o primeni ovog pravopisnog propisa, javno se ustajalo u štampi protiv ove novine u pravopisu, koja je za naš način pisanja stvarno u svoje vreme bila neobična novina. Pa ipak danas u beogradskoj kulturnoj sferi i pisanje p r e t s e d n i k, p r e t s t a v a ne pretstavlja više kakav problem. Teško može biti reči i ovde o vraćanju unazad. Način pisanja p r e d s e d n i k, p r e d s t a v a opet je jedan preživeli arhaizam, koji se na ovoj strani podržava od sasvim malog broja starijih ljudi. U to se nije teško uveriti kad ma gde zavirimo u naše današnje listove i publikacije. Ostaje još samo pitanje da se ovoj pravopisnoj odredbi prilagodi i zagrebačka kulturna sfera, ili da za koje vreme jedan i drugi način ostanu još kao diferencijalne oznake srpskog i hrvatskog pravopisa.

Izvesna pitanja, kao što vidimo, pokreću stručnjaci i rešavaju ih, uglavnom nezavisno od prethodne prakse, i protivno tradicionalnim pravilima i tradicionalnom načinu pisanja; i rešavaju ih stvarno u smislu usavršavanja pravopisa i u duhu njegovih osnovnih principa. Na drugoj strani, opet, reviziju pravopisnih normi nameće praksa, u praksi će je često ozakoniti izvestan broj pisaca koji, vođeni dobrim jezičkim osećanjem, idu mimo pravopisnih propisa, — a stručnoj strani ostaje da analizom jezičkih pojava utvrdi stvari i zvanično, tako da kažemo, prizna ono što je praksa manje-više ozakonila. Ja bih i za ovaj slučaj naveo koji primer. U pravopisnim pravilima za ijekavski izgovor stajalo je nepokolebljivo utvrđeno pravilo da se refleks dugog „jat-a" i u prefiksu prȅ, u skladu sa osnovnim pravilima za ijekavsko pisanje, piše sa i j e: p r i j e p i s, p r i j e l o m, p r i j e l a z i sl. Tako je i Vuk pisao, tako su to propisivale gramatike i pravopisna pravila da se piše, tako su se glasovni oblici ovih reči prenosili iz rečnika u rečnik našega jezika. Ali su, mimo svega toga, mnogi ijekavski pisci po svom jezičkom osećanju pisali, i u novije vreme sve više, p r e l o m, p r e p i s. p r e l a z. Po njihovu jezičkom osećanju to je došlo zato što se ovi glasovni oblici ovako i govore na velikom prostranstvu ijekavskih govora i što je izgovor p r e l o m i sl. običniji na ijekavskom terenu nego p r i j e l o m, i što je, na kraju, bilo i dovoljno glasovnih uslova da to tako bude. I šta je ostalo stručnjacima nego da taj glasovni oblik ove kategorije réčī usvoje i da mu obrazlože pravo na život u književno pravilnom izgovoru ijekavskog narečja. Možemo se mi stručnjaci slagati ili ne slagati danas u ovom pitanju, možemo propisivati jedno ili drugo, ili i jedno i drugo, naporedno i p r i j e l a z i p r e-

laz, odlučujuću reč će imati savremeni ijekavski pisci koji su svoje jezičko osećanje odgajili na čisto ijekavskom terenu. A ta odluka će pasti, možemo biti potpuno sigurni, u korist oblika prelom, prelaz i sl.

Eto na koji se sve način razvijaju procesi u izgrađivanju našeg pravopisa. I toga će uvek biti, i kad se naš pravopis više ujednači i kad se on više ustali, samo tada naravno u mnogo manjoj meri, i kad se već do toga dođe, sasvim u neznatnoj meri. Ne možemo zamisliti kakav statičan period ni u razvitku našega pravopisa (kao što ga ne može biti ni u razvitku jezika) kad će pisci sasvim pasivno se odnositi prema jedanput za svagda datim propisima u pravopisu, i kad ih zdravo jezičko osećanje neće terati da se samo sobom po štošta menja i u pravopisu. Mi možemo, oslanjajući se na savremeno stanje nauke o jeziku, podvrći kritici naša današnja pravopisna pravila i našu današnju praksu, i na osnovu podrobnijih analiza izvršiti temeljitiju reviziju onoga što se dosad uradilo na izgrađivanju pravopisa. Kad kroz taj proces rada prođemo, imaćemo mogućnosti da damo u dobroj meri ujednačen, i u dobroj meri ustaljen, pravopis, da će nam posle toga biti potrebno vršiti minimalne korekcije, koje nikako neće uslovljavati potrese, i ustalasavanje duhova, kakvo danas imamo čim se pokrene diskusija o pravopisnim pravilima.

Pravopisne norme kad se one daju kao nove, bilo da je njihovo određivanje potstakla praksa, bilo da ih i nezavisno od toga pripremaju stručnjaci, najsigurnije su obezbeđene kad im prethodi analiza i dublje proučavanje jezičkih pojava za koje su date norme vezane. Ja bih se povodom ove konstatacije osvrnuo na pitanje logičke interpunkcije. Danas se često čuje glas protiv izmena koje je prof. Belić za upotrebu zapete uneo u novo izdanje svoga Pravopisa. I ovde se neopravdano ustaje protiv onoga što je kod prof. Belića u ovom izdanju kao novina dobro postavljeno i što je, po mom mišljenju, ponajbolje. Ustaje se protiv onoga što je pre toga stručno dokumentovano na jedan način koji može lako odoleti svakoj kritici (vidi prvu svesku poratne serije Našeg jezika u Beogradu). Ako logička interpunkcija sama po sebi ima svoje prednosti u odnosu na gramatičku i u odnosu na upotrebu zapete na principu pauze u rečenici, onda je bilo neophodno da ona dobije i u pojedinostima pravila koja mogu odgovarati savremenom stanju posmatranja složene rečenice i njenih delova. Ni profesoru Beliću ni kom drugom stručnjaku nije teško dokazati da ranije pravila za upotrebu zapete u ponekim pojedinostima nisu odgovarala osnovnom principu logičke interpunkcije. Hoće li se kod nas dalje na koje vreme održavati uporedo i gramatička i logička interpunkcija, i hoće li i jedna i druga i dalje služiti, pored

drugih svoistava, kao obeležja za beogradski i zagrebački način pisanja, nije to, po mom mišljenju, toliko važno koliko je važno to da na jednoj strani dobijemo primenu osnovnih principa logičke interpunkcije. Da dobijemo takvu primenu u kojoj logička interpunkcija može pokazati sva svoja preimućstva, što joj u budućnosti može i obezbediti pobedu. Kad se kod nas i u srednjoškolskoj nastavi složena rečenica bude obrađivala kako treba, po međusobnim odnosima delova, po međusobnim intonacionim odnosima prostih rečenica u složenoj, onda će otpasti i onaj razlog po kome je otežano snalaženje u primeni pravila za logičku interpunkciju. — Kad je reč o interpunkciji na osnovu osećanja pauze u rečenici — i kad ne vodimo računa o tome koliko je njeno opravdanje i teoriski labavo zasnovano — proizvoljnost njene primene kod pojedinaca najbolje pokazuje koliko se ona malo može uzeti u obzir kad hoćemo rad na usavršavanju našeg pravopisa. — U jednoj skorašnjoj pripoveci Ive Andrića ja sam mogao primetiti upotrebu zapete koja, osim kakve omaške, do u tančine odgovara stvarima kako ih je postavio prof. Belić. Detaljnijom analizom teksta ovo bi se sasvim lepo moglo dokumentovati. U tome se može osetiti i stilska vrednost interpunkcije kod ovoga i inače priznatog stiliste. A ovo je došlo, svakako, po piščevu jezičkom osećanju, po potrebama stilskog nijansiranja u izrazu, čemu je i zapeta tako dobro mogla poslužiti. Dobro jezičko osećanje književnika i dobra stručna analiza jezičkih pojava i ovde su se našli u odgovarajućoj podudarnosti. Opet u jednom posebnom vidu se očitovala potrebna saradnja između stručnjaka za jezik i književnika.

Prodiskutujmo ozbiljno, sa svim potrebnim stručnim znanjem i sa potrebnim osećanjem jezika, sa svom potrebnom savesnošću i odgovornošću, o stvarima koje su u dosadašnjem našem radu na pravopisu našle dobra rešenja, takva da ih možemo ozakoniti. A na drugoj strani stoje dosadašnje naše pravopisne odredbe za koje se to ne može utvrditi. Za mnoštvo novih odredaba u ma kom od dosadašnjih naših pravopisa nije učinjena prethodna priprema, a druge odredbe za koje bi se s pravom čekalo na izmenu čekaju nedirnute. Za ovakve slučajeve ja bih se mogao osvrnuti na po koje pitanje u vezi sa pisanjem složenih reči i složenih izraza („odvojeno i sastavljeno pisanje reči"). U mnogim pojedinostima i propisane norme prof. Belića ovde stoje očito u suprotnosti s osnovnim kriterijima. Ako, recimo, đak postavi pitanje svom nastavniku zašto je pravilno napisati u s t v a r i, n a ž a l o s t (sastavljeno, — i jedino tako) a, na drugoj strani, b e z s u m n j e (rastavljeno), ja ne znam kakvo obrazloženje ovde nastavnik može dati u pri-

log Belićeva načina pisanja. Na semantičkoj osnovi ovde ne može biti razlike između izraza da bi se na njoj zasnivalo njihovo nejednako pisanje; ja ne bih mogao pokušati da dokazujem da je reč s t v a r ovde izmenila svoje značenje — u krugu onih značenja u kojima se može kretati — više nego reč s u m n j a u datom izrazu (uporedi: u s t v a r i to znači...: s t v a r je u tome što... i: b e z s u m n j e stvar tako stoji — i sl.). — Nekad se ustajalo protiv propisa da se dopusno i a k o piše ovako a ne rastavljeno, danas se ljudi ne opiru da se i m a d a piše zajedno, ali osnovni princip, ovako doslednije sprovođen, zahtevaće i pisanje i t o, mesto i t o (pred nabrajanjem i sl.) kako svi pišemo. Sve ovo zahteva šire analize semantičke vrednosti složenih reči i izraza da se stvari ne bi rešavale na parče. Na ovakav način, kad se jasno i određeno koliko se to može učiniti, ne postave granice između kategorija složenih reči i izraza, kad se ne utvrdi preciznije kriterij i doslednija njegova primena, neizbežive su proizvoljnosti u pravopisnim odredbama.[1] U ovom odeljku našeg pravopisa, u odeljku o pisanju velikih slova, u pitanju rastavljanja reči na slogove ima u pojedinostima mnogo pitanja na kojima se treba studioznije pozabaviti i stručnom analizom obezbediti principe i dati im što jednostavniju i što je moguće dosledniju primenu. Osim toga, odeljak u pravopisu koji se odnosi na menjanje glasova i glasovnih grupa zahteva još mnogo stručnog rada, jer izvesni

[1] U ovom odeljku ima poviše, po mom mišljenju, neprihvatljivih pravopisnih oblika medju izmenama koje je uneo prof. Belić u najnovije izdanje *Pravopisa*. Može se na semantičkoj osnovi pravdati da se piše *demirpendžer* (a tako svakako i *demirkapija*), *alajbarjak*, — i sl., ali za upotrebu crtice u složenicama dolazi u obzir svakako i akcenatski oblik, koji u tom slučaju pokazuje u kom je stepenu složenica u procesu srastanja. Kad se kaže: „Složenice načinjene po turskim uzorima trebalo bi pisati zajedno kad god prvi sastavni deo određuje drugi" (str. 31), i kad se navode primeri *demirpendžer*, *ivancvet*, *alajbarjak*, onda smo u nedoumici uzima li se ovde u obzir uopšte i akcenatski oblik ovakvih reči. Pre svega, ove su reči akcentovane sa dva akcenta po najobičnijem našem izgovoru: *dèmir-pêndžer*, *àlāj-barjak*, a nikako kako ih prof. Belić akcentuje u rečniku: *dèmirpēndžer*, *àlājbarjak* (i još je izraziliji akcenat na drugom delu složenice, koji je kod Belića ostao bez akcenta). Bilo da su na turski način postale, bilo da se u njihovu obliku čuva nešto od naše pradavne starine, ovakve reči ostaju sa dva akcenta (kao što je domaća reč spōmēn-plōča), ovde je usko uzeti samo sintagmatski odnos delova. Na koncu, kako treba pisati *kremen-čovek* (u izrazu, recimo: *kremen-čovjeka* ga nema nadaleko), kad je jasno da je i odnos u smislu odredjivanja jednog dela složenice drugim, i akcenatski oblik isti kao u primeru *alaj-barjak*. Evo, ovakve odredbe u dosadašnjim našim pravopisima uvek će dovoditi pisce u zabunu, kad se one daju bez dovoljno obrazloženja, kad se jezički materijal ne podvrgne široj analizi pojava koje su medjusobno usko povezane.

propisi u ovoj oblasti pravopisa su ili neusklađeni ili su preuski za njihovu primenu u svoj širini naše prakse pisanja.

Sve ovo što je ovde rečeno, i što bi se u tom smislu moglo još reći, upućuje, pored ostalog, na to da problemima našeg pravopisa i sistematskom osvetljavanju njegovih principa treba posvetiti više pažnje. Na prvom mestu, ja mislim da u našim kulturnim centrima gde imamo stručne časopise za jezik sa pretežno praktičnom svrhom (Naš jezik u Beogradu, Jezik u Zagrebu, Pitanja savremenog književnog jezika u Sarajevu) u ovim časopisima i drugim stručnim publikacijama treba raščistiti sa mnogim pitanjima. (To ne znači da u izvesnom opsegu i drugde u štampi ne treba diskutovati). Osim toga, u univerzitetskoj nastavi treba dati posebno mesto studioznijem proučavanju savremenog pravopisa u okviru nastave za savremeni naš književni jezik.[1] To sve tek bi činilo pripremnu fazu za stvaranje jedinstvenog (jedinstvenog u kolikoj meri on i tada to može biti) našeg zajedničkog pravopisa. U prebrzim i polovičnim rešenjima, koja bi, svakako, mogla izazivati revizije, ne vidim trajnijeg uspeha u ovom poslu.

Tek posle sigurnih rezultata do kojih bi se došlo na ovakav način, po mom mišljenju, može se izići sa zahtevima da se, preko odabranih kolektiva, komisija, ili kako će se zvati takva tela, donese naš pravopis kakav bismo želeli. Tek tada se može očekivati lakše sporazumevanje, više ćemo imati uslova za dogovaranje, i posao bi mogao ići bržim tempom. Ako se tako proces oko pravopisa bude razvijao i ako se u svemu tome bude pokazivala dobra volja, definitivna izrada našeg pravopisa može računati na bolji prijem i na zadovoljstvo budućih pokolenja, kojima u tom slučaju ne bismo ostavili mnoge nerešene probleme u ovoj oblasti kulturnog života.

U svemu ovome kod ljudi koji su pozvani da u poslu učestvuju treba da preovlađuju momenti lingvističkog karaktera, s jedne strane, i smisao za praktičnu namenu dela na kome se radi, s druge strane. — dalje, treba imati uvek u vidu opšte interese naše zajednice, sve ovo, jedno, drugo i treće, jedno s drugim u potrebnom skladu. Naša današnja zajednica, jedinstvena po strukturi društvenog života, ima uslove što ih pre nismo imali da se i ovi poslovi uspešnije obavljaju — bez bo-

[1] Univerzitetska nastava treba da i u ovoj oblasti nauke o jeziku osposobljava stručnjake da samostalno rasuđuju o problemima, da i sami učestvuju u rešavanju pravopisnih pitanja. Dosada se ona malo pokazivala kao takva. Naš današnji srednjoškolski stručnjak obično je pasivan u ovoj oblasti svoga rada: on kruto prima s jedne, druge ili treće strane autoritativno date propise, retko se oslanjajući na sopstveno rasuđivanje u prilog koga od prihvaćenih stavova, i retko kad ostavljajući slobodu da se štošta piše na jedan ili drugi način (i kad se to dosledno čini).

jazni da će se pitanja rešavati štetno po nacionalne i regionalne interese. Spremnost na odlučne poteze, koji će kidati sa suvišnim tradicionalnim opterećenjima, i ovde se na prvome mestu traži.

Prilike našeg današnjeg društvenog i nacionalnog života pokazivale bi zrelost i za uklanjanje najkrupnijih razlika između zagrebačkog i beogradskog pravopisa. Treba samo da sazrevaju i da dovoljno sazrenu i ljudi koji taj posao imaju pred sobom — sporazumno da ga svrše. Kako god se stvari razvijale i koliko god to bude trajalo, sve razlike između hrvatskog i srpskog pravopisa koje pretstavljaju stvarnu teškoću problema mogu se svesti na manji i sasvim mali broj pitanja. Interpunkcija, logička i gramatička, transkribovanje stranih vlastitih imena i izvesnih opštih imenica (po tuđem načinu pisanja ili po domaćem izgovoru) i, na koncu, pisanje futura — p i s a t ću i p i s á ć u i, uz to, n e ću i n e ću. — Dok imamo i dva pisma, ćirilicu i latinicu, i dva narečja, ekavsko i ijekavsko, dve interpunkcije mogu i ostati naporedo, a da to toliko mnogo ne smeta jedinstvu pravopisa. Drukčije stvar stoji sa transkribovanjem tuđih reči. I jedan i drugi način, sproveden do krajnje doslednosti, ima svojih nezgoda. Ali jednostavnost i duh našeg fonetskog pravopisa upućivao bi više na beogradski način pisanja, ali bez krutosti u pravopisnim propisima. Bilo bi u interesu naše opšte kulture da knjiga štampana u Zagrebu bude što pristupačnija u svim našim krajevima, — toj svrsi i služe opšti principi našeg pravopisa (kad je samo o pravopisu reč). A u mnogim slučajevima ona danas nije takva i zbog nefonetskog transkribovanja tuđih reči. Onde gde je to potrebno, i prema prirodi štampanog teksta koliko je to potrebno (naučne publikacije i sl.) tuđa reč na takav način pisana može da dođe i na jednoj i na drugoj strani (nekad možda samo u zagradi pored fonetskog načina pisanja). Pravopisna pravila mogu za to dati samo opšta uputstva koja bi omogućavala više elastičnosti u praksi. Po mom mišljenju, i za hrvatsku i za našu opštu kulturu ovu stvar bi bilo najbolje u tom smislu rešavati. Svi razlozi koji bi protiv ovakvog postupka govorili (a njih može biti u manjoj ili većoj meri) ne bi se mogli meriti sa našom potrebom da knjiga, i uopšte pisana reč, namenjena opštem obrazovanju, u našem današnjem kulturnom životu naročito, bude što pristupačnija i našem prosečno pismenom čoveku. — Da se zadrži način pisanja p i s a t ću i n e ću, mogu opravdavati razlozi specijalno hrvatske duge tradicije, a mnogo manje lingvistički razlozi na kojima bi trebalo ovu pravopisnu osobinu uskladiti sa opštim principima našeg pravopisa.

Sve druge razlike beogradskog i zagrebačkog načina pisanja, prema onome kako se one propisuju u pravopisima, većinom ne nose obeležje čisto hrvatskog i srpskog načina pisanja.[1] Na jednoj strani se propisuje čovječji ili čovječiji i sl. (jedno i drugo) a na drugoj samo čovječji. Zar se mirne duše ne bi moglo ovo ujednačiti u smislu čovječji — i na jednoj i na drugoj strani? Uklonio bi se i po beogradskom načinu pisanja jedan pravopisni dublet, onde gde on stvarno i nije potreban. Dalje, na jednoj strani je stanbeni i stambeni i sl. a na drugoj samo stambeni. I ovde se sasvim lepo, baš u duhu fonetskih principa, može uzeti samo jedan način pisanja — stambeni, opet u korist zagrebačkog pravopisa. Isto tako moglo bi se rešiti i pitanje pisanja pridevskih glasovnih oblika istorijski i istoriski bez mnogo štete po opšte principe, u korist današnjeg jednog ili drugog načina pisanja. U načinu upotrebe velikog slova u mnogim sitnim pitanjima treba da odluči analiza jezičkih fakata na račun i beogradskog i zagrebačkog današnjeg pravopisa (negde i jednog i drugog a negde samo jednog), pa će i u tome razlike biti izglađene.

Najzad, u smislu onoga što je gore rečeno, ako to ne može drukčije biti, neće isuviše mnogo smetati da se još koje vreme piše predstava i sl., na jednoj i pretstava na drugoj strani, kao pravopisni dubleti. — U ostalom, ja mislim da ne treba isuviše mnogo zazirati ni od dubleta u pravopisu. U fonetskom pravopisu koji se zasniva na živom izgovoru, po prirodi stvari, njih mora biti. I u ponečem je bolje da ih ima nego da vlada kruta ukalupljenost. Mi imamo mnoštvo dubleta u gramatičkim oblicima, gde stvari ne možemo svoditi na samo jednu normu, pa nam ipak to mnogo ne smeta. Dublete i u pravopisu i u gramatici treba svoditi na što manju meru, razume se, ali ne po svaku cenu, gde dobar književni izraz to ne opravdava, kad je reč samo o gramatičkim dubletima.

Najzad, da samo napomenem nešto i o pitanju jednog jedinstvenog pisma i jednog jedinstvenog književnog narečja, što se ponovo iznosi u javnosti na dnevni red. Pokušaj da se usvoji jedno književno narečje na Bečkom dogovoru, pre nešto više od sto godina, nije uspeo, iako je za ono vreme moglo izgledati da ima prilično izgleda za to. O jedinstvenom pismu nije se tada još govorilo. — Pitanje usvajanja ekavskog narečja i latinice vrlo je složeno, i danas, i bez obzira što su u ranijim prilikama pokusaji za to propadali. Na jednoj strani da se tako uradi, imali bismo veliku prednost za lakše rešavanje

[1] Vidi podrobnije o tome kod M. Stevanovića u *Našem jeziku* za 1953 god., str. 149—170.

ostalih krupnijih problema u razlikama između hrvatskog i srpskog pravopisa. Kad bi se ljudi na jednoj i drugoj strani rešili da se ovde liše tradicija, kruti tradicionalizam kao da bi bio u korenu potsečen. Ali ovde nemaju da kažu svoju reč samo Hrvati, na jednoj, i Srbi sa Crnogorcima na drugoj strani, nego, kad je reč o narečjima. i dobar deo Srba i Crnogorc treba da se odreknu u književnosti svoga narečja. Osim toga, pitanje je šta na to mogu reći posebno književnici ijekavci i koliko je za njih prihvatljivo isključivo ekavsko narečje u poeziji i umetničkoj prozi.

Đuza Radović

ANKETA LETOPISA MATICE SRPSKE

Anketa Letopisa Matice srpske, ako naiđe na dovoljno širok odziv, smatram da će biti vrlo korisna. No ipak značaj te ankete, kao ni ma koje druge, ne treba precenjivati. Ali i pored toga pametno vođeni razgovori o tim pitanjima mogu biti od značaja i mogu dovesti do uticaja i na to kako će se kod nas pisati.

Mislim da je mnogo važnije stalno kritički pratiti ono što se piše i prevodi kod nas, bilo u Beogradu, bilo u Zagrebu ili gde drugde na području srpskohrvatskog jezika i ukazivati na sve što baš u jezičkom smislu bilo po čemu, negativno ili pozitivno, zaslužuje da se na njega skrene pažnja.

Iz mržnje na filološku kritiku i filologe, književna kritika često u tolikoj meri zanemaruje i potiskuje u deseti plan pitanje jezika književnih dela da — baš samim tim — čini ono što je htela da izbegne: ostavlja jezik filolozima i gramatičarima da se samo oni o njemu staraju. Smatram da književni časopisi i listovi moraju više razvijati i više negovati i tu stranu književne kritike. I to iz više razloga, ne samo iz onih koji dolaze u obzir za ovu anketu.

Mnogo puta — kad se rđavo piše — piše se tako iz neznanja ili iz pogrešnog, površnog, olakog i nemarnog odnosa prema jeziku kao i pod štetnim uticajem nekog stranog jezika ili rđavih uzora. Tu se katkada dolazi čak dotle da se stvaraju i čitave teorije koje na neki način pokušavaju da opravdaju takvo stanje. Koliko se u tome može otići daleko dobre primere mogu nam pružiti baš izvesni prevodi koji dovode skoro do potpunog obesmišljavanja originala. Još gore je, čini mi se, kad se, bilo iz kojih razloga, takvo slabo, mutno, usiljeno, na razne

načine zakukuljeno i zamuljeno pisanje pokušava proglasiti nečim modernim, savremenim, pa čak i našim novim izrazom, ili pak, opet, nečim što bi bilo h r v a t s k o, a ne s r p s k o jezičko obeležje, ili obrnuto.

Eto, o tome, mislim, treba govoriti. I nije dovoljno da to čini jedan časopis ili jedan list, nego bar većina njih ili bar oni koji imaju najviše uticaja. Tu mogu da učine dosta i sami urednici tih listova kao i objektivna i naučna kritika koju bi ovi listovi stalno negovali. Mi smo imali u prošlosti značajnih pisaca koji baš u tom jezičkom pogledu nisu stajali na visini svojih ostalih vrednosti. Takvih pisaca svakako, makar i u manjem broju, ima i danas. Oni će samim svojim primerom biti slabi učitelji. Ali ima, i to veći, znatno veći broj onih pisaca koji i u ovom, jezičkom pogledu mogu biti uzori. To treba i u književnoj kritici o tim piscima isticati.

Piši h r v a t s k i ili s r p s k i, samo piši d o b r o pa će to biti i hrvatski i srpski. Loš jezik i slabo pisanje ili prosto neznanje jezika ne treba zaklanjati ničim, još manje je dozvoljeno to pripisivati svojstvima hrvatskog ili srpskog jezika. Stvari treba nazivati pravim imenima i neznanje i slabo pisanje imenovati onim što jesu, a ne to proširivati na celu strukturu jednog jezika ili takve pojave ubrajati u svojstva samog jezika, bilo hrvatskog, bilo srpskog.

Već po onome što sam gore rekao moglo se videti da je za mene srpski i hrvatski, van svake sumnje, jedan jezik i pored dva imena. On je to postao ne samo od početka 19 veka, od Vuka i Iliraca, nego on je to bio i mnogo pre, čitavim vekovima pre toga. Nacionalno osećanje je pored svih istoriskih uslovljenosti u priličnoj meri još i stvar subjektivnog osećanja. Jezik je, uz sve uslove razvoja i promenljivosti, objektivno stanje i, kao što to pokazuje više istoriskih primera, pripadništvo jednom jeziku ne mora samim tim značiti i pripadništvo istoj naciji. To treba takođe jasno razlikovati da se ne bi dolazilo do zabune i da ne bi čak i dobronamerni ljudi, makar i nehotice, pružali opravdanje raznim špekulacijama i mračnjacima bilo koje vrste. Takvih pokušaja, kao što se zna, bilo je i u nedavnoj prošlosti i srpskog i hrvatskog naroda.

Književni jezik stvaraju pisci. Tu banalnu i ne u svemu tačnu konstataciju činim zbog toga da naglasim veliku odgovornost ljudi od pera. Naročito u jednoj socijalističkoj zemlji, koja svojim obaveznim školovanjem i drugim prosvetnim merama obuhvata celokupno stanovništvo, pisana im reč ima i u jezičkom pogledu velikog uticaja. Iz tog razloga na piscima bilo koje grane, a naročito na književnicima leži znatan deo odgovornosti i u pogledu razvoja živog, govornog jezika i u pogledu povezivanja i međusobnog upotpunjavanja pojedinih narodnih

govora, da i ne spominjemo njihovu odgovornost u pogledu samog književnog jezika.

Ostajući, zbog ograničenog prostora, samo na tim golim i površnim konstatacijama, hoću da istaknem, u zaključku, jednu možda samo teorisku mogućnost. Naime, može se desiti da u jednoj užoj, ograničenoj sredini ili u jednoj posebnoj oblasti pisane reči dođe, bilo iz kojih razloga, do, makar i ne namernih, tendencija koje bi zamršivale i pomućivale izvesno područje opšteg jezičkog toka. U takvom slučaju onda književna i opšte jezička kritika treba da stalnim ukazivanjem na te pojave pomognu da se one otstrane.

Pravilnom razvoju dobrog jezičkog osećanja mogu mnogo doprineti i škole, uključujući tu i sve vrste udžbenika i sve vrste nastavnika. To je, razume se, dug i ne jednostavan proces.

Narečja, azbuke i pravopis — to su posebna pitanja i isto tako značajna. O njima bi trebalo i posebno diskutovati.

Meni izgleda da je sasvim nepotrebno da Srbi i Hrvati imaju dva pravopisa, makar i s malim i najmanjim razlikama. — Sem toga, ja sam i za istočno narečje iz prostog razloga što držim da je na području srpskohrvatskog jezika većina onih koji govore ekavštinom. Slovenci i Makedonci su takođe ekavci, pa samim tim ekavski govor srpskohrvatskog jezika više bi približio ovaj jezik makedonskom i slovenačkom i olakšao uzajamno učenje i poznavanje ovih jezika.

Marko Marković

Mada poodavno, mi smo prije ove imali dvije ankete, V e d i n u i S r p s k o g k n j i ž e v n o g g l a s n i k a, i još dalje — jedan dogovor, bečki. Ankete su, naročito ona druga, zaista osvježile misao o potrebi ujednačenja srpskohrvatskog jezika i njegovog pravopisa, ali im je učinak bio kratka vijeka — čilio je i iščilio zato što nije podržavan, što nije njegovan i organizovano razvijan. Dogovor pak, dosad na žalost jedini u sto i toliko godina, on je postigao takav, stvaran uspjeh da od njega i danas živi jezičko jedinstvo naše. Naši preci su se dogovarali i dogovorili! A mi, još u našim političkim prilikama koje idu svakom pa bi išle i jezičkom progresu na ruku, nismo preduzeli ništa, pa smo čak propustili i najprikladnije vrijeme za ovako važnu reformu — prvo naše savremeno revolucionarno doba, ono poslije 1945 godine.

Zato sam — da odmah kažem — namjesto za anketu, za dogovor. Jer, dogovor — to je: mi nešto hoćemo! a anketa — to je: hoćemo li mi nešto?

Vršeći anketu, tj. vraćajući se na put koji prethodi svakom dogovoru, mi u neku ruku priznajemo da raspravljanje jezičkog pitanja treba da počnemo ispočetka, a to će reći da se prvo obavijestimo o mišljenjima — i to o pojedinačnim, ličnim mišljenjima — i da saznamo: jesmo li u većini načisto o potrebi i sazrelosti uslova pa prema tome i o mogućnosti reforme, i jesmo li unaprijed spremni na odricanja koja treba podnijeti i na odgovornost koju pred narodom i istorijom valja primiti na se. A mi smo tu početnu fazu prešli davno i otada je prevazišli životom i razvitkom srpskohrvatskog jezika — što pokazuje postojeće, makoliko nesvršeno i nesavršeno, njegovo jedinstvo, zatim težnje jezičkih stručnjaka, te književnika i ostalih kulturnih i javnih radnika — kratko da kažemo: pisaca — koje se izražavaju u stručnim raspravama i radovima, u usmenim razgovorima i diskusijama, u čitavoj jezičkoj atmosferi našoj.

Istina, oni dosad nisu ni u jednoj prilici otvoreno izrazili želju za reformom savremenog srpskohrvatskog jezika a još manje poduhvatili se da je počnu i ostvarivati, ali se nisu izjasnili ni protiv nje. To, doduše, još ne znači da su oni za reformu, ali zar i u jednom i u drugom, pa i u onom trećem slučaju njihova riječ nije mogla izostati i zbog ustručavanja, iz oportunizma, s neodlučnosti, zbog bojazni da ne ostanu usamljeni, iz straha pred odgovornošću i sl., pogotovu kad im nisu bila postavljana određena pitanja.

Što se samih pisaca tiče oni su, potstaknuti naročito onom drugom anketom, koja je ustvari samo odgovorila na njihove intimne želje i time im pomogla da se brže odluče, dragovoljno i lično riješili bar pitanja narječja i pisma: jedni su prihvatili latinicu, drugi ekavicu, tako počeli pisati i tako izdavati časopise i knjige. Ta pojava, malobrojna tada, u početku, došla je do pravog i brojnijeg izraza u vremenu između dva rata, osobito odmah u početku. A onda? Onda je te pojave tamo negdje potkraj tridesetih godina nevidom nestalo, ili gotovo — s veoma malim izuzecima — nestalo: jedni su se vratili na ćirilicu, drugi odustali od ekavice i sve je opet poteklo po starom. Takav je bio rezultat ankete i pojedinačnih dragovoljnih odluka.

Pokušajmo da makar i letimično sagledamo kako se to i zašto dogodilo. Zašto su se i oni ne baš mnogobrojni pisci koji su ovu reformu pojedinačno i dragovoljno prihvatili, zašto su se vratili tamo odakle su pošli? Na to vraćanje — pored njihove usamljenosti i osjećanja da plove uz struju, da su prepušteni sami sebi a protiv sebe da su izazvali gotovo čitavu okolinu, pored toga — mislim da su na to vraćanje svakako djelo-

vale političke prilike koje su onda vukle u raskorak i jedne i druge; djelovala je njihova malodušnost iz koje se rodila kolebljivost, a onda i najčešće ničim neograničavana mogućnost da (u takvim prilikama) svak bira po svojoj volji, — ono naše srpskohrvatsko „može i ovako i onako", ali je djelovala i tradicija, djelovale su navike duboko ukorijenjene u ljudima, djelovala je sredina i okolina, djelovalo je nacionalno iživljavanje i razni osjećajni motivi.

Među tim činiocima, koji su djelovali negativno, ima ih i objektivnih, od kojih bih ovlaš da spomenem samo dva-tri.

Odmah od prvog vremena prihvatanja ekavice i latinice pisci su se počeli da sučeljavaju s jednom silom koja je vukla nazad odnosno nije im dala da idu naprijed. Ta sila bila je činjenica da su onda — kao i danas, uostalom — časopisi i listovi u ogromnoj većini štampani jedni ćirilicom i ekavicom, drugi latinicom i ijekavicom, a kod nas u Bosni i Hercegovini jedni latinicom, drugi ćirilicom, treći miješano, i svi — s malim izuzecima — ijekavicom. Dakle, i koliko je lično prihvatao i prihvatio reformu i koliko je pristajao da se disciplinuje pisac je ostajao bespomoćan, jer se praktično radilo samo o novom narječju koje je većina redakcija prihvatala odnosno tolerisala, ali ne i o pismu, jer je ono u pravilu bilo predodređeno vrstom pisma kojim su se štampali listovi i časopisi u kojima je on objavljivao svoje radove. Odatle je nužno i uglavnom proizašlo to da su hrvatski pisci ustvari pisali i objavljivali ijekavicom i latinicom a Srbi ekavicom i ćirilicom. Pa ni danas mi nemamo lista ni časopisa koji bi se dosljedno štampao ekavicom i latinicom. A i kad bismo ih imali nekoliko, oni bi za reformu značili veoma malo. Kako onda pisac da izrazi svoju volju?

Zatim ijekavce, kao mi u Bosni i Hercegovini što smo, koji su bili prihvatili ekavicu pa se opet vratili na ijekavicu (ili su njome od početka pisali) na to je prosto privoljela činjenica da sredina koju obrađuju govori ijekavski. Pišući sâm ekavski a ostavljajući da mu lica govore ijekavski (ili, čak — a to je ono najgore — udešavajući, „natežući" na nešto srednje, neodređeno, što nije ni jedno ni drugo) pisac stvara mješavinu koja mu smeta, koja odudara, jer djeluje neestetski, gotovo neprijatno. I, onda, čim se u upravnom govoru piše drukčije nego u svom, jasno je da se želi ili se pokazuje da je onaj drugi govor nešto posebno, nepoznato ili manje poznato, folklorno, dakle nejedinstveno, neujednačeno — upravo ono što bismo željeli ukloniti težeći za reformom.

Pa i međusobni odnosi filologa i pisaca, i njihov zajednički odnos prema pitanju o kome razgovaramo jedan je od uzroka što ono nije rješavano. Pisci su opravdano, očekivali od filologa da se brinu za književni jezik, da ga razvijaju i

brane i to ne samo leksički i usko gramatički nego uopšte i u cjelini, u njegovoj funkcionalnosti, mijenama i razvitku. A oni to, ruku na srce, nisu činili; oni se s malim izuzecima nisu takoreći ni bavili savremenim književnim jezikom; nisu se dogovarali ni s kolegama „s druge strane" a kamoli s piscima. Ali, opet ruku na srce: zar su to uradili ili bar pokušali pisci? Oni su pisali smatrajući jezičku i pravopisnu slobodu svojim pravom, a filolozi, opet, — kad su ih pratili — svojom dužnošću da stvaraju i strogo, pa ponekad i kruto čuvaju propise i jezičku i pravopisnu disciplinu (bez koje, duše valja, i ne može biti dobrog književnog jezika) u kojima se počesto ni sami nisu slagali pa se i razilazili.

*

Eto, zato sam se ja, imajući da biram između dvoje: da u ovoj anketi govorim o savremenom srpskohrvatskom jeziku, o ujednačenju njegovom i njegovog pravopisa, ili o nekom između ostalih pitanja koja s njima stoje u vezi, tj. da govorim o pitanjima stručnim uopšte a među njima naročito o spornim, ili da govorim o načinu na koji bi za dobro naše, jugoslovenske kulture trebalo pristupiti raspravljanju tih pitanja — što smatram da je bilo osnovna misao i želja i ove ankete — ja sam se namjesto za anketu, koja obvezuje pojedince, opredijelio za dogovor, koji obvezuje cjelinu ili bar neku cjelinu.

Dogovor, on bi u najmanju ruku raščistio međusobne odnose i odnose jezičkih stručnjaka i pisaca prema reformi: one koji se ma s kojih razloga drže postrani, dovela bi u položaj da se izjasne; samim tim oni koji je ne žele, otpali bi; a oni koji za njom teže, koji shvataju da joj je vrijeme, predali bi se poslu. Takvih, koji bi zajednički na se preuzeli ulogu reformatora i ponijeli odgovornost nama dakako treba što više. Lično, ja sam uvjeren u dragu volju i spremnost većine i u mogućnost postupnog rješavanja pitanja o kome govorimo.

Dogovor, smatram, nije jedan, ni deset, ni stotina sastanaka. On treba da bude živo, neprekidno raspravljanje i sporazumijevanje; još dalje, dogovor zamišljam kao stalnu ustanovu, da kažemo — dvije akademije i dva naučna društva iz četiri republike koje čine jezičko područje srpskohrvatsko, s barem jednim institutom i časopisom jedinstvenim za cijelo područje, i sa svojim sastancima, skupštinama i vidjećemo još kojim oblicima rada.

Drukčije kazano, ja ne mislim da dogovor može i da treba odmah na prvim sastancima da riješi sva pitanja i propiše red. U brzini, u radu naprečac, u propisivanju i leži opasnost. Mi

treba da se dogovaramo, a to će reći da budemo spremni i na suprotnosti, i na zapinjanja po prema tome i na poteškoće. Dogovor u obliku u kome ga zamišljam kao prvi posao trebalo bi da primi jezičko i pravopisno stanje onakvo kakvo se gdje zateklo, a zatim, unaprijed i uporedo da radi dvoje: prvo, da sve nove pojave i sva nova pitanja iz oblasti jezika i pravopisa rješava dogovorno i obavezno za cijelo jezičko područje i, drugo, da od zatečenih spornih pitanja rješava postupno jedno po jedno, već prema važnosti njihove veze s tekućim, novim pitanjima. Na taj način dogovor bi se postavio kao protuteža silama koje, djelujući u pravcu podvajanja, vuku nazad, i u isto vrijeme kao brana svakom pokušaju osipanja postojećeg jedinstva, ujednačenosti. A postaviti tu protutežu i podići takvu branu čini mi se da bi u ovom času bio osnovni naš zadatak.

I tako, kažem, ako bi došlo do glasanja, ja bih svoj glas dao za neposredni razgovor, za d o g o v o r. A dao bih ga zato što samo dogovor kuću gradi.

Новак Радошић, Студија главе

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 130 ФЕБРУАР 1954 Књ. 373, св. 2

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Радован Лалић

О „РАЗЛИКАМА" У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ СРБА И ХРВАТА

Мислим да треба одати признање *Летопису Матице српске* што је покренуо питање књижевног језика Срба и Хрвата. То је питање стално актуелно, и сада актуелније него пре, а време за његово решавање никад није било тако повољно као данас. Одговор на то питање треба да буде јасан и принципијелан. Такав одговор, иако неће бити дефинитиван, једино може упутити ствар добрим правцем и највише је приближити дефинитивном решењу.

Питање разлика између „српског" и „хрватског" књижевног језика и заједничког српскохрватског правописа само по себи, тј. ако се посматра са чисто језичког становишта, није нимало тешко. Али оно је увек било праћено моментима који заправо не спадају у област језика, и баш ти моменти су отежавали и одлагали његово решење. Народни језик Срба и Хрвата, тј. скуп дијалеката којима се говори у четири наше републике — Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори, један је језик. И књижевни језик Срба и Хрвата (и Црногораца), у чију је основу стављен најраспрострањенији српскохрватски дијалекат, штокавски, такође је јединствен. С научног становишта никаквих битних разлика између књижевног језика код Срба и књижевног језика код Хрвата нема. Читав фонетски, морфолошки и синтаксички систем је потпуно исти; заједнички је и основни лексички фонд књижевног језика код једног и другог народа. Па ипак разлике постоје. Оне се састоје у једном одређеном проценту израза који нису исти код Срба и Хрвата. Тај проценат није велики, али је ипак толики да се може говорити, иако у врло ограниченом и условном смислу, о разликама између „српског" и „хрватског" књи-

жевног језика. Битних разлика нема ни у правопису; и Срби и Хрвати употребљавају данас исти фонетски Вуков правопис. Разлике у правопису тако су безначајне, да не би биле необичне ни у језику који је иначе у свему јединствен. Дакле, један одређени проценат различитих речи и нека, не много важна, размимоилажења у правопису — у томе је сва разлика између књижевног језика код Срба и књижевног језика код Хрвата, и у тој разлици је, с језичког становишта, сав проблем.

Поменуте лексичке разлике између београдске и загребачке варијанте српскохрватског књижевног језика састоје се у већем или мањем броју неологизама, варваризама и провинцијализама који се употребљавају код Хрвата а код Срба не употребљавају, и обрнуто. Али ту се ради искључиво о броју, о количини речи, а никако о принципима по којима се те речи граде и употребљавају у реченици; принципи грађења тих речи увек су исти и код Срба и код Хрвата.

Погледајмо прво неологизме, који се најчешће помињу кад се говори о разликама у књижевном језику Срба и Хрвата. На српској страни доста се често истицала неправилност и „наказност" кованица које се употребљавају код Хрвата. Тачно је да у „хрватском" књижевном језику има приличан број рђавих кованица; то се нарочито односи на оне кованице које претстављају калкове према немачким изразима. Али је исто тако тачно да и код Срба има доста рђавих кованица. Међутим, никаквих принципијелних разлика у грађењу неологизама код Срба и Хрвата нема и не може бити. Сва је ствар у томе што Хрвати често употребљавају једне неологизме а Срби друге и што је свак навикао на „своје" неологизме, а они су у принципу подједнако добри или подједнако рђави. *Колодвор* (нем. Bahnhof) доиста је рђава кованица (као такву су је окарактерисали и хрватски филолози), али зар је *мореуз* (нем. Meerenge) много боља? По чему је „српска" кованица *гласноговорник* (нем. Lautsprecher) боља од „хрватске" *градоначелник* (нем. Bürgermeister)?

Овде има једно посебно питање на коме се мало треба задржати. Лексичке разлике између српске и хрватске варијанте српскохрватског књижевног језика настале су услед различитих услова под којима су се развијале једна и друга варијанта. Иако су полазили од исте основе у формирању свога књижевног језика, Срби и Хрвати су се бар у нечем морали разилазити управо због тих услова. Промене у друштвеним односима, напредак науке и технике, развитак политичке свести народа — све те појаве изази-

вају много нових појмова, за које треба наћи одговарајуће изразе. С друге стране, језик није само регистратор него и оружје класне борбе и класне политике. У XIX веку су Хрвати, односно његова грађанска класа као носилац хрватске националне политике у том раздобљу, на друкчији начин водили борбу за своју националну самосвојност него Срби. Борећи се против туђе превласти (немачке и мађарске) у оквиру једне исте државе, они су настојали да своју културу што више ограде од страних утицаја. Тај моменат је нашао у језику свој израз у стварању нових речи чак и за општепознате интернационалне појмове. Тако су постали изрази *свеучилиште* (м. универзитет), *глазба* (м. музика), *творница* (м. фабрика), *словница* (м. граматика), итд. Те појаве код Срба нема у тој мери, али има код других народа који су се налазили у сличном положају као Хрвати, — на пример, код Чеха. Као што се види, ту није у питању чисто језичка појава, а и иначе није толико значајна да би могла бити узета у обзир као аргуменат у корист тезе да су „српски" и „хрватски" два књижевна језика.

У принципу слично стоји ствар и са туђицама у српскохрватском књижевном језику, односно у његовој београдској и загребачкој варијанти. Из историских, а и географских, разлога, код Срба има више турцизама и русизама него код Хрвата, а код Хрвата више бохемизама него код Срба. Али не може се рећи да су русизми и турцизми искључиво српска појава, а бохемизми хрватска. У питању је и овде број речи, а не нека појава која би битно утицала на природу језика. Разуме се, и број кад пређе извесну границу може да квалитативно мења језик. Али овде је чак и квантитативна разлика између загребачке и београдске варијанте српскохрватског књижевног језика мања него код неологизама. Наравно, ја имам у виду речи које су ушле у књижевни језик и постале његов саставни део, а не речи које се употребљавају у разговорном језику (таквих турцизама доиста има много више код Срба него код Хрвата) или речи које су се једно време употребљавале па после отпале (такав је случај с многим русизмима код Срба у XIX веку, а после овог рата и код Срба и код Хрвата).

Горњи аргуменат биће јаснији ако наведем неколико примера. Зар су турцизми *занат, чарапа, дуван, калуп, топ, дуђан, торба, боја* више српски него хрватски изрази? Или по чему би речи руског порекла као што су *брак, зборник, известити* (извијестити), *изволети* (извољети), *машта, просветити* (просвијетити), *чиновник* биле више српске него хрватске? У погледу позајмица из страних језика нарочито је карактеристичан израз *точка* (код Хрвата), односно *тачка*

(код Срба). И једни и други упорно се држе те речи у оном облику у коме је код њих одомаћена. Међутим, то је руска реч, коју су Хрвати узели у изворном облику, а Срби су је преиначили према њеној етимологији; наиме, тамо где је данас у руском глас *о* некад је био тврди полуглас, који је у нашем језику давао *а*. То значи да су Срби овде применили један од два могућа принципа при позајмљивању речи из страних језика, а Хрвати други. Нећемо овде доказивати који је од та два принципа бољи, јер то овде није важно. Хоћемо само да кажемо да се не може рећи да је један од ових принципа искључиво српски а други искључиво хрватски. Некад су српски филолози покушавали да русизам *бодар* преиначе у *бадар* (по принципу *точка — тачка*), али им то није пошло за руком, и данас се та реч употребљава код Срба у облику *бодар*. То би, дакле, морала бити хрватска реч (ако је и *точка* хрватска)! Ово што смо рекли о русизмима и турцизмима, важи и за бохемизме. Код Хрвата, додуше, има нешто више чешких речи него код Срба, али их има и код Срба. Србима је бохемизам *дражба* (лицитација, јавно надметање) необичан и неразумљив, али су се, на пример, чешки изрази *часопис* (заправо чешки калк према нем. Zeitschrift), *смерница, становиште* и код њих потпуно одомаћили.

Стране речи у српскохрватском књижевном језику показују да не смемо преувеличавати деловање историских услова на стварање разлика у речнику београдске и загребачке варијанте, да их морамо свести на праву меру. Језик Срба и Хрвата тесно је био повезан не само у далекој прошлости него и у својој најновијој историји. Што се специјално тиче страних утицаја, очигледно је да су они углавном били исти и код Срба и код Хрвата, али да су једни били јачи код Срба а други код Хрвата.

Кад је реч о разликама у речнику загребачке и београдске варијанте српскохрватског књижевног језика, треба истаћи да ту прилично важно место заузимају провинцијализми. Ово се нарочито односи на загребачку варијанту. Центар хрватске варијанте нашег књижевног језика налази се на кајкавском тлу, и било би неприродно кад кајкавизми у њој не би дошли у већој мери до изражаја. Баш зато што су то кајкавизми, ти изрази падају више у очи него обични штокавски провинцијализми. Можда оволики број провинцијализама није обичан у другим језицима, ма да апсолутног јединства нема ни у једном књижевном језику, а с друге стране у области речника свуда се допушта већа ширина и разноликост него у граматици. Ваља исто тако знати да наш књижевни језик и иначе није довољно изграђен и да у њему, и без кајкавизама, има доста шаренила у речнику.

Као што се види из досадашњег излагања, речничке разлике између две варијанте српскохрватског књижевног језика не тичу се нигде система грађења речи или неког другог језичког принципа. Људе који тврде да се српски каже „лонче" а хрватски „лончић" свакако не можемо узимати озбиљно. Међутим, у два случаја се, бар на први поглед, ипак може говорити о неким принципијелним разликама, иако се ради о категоријама речи страног порекла. Ја имам у виду глаголе са страним наставцима *-иса(ти)* и *-ира(ти)* (на пример, *регулисати — регулирати*) место домаћег *овати* и речи са тзв. итацистичким и витацистичким (односно етацистичким и бетацистичким) изговором.

Што се тиче прве категорије речи, проф. Стефановић је у одговору на ову анкету доказао да ни ту не може да се говори о некој стриктној граници између загребачке и београдске варијанте нашег књижевног језика. Сва је ствар у томе што Хрвати чешће употребљавају глаголе са наставком *-ирати*, док Срби употребљавају сва три наставка — и домаћи и она два страна. Врло је карактеристично да се и код ове друге категорије речи осећа тенденција мешања двају принципа. Тачно је да се известан број страних речи поменутога типа код Срба и Хрвата изговара различито: *Витлејем — Бетлехем, варварин — барбарин, Византинац — Византинац, Јелин — Хелен, Јерусалим — Јерузалем*. Али, ма да је овакав двоструки изговор последица двају различитих и веома снажних утицаја, потпуно разграничење није ни овде извршено. Ма да се Хрвати придржавају углавном старијег грчког изговора (етацистичког и бетацистичког), који је преовладао на Западу, и код њих има доста речи с млађим грчким изговором (итацистичким и витацистичким), као код Срба. Такве су речи, на пример, *Исус* (а не *Језус*), *Јаков* (поред *Јакоб*), *Влахо* (поред *Блаж*), *Илија* (а не *Елија*), *Јосип, ђаво*, итд. С друге стране, Срби читав низ речи горњега типа изговарају као Хрвати, а не, на пример, као Руси. Тако у београдској варијанти српскохрватског књижевног језика каже се *Библија* (а не *Вивлија*), *симбол* (*символ* само у црквеном термину *символ вере*), *Хомер* (а не *Омир*), *аналфабет* (а не *аналфавит*), *Теба* (а не *Тива*, итд. Јединство српскохрватског књижевног језика и овде се манифестовало, иако не би било никакво чудо кад би се код ове категорије речи сачувала два различита изговора. Таквог мешања двају изговора нема у другим језицима. Руси су, на пример, много доследнији итацисти (витацисти), док су Пољаци и Чеси апсолутни етацисти (бетацисти).

Лексичке разлике у књижевном језику Срба и Хрвата, које, уопште говорећи, стварно постоје, никад нису биле чврсто одређене. Оне су увек биле нестабилне; чврста је

била само тенденција ка све већем јединству српскохрватског језика. Зато је врло проблематичан посао градити неку теорију на тим разликама. Пре рата, 1940 године, др Петар Губерина и др Круно Крстић издали су у Загребу књигу „Разлике између хрватскога и српскога књижевног језика". Али та књига, и против воље својих аутора, може да послужи као потврда јединства српскохрватског језика. „Речник разлика" у књизи, поред многобројних нетачности, показује да је и у речнику врло тешко утврдити разлике између „српског" и „хрватског" књижевног језика. Губерина и Крстић тврде да се српски каже: *бешика, љубопитство, Мермерско Море, Мехурац, обадверучке, припадлежати, пупак, пустиник, сасопственик, сеобени, симболиста, снизак, сопственишшво, списатељ, тáван,* а хрватски: *колијевка, радозналост, Мраморно Море, мјехурић, објеручке, припадати, пупољак, пустињак, сувласник, селидбени, симболист, онизак, власништво и својина, писац* и *књижевник, таман.* Ко погледа овај списак, који сам саставио без икаквог нарочитог одабирања, одмах ће увидети да се у књижевном језику код Срба употребљавају само оне речи које су наведене као хрватске (источно и јужно наречје ту не игра улогу), а да оне речи које су наведене као српске не спадају у српски књижевни језик. Можда су Губерина и Крстић нашли у неким српским књигама речи које су означили као „српске", али данас се оне у књижевном језику код Срба не употребљавају, а већина се тих речи никад није ни употребљавала.

Нестабилност извесних израза као „српских" односно „хрватских" још више се поколебала захваљујући радничком покрету и победи Револуције, а напосе политици братства и јединства у социјалистичкој Југославији. Данас су у Београду сасвим обичне речи: *цеста, наводно, најавити, плес, заправо,* које су важиле као искључиво хрватске. Некад, пре једно двадесет година, у Београду се у разговорном језику скоро искључиво употребљавала реч *плајваз;* иако варваризам, она је била много обичнија него *оловка,* која је сматрана за чисто књишки израз и усто за „хрватизам". Сада, међутим, нико не говори „плајваз", а деца и не знају шта то значи. Данас се исто тако у Београду много мање употребљава реч *кирајџија* него *станар.* Иако добра народна реч, она се у Београду раније мање употребљавала него турцизам *кирајџија,* а код Хрвата је она била увек у употреби. Ово је само неколико примера, али они без сумње нису усамљени. Тенденција зближавања књижевног језика Београда и Загреба осећа се још више код писаца. Данас више није ништа нарочито што код писаца чији језик припада београдској варијанти можете наћи изразе као што су *стубоко, веледелан, дрктурити,* који важе као „хрватски". Исто тако

разуме се, није ништа необично што код писаца из Загреба налазите доста „српских" израза. Ова се појава најпре може констатовати код прогресивних писаца (и у предратном и у послератном периоду), што је и разумљиво, јер је напредни покрет стварно уједињавао југословенске народе, али се она све више и ширила и захватала читаву литературу. Овде није место да се расправља да ли су добри или не изрази који продиру из Београда у књижевни језик Загреба или из Загреба у књижевни језик Београда. Ту, поред доброга, има доста и рђавога; *назвати телефоном* (м. позвати телефоном) је исто тако рђав израз као што је рђав израз *сопствен* место *властит* (јер претставља непотребан русизам). Али то је друго питање. Овде ми хоћемо само да констатујемо тенденцију сталног зближавања књижевног језика Срба и Хрвата.

Заједнички књижевни језик Срба и Хрвата плод је демократских тежњи српског и хрватског народа. Он је настао у време полета младе српске и хрватске грађанске класе, за коју је тежња ка уједињењу југословенских народа била саставни део борбе за уништење феудалних друштвених односа и за даљи развитак производних снага друштва. Стварање заједничког књижевног језика Срба и Хрвата био је, према томе, прогресиван чин. Тендеција ка разбијању једном већ створене заједнице почела се појављивати онда кад је буржоазија изгубила водећу улогу у друштву и постала кочница сваког напретка. Разлике у књижевном језику Срба и Хрвата тражили су и наглашавали само српски и хрватски шовинисти. Треба подвући да ниједан прави српски и хрватски научник или истакнутији књижевник никад није сматрао разлике између књижевног језика Срба и Хрвата нечим важним нити је инсистирао на њима.

Тенденција ка разбијању јединства српскохрватског књижевног језика нарочито је дошла до изражаја у раздобљу између два светска рата. Она се манифестовала различито код српских и хрватских националиста. Великосрпски шовинисти нису порицали јединство српскохрватског језика, али њихов став у овом питању значио је разбијање тога јединства. Јер они су, прво, настојали да као српскохрватски књижевни језик наметну Хрватима своју концепцију књижевног језика, одбацујући све оне специфичне елементе које је Загреб дао српскохрватској језичкој заједници. Било је чак и покушаја да се Хрватима наметне ћирилица и екавштина. А друго, великосрпски националисти употребљавали су језик као оруђе своје хегемонистичке и централистичке политике. Хрватски буржоаски националисти разбијали су јединство српскохрватског књижевног језика на други начин. Они су настојали да што више изолују хрват-

ски народ од Срба, и зато су тражили и истицали оне елементе који раздвајају а не спајају два блиска и братска народа. Отуда и наглашавање разлика између „српског" и „хрватског" књижевног језика. Хрватски националисти довели су за време последњег рата до апсурда замену интернационалних израза домаћим кованицама. У XIX веку те су кованице могле играти прогресивну улогу, као оруђе одбране националне културе од германизације и мађаризације, али у злогласној НДХ оне су значиле само прикривање националне издаје.

У недостатку правих језичких разлика, присталице концепције двају књижевних језика прибегле су правопису. Правопис је много лакше мењати него сам језик, па су се, према томе, разлике између „српског" и „хрватског" књижевног језика овде могло правити и вештачки. Код Срба је Вук Караџић увео фонетски правопис у првој половини XIX века. Тај правопис је код Срба потпуно завладао у релативно кратком времену. У принципу су тај правопис примили и Хрвати на заједничком договору српских и хрватских књижевника 1850 године. Ма да спорије, Вуков фонетски правопис однео је победу и код Хрвата. Он је коначно утврђен у хрватском правопису Ивана Броза из 1892 године. За време последњег рата усташе су вратиле стари етимолошки правопис (*изписати, српски, јуначтво,* итд.). Недићевци су такође били незадовољни ранијим правописом, па су за време рата и они извршили у српском правопису неке измене, којима су хтели да Србе што више одвоје од Хрвата. Разуме се, и Недићев и усташки правопис отишли су у неповрат заједно са својим творцима, али, без везе са тим правописима, извесне разлике, иако безначајне, у данашњем правопису Срба и Хрвата ипак постоје. Ја мислим да би оне могле бити уклоњене без икакве штете, поготову зато што нису у питању никакве принципијелне разлике.

Раднички покрет није се посебно бавио питањем српскохрватског књижевног језика. Природа тога питања није била таква, да би се на њега одмах дао дефинитиван и категоричан одговор. Борећи се против хегемонизма великосрпске буржоазије, комунисти су били, разуме се, против њене унитаристичке политике и у питањима културе, па и у овом питању. Они нису инсистирали на једном језику, зато што би то значило навртање воде на воденицу хегемониста. Али, верни политици равноправности и братства југословенских народа, они су својом језичком праксом врло много допринели зближавању књижевног језика Хрвата и Срба. Разни партиски текстови (прогласи, резолуције, директивна писма), као и чланци и теоретске расправе партиских руководилаца, показују сталну тенденцију зближавања књижев-

ног језика Срба и Хрвата. Та тенденција је произилазила и из принципијелног става комуниста у питању односа између југословенских народа и из свакодневне сарадње српског и хрватског пролетаријата и напредних људи уопште и код Срба и код Хрвата. Поменули смо већ да се ова тенденција зближавања испољила и код ширег круга напредних писаца. Израз ове тенденције јесте и штампање часописа и књига латиницом у Београду („Уметност и критика", „Наша стварност", Нолитова издања). Комунисти су, дакле, наставили у овом питању напредну традицију твораца заједничког српскохрватског књижевног језика.

Питање српскохрватског књижевног језика није чисто језичко питање. То је пре свега политичко питање. Оно је пре Револуције било нарочито компликовано и осетљиво управо зато што Срби и Хрвати имају један заједнички језик. У буржоаском друштву заједнички књижевни језик нужно се морао претворити у средство шовинистичке политике и националног угњетавања. Према томе, ово питање није могло бити решено пре него што се реши национално питање у Југославији. Данас, када је то питање дефинитивно решено, констатовање научне истине да је језик Срба и Хрвата један језик не може имати никаквих негативних последица; таква констатација може бити само позитиван фактор у нашој социјалистичкој заједници. И обрнуто, инсистирање на разликама може да значи или потпуно неразумевање проблема или чак покушај враћања на старо. Међутим, констатовати да Срби и Хрвати имају један књижевни језик не значи захтевати унификацију београдске и загребачке варијанте књижевног језика и правописа и предузети у том погледу неке административне мере. Административне мере, чак и кад су добре, побуђују сумње и изазивају отпор. Али ми, с друге стране, не можемо бити присталице стихијности у језичким питањима и оставити да се у језику ствари развијају саме од себе. Језик је орган друштва, и друштвена заједница мора утицати на његов развитак. Одрећи се тога утицаја — значи одрећи се активне улоге у изградњи културе. Језичка политика саставни је део културне политике и политике уопште. У овој области, по мом мишљењу, најбоља је политика у језику — оставити књижевним и научним радницима да широко и слободно проуче и продискутују ствари. Друштво ће њихова решења прихватити или не, — све зависи од снаге њихових аргумената, од тога колико су они стварно научно ушли у суштину проблема и схватили тенденције друштвеног развитка и језика као једне од манифестација друштвене делатности чо-

векове. Рад на језику може и треба да буде организован. Али закључци научних установа, књижевних организација или њихових комисија не морају бити обавезни нити их треба званично наметати. Они могу бити само образложени и препоручени од тела која су их донела. Договор 1850 године није званични акт, него слободан договор слободних српских и хрватских научника и књижевника. И принципи усвојени на том договору победили су, иако не одмах.

Што се пак тиче источног и јужног изговора и писма, ја лично био бих за латиницу и екавштину, али мислим да ту ствар не треба решавати на пречац, и то из два разлога. Прво, широки народни слојеви вероватно не би били засад спремни да прихвате такву реформу; за такву реформу требало би извршити озбиљнију и дужу припрему. А друго, проблем, као што смо рекли није ни у изговору ни у писму, већ у оним лексичким разликама које су се развиле услед историских услова и одређене културне политике у буржоаском друштву. Задатак се сада састоји у томе да се разлике уклоне и да се српскохрватски књижевни језик претвори у савршено оруђе културне изградње, уметничког стваралаштва и друштвеног општења. Када говорим о уклањању разлика, мислим само на оне изразе који претстављају баласт у језику, а не на сваку реч која је позната само у једној варијанти књижевног језика, јер многе од тих речи значе богаћење заједничког језика. У овом погледу огромну улогу одиграо би један научни речник савременог српскохрватског књижевног језика. Такав речник био би мерило за одабирање језичког материјала који највише одговара основним законима нашег језика. Речник састављен по научним мерилима, без обзира на то ко би га саставио, био би ауторитативан приручник и код Срба и код Хрвата, као што су то сада Вуков Рјечник и Рјечник И. Броза и Ф. Ивековића, којима се служе и Срби и Хрвати али који су за данашњу етапу нашег развитка недовољни.

Да резимирам. Ја сматрам да је књижевни језик Срба и Хрвата један језик, да се он може даље развијати само као један језик и да га треба називати једним именом — српскохрватски језик, без цртице. Мислим да ово последње није никаква формалност него битна и принципијелна ствар. Српскохрватски језик — то значи један заједнички језик двају (управо трију) блиских и братских народа. Из тих разлога сам у наслову израз „разлике" ставио под наводнице, као и речи „српски" и „хрватски" кад сам говорио о двема варијантама српскохрватског књижевног језика. Овај израз „варијанта" такође треба схватити у врло ограниченом и условном смислу. Мислим такође да није добро што

се овај назив не употребљава свуда у школама. Тај назив не морају да уводе просветне власти званично, али наставници који предају матерњи језик треба да га употребљавају, јер ако знају своју науку — морају стајати на гледишту јединства нашег књижевног језика. Напоменућу још и то да сам против назива *српски или хрватски језик;* тај назив није само непрактичан и прилично гломазан него није ни сасвим тачан. Он може значити да је свеједно како ће се тај језик звати, српски или хрватски, а то даље води логички ка идентификовању народа. Термин *српскохрватски* је прецизан и недвосмислен, и најбоље изражава суштину појма.

Светозар Матић

О ЛАТИНИЦИ И О ЈЕДИНСТВУ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ

Поново се покреће питање увођења латинице као заједничког писма за Србе и Хрвате. Сама та идеја јесте позната централистичка идеја Аустрије XVIII века. Изгледа као да та мисао нема више ту боју старе Аустрије због тога што је Скерлић у своје време предлагао латиницу са екавштином као заједничко писмо и изговор за Србе и Хрвате. Велико име нашега учитеља и национално одушевљење југословенске омладине, најплеменитије у својој суштини, не могу ипак да потпуно избришу искључивост те идеје. Одушевљење Скерлићево за ту идеју било је плод великог националног оптимизма после балканских ратова и његовог крајњег залагања за идеју југословенства. Скерлић је с тим својим предлогом већ објављивао нову и велику политичку битку, битку за југословенство.

Други разлог за латиницу: латиница је опште писмо цивилизованог света, доста је нетачан. Латиница је само раширенија од ћирилице, али је и ћирилица азбука многих народа и стотина милиона који такође нешто значе у светској култури. Везивање латинице за цивилизацију јесте једна од варијаната идеје западњаштва, коју је код нас пропагирао баш сам Скерлић и цела група његова око Српског књижевног гласника. Има несумњиво искључивости у идеји западњака да Запад претставља идеал који се има подражавати и обожавати. Одговори који су у анкети Летописа

досада дати показују већ известан страх Срба за једну своју националну особеност. И тај страх је доказ за оно што смо напред рекли.

Међу разлозима за одржавање ћирилице један од најјачих већ је казан (Б. Ковачевић): ћирилица значи отворен пут у просвету стотина милиона Словена, међу њима и наших Македонаца. — Важан разлог за одржавање ћирилице јесте и вредност српског књижног фонда која нам стоји на расположењу (да о типографском фонду и не говоримо). Ако неко мисли да тај фонд не претставља велико богатство, он заборавља да је сиромашноме његово мало добро све што има. — Трећи разлог, и он врло важан, јесте просвета широких маса народних, која заповедно налаже одржавање ћирилице. За просвету широке полуписмене масе слични експерименти су не опасни него неизводљиви.

Решење је јасно. Ћирилица има и да остане и да траје. Постојање двеју азбука напоредо није никакво чудо, не само због немачког примера, него због наше, српске стварности. Латиницу већ одавно и осредње само школовани Срби знају. Знање неколиких азбука (ћирилице, латинице, готице) и њихових варијаната није никаква тешкоћа за иоле школованијег Србина. (Писање латиницом, истина је, иде мало теже). Али латиница претставља тешкоћу за широке недовољно писмене масе. Ради њих ћирилица мора остати, остати као једино њихово писмо. (Ради потреба широких маса не би требало ни правопис тако често мењати као што ми Срби радимо).

Али у неким случајевима питање: ћирилица или латиница, код нас се рђаво решава. Мислим на Енциклопедију ФНРЈ. Ми ипак нисмо толико богати да штампамо два упоредна издања. Требало је дати само једно издање, са помешаним азбукама, према жељи писаца, не водећи обзира о томе што се „тако не ради нигде у свету". Или, ако се већ мора уважити тај тако убиствени разлог, онда само једно издање једном азбуком.

Само још једна напомена о латиници. Однос Срба према њој изменио се јако од почетка овога века. Док у Србији пре првог светског рата није било часописа штампаних латиницом, у старој Југославији било их је неколико, и то са већином Срба читалаца. Данас је тај однос још напреднији (часописи *Нова мисао* и *Наша стварност*). Дакле, могућна је двојност азбуке код Срба: ћирилица за све, латиница само за школоване.

У анкети *Летописа* је већ јасно указано (Г. Скок) да двојство азбуке није ни близу тако важно као двојство у употреби књижевног језика. А ту разлику је већ теже уклонити. Срби и Хрвати имају још двојство традиција, двојство национално, и зато је тешко уклањати брзим поступком разлике између две књижевне употребе истога језика. Истина, Срби и Хрвати имају један заједнички културни и књижевни потцентар, Сарајево, чији ће културни радници моћи дати значајних сугестија у анкети *Летописа*.

Масе српске и хрватске могу још дуго остати при својим особеностима (таква једна особеност је и ћирилица за Србе). Али државни, политички и административни живот треба да тече неометано, са брзим и лаким саобраћајем у свим гранама државнога живота. Г. Скок је указао на потребу терминолошких речника и приручника. Такви терминолошки речници постојали су у старој Југославији. Неке је издавало Министарство просвете, али с њима се ишло више на уједначавање разлика између Срба и Хрвата, него ли на њихово узајамно разумевање. Данас, са федеративним уређењем отпада потреба таквих терминологија за уједначавање, али су потребни општи српско-хрватски терминолошки речници за разне гране државнога живота, који би омогућили брзо и лако споразумевање, нешто налик на некадашњу службену аустриску „Правну терминологију" хрватску, српску и словеначку, издату пре сто година у Бечу (1853), за потребе аустриског државног живота. (Она је била започета 1849 од људи — Вук, Иван Мажуранић, Миклошић, Деметер и други — који су идуће године створили познати „књижевни договор"). Већ је при изради тог речника пала изјава „да се није могла оживотворити жеља да се барем за хрватско и српско нарјечје састави" једнака терминологија. То је било пре сто година, а данас су се неке разлике само још дубље урезале. Терминолошки приручници и слични речници као овај поменути од пре сто година плод су преких потреба. Међутим Г. Смодлака осећа покушаје речника у којима се за Србе тумаче хрватски, а за Хрвате српски изрази. Мислим да не треба осуђивати, него само тражити савеснију израду таквих речника. Чак и у књижевности, лепој књижевности, морају се Србима тумачити покрајински изрази српских писаца. С јако развијеним нашим регионализмом то је сасвим природно. То се ради већ толико деценија, и тиме се не иде подвајању него само бољем споразумевању. А са дужим трајањем наше државне заједнице ослабиће све појаве регионализма.

M. Božić:

UREDNIŠTVU LETOPISA MATICE SRPSKE U NOVOM SADU

Lijepa je zamisao Letopisa da organizira anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa, ali će još ljepše biti ako se ne ostane samo na tome, da ne bi — po iskustvu — poslije pedesetak godina novi anketaši opet ovako „idealistički" ustvrdili kako je lijepa zamisao... i t. d. Anketirati da bi se stvarno pokrenulo i počelo ostvarivati i to ostvarivati što prije, jer mi smo u pitanjima našega jezika u velikom zaostatku.

Jezik se stvarao i stvara se — a kod nas brže no igdje — bez stručnjaka, bez zapisničara i „modelara". Karakteristika je upravo našeg „mladog" jezika, kao i mladosti, u ogromnim mogućnostima njegova razvijanja; ali bez nužnih, organiziranih i stručnih stvaralaca i oplemenjivača buja oko njega korov. Tako su se donedavno razvijali i mnogi naši gradovi bez projektantskih ureda i urbanističkih esteta. Niču nove riječi, kovanice, tuđice u narodu, na ulici, u stapanju seoskog elementa sa gradskim, u književnim radovima, dok nam često fali naš izraz, riječ, termin za najobičniju malu i prostu stvarcu u kućnoj upotrebi, u kancelariji, u tramvaju, — i zamislimo se u čudu. Svi tehnički termini ostaju na stranim jezicima (ili skoro svi), vrve izrazi argo-a i udomaćuju se. dopiru krivi akcenti s radia, sa scene (različiti u Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, Cetinju), nekontrolirano se pojavljuju natpisi radnji po ulicama, ovjekovječuju se užasne jezične konstrukcije na spomenicima, prevodi se jezik Srba i Hrvata na srpsku i na hrvatsku verziju u novinama i u umjetničkim prozama, najmasovnija umjetnost, film, iznakarađuje jezik u grubim i kažnjivim prevodima. Ne može se preko toga preći, ne smije se preći, ali nije dosta ni samo tako „glasno" reći: neka se uvede, odsada pišemo (i govorimo) ovako, n. pr. ekavski, latinicom. Duži, mnogo duži i kompliciraniji je to proces od izvojevanja n. pr. ustavnih sloboda.

Neka se počme, organizirano, na etape, neka se skupljaju, stvaraju, biraju, tumače riječi. Nemamo rječnika savremenog književnog jezika, za užu i širu upotrebu (uopće rječnik našega jezika velika je rijetkost kod našega kulturnog i prosvjetnog radnika); nemamo rječnika dijalektalnih riječi i izraza prevedenih na književni jezik (tu bi mnogo dobili novih stvorenih riječi); nemamo prevedenih tuđica koje se uveliko šepire po gradovima (a namjeravamo pisati romane o gradskom životu) i t. d.

A što se tiče dobre volje, vjerujem, da nema književnika patriote koji ne bi svijesno i osjećajno želio da naše narode još više zbliži, zbratimi i kulturno obogati i zajednički književni jezik.

Vojin Jelić

NEDE TREBA SVAKAKO RUŠITI

Možda je to u meni već davno začeto, možda... Moram da priznam: najprvo neosjetno, a zatim potsticano raste u meni iz dana u dan ljubav prema našem jeziku (ponekad sebi i predbacujem) i čim se prihvatim knjige, listam je letimično, preskačem stranice, ronim po isječcima — tragam za najdražim. Možda je to samo uobrazilja, ali... Ja, eto, osjećam muziku, negdje jače, negdje skriveno naglašenu, i da baš ta muzika spaja, privlači, skriva pred zaboravom i površnošću mnogu i mnogu pročitanu stranicu.

Tolike pisce zavolio sam upravo stoga. Tolike pisce shvatio sam baš kroz to. Oni su me — među ostalim — uvjerili, potstakli žar saznanja i nastojanja, jer su pokazali da je naš jezik ipak toliko bogat, da se na njegovim strunama može izazivati i pojedinačna i horska i ratnička i ljubavna i prozna i poetska skladba, da su mu žice (uz nešto jače naše napore i bezuvjetnu ljubav) udešene i za brisaj svih granica između proze i poezije.

Da, da, prokleti uvodi, čak i kada su nužni čovjek se njih plaši i zazire. A u mojem kraju, nisam kriv, sva pričanja pate od uvoda i razlivenosti, od epike. To su grijesi čitanja naglas, onog našeg deseteračkog sricanja štiva. Neko kaže (sa zlobom ili bez nje, svejedno): ta vaša patrijarhalna ijekavština, ta vaša guslarsko-čobanska narativna ćud (i bez prevoda ponegdje znači i lijenost), nije ništa drugo do li potvrda raskoraka s vremenom, necijenjenja brzine, određenosti, srži stvari i misli i htijenja. Nekako... dudlite devetnaesti vijek i ranija, davno zaboravljena stoljeća, i to vaše vukodlačenje prošlosti i gusala jedino i uporno ometa rast i krupnjanje novine, novina toliko potrebnih, novina toliko žuđenih.

Ali, kud sam to ja zabasao. Zar mi se još uvijek i jedino prela i zakoni prela vrzmaju u glavi. Ta, zar nisam ama baš nisam u stanju da ma šta napišem, a da prije toga (kako to reče jedan naš uvaženi kritik) ne popušim bar jednu lulu i ne pljucnem, preko kamiša, nekoliko puta u lug ognjišta.

Ovaj, nazovimo, uvod samo je pokušaj ličnog smiraja. Jer, nikad nisam ni slutio, da će me neke pojave tako boljeti, da ću — pa ma koliko u sebi zatomljivao izvjesne sumnje — biti postavljen na raskrižje, nametnuto raskrižje, i bezpotrebno gonetati: ima li u svemu tome i nečeg nenašeg, nečeg pod svaku cijenu omeđenog, postoje li ili ne postoje granice, čiji spomen bode srce... Da ili ne... Tko će mi odgovoriti?

Sebi davno sam kazao, da poznam put koji sigurno vodi k jedinoj livadi. Davno sam krenuo sa raskršća i mnogo toga... ali... neki dan ponovo su mi prijatelji „skrenuli pažnju", kako u mom tekstu „imam mnogo hrvatizama". Ovih dana ponovo sam bijesnio na neke koji su spominjali „izvjesne srbizme" u mojem rukopisu. Iz dana u dan pratim stranice pojedinih meni dragih drugova, a koji pišu (ne budi za grijeh) jedino veznike hrvatskim ili srpskim pismom. (A Kongres esperantista završen je pred nekoliko mjeseci). Izvjesni, opet i opet uče me, da je mart ožujak, da je svojevremeno svojedobno, opet mi vijek krste stoljećem ili pak stoljeće vijekom, opet mi križ boje u krst, a domovinu u otadžbinu. Nekada pomislim: da je možda najbolje pisati na dva načina i za dvije potražnje i tako udovoljiti i Zagrebu i Beogradu, i Beogradu i Zagrebu.

Razlivena je naša gorštačka ijekavština i počesto (kad se sagleda brzina kretanja života) čovjek pomisli, čak i odluči najbolje je da otpočnem sa ekavštinom. Ali... kod nas su jake, zaista strahovito jake tradicije. Kod nas, jedino nekakav kićopernik ekavči i gdje treba i gdje mjesta nije, dobacuje, ubacuje, sjecka i nametljivo, strahovito nametljivo, naglašava jedino i jedino „kobajagi" ili „bre" ili „razumeš" ili... ili...

Otuda pitanje: da li su preuranjeni neki potezi i zamisli, da li je opravdano, recimo, (kad već želimo primjere) još uvijek kajkavštinu smatrati samo povjesnom zanimljivošću, da li je uputno ne koristiti se bar nečim iz slovenačkog jezika, da li je... da li je...

A neko, kao da uživa jedino u razglabanju rečenice, u previdaju piščeve misli i namjere, pa uporno i jedino broji i razvrstava riječi (prosto boduje)... ova je hrvatska... ova je srpska... ova... ova... Zar je stoga čudno, da isti napis, istog pisca, recimo, u novinama, doživljuje, da se, po ne znam čijoj potrebi, kod jednih „srbizira", a kod drugih „hrvatizira". A lijepu knjigu, pa bila ona djelo Ive Andrića ili Veljka Petrovića, Oskara Davića ili Novaka Simića, Ranka Marinkovića ili Mirka Božića ili Vjekoslava Kaleba ili... tolikih dragih pokojnika, ili... čitalac čita i ni na kraj mu pameti, da se ljuti (nema ni vremena da o tom razmišlja, ukoliko mu se ne naturi izvana), što nije baš ovim ili onim narječjem pisana.

Bogatiti naš jezik, taj naš hrvatsko-srpski ili srpsko-hrvatski, svejedno, razvijati ga, plijeviti od kojekakvih nasilu natruha, pronalaziti zamjena tuđicama, koristiti sve i sve ono što će doprinijeti njegovu krupnjanju, mislim da je to vrlo odgovorna, a i prijeko potrebna zadaća, ne samo naših pisaca. Jer, ovaj jezik je jednako srpski kao i hrvatski, jednako spona, i više, i zato treba nastojati, da na ovom polju unesemo što više trpeljivosti, da brišemo sve ono što potstiče (umjetno i najčešće) razliku pod svaku cijenu. Dajmo pjesniku i tražimo od pjesnika da — pjevao on u Splitu, Varaždinu ili Smederevu — obogaćuje naš izraz, da koristi sve ono što je lijepo i što unosi ljepotu u ovaj naš jezik bratstva.

Možda je to u meni već davno začeto, možda... Često zažalim što nemamo, eto, barem jedinstvenog pravopisa. Jer, zašto i dokle da mi neko, uime zakona, ožujak krsti u mart, domovinu u otadžbinu, priredbu u izvedbu, stubokom u... sveudilj, u... kada ja želim, kada ja upravo hoću da moja rečenica ostane moja, kad ja...

A što se pak tiče ćirilice, vjerujem da su prošla vremena kad smo nekakvom palanačkom panduru ili popadiji vjerovali za groš, kako je naša mučenička ćirilica neprikosnovena svetinja srpskog roda i pravoslavlja. I čemu stoga odugovlačenja, da joj već jednom nađemo odgovarajuće mjesto u muzeju. (A srpstvo nisam izdao!).

Sve je to u znaku „možda". Ali... ovo je sigurno: u meni se pobuni guslarsko-čobanska narativna ćud, kad čujem, kad me uvjeravaju, čak i kod pomisli da mi neko želi odrediti ili narediti, da se bezuvjetno razvjenčam od te naše razlivene gorštačke ijekavštine. (A ja, recimo, ne mogu ni zamisliti knjigu Oskara Davića u ijekavštini, kao što ne mogu zamisliti Marinkovića, Simića, Božića i druge kao ekavce).

A među njih treba svakako rušiti. Stubokom.

Antun Barac

„JEDAN NAROD TREBA JEDNU KNJIŽEVNOST DA IMA"

Krilaticu, formuliranu na književnom dogovoru g. 1850., ponavljali su i pojedinci i grupe na ovaj ili onaj način kroz posljednjih stotinu godina u svima slučajevima, kad je naš politički i kulturni život stajao na prekretnici, i kad se jače osjetila potreba što jačih veza između Srba i Hrvata. Pri tome su nestrpljivci i sentimentalci obično s uzdahom tvrdili: kako su

naši pradjedovi po svojim vidicima bili veliki, a kako njihovi unuci i praunuci u svojoj sitnoći ne će da do kraja provedu ono, što je već na prvi pogled tako jasno i opravdano. Kao najočitiji dokaz za to poslužilo im je stanje u jeziku i pravopisu. Unatoč tobožnjoj očiglednosti toga dokaza, oni — nisu imali pravo.

Od g. 1850. do g. 1954. književni se jezik hrvatskih i srpskih pisaca toliko usavršio, izmijenio i približio, da su sadašnje razlike vrlo malene prema onima, kakve su bile u godini književnog dogovora. Treba poredit jezik većine srpskih književnika između g. 1845. i g. 1855, s jezikom hrvatskih književnika istoga vremena, pa jezik Šenoe i Jakova Ignjatovića, te jezik A. G. Matoša, Dinka Šimunovića, Vladimira Nazora i Miroslava Krleže na pr. s jezikom Petra Kočića, Jovana Dučića, Milutina Uskokovića i Iva Andrića, i zaključak će biti lagan. Iz tog se poređenja očito vidi golem napredak u pravcu zbližavanja. Oko g. 1850. hrvatski pisci nisu od prosječnih srpskih književnika istoga razdoblja, osim od Vuka, mogli preuzeti ništa. Hrvatski i srpski književni jezik bili su u to doba zapravo dva jezika. Pedeset godina kasnije najistaknutiji hrvatski književnici, kao A. G. Matoš i Vladimir Nazor, svoj su izraz izgrađivali i na srpskim književnim djelima, a Milutin Uskoković spominjao je, da su mu najveća slabost bili hrvatski romanopisci. Kraj toga nitko već nije ni pokušavao, da u Matoševim spisima traži srbizme, ili u Uskokovića kroatizme. Proces se zbližavanja odvijao normalno, neprimjetno, bez konferencija stručnjaka, kao što se odvija svagdje, gdje se jezik izgrađuje po unutrašnjim zakonima i prema potrebama vlastite sredine, a ne prema knjiškim propisima i službenim odlukama.

Iskustva od stotinu godina pokazuju: kad se god proces izjednačivanja našega književnoga jezika i pravopisa razvijao po logici našega kulturnoga i književnoga razvitka, vršio se brzo i bez trzavica: kad su ga pojedine grupe stručnjaka ili političara htjele rješavati vlastitom kompetencijom, izazivalo je to reakciju, koja ga je usporavala.

Svi programatski pokušaji oko potpunog izjednačenja hrvatskog i srpskog književnog jezika i pravopisa potjecali su iz težnje, da se i na tome području postigne jedinstvo jugoslavenskih naroda. Zato su uz njih u prvi čas bili svi, koji su vjerovali u to jedinstvo. Protivili su im se pak njegovi protivnici, ili pak ljudi, koji su mislili, da će prebrzo uklanjanje razlika dovesti do još veće podvojenosti. Ovi posljednji kao da su imali pravo. Tzv. integralni Jugoslaveni u staroj Jugoslaviji nisu uspjeli da iz Srba, Hrvata i Slovenaca stvore

potpuno uniformiran narod, nego su se sami, kraj triju bratskih naroda, nekako osjećali kao četvrti. Slično je bilo i s jezikom i pravopisom.

Veliki su naprotiv uspjesi oko izjednačenja postignuti onda, kad su jezične i pravopisne reforme izvršene na zemljištu i u okviru pojedinih jugoslavenskih naroda, kao zadatak, što su ga oni sami postavili i riješili. U Hrvatskoj je na taj način provedena Gajeva reforma, a kasnije i Maretićev prijelaz na fonetiku i Vukove oblike. A učinili su za izjednačenje mnogo i oni, koji se doduše nisu mnogo brinuli za jezik i pravopis, ali su činjenicu našega političkoga ujedinjenja primili kao nešto gotovo i definitivno, te uzimali izraze i riječi, koje su im se činile potrebnima, ne pitajući, da li su srpske ili hrvatske. Može se s punim pravom reći, da su za izjednačivanje jezika i pravopisa u staroj Jugoslaviji više učinili beogradska „Politika" i zagrebačke „Novosti", te zagrebački i beogradski marksistički časopisi, nego mišljenja stručnjaka i odluke vlasti. Čitajući ih zbog njihove raširenosti ili ideološkog obilježja, ili sadržaja, njihovi srpski i hrvatski čitaoci nisu se zaustavljali ni na pismu ni na pravopisu. Pritom su i nesvijesno uzajmično preuzimali hrvatske i srpske oblike i riječi, kao nešto sasvim razumljivo. Ubrzano se i neosjetljivo vršio proces ujedinjavanja, a da zato nije pala niti jedna riječ propagande.

Od g. 1850. do danas uklonien je najveći dio razlika između srpskoga i hrvatskoga književnog jezika. Preostali put do punoga jedinstva tako je neznatan, da sadašnjih razlika nikako ne bi trebalo preuveličavati. Nabrojio ih je prof. Stevanović u svome prilogu ovoj anketi. Pritom bi još trebalo istaknuti, da ni to nisu uvijek razlike između hrvatskog i srpskog književnog jezika i pravopisa, nego više manje neke konvencije, kojih se mnogi Srbi i Hrvati pridržavaju samo zbog pristojnosti. Ima i srpskih pisaca, koji su u ovoj anketi jasno izjavili, da im se neki propisi današnjega srpskoga pravopisa ne sviđaju. A ima i hrvatskih književnika, koji ne vole gramatičku interpunkciju, nedosljednost u pisanju asimiliranih suglasnika, i sl.

Pri pominjanju razlika, koje bi još trebalo ukloniti, treba istaći davno utvrđenu spoznaju: kako se s pomoću pravopisa ne stvara politika, već se s pomoću dobre politike brzo i lako rješavaju i jezična i pravopisna pitanja. Da li su naše političke i kulturne prilike zrele, da se kakvom službenom odlukom ili zaključkom najpozvanijih stručnjaka uklone i preostale razlike, znat će najbolje politički rukovodioci. Koliko su oni na naše odnose gledali realno, pokazuje već i sama podjela nove Jugoslavije na narodne republike, kao i činjenica, da su u njoj

priznati pojedini jugoslavenski narodi kao izgrađene narodne individualnosti, na osnovi bratstva i jedinstva. Nema razloga, da se u pitanjima jezika i pravopisa pođe drugim putem.

U današnjem stanju našega kulturnoga i političkoga razvitka preostale razlike u jeziku i pravopisu tako su smiješno malene, da se s pravom postavlja pitanje: zašto i njih ne uklonimo. No na to se pitanje može s isto toliko prava odgovoriti drugim pitanjem: zašto da se iz beznačajnih razlika eventualno prave uzroci za nezadovoljstvo, osjećanje povrijeđenosti, i sl.? Za ljude, kojima je iskreno do zbliženja, sasvim je svejedno, da li će se pisati: čitat ću ili čitaću, predsjednik ili pretsjednik, begstvo ili bekstvo, zarez ispred pogodbenih rečenica, i sl. Za svaku od ovih alternativa naći će stručnjaci opravdanje. No čim se opaža, da se s jedne strane na pr. gotovo jednodušno ističe, da treba pošto poto pisati: čitaću — i da ono drugo ne valja, to je znak, da pitanje još nije zrelo, i da je bolje ne dirati ga. Kakva god bila odluka, s protivne će se strane primijetiti, da se pod firmom izjednačenja zapravo želi nametnuti pravopis druge strane. A time se dovodi u opasnost uspjeh same stvari.

U pitanjima našega književnoga jezika i pravopisa ne stojimo međutim pred alternativom: da li sve treba prepustiti stihijskom razvitku, ili provesti konačne reforme odlukama vlasti i stručnjaka. Kao i u prošlosti, i sada bi trebalo svakoj narodnoj jedinici ostaviti, da se na vlastitom zemljištu razvija po vlastitoj volji. No pri tome treba da odgovorni stručnjaci paze, da se u jeziku i pravopisu — kao i u prošlosti — prima ono, što je bolje, bez obzira, da li to dolazi iz Beograda ili iz Zagreba. Za paradoksalnost jugoslavenskih kulturnih prilika dovoljno je spomenuti činjenicu, da su dosad predstavnici svih nauka našli načina, da se već po nekoliko puta sastanu na kongresima, na kojima su bile zastupane sve jugoslavenske republike, samo se slavisti nisu sastali nikada, kao da među njima nema nikakvih zajedničkih problema!

Idući za tim, da pravopis učine što boljim, i beogradski će se i zagrebački stručnjaci bez sumnje sve više približavati. Pri tome se naravno ne bi smjelo događati, da se ili jedni ili drugi udaljuju od zajedničke osnove, na kojoj su se već bili našli. Propisi najnovijega Belićeva pravopisa s obzirom na interpunkciju dosta se na pr. razlikuju od onih, kakvi su bili stvoreni na poznatom sporazumu stručnjaka iz Zagreba i Beograda god. 1929. U pitanjima književnoga jezika i pravopisa, koji se smatraju donekle ustaljenima, ne valja ni pretjerani radikalizam ni krajna konzervativnost. Ako se tvorcima zagrebačkoga pravopisa može s neke strane zamjeriti konzer-

vativnost, nije ni radikalizam beogradskih uvijek opravdan. U pitanjima, kao što je jezik s pravopisom, uvijek valja računati s navikama, potrebama kontinuiteta, tradicije, i sl. Tu je opravdanija blaga konzervativnost nego radikalnost pošto poto. Primjerom nam uostalom mogu služiti veliki narodi.

Gustav Krklec

„RAST I CVAT" JEZIKA

Mada su se hrvatski kajkavci s Gajem na čelu odrekli svog kajkavskog jezika i prigrlili Vukov, Matoš je Gaja smatrao „nepopravljivim kajkavcem", koji se čitava života „zagrijavao za štokavštinu". U Gajevu zavičaju, pa i izvan njega, kajkavski dijalekat još je živ, što dokazuje da je jedno jezična politika, a drugo životna praksa. U moje đačko vrijeme na primjer, dok sam pohađao varaždinsku klasičnu gimnaziju, jedino je profesor hrvatskoga jezika bio ljuti štokavac, dok su nam gotovo svi drugi profesori držali predavanja u dijalektu. Stoga i nije čudo što ne smatram sebe pozvanim da se miješam u jednu stručnu anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa. Jezički izražavati svoje misli i osjećaje meni nažalost nikad nije bilo prirođeno, već sam to činio uvijek s nekim naporom i nesigurnošću, svijestan da je ponekad lakše naučiti neki tuđ jezik negoli svoj. Na tudem jeziku čovjek obično čita ili razgovara, a na vlastitom piše, pogotovu ako je književnik. Što se, dakle, mene tiče, već sam u najranijoj mladosti prihvatio ekavicu ne samo kao oduševljeni pristaša narodnog jedinstva (još za života Austro-ugarske monarhije), već i kao rođeni kajkavac, jer u mom selu nitko još nije rekao mlijeko ili bijelo, već svi kažu mleko ili belo. Ako je u tome bilo neke jezične politike, ona se nije mogla održati zbog tadašnje političke prakse. Kao hrvatski književnik morao sam prije ili kasnije doći do spoznaje, da je moja ekavica u najmanju ruku nemoćni prkos i demonstracija pojedinca protivu općih težnji i borbe čitavog naroda za ravnopravnost. Danas pišem i govorim Vukovom ijekavicom, i da je Matoš živ, vjerojatno bi i mene opatrnuo kao „nepopravljivog kajkavca". Jednom sam već pisao nešto u lokalnim novinama o „jezičnom snobizmu", i tu sam naglasio da mi provincijalci iz Gajeva zavičaja nismo — jezični puristi. Ali jednako nije ni čudo što nemamo dovoljno razvijena sluha za sve novostvorene izvedenice i posuđenice, što niču kao

korov u našem jezičnom cvjetnjaku. I naši su provincijalizmi ponekad svjedočili u korist „principa elastične stabilnosti" (Jonke) kao načela, po kome valja postupati pri preuzimanju riječi iz dijalekata i stranih jezika u zajedničku jezičnu riznicu. „Rast i cvat" književnog jezika življi je i bujniji nego što se to mnogim „jezikoslovcima" čini. Dovoljno je na pr. pročitati kakav članak u Obzoru iz god. 1880, recimo „crticu" Franje Markovića „K 70-godišnjici Vrazova rođenja", pa da se odmah uoči koliko su se otada razvile i razgranale izražajne mogućnosti jezika. A pritom ne valja zaboraviti da se F. Marković i te kako bavio problematikom jezične kulture, nastojeći čak da kao sveučilišni profesor filozofije stvori hrvatsku filozofsku terminologiju. Izrastajući iz narodnog jezika, književni se jezik za posljednjeg pola vijeka pod utjecajima praktične upotrebe i lingvističke teorije toliko razvio, da se u nas ukazala potreba osnivanja posebnog Instituta za jezik (u okviru Akademije), koji će se baviti proučavanjem njegovih tendencija i gajenjem njegova ukusa i kulture. To je ono, što je naš veliki Maretić nazvao „jezičnim umještvom". Naša je nova društvena stvarnost stvorila i nove sociološke uvjete za slobodu i bogatstvo jezičnog izraza, naš se srpskohrvatski jezik mnogostruko razgranao iz svog „narodnog podrijetla", njegove su se mnogostrane funkcije proširile i razvriježile na području praktičnih struka, nauke, književnosti i t. d. Intelektualizacija u jeziku i upotreba „apstraktnih" izražaja nadmašila je narodnu dikciju, popucali su deseterački lanci, nestalo je filološkog dogmatizma i nasilja, društveni je razvoj provjetrio kabinete lingvista stare škole, komunikativna se funkcija pučkoga govora preobrazila u jednu višu funkciju. No ni jeziku ne valja do kraja pustiti uzde! Kao svaki živi organizam — rekao je naš jezični stručnjak Lj. Jonke — i jezik treba njegovanja i stalne brige. I kao što je neumjesno cjepidlačarenje purista, tako je neumjesna i svaka jezična izolacija u periodu općeg napredka. Mislim da nije bila suvišna ova digresija. Jer upravo ta nova društvena stvarnost implicitno nosi u sebi ne samo težnje, nego i stvarne potrebe sve veće jezične solidarnosti i demokracije. Tko uzme beogradske ili zagrebačke novine s početka stoljeća i danas, vidjet će lako koliko su se jezici tih novina zbližili, te se danas zaista može govoriti o jednom jeziku s neznatnim razlikama, dok su na početku stoljeća to bila dva jezika s razlikama vrlo znatnim. Čemu je, dakle, potrebna bilo kakva jezična „agresija"? Pitanja jezika i pravopisa sve to brže sazrijevaju, a socijalistička klima kanda im naročito prija. Stoga bih ja, laik, naučnu stranu te problematike prepustio stručnjacima (a pogotovu rad na zajedničkoj terminolo-

giji), dok bih praktičnu stranu mirno prepustio vremenu. Slažem se s drugom Božidarom Kovačevićem da u socijalističkoj demokraciji i na pitanja jezika treba da bude primijenjen slobodan i spontan razvoj i da se o njima rješava u duhu prijateljske utakmice. Princip do ut des djeluje pomalo „čaršijski". Dajem ćirilicu za ekavicu! Čemu? To su dvije stvari, kao jabuke i kruške. Netko voli svoju ćirilicu, a netko — kao ja! — ne može više bez svoje ijekavice. To su, uostalom, periferna pitanja. A središnje je pitanje čistoća jezičnog izražaja tu i tamo, suzbijanje lingvističkog „lokal-patriotizma", gajenje jezične kulture i podizanje općeg jezičnog nivoa. Novi sociološki uvjeti u tom pogledu tjeraju vodu na zajednički srpskohrvatski jezični mlin.

M. Hraste

O NAŠEM KNJIŽEVNOM JEZIKU I PRAVOPISU

U mjesecu maju 1953. raspisalo je uredništvo Letopisa Matice Srpske anketu o problemima srpskohrvatskog književnog jezika, pravopisa i rječnika i poslalo je u obliku pisma mnogim istaknutijim književnicima, naučnim, političkim i javnim radnicima u zemlji s molbom, da iznesu o tome svoje mišljenje. Ta anketa, koja je poslana pojedincima, odštampana je i u Letopisu za mjesec septembar 1953.

Do konca mjeseca decembra štampana su u Letopisu mišljenja nekolicine predstavnika beogradskog kulturnog središta, a iz Zagreba se javio samo jedan književnik i jedan naučni radnik.

Sudeći po tome moglo bi izgledati kao da predstavnici zagrebačkog kulturnog središta ne pokazuju dovoljno interesa za ta pitanja. To međutim nije točno. Zagreb se itekako interesira za ta pitanja i posvećuje im veliku pažnju, ali im pojedinci pristupaju vrlo oprezno, jer su uvjereni, da je pitanje književnog jezika, pisma, govora (ekavski ili ijekavski), pravopisa i sva ostala pitanja, koja su s time povezana, vrlo delikatne prirode. Pojedinac nije vlastan, da sam daje autoritativno mišljenje o onome, što ne pripada samo njemu nego cijelom narodu, školovanom i neškolovanom.

Čitajući mišljenja pojedinaca iz beogradske sredine, svatko se može uvjeriti, da se i sa srpske strane tim pitanjima vrlo ozbiljno i vrlo oprezno pristupa.

Jedni pisci u svojim odgovorima oslanjaju se više na razum, a drugi na srce. Mislim, da pri rasuđivanju ovih pitanja ne bi smjelo igrati ulogu srce nego razum. Kad bi svatko rekao, što želi, onda nam je svima jasno, da bi Srbi željeli, da sve ono, što imaju oni, prime i Hrvati, a Hrvati obratno, da Srbi prime sve, što je njihovo. To međutim nije moguće, jer ne bi bilo pravedno za onu stranu, koja bi se u nečemu morala odreći svoje dosadašnje prakse i tradicije.

Mnogi su se pisci zaustavili na pitanju latinice ili ćirilice. Svakome je kulturnom radniku poznato, da su Hrvati počeli upotrebljavati latinicu od 14. stoljeća. Prije toga su pisali glagoljicom i ćirilicom kao i Srbi. Čitava stara hrvatska književnost (čakavska, kajkavska i štokavska) kao i novija štokavska književnost od Ilirskog preporoda do danas pisana je gotovo isključivo latinicom. Prema tome ne znam, tko bi imao na hrvatskoj strani smjelosti da preuzme odgovornost pred cijelim narodom, kad bi predložio, da se odsada hrvatska književnost piše ćirilicom. Isto je tako i na srpskoj strani. Srbi pišu ćirilicom od prvih pisanih književnih spomenika svojih do danas. Uvjeren sam da nijednom Srbinu, kad bi i predložio, da odsada Srbi pišu latinicom, ne bi bilo lako provesti u djelo takav prijedlog, jer bi to značilo u najmanju ruku ozlovoljiti cijeli narod.

Drugo je pitanje istočnog (ekavskog) ili južnog (ijekavskog) izgovora. Ni to pitanje nije jednostavno. Kad bismo se obazirali na narodni govor, moglo bi nam se učiniti, da je to pitanje lako riješiti, jer mali broj Hrvata u NRH govori ijekavski. (Čakavci govore ekavski ili ikavski, a kajkavci ekavski. Hrvati štokavci u Vojvodini, Slavoniji, Lici, Dalmaciji i drugdje govore najviše ikavski, samo mali broj ijekavski i to u Dalmaciji od Neretve do crnogorske granice, i nešto ekavski u Podravini.) Svi Srbi u Hrvatskoj, svi Srbi, Hrvati i muslimani bez obzira na nacionalno opredjeljenje u NRBIH istočno od rijeke Bosne i Neretve, u pozamašnom dijelu zapadne Srbije i u Crnoj Gori govore ijekavski. Prema tome bi moglo izgledati, da je to pitanje lako riješiti, jer mali dio hrvatskog naroda govori ijekavski, pa Hrvatima ne bi bilo teško primiti ekavštinu. I hrvatska književnost do Ilirskog preporoda nije pisana ijekavski, osim bogate dubrovačke književnosti. Od Ilirskog preporoda piše se hrvatska književnost ijekavski, a to je preporučivao i veliki učitelj Vuk Stefanović Karadžić. Rijetki su pojedinci među Hrvatima, koji su u novije vrijeme svoja djela pisali ekavski. Prema tome ijekavština je sastavni i nerazdvojni dio hrvatske kulture, osobito zadnjih 120 godina. Treba priznati, da je ekavština lakša i prema tome prak-

ućnija, ali zato ne mora biti ljepša i milozvučnija. Ijekavštinom piše i dobar dio kulturnih radnika Srba i Crnogoraca u Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori. Sam profesor Belić u predgovoru svoga najnovijeg izdanja Pravopisa kaže: „Danas se u našoj književnosti mnogo više nego ikada piše južnim izgovorom; zato je i taj izgovor u ovoj knjizi morao postati potpuno ravnopravan sa istočnim." Prema tome ne znam, da li bi naši narodi pozdravili uklanjanje ekavštine iz srpske književnosti ili ijekavštine iz hrvatske književnosti.

Pitanje pravopisa je lakša stvar. Naši književnici (hrvatski i srpski) pisali su u prošlosti svakako, pa i od god. 1918., kad su se Hrvati i Srbi ujedinili u jednu zajednicu, sve do danas nismo pisali istim pravopisom. Svi se Srbi nisu držali pravila, koja je u svojoj knjizi bio utvrdio A. Belić, a ni Hrvati pravila D. Boranića, premda su se oba pisca pravopisa držala u svojoj osnovi istih Vukovih i Daničićevih principa. I onda, kad je u srpskohrvatskom jeziku bio ujednačen pravopis (1929—1939) bilo je nekih razlika u Boranićevu i Belićevu Pravopisu. Boranić je na pr. ograničavao zamjenu glasa h glasom v ili j, Belić nije. Boranić je dopuštao, da se u latinici mogu strana vlastita imena pisati etimološki, a Belić nije. Prema tome pravopis je stvar dogovora i sporazuma, nagodbe, a manje stvar nauke. Da je to tako, dokazuje nam nedavna prošlost, kad su pojedini režimi na hrvatskoj i na srpskoj strani propisivali, kakav će biti pravopis. Fatalno bi bilo, kad bi do toga na takav način ikada više došlo, jer bi to bio još jedan korak natrag a ne naprijed. Ako se pitanje jedinstvenog pravopisa riješi i sporazumno, ni tada ne će biti svima pravo, jer će svako kulturno središte misliti, da je previše popustilo drugoj strani. Uza sve to mislim, da bi bilo potrebno, da jedan književni jezik ima i jedan jedinstveni pravopis. Tu potrebu osjećaju sigurno književnici i novinari, a osobito nastavnici i učenici osnovnih i srednjih škola.

Najveće i još zasada nesavladive razlike u književnom jeziku Srba, Hrvata i Crnogoraca javljaju se u rječniku. Onaj, koji je pratio književno stvaranje, zna, da je od prvih pisanih spomenika naših svaka generacija imala u svome jeziku riječi, koje kasnije generacije nisu imale, nego su sebi za isti pojam stvorile posve novu riječ ili prekrojile staru davši joj nov oblik. To nam potvrđuje, pored ostalih, i dubrovački književnik 16. stoljeća D. Ranjina u pjesmi 107 (Stari pisci hrvatski XVIII) „Jednomu ki ništo ne učini, a tude sve huli"

. . . . . .

U ova vremena, moj hudi tamniče,
druga sad imena naše pjesni diče,
jer jak ih u cvitju, tač niiedna na svit saj
u jednomu bitju ne trpi običaj.
Tako đer i riči, kima se jur nje'kad
stara sv jes diči, u scieni nij su sad.
I ove sad, ke veće jesu, znaj, scijenjene,
s vremenom bit ne će od druzih primljene.

Pored toga procesa, koji se neprestano vrši u samom jeziku, ulaze u nj i strane riječi iz različnih jezika. Poznata je invazija turskih i arapskih riječi, koje su administrativnim i drugim putovima ušle u naš narodni i književni jezik. Tako su u naš jezik ušle i druge riječi iz ostalih stranih jezika. To je bila sudbina i drugih većih evropskih jezika, pa se tome utjecaju nije mogao oteti ni naš jezik. Naši su se narodi u prošlosti razvijali pod različnim okolnostima, pa je u njihovu jeziku prirodno moralo biti leksičkih i stilističkih razlika. Velikih razlika ima na pr. u leksiku čakavaca u Istri i Dalmaciji, pa se ipak ne može reći, da su to dva dijalekta, a još manje dva jezika. Tako je i kod kajkavaca, a kako ne bi bilo kod štokavaca, kojih ima najviše i koji borave na vrlo prostranom teritoriju. Prirodno je, da i u književnom jeziku pisaca istoga naroda, čak i iz istoga kraja može da bude razlika i ima ih, pa kako ne bi bilo u djelima cjelokupne književnosti hrvatske i srpske. Treba se čuditi, da tih razlika nema više. Činjenica, da te razlike postoje svima nam je poznata, a priznaju je u svojim člancima iskreno i otvoreno i A. Belić i M. Stevanović. Utvrđeno je to, da je takvih razlika bilo manje prije Drugoga svjetskog rata nego prije Prvoga, a danas ih ima sve manje. Hrvatski književnici primaju i neopazice mnoge riječi i izraze iz beogradskog kulturnog središta, a srpski književnici iz zagrebačkog. Naš zajednički život pomagao je i pomoći će mnogo, da se pripadnici zagrebačkog književnog kruga priviknu na rječnik beogradskog književnog kruga i obratno. To će se lakše izvršiti, ako se nitko na jednoj ni na drugoj strani ne bude odnosio neprijateljski prema rječniku drugoga kulturnog središta, jer je leksičko blago hrvatskoga ili srpskoga jezika zajednička svojina Hrvata, Srba i Crnogoraca. Razumije se, da je potrebno razumno odabirati i primati u književni jezik ono, što je dobro i pravilno, što je naše — slavensko, dolazilo ma s koje strane, jer će se time moći samo obogatiti naš književni jezik.

Da zaključim. Ne bih mogao preporučiti stvaranje jedinstvenog književnog jezika na taj način, da se Hrvati, Srbi i

Crnogorci odsada služe u književnosti samo jednim pismom, jednim izgovorom (istočnim ili južnim) i ujednačenim rječnikom, jer vjerujem, da nas to ne bi moglo jedne drugima više približiti. U današnje vrijeme općeg vrenja u svijetu potrebno je izbjegavati sve, što bi moglo oslabiti bratstvo i jedinstvo naših naroda, a preporučivati samo ono, što bi nas moglo stvarno, a ne formalno, više približiti i ujediniti. Pored toga osnovno načelo naše socijalističke demokracije jest, da sve treba da potekne odozdo t. j. od naroda. U ovom slučaju za stvaranje književnog jezika narod predstavljaju srpski i hrvatski književnici. Dr. J. Smodlaka u svom odgovoru (Letopis knj. 372, svez. 6, str. 430—431) točno primjećuje, da su nekada (prije Prvog svjetskog rata i između dva rata) književnici srpski više štampali latinicom, a hrvatski ćirilicom i ekavštinom. Međutim „u toku vremena postajao je sve manji broj onih koji su pisali ekavski latinicom, dok najzad skoro ni jedan Hrvat više tako ne piše. U književnim krugovima kao da se sve više gubi interes za izjednačenje našeg književnog jezika..." Ta konstatacija jasno govori, da naš radni narod, koji književno stvara, s jedne ni s druge strane primjerom ne pokazuje sklonost, da dođe do onoga, što je svojom anketom redakcija Letopisa u najboljem i plemenitom nastojanju željela postići. To je činjenica, preko koje nijedan misaoni čovjek na hrvatskoj ni na srpskoj strani ne može prijeći, makar to ne znam koliko želio.

M. Franičević

Nastojat ću da budem što kraći, jer mislim da u anketi treba da učestvuje što je moguće više ljudi.

Moja je pretpostavka, naravno, jedan jezik. Ali činjenice ostaju činjenice. Ne radi se samo o tome da postoje dva pisma, dva različita govora u odnosu na ě i dva pravopisa, nego i izvjesne leksikalne razlike koje su plod različitog razvoja jedne i druge književnosti. Međutim, mi smo prvi put u historiji izvojevali takvu poziciju da možemo na ovaj problem gledati u perspektivi i govoriti ozbiljno o uklanjanju razlika, koje su se morale razviti u prošlosti kakva je bila naša. Čini mi se da ne treba naročito naglašavati da ne mislim na neke administrativne mjere kojima se u tom pogledu zaista ne bi moglo postići ništa. Ali na neke se stvari može misliti već sada, a misliti u ovom slučaju znači bar donekle i početi djelovati.

Ne zaboravimo da je Vuk počeo revolucionarno, sve iznova, a da se Hrvati, koji su imali za sobom tri stoljeća kakve takve kontinuirane književnosti na narodnom jeziku, nisu nikada u praksi potpuno odrekli tradicije. No, iako postoje pojedine riječi koje se danas smatraju samo srpskima ili samo hrvatskima, to nije nesavladiva zapreka ni neprelazna ograda, premda je to naoko teži problem od problema pravopisa i jata. Zar nekoga treba uvjeravati da bi dvije riječi za jedan isti pojam značile leksičko obogaćivanje? A leksičko bogatstvo ne može nikada biti smetnja razvoju jezika. Treba, dakle, da sve dobre hrvatske i srpske riječi steknu pravo građanstva u našem zajedničkom jeziku (mnoge ga već i stiču). Čini mi se da je tu ključni problem. Ja ću možda i dalje pisati uvjet a ne uslov, domovina a ne otadžbina i dojam mjesto utisak, (a zapravo pišem jedino domovina dosljedno) obratno od kakvog srpskog pisca, ali bitno je da ja to prestanem raditi iz razloga što je jedno srpski, a drugo hrvatski. Tada će prevladati one riječi koje su vitalnije bez obzira iz kojeg su izvora, ili će pak pojedine riječi dobiti nove prizvuke, nove nijanse značenja, jer kako je poznato, dvije riječi iako su dubleti ne nose u sebi nikad potpuno iste poetske valere. Konačno nikada se nijedan pisac nije služio svim riječima, niti će to kada biti, pa neka bira slobodno uklonivši tu unutarnju cenzuru (koju smo između dva rata iz poznatih političkih razloga ponekad i svijesno pooštravali i koja danas više djeluje po zakonu inercije).

S pravopisom bi možda išlo lakše, jer se tu radi o konvenciji i postoji mogućnost približavanja u pojedinostima i na etape. Vjerojatno latinica i ekavština imaju budućnost, no ja to pitanje ne bih sada stavljao u prvi plan, a kad bi od mene zavisilo, ja bih opet uveo ě, pa neka ga čita svako kako želi. (Istina, povratka na staro nema, ali u ovom konkretnom slučaju bi taj povratak imao sasvim drugo značenje i bio bi, čini mi se, korak napred).

Prema tome po mom mišljenju samo rješenje nije toliko komplicirano i čini se da je ishod procesa konačno ipak izvjesan, ali je kompliciran put do toga rješenja, jer se ne smije forsirati da se ne povrijede neka još uvijek neuralgična mjesta. Zbog toga mislim, dakako ne potcjenjujući ulogu lingvista, da je uloga književnika u ovom pitanju od prvorazrednog značaja. Radi se samo o požurivanju jednog procesa koji je historijski neizbježan.

Ivo Frangeš

BUDIMO STRPLJIVI

Pokrenuta s mnogo ljubavi, dobre volje i, prije svega, uzajamnog poštovanja, anketa *Letopisa Matice srpske* zaslužuje svako povjerenje. Samo je, bar za mene lično veliko pitanje nije li preuranjeno očekivati od nje neke velike rezultate osim, dakako, najvećega: demokratskog iznošenja vlastitog mišljenja.

Ne kanim ponavljati ono što su drugi prije mene, često puta vrlo umno i realistički, formulirali u toku ove ankete. Želim tek naglasiti da se nikako ne nalazim u tako sretnu položaju jednog učesnika, koji je smatrao da će se pitanje ujedinjavanja književnog jezika, pisma i pravopisa Srba i Hrvata riješiti prihvatanjem ekavskoga govora i latinice. Kad bi problem bio sav u tome (mislim u dvojstvu pisma i dvojstvu izgovaranja tog nesretnog jata), ni onda se on ne bi dao tako lako riješiti; on je, međutim, kudikamo složeniji. Koliko je god istina da Hrvati i Srbi imaju jedan jezik (nazivali ga oni hrvatskim, srpskim, srpskohrvatskim ili kako drugačije), toliko je istina da se Srbi služe jednim a Hrvati drugim književnim izrazom.

Bit je pitanja u tome da li nama danas to dvojstvo smeta koliko nam je smetalo u doba prvih dviju anketa (o čemu je tako lijepo pisao dr. P. Skok). Danas kad smo se, u ovoj našoj socijalističkoj Jugoslaviji, oslobodili svih tuđih i „svojih" gospodara, danas na ta pitanja treba gledati drugačije: koliko nas to jedne od drugih odvaja i koliko su ta odvajanja kulturno, politički i historijski štetna. Bilo bi, svakako, vrlo dobro i korisno kad bi Hrvati i Srbi i u jeziku, pismu i pravopisu bili posve jedinstveni. Ali, dok se na dva kraja Jugoslavije čvrsto izgrađuju jezici koji se prilično razlikuju od hrvatskog ili srpskog, ne treba na naše sitne razlike gledati drugačije nego historijskim pogledom, jer bi one začas mogle prerasti okvire običnih tradicija, konvencija... Vrijeme je majstorsko rešeto. Nije mi se nikada desilo da ne shvatim srpskog pisca, ali mi ni na kraj pameti nije padalo da mu naturam neke svoje nazore na jezik i način kako se tim jezikom služi. Pustimo zasad (naročito kad znamo da i najnoviji pravopis srpski ni u Srbiji nije neprikosnoven, a da u Hrvatskoj skupina stručnjaka, okupljena u Hrvatskom filološkom društvu, sprema najzad naučan pravopis), — pustimo, velim, zasada te sitne razlike na stranu, zadovoljni što živimo u zemlji u kojoj one ni jednog časa, ne znače više od onoga što stvarno jesu.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 130 МАРТ 1951 Књ. 373, св. 3

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Vladan Desnica

KNJIŽEVNIK I JEZIK

Druže Uredniče!

Otkupljujem obećanje i šaljem Vam odgovor na anketu o jeziku. Potkradam sam sebe anticipirajući nekoliko misli iz nedovršene radnjice u kojoj iscrpnije i s više metode pretresam tu materiju. Ako je ovdje ta materija tretirana i odveć žuraivo, skakutljivo, pa ako su stoga ove misli nedovoljno uvjerljivo iznesene, tome ste, s Vašom ljubeznom insistencijom i uredničkom revnošću, krivi više Vi nego ja.

Briga (bar platonska) oko jezika, i ljubav (bar verbalna) prema njemu, kod nas su već tradicija. Ali u svim našim jezičnim nastojanjima i u čitavom našem neumornom raspravljanju i pisanju o jeziku — pa i u ovoj Vašoj anketi — čini mi se da, u jednom izvjesnom pravcu, nismo pokročili jako daleko. Štoviše, (pođimo do kraja u iskrenosti!), mislim da u tom pravcu nismo učinili još ni prvi korak. Sva naša raspravljanja o jeziku i oko jezika još se i danas kreću više manje u onim istim okvirima i polaze otprilike sa onih istih pozicija u kojima su se kretala i sa kojih su polazila prije trideset, četrdeset i više godina. To je, valjda, područje na kome smo najmanje evoluirali i najmanje napredovali. A stvar je tim apsurdnija i začudnija, što se otada sam jezik veoma bujno i bogato razvio. Zar nije čudno: uz tolik razvitak jezika — takva stagnacija i zaostalost u pogledima na nj. — I pored izvjesnih varavih privida i površnog koketiranja s nekim modernijim pojmom o jeziku, mi još uvjek u suštini stojimo s obe noge na terenu starih gramatičarskih shvaćanja.

Jezik je, za praktičnu upotrebu, kao sredstvo za sporazumijevanje u praktičnom životu, a dobrim dijelom i kao sredstvo

za izražavanje logičke misli, za izražavanje racionalnoga — jedno, a kao sredstvo za umjetničko izražavanje, kao manifestacija intuitivnog, estetskog doživljavanja (riječ „estetsko" upotrebljena je, naravno, u njenom pravom a ne u njenom vulgarnom značenju), kao instrumenat lirskog izraza — nešto je sasvim drugo. I nije čudo, ili bar ne bi smjelo biti čudo, ako u jednoj anketi o jeziku književnik progovori koju riječ o jeziku s te njegove strane, odnosno u tom njegovom vidu i svojstvu. To jest s one strane i u onom vidu i svojstvu s koje i u kojima književnika jezik najviše i u prvom redu zanima.

Dozvolite mi — i opravdajte to koliko možete hitnjom, kratkoćom vremena i ograničenošću prostora — da se poslužim jednom vulgarnom metaforom. Carstvo živih stvorova koji žive u vodama i morima, gledano sa stanovišta zoologije pruža jednu sliku a sa stanovišta kuharskog umijeća ili nauke o ishrani sasvim drugu i drukčiju sliku. Sistematika, diobni kriterij, momenti koji interesuju jedne i druge i kojima oni pridaju odlučnu važnost, prilično se oštro odvajaju, diktirani različitim ciljevima i uslovljeni različitim stanovištima. Čistom zoologu, na primjer, bit će važno da li dati pripadnik širokog vodnog carstva diše plućima ili škrgama, koti li živu mladunčad ili leže jaja, kako mu je građeno zubalo, koliko je duga vijeka, i što već ja znam. Onim drugima, naprotiv, za njihove svrhe sve to može da ne bude važno, ili da bude tek od sporedne važnosti, premda ne poriču tačnost onih saznanja i shodnost onih kategorizacija sa izvjesnog gledišta, pa ni njihovu opću, objektivnu važnost. Ali kuhar će, sa svoga stanovišta, prenebregnuti sve te kategorije, pa će podijeliti pripadnike vodnog životinjskog carstva (koje će, povrh toga, kao laik u zoologiji, nazvati sve odreda „ribama") na kategorije „riba" za prženje, „riba" za pečenje, „riba" za kuhanje, itd. A kamenicu će, na primjer, izdvojiti u posebnu kategoriju koja se jede prijesna, eventualno sa dvije kapi limuna, i neće se baš nimalo brinuti u koji red, vrstu, podvrstu kamenica spada sa gledišta zoologije. Sa stanovišta nauke o ishrani, te volšebne „ribe" kategorizirat će se, opet, po kriteriju njihove kalorične vrijednosti, itd. — Eto, jedna u sebi ista materija ili grupa pojava, posmatrana s različitih gledišta, može da pruži sasvim različite slike.

Nešto slično i analogno tome postoji i na području jezika. I jezik je, za filologa-gramatičara i ortografa, jedno, a za književnika-umjetnika nešto drugo. Prvi će se brinuti i voditi računa o pravilnosti, o čistoći jezika, o pravilnom izvođenju njegovih gramatičkih oblika, o legitimnosti porijekla riječi, itd. itd. — dakle o onome što će književnik-umjetnik smatrati mrtvim inventarom, arsenalom jezične funkcije, — a drugom će, u pr-

vom redu i nadasve, biti važno pitanje plastičnosti jezika, efikasnosti njegova izraza, njegove sposobnosti za pretakanje u riječi raznih tananih i „neuhvativih" duševnih stanja i raspoloženja, njegova akustična svojstva, potsvijesni i nesvijesni asocijativni nizovi i sljedovi koje data riječ ili fraza pobuđuju, svježina ili otrcanost njegova djelovanja — ukratko njegove izražajne mogućnosti i njegova izražajna moć. Jezik u onom gramatičarsko-filološkom smislu gledat će književnik kao neki prethodni, „niži" stepen, u najboljem slučaju kao neko „mirnodopsko vojno pravilo". Dosljedno tome, onom prvome bit će pogđavito važna sredstva, onom drugome rezultat: plastičnost, efikasnost, izražajnost jezika (pa, često, makar kakvim sredstvima ona bila postignuta). Prvome je glavni cilj formalna, vanjska, objektivna (a to ujedno znači bezlična i neindividualna) pravilnost, čistota, gramatička i leksička legitimnost itd., — drugome: funkcionalnost. Prvoga njegove svrhe, kriteriji i preokupacije nužno vode k izvjesnoj statičnosti i uzakonjenoj jednoobraznosti; a posljedica je: ograničavanje izražajnih mogućnosti, kretanje u jezičnom praksom posvećenim i od jezičnih instancija priznatim izražajnim okvirima; njegov bi ideal bio, u krajnjoj liniji, da se svi izražavaju jednako, pod uslovom da to izražavanje bude u formalno jezičnom pogledu pravilno i čisto. Onom drugome je naprotiv ideal da se svak izražava svojim posebnim, vlastitim jezikom, jezikom koji izvire iz sklopa čitavog njegovog psihičkog bića i koji je upravo individualni izraz i nepatvoriva emanacija tog bića; za njega je jezik ne oklop koji sputava tijelo, već elastična maja koja se povinuje svim našim pokretima; njegova je najprirodnija tendencija proširivanje jezika, neprestano forsiranje njegovih izražajnih mogućnosti. tendencija koja leži u njegovoj prirodi jednako onako nužno kao što u piletu leži tendencija da prokljuje ljupinu jajeta. Tim forsiranjem, i jedino tim forsiranjem — misli on — proširuju se granice „izrecivoga". On zna, kao umjetnik, da banalnost i „opća mjesta" znače smrt umjetnosti; i da to, u prvom redu i u još višoj mjeri, važi za banalnost i „opća mjesta" u jezičnom izrazu. I stoga je za njega pisac koji piše „uzorno lijepim", „uzorno pravilnim", „uzorno čistim" jezikom kome nije pridonio i nadodao ništa svoga vlaštenog, jezično mrtav pisac, sadrena statua „dobrog pisca" — pisac dobar za to da se uvršćuje u čitanke. On smatra onaj ideal jednoobraznog i „jednako dobrog" općeg jezika stagnacijom, smrću jezika. I smatra, još, da u tom jednoobraznom i „jednako dobrom" govoru i jest rak-rana jezikâ prastare kulture i preduge kulturne tradicije — požutjela kita na vrhu džinovskog hrasta koji se

počeo da suši. Postoji u starim, izrađenim jezicima, u francuskom na primjer, kao neka gvozdena determiniranost: osjećaj da bi datu misao na koju smo u nekom „dobrom modernom piscu" naišli, svaki drugi „dobar moderni pisac" dostojan poštovanja izrazio uprav tako i nikako drukčije. Ako to i jest samo obmana, iluzija, već i ta iluzija nešto znači. Da se opet izrazim figurom, često dobivamo dojam da je u takvim jezicima više manje sve što čovjeku može pasti na um da izrazi, već od ranije složeno iz gumenih slova iz kakvih dačići rado slažu svoje ime i prezime, i da u golemoj riznici tih štambilja, u golemoj kulturnoj baštini tog gumenog frazarijskog blaga, postoji, u kraćim ili dužim frazama, već složeno sve što se pod kapom nebeskom dâ izraziti. Svaka pojedina fraza, svaki pojedini izričaj koji pročitamo u takvom „dobrom piscu" pobuđuju nam osjećaj kao da smo već jedamput, ili već nebrojeno puta, uprav takvu i doslovno takvu rečenicu pročitali ili čuli; i da se izražavanje, književno stvaranje, sastoji u umiješnom odabiranju, vještom kombiniranju i mehaničkom otiskivanju tih gotovih štambilja. Za književnika-umjetnika, takav je pisac udario na kriva vrata: on je, ustvari, filolog a ne umjetnik.

Ako se nađe da je ovo što sam dosle rekao već stara i poznata stvar — tim bolje. Jer bi to značilo da je tim bliži i tim manje bezizgledan sporazum. Ali bojim se da nije tako.

Osnova razlikovanja između jezika u onom formalnom filološko-gramatičkom smislu, jezika koji eventualno može da bude dovoljan za izražavanje racionalnih misli u granicama praktičnog, „obično-životskog" sporazumijevanja, i jezika u onom drugom, estetskom smislu, nalazi se, u suštini, u onoj podjeli ili dvogubosti koju je uočio još Aristotel (ma da je ona kasnije zadugo pala u san i zaborav iz koga se ni do dandanas nije sasvim razbudila), a koju je on označio nazivima a p o f a n t i č k o g i s e m a n t i č k o g govora. (Uputno je, radi isključenja mogućih, i veoma predvidivih, nesporazumaka, istaknuti da se izraz „semantičko" ovdje ne smije shvatiti u onom, poznatijem, značenju u kome ga je upotrebio Bréal i drugi za njim, a koji je sasvim različit od ovoga).

Nejasna slutnja i prećutno priznanje bar djelimične tačnosti ovoga što je dosle rečeno, nalazi izraza, na razne načine i u raznim oblicima, i u krugovima samih filologa-gramatičara. Jedan od tih načina i oblika, valjda najstariji, a svakako najčešći i najobičniji, uprav je onaj koji ujedno pretstavlja i palijativni pokušaj da se taj rascjep premosti i riješi: gramatičarski pojam „s t i l i s t i k e". — „Da, u tome što ti govoriš ima ponešto istine, — odvraćaju filolozi-gramatičari, — ali to je drugi moj, stilistika a ne jezik!" — Eto dakle spasonosnog praktičkog rje-

šenja koje će složiti raskol, podvodeći, ujedno, pod nadležnost gramatičara, odnosno zadržavajući i dalje pod njom, umijeće ili vještinu izražavanja čovjekova unutrašnjeg svijeta, umijeće zamišljeno na kalup nekadašnje „retorike", samo, možda, u još skučenijim okvirima: nadodajmo gramatici još jedan, peti, ili sedmi, ili deveti odjeljak od tridesetak stranica, napišimo na čelu tog odjeljka „S t i l i s t i k a" — i riješen spor!

Ali za „one druge" tim palijativom spor nikako nije riješen. Njima izgleda, čim je taj pojam priznat makar i u takvim skromnim i formalnim granicama, da neoprezno pripušteni uljez prepotentno uzima maha, pa da taj „nadodatni" peti, sedmi ili deveti odjeljak odjednom nadrasta i guta sve one prethodne odjeljke, podređujući ih i potčinjajući sebi; i da on znači samu srž čitavog jezičnog kompleksa, samu suštinu „govora", „izražavanja", kome oni prethodni odjeljci pretstavljaju samo mrtva mehanička sredstva, samo mrtvi, ropski pokorni alat. A pretenzije filologa-gramatičara da se miješaju u probleme izražavanja unutrašnjeg života čovjeka, u probleme pobuđivanja asocijativnih nizova, u probleme izazivanja emotivnih rezonancija, itd. itd., čine im se nedozvoljenim i nedopustivim presizanjem, jednako onako kao kad proizvoditelji hirurških instrumenata ne bi htjeli da predadu iz svojih ruku proizvedene instrumente u ruke hirurga već kad bi pretendirali da sami njima rukuju i operiraju. Najpomirljiviji iz tabora „onih drugih" priznaju filolozima-gramatičarima (a u suštini takvima smatraju odreda sve one koji dolaze iz krugova nauke o jeziku a ne nauke o umjetnosti) i njihovom poslu, u najboljem slučaju, otprilike onaj položaj i funkciju koju ima školska disciplina šablonske, „klasične" harmonije napram slobodnom muzičkom govoru kojim muzičar stvaralac izražava svoj unutrašnji svijet.

Do koje mjere to dvopuće ili taj rascjep pretstavljaju osnovno, živo, goruće pitanje, uvjeravamo se na svakom koraku i u jezičnoj praksi i u više manje teoretskim raspravljanjima o jeziku. A najviše i najčešće onda kad, i svaki put kad, neko iz onog prvog tabora ma i samo za centimetar pređe granice svoje nadležnosti i zakorači u kakvo pitanje koje po svojoj prirodi spada u domenu i u nadležnost onih drugih. Nažalost, kratko je vrijeme i uzan prostor da bih opsežnijom egzemplifikacijom to dokumentirao, a ta bi egzemplifikacija mogla da bude neobično korisna i poučna. Ali svaki se književnik zacijelo sjeća mnogih slučajeva kad su ga filolozi svjetovali da se okani upotrebe date riječi zato što ona nije „pravilna", zato što nije jezično „čista", zato što je „rusizam", zato što je „regionalizam", i tome slično. A sjeća se zacijelo i začudenog osmijeha koji mu se porodio na usnama kad mu je

filolog, prelazeći s negacije na afirmaciju i od kritike na kreativnost, predložio „podesnu zamjenu" za tu nepoćudnu riječ. U najvećem broju slučajeva, siroti je književnik ostao zgranut videći do koje je mjere filolog lišen sensibilnosti za jezik i za vrijednost i teg riječi, i uskliknuo: „čovječe božji, ti mi naprosto predlažeš da mjesto **bijelo** reknem **crno!**" A u sebi je pomislio: „ta ovi su ljudi potpuno gluhi ne samo za emotivnu, asocijativnu, akustičku vrijednost riječi, već i za njeno puko logičko značenje!" — A gdje li smo tek sa slučajevima kad nam se proskripcija neke riječi ili izraza obrazlaže naprosto time — što tako govore i pišu „oni tamo"! (pa svejedno da li se taj argumenat upotrebljava s jedne ili s druge strane Save i Dunava).

Treba li iz svega ovoga zaključiti da negiram opravdanost, korisnost, funkciju, pa i samo mjesto gramatičkoj i pravopisnoj filologiji? — Nipošto! — Ili možda da sam, iz jezičnog anarhoidno-individualističkog nastrojenja, gluh i slijep za prednosti izjednačenja kurantnog jezika i pravopisa i za praktične prednosti tog izjednačenja? — Naprotiv, gorljiv sam njegov pristaša. Ali samo u datim granicama. I to baš u granicama jezika u formalnom smislu gramatičara i ortografa. Gdje se god i kad se god radi o nečemu što ne utiče na plastičnost, efikasnost, izražajnu moć govora, tu su bez ikakve sumnje nadležni filolozi-gramatičari i ortografi, i na tom području neka slobodno ostanu u njihovim rukama i makaze i sukno. To je ono što se, sa stanovišta izražajnosti, funkcionalnosti jezika, može nazvati jezičnom kozmetikom. Sve što spada tu, stvar je koja se može riješiti sporazumom, stvar jezične konvencije. Neka se slobodno uzakoni da se piše **neće** ili **ne će**, skupa ili rastavljeno, **svijetlo** ili **svjetlo**, pa čak, ako baš hoćete (— vidite li koliko sam tolerantan? —) i **voz** ili **vlak**. U praktičnoj sferi i poslovnom životu, i u interesu formalne, više manje tipografske urednosti i „spoljašnjeg izgleda pismenih radnja", to ujednačavanje i izjednačavanje može da bude korisno, praktički svrsishodno, pa je stoga i poželjno. Tu, ponavljam, u prvom redu, ili čak isključivo, imaju riječ filolozi-gramatičari i pravopisci. Ali kad zahvati prestanu bivati površni kozmetički zahvati, kad oni dublje zadiru u živi organizam jezika kao sredstva izražavanja čovjekova unutrašnjeg svijeta, mnogostrukih, složenih, tananih treperenja, ljeskanja, zračenja, migoljenja i svjetlomrcanja naše misli i naših osjećanja, te kad se postavi pitanje tačne valutacije i shodne upotrebe naših izražajnih sredstava i mobiliziranja svih, što bogatijih, što raznovrsnijih pomagala za to izražavanje, tad se pokazuje nedovoljna formalna jezična disciplina, tad nesumnjivo prestaje nadležnost filologa-gramatičara, i tad je nastupio mo-

menat da alat pređe iz ruku onih koji ga čuvaju, svjetljaju i sortiraju u ruke onih koji se njime služe. I tad treba da se alat prosuđuje i cijeni prema njegovoj funkcionalnosti i prema zahtjevima i potrebama koji se porađaju pri njegovoj upotrebi, pa da se on i modificira, mijenja i usavršava saobražavajući se i povinujući svrsi kojoj mora da posluži i potrebama kojima mora da udovolji.

Ne treba, dakle, da se ovi moji reci shvate kao borba protiv formalne gramatičko-pravopisne filologije i kao osporavanje, ili i samo kao umanjavanje njene funkcije i njene važnosti. Ne. Ja plediram samo za razgraničenje teritorija i za podjelu nadležnosti, razgraničenje i podjelu koji nikako ne isključuju saradnju. A po sebi se razumije da pri tom razdvajanju ono što nesumnjivo i očigledno pretstavlja viši stepen nikako ne smije biti podređeno onome što pretstavlja niži stepen, ono što je suštinsko, sadržajno i život onome što je formalna disciplina i, vrlo često, puka sistematika. Zato su svi pokušaji da se rascjep pomiri i riješi otvaranjem onog nadodatnog odjeljka koji se zove „stilistika", kao i razni noviji pokušaji, doduše nešto napredniji i širokogrudniji ali poduzimani još uvijek sa filološko-gramatičkih polaznih tačaka i u filološko-gramatičkom ambitusu, apsolutno nedovoljni i već u začetku osuđeni na neuspjeh. Ta plemenita nastojanja da se spriječi otcjepljenje i da se pomiri raskol u makar i nešto proširenom okviru unitarne jezične matere crkve, ne mogu da dovedu do željenog rezultata iz prostog i lako uočljivog razloga što se tu još uvijek funkcija podređuje sredstvu a živi prirodni oblici tiraniji shematskih pravilnih likova. Noge sputane i u svom razvoju pritiješnjene u kineskim drvenim nanulama ne mogu daleko doprijeti.

Na polju utvrđivanja genealoške legitimnosti date riječi, datog oblika, njihove pravilne ili nepravilne tvorbe, njihove „arijevske" čistokrvnosti i sl., te uopće na području formalne pravilnosti jezika i jezične kozmetike, gdje je, ističemo još jednom, neosporno nadležna gramatička filologija, čovjek koji posmatra jezik isključivo sa stanovišta njegove funkcionalnosti i izražajnosti, njegovog estetskog svojstva, napravit će jednako onakvo čudo i pokoru kakvu naprave oni prvi kad zagaze u ovo potonje područje. Sve što spada u ono prvo područje, u suštini je pitanje formalnoga, i zato stvar konvencije, pa prema tome, teoretski, veoma lako rješivo. A ako su baš tu, u praksi, trvenja najžešća i izgledi za sporazum „najbezizgledniji", to je samo potvrda i dokaz više do koje mjere kod nas ljudi još uvijek stoje na pozicijama formalne filologije i lome koplja za formalne i konvencionalne vrednote. U tu sferu, sa stanovišta estetskog pogleda i pojma o jeziku, spada čak i

pitanje ijekavštine ili ekavštine, ćirilice ili latinice — pitanja koja, posmatrana s formalno-filološkog, sa praktično-životskog i, naročito, s političkog gledišta, izgledaju ne samo najteža, nego i najvažnija. Naravno i po sebi razumljivo, jezik, koji nije samo organ estetskog govora nego i sredstvo općeg praktičnog sporazumijevanja, ne smije da se, u njegovoj totalnosti, posmatra isključivo s estetskog stanovišta. Ali ni isključivo s formalno-gramatičarskog. A s tog ga stanovišta gotovo beziznimno posmatraju filolozi čak i onda kad vjeruju da primjenjuju estetske kriterije i da se bore za estetske vrednote jezika.

Da resumiram i završim:

Jezik je za filologa i sa gledišta formalne nauke o jeziku — jedno, a za književnika-umjetnika i sa gledišta estetske nauke o jeziku nešto sasvim drugo. Svaka od tih dviju nauka ima svoje posebne zadatke, svoje posebne metode, svoje posebne kriterije. Zato su bezizgledna i jalova nastojanja i pokušaji da jedna od njih obuhvati drugu i da u svom krilu rješava njene probleme i njene zadatke, a pogotovo pokušaji da ona niža obuhvati u se onu višu. Kod nas je to estetsko gledanje na jezik i ta estetska nauka o jeziku, u najboljem slučaju, još u povoju. Apsurdan bi bio zahtjev da se jezik posmatra i tretira isključivo sa estetskog stanovišta. Ali je isto tako neopravdano da se on posmatra s onog drugog stanovišta čak i u sferi umjetnosti, i čak od strane onih koji su pozvani da se njime služe (i da ga proširuju i razvijaju) kao instrumentom i organom umjetničkog govora. Zato možda nije na odmet da se u ovoj anketi čuje i jedan glas iz tog tabora. A ako je taj glas malko polemički obojen, i možda ponegdje malko utriran, nije čudo: on dolazi kao shvatljiva, pa i korisna, dijalektička suprotnost i otpor na dugotrajno i prilično reakcionarno gospodovanje dotrajalih i preživjelih jezičnih pogleda.

Јордан М. Моловић, студент књижевности

О НАШЕМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ

Нисам никакав стручњак за лингвистичка ни филолошка питања, а можда нисам ни дорастао да о њима уопште дискутујем. Ипак ћу покушати да кажем нешто у вези с проблемом који је предмет анкете *Летописа Матице српске*.

У поменутој анкети узели су учешћа многи наши културни и јавни радници, почев од најауторитативнијих па до најмлађих и још непознатих.

Питање нашег књижевног језика и правописа је комплексно, занимљиво и актуелно, али је тешко и не може се решити никаквим декретом. Треба га пажљиво и систематски проучавати не заборављајући елементе који чине његову проблематику.

Језик је општа својина једног народа, као и његова култура. Друга је ствар што их појединци могу на разне начине примењивати, кварити или усавршавати. Језик и култура припадају заједници.

Неће бити без интереса ако о томе чујемо мишљења и оних који се тиме не баве професионално, ex cathedra, већ су у томе послу дилетанти.

Из досадашњих чланака о томе питању видимо да није речено ништа ново што би тај проблем бар приближило стварном решењу ако га не може сасвим решити. Ипак је ова дискусија значајна и не би требало да остане сувишна и бесплодна.

Сви се слажу у томе да је потребно још времена за то и да треба свестрано радити у циљу нашег духовног јединства. То је најважније. Али, томе не треба прилазити немарно и све препуштати случају и другима. Све то зависи од наших економских и социјалних услова и томе треба тежити, али не по сваку цену и било на који начин, већ обазриво и разумно.

Реч је углавном о Србима и Хрватима. Све друго је у садашњој етапи споредно, или бар мање важно. Ово је кључно питање које занима не само нашу науку о језику већ и нашу социологију пуних сто година.

Два имена за национално обележје. И две азбуке. Ћирилица и латиница. Чак и два правописа. Белићев и Бораниħев. Јавља се и неки трећи, у Сарајеву. (Религија бар у наше доба није фактор). Значи: два народа. Или, можда, два племена? Да ли је српски језик у исто време и хрватски, или обратно? Јест. И није. Формално није, а стварно јест. То више не треба доказивати, јер су то учинили велики научници светског гласа (Шафарик, Миклошич, Гај, Вук, Јагић, Даничић и др.).

То је један језик са извесним локалним нијансама, какав је и језик уже Србије и уже Хрватске. Дијалекатске разлике не нарушавају његово јединство а још мање ситне разлике у појединим регионалним речима (апотека и ljekarna, утисак и dojam, наиме и дарâче и сл.).

Што се тиче јужног и источног говора, не може се ни један ни други наметнути целом народу иако су оба сасвим разумљива на целој нашој језичкој територији. Уосталом, и досад су оба била у основици књижевног језика и међу њима није дошло до неког удаљавања.

Оба говора су равноправна и блиска, јер се основа речи и њихово значење не мењају. Мења се само слог у коме је некад био стари глас јат (ѣ), а има знакова који показују тенденцију за њиховим изједначењем. Примећено је већ да се слог *-ије* полако претвара, тј. скраћује у *-је*, што, најзад, у даљем развоју може сасвим прећи у *-е* које постаје мекше. Док оба ова говора још постоје, мени се чини да је источни говор мање музикалан и мање нежан и да је по свом озбиљном тону ближи прози, а јужни говор има у себи више поезије.

А азбука? Неки мисле да је латиница практичнија од ћирилице. То је ствар навике. Латиница се данас у свету више употребљава него ћирилица, али је ћирилица упрошћенија. У њој нема помоћних знакова (', ˇ) ни гласова који се обележавају са два слова као што је случај у латиници (мислим на хрватску латиницу, јер је у неким другим, рецимо у немачкој, ово још сложеније).

Ко се служи ћирилицом, неће утрошити ништа више труда ни времена да напише т а не t, Ш а не š, И а не i и сл.

Ја мислим да су Ћ, Ђ, Њ, Љ и Џ мање сложени него „слова с роговима" Ć, Č, Š, Ž, да не „штрче из првобитне ћирилице" и да нису „уљези", јер се заједно с развојем језика развија и азбука. Са садржајем се развија и форма.

У латиници има три ђ (gj, dj, đ) од којих се dj може каткад у неким случајевима незгодно читати (nadjačati = *надјачати*, podjarmiti = *подјармити*), што је Б. Ковачевић навео у свом чланку, објављеном у децембарском броју *Летописа* за 1953 годину. Исто тако би се nadživeti могло читати *нацивети*, што би изгубило своје значење.

Тешко је за све народе створити једну азбуку јер сваки језик има своје специфичности. Азбука је спољна, визуелна, рељефна слика унутрашње, гласовне и звучне стране језика. Азбука је лице, а фонеме су наличје језика ако се тако може рећи. Нема сумње да су графије, тј. обележавање гласова словима у појединим азбукама и језицима огледало њиховог унутрашњег, духовног садржаја.

Латиница би, напр. у руском била вештачка творевина (било је таквих покушаја који нису успели), као што би и наша ћирилица била, рецимо, у француском, који има дифтонге, назале и гласове који се не читају, а да не говоримо о азиским језицима који имају специјалне грлене гласове.

Тачно је примећено да је сасвим погрешно речено да ћирилица није српска азбука и да латиница није хрватска. Ћирилицу нису створили Срби и немају је само они, као што ни Хрвати нису створили латиницу нити се само они њоме служе, али је српска ћирилица само и једино српска

и ничија више, јер постоје и друге, друкчије ћирилице (руска, бугарска, грчка) од којих се она знатно разликује. Исто тако је хрватска латиница само хрватска јер је друкчија од свих других латиница (немачке, мађарске и других) у којима нема ш, ж, ћ.

Двојство у азбукама није никаква сметња нашем јединству. Немци такође имају две азбуке (латиницу и готицу), па су опет један народ и никад се нису око тога препирали.

Код нас ћирилицом пише преко 60% становништва (три и по републике), а обе азбуке умеју читати скоро сви без обзира којом се од њих обично служе у писању, па је, према томе, бар за сада, питање укидања ћирилице сасвим незгодно, није ничиме нарочито условљено ни оправдано, пре свега није нужно и у најмању руку је преурањено. То исто вреди и за латиницу. Како ће бити у будућности, не знамо.

Зашто, рецимо, не би остала ћирилица? Латиница, сем ње, није једина азбука на свету. Рекло би се, можда, због других језика који знају за латиницу и с којих би било тешко преводити кад не бисмо знали азбуку. Али, много је теже научити један туђи језик него азбуку, па ко хоће да га учи тај ће, успут, научити и азбуку. Језик је, дакле, далеко значајнији од азбуке.

Још једна ствар. Губљење појединих азбука је историска појава. Зашто су, напр., данас мртве азбуке: египатски хијероглифи, наша стара глагољица и друге? Биле су компликоване и непрактичне. На исти ће начин, вероватно, нестати током времена и друге азбуке (кинеска, персиска и сл.), али су оне засад још најближе самој природи дотичних језика и за њих органски везане. Тек с њиховим даљим развојем и усавршавањем могу и њих заменити боље и практичније азбуке. А код нас су и ћирилица и латиница својим хиљадугодишњим трајањем доказале своју животност и право на постојање.

Наметати Србима латиницу или Хрватима ћирилицу био би, бесумње, јалов посао, јер ни једни ни други то не желе иако се каткад морају служити и оном азбуком која није њихова. А ако пођемо од тога да су Срби и Хрвати један народ и да говоре једним, истим језиком, онда ће им обе азбуке бити подједнако драге и не треба их супротстављати једну другој. Разлика у азбукама је само формална. Наш језик, српскохрватски, је један језик и биће један све док заједно живимо на овом тлу.

Наше јединство је у језику, економским и географским везама, а наше двојство није ни у имену ни у азбуци. Као што су, напр. Мачвани, Шумадинци и Тимочани Срби, а Истрани, Загорци и Славонци Хрвати, тако су и Срби и Хрвати (и не само они) Југословени.

Назив *југословенски* не *„не засењује македонски и словеначки језик“* и не садржи их *„само формално а не и стварно“* (по овоме Македонци и Словенци не би били Југословени!), већ је још неупотребљив због тога што не обухвата и бугарски језик, који припада јужнословенској језичкој заједници која би без њега била непотпуна. Југословенски језик је језик будућности. Њега ће сачињавати данашњи српскохрватски, словеначки, македонски и бугарски језик, као што ће и данашња Југославија с Бугарском чинити једну недељиву и компактну територијалну, етничку и културну целину.

Ћирилица и латиница су равноправне азбуке, чија је једна трећина слова иста. Постале су, ако не на сасвим исти, онда бар на сличан начин, као две рођене сестре. Зато су обе наше и не треба једну хвалити а другу кудити. Ћирилица је пунија и потсећа на калиграфско, свечано писмо, а латиница је пословно, брзописно и свакидашње писмо.

Ћирилица је старија од латинице, што, свакако, не значи да мора бити према оној класичној prior tempore potior iure, али то треба истаћи. Чувено *Мирослављево јеванђеље* из 12. века, један од најлепших и најстаријих споменика наше културе, писано је ћирилицом. Само због њега ћирилица треба још да живи, јер се своје прошлости ни своје тешке али славне историје не можемо одрећи.

Ја сам овде бранио ћирилицу, јер је на њу повика, али то не значи да латиницу не ценим. Мени лично је ћирилица ближа, присније и омиљеније и ја верујем да ће она још дуго живети а да ни најмање неће сметати јединству и срећи наших народа.

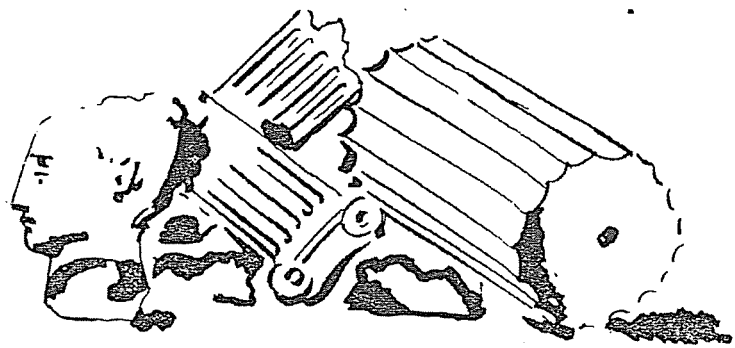

Федор Вашић, Уз Пјесме Леопардија

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 130 АПРИЛ 1954 Књ. 373, св. 4

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

М. С. Лалевић

О НЕКИМ ПИТАЊИМА НАШЕГ ЈЕЗИКА, ПИСМА И ПРАВОПИСА

1. *Општа питања.* — Кад се узму у обзир околности и прилике у којима су живели наши народи у прошлости, свакако је лакше схватити и стање нашег језика у садашњости и свих других питања с тим у вези. Није то ни неприродно ни чудновато што су нарасле толике разлике у језику и правопису двају наших средишта, а потом и области које своју културу изграђују у тим средиштима или према тим средиштима. Кад се схвати шта све условљава и опредељује развитак језика и које све околности утичу на брже развијање извесних особина, на напуштање неких црта и особености које тако постају архаичне, потом на примање нових црта које су пре тога могле бити схватане као покрајинске особености, кад потом схватимо узроке који су условили настајање и одржавање два писма, два говора, па и два правописа, онда ће, верујем, бити лакше рашчистити нека спорна питања и прићи слободном, хладном, разумном претресању и договору. На тај начин стварамо извесно растојање између себе и проблема и омогућујемо свакоме да отворено каже своје мишљење, да слободно заступа своје становиште све док му помажу у томе практичност, разум, корист општа. Прво сваки појединац треба да је оспособљен да хладно мисли и хладно говори. Јер, *језик* није неко неприкосновено благо, да некоме припада као привилегија, него је то било, јест и биће благо свих. Како је пак *писмо* исто тако благо свих који се њиме служе, то ће и то питање решавати они којима припада то благо. А чим је *правопис* начин који је као договорна ствар (свеједно: прећутно или декларативно) настао у писменом општењу, то је природно што се и овај трећи елеменат везује за она прва два и што их не можемо у расправљању одвајати.

Али при решавању ових питања треба претрести све околности и све наше могућности, све наше способности и по-

годности. Одлуке се не могу доносити напречац, преламати преко колена. Наша је књижевност и уопште писана реч толико развијена да не можемо говорити о неким аналогијама из ранијих времена кад су се многа питања преламала преко колена и кад се није мислило нити водило рачуна о томе како ће то примити оне масе писменог и само описмењеног света нашег. Одлуке треба да буду до те мере срачунате и прорачунате, да не смемо оставити материјал који ће и самој побуди нашу оптуживати. Треба што пре, али у релативном смислу, и што безболније извршити ову операцију. Ако и нећемо донети никакву дефинитивну одлуку, то не значи да не смемо, да немамо права и да нисмо дужни мислити о свим тим питањима. Не смемо заборавити да радимо „за далеко неко покољење", које ће према свим тим стварима ценити и наша прегнућа, нашу вољу, нашу способност, широкогрудост, мудрост и родољубље. Не заборављајмо да сваки наш акт стоји окренут према будућности, јер „покољења дјела суде".

Схватајући да смо историском неминовношћу везани једни за друге, без обзира на то да ли су етничке ознаке јако наглашене или се не осећају, у овим пословима треба радити с великом опрезношћу и политичком мудрошћу не занемарујући ни један једини елеменат који би требало узети у обзир и који би могао позитивно или негативно деловати у дефинитивном решавању. Стога и не помишљам да би овде била у стању ма каква комисија, конгрес, скупштина или мандатски скуп да реши сва та питања што пре тога неће бити омогућено да се сви чују, да сви кажу своја мишљења о свим питањима. То, с друге стране, не би значило да дискусије треба да се одуже у бесконачност и да се очекује да буквално сав писмени свет плебисцитом решава ова питања. С друге стране, претпостављам да не би вредело никакво октроисање одлуке, него све то треба да буде уствари саветодавно решење најпозванијих, који би снагом свог ауторитета културног, просветног, научног деловали на своје привржснике, који би постепено и сами од себе имали да прилазе ономе што би већ практично овладало: у штампи, у академијама, у новинама, у школама. Замислите просту ствар: писац је дао књигу језиком, писмом, правописом, говором за који се одлучио. Ако таквих писаца буде више на истој линији, то значи да ће то јединствено становиште прихватати и њихови читаоци. А узмите дела која се пишу за децу, за школе, штампу (новине — листове и часописе). — Шта је остало читаоцима који би се и у почетку противили, бунили? Свако чудо за три дана, па би се и они прилагођавали новом договорном решењу. Ипак, у томе се мора поступати опрезно, не пренаглити у осетљивим питањима. Нисмо у томе

није успео Књижевни договор 1850 г. ни Југославенска академија, то треба правилно схватити: данас су друкчије прилике и веће могућности за позитивно решење. Али не треба схватити ни да се сва постављена питања морају решити баш одједанпут, заједно; решимо најхитнија, најважнија, што је могуће, а смемо планирати, пројектовати онима што за нама долазе да виде како смо ствар замишљали, ако је већ и сами не будемо могли ма из којих разлога решити.

Вук је сам правилно планирао: припрема *речник*, али већ има *Писменицу*, па израђује *Граматику* и реформише *правопис*. Речник је његов настао после тих претходних, припремних радња. Свакоме је јасно колико је то природно и правилно постављено. Слично морамо и ми радити. Треба видети шта је основно, шта је припремно, шта чему по природи својој претходи, шта се чиме условљава. Јасно је из тога да се неке ствари могу радити напоредо, друге — по особитом плану, по одређеном реду.

Ми немамо речника књижевног језика, немамо јединственог правописа, немамо јединства писма, па немамо ни језичког јединства у многим појединостима, мада разумно и разложно кажемо да постоји језичко јединство Срба и Хрвата. Ако и нисмо, дакле, језички далеко, ипак имате писаца који се могу доста разликовати од других писаца из другог средишта културног. Како и може бити правог и пуног језичког јединства код два правописа, два писма а без речника! Не споримо идеал који је многе наранштаје водио, али смо баш ми дужни да се одређеније изразимо и да конкретније определимо у чему је јединство, у чему није, шта треба предузети да се сметње отклоне, а здрави се основи развију и усаврше. Колико се оставља за доцније, то ће све можда бити теже решавати, бар нека питања. С друге стране, у неким питањима не треба бити прек и крут; ни то се не може и не сме. Не може се ни једно од тих питања решавати на брзину. Постоји природни ред којим се сва та питања могу решавати. Израда јединственог правописа за све што се штампом објављује треба да претходи свему другоме. Треба потом осмотрити и питање одлуке о јединственом писму. Од тога каква ће се материја језичка изнети у речнику зависи питање одлуке за један или други говор (екавски, јекавски). А то је све и појединачно узето, само за себе, врло осетљиво, каткад веома тешко. Особито ако консултација не би била широка и заснована на доброј вољи да се дође до јединственога гледишта. — Стога овде указујемо на четири постављена питања и могућности њихова претресања, саветовања о њима и, можда, решења.

2. *Речник.* — Не треба доказивати колико се осећа потреба за једним речником савременог нашег народног књижевног језика. И наша култура, и књижевност, и различне науке, уметности, стручно образовање, народни живот — све претпоставља један речник књижевног језика. То би требало да буде речник за последњих сто година (од Књижевног договора отприлике до данас).

Како мислим да би се могао организовати посао, ја сам рекао на другоме месту (Недељне информативне новине од 8 VI 1952). Основно је, по моме мишљењу: речник треба да буде сабран из дела наших писаца из свих области културе, науке, технике, уметности, новинарства, књижевних дела у прози и стиху, свих облика народног живота; дела треба да буду са читавог језичког подручја нашег (српскохрватски); у речник би ушле и оне речи из народнога говора дотле можда и неупотребљене у штампаним делима ако би одговарале духу и потребама нашег народног књижевног језика. — Речник би већ сам регулисао многа друга питања: екавски-јекавски — он би морао водити рачуна о неким специфичностима јекавског (извесне речи и изрази којих нема у екавском) и сл. Задржимо ли се на два писма, ствар би била сложенија; останемо ли при два правописа, ствар би била нелогична, неразумљива већ и при првом послу уједначавања језика и правописа нашег. — Речник је најхитнији, најпотребнији.

3. *Азбука.* — Данас је тешко одлучно иступити за једну од две азбуке. Томе има и субјективних и објективних разлога, потом практичних, историских. Ћирилица је ван сваке сумње савршеније писмо, мада има људи који из лажног става не допуштају да се то спомиње, као да би то значило њихов либерализам у овом питању. Ћирилица, како ју је уредио Вук, има онај савршени карактер какав је језику потребан: да се њоме сваки глас у књижевном језику може забележити само једним и увек истим знаком. Наша је латиница у том погледу несавршена, али је латиница светско писмо. У нашој има случајева да се један глас бележи везом од два слова, што, природно је, доводи до забуне, двосмислености и сл. (уп. ћирилицом написане речи пренесене на латиницу: надживети, поджупан, оджурити, што се у латиници може читати и: наџивети и сл.). Али ако узмемо латиницу коју је за Југославенску академију средио Даничић, она такође постаје савршена као и ћирилица и поред тешкоћа с дијакритичким знацима неких слова, који такође могу доводити у писању и у штампи до неспоразума („stercola muscarum").

Ћирилица има неукусних слова, тешких за писање, са чиницима или делоцима знакова који се додају као и у ла-

тиници, дакле, ни њена се сва слова не пишу једним потезом, што би било знатно практичније. Потом, обе наше азбуке имају покаткад различне типове слова. Ту је била од значаја уметничка страна њихова, укус, изглед слова, разне украсне појединости. Нужно је да сваки знак има потпуно одређен облик. Ово чак и за обе азбуке, уколико имају нека слова иста, а у другим случајевима да сваки знак има свој индивидуални карактер. Што је наша азбука од две руке, свакако је од великог значаја. Ова подвојеност у учењу ствара велике напоре и чини да се троши узалуд велика снага, материјална добра, време, интелектуални напор. Да и не говорим о томе шта то значи за нашу издавачку делатност. Ми потомству стварамо велике невоље. Потом, та непрактичност и неекономичност иду врло далеко. Ситерлин је (Werden und Wesen der Sprache, Лајпциг 1913, 114) запазио да немачка деца имају да уче шест азбука. Слично је и с нашом децом (према готици и латиници имамо ћирилицу и латиницу, велика и мала штампана, велика и мала писана слова). Колика је то незгода од два писма у једном језику и једној култури, недавно је показао и књижевник Крлежа, кад је (према Политици од 31 I 1954) рекао да ће „вероватно" *Мала општа енциклопедија* бити штампана ћирилицом, а остало „засад" — латиницом. Већ то велико дело стоји пред огромним тешкоћама. Шта се све мора претходно решити? И како? — Потом, упоредимо практично ове две азбуке. Нека слова имају исту гласовну вредност, нека истог облика имају две различне гласовне вредности. Нека опет имају приближно исти облик за различне гласовне вредности. Тако су исте гласовне вредности у обема азбукама: *Аа, Ее, Јј, К, М, Оо;* приближно је истог облика за исту гласовну вредност *к;* друкчију гласовну вредност имају у обема азбукама слова *Н* (ћир. *н*, лат. *х*), *Вв* (ћир. *в*, лат. *б*), *д* (мало, писано, у ћир. *д*, у лат. *г*), *Рр* (*р:п*), *Ии* (писано, велико и мало, шт. мало, *и:у*), *Сс* (пис. и шт. ћир. *с*, лат. *ц*), *ч* (ћир. мало, пис. и шт. *ч*, лат. *р*), *Г* (велико пис. ћир. *г*, лат. *т*). — Посматрајте све то на извесном отстојању: какав је то крш у азбукама једног језика! Да ли још који народ има сличних ствари?! — Узмимо неколико примера. Ћирилички текст може се каткад читати као латиница: Које јој је око јако?, потом: јој, јаој, ej, еја, оја, јаје и сл.; с друге стране, писане речи ћириличке читане као латиница имају друкчију и гласовну и стварну вредност: ракије (ћир. рукописно) — пакује (читано као латиница писана), Сида — Цуга, даса — гаца, Воја — Боја, Гајо дере јаре — Тајо гепе јапе (не значи ништа!), Коса рече као Вера — Коца пере као Бепа, Соса иде до Сиска — Цоца уге го Цуцка (не значи ништа!) и сл.

Вук је био на почетку, па је сам преламао. Ми већ данас не можемо одлучивати напречац. Он је у *Писменици* 1814 г. објашњавао да је одлучио да тумарне кроз то трње „макар на ону страну сав подеран изишао; само нека се зна стаза, којом би се други могао лакше усудити да пође..." (Грам. и пол. списи I, 5). И убрзо потом, 1818 г., он каже (Грам. и пол. списи I, 205): „Совершена азбука може бити само она, која има онолико прости слова, колико у језику има прости гласова; тако да сваки простак, који за неколико сати научи читати и писати, може цео свој век тако правилно писати, као највећи Аделунг; и што један у Америки напише, да други у Азији, у Европи и у Африки, онако исто може прочитати, као што би га онај прочитао, који је написао..." — То је сва мудрост. Стога, и поред тога што је ћирилица савршенија, будућност припада латиници, али је треба прилагодити Вуковим начелима и тиме је оспособити да буде одиста практична, лака, фонетична. У томе већ имамо основ који је поставио у духу Вукову мудри Даничић.

4. *Правопис.* — У питању правописа у нашем језику влада не само шаренило него права анархија. Ми не прилагођавамо правопис језику, иако је то, начелно говорећи, проста и природна ствар. Хитност потребе решавања овога питања намеће се пре свих других. Замислите наше школе: дечу и школе раздваја само једна река, а мора се већ ту водити рачуна да ли пишеш за оне с ове или за оне с оне стране реке! Или се нађу у истом одељењу ученици из различних подручја која имају различне правописе. Или су у истој школи наставници који припадају овом и оном правцу и схватању. Каква ли хаоса! Да и не говорим о општој администрацији, о штампи, о уџбеницима, о књизи уопште. Кад се језичко јединство узима као стварност или као идеал коме свесно тежимо, не може се мимоилазити и питање правописа. Иако је правопис тек форма, он је конвенција, узус, њиме треба да се служе с подједнаком лакоћом сви који говоре једним језиком. Тога код нас нема. Ја се поново враћам на *Енциклопедију* Крлежину. Какве ли незгоде, ако хоћете и несреће што нисмо свршили претходне послове, што нисмо изградили већ једно становиште. Сад ће десет година откад смо се ослободили, а немамо тих најобичнијих основа културе изграђених договорно и правилно. Тако се десило да се и Лексикографски завод у Загребу не може лако снаћи. Док у Загребу поодавно показују већу активност и већу организаторску способност, дакле и умешност и вољу за договарањем, у Београду се питања не осећа у том правцу. Стога је Загреб и у стању да

ствар решава у питању издања Енциклопедије по својој иницијативи. Како читамо у дневној штампи (спом. Политика), Крлежа је одговорио о питању правописа: „То је врло деликатно питање. Што се тиче језика и правописа, ми у принципу стојимо на начелу да објављујемо текстове онако како пишу писци...“ То је у принципу; али како ће одиста бити у свим појединостима? — Ту се даље каже да ће „поред ијекавштине бити и чланака екавских“, па даље: „Уколико се то може формулирати ријечима, ми ћемо штампати Енциклопедију по неком билатералном правопису, и по Боранићу и по Белићу. Међутим, били смо ипак присиљени да код појединих питања одустанемо од тог принципа, јер ми, напримјер, оперирамо у нашој Енциклопедији огромном масом страних имена... и зато ту спроводимо наше властите принципе.“ — Шта све из тога може да никне! И зар није јасно да је велика културна штета што питање правописа већ није решено.

А ми ни овде не можемо обићи Вука. Он каже на једном месту о језику да се „само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом Римскога закона, која с радошћу нама руке пружају: ми сви ваља да се трудимо, дотле да дотјерамо, да нам језик у књигама буде тако једнак, да се свака књига може од слова до слова прештампати од Латинскијех слова Славенскијема а од Славенскијех Латинскијема, па ћемо онда (и само онда) бити један народ и имати једну књижевност, као н. п. Нијемци...“ Готово би се данас могло применити расуђивање оног „Немчета“ које је упозоравало као слагач српске списатеље Вукова времена: „Ви списатељи требало би правила да имате, као што и ми слагачи наша имамо, па по њима сви једнако да пишете, као што и ми по нашима сви једнако слажемо, па онда ће инојезички народи знати, какав је управо српски језик... учините азбуку вашу простијом, избаците ненужна, а додајте потребна...“ (Грам. и пол. списи I, 218). А карактер правописа Вук је означио речима које се могу и данас и увек примити: „Дужност је дакле свију списатеља и књижевника, особито у почетку књижевности, и за то старати се да се начини и прими правопис што је могуће лакши и савршенији или, најкраће рећи, према својству језика којијем се пише... И најгоријем се правописом може за невољу лијепо писати (што се тиче знања језика и његове чистоте и љепоте), а тако се и у најбољем правопису познаје незнање и грђење језика“ (писмо А. Кузманићу, Грам. и пол. списи III, 305).

Али поред свега тога, правопис као норма која је настала и која се заснива на договору ипак никад не може бити тако савршен да се њиме може забележити у свим појединостима свака мисао, садржај. Ни најсавршеније писмо

није способно да забележи све преливе мисли и све преливе у гласу. Традиција, навика, осетљивост и осећајност увек сметају у питањима реформе. Језик је у непрекидном развитку, кретању, динамици, а правопис не: он тежи да фиксира језик у датом тренутку или за дато време. Писани је језик, на тај начин, у извесној стагнацији, има више статичности, конзервиран, док је живи, говорни језик неспутан, еластичан, динамичнији. То долази отуд што је много чинилаца који делују на правопис, али су значајни и индивидуални чиниоци. Баш с обзиром на конвенционалност као карактеристичну црту правописа. Стога треба врло опрезно поступати при решавању питања правописа. Реч за образована човека има исту вредност била изговорена или написана. Говорни језик има своју оралну традицију независну од писања и другчију по карактеру. Отуд је природно што постоји велика разлика између говорног и писаног језика. С друге стране, за неписмена човека реч је онаква како је чује, дакле има аудитивну вредност. Графичка слика делује на нас као сталан, опипљив предмет, одређенији него што је звук-глас, изговорена реч. Визивни су утисци код већине људи трајнији и одређенији него акустичка импресија. Тако књижевни језик повећава значај писмености и правописних прописа. Овде се запажа и деловање писаног језика, правописне норме, на књижевни језик говорни. Стога је у праву де Сосир кад каже да су многи узроци неслагању између говора и писма (Cours de linguistique générale, Париз 1916, 46 и д., 49 и д.). Постајући узусом, правописна се црта задржава, али се ипак чине и отступања, прекршаји како језичких тако и правописних прописа које предлаже мањина већини, што постаје законом кад га већина прихвати. Ми нисмо довољно свесни колико је то сложено питање односа говора и писма. И за данашњи наш језик и правопис важи оно што је С. Новаковић рекао пре осамдесет година: „У нас се допуштају у писању свакојаке несугласице и неједнакости, каквих нећете наћи ни у најгорем стилу у језицима у којима су те ствари уређене. У нас сваки кроји граматику, стил, речницe — не генијалношћу него немарношћу својом“ (Језик и стил, 1872, 5). Хаотичност се нашег правописа вуче вековима. Стога треба имати на уму Маретићеву мисао да „Писмо није друго до жива људска ријеч ухваћена и постављена на писаћи материјал с намјером да јави оку читатељеву оно, што жива ријеч изриче уху слушачеву. Једина је задаћа писма, да сасвијем одговара живој бесједи, друге задаће писмо нити има нити може имати. Писмо и бесједа имају сасвијем једно с другијем да се покрива; између једнога и другога не смије бити никаквога сувишка ни мањка“

(Историја хрв. правописа лат. словима, изд. Југосл. акад. знаности 1889, предговор). Маретић је поставио, идући за Вуком као његов доследни ученик, и правила која могу служити као и Вуково за основ с кога се полази: да један глас треба писати једним словом; да један знак треба да одговара само једном слову; што је у говору једно, треба да буде и у писму једно; што је у говору одвојено, нека буде тако и у писму и сл. Маретић ће 1924 г. истицати (приступ раду Hrvatski ili srpski jezički savetnik, 1924) да је писање без реда и правила тако узело маха после Првог светског рата „да се данашње стање књижевног језика нашег може право означити речима: хаос и анархија... Мало је наших књижевника, а још је мање новинара, који би узимали на ум, да писати добро и правилно својим језиком није сасвим лак посао, да је то у неку руку умештво, које се не рађа с човеком, него се стиче трудом и марљивошћу." Ни данас се не можемо похвалити. Томе се помаже многим и честим нашим експериментисањима.

Све то на овај или онај начин делује. Стога о свему треба водити рачуна да би се правилно поступило у одлучном часу, ако је он већ дошао. Да би се пак иступило одлучније, навешћемо и неколико података који ће нас упозорити да питање ових реформи није нова ствар. И у далекој је прошлости било изванредних покушаја и подухвата који сведоче о свесности наших предака и о потреби која је стално чекала решење. Још је И. Пергошић (1574) уводио новине у латиничку ортографију, а Ш. Будинић је у истом веку у латиницу увео слова с дијакритичким знацима из хуситске чешке азбуке. Фонетичност их је правописна веома занимала, па је чак и један П. Р. Витезовић истицао потребу да „сфако слово сфуда само једно вазда има гласење, а не сад једно садли друго." И Иван Анчић (XVII) имао је здраве погледе на то питање — босанска ћирилица је истицана. Потом су дошли Гај и Даничић. А у ћирилици: читава школа од Доситеја и Соларића преко Мркаља и Милованова до Вука.

Али правопис може и повратно деловати на језик. Потреба диференцијације се запажа у свим питањима правописа: велико слово, одвојено и састављено писање речи, запета, да само та три споменемо (упоредити само: у очи — уочи, Велико Село — велико село; Похвалити, не казнити — Похвалити не, казнити, — да узмемо само по један пример). Ортографске се промене обележавају свесно, хотимично, и у њима не учествује цела заједница која се служи тим језиком него само она класа или група која се служи и писмом. Стога су правописне промене у супротности с језичким променама; нису ту проливи него увек скокови.

Х. Паул (Prinzipien der Sprachgeschichte, 385) је навео велик број карактеристичних примера за немачки језик — где се само писмом обележава диференцијални карактер двеју речи различног значења а истог изговора (das: dass и сл.).

Како се из овога види, правопис има огроман значај и за нивелацију и јединство књижевног језика. Њиме се успешно уједначује језик различних покрајина и средина. Стога уједначавању, изградњи не само јединственог начела него јединственога гледања и једних закона и прописа правописних треба приступити што пре. Не би смело остати правило у Загребу: ми говоримо *пашћу* а пишемо *паст ћу*, док у Београду имамо: ми и говоримо и пишемо *пашћу* и без обзира на развитак и прошлост облика за футур... Нека буде један правопис за један језик књижевни.

5. *Књижевни језик и говори.* — Јасно је из онога што смо рекли да се писани и говорни језик увек разликују и до те мере да се одиста може говорити о специфичним особинама једног и другог. И исто лице не говори као што пише нити пише као што говори. Индивидуални израз у свакој новој ситуацији је нов, особит. Изражајна су средства у различним ситуацијама такође различна. Различни чиниоци долазе до изражаја и захтевају исто тако различна средства која им најприкладније одговарају. Апсолутног поклапања између мисли и говорног израза нема, а исто је тако нема ни при преносу од изговора на писмо. То је природно: увек недостају еквивалентни елементи, увек се губи штогод од садржаја, од онога што је битно, основно, неухватљиво и немерљиво. Док су Вандријес (Le langage, Париз 1921, 171) и Ситерлин (Werden und Wesen der Sprache, Лајпциг 1913, 95 и д.) истицали да говорни и писани језик никад нису исти, Паул (нав. д. 410) је указивао чак на супротност та два начина саопштавања. Није ту, дакле, у питању само речник, само речи као елементи говора, него више стил, нијансирање, синтакса. Вандријес (нав. д. 389) је рекао да се никад не пише као што се говори, а пише се или се жели писати као што други пишу. Ситерлин је то још оштрије нагласио — да су те разлике не само међу генерацијама него и између два дела истог писца, па чак и у истом делу истог писца. То је природно: еволуцији осећања одговара еволуција израза.

Да бисмо објаснили или бар илустровали оно што је потребно за расправљање о нашем језику и говорима, треба указати на то да шаблон који је створио познат мајстор ма у каквом занату, па и у језику, стилу и правопису, тако снажно делује да се и млађи нараштаји не ослобађају тако лако онога што је постало манир, мода, узус, мустра и у језику и правопису. Садашњи природни прилив у језику,

иновације из јужних и југозападних крајева, то потврђују. Стари калупи ипак попуштају, споро али се ипак врше померања, јављају се нови писци с новим погледима и на структуру реченице, на стилске обрте, на језик чак. Тако и говори (рецимо јужни, јекавски) врше снажне утицаје међусобно. Утичу појединци, установе, друштва, виталније покрајине, јаче традицијом, културом, економски, привредно, политички свесније, развијеније и сл. И поред озакоњења и нових језика, они с дужом традицијом снажно делују. Страни језици такође делују. Особито писмо устаљује, конзервира сам језик, чини да се језичке форме ако не фосилишу и петрифицирају, а оно да се устаљују. Томе помажу књижевници, штампа, академије, научне институције, администрација, школе, речник. Ипак је уједначавање, нивелисање знатно брже у говорном језику, па је и неосетније, прелаз је лаганији, јер га изводи савремени нараштај, док су разлике у писаном језику непосредније, уочљивије. То је у природи самог карактера језика говорног и писаног.

Питање језичког јединства, као и правописа, и у прошлости је истицано. Још је Трубар писао 2 јануара 1560 г. краљу Максимилијану после састанка у Метлици 29 окт. 1559 г., кад је постављено питање босанског језика, да треба наћи каква Бошњака или ускока „који правилно хрватски ћирилицом зна говорити и писати" (d-r F. Fancev, Jezik hrv. protest. pisaca XVI v. — из Rada JA 212, 1916, 148). Та је мисао о јединственом нашем језику била на уснама многих следбеника и поборника јединства народног. Како је то лепо извео кајкавац Витезовић који је настојао у доцнијим делима да штокавски овлада као књижевни језик. Идући за Пажанином Б. Кашићем, чакавцем икавцем, који признаје да је босанско наречје најраспрострањеније и најпознатије, писци прихватају босански — штокавски јекавски, те су многи Босанци, Далматинци, Дубровчани, Славонци и сл. узимали босанско наречје својим књижевним језиком (V. Klaić, Život i djela P. R. Vitezovića, 1914, 106 и д.; d-r M. Stojković, Bartuo Kašić — Rad JA 220, 245).

Из тога видимо да је природно дошао Књижевни договор 1850 године. Али он ипак није успео у питању победе јужнога говора. И поред данашњег јачања утицаја јекавштине, она остаје за све екавце тежом, неприхватљивијом. Она је за све екавце увек тежа за учење него што је екавштина јекавцу. То већ, може се рећи, говори у прилог екавштине. Али то није тако проста ствар. Многи су чиниоци овде од значаја. Не може се то преконоћ извести. Ми смо често врло оптерећени навиком, традицијом, осетљивошћу. Први је услов за решавање свих ситних и крупних питања

— ослобођење свега што спутава, што окива и што не допушта развитак истинског јединства језика, правописа и писма, — стварног стапања свега посебног у опште, заједничко.

*

У изводу и рекапитулацији можемо рећи:

1. Треба приступити изради *речника књижевног српскохрватског језика* од 1850 године до данас. То је неопходно потребно сваком културном човеку, али и сваком који се тек културно изграђује. У њему би се већ створило одређено мерило и изградио критеријум шта све иде у књижевни народни језик наш у садашње време, за шта се може рећи да ће у догледно време овладати у књижевном језику, шта се одбацује из књижевног језика (реч, облик, конструкција и сл.) и сл.

2. Ако би се *латиница* тако удесила да у свему може својим гласовним карактером заменити савршену ћирилицу, био бих за узимање латинице, која би имала да буде писмо наше опште културе, науке, књижевности и уметности, али да се ипак не пресеца нагло и да се у свим облицима и потребама не сузбије и не онемогући ћирилица, него да се за одређено време свесно и плански ради на томе да овлада латиница у књизи, у школи, у штампи. Мора се за јединство много жртвовати и у миру. И непрекидно, увек бити спреман на жртве, разумне — свакако.

3. *Правопис* се може решити готово безболно: договор би могао бити не само научних установа него свих средишњих и републичких културних друштава и установа које се непосредно или посредно баве питањима културе и просвете наше. Попуштања морају бити с обе стране. Али увек треба да се руководимо начелом: упрошћавање и доследност у највећој мери. Правопис ће овладати онај који буде имао мање изузетака и ограничења, па га учинимо таквим, а то значи и практичним, употребљивим не само за образоване људе него за све писмене људе наше. Разуме се, треба се држати прогресивних Вукових начела и у основи и у појединостима, али не и свих појединих случајева који су за љубав етимологије чувани као архаизми.

4. *Језичко* је *јединство* неоспорно и поред појединих црта које се могу пабирчити с одређеном тенденцијом и с априорних становишта. Најбољи се писци с подједнаком лакоћом читају, уколико се тиче језика, у свим нашим културним средиштима. Ништа немамо ни да додамо ни да одузмемо од језика једних и других. Нека постоје преливи и у облицима и у речнику уколико је све то таквог карактера да не нарушава општи основ јединства нашег језика. Нека се врше и обнављања, подмлађивања из народног језика

свих крајева у ономе што књижевник као глас народа унесе у општу ризницу језичку, али увек с наслоном на непресушно врело народно. Нека по калупима те велике радионице и књижевник ствара нове речи и нове везе. Буду ли оне изграђене на начин који је у језику устаљен, то ће победити, задржати се; не буду ли, — саме ће отпасти, увенути. — Што се тиче *говора* (јекавски или екавски?), није се тешко одлучити за практичнији, *екавски*, који је приступачнији јекавцу него што је јекавски екавцу. Али ту има тешких препрека. Можемо ли их се ослободити? — И у томе сам питању за једно: пристао бих мирно и свесно на све што би било јединству ближе, заједници корисније. Ту, дакле, екавски стоји пред јекавским.

Сложимо се, дакле, јер је у слози наш спас, наша будућност и наш живот у правом и пуном смислу. Не ударајмо ко у плочу ко у клин. Одбацимо све што нас разједињује. Тиме ћемо учинити највећу услугу и нашој култури и наштајима који долазе, с којима ће бити неумитни суд историје и који ће се на нас бацити проклетством и осудом или признати да смо крчили „за далеко неко покољење", да смо гледали и у будућност свога народа ...

Slavko Kolar

UKLONITI ONO ŠTO SMETA, PRIHVATITI ŠTO ZBLIŽAVA

Dajući svoj prilog ovoj anketi, ja bih odmah na početku stavio malu primjedbu, naime da sam natpis „Anketa o pitanjima srpsko-hrvatskog jezika i pravopisa" nije sasvim pravilan. Tko ne poznaje dobro ili nikako naš jezik, našu povijest i naše odnose, taj će po tom nazivu lako zaključiti da je naš jezik neka mješavina, smjesa ili amalgam dvaju jezika, rezultat nekog lingvističkog sporazuma i nagodbe. Ovo „srpsko-hrvatski jezik", odnosno „hrvatsko-srpski" izaziva u tom smislu i asocijacije i reminiscencije: hrvatsko-srpska koalicija, ugarsko-hrvatska nagodba, kraljevsko ugarsko-hrvatsko domobranstvo, anglo-američka avijacija i slično. Međutim, kako mi svi znamo, činjenica je da je naš jezik jedan te isti jezik s istim gramatičkim i sintaktičnim zakonima i pravilima, te unatoč nekim dijalekatskim razlikama i varijantama, s istim rječnikom. Tu je činjenicu morao prećutno priznati i žloglasni ustaški „poglavnik" Ante Pavelić koji je, da bi nekako udaljio hrvatski od srpskog, stao strogo lučiti „hrvatske" od „srpskih" riječi, propisivao jedne, zabranjivao druge, a kraj toga izmišljao i dekretirao nove, često groteskne kovanice te

uveo „korienski" pravopis. On je uspio tek vizuelno (da tako kažem), jer je čovjeku nenaviklu na te novotarije bilo i teže čitati, a i jezik mu se mogao učiniti drukčijim, stranim. Ali ustvari duh jezika i sam jezik je ostao isti, jer se njegovi zakoni ne mogu mijenjati dekretima.

Kad Stanislav Vinaver baš u ovoj anketi pjeva zanosnu, ali suviše nerazumljivu pjesmu srpskoj, upravo, beogradskoj rečenici i to tonom i načinom kao da se izvjesne ljepote nalaze samo u srpskoj rečenici, kao da isto takve ili slične hrvatske rečenice uopće nema, ja znam da ono, što je u tom napisu točno, vrijedi i za hrvatsku rečenicu. (Jedino ne znam, gdje bih, bilo u hrvatskoj bilo u srpskoj rečenici, našao „lijezone", jer St. Vinaver nažalost nije svoje otkriće potkrijepio nijednim primjerom.)

Dakle, jezik je isti, jedan jezik kojim govore dva naroda i ta se činjenica jasnije i točnije, a po tom i pravilnije označava s onim „ili" t. j. srpski ili hrvatski, odnosno hrvatski ili srpski, ili naprosto da ga Srbin zove srpskim, a Hrvat hrvatskim. Tako je uostalom i u duhu našeg Ustava i u duhu načela ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naših naroda.

Ovu sam digresiju učinio smatrajući potrebnim, kad se već vodi anketa i diskusija o jeziku, da i sam natpis bude potpuno ispravan.

Međutim u ovoj se anketi radi o razlikama koje taj jedinstveni jezik ipak cijepaju na dvoje, a to su dva pisma, ćirilica i latinica, te dva govora, ekavski i ijekavski. Da li da se te razlike uklone, pa ako ih doista treba ukloniti, kako i na koji način?

Neki, kao onaj Ž. S. u Ninu od prošle godine predlažu da se to pitanje riješi „trampom", naime: neka Hrvati prihvate ekavštinu, a Srbi napuste ćirilicu, pa mirna Bosna. No vidjeli smo u ovoj anketi ne odriču se svi Srbi tako lako ćirilice. Tu su sentimentalni razlozi, navika, historija i tradicija. Pod njihovim utjecajem oni nalaze i izvjesne tehničke i grafičke prednosti ćirilice nad latinicom. Iako bi možda stručnjaci mogli naširoko raspravljati (vjerovatno, ne osobito mudro), biti za ili protiv, meni se čini da nekako ne bi bilo „fair" da mi Hrvati tražimo ukidanje ćirilice, iako neki od onih, koji se zalažu za ćirilicu, u isti mah dosta energično predlažu nama da se odreknemo ijekavštine i da prihvatimo ekavštinu. Mislim da ovakova pogadanja i na ovoj „platformi" ne vode k cilju, kao ni raspravljanja da li je ćirilica srpsko, odnosno latinica hrvatsko pismo. Jer one to i jesu i nisu kao što i džigerica i jest i nije meso. A što se tiče ijekavštine, ona je bar to-

liko srpska, koliko i hrvatska, ako ne i više. Ijekavština je osim toga službeni i književni govor ne samo u Hrvatskoj, nego i u još dvije republike. (Izrazito hrvatski govor je ikavština, jer njim govori velik dio Hrvata štokavaca u svim jugoslavenskim pokrajinama, te pretežni dio čakavaca, dok kajkavskom i čakavskom ekavštinom govori manji dio hrvatskog naroda.) Prema tomu, ja bih gotovo dao pravo onima koji drže da to pitanje nije pitanje nekog nacionalnog prestiža. Pitanje je u prvom redu tradicije, jer napokon nije mala stvar odreći se govora kojim se i u kom se preko stotinu godina izgrađivala moderna, poslije tisućljetne rascjepanosti, zajednička hrvatska književnost. Nije od malog značenja ni činjenica da štokavska ekavština nije gotovo ni djelomice hrvatski govor. (Kajkavska ekavština, mislim, da tu uopće ne dolazi u obzir, jer je ona po svom karakteru drukčija od one štokavske.) Ali, ako bi se prešlo i preko ovih zapreka, ostaje za nas Hrvate još i ovo pitanje: prihvaćajući ekavštinu, da li bismo morali primiti i sve osebine i osobitosti istočnog govora (naročito beogradskog žargona), dakle sve ono što danas čini b e o g r a d s k i s t i l? Jer u tom beogradskom odnosno z a g r e b a č k o m s t i l u i jest veća razlika nego li u onom i j e ili e. Zbog toga i dolazi do onog odioznog „prevođenja" sa srpskog na hrvatski ili obratno.

Tu su u prvom redu provincijalizmi, zatim neke sintaktične navike u ovom ili onom govoru, a na kraju, najveća nevolja, tuđice i barbarizmi.

Mislim da ti provincijalizmi, u koliko su doista došli iz naroda, ne bi smjeli biti nikakva smetnja i uskogrudan je svaki koji se usteže da primi iz drugog govora riječ ili frazu koja mu može dobro doći, ako ni za što drugo, a ono kao varijanta i varijacija, a kadikad kao prijeko potreban izraz koji u svom govoru nije mogao naći. Na pr. mi Hrvati nemamo tako podesne riječi kao što je „prećutno", a Srbi nemaju adekvatnog izraza za pojam „praviti se hrabar", kao što je lijepo rečeno starom, kajkavskom, malo šaljivom riječi „hrustiti se". (Ima i jedna davorija, štokavska, iz ilirskih vremena „Nek se hrusti šaka mala!") Ove sam primjere nabacio nasumce, a mogao bi se navesti čitav niz i boljih.

Takvim uzajmljivanjem i preuzimanjem obogatio bi se naš književni i umjetnički izraz i na jednoj i na drugoj strani. Ali nažalost do sada je bilo malo takvih pokušaja. Daleko su privlačnije jezične nagrde.

Mislim tu na tuđice, na barbarizme koji nagrđuju naš jezik, a njih ima svaki dan sve više. Na žalost do sada nije nitko ništa ozbiljnije poduzeo da se ta bujica zaustavi i regulira.

Od Oslobođenja ovamo dobili smo tri pravopisa (Belićev, Boranićev i Vukovićev), ali ni jednom nije dodan rječnik barbarizama koji bi poučio đake u školama, novinare, književnike i ostale javne radnike, koje se tuđice mogu, a koje ne mogu upotrebljavati, koji bi upozorio bar na najkrupnije sintaktične grješke, što su se uvukle k nama iz drugih jezika, a tih nagrda pune su upravo one publikacije koje dolaze u ruke širokih slojeva naroda. Tako se one uvlače i u živ, svagdanji govor i onih koji su iz svog rodnog kraja ponijeli u život najčišći narodni jezik. Ta je pojava ozbiljna opasnost po čistoću i ljepotu našeg jezika.

Tako danas svatko, i pismen i nepismen, „koristi priliku" da loše piše i govori i da „diskutira po nekom pitanju". Ili se omladini preporuča „da radi nad sobom". Skijaške se utakmice odgađaju „zbog nedostatka snijega" a ne što snijega nema. I t. d. I t. d.

Najteže se zloupotrebe čine s onim „vrši se". Dok se nekoć, a i danas još na selu vrši uglavnom žito, s tim se germanizmom i u zagrebačkim i u beogradskim novinama vrše izbori, vrše se prebrojavanja i prozivanja, vrše se takmičenja, vrše se naređenja i uspoređenja i t. d.

Slično je i s onim nesretnim z a kojim se na francuski način označava pravac kretanja. Nekoć, kad je netko otišao za kuću, svakomu je bilo jasno da je otišao i z a kuće, a ne u kuću, a kad je netko rekao: „Sunce je zašlo za šumu", nitko nije pomislio da je palo u šumu. Ali otkako je, bogzna kada, neki beogradski novinar ili književnik u svom putopisu snobovski otputovao „za Paris" (pour Paris! . . .), odonda se u beogradskoj, a sada i u zagrebačkoj štampi, pa na radiju i gdjegdje u nekoj noveli, putuje bez izuzetka ne samo za London, za Buenos Aires ili za Veneciju, nego i za Ameriku, za Sjeverni Pol i za domovinu. Čak je prošle godine jedan ugledni srpski književnik objavio u N i n u pjesmu, u kojoj u prva tri stiha ponavlja usklik „Za Grčku!" Pjesnik je naime putovao u Grčku. „Za Grčku", mislim, može putovati, recimo, neki grčki državnik ili diplomat kad ide u inozemstvo da zastupa interese svoje zemlje. Mislim da bi se ovakve smiješnosti i nagrde trebale i mogle suzbiti i ukloniti, kao što je još pred rat u Beogradu nestao onaj G. t. j. gospodin sa velikim G prema francuskom Monsieur.

Nekoć je Zagreb bio na glasu zbog iskvarenog jezika, zbog kajkavizama, germanizama, nezgrapnih kovanica i arhaizama. Nije se ni danas oslobodio svega toga. Mnogi se kajkavac, pa i čakavac sa štokavštinom bori. Ali ne može se poreći nastojanje da se piše dobro. Usporede li se na pr. zagrebačke novine od 1917. sa onim iz 1937. vidjet će se da nema više onog „akoprem" u značenju premda, iako; da nema više onog „za

osleniti prostotu". čak ni u malom oglasniku nije bilo više „sobe za iznajmiti", nestali su čehizmi „velebni", i „ogavan". G. 1947. je jezik opet drukčiji, u mnogočemu štokavskiji (da tako kažem) od onog iz 1937., ali natrunjen novim barbarizmima, dok se u svakidašnjem govoru i pravih Zagrepčana sve to manje čuje hauzmajster, hausfrau, krenvirštl, cukerbeker, pek, rafunkorer i sl., riječi koje su još pred dvadesetak godina bile sastavni dio zagrebačkog žargona.

U Beogradu su, tako se bar meni čini, daleko uporniji u čuvanju i upravo u njegovanju čitavog rječnika tuđica i barbarizama. Tamo se ne samo govori nego i piše: na pr. ram mj. okvir (za sliku), šajbe mj. stakla (na prozoru), špajz mj. smočnica, buter mj. maslac, dok se poštanski pretinac sasvim zvanično zove fah, a gradilište (za kuću) plac, a da se o šlosericma, špenglerima i sličnim ne govori. Možete ih naći svaki dan u novinama, među vijestima, u feljtonima i reportažama od kojih su neke odlično napisane, pa i u literarnoj prozi. Čak su ušle i u poeziju, pa će u jednoj nedavno objavljenoj poemi naći „šalapavko očiju", „isfronclane tragove" i „gelendere jutra". — Šta ćemo, reći će netko, kad je to narod već davno (ili nedavno) usvojio! Riječi su se udomaćile, stekle građansko pravo, državljanstvo, tako reći. Nije to, druže, samo kod nas. Pogledajte Francuze. Sartra na primjer, i on se služi argo-om!

Može i to da bude, ako je potrebno, recimo, radi kolorita, radi dočaravanja jedne sredine, ali onda to dolazi kao citat (u ovoj ili onoj formi), ali ne kao tekst samog autora. Ne znači to još da je taj a r g o t dobio sva građanska prava. Jer kad bismo tim putem pošli, morali bismo usvojiti i jezik šatrovaca i frajera, pa ćemo za glavu reći piksa ili tintara, mjesto jesti reći ćemo njupati, a mjesto razumjeti — kužiti.

Sve to može da dođe u novine, pa i u literaturu, samo je pitanje na koji način i u kojoj funkciji i da li je ispravno takve tuđice smatrati svojim, srpskim ili hrvatskim, i pretpostavljati ih dobrim riječima iz drugog govora. Zašto je na pr. f u t b a l srpskija riječ nego n o g o m e t, dobra hrvatska kovanica ili zašto bi loša hrvatska kovanica k o l o d v o r bila hrvatskija, nego li je srpska s t a n i c a.

U tuđice spadaju i turcizmi. Iako ih je, iz razumljivih razloga u Srbiji više nego li u Hrvatskoj, oni su nam dobrim dijelom zajednička imovina i naslijeđe iz turskih vremena. Međutim oni se polagano gube i na srpskoj strani a ne čine nikakve naročite smetnje zbližavanju i ujedinjavanju naših govora.

Mnogo veća smetnja i nevolja su rusizmi i ostatci slavjano-serbski. Njih je mnogo, veoma mnogo i oni imaju ne samo građanska prava, nego i tradiciju. Usprkos tomu ja ću se usu-

dati da ih kritikujem. Na pr. što znači: nekoga ubjediti? Znači nekog riječima ili činjenicama navesti da u nešto povjeruje, da se uvjeri. Nije li dakle bolje u v j e r i t i nego u b j e d i t i* što u doslovnom smislu znači učiniti nekog bijednim? Ili ovaj primjer: srpskom izdanju mojih novela (Prosveta, g. 1947.) dodan je rječnik kajkavskih i drugih manje poznatih riječi te među ostalim ima i ovaj tumač: i s p r i k a = i z v i n j e n j e. Dakle, hrvatska riječ se srpskom čitaocu tumači ruskom.

Ima među tim rusizmima i riječi koje kod nas zvuče i ružno i besmisleno ili nelogično. Na pr. upražnjavati mj. obavljati, podražavati mj. oponašati, prenebregavati mj. zanemarivati, opit mj. pokus ili ogled. Ne razumijem, zašto bi ruske riječi, pogotovu ovakve, bile „srpskije" od dobrih riječi, uobičajenih na hrvatskoj strani.

Slično je i sa slaveno-srpskim riječima koje su, kao za inat cestitom Vuku, zaostale do dana današnjeg u srpskom književnom jeziku. Istina, u nekima od njih ima neke starinske ljepote, ali kakogod bih se mogao pomiriti, recimo, sa „prevazilaziti", njegov pasiv „prevaziđen" (ići — iđen?!...) bode me u uho. Nije li bolje i srpskije, narodnije reći premašiti, nadmašiti, premašen, nadmašen?... „Prevashodno" zvuči nešto ljepše, nekako svečano (možda kao asocijacija na „Vaše Prevashodstvo"!), ali mislim ipak, da je bolje reći: ponajprije ili u prvom redu.

Bojim se da mi netko ne zamjeri ove moje primjedbe. Ali mislim da ne bi smio. Jer kad neki naš kajkavac napiše: Ako ćemo imati vremena, doći ćemo! — ili kad neki čakavac napiše: Ovo mi više ne rabi! — tko će zamjeriti štokavcu, ako se na to namrgodi. Osim toga mi ovdje otvoreno govorimo o zbližavanju, o ujednačavanju naših govora, o onom što tom jedinstvu smeta i o onom što može pridonijeti da se jedinstvo postigne. Zato nepravilnosti na ovoj ili onoj strani nisu samo stvar srpska ili samo hrvatska, nego zajednička briga, zajednički problem koji treba riješiti prije nego li se postavi pitanje ijekavštine i ekavštine. Nisam jezični čistunac i ne mislim da se sve strane riječi moraju ili mogu zamijeniti narodnim, a pogotovu ne novim kovanicama, ali mislim da od suvišnih barbarizama treba jezik čistiti, pa makar Srbi uzeli koju „hrvatsku", a Hrvati koju „srpsku" riječ. Takvom razmjenom i dopunama, takvom sintezom, mi ćemo, vjerujem, možda polagano, ali solidno i sigurno obogatiti naš zajednički „jezični fond" i doći do jedinstvenog jezika i pravopisa.

* Upravo o toj riječi pisao je već negdje, ako se ne varam, Miles Modrovljević

Budimo iskreni, do sad je takvog preuzimanja i uzajmljivanja bilo gotovo samo kod Hrvata. Belić u svojim pravopisima, od g. 1923. pa dalje nije išao za zbliženjem, nego kao da se namjerno udaljavao od hrvatskog pravopisa i govora. Na pr. voćstvo, pa gracki, hrvacki, pa ono sasvim nepotrebno uklanjanje točke iza rednih brojeva (valjda po francuskom uzoru), što je protivno duhu našeg jezika te čitaoca često dovodi u zabunu. Onda pisanje čitavih fraza i rečenica, koje imaju značenje priloga, zajedno kao jednu riječ (na pr. akamoli, ili boktepitakako) i još neka fonetska pretjeravanja. Svakako fonetika jest i ostaje osnovni zakon našeg pravopisa, ali i tu treba mjere. Jer budemo li pisali sve zajedno što se zajedno izgovara, vratit ćemo se u analfabetizam. Pored toga dešava se da se kao prilozi pišu zajedno i fraze koje se stvarno zajedno ne izgovaraju, na pr. itekako, jer se u govoru obično u ovoj frazi svaka riječ zasebno naglašava.

U Boraniću ima opet mnogo nedosljednosti i nesigurnosti, kadikad i vraćanja na odredbe koje su u prošlom izdanju bile brisane.

Zato danas čovjek ne zna kako bi pisao i kojih bi se odredaba držao, te svak piše nekim svojim pravopisom. Trebalo bi stoga da ta pravopisna pravila rade komisije sastavljene od lingvista i od književnika (i to onih književnika koji su svojim djelima dokazali da znadu jezik), a ne pojedinci, pa ma kako oni bili veliki stručnjaci.

Na kraju još jedno pitanje! Recimo da dođe do sporazumnog riješenja i do jedinstvenog pravopisa i književnog jezika Srba i Hrvata, što će biti sa Slovencima i Makedoncima? Prvi ne samo da imaju poseban jezik, nego i pišu etimološkim pravopisom, a drugi su tek poslije Oslobođenja stekli službeno priznanje svog jezika, stvorili gramatiku i počeli graditi novu makedonsku književnost. Ako je doista sa gledišta bratstva i jedinstva potrebno da Srbi i Hrvati imaju jedno pismo i jedinstven način pisanja, nije li to s istog gledišta još potrebnije i za Slovence i Makedonce ili zar da oni ostanu kao neki privjesci ili kao nacionalne manjine?

Međutim to pitanje prelazi granice ove ankete i ja sam ga nabacio tek toliko što smatram da nije bez važnosti i da i o njem treba misliti.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 130 МАЈ 1954 Књ. 373, св. 5

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Илија Кецмановић

НИЈЕ ДОБРО ТОЛЕРИСАТИ НЕТОЛЕРАНЦИЈУ...

Ми људи из Босне и Херцеговине (које је, чини ми се, један од учесника у овој анкети и апострофирао), барем добар дио моје генерације (која се једним дијелом школовала и у француфовским гимназијама), читамо и чак и пишемо подједнако добро, подвлачим — подједнако добро како ћирилицом тако и латиницом. За млађа покољења, па и нека старија (не уопштавам ни једно ни друго), то се, међутим, не би увијек могло рећи. Ово посљедње имамо да захвалимо, с једне стране, четирма ратним годинама када је, не знам по који пут код нас у Босни и Херцеговини, ћирилица и опет забрањивана и прогоњена, а са друге, нашем данашњем, и иначе често јевтином и понекад и проблематичном форсирању „западњаштва", у оквиру кога је и ћирилица, као „источњачко" писмо, ipso facto постала писмом мање вриједности, по неким чак и „варварским", које је, како рече један мени иначе врло мио учесник у овој анкети, сазрела да се похрани у музеј старина.

Неко би могао рећи (а вјероватно ће и рећи) да ово што важи за једну генерацију, заправо за велику већину једне генерације, и то само босанско-херцеговачке, нема довољно оправдања да се узме као мјерило при рјешавању питања ћирилица или латиница (са екавштином). Но ја ипак, и поред тога и упркос томе, вјерујем да је та генерација за коју ни данас, као ни раније никада, не претставља никакав проблем, ни психички ни технички, да ли ће се потписати или нешто написати ћирилицом или латиницом, као ни то да ли ће добити у руке књигу, часопис или новине штампане ћирилицом или латиницом, екавски или ијекавски, била несумњиво на правом путу и раније, а и данас да је. Ми треба, дакле, по моме мишљењу, да примимо оба ова писма као

своја и да их тако третирамо, и то зато што се њима служе наши људи, Срби, Хрвати и Црногорци, и што се њима штампају књиге на нашем заједничком српскохрватском књижевном језику и у Хрватској, и у Србији, и у Црној Гори, и у Босни и Херцеговини, дакле на цијелом српскохрватском језичном подручју.

Да ли су ова наша два писма и стварно једно српско а друго хрватско, сувишно је о томе расправљати и „филозофирати" док год стоји као чињеница, а несумњиво је да она стоји, да Срби једно од њих осјећају и сматрају својим а Хрвати, оно друго, својим. А кад је тако, и док је тако, било би одиста неполитички, у извјесном смислу чак и неопортуно, на основу мишљења једне сасвим незнатне групе људи, доносити одлуке, па чак и предлагати одлуку да се једно од та два писма декретом наметне једној или другој страни. Уосталом, ми нисмо далеко од оних времена, напротив, она су не само у нашој свијести него и у нашем сјећању још увијек жива, присутна, када је латиница, уиме унитаризма, практично потискивана и запостављана, као и оних када је ћирилица, у име тоталитаризма, прогоњена и затирана заједно са њеним носиоцима.

Према томе, ја бих имао само да се сагласим са мишљењем које је већ превладало у овој анкети, наиме: да питање ћирилице или латинице, односно латинице са екавштином као нашег заједничког, српскохрватског писма (ово посљедње једино се практично и поставља) уопште не би требало ни постављати, него — по оној народној: своје чувај а туђе не дирај — оставити сваком нашем народу нека се и даље служи оним писмом којим се и досада служио и које он сматра својим или, ако баш хоћете, и „својим". Најзад, наше писмо и иначе није тешко савладати, а разлике између ћирилице и латинице нису нипошто компликоване. Оријентисати се само на латиницу зато што се њоме служи највећи дио тзв. цивилизованог свијета — разлог који се често чује — не би био довољан за одбацивање ћирилице, јер постоји ипак и на томе писму извјесна књижевност и наука, коју не треба прецјењивати, али ни потцјењивати.

Но ово нипошто не значи да у оквиру српскохрватског језичног подручја (а о њему је овдје ријеч) треба и смије да се толерише нетолерантност у било коме облику и било према којем од ова два писма или књижевна нарјечја. У томе погледу ми смо имали, у посљедњих стотину година, периоде широке толеранције, које би, затим, смјењивали периоди тешке нетрпељивости и искључивости. Који су то периоди и ко су били њихови носиоци и претставници, нама свима је несумњиво добро познато а да би било потребно наводити их

и на њима се задржавати. Но ако се данас, када за то заиста нема никаквих објективних разлога ни потребе, у понеким нашим „културним" миљеима ипак ту и тамо испољавају извјесни остатци искључивости према неком од ова наша два писма, према екавштини или ијекавштини, онда су то појаве против којих се треба борити не само зато што изазивају у нама немиле успомене него и зато што су оне и практично штетне. А таквих појава има одиста код нас још и данас и ми се сусрећемо са њима ћутке и обилазећи их, умјесто да се с њима ухватимо у коштац. Оне су врло често смијешне, онда када су само глупе, али нису веселе и, понекад, нису ни недужне. Некима сам лично био свједоком. Једна другарица, несумњиво добронамјерна, предлагала је и чак захтијевала прије неколико година, код нас у Сарајеву, да се Змајеве пјесме, вјеровали или не — ијекавизирају за „босанске" потребе. Било је сличних случајева и у тзв. развијенијим републикама, али хоћу да изнесем само оне о којима сам се лично освједочио. Ту недавно, један сарајевски издавач инсистирао је на томе да се један мој превод Балзака који је, узгред буди речено, прије двије године штампан у Загребу екавски, „преведе" на ијекавштину, вјероватно у увјерењу да „босански" књижевни језик не познаје и не признаје екавштину.

Да резимирамо. Ја сам, дакле, против сваке унификације нашег писма било у корист ћирилице било у корист латинице, као и против унификације онога ě које једни пишу као *е* а други као *ије (је)*. Али сам у исто вријеме и за уважавање, што у овом случају има практично да значи и за познавање, обавезно познавање и ћирилице и латинице у круговима наших интелектуалаца на цијелом нашем српскохрватском језичном подручју. Познавање које они већ стичу у школама и које неће изгубити осим у случајевима ако, по линији искључивости или чак и нетрпељивости, буду избјегавали да се служе и писмом или да читају и текстове који нису „њихови", тј. ћириличне, respective латиничне.

А сад, ријеч-двије о кориштењу нашег, тј. српскохрватског језичног блага, у коме обично налазе „доказна" средства за своју теорију о два језика они којима је, из било којих разлога, стало до тога да што више подвуку и истакну „разлике" између „српског" и „хрватског" књижевног језика. Постоји низ ријечи, напосе техничких термина, за које ће — као што је познато — у Београду рећи: то су кроатизми, то би се српски рекло овако или онако, или обрнуто, у Загребу: то су србизми, за те појмове ми Хрвати имамо своје, хрватске изразе. Мени лично дешавало се прије посљедњег

рата, а и послије њега, да ми се од стране уредника часописа и издавачких предузећа предбацује, и у Београду, и у Загребу, па и у Сарајеву, да у мојим текстовима има „кроатизама", или да ми се, у име заштите и афирмације „разлика између српског и хрватског језика", „српски" изрази једноставно замјењују „хрватским". Наши напредни људи у чијим се рукама налазе редакције наших часописа и наша издавачка предузећа, не би требало, по моме мишљењу, да толеришу оваква инсистирања на извјесним „српским", односно „хрватским", па чак и „босанским" (калајевским) варијантама унутар српскохрватског књижевног језика. Толеранција у оваквим случајевима значила би уствари толерирање нетолерантности, искључивости и нетрпељивости, дакле чињење концесија одређеним назадним снагама у нашем друштву. Треба, напротив, препустити писцу слободно коришћење лексикалног блага којим он располаже и служи се, дакако под условом да су те ријечи већ стекле грађанско право или имају изгледа да га стекну било на српској било на хрватској страни. Пођемо ли овим путем, ми ћемо, поред осталог, послужити и богаћењу нашег књижевног језика, јер двије и три ријечи за један појам увијек нам добро долазе и не значе увијек апсолутно једно те исто. Те фине, на први поглед неуочљиве, нијансе у значењу и те како ће повећати изражајне могућности наших умјетника ријечи. У овом смислу и на овом истом мјесту већ је на ово указао и уважени друг Маријан Франичевић.

Питање правописа, међутим, могло би и требало би да се ријеши компромисом, споразумом, договором. И то што прије. Јер потребно је одиста да у тој области дође до неког уједначења. Тим прије што, чини ми се барем, рјешавању овога проблема не стоје на путу никакви разумни, прихватљиви разлози. Ја не гледам ствари тако трагично као угледни академик Антун Барац када каже: „Каква год била одлука, с противне ће се стране примијетити, да се под фирмом изједначења заправо жели наметнути правопис друге стране". Нити бих могао да се сложим са мишљењем М. Храсте који каже: „Кад би сватко рекао што жели, онда је сасвим јасно, да би Срби жељели, да све оно, што имају они, приме и Хрвати, а Хрвати обратно, да Срби приме све, што је њихово". Но и поред ове своје сувише песимистичке претпоставке, М. Храсте ипак сматра да би било потребно да један књижевни језик (српскохрватски) има и један јединствени правопис. И то, прије свега, из практичних потреба које осјећају сви писци и, нарочито, сви наставници и ученици наших школа. Једна комисија добронамјерних стручњака са потребним научним рангом и угле-

дом, у заједници са претставницима наше књижевности, у којој би, дакако, биле претстављене све наше заинтересоване републике (Хрватска, Србија, Босна и Херцеговина и Црна Гора), могла би, ја сам у то дубоко увјерен, са много добрих изгледа да приступи рјешавању тога проблема. Одлуке такве једне комисије требало би да постану обавезним за све, што ће рећи да би им требало прибавити законску санкцију за то надлежних тијела у свакој од поменутих република. Наши стручњаци који се у овој области разилазе у многим питањима, чинећи у општем интересу нужне концесије једни другима могли би да остваре неки разуман споразум који би био прихватљив за обје стране. А њих би наши писци, мислим наши напредни писци, сигурно обједручке прихватили и праксом освештали. Ако бисмо успјели да у догледно вријеме добијемо један јединствен правопис српскохрватског књижевног језика, ми бисмо направили крупан и многоструко значајан корак напријед у рјешавању оних питања која је *Летопис Матице српске* начео у овој анкети. Један дио заслуге за такав један успјех припао би у томе случају и уредницима *Летописа*, покретачима ове најновије анкете о питањима српскохрватског језика и правописа.

Нада Сепић

ЈЕДАН ПРАВОПИС

У јануарском броју 1954 г. Редакција *Летописа* обавијестила је читаоце да наставља, „и у овој години, анкету о питањима српскохрватског језика", и која „није затворена анкета" већ „да је добро дошло учешће свих оних који о наведеним питањима имају шта да кажу".

То ме је и побудило да и ја узмем учешћа у овој анкети, јер сам, с обзиром на посао који сада вршим, — лектор сам у Издавачком предузећу „Свјетлост" — непосредно заинтересована за рјешавање, за нас овдје, за мене као лектора поготово, ових горућих питања.

Одмах ћу да кажем: срећна сам и пресрећна што се и о овим питањима почело тако широко и тако много говорити, јер појединачни гласови који су се прије ове анкете чули били су само — глас вапијућег у пустињи. А кад се о нечему већ почело да тако дискутује и расправља, значи да ће доћи и до неког рјешења.

А ја се баш због тога и јављам и апелујем: да се не стане на по пута, да се од дискусије пређе на дјела — да

се донесу бар рјешења за она питања која су, с обзиром на језичке, друштвене и политичке моменте, сазрела. Јер сама пракса, бар код нас у Босни и Херцеговини, не само да нам говори да рјешавање извјесних језичких питања није преурањено него да је, напротив, већ тако акутно да треба што прије ријешити ако не мислимо да на овом пољу дјелатности заостанемо — ако мислимо на подизање писмености уопште, јер, како каже професор А. Белић: „*По писмености једне земље мери се висина културности једног друштва*“ (подвукла Н. С.).

Шаренило које влада у Босни и Херцеговини како у погледу правописа тако и у погледу језика показује да је уједначеност језика (овдје мислим на загребачку и београдску варијанту српскохрватског књижевног језика) већ толико далеко одмакла да се ни за кога не може рећи да је под утицајем само београдског, односно само загребачког културног центра. Да је то тачно, види се из чланака, преведених дјела, књижевних дјела (изузетак у овом чине донекле стручна дјела) — гдје се истовремено употребљавају и „хрватске“ и „српске“ ријечи; затим, разлике у склопу реченица су све мање; логичка, синтаксичка, интерпункција готово је преовладала и код оних који пишу „хрватски“, тј. који су више под утицајем загребачког центра (и овдје морамо донекле изузети стручну литературу).

Дакле, само вријеме је довело до позитивних резултата, тј. до све веће уједначености, а тенденција је да се тим путем иде и даље.

Али шаренило у примјењивању правописних норми које постоји код нас у Босни и Херцеговини има врло негативних страна. Једни се држе Белићевог правописа, други Бораниђевог, па ту су још и Вуковићева упутства о извјесним правописним питањима (писање великог слова, писање сложеница, ијекавизам). Гледано у цјелини, овакво стање даје једну врло ружну слику, слику неписмености, некултурности. Свако се држи оног правописа који му се свиђа или се, тачније, не држи ни једног ни другог, пише како му дође под перо, — а најчешће погрешно. Тако је и у школама, на факултетима. Један професор тражи да се пише овако, други онако, тако да чак једни исти ученици морају једне године да приме за правилно једно, друге године друго тумачење. А до чега то доводи? Резултат је овај: ученици из школа излазе као полуписмени, готово неписмени. А то су наши будући новинари, професори, књижевници, стручњаци — писци стручних и научних дјела — јавни радници, народни посланици скупштина, вијећа произвођача, друштвени радници, дакле они чија ће говорна и писана ријеч бити одраз и језика, језичке културе, који

ће дакле градити и развијати језик! И наше новине, наше књиге, које долазе у руке широке читалачке публике (а долазиће и треба да дођу у руке сваког писменог човјека), писане су и овако и онако. Писана ријеч, знамо, сама собом врши утицај, пропагира за себе. Дакле, резултат и овога може да буде само негативан.

Ако смо дошли већ до таквог закључка, а он је очигледан, смијемо ли се само на томе задржати, само констатовати. Никако! И нипошто! Сматрам да би цијело наше покољење требало осудити, и будућност, историја, ће нас сигурно осудити ако не ријешимо оно што је већ могуће ријешити. С правом би нам се замјерило, јер ни не покушати рјешавати или не ријешити на овоме пољу оно што већ тражи рјешење — уписаће нам се у гријех тим прије што смо тако успјешно ријешили питање револуције, и то заиста крваве револуције, а рјешавамо и многа друга питања. Кад смо знали да скинемо зар са очију жена, скинимо и зар са очију свих нас. А један од најважнијих језичких задатака у овој етапи општег развитка јесте доношење јединственог правописа. Извршимо тај задатак! Иако у овом погледу, као што смо рекли, влада шаренило, тенденција ка уједначавању правописа је све јача баш код нас у Босни и Херцеговини, јер сама пракса, живот то захтијева, тражи — и за нас нема више времена за одлагање.

Пустимо језик нек се сам развија, допуњује, преплиће, богати! Нека ријечи једног, другог, трећег (Сарајево) и четвртог (Црна Гора) центра воде борбу саме између себе, односимо се, као што рече већ један од дискутаната, пријатељски према рјечнику других културних центара, убацимо и овдје нашу најсветију паролу — братство и јединство! — сузбијмо „локал-патриотизам" (ријечи једног дискутанта) и шовинистичке тенденције, не „србизирајмо" и не „хрватизирајмо", него развијајмо стрпљиво наш заједнички књижевни језик. Нека побиједе „оне ријечи које су виталније без обзира из којег су извора" (М. Франичевић). Па ако у почетку остану и двије-три ријечи за исти појам, језику то неће сметати, напротив — он ће се богатити, јер ће временом свака од тих ријечи примити у себе неко нијансирано значење, а и синоними дају драж стилу.

Овдје заиста треба да кажу своју ријеч књижевници, јер они су ти кроз чији ће језик извјесне ријечи бити примљене, па и садржајно обогаћене, или одбачене. Али, не заборавимо да велика одговорност пада и на остале који пишу: новинаре, писце стручних дјела, научних радова и др. — јер писана ријеч остаје, она се боље памти, на њу се постепено навикавамо па, најзад, и сасвим усвајамо.

Једино о чему треба да водимо рачуна, то је *да се сви заједно боримо за чистоту и правилност нашег књижевног језика,* да одбацимо све оно што је рогобатно, што квари наш књижевни језик, што одудара од духа његовог.

Ту треба своју ријеч да дају стручњаци. Тако исто и у питању терминологије. То, међутим, не би смјело да се стихијно одвија и на парче. Треба прићи организованом раду, плански. Например, утврдити које су све накарадно грађене ријечи, именице, придјеви и сл., нарочито из недавне прошлости, а и нашег доба, указати на њихове добре замјене (ријетко која лоша ријеч да нема своју добру замјену), систематизовати то — и штампати у маљим свескама. Или, прићи изради стручних терминологија. Или, на основу анализе дати рјечник у књижевни језик примљених туђица или које су на путу да буду примљене — „јер оне претстављају језички одраз културе и цивилизације, ко'а је заједничка већем дијелу културног човјечанства" (Р. Кузмић, Ослобођење, 8-III-54) итд. итд. Јер, да бисмо сачували књижевни језик од рђавих утицаја и тенденција, треба фиксирати правила. „Књижевни језик је оруђе културе, и зато он мора бити увек до извесне мере стабилан" — каже проф. Белић. А за ово је потребан састанак слависта, на коме би се мишљења искристалисала, поставили конкретни задаци — и пришло одмах организовању рада. Ако се може за тако обимно дјело као што је Енциклопедија да нађу стручњаци за сва питања, нашло би се стручњака и за разна питања из области језика. Треба само хтјети и — организовати посао.

Што се тиче питања изговора: источни или јужни, тј. екавски или ијекавски, сматрам да то засада ништа не смета јединству књижевног језика у погледу оног битног што чини језик језиком — лексичке и граматичке структуре. Исто је тако и са питањем латинице или ћирилице. Оставимо то сад пострани. Лијепа је и екавштина и ијекавштина, потребна нам је и корисна и ћирилица и латиница. Временом ће можда побиједити један изговор. Добро, нека побиједи, јер ће побиједити онај који буде виталнији. Чему лупати главу око тога да ли усвојити латиницу или ћирилицу. Мислим да би засада најбоље рјешење било *да се сви* потрудимо и лијепо научимо и једно и друго писмо — као што је код нас у Босни готово правило — тако да разлику у писму и не запажамо — да просто не знамо кад прочитамо неку књигу да ли је писана латиницом или ћирилицом. Јер, познавање оба писма не може нам шкодити — напротив, њихово познавање може сваком нашем грађанину само добро доћи не само зато што и у свијету има народа који пи-

шу ћирилицом и народа који пишу латиницом — дакле, олакшаће нам учење страних језика — него и зато што и код нас има република, односно језика који се пишу само латиницом, као што је словеначки, и који се пише само ћирилицом — македонски. Границе између република не постоје, нити су разлике између наших језика тако велике — зашто онда укидањем једног или другог писма те границе правити већим, тим прије што је српскохрватски књижевни језик званични језик наше државе. Ако у Босни и Херцеговини иду књиге штампане и ћирилицом и латиницом, ако латиница продире све више и у НР Србију, зашто не би и ћирилица могла да нађе више одјека и у НР Хрватској. Сматрамо да би се морало мало више радити на томе (а тај се темељ даје још у школи) да се и у НР Хрватској и у НР Србији прихвате као равноправна оба писма, у том духу васпитава и утиче.

Најзад, да дам завршетак и свој приједлог:

1) Односити се у духу братства и јединства према лексичким одликама других центара. Пустити да ријечи воде борбу саме између себе.

2) Свјесно, организовано и беспоштедно водити борбу за чистоту и правилност књижевног језика — сузбијати све неправилности ма са које стране долазиле. Установљене нормативне ријечи штампати у рјечнике, у свескама, по темама. — Утврђених норматива треба обавезно свако да се придржава, ко год узме перо у руке у жељи да оно што напише и штампа, преда јавности.

3) Оставити питање изговора — екавски или ијекавски — отворено, не трошити на то енергију. Читање ћирилице и латинице заоштрити у том правцу да оба писма постану свјесно својином сваког писменог човјека.

4) И најважније: *уједначити правопис*, и то што прије. При изради правописа руководити се *само* научним поставкама и општим добром, одбацити све предрасуде — народи ће се сигурно сложити, јер је то потреба времена, — само треба стручњаци да се сложе.

Јединствени правопис треба без изузетка да буде обавезан за сваког, за писану ријеч уопште.

Julije Benešić

GLAS PROTIV ANKETE

O temi ćirilice i latinice pisao sam dvaput, i to god. 1917. (za vrijeme rata) u fejtonu Narodnih Novina „Nesavremeni razgovor" i 1921. u Novoj Evropi „Debata o tri slova". Oba su fejtona preštampana u mojoj knjizi „Razgovori", izd. Kugli, Zagreb, 1922.

Sadržaj i smisao tih članaka mogao bi se sabiti u nekoliko rečenica ovoga smisla: Pustite nas na miru! I Srbe i Hrvate. Nek Srbi pišu ćirilicom dok im bude drago. Ne će se oni nje odreći kao ni Bugari ni Rusi. A kad bi i prihvatili latinicu, to ne bi imalo nikakve veze s ijekavskim pisanjem kod Hrvata.

A drugo: Hrvati nemaju razloga da prihvate u književnosti ekavski govor, kao što ni Srbi nisu imali pravoga razloga ni prijeke potrebe da to učine odričući se govora narodne poezije i Njegoša. Dopustite, da citiram Vuka: A kad bismo se dogovarali, koje je narječije bilo najpriličnije da ga u pisanju knjiga svi poprimimo, ja bih rekao: o v o južno: ono od zapada u Srijemu dopire do Vukovara i uz Dunavo gotovo do Budima, a od juga u Srbiji gotovo do Bijograda... ono je narječije u dubrovačkijeh spisatelja, i tako se samo črez njega možemo ujediniti s našom braćom rimskoga zakona, koja s radošću nama ruke pružaju: mi svi valja da se trudimo, dotle da dotjeramo, da nam jezik u knjigama bude tako jednak, da se svaka knjiga može od slova do slova preštampati od latinskijeh slova slavenskima a od slavenskijeh latinskima, pak ćemo onda (i s a m o onda) biti jedan narod i imati jednu književnost. (Vuk, Pisma Platonu Atanackoviću, Beč, 1845., str. 19/20). U istoj knjizi na str. 85 piše Vuk: Što sam do sad sve okolišio, ovdje ću izrijekom da kažem: da se u svemu narodu našemu nigdje ne govori srpski tako ružno i pokvareno, kao u Srijemu, u Bačkoj i Banatu.

No kad je Vojvodina pobijedila ekavštinom odrekavši se slavenosrpskoga jezika Zaharija Orfelina, Jovana Rajića i Milovana Vidakovića, neka ne očekuje od Hrvata kao ekvivalent nešto, što nema veze ni s bratstvom ni s jedinstvom. Ono ipak može ostati čvrsto i uz srpsku ćirilicu i uz hrvatsku ijekavštinu. Ono se ne osniva i ne unapređuje na ovakvoj trampi.

Zato smatram razgovore o tim pitanjima neumjesnima i nesavremenima danas kao i god. 1917. i 1921.

Ljudevit Jonke

RAZUMIJEVANJE I SNOŠLJIVOST I U JEZIČNIM PITANJIMA

Raspisujući „anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa", Uredništvo Letopisa Matice srpske kao da se čudi, što Srbi, Hrvati i Crnogorci još uvijek pišu dvjema pismima i služe se dvjema govorima i što se u njihovu književnom jeziku nalaze poneke razlike. Ono čak u neku ruku okrivljuje prevodioce, kao da su oni najvećim dijelom krivi za širenje razlika u jeziku. Ali ako se na stvar pogleda historijski, ako se pritom imaju na umu osobine i razvoj književnog jezika u bilo kojeg kulturnog naroda, pa i naših naroda, te ako se ne zaboravi, da se tu radi o književnom jeziku dvaju, odnosno triju naroda, tada se vidi, da u tome nema ništa čudno i da odbijanje provođenja zaključaka različnih anketa nije bilo rezultat nekakva prkosa, nego normalnog razvoja stvari. Dakako da onda ni prevodioci nisu ništa krivi.

Već prvi jezični dogovor od 1850. nije mogao biti u potpunosti izvršen. Hrvati su već prije toga naročitom zaslugom Ljudevita Gaja uveli ijekavski govor štokavskoga narječja u hrvatsku književnost, a i sav rad Vuka Stefanovića Karadžića razvijao se u tom pravcu, da ijekavski govor štokavskoga narječja postane i nov književni jezik srpske književnosti. Kad su se dakle neki srpski i hrvatski naučni i književni radnici okupili u Beču, da u tom smislu porade i u hrvatskoj i u srpskoj književnosti, pokazalo se, da su drugo želje, a drugo praktičan život i njegove svakidašnje potrebe. Kako se kulturni život srpskoga naroda u ono doba razvijao pretežno u ekavskim područjima (Vojvodina i kneževina Srbija), pretegao je kod njega ekavski govor u književnosti, jer mu je on bio priručniji, bliži, lakši. Zaključci Bečkog dogovora morali su ustupiti pred praktičnim razlozima.

Ali dok se u Gajevo i Karadžićevo doba, dakle na samom pragu novije hrvatske i srpske kulture, moglo bez većih poteškoća uvoditi u književnost ovo ili ono narječje, ovaj ili onaj govor, ovo ili ono pismo, — danas su svi takvi pokušaji mnogo zamršeniji, praktički teško provedivi, a nose u sebi i elemente neorganičnosti, nasilja nad književnim jezikom, pa i nepravde. U Gajevo i Karadžićevo doba mogli ste na prste pobrojati i hrvatske i srpske književnike, književni nam je jezik bio na samom početku svoga razvoja, neizgrađen, nedovoljno određen, tek u sređivanju, sve su te reforme dirale malen broj ljudi, književna tradicija bila je daleka i s njom se samo mučno navezivala veza. Danas je stvar iz temelja drugačija. I u Hrvata i u Srba i u Crnogoraca književni se jezik razvio u neobično

fino, bogato i izražajno sredstvo naporom generacija kroz više od stotinu godina. Za to vrijeme napisane su tolike knjige pjesama i proze, koje znače nacionalno blago svakoga od spomenutih naroda, s kojima se raste i na kojima se dalje gradi. Danas našim književnim jezikom pišu mnogobrojni književnici, učenjaci i drugi pisci, ali to više nije jezik priprost i siromašan, nego izgrađen, obogaćen, formiran, s točno određenim načinom izražavanja, što je karakteristično za svaki kulturni književni jezik. Svaki pojam u izgrađenom književnom jeziku ima svoj određen izraz, koji ne smije dopuštati višeznačnost, mnogoznačnost; sve je u izgrađenom književnom jeziku dobilo svoju određenu funkciju, pa svako pomjeranje njegova sklada, određenosti i točnosti izaziva nesporazum, nepriličnost, potrebu novog prilagođivanja i učenja. To je osnovni razlog, zbog kojega su se sačuvale i čuvaju razlike u književnom jeziku hrvatske i srpske književnosti. Oni, koji govore i pišu, nisu ni svijesni, zbog čega se opiru novotarijama, izjednačivanjima; oni to samo osjećaju kao nepriličnost zbog pomjeranja skladnosti, određenosti i jednoznačnosti. Svaku promjenu i novost primaju tek organičnim rastom književnoga jezika, t. j. postepeno i nakon proširenja po svima stranama svojega književnog kruga. Nije dovoljno, da jedna riječ, izričaj ili rečenica meni nešto znači; potrebno je, da to oni znače istoznačno čitavom mojem jezičnom i književnom krugu. Tako je to u svakom književnom jeziku, pa ne znam, zašto ne bi tako bilo i kod Hrvata i Srba.

Spomenuo sam, da bi mijenjanje književnog govora ili pisma kod Hrvata i Srba u današnje doba donosilo sa sobom i elemente nepravde. Hrvati i Srbi kao posebni narodi izgradili su u posljednjih stotinu godina prema svojem ekonomskom, društvenom i političkom razvoju unekoliko različite tipove književnog jezika, koji dakle imaju svoje historijsko opravdanje. Nije tu bio po srijedi inat, nego različit razvoj na ponešto različitoj podlozi, ijekavskoj, odnosno ekavskoj. Književni se jezik neprestano razvija, raste organično, uvijek s nove postignute razine. Danas nije takav, kakav je bio prije dvadesetak godina, za dvadesetak godina ne će biti takav, kakav je danas. No bitno je u tome, da svaka generacija nadograđuje na ono, što je naslijedila, i to s velikom brigom i naporom, t. j. ponajprije napornim usvajanjem onoga, što je stvoreno prije nje, a zatim originalnim stvaralačkim aktom svoje generacije. U tom organičnom rastu književnoga jezika svako mijenjanje podloge (ijekavskoga govora za ekavski ili obratno, sa svim njihovim posebnostima) znači gubljenje kontinuiteta, zastoj, pa i nazadovanje za neko vrijeme u čitavoj književnoj djelatnosti

„pogođenoga" naroda. Uzmimo na pr., da Hrvati sada preuzmu ekavštinu u svoju književnost; jednim mahom svi ljudi, koji pišu, postali bi djelomično nepismeni (u književnom smislu), pa bi trebali tek da ulože nove snage za upoznavanje novoga tipa književnog jezika, koji je ipak cjelovit i ne može se preuzimati samo u pojedinostima. Čitava bi hrvatska književnost odjednom postala „nemušta", te bi proteklo novih dvadesetak (pa i više!) godina, dok bi se novi tip književnog jezika usvojio, izbalansirao, postao pogodno sredstvo za dalje stvaranje i osvajanje u području književnog stvaralaštva. Kolika bi se šteta pretrpjela u tom prelaznom razdoblju u tako užurbano i stvaralačko razdoblje, kao što je današnje! Samo mladi narodi, koji tek ulaze u kulturu, mogu da podnesu takvu stagnaciju bez veće štete. Nepravedno bi bilo nametnuti je bilo kojem od naših kulturno razvijenih naroda.

Drugi element nepravde vidim u tome, da bi narod, koji bi odjednom napustio svoj tip književnog jezika, odjednom kao prekinuo sa svojom književnom tradicijom, koju ipak nosi u sebi i sa sobom kao jedno od svojih najvrednijih dobara; sva bi književna ostvarenja prijašnjih generacija odjednom dobila patinu arhaizma, arhaične književnosti. „U staro se doba, moj sinko, pjevalo ovako:

> Pramaljeća blagog ovaj rosni sin
> najdraži je nama među cvjetovima;
> boju i svježi miris snijega i mlijeka ima,
> nevin, bijel i čist ko čedo, suza i krin.

Danas je to, sinko, već arhaizam!" A to zapravo nije ni bilo u staro, nego u jučerašnje, Matoševo doba. No ne smijemo zaboraviti ni to, da svu ljepotu takvog stiha može osjetiti samo onaj, koji je u njemu odgojen, čije je uho akustično za takve zvukove. Tko se može olako odreći takvih ljepota, tko može svoju književnost tako odjednom arhaizirati? To ne radi nijedan kulturan narod, pa je to stoga teško učiniti i Hrvatima i Srbima uza sve želje za izjednačivanjem. Nije to dakle neko vučenje u pravcu podvajanja, nego nešto, što je prirođeno svakom književnom jeziku, svakoj književnosti i svakom narodu.

Slična je stvar i s pismom. Ako se reforma pisma izvrši odjednom, velike mase naroda odjednom postaju polupismene, da ne reknem nepismene. Sve se takve velike reforme mogu u današnje vrijeme vršiti postepeno, postepenim upoznavanjem, prožimanjem i usvajanjem. Zajednički život, jednaka sudbina i jednaka prava i dužnosti najbolji su utirači putova takvim jezičnim i grafijskim reformama. Prijeki postupci u tim područjima mogli bi samo nanijeti štete osnovnoj ideji čitave

naše socijalističke domovine: ideji bratstva i jedinstva. Ne zato, što bi to možda netko htio, nego zato, što je to u prirodi takvih osjetljivih područja.

Zbog tih dakle osnovnih razloga meni se čini, da nije vrijeme ni potreba da se ukloni ijekavski ili ekavski govor, latinica ili ćirilica iz upotrebe u književnosti Hrvata, Srba i Crnogoraca. A s obzirom na to, što neki preporučuju, da se žrtvuje ijekavština, podsjetio bih na to, da ijekavština nije nikad tako bujno živjela u književnosti kao danas, i kod Hrvata i kod Srba i kod Crnogoraca, u tri republike, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, na pretežnoj polovini jezičnog teritorija srpsko-hrvatskog.

Zar dakle tako pesimistični zaključci? Ne, to uopće nisu pesimistični zaključci. To su samo otvaranja putova (a ti su tako otvoreni već Oslobođenjem 1945.), da se i u književnosti naši narodi ižive što potpunije, svaki svojim glasom, skladnim i bratskim, veselo i radosno, u zagrljaju. Svaki onaj, koji znade, što za razvoj književnoga jezika znači takav skladan život, shvatit će, kakve će to blagodarne posljedice imati u nedalekoj budućnosti u književnom jeziku i Srba i Hrvata i Crnogoraca. Nikakve umjetne prepreke ne će moći zadržati proces upoznavanja, zbližavanja i izjednačivanja. Ali taj proces mora biti postepen, organski. U svih naših ljudi treba da se razvija zanimanje i ljubav za sve naše jezične osobitosti, potjecale one iz bilo kojeg kraja i naroda. Poznato je, da nam neka nepoznata i u prvi mah strana jezična pojava nakon nekog vremena i svoga praktičnog života postaje ne samo shvatljiva, nego i lijepa i draga. Okanimo se one isključivosti, koja još danas živi i suviše jakim životom govoreći: „To nije iz moga područja, nego iz susjedova!" Gledajmo radije na to, da li je lijepo i pravilno, pa na osnovu toga donosimo zaključke! A tu mogu vrlo mnogo pomoći upravo srednjoškolski nastavnici, pa i autori jezičnih priručnika. Što se prije odgoji naš mladi čovjek u razumijevanju jezičnih raznoličnosti na čitavom jezičnom području, u toleranciji prema različnim jezičnim pojavama, u poštivanju različnih normi književnog jezika i kod Hrvata i kod Srba, — to će se bolje utirati put ujednačivanju, to će prije knjiga, pisana ovim ili onim govorom, postati jednako draga svakom našem čitaocu. A taj se proces treba da razvija podjednako i na jednoj i na drugoj strani.

Nastavnici hrvatskosrpskog jezika, bez obzira na to, odakle potječu, treba da se uvijek jezično prilagode sredini, u kojoj djeluju. Oni su u prvom redu zvani, da budu tolerantni prema različnim pravilnim dvostrukostima, jer znaju njihovo podrijetlo i funkcionalnost. Osobita obzirnost treba da se pokaže

prema onim učenicima, koji su došli iz druge jezične sredine, pa se još nisu prilagodili novoj. Taj proces prilagođivanja treba da se vrši postepeno i bezbolno, bez eventualnog podcjenjivanja drugog jezičnog tipa. Do takvog ocjenjivanja jezičnih dvostrukosti nisu se još dovinuli ni neki naši istaknuti jezični stručnjaci. Često oni odbacuju kao dijalektizme i nepravilnosti takve riječi ili fraze, koje su potpuno književne u drugoj književnosti. Ne bi se smjelo na temelju stanja jedne književnosti pravilne riječi i fraze druge književnosti proglašavati nepravilnima; mnogo je bolje u takvim priručnicima istaći, da je to književna riječ u jednoj književnosti, a nije zasada u drugoj. Jer tko zna, možda će takva riječ u toku vremena steći pravo književne riječi u obje književnosti, a možda će dobiti i neko posebno značenje. Treba prekinuti s onim oštrim purizmom starijega vremena i postupati po suvremenom principu elastične stabilnosti, koja pomaže razvoju jezika i zadovoljenju njegovih različnih funkcija. Tako se radi i u drugih naroda, pa zašto se tako ne bi radilo i kod nas, pogotovu kad bismo mi mogli od toga imati dvostruke koristi.

Raspravlja se među ostalim i o službenom imenu našega jezika, pa se prigovara nazivu „hrvatski ili srpski jezik", kakav je u Hrvatskoj uobičajen već gotovo stotinu godina. Tako se naš jezik zove u Hrvatskoj ne samo u naučnim knjigama, nego i u školi i u školskim svjedodžbama. Svakako je ta praksa u Hrvatskoj bolja od prakse u Srbiji i Crnoj Gori, u kojoj se naš jezik i u školi i u školskim svjedodžbama zove samo „srpski jezik". Zar ne mislite, da bi hrvatskim učenicima u Srbiji bilo draže, kad bi im se nastavni jezik zvao „srpskim ili hrvatskim" jezikom, pa ako hoćete i „srpskohrvatskim" jezikom, što je sasvim svejedno? I to bi bio važan i neophodno potreban korak u širenju tolerancije u ovom našem jezičnom pitanju. Istina, srpski je jezik i hrvatski, a hrvatski je i srpski, ali baš zato, što je tako, zašto se to ne bi u službenim aktima i istaklo, odnosno zašto bi takav hrvatski učenik osjećao, da je njegovo ime potisnuto? Dok se to ne provede, prigovor nazivu „hrvatski ili srpski jezik" nema pravoga osnova. Toliko više, što u našoj svijesti već gotovo stotinu godina veznik „ili" u ovoj funkciji ima značenje izjednačivanja, a ne rastavljanja.

Ima još jedna pojava u jezičnim pitanjima, koja mi se čini ne samo nezdrava, nego i štetna. Neki naime kod nas poistovjećuju ljubav za koji tip književnog jezika još uvijek s političkim negativnim osjećanjem. To je posljedica nerazumijevanja biti i funkcije književnog jezika, prebacivanje ocjene iz jednog područja u drugo, a u isti mah stvaranje zle krvi. Pritom je uvijek najbolji kriterij prirodno pravo, a naj-

bolja metoda snošljivost. Sve je to jedan jezik s nekoliko likova, pa svatko ima pravo da se bez neprilika služi onim, koji mu je drag.

Prema tome, kao što se vidi, u ovom našem jezičnom pitanju treba još izvršiti prilične napore u pravcu međusobnog upoznavanja, poštivanja i snošljivosti. Ako anketa Letopisa Matice srpske donese već u tom pogledu korisne plodove i na jednoj i na drugoj strani, mislim, da je postigla mnogo. A književnosti neka nam se i dalje natječu u osvajanju novih vrednota i ljepota — svaka u svojem izgrađenom i lijepom književnom jeziku, koji treba da podjednako volimo! A time ćemo dokazati i svoju zrelost i veličinu i dalekovidnost.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 130 ЈУН 1954 Књ. 373, св. 6

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Slavko Pavešić

Stručni saradnik Instituta za jezik
Jugoslavenske akademije

Razlike između hrvatskog i srpskog književnog jezika ili, po novijoj terminologiji, razlike između književnog jezika zagrebačkog i beogradskog centra nisu djelo ovog ili onog pojedinca, one su nastale u toku historijskog razvitka naroda koji se danas njima služe. Ali iako je njih bilo uvijek, one nisu uvijek imale jednako značenje. Prije 19. st. njih su smatrali za dijalektične ili provincijske razlike u jeziku pisaca iz različitih krajeva. Nacionalnu, ili bolje nacionalističku srpsko-hrvatsku boju one dobivaju tek u drugoj poli 19. i prvoj 20. st., kad su se hrvatska i srpska buržoazija oštro sukobile u konkurentskoj borbi. Među ideološkim sredstvima te borbe bio je i jezik. Neke riječi, oblike, sintaktičke veze i sl. koji su bili običajniji u jednom centru, stali su proglašavati nepravilnima i zabranjenim u drugom, pa su u Zagrebu krivim okom gledali na srbizme (tačka, otadžbina, jemac i dr.), a u Beogradu na kroatizme (točka, domovina, jamac i sl.). Što je sukob između konkurenata bio oštriji, to su se i razlike na području jezika jače polarizirale: ovo je samo srpsko, ovo je samo hrvatsko.

Danas, poslije socijalističke revolucije, živimo u drugačijem društvu. I jedna i druga buržoazija likvidirane su, a zajedno s njima i njihova borba za ekspanziju i uništenje suparnika. Viškom rada raspolaže sada onaj, koji ga je stvorio, pa nema osnove za iskorištavanje jedne nacije od druge nacije ili njena dijela. Iako u našoj ekonomici nisu prevladani svi ostaci starog stanja, naročito što se tiče proizvodnosti rada (što može ponekad i da posluži donekle kao baza za neku suprotnost), iako u svijesti naših ljudi, pogotovu onih koji su srpsko-hrvatska kavženja doživjeli u punoj snazi, još nisu nadvladani, a kamoli izbrisani tragovi predratnog stanja —

ipak je mnogo veći značaj svih onih veza koje naše narode upućuju jedan na drugi, koje ih povezuju u bratsku zajednicu, koje ih približuju jedne drugima i čine ih ravnopravnim članovima iste zajednice radnih ljudi. Takve se prilike moraju odraziti i u jeziku, pa naravno i u književnim jezicima, i one se već odražavaju. Tko promatra saobraćajni jezik, jezik kojim govore i sporazumijevaju se milioni naših radnih ljudi bez poznavanja gramatike i stilistike, vidjet će već velik opseg toga ujednačivanja i niveliranja. A isto se to zbiva i u književnim jezicima, iako sporije, jer tu tradicija i, ruku na srce, rad nekih jezičnih čistunaca, vuku unatrag, ili u najboljem slučaju ne daju naprijed. U našoj filologiji, kako u Beogradu, tako u Zagrebu, a tako i u Sarajevu, još su uvijek živa shvatanja po kojima se na pr. neka riječ ili fraza smatra nepravilnom ili izopćenom u jednom centru, iako je u drugom centru smatraju kao sasvim dobru, ili možda baš zato.

Pa što bi mogli učiniti naši filolozi i javni radnici da olakšaju i potpomognu proces ujednačivanja naših književnih jezika, ili bolje reći stvaranja našeg zajedničkog književnog jezika?

Mislim da ćemo lakše naći odgovor na to pitanje ako problem književnog jezika, koji je složen problem, rastavimo na njegove sastavine, a njih ima četiri. To su 1. pravopis u užem smislu, t. j. način na koji prenosimo u pismo govorni jezik; 2. pismo; 3. književni govor i 4. jezik (rječnik, sintaksa, oblici i sl.).

1. Pravopis. Što se tiče pravopisa u užem smislu, razlike su prilično male, ali dosta velike da stvaraju prilično šarenilo. O njima se više puta pisalo, pa ih ne treba ovdje nabrajati. Uklanjanje tih razlika vrlo je važno za ujednačenost pisanih tekstova, a sve su one manje ili više formalne naravi i daju se riješiti dogovorom, pogotovu ako se budu rješavale u duhu Vukovih načela, koja su u osnovi i hrvatskog i srpskog pravopisa. Mislim, da se dogovor o ovim stvarima može i oživotvoriti u razmjerno kratko vrijeme.

2. Pismo. Što se pisma tiče, stvar je drugačija. Mnogi su za ujednačivanje hrvatskog i srpskog književnog jezika predlagali, idući za Skerlićem, neko kompromisno rješenje: latinicu i ekavski. Ali neostvarivanje toga prijedloga, neprihvatanje latinice kod Srba kao općeg pisma i neuspio pokušaj nekih hrvatskih književnika odmah poslije Prvog svjetskog rata da uvedu ekavski govor kao književni govor kod Hrvata, svjedoče o nerealnosti takvih rješenja. Naša pisma nisu formaliteti kakvi su recimo kod Nijemaca latinica i t. zv. gotica, nego su usko vezana s nacionalnošću. Stjecajem prilika latinica je postala sastavni dio hrvatstva, ćirilica srpstva. Da-

nas, nakon likvidacije buržoazije i skupa s njom buržoaskog nacionalizma i nacionalnog ugnjetavanja nestala je i društvena podloga nacionalne suprotnosti latinice i ćirilice. Ali ta suprotnost još nije uklonjena iz svijesti ljudi, pa bi svako nasilno čupanje izazvalo bolove i potrese — bez potrebe. Naša je dužnost da, u skladu s našim društvenim stanjem, iz odnosa latinice i ćirilice isperemo nacionalne boje i da one postanu naša dva pisma, regionalno možda donekle razgraničena po sadašnjoj upotrebi, ali bez ikakvog nacionalnog prizvuka. Stvarno mi već putujemo tim kolosijekom, samo treba da smo svijesni ispravnosti i nužnosti kretanja u tom pravcu pa da ga svojim radom olakšavamo. A onda će drugi ljudi (a možda već i mi) u drugim prilikama odlučiti hoće li zadržati u općoj upotrebi dva pisma ili jedno, i koje od njih.

3. Književni govori. Bečkim dogovorom je preporučeno da se kao književni govor upotrebljava ijekavski, iako ekavski nije odbačen, vjerojatno zbog sumnje u to, da bi ekavska Vojvodina, kao kulturno tada najnapredniji srpski kraj, mogla prihvatiti isključivo ijekavski, za nju strani govor. Ijekavski su kao isključivi književni govor zadržali u Zagrebu (izuzevši već spomenuti neuspio pokušaj uvođenja ekavskog), a u Beogradu su s vremenom kao normu prihvatili ekavski književni govor pa ijekavski tamo zvuči malo dijalektalno. I jedni i drugi imali su svaki za se dovoljno razloga, ali su na postanak i kristalizaciju ekavsko-ijekavske suprotnosti, naročito za vrijeme stare Jugoslavije, djelovale i srpsko-hrvatske ekonomske i političke suprotnosti i neriješeno nacionalno pitanje. Tako su se ijekavski i ekavski govor još prije Drugog svjetskog rata nacionalno polarizirali i uglavnom jasno razgraničili sfere svoga utjecaja. Ali poslije toga rata situacija se mijenja. Uništenjem nacionalnih suprotnosti, zapravo uništenjem materijalne baze na kojoj su one rasle, stvorena je osnova da se nacionalna polarizacija ijekavskog i ekavskog likvidira u potpunosti. A u proces upotrebe i stvaranja zajedničkog književnog jezika uvučene su kao samostalan stvaralački faktor velike ijekavske mase Bosne i Hercegovine i Crne Gore, koje su prije ovog rata bile uglavnom pasivne u stvaranju književnog jezika i služile su više kao neki rezervoar odakle su crpli svoj književni jezik ljudi većinom rođeni i odrasli van toga područja. I što se proces opismenjavanja i kulturnog uzdizanja bude više širio i zahvatao veće mase, a u tome kod nas ima još mnogo da se učini, to će u sferu književnog jezika ulaziti sve veći broj ijekavaca. Sumnjam da bi te ijekavske mase mogle kao književni govor primiti isključivo ekavski, koji na svom prostranom području uopće ne čuju. A isto tako sumnjam da bi se ekavskim krajevima, koji

već imaju dugu tradiciju ekavskog književnog govora, mogao kao jedini propisati ijekavski. Dekretirati jedan ili drugi govor kao isključivi književni govor (bez obzira na to tko bi to dekretirao i koliko bi ljudi sudjelovalo u dogovoru) sva je prilika bio bi jalov, a možda i štetan posao, jer to ne bismo mogli ostvariti. Treba ostaviti piscima i nepiscima potpunu slobodu da biraju hoće li govoriti i pisati ekavski ili ijekavski. Upotreba jednog ili drugog govora ne može ništa, ama baš ništa smetati jasnoći izlaganja i razumljivosti. Izjednačivanje je u ovom ne samo teško izvršiti, nego ono nije ni potrebno. A novi će život to pitanje riješiti vjerojatno i novim rješenjem.

4. Jezik. Razlike u općem jeziku, kako u rječniku, tako u sintaksi i ostalom, svode se uglavnom na pozajmljenice i barbarizme, koji su nastajali nezavisno u svakom od naša dva centra. Ako bismo njih uklonili iz upotrebe (a i to se, mislim, može postići dogovorom i upornim radom u dogledno vrijeme), razlike koje bi ostale, svodile bi se uglavnom na riječi koje su više u običaju u jednom kraju ali nisu van upotrebe ili nisu nerazumljive ni u drugom, a to ne bi ništa smetalo jedinstvu jezika.

Malo je teže s terminologijom. Tu su razlike veće, jer su se terminologije stvarale uglavnom u doba teških nacionalnih suprotnosti. A kad je jednom jedan stvoren, teško ga je, zbog njegove prirode matematskog znaka, zamijeniti drugim, čak i onda kad je jezički potpuno neispravan ili nakazan, a kamoli onda kad je dobar. I teškoće se uglavnom pokazuju upravo ondje gdje imamo dva jezički dobra termina za istu stvar ili pojam. Ujednačivanje terminologije je dug proces, koji se mora svijesno organizirati i u kojemu moraju sudjelovati — a već i sudjeluju, jer ih stvarnost goni na to — stručnjaci svih vrsta. U tome radu mislim da je zasada osnovno da se u pojedinim centrima iskorijeni mišljenje da je terminologija koja je nastala u jednom centru, jedino i u svemu ispravna, a ona druga u svemu nevaljala; da se ne smiju upotrebljavati termini nastali u drugom centru, ako čovjek ne će da ga smatraju kao čovjeka koji ne zna „svoj" književni i stručni jezik, ili čak da ga smatraju kao nekog renegata i odbjeglicu.

Ukratko, kad se govori o ujednačivanju naših književnih jezika, mislim da misao vodilja ne treba da bude kompromis i cjenkanje, nego u prvom redu rušenje pregrada koje su podignute u doba nacionalnih svađa, oslobađanje jezične struje da slobodno teče svojim prirodnim tokom, omogućavanje da ljudi koji grade socijalizam, kuju svoj jezik nesputani putima prošlosti, za koju ne možemo reći da je mazila naše narode. I

kako se izgrađujući i razvijajući socijalizam budu ujedinjavali u kompaktan radni narod, tako će se vjerojatno ujednačivati i njihov jezik.

A ono što se može riješiti ili rješavati već sada, treba rješavati sa što manje zagrižljivosti i nepopustljivosti, koje su dosada pratile gotovo sve slične rasprave.

M. S. Moskovljević

ZA ZDRAV RAZVITAK I PRAVILNU KULTURU NAŠEG KNJIŽEVNOG JEZIKA

Redakcija Letopisa je u pravo vreme pokrenula Anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa i dobro je učinila što nije postavila konkretna pitanja, nego je ostavila svakom da po svom ukusu i sa svoga stanovišta posmatra ovaj problem i daje mišljenje. Jer problem našeg književnog jezika vrlo je složen, i onome ko o njemu nije naročito razmišljao, posle Ankete to će biti potpuno jasno. Ali, ako je problem složen, zapleten, ne znači i da je nerešljiv, da se ne može otplesti. Treba mu samo pristupiti oprezno, ali odlučno, i rešavati racionalno, ali planski. Da bi se što jasnije videlo kako ja to zamišljam, pokušaću da taj problem analizujem i izložim njegove glavne strane, sa svima njegovim komponentama, težim i lakšim za rešavanje. Sve su one tako važne da zaslužuju posebne ankete, ali se zbog kratkoće odgovora ge mislim na njima ovde naročito zadržavati.

Kako se meni čini, pri raspravljanju o problemu našeg današnjeg zajedničkog književnog jezika, tj. jezika kojim pišu Srbi i Hrvati, treba uzeti u obzir dve njegove strane: unutrašnju i spoljašnju. Unutrašnju stranu njegovu čine pojave koje u svakom književnom jeziku nastaju unutrašnjim prirodnim razvitkom samog jezika i koje treba uskladiti s utvrđenim normama dobrog književnog jezika. Tu spadaju razne pogreške u fonetici, u strukturi reči i sintaksi, bez obzira da li ih prave Srbi ili Hrvati. One se danas smatraju pogreškama, sutra će biti dopušteni izuzeci ili dubleti, a prekosutra će možda postati pravilne jezičke pojave. Uklanjanje ovih pogrešaka, izgladivanje rogobatnosti i nejednakosti stvar je nastavnika i nastave književnog jezika. I prof. Skok je u pravu kad traži da se utvrdi metodologija nastave književnog jezika. Naš zajednički (to je bar neosporno) narodni jezik šareni se od dijalekata, starijeg i novijeg tipa, narečja i govora, pa je potpuno razumljivo što pojedinci i nesvesno unose

osobine svoga maternjeg dijalekta ili narečja u književni jezik, koji poneko mora učiti skoro kao neki tudi jezik, ili ih zadržavaju zato što se teško navikavaju na nove osobine, ili prosto zato što neće da ih uče. To se dešava utoliko pre što i mnogi nastavnici nisu dobro naučili književni jezik, pa svojim đacima predaju na svom maternjem dijalektu. To potvrđuje i Gustav Krklec, koji kaže da su mu svi nastavnici u Varaždinskoj gimnaziji predavali u dijalektu (kajkavskom), jedino je profesor hrvatskog jezika bio ljuti štokavac. Ja poznajem mnoge nastavnike čak i srpskohrvatskog jezika koji su zadržali svoj maternji akcenat, pa i druge osobine.

Jasno je da se pogreške protiv osnovne, strukturalne prirode književnog jezika mogu otkloniti pre svega i najviše dobrom nastavom njegovom u svima školama. Neko je, odgovarajući na anketu rekao, da se pri rešavanju ovoga problema ne sme „forsirati". Slažem se, ukoliko se tiče azbuke i izgovora, ali ukoliko se tiče ovih unutrašnjih nepravilnosti, mora se energično nastati na tome da se one uklanjaju. Istina, Vladan Desnica ustaje protiv svakog komandovanja u jeziku, jer je za njega „pisac koji piše „uzorno lijepim", „uzorno pravilnim", „uzorno čistim" jezikom kome nije pridonio i nadodao ništa svoga vlaštenog, jezično mrtav pisac, sadrena statua „dobrog pisca" — pisac dobar za to da se uvršćuje u čitanke". Ja bih rekao da je on, pišući ovu bizarnu misao, imao na umu stil, a ne onu Vukovu „općenitu pravilnost", jer se njegovi stihovi odlikuju tom pravilnošću, tako da bi se mogli uvrstiti i u školske čitanke. Ili je on gornje reči napisao zato da ne bi izostao iza modernista u drugim umetnostima?

Ali, da bi se putem nastave i dobro postavljene metodike njene naš književni jezik pravilno negovao i razvijao, potrebno je prethodno rešiti neka lako rešljiva pitanja, koja spadaju u onu drugu, spoljašnju stranu ovoga problema, bez čega će i dalje ostati mnogo zbrke i nejednakosti u jeziku.

U spoljašnju stranu problema književnog jezika ubrajam one pojave koje nisu nastale iz same prirode jezika, već su došle spolja, zbog raznih uticaja i ugledanja, pojave kulturno-političkog porekla. I u tom pogledu mi pretstavljamo jedinstven primer u svetu: čas smo jedan narod s tudim imenom (Iliri), čas integralni Jugosloveni, zatim tri posebna naroda, Srbi, Hrvati i Slovenci, najzad smo pet naroda: Srbi, Hrvati, Crnogorci, Slovenci i Makedonci, sa tri (po nekima četiri) književna jezika, sa dve azbuke i pet pravopisa: jedan isti srpskohrvatski književni jezik ima dva izgovora, tri pravopisa i dve terminologije, pa još taj zajednički jezik nema utvrđenog zajedničkog imena, već se na deset raznih načina

naziva: srpski, hrvatski, srpski ili hrvatski, hrvatski ili srpski, srpski (hrvatski), hrvatski (srpski), srpsko-hrvatski, hrvatsko-srpski, srpskohrvatski, hrvatskosrpski. Vaistinu mnogo! Kako ovo mora izgledati nerazumjivo i čudno strancima, za koje smo mi jedan narod, Jugosloveni, koji govorimo jednim jezikom, jugoslovenskim. Ovome neredu mora se jednom učiniti kraj, naravno postupno. Ali je za to potrebno intervencija odozgo, od koje mnogi zaziru, a ja mislim bez dovoljno razloga, jer je ova zbrka nastala političkim putem, pa se političkim merama može, bar delimično, i ukloniti.

Ne treba niko da se čudi ovakom mome shvatanju. Postanak svakog književnog jezika vezan je za političke prilike dotičnog naroda. Ne treba uzimati za primer druge jezike, dovoljno je ako se obazremo na istoriju razvitka književnog jezika kod nas, Srba i Hrvata. Kod nas, kao i kod ostalih Slovena, prvi književni jezik postao je staroslovenski, prosto zato što je to odgovaralo politici Vizantije, koja je htela da pomoću pravoslavne vere na staroslovenskom podvrgne Slovene svome verskom i političkom uticaju. Pojavu našeg narodnog jezika u knjigama nalazimo prvo u zapadnim, katoličkim krajevima, pod uticajem Reformacije, koja je umesto latinskog jezika uvela u crkve i književnost narodni jezik. Da bi suzbila uticaj Reformacije u našim krajevima, Katolička crkva je morala upotrebiti isto oružje: počela je izdavati knjige za narod na narodnom jeziku, tako je, dakle, narodni jezik postao književni zato što je to zahtevala verska politika Vatikana.

Srbi su u drugoj polovini 18 veka napustili dotadašnji crkveni i književni jezik, srpskoslovenski, mada se on bio skoro izjednačio s narodnim, pa uzeli ruskoslovenski iz čisto versko-političkih razloga: da bi se radi nacionalne i verske samoodbrane što jače vezali za Rusiju. Za vreme Marije Terezije i Josifa II srpska crkvena hijerarhija energično se opirala pokušaju uvođenja i u srpske škole narodnog jezika, kao što je bio u školama po Hrvatskoj, sve iz straha od unijaćenja, koje je na nekim mestima uspelo. Srpski crkveni krugovi čak su i u Vuka sumnjali: da svojom reformom jezika i pravopisa ide na ruku toj versko-državnoj politici austriske vlade. Čak i revolucionarna odluka Gajeva da Hrvati napuste svoj dotadašnji književni jezik na kajkavskom dijalektu i usvoje Vukov štokavsko-jekavski, kao što je poznato, nije bez političke pozadine, u čiju suštinu ne mislim ovde ulaziti. Najzad, Pavelićev režim je pokušao da stvori poseban hrvatski jezik i to štokavsko-jekavski izgovor, da bi mogao sve jekavce proglasiti Hrvatima i pripojiti ih, s papinim blagoslo-

vom, svojoj „nezavisnoj" državi. Taj je pokušaj propao, ali ljudi koji su mu kumovali (Guberina, Krstić, Benešić i dr.) nisu ni danas bez uticaja.

Jedino je Vukovo delo samoniklo, spontano, kao prirodni proizvod revolucionarnih težnja srpskoga naroda izazvanih Ustankom. Njegovu reformu nije naturila nikakva verska ili državna politika, ni domaća, ni strana. Ali ona je uspela zato što je imala da posluži dobro shvaćenoj nacionalnoj politici, uslovljenoj romantizmom i nacionalnim preporodom, koja je razbila okove zastarele crkveno-školske politike.

Ove činjenice, mislim, dovoljno jasno kazuju da je i problem današnjeg književnog jezika političke prirode, te da se mora rešavati, gde god je to potrebno i mogućno, i političkim sredstvima. Od toga ne treba bežati. Prošlo je više od sto godina od znamenitog Književnog dogovora u Beču, na kojem je proklamovano načelo da „jedan narod treba jednu književnost da ima", jer su tvorci toga dogovora smatrali da su Srbi i Hrvati jedan narod, pa da treba istim jezikom i da pišu. Istina, želje Gundulića, Vitezovića, Kačića, Vuka, Gaja, Preradovića, Štrosmajera, Račkog, Jagića, Maretića, Skerlića i mnogih drugih velikih umova i kod Hrvata i kod Srba nisu se još ostvarile, već je burni istoriski razvitak za poslednjih sto godina od dvoimenog stvorio dva posebna naroda. A legitimno je pravo svakog naroda da ima i svoj poseban književni jezik, pa to vredi i za Hrvate. Ali, kao što smo videli, politički činioci su presudni u stvaranju književnog jezika, pa njihovo delovanje i ovde odlučuje. Jer kad je uprkos stranim političkim uticajima koji su išli na produbljavanje jaza među Srbima i Hrvatima (setimo se Kalajeva „bosanskog jezika" i Pavelićeva „hrvatskog") zdrav narodni politički instinkt uspeo da održi nepokoleban jedan isti književni jezik u teškim vremenima odvojenog državnog i kulturnog života, logično je nadati se da će život u zajedničkoj demokratskoj državi, gde više ne mogu postojati oni činioci koji rade na razjedinjavanju, sve više brisati razlike koje su proizvod političke prošlosti, pa da će se i razlike u književnom jeziku sve više smanjivati.

A sad da vidimo koje su to razlike, da li se one mogu otkloniti i kako mogu.

1. I m e j e z i k a. Mada je to anomalija da naš zajednički jezik nema zajedničkog imena (Englezi, Škoti, Irci i Amerikanci govore i pišu istim jezikom i svi ga zovu engleskim; Francuzi, deo Belgijanaca, deo Švajcaraca i deo Kanadana govore i pišu istim jezikom i svi ga zovu francuskim), mada je paradoksalno da taj naš jezik ima deset imena, ipak se danas još ne može uvesti jedno prosto zajedničko ime. Pri-

stalice Ilirskog pokreta bili su prinuđeni da ga nazovu i l i r s k i m, kako su ga stranci zvali pre 19 veka, prosto zato što se ni Srbi ni Hrvati nisu hteli odreći svoga imena. Otada se ide unazad, pa je Daničić svome rečniku dao naziv „Rječnik h r v a t s k o g a ili s r p s k o g a jezika", mada ga je izdala J u g o s l a v e n s k a akademija. Godine 1901, u najvećem jeku veštački raspaljivane mržnje između Srba i Hrvata, Broz i Iveković su izdali „Rječnik h r v a t s k o g a jezika", mada je izrađen samo po materijalu iz s r p s k i h pisaca, Vuka, Daničića, Njegoša, Milićevića, i iz srp. narodnih pesama. (Samo zbog toga naziva, među pretplatnicima ne nalazimo nijednog Srbina!) Međutim, redaktor rečnika Iveković nazivajući ga h r v a t s k i m, nije time hteo reći da je to nešto drugo nego s r p s k i, što se vidi iz ovih njegovih reči u predgovoru:

„Ovo djelo moglo bi se zvati i r j e č n i k S r p s k o g a j e z i k a, a da su ga napisali Srbi, jamačno bi se tako zvalo; ali mu je po jednakom pravu i po samim načelima Srbalja Vuka Karadžića... i Đura Daničića... ime r j e č n i k h r v a t s k o g a j e z i k a, jer su ga spisali i na svijet izdali Hrvati. Nije se dometnulo i l i S r p s k o g a, jer taj dometak ne bi zadovoljio ni jednoga Srbina a ozlovoljio bi mnoge Hrvate, a i Srbi ne bi dodali i l i h r v a t s k o g a. Braća kâ i braća."

Dakle, po sredi je čista politika prkosa, odjek tadašnje netrpeljivosti između Srba i Hrvata. Ali danas su sasvim druge prilike. Mi se danas u inostranstvu osećamo i pojavljujemo ne kao Srbi ili Hrvati, već kao Jugosloveni. Kad jednoga dana među sobom ne budemo isticali ono što nas deli, a sve će biti manje razloga za to; kad se budemo manje osećali kao Srbi, Hrvati, Slovenci ili Makedonci, a više kao Jugosloveni, onda će se i srpskohrvatski jezik kao opštedržavni moći nazvati j u g o s l o v e n s k i m, dok će slovenački i makedonski ostati kao zvanični jezici svojih republika. Pitanje imena našeg književnog jezika rešiće, dakle, vreme. A zasada bi najbolje bilo da se svuda zove s r p s k o h r v a t s k i, kako je uobičajeno u nauci i u inostranstvu, mada taj skrpljeni naziv, prema značenju takvih složenih prideva, ne kazuje ono što bi trebalo, jer s r p s k o h r v a t s k i j e z i k zapravo znači hrvatski jezik kako ga Srbi govore, tj. „srpski žargon" a h r v a t s k o s r p s k i znači srpski jezik kako ga Hrvati govore, tj. „hrvatski žargon" (da upotrebim ovaj izraz jednog od učesnika Ankete). Naziv s r p s k o h r v a t s k i upotrebljava se zvanično u NR Srbiji. kao i u spisima saveznog značaja, a mislim i u Bosni i Hercegovini, pa bi ga trebalo uvesti i u NR Hrvat-

skoj, da se ne vreda osetljivost tamošnjih Srba, kao što se njegovom upotrebom štiti osetljivost Hrvata u NR Srbiji.

2. K n j i ž e v n o n a r e č j e. Ne mislim predlagati da se kao književni uzme ekavski izgovor, niti iznositi prednosti jednoga ili drugoga izgovora. O tome se može pisati i raspravljati. Ali sam uveren da će se to pitanje lako rešiti, i to u korist ekavskog, ali ne tako brzo, već kad prilike za to budu zrele. Tako mislim sudeći po iskustvu sa usvajanjem ekavskog narečja i od strane jekavskih pisaca odmah posle Prvog svetskog rata. Taj prirodni proces je prekinut našim nesrećnim predratnim političkim prilikama. Mada se danas, zbog velikog priliva ljudi iz jugozapadnih krajeva, u Beogradu govori i piše mnogo jekavski, pa se i beogradski akcenat popravlja, ipak vreme i prilike čine svoje. Srbija i Vojvodina su usvojile Vukov književni jezik, ali ne i jekavski izgovor. Republika Srbija je najveća oblast Jugoslavije, Makedonci i Slovenci kad govore i pišu srpskohrvatski, čine to na ekavskom izgovoru, pa je prirodno što će on postupno preovladati, bez ikakvog pritiska odozgo. Smatram da je za svaku osudu što zagrebačka izdavačka preduzeća prepravljaju jezik beogradskih pisaca, menjajući ne samo izgovor, nego i reči i sintaksu. To nažalost čine i u Sarajevu, i crnogorski listovi jezik u člancima rođenih ekavaca prepravljaju u jekavski. Kao da je ekavski izgovor nešto gore i niže, ili kao da njihovi čitaoci ne bi razumeli šta znači napr. v e t a r ili b e l o! Time se ne služi bratstvu i jednakosti.

3. A z b u k a. Uzaludan je posao dokazivati koja je azbuka „naša", ili koja je praktičnija ili korisnija, jer se u ovoj stvari ljudi rukovode tradicijom i nacionalnom sentimentalnošću, a ne celishodnošću. Vreme će presuditi spor. Ali ne sme biti nikakvog naturanja ozgo, već neka svako piše onom azbukom koja mu je po volji. Međutim, čini mi se da se, iz ovih ili onih razloga, možda slučajno, a možda i namerno, posle rata odozgo često daje prvenstvo latinici. Leksikografski zavod u Zagrebu, koji je saveznog značaja, štampa svoja izdanja samo latinicom. To čak čine i neka izdavačka preduzeća u Beogradu kao: Srpsko lekarsko društvo, Medicinska knjiga i dr. To rade i sarajevska preduzeća. Dalje, visoka državna nadleštva u Beogradu u svojoj prepisci služe se latinicom, zato što nemaju pisaćih mašina s ćirilskim slovima. I td. i td. Ne mora to biti neka zvanična „linija", možda su po sredi neki praktični razlozi, ali je to činjenica koja radi u korist

latinice i koja može vredati osećanja „ćirilaša", a to je protivno načelu jednakosti i bratstva.

4. P r a v o p i s. Mnogo lakše je, čini mi se, rešiti pitanje pravopisa. Pravopis je uvek bio stvar dogovaranja i sporazuma, pa je krajnje vreme da od tri manjeviše zvanična i bezbroj individualnih pravopisa dobijemo jedan opšti pravopis. On ne sme biti delo jednog čoveka, jer je stvar celog naroda, pa mora biti rezultat kolektivnog rada najboljih lingvista i književnika oba naroda. Tako je izrađen slovenački pravopis, a u Zagrebu taj posao radi Pravopisna sekcija Hrvatskog filološkog društva, u kojoj su zastupljeni: H. F. Društvo, Odjel za jezik Jugosl. akademije, Filozofski fakultet, Akademija za kazališnu umjetnost, Društvo književnika Hrvatske, Leksikografski zavod, Društvo novinara i pretstavnici lektora izdavačkih preduzeća. Zašto se ne bi osnovala Pravopisna komisija i u Beogradu, koja bi sa zagrebačkom izradila zajednički pravopis ili bi se sastavila odmah opšta komisija za taj posao.

5. T e r m i n o l o g i j a. To je, možda, najbolnije mesto u našem književnom jeziku. A njega je najlakše izlečiti. Administrativna, pravna, naučna i školska terminologija su stvarane onda kad smo živeli u različitim državama, pod nemačkim, ruskim ili češkim uticajem. Ona nije sastavni deo narodnog govora, već je naturena odozgo, kroz administraciju, sud, školu, i štampu. Pa zašto da se istim putem ne stvori nova, po potrebi bolja i zajednička, ne samo za Srbe i Hrvate, već možda i za Slovence i Makedonce. Zašto da se u Saveznoj narodnoj skupštini tekst zakona formulisan na srpskohrvatskom jeziku, pored prevoda na slovenački, i makedonski, mora i prerađivati za latiničku redakciju? Ne sankcioniše li se time poseban hrvatski jezik? Kakva li je muka za đake u Bosni i Hercegovini, kad jedne godine moraju učiti beogradsku terminologiju školskih predmeta, ako je nastavnik učio u Beogradu ili udžbenik štampan u Beogradu, a druge godine zagrebačku, a usto još muku muče s tri pravopisa: Vukovićevim, Belićevim i Boranićevim! Krajnje je vreme da se sadašnje terminologije izjednače i stvore nove, zajedničke, za one oblasti nauke i tehnike za koje ne postoje.

6. R e č n i k. Jedan književni jezik, sa izjednačenim pravopisom i terminologijom, mora imati i svoj rečnik. Vukov rečnik je zastareo i nepotpun: on je nepotpun i kao rečnik narodnog jezika i mogao je samo u početku, pre 100 godina, za nevolju poslužiti kao rečnik književnog jezika. Broz-Iveko-

vićev rečnik je samo dopunjen i tehnički usavršen Vukov rečnik, pa je i on danas nedovoljan. Veliki rečnik Jugoslavenske akademije je više istoriski, izrađen najviše po materijalu iz stare i srednje književnosti, a samo delimično iz pisaca nove književnosti, i to najvećim delom srpskih. On je veliki izvor za naučno proučavanje razvitka našeg jezika, a nije za praktičnu upotrebu, niti je dostupan širem krugu. Pa i veliki rečnik Srpske akademije nauka, koji se sprema već 60 godina i uskoro treba da se počne štampati, biće takođe više thesaurus, a ne praktičan rečnik književnog jezika. A pravilan razvitak i kultura književnog jezika ne da se zamisliti bez takvoga rečnika.

Zato, ostavimo vremenu da reši pitanje imena jezika, narečja i azbuke, a sad odmah, naporedo sa zajedničkim pravopisom i terminologijom, neka srpski i hrvatski stručnjaci počnu zajedno spremati jedan praktičan, normativni rečnik našeg književnog jezika.

Удружење преводилаца Србије

ЗАКЉУЧАК

ПЛЕНУМА УДРУЖЕЊА ПРЕВОДИЛАЦА СРБИЈЕ

На конференцији одржаној на иницијативу Удружења преводилаца Србије, а којој су присуствовали многи књижевни и културни радници, после свестране дискусије о хитној потреби једног речника савременог књижевног језика, показана је једнодушност у овоме:

1) Да наша култура одавно осећа велику потребу у једном практичном и нормативном речнику нашег књижевног језика, који би био регулатор развитка и културе његове;

2) да Срби и Хрвати имају исти књижевни језик, па је потребно да на изради речника заједнички раде стручњаци оба народа;

3) да треба хитно израдити заједнички правопис, који би био примењен у речнику;

4) да напоредо с речником треба хитно радити на изједначавању научне, техничке, школске, административне

и правне терминологије, како би речник обухватао тако изједначене техничке термине;

5) да потстрек и помоћ за израду речника, правописа и терминологије треба да потекне од органа народне власти одговорних за науку и културу, како савезних, тако и републичких.

Б. Карановић, Илустрација

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 130 ЈУЛ-АВГУСТ 1954 Књ. 374, св. 1-2

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Josip Badalić

HITAR I SREĆU PRESKOČI

Letopisova anketa, čini se, dala je već jedan dragocjen rezultat: većina anketiranih suradnika utvrdila je uvjerljivo potrebu ujednačavanja našega jezičnog izraza, a u tome sklopu i pravopisa, pa djelomice i pisma.

Razlike su se, uglavnom, očitovale u gledanju na postupak pri postizavanju toga cilja: jedni su, da tako kažem, za „minimalističku" metodu, t. j. za postupnost i evolucionost, za organički razvitak na putu do zajedničkoga, ma i udaljenijega cilja; drugi bi bili za „maksimalistički" postupak, t. j. za izravnu akciju, za bezodvlačnu i normativnu intervenciju odozgo, kako bi se što prije stiglo do zajedničkoga cilja.

Kojemu da se priklonimo carstvu?

Svakako, odluka se u prvi mah ne čini lakom. No uvažimo li, da je jezik, a s njime i njegovi instrumenti, ortografija i pismo, živ organizam podvrgnut svojim specifičnim i suptilnim prirodnim zakonima, valjalo bi se možda i tu, kao i pri svakom drugom operativnom zahvatu u živ, organički proces, sjetiti one: natura non fecit saltus. Preuranjen i nedovoljno pripremljen zahvat — pa bio on i najdobronamjerniji — jedva da će donijeti očekivane rezultate. A ići u taj krajnje osjetljivi posao s rizikom da on pođe po zlu putu, bilo bi i odveć lakomisleno u ove naše i preozbiljne dane.

Za „minimalističku" sam metodu, i to s razlozima: ‚intervencija' u pravcu ujednačavanja našega jezičnog izraza, pa i ortografije, vrši se već stvarno, i na širokoj liniji, upravo masovno — našom suvremenom književnošću, naukom i publicistikom. Vrši se ta stvarna intervencija u pozitivnom pravcu i zato, jer ona dolazi odozdo, od najpozvanijih, iz stvaralačkih radionica naših književnika, publicista, koji u svojim ostvare-

njima pružaju jezičnim zakonodavcima najautentičniju i obvezatnu građu za respektivne jezične kodifikacije.

A da se ta jezična intervencija odozdo doista i vrši, razabira se to u nerijetkim konstatacijama, pa i kritičkim, sa strane naših stručno-filoloških krugova, kad se ukazuje na penetraciju izvjesnih jezično-izražajnih, pa i pravopisnih elemenata, s naših istočnih u zapadna jezična područja, kao i obratno.

Poneki se na to prigodice čak i ljute: u prvom redu oni koji misle da gube...

A zašto da ne interveniramo?

Dakako, s ciljem da pospješimo jedan prirodni proces.

Evo, zašto bismo bili u ovom času protiv intervencije: nismo se još složili u dijagnozi. Eto, zato, čini se, nije indiciran ni čas za operativni zahvat. Previše smo još, stvarno i mentalno, ukorijenjeni u stoljetnim tradicijama, a da bismo se uzmogli unaprečac otresti svih tih uvriježenih sastojaka naše duhovne stvarnosti, ne nadomjestivši ih istodobno punim ekvivalentom novoga i sporazumno usvojenoga.

Hitar, kažu, i sreću preskoči. Zato sam za postupnost, podvižničku strpljivost i trpeljivost u tom osjetljivom, upravo povijesnom poslu naše nacionalne kulture.

I optimist sam, s razlozima: tä, koliko smo se mnogo pomakli k našemu zajedničkom cilju samo u ovih zadnjih desetak godina, obnavljajući stare i stvarajući nove kulturne i umjetničke vrednote na protegu cijeloga našega narodnog života!

Oba pisma, i latinica i ćirilica, podjednako su čitka unutar naših narodnih granica, a isto tako i naši glavni govori (ekavština i ijekavština): prirodno se iživljuje, uzajamno obogaćuje i oplemenjuje naš jezični izražaj, stvarajući upravo time pozitivne pretpostavke za buduću uspješnu jezičnu kodifikaciju, s uključenjem i pisma i pravopisa.

Jer, dalji će organički razvitak naše nacionalne kulture pokazati — a to, možda, i nije za tako dalekim gorama — koji su stvaralački elementi naše književne i jezične kulture ukorjenjeniji, vitalniji, upravo otporniji, pa zato i pozvaniji, da se u organičkom razvojnom procesu odozdo nametnu u datom času i jezičnom zakonodavcu kao obvezatne direktive.

Neće ih tada biti teško ni prihvatiti: bit će oni sazrelo voće.

Josip Hamm

PERSPEKTIVE

Anketa LMS nije došla nenadano. Ona je „visjela u zraku" punih trideset i pet godina, i morala je prije ili kasnije iskrsnuti. Njezina osnovna pitanja — pitanje jednog književnog narječja, jednog pisma i jednog pravopisa — nametala su se već u staroj Jugoslaviji, samo što se tada nije moglo o njima slobodno raspravljati, i svaka bi anketa, da je tada povedena, unaprijed bila osuđena na neuspjeh. Da ju je poveo Beograd, reklo bi se, da je to traženje puta, da se ozakoni naturivanje ćirilice i ekavštine, koje se tada vršilo preko vojske i administracije (uz svesrdnu pomoć klira), a da ju je pokrenuo Zagreb, zna se, kakvi bi je krugovi u onoj atmosferi mogli pokretati, i — ona bi opet bila osuđena na neuspjeh. Zato je trebalo čekati da prođe narodno-oslobodilačka borba i da svaka Republika počne živjeti svojim životom, da se ovakva anketa opet uzmogne pojaviti, samo sada sa mnogo više izgleda na uspjeh nego god. 1912, 1913, ili u razdoblju između oba svjetska rata. A razloga zato, da se ona pojavi i da je trebala da se pojavi, ima danas kud i kamo više nego god. 1918—1941.

Tada se na ćirilicu na javnim zgradama, na željeznicama i na brodovima (na pr. na Jadranu) kod nas gledalo kao na nešto nametnuto izvana, nešto što je zamijenilo stare dvojezične natpise, i tako se gledalo i na terminologiju, koja se uvodila u sudstvo, u administraciju i u druge grane javnoga života. Slično je bilo i s „jedinstvenim" pravopisom, i sa srednjoškolskom terminologijom: premda ih je radila komisija, u kojoj je bilo predstavnika i iz Zagreba, oni su se ovdje smatrali nametnutima i nikada se nisu primjenjivali u punoj mjeri.

Danas je drugačije: danas se ne može govoriti o tome, da bi jedna Republika drugoj nešto nametala. Zato se danas ovim pitanjima može pristupati na jednoj objektivnoj, razumskoj osnovi. Pa kakva su ona gledana sa ove razumske, objektivne osnove? — Takva, da ne svjedoče najbolje o nama.

Evo, uzmimo jedno pitanje za drugim.

Mi preko stotinu godina govorimo i pišemo o jedinstvu našega književnoga jezika, pa zašto smo mu danas dalji nego što smo bili u vrijeme Vuka Karadžića? Zašto se prijevodi, koji se izdaju u Zagrebu, moraju „posrbljivati", da bi se mogli izdati u Beogradu, i obrnuto, zašto su Andrićeve P r i p o v i j e t k e (a to je ipak originalno djelo, a ne prijevod) u Zagrebu tako „pohrvaćene", da se cijela naklada morala povući?

U anketnom listu LMS piše, da su kod nas razlike u izvornim djelima jedva vidljive, a da jezik u prevedenim djelima pokazuje vrlo izrazite osobine i podvajanja i razvoja u suprotnim pravcima. — To je samo prividno, i to se lako može objasniti. Kod izvornih djela nedostaje ono, o što ćemo djelo mjeriti, pa smo skloni sve elemente, koji su nam strani, pripisati originalnosti piščevoj i lokalnom ili osobnom koloritu, koji je htio svojem djelu dati. Kod prijevoda uvijek ostaje original, o koji se može mjeriti ono što je s njega prevedeno. Zato je lakše na prijevodima utvrditi, da različne sredine na različne načine izražavaju iste doživljaje, nego na izvornim djelima, koja po doživljajima, koji se u njima opisuju, nikada ne mogu biti identična. Kod takvih razlika, kojih među nama ipak ima (v. Andrićev primjer), ne treba odmah tražiti „veštačke prepone": one su (mislim, te razlike) prirodne i bile su u većini slučajeva uvjetovane našim općim kulturnim životom i razvitkom u prošlosti. Živjeli smo jedni kraj drugih kao susjedi, a između nas su se ispriječile granice država, jurisdikcija i kulturnih sfera. U tim prilikama mi smo se ovdje na zapadu odrekli glagoljice i ćirilice (zapadnoga, bosansko-dalmatinskoga tipa) i primili smo latinicu, dok su Srbi (s ostalim pravoslavnim Slavenima) ostali kod ćirilice. Razumije se, da je ta razlika u pismu kroz stoljeća morala utjecati (a i danas utječe) na to, da jedni radije čitaju knjige, novine i časopise pisane ćirilicom, a drugi — latinicom. Prirodna je posljedica te podvojenosti, da oni, koji pristaju uz jedno pismo, s vremenom primaju i govorna obilježja onoga područja, koje se tim pismom služi. Kod toga je — u našim prilikama — opet pretjerano odmah pomišljati na neku averziju prema onom drugom pismu, jer je razlog više fiziološki nego psihološki: nama s vremenom o č i više naviknu na jedno pismo, pa nam se ono drugo čini dalje — traži od nas više naprezanja (osobito kad ista slova u jednom pismu znače jedno, a u drugom drugo), pa se tako prirodno (sami po sebi) s vremenom opredjeljujemo za jednu ili za drugu stranu. Zato je iluzorno u našoj zemlji, gdje je još toliko nepismenih, tražiti da svi jednako svladavaju i jednako vole o b a pisma, kao što je iluzorno i govoriti, da je jednima ćirilica jednako bliza kao latinica: dajte im u ruke dva jednaka djela (od istoga pisca i u istoj opremi), jedno pisano ćirilicom a drugo latinicom, pa za kojim najprije posegnu, ono će biti odgovor na pitanje, koje im je pismo „bliže, prisnije i omiljenije" (kako se u martovskom broju LMS izrazio Jordan Molović).

Tako je i s govorom, s ekavštinom i jekavštinom. Tu se stvari iskrivljuju i historijski i politički. Čini se od toga hrvatsko-srpsko pitanje i dokazuje se različnim (većinom nenaučnim) razlozima, da bi Hrvati trebali da prime ekavštinu (u

zamjenu za to, što bi Srbi napustili ćirilicu, a najbolje bi, naravno, bilo, i da ćirilica ostane, i da Hrvati prime ekavštinu). Mislim, da tomu treba dati komentar, jer se neke stvari odviše lako zaboravljaju.

Hrvati su prije stotinu i dvadeset godina definitivno pristali uz jekavštinu ne iz svojih nacionalnih računa, nego zato, da se povežu s ostalom braćom u Bosni, u Hercegovini, u Crnoj Gori i u Srbiji. Ne treba zaboraviti, da su upravo Srbi u Bosni i u Hrvatskoj jekavci, a Hrvati u većini ikavci i ekavci, pa da su Hrvati gledali samo svoje račune, oni su za svoj književni govor mogli uzeti ikavštinu i nastaviti ikavsku štokavsku književnost, koja je bila par excellence hrvatska i koja je s kraja osamnaestoga i u početku devetnaestoga vijeka (s Kačićem, Reljkovićem, Došenom i dr.) bila narodu kud i kamo bliža i razvijenija od jekavske. Međutim, oni to nisu učinili, već su još od Kačićevih vremena, a to znači od prije više stotina godina, u jekavštini gledali „simbol" koji će ujediniti ne samo sva hrvatska narječja i služiti kao sveza s dubrovačkom književnošću, nego ih ujediniti i s braćom Srbima. Zato su Hrvati tako jednodušno mogli prihvatiti Književni dogovor (1850) i dati dosad najbolju gramatiku i najbolji rječnik iz djela Vukovih i Daničićevih. To, što su Srbi poslije prešli na ekavštinu, to je bila njihova stvar, i oni se kod toga nisu obazirali ni na Hrvate, ni na Crnogorce, ni na pravoslavne Srbe, koji su živjeli u Bosni, u Hercegovini, u jugozapadnoj Srbiji i u Hrvatskoj, i kojima je jekavski govor bio bliži od ekavskoga. Jagić je, aludirajući na to, prije devedeset godina pisao: „u svijetu ima mnogo pojava, kojima ne smiješ za razloge pitati, jer su odviše plitki; takvo je još i dandanas postupanje većine srpskih književnika, koji se drže e k a v š t i n e", a ja sam prije više godina napisao. da mi tako ne mislimo, i da je Srbija u onim prilikama imala pravo da i na toj osnovi pokuša oko sebe okupiti pravoslavne Srbe u Vojvodini, u Srijemu i u drugim južnoslavenskim zemljama. Naravno, da se na toj osnovi ne može tražiti i od Hrvata i od jekavskih Srba da napuste put, koji im je najbliži i na koji ih je u svoje vrijeme zvao Vuk. Jekavština je danas književni govor u NR Hrvatskoj, u Crnoj Gori i u Bosni i Hercegovini. Jekavski danas piše ili govori preko šest milijuna Srba, Hrvata, Crnogoraca i Muslimana (prema četiri milijuna, koji se u govoru i u pismu služe ekavštinom). Ni uloga govora, kojim govori prijestolnica, u jednoj federativnoj zemlji nije tolika, da bi na tome mogla što izmijeniti.

Kao što se vidi, ni pitanje ujednačivanja književnoga jezika na ekavskoj osnovi nije tako jednostavno, kako se

kima, možda, čini. Međutim, upravo na tom pitanju je najlakše zastraniti i to se, ja vjerujem nehotice, dogodilo i uredništvu LMS, kada je pohvalno istaklo prihvaćanje ekavštine od nekih hrvatskih pisaca a zaboravilo istaći, da bi vrijedilo razmotriti i drugu mogućnost, mogućnost koja je bila aktualna u vrijeme Vukovo i koja bi — teoretski — mogla biti aktualna i danas.

Treće je pitanje bilo pitanje zajedničkog pravopisa i zajedničkog rječnika književnog jezika. Što bi ovo drugo trebalo da znači, ja ne znam. Da bi nam dobro došao rječnik iz savremenog književnog jezika, i da SAN i JAZU već više godina na tome rade, to mi je poznato, no nije mi jasno, kakvo bi značenje u ovim prilikama trebao da ima pridjev „zajednički". Ako se takav rječnik želi izdati u dva sveska, onda to može biti samo izbor iz rječničkog blaga jedne i druge književnosti, a svaki izbor pretpostavlja biranje, dakle rad prema nekim kriterijima, a ti kriteriji kod ovakva rječnika mogu biti vrlo različiti. Hoće li komisija, koja će na njem raditi, zaista dati ono, što pisci od njega očekuju, to će se vidjeti, no na sadašnjem stupnju našeg razvitka, kada se još razlikuje što je tvoje i što je moje, ne čini mi se, da bi utjecaj takvoga rječnika u našoj književnosti mogao biti velik.

Najjednostavnije se, naoko, čini pitanje ujednačivanja pravopisa. Kod toga ja ne mislim na kompromisni pravopis, koji bi bio sredina između Belićeva, Boranićeva (i Vukovićeva), nego na pravopis u kojem bi došle do izražaja osnovne odlike našega jezika, a bio bi tako jednostavan i pregledan, da bi ga mogli prihvatiti i oni, koji pišu latinicom, kao i oni, koji pišu ćirilicom. Takav pravopis treba tek stvoriti, i mi smo mu se (u Zagrebu), čini se, prilično primakli, iako smo sviješni, da je ujednačivanje pravopisa jedno, a ujednačivanje pisma i jezika drugo.

Kakve se perspektive otvaraju pred nama iz svega ovoga? — Mnogi, ako ne većina onih, koji su dosad sudjelovali u anketi (a tih je tek jedna četvrtina od onih koji su bili pozvani), misle, da je najbolje ako sve ostane po starom i ako se samo „živo nastoji" oko jedinstva u književnosti, pa će se ono kad tad već samo od sebe ostvariti. Jedni predlažu i aktivne zahvate — ujednačivanje terminologije (a s time smo imali loša iskustva, koja se, nažalost, preko nekih centralnih ustanova nastavljaju), stvaranje zajedničkog rječnika i, na kraju, stvaranje zajedničkog pravopisa. Rijetki su, koji predlažu ujednačivanje pisma, a to je po mojem mišljenju ipak ono što je najvažnije. Sve dok se ne izjednačimo u pismu, dok se iste knjige ne budu čitale u Zagrebu, Beogradu, Subotici, Sarajevu, Splitu i Cetinju, naša će nastojanja oko ujednačivanja književnoga

jezika ostati pobožne želje, na koje se stvarnost neće mnogo obazirati. A dok to ostane — dok ostanu dvije čitalačke publike i dva odvojena središta jezičnoga i kulturnoga utjecaja — ne će tu mnogo moći promijeniti ni rječnik, ni pravopis (koji se u svemu i ne može izjednačiti, jer je na pr. u pisanju stranih riječi vezan za vrstu pisma, pa na pr. prof. Belić djelomično transliterira imena pisana graždankom — B a k u n i n, J e s e n i n itd. — a transkribira (kadšto netočno) imena pisana latinicom, dok mi radimo obrnuto, transliteriramo imena pisana latinicom, a transkribiramo ona, koja su bila pisana ćirilicom).

Znam, da kod ukidanja pisma imaju veliku ulogu i osjećajni elementi, i elementi kulturne tradicije. I kod nas se glagoljaši žale, što glagoljice nestaje i iz crkvene upotrebe, u kojoj se čuvala preko tisuću godina. A što se književne tradicije tiče — dobri se pisci ionako ponovo izdaju, a oni, koji se ne izdaju, ti se — ma koliko to kruto zvučalo — obično i ne čitaju, pa nam može biti svejedno, kojim su pismom pisani. Historici i književni historici, koji će se njima, možda, jednom pozabaviti, ionako moraju poznavati sva starija pisma, koja su se nekoć kod nas upotrebljavala. Oni, kojima je to teško, neka pogledaju na Turke: nisu li i oni imali književnu tradiciju (bogatiju i stariju od naše), pa opet su proveli promjenu pisma, premda su i prilike kod njih bile teže nego što su kod nas.

Stoga, kada bi me netko upitao, koji bi put po mojem mišljenju bio najbolji i koji bi najprije vodio k našem književnom jedinstvu, ja bih rekao — ovaj: da najprije treba riješiti pitanje pisma, a tada za pismo, za koje se odlučimo, izdati pravopis. Za sve ostalo ne bi se trebalo brinuti. Ono bi došlo samo od sebe.

DRUŠTVO PREVODILACA HRVATSKE UPUTILO JE PISMO SLEDEĆE SADRŽINE UDRUŽENJU PREVODILACA SRBIJE

Tek što smo primili vaš dopis sastao se naš odbor i proučio vaše sugestije. Kako se radilo o vrlo važnim pitanjima, to smo s oduševljenjem prihvatili vašu inicijativu i zaključili da naš član dr. Ljudevit Jonke izradi referat o svim tim pitanjima. On je kao stručnjak za naš jezik već sudjelovao na konferencijama što su ih pred kratko vrijeme održali Matica srpska i Matica hrvatska u Zagrebu.

Na našem plenumu 26 V o. g., drug Jonke je održao iscrpan referat o svim tim pitanjima. Nakon plodne diskusije na

prijedlog Danka Anđelinovića donesen je jednoglasno ovaj zaključak:

1) Rječnik hrvatsko-srpskog jezika je potreban.

2) Rječnik mora biti praktičan, opsezati najviše 2—4 knjige te obuhvatiti stvarno jezično stanje.

3) Rječnik treba da paralelno donese rječničko blago ijekavskog i ekavskog jezičnog područja.

4) Rječničko blago ima biti dokumentirano iz djela hrvatskih i srpskih književnih i stručnih pisaca od Mažuranića i Radičevića do danas sa težištem na današnjem stvarnom stanju.

5) U rječnik ima ući samo ono što se smatra pravilnim u hrvatskom i srpskom književnom govoru.

6) Svakako, prije svega, bilo bi potrebno na osnovi dogovora hrvatskih i srpskih jezičnih stručnjaka izraditi zajednički pravopis.

Veselimo se mnogo tome što ste pokrenuli ovo pitanje. Uvjereni smo da ga ne će biti lako riješiti, ali da će dobra volja i međusobna lojalnost u dogledno vrijeme ipak dovesti do valjanih rezultata.

Prijepise ovog pisma dostavljamo našem Savezu, Matici srpskoj i Matici hrvatskoj.

Viktor Car Emin

Otkad su se naši preci pojavili na obalama nemirnog Jadrana, otvorila se je na njegovim obalama borba, kojoj se, naročito u krajevima oko Trsta, još niti danas ne vidi kraja. To se rvanje vodilo — najviše — a i danas se vodi, oko naše rodene slavenske riječi, što ju je naš vjekovni dušmanin htio već u zametku da uguši.

Taj okorjeli dušmanin bio je i ostao u prvom redu Latin, pa Nijemac, a u nemaloj mjeri i rimska crkva. Svi su oni radili oko toga, kako bi naš pradjedovski govor zamijenili svojim, izbrisali nam ime, asimilirali nas ili čak i istrijebili.

Naši su se odupirali, i sve po nekom zdravom nagonu nastojali, da svoju „slovinsku" riječ očuvaju, obrane. To je iziskivalo mnoge muke i ne manje jake, uporne volje. A trebala je i po neka iskra probuđene narodne svijesti, osobito u naseljima u neposrednoj blizini tuđinskih gradova, gdje su naši dolazili s inorocima u bliži dodir. Zbog toga im je govor izla-

zio natrunjen tuđim izrazima, a stare, od majke usisane riječi iskrivljene ili drukčije nagrđene, ponekad i istisnute te zamijenjene njihovim, blijedim, izobličenim. Najteži, a možemo reći i najbolniji bili su slučajevi, kad bi narod svoju iskonsku, u krvi naslijeđenu riječ napustio i gotovo nesvijesno dao mjesta tuđici, koja nam i danas naš dragi čakavski govor žigoše žigom poniženja.

Neprijatelji klikovali, naročito u novije doba, kad je narodna svijest otpočela i među našima da jača, a s njome i težnja, kako bi se što bliže privezali za zajednicu, s kojom ih spajaju tolike veze, poneke iz pradavnih vremena. Tuđinci su nam se podsmijevali: — Što? Vi — narod? Vi! Barbari! Divljaci! A gdje vam je jezik? Ili mislite, da je galimatijaš, ta mješavina rječetina, kojima nam svakodnevno parate uši — neki govor, neki jezik?

Pa — zaista, i oni na našoj strani, u kojih se sačuvala mâ i jedna sama iskra tanjeg osjećaja jezičnog, morali su priznati te se u njihov govor uvuklo nemalo korova. Uprli su, da taj korov trgaju, čupaju, ali je to išlo teško, beznadno sporo. A to je našim ljudima oduzimalo hrabrost, ali ne i ljubav k svojoj čakavskoj riječi. One naprednije tješilo je jedno: činjenica, da su se tim narječjem već u dubokoj prošlosti pisale knjige, među njima i mnoge vrlo lijepe i vrijedne. A znalo se, da su tim narječjem već u dubokim vjekovima govorili umni ljudi, „čak i razni narodni kraljevi". Nikakvo dakle čudo, što su, osobito ti prosvjetniji, već u prvoj polovini prošloga vijeka s oduševljenjem prigrlili misao ilirskih preporoditelja, da se štokavsko narječje poprimi kao naš književni jezik. Uživljavanje u tu — kako su je neupućeni nazivali — novotariju, pružalo je u nas, osobito u prvo vrijeme, izvjesnih teškoća, ali dalekovidniji među nama shvatili su ubrzo zamašaj te lijepe zamisli i uvidjeli, da je u tome naš spas, a mladi prionuli, da se što prije upoznadu sa čistim štokavskim govorom, da im uđe u krv, u čitavo njihovo biće.

Dušmani su se i dalje podrugivali, ali djela pisana u književnom jeziku srpsko-hrvatskom ili hrvatsko-srpskom, sve su se više širila i u našim krajevima na moru; čitala su se i proučavala, a to je u ljude uljevalo pouzdanje, vjeru i osjećaj, da nisu više usamljeni, već da su članovi jednog većeg, pomlađenog naroda, što iz pradavnih vremena vuče svoju lozu ujedno s jednim lijepim, zvonkim jezikom, koji je i njihov. I naši se i u ovom najisturenijem kraju osjećali sretni.

Jedan sâm oblak mutio je tu sreću. Svi su bili svjesni, da je jezik, kojim govore od prilike onaj isti, što se govori u Bosni

i dalje prema istoku, ali pismo je ostalo dvojako: latinica i ćirilica — dvije jake tradicije. I to je onaj oblačić, o kome je riječ.

Kad je Vladimir Nazor postao direktor kastavske učiteljske škole, opaskrbio je ondješnju đačku knjižnicu znatnim brojem knjiga, što ih je vremenom izdala Srpska književna zadruga u Beogradu. Meni je to pjesnik objasnio ovako: — U nas su nerijetki oni, koji čitaju naša književna djela ili samo latinicom ili samo ćirilicom. Svaki Hrvat ili Srbin, koji tako radi, poznaje samo polovicu onoga, što se na području naše znanosti i umjetnosti u nas stvara, i ja hoću da moji đaci, budući učitelji, budu s time na čistu.

O tome sam i ja razmišljao često, i uvijek s nekom gorčinom u srcu. Zašto? Zato, što nisam vidio izlaza iz te žalosne situacije. Dostaje gdegod samo natuknuti, kako bi se tome moglo doskočiti, a to se nekud iz mraka diže avet neka, da u ime nepovredive Tradicije uloži svoj „veto", protiv koga nema priziva.

Tko od toga najviše trpi — to je naša najuzvišenija Tradicija; naš pradjedovski jezik, mila rođena riječ, po kojoj smo, kako pjesnik veli, sve što jesmo.

To je što treba da imamo na umu sveđer, kadgod raspredamo o tom kapitalnom problemu, i kao i to, da su u ovo naše doba naši pogledi kao nikada do sada upravljeni kudikamo više naprijed nego li unatrag. Tome se ne će nitko čuditi, ako ima pred očima nezapamćene promjene, što su ih dva posljednja kataklizma izvršila na ljudima i stvarima, naročito nakon kobnog prijeloma ravnoteže na svim granama života. Posljedice tog naglog raskida zahvatile su i našu zemlju, čitavu Jugoslaviju, ali unatoč tome Jugoslavija ostaje — Jugoslavija.

Tako će biti i onda pošto se, prema nastalim novim prilikama, definitivno urede svi problemi, pa i oni krajnji, hrvatskog ili srpskog jezika. Samo se po sebi razumije — da se to ne će rješavati nikakvim fermanima niti samovoljnim nasilnim mjerama, već onako, kako to budu naše buduće generacije među sobom saglasno utvrdile i ostvarile: u ljubavi i bratstvu. Ta se nova pokoljenja već odgajaju u našim školama i zavodima, vođena svojim zdravim instinktom, imuna od partikularističkih i sličnih politikantskih spekulacija.

A na to nas već upućuje i naš vjekovni Govor ukazujući s onim svojim dobroćudnim, širokim smiješkom kao od šale na neke darove novijeg datuma: — A eno tamo onih ploča i

vrpca, gramofonskih, magnetofonskih i kako se još sve ne zovu ona čuda vaših novih vremena! Već me na njih snimlju i ne pitajući za slova — ova ili ona...

Dobro, ali dok zaista dođe do toga, da uz naš jedinstveni jezik dobijemo i jedno zajedničko pismo, što do tada?

Nastojati treba da to pitanje ostane sveđer otvoreno, i da se o njemu raspreda bilo u vidu ankete ili kako drukčije.

Opatija, u maju 1954.

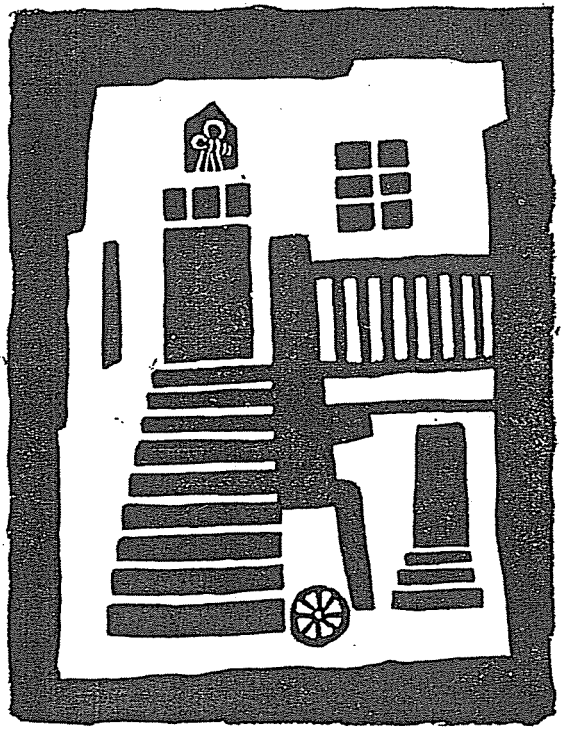

Лојзе Спацал, Банàдур у Истри (линорез)

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 130 СЕПТЕМБАР 1954 Књ. 374, св. 3

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Fran Tućan

REDAKCIJA LETOPISA MATICE SRPSKE

NOVI SAD

Iz Vašega pisma od 16 aprila o. g. razabrao sam, da su neki učesnici u anketi, što ste je pokrenuli o pitanjima srpskohrvatskoga jezika i pravopisa, krivo shvatili zadatke te ankete, kad su mislili da treba raspraviti načelno pitanje jedinstva srpskohrvatskoga jezika. I ja se slažem s Vama, da su krivo shvatili, jer raspravljati o jedinstvu jezika Hrvata i Srba, t.j. dokazivati, da je to jedan isti jezik, značilo bi raspravljati, da li je snijeg bijel ili crn[1]. Ali ipak, ima u tom pitanju istote našega jezika nešto što čovjeka, ako već ne zabrinjuje, a ono bar žalosti. A to je živo nastojanje nekih intelektualaca i filologa, pa čak i drugih ljudi od pera kod nas Hrvata, koji bi željeli pokazati budi na koji način, iako naivan, da su to „dva" jezika. To se često zapaža i u emisijama zagrebačkoga radija, i u našoj dnevnoj štampi, i u našoj beletristici pa i u našoj naučnoj knjizi. Kad sam jednom prilikom govorio u zagrebačkom radiju i upotrebio riječ o t a d ž b i n a, umolili su me, posve ozbiljno, da, zaboga, ne kažem tako, jer da tako govore Srbi — nego d o m o v i n a. Na to sam primijetio, da mi se više sviđa o t a d ž b i n a, jer je to zemlja naših otaca, i otaca njihovih otaca, a d o m o v i n a da je izvedena od d o m, pa znači zemlju, gdje se nalaze naši domovi, ali možda u toj zemlji nisu nečiji ocevi i djedovi imali svoje domove, svoje kuće i kućišta; ipak su me molili, neka bude d o m o v i n a, da im se ne bi zamjerilo. Isto je tako, između ostaloga, i riječ

[1] Kad je za trajanja ustaške N. D. H. pozvao Pavelić jednog našeg akademika, uvaženoga slavistu filologa, da napiše članak, kako su hrvatski i srpski dva različita jezika, on mu je odgovorio, da to nikako ne može, jer bi se izvrgao ruglu svakom slavisti filologu, pa i onom njemačkom.

savremen na indeksu, jer da je srpska, nego mora biti suvremen, iako je Društvo hrvatskih književnika izdavalo svoj Ljetopis, kasnije Mjesečnik za književnost i umjetnost pod nazivom Savremenik, i to sve od 1906 pa do 1921, kada je taj časopis prestao izlaziti. Sačuvajbože, da se upotrebi riječ dalji, jer tako pišu Srbi; hrvatski je daljnji (nažalost nije nego ruski: daljnyj); ponovo je srpski, hrvatski je ponovno (iako Boranićev Pravopis kaže da to ne valja). O tom „srpskom i hrvatskom" jeziku vidi podrobnije u famoznom rječniku Razlika izmedu književnog hrvatskog i srpskog jezika, koji su sastavila dva zagrebačka filologa (!).

Kao dugogodišnji urednik Prirode često dobivam anonimna pisma, da uklonim iz toga ilustrovanoga časopisa „srpske" riječi u pojedinim člancima, a naročito im smeta „srpska" riječ ilustrovani, jer ta riječ glasi hrvatski ilustrirani, iako je Priroda tu riječ nosila i za trajanja ustaške NDH, iako je „najzagrebačkiji i najhrvatskiji pjesnik" Matoš (kako ga je u jednom predavanju na radiju nazvao izvjesni zagrebački kritik) pisao: (Sabrana djela I svezak): ...konstatovao dr. Fon..., str. 196. — ...na sve strane telegrafisaste, str. 203. I često je on sad „ovao", sad „isao" srpski i u svojoj prozi „srbovao" kad je pisao: ...koji vuče na svjetsku kasapnicu, str. 183. — Spremila teta pasulj, str. 194. — U Jurjevskoj ulici iz crkve sv. Đorđa, str. 194. — ...pritisnem mom prognaničkom sapatniku..., str. 198. — ...toplo sunce kao topla kresta ćuranova, str. 199. — ...i kako se neki zagrebački grešni parok spasio od žene svoga zvonara skočivši gol... str. 199. — ...teta se Tončika triput prekrsti... str. 198. — ...i napravi mi iznad glave znak krsta, str. 194 itd. Ta riječ krst mora da je toliko srpska, jer se ne smije, čak ni zvanično, napisati srpski Društvo crvenoga krsta nego hrvatski crvenoga križa. A ipak uvaženi hrvatski književnik Šenoa, čak možda „zagrebačkiji" od Matoša, napisao je u Kuginoj kući:

A pod starom hladovitom lipom
Drven *krst* sa Isusovim kipom.

Taj krst često ćemo naći kod hrvatskih pisaca, na pr. kod Mažuranića u epu Smrt Smail-age Čengijića ...Na lipovu krstu muke. — ...Krst je časni što se nad njom (krši) visi... — ...Krst ov slavni nepobijeden igda. — ...Dok vi za krst podnosiste muke... — Kod Ise Velikanovića, našeg odličnog prevodioca „...strašan put, sličan krsnom putu svih mučenika" (Mereškovski, Vječni suputnici, str. 49) itd.

Često se hoće da istakne razlika između hrvatskog i srpskog književnog jezika u upotrebi infinitiva, koji se kod srpskih pisaca zamjenjuje sa svezicom d a. Ali da i kod hrvatskih pisaca susrećemo vrlo često mjesto infinitiva prezent sa svezicom d a, to se možemo kod mnogih od njih osvjedočiti, pa čak i kod „najzagrebačkijega i najhrvatskijega" književnika Matoša (1. c.): ...ovu ćete budalaštinu morati samo vi d a platite, str. 162. — ode d a potjera kera..., str. 177. — ...porumeni sve po vratu i htjede d a sjedne... str. 179. — Htjedoh d a progovorim, d a udarim u kuknjavu..., str. 232 itd.

Sve te navedene razlike su toliko beznačajne, da se na njih ne može nitko ozbiljno obazirati. Ali kad se one namjerno, s izvjesnom tendencijom ističu, e, onda je to već nešto ozbiljnije i zaslužuje svaku zamjerku. Dobro namjeran čovjek tih razlika neće nikad zapaziti. Tu se sjećam jedne anegdote, koja priča, kako se Đuro Daničić sastao u Beogradu s jednim Hrvatom. Razgovaraju oni, i najednom će Hrvat: „Ma, što vi lijepo hrvatski divanite!" A Daničić će: „Da, i ja vas sve slušam, pa baš mi je milo, što tako krasno srpski govorite".

Istotu hrvatskosrpskoga jezika osjećao je i vođa kulturnopolitičkoga preporoda Hrvata — Ljudevit Gaj, kad se odlučio za štokavski govor u našem književnom jeziku. Njemu i njegovim suborcima Ilircima bio je glavni cilj jedinstvo Jugoslavena, a s tim, dakako, i jedan zajednički književni jezik Hrvata i Srba. U onom zanosu naših preporoditelja za ujedinjenjem Jugoslavena ponikla je i misao, da bi se do njega brže i lakše došlo, kad bi se izjednačilo pismo Hrvata i Srba. I zanimljivo je, što je već tada bilo među Ilircima ljudi, koji nisu nalazili zapreke narodnom jedinstvu u dvojakom pismu — u latinici i ćirilici. Tako je na pr. Mirko Bogović, rođeni Zagorac (ako Varaždin možemo smatrati dijelom Hrvatskoga Zagorja) pjevao u svojim D o m o r o d n i m g l a s i m a (1848 g.):

„Abeceda i azbuka,
To je naša teška muka,
Mi bi svrhu stigli prije
Da razlike ove nije.
To jedino još nas dijeli!"
Tako mnogi od nas veli...
A! je drugdje ne u pismenih
Uzrok što smo rascijepljeni...
Krv je naša nestrpljiva,
Ništ' pismena nisu kriva...
Abeceda i azbuka
Dva su grla jednog zvuka,
Jedan duh nek vlada u njima,
Dok će biti što but ima!

S pitanjem uvođenja latinice mjesto ćirilice, ako se slažemo sa Bogovićevim mišljenjem, ne treba se žuriti. Pustimo to vremenu neka ono učini svoje.

A ono, što se baš tiče latinice i ćirilice, ima ova zadnja velike prednosti pred onom prvom, kako to ističe naš uvaženi filolog Tomo Maretić: „Ko upravo zna, što se hoće pismu, da bude što jednostavnije i što lakše, on mora priznati, da u čitavoj Evropi, a valjda i na čitavom svijetu nema pisma, koje bi se s te strane moglo mjeriti s azbukom, koju je Vuk složio i upotrebljavao. Nema nigdje jezika, kojemu bi čovjek azbuku brže i lakše mogao naučiti, negoli je Vukova. Vječnu slavu zaslužuje Vuk u svome narodu, što mu je stvorio savršenu azbuku, u kojoj je taman toliko slova, koliko je u jeziku glasova, i to tako, da svakome glasu odgovara jedno slovo, i to samo jedno." (Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, str. 17). Pristalice izjednačenja našega dvojakoga pisma neka imaju na umu i ono Bogovićevo mišljenje i ovo Maretićevo tvrđenje.

Gotovo da bi čovjek mogao reći, kako imade nekoliko latinica, jer u raznim narodima neka slova latinice imaju različito značenje. Tako u našoj latinici neki samoglasnici (vokali) imaju posve drugo značenje negoli, na primjer, u francuskoj. Naš **u** uvijek je **u**, a u francuskoj sad **e**, sad **i** (un, une); naš **i** uvijek je **i**, u francuskom sad **i**, sad **e** (ine, in); naš **ai** uvijek je **ai**, u francuskom je **e**; naš **ou** uvijek je **ou** u francuskom je **u**; pa i neki suglasnici (konsonanti) nisu istoga značenja kao u našoj latinici. Tako je naš **j** uvijek **j**, a u francuskom ž itd.

Neki su mišljenja, da našem jezičkom jedinstvu, osim dvojakoga pisma, mnogo smeta i dvojako narječje — ijekavsko i ekavsko, pa da dođe do izjednačenja, neka Hrvati napuste ijekavštinu i prime ekavštinu, a Srbi ćirilicu, pa prihvate latinicu. Istina, na području hrvatskosrpskoga jezika ekavština je rasprostranjenija od ijekavštine. Samo su dva kraja na tom području, gdje i Hrvati i Srbi govore ijekavski, to su Banija i Kordun. U Lici ijekavski govore Srbi, a Hrvati većinom ikavski. Tako je nekako i u Bosni i Hercegovini (L i j e v n o Srbi, L i v n o Hrvati, H l i v n o Muslimani). U Slavoniji su ijekavci Srbi, a Hrvati što ijekavci, što ikavci. Jednako je i u Dalmaciji; Srbi ijekavci, Hrvati više ikavci, manje ijekavci. Hrv. Zagorje je potpuno ekavsko, pa i Podravina je prilično ekavska. To jest, u Narodnoj republici Hrvatskoj svi su Srbi ijekavci, a Hrvati što ekavci, što ikavci, što ijekavci.

A nekako je ta ijekavština malo tuđa uhu ekavskome, što se često zapaža kod nekih ljudi od pera, književnika i publicista, kad, na primjer pišu l i j e t (let) ptica, tko ide na i z l i j e t (izlet), promatra s n i j e ž n u (snježnu) vijavicu, itd.

A ne slažu se u toj ekavštini i ijekavštini ni naši filolozi. Jovan Vuković u svojim Pravopisnim pravilima sa pravopisnim rječnikom ijekavizama kaže da je ispravno greška, grešaka, povjest, prevoz, prelaz, prenos, prepis, preći, prelom, svjetlo (imenica) itd. Naprotiv, D. Boranić u svom Pravopisu hrvatskoga ili srpskoga jezika kaže da je ispravno griješka, griješaka, povijest, prijevoz, prijelaz, prijenos, prijeći, prijelom, svijetlo. U Baniji i Kordunu govore ove riječi, kako ih piše Vuković, a u Šeovici kod Pakraca čuo sam izgovor prijelaz a ne prelaz.

I u pitanju našeg dvojakog narječja — ijekavskog i ekavskog možda da se držimo navedenoga Bogovićeva mišljenja, kako su to „dva grla jednog zvuka, jedan duh nek vlada u njima, pak će biti što bit ima." Međutim poznato je već nekoliko naših pisaca ijekavaca, koji pišu svoja djela ekavski.

Takoreći svakodnevno u našoj štampi, na radiju, u ugovorima pa i kod nekih naših pisaca nailazimo na slabo poznavanje našega jezika. Da se spomene samo onaj nesretni akuzativ s refleksnim glagolom mjesto nominativa, na primjer: ...da se posmatra neku stvar (neka stvar)... vidjelo se ljude kako bježe (vidjeli su se ljudi). Isto tako dobar znalac našega jezika neće nikad kazati, a kamoli napisati (opet akuzativ mjesto nominativa!), na primjer, zadatak kojega je izvršila partija (koji je izvršila), član kojega smo pročitali (koji smo pročitali) itd. Takvih grešaka ima na pretek, kojih kod ljudi od pera ne bi smjelo da bude.

Ima jedna nemila pojava u našem književnom jeziku, a to je prekomjerno upotrebljavanje tuđih riječi, tuđica. Čitajući neke naše ljude od pera ili slušajući neke predavače na radiju, pa neke govornike na raznim sastancima ili skupštinama kako gomilaju tuđe riječi jednu za drugom, ne bi bilo čudo, kad bi ko došao do zaključka, kako je naš jezik bijedan, riječima siromašan toliko, da u njemu čovjek ne može izreći svoje misli, svoja osjećanja, svoja gledanja na svakidašnja zbivanja u društvu i u prirodi, nego se mora poslužiti tuđim riječima. Ima kod nas, na žalost, pisaca, kojih tvorevine njihova duha ne može, zbog gomile tuđica, ni školovan čovjek da razumije. Pa za koga pišu? Za sebe?

Kod svih prosvjećenih naroda književnici su bili i jesu oni, koji usavršavaju, obogaćuju svoj materinji jezik, a ne nagrduju ga i ne osiromašuju. Te nagrde i siromaština našega jezika već je, krivnjom njegovih neznalaca, počela da se uvlači i u široke slojeve naroda; to onoga, koji voli svoj jezik žalosti i boli, usto je to i naša kulturna sramota.

Što se tiče pisanja tuđih naziva i imena (i uopće tuđih riječi), bilo bi bolje, po mome mišljenju, da se pišu onako, kako ih dotični narodi izgovaraju, a uz njih staviti izvorno pisanje. Zašto bismo pisali, na primjer, Newton, Laplace, Shakespeare, Goethe (Göthe), kad su se kod nas već odomaćila ta imena u izgovoru njihovih zemljaka: Njutn, Laplas, Šekspir, Gete? Ko će od naših školovanih ljudi, kojima je nepoznata francuska latinica, pročitati riječ Murat ili Hugo drugačije nego Mu-rat, Hu-go? Niko od njih neće znati, da su te riječi prezimena, koja njihovi zemljaci čitaju Mira, Igo. Ali ako baš neko misli da mora ostati izvorno pisanje, neka bar kaže, kako se ti nazivi, imena i riječi izgovaraju, što uostalom traži i današnji naš pravopis.

Napokon, za izjednačenje našega pravopisa ne bi, uz dobru volju, trebalo da bude nekih zapreka. Šta bi prečilo da pišemo, na primjer, k o, kako to pišu naši uvaženi pisci pravopisa Belić i Maretić, a ne t k o, kako to hoće treći naš uvaženi pisac pravopisa Boranić. (Belić kaže da su „oblici tko, svatko, nitko, netko zastareli i ne idu nikako u književni jezik", pa se toga držao i Boranić u sedmom izdanju svoga P r a v o p i s a (1937), ali je u kasnijim izdanjima, osmom (1941) i desetom (1951) od toga odustao i vratio se na t k o, s v a t k o, n i t k o, n e t k o).

A možda se ne bismo ogriješili o Vukov pravopis, kad bismo napustili onaj **đ** u pridjevima pred sa nastavkom s k i i u imenicama pred nastavkom s t v o, pa ga zamijenili sa t, kako to piše u svom P r a v o p i s u Belić: g o s p o t s k i, g o s p o t s t v o.

Da li se zbilja iza rednih brojeva mora metati tačka? Belić kaže: „iza rednih brojeva ne mora se stavljati tačka". S time se slaže i Boranić u sedmom izdanju (1937) svoga P r a v o p i s a i kaže: t a č k a se ne stavlja... uz arapske i rimske brojke, iako one znače redne brojeve". No u osmom (1941) i desetom (1951) izdanju svoga pravopisa odustaje od toga i veli: „T o č k a se bilježi iza rednih brojeva za razliku od glavnih: 29. XI. 1934.", a malo dalje: „Točka se ne meće iza rednih brojeva godina u zagradi: oktobarska revolucija (1917)". Nije objašnjeno, zašto se iza rednoga broja godina u zagradi ne meće tačka. Valjda se objašnjava, uopće, stavljanje tačke iz nekoga rednoga broja time, što bi možda čitatelj čitao, na primjer, u maločas navedenom primjeru: dvadeset devet jedanaest, tisuća (hiljada) devetsto četrdeset tri, t.j. kao glavne, a ne redne brojeve. Ne vjerujem, da bi uz bistrinu našega čovjeka takva bojazan mogla postojati.

Nalazi se u hrvatskosrpskom (srpskohrvatskom) književnom jeziku razlika i u upotrebi zareza (zapete), u interpunk-

ciji. Belićev Pravopis upotrebljava logičnu, francusku interpunkciju, dok se u Hrvatskoj uvriježila gramatička, njemačka interpunkcija, pa se ona nalazi i u Boranićevu Pravopisu od 1951, deseto izdanje (dok je sedmo izdanje iz godine 1937 imalo logičnu).

Ja mislim, da u izjednačenju našega dvojakoga pravopisa naši jezikoslovci, pisci pravopisa neće naići, uz dobru volju, na neke nepremostive zapreke.

Jure Kaštelan

KNJIŽEVNOST I JEZIK

Problematika jezika nerazdvojna je od problematike čovjeka i društva. To su potvrdili i mnogi odgovori na korisnu „anketu o pitanjima srpskohrvatskoga jezika i pravopisa", koju provodi *Letopis Matice srpske*.

Književnost na tu anketu daje nedvosmislen odgovor. Književnik ima svoju mjeru: onakav sam kako pišem i za onaj sam jezik u kojem mislim, osjećam i stvaram. Nauka je vrlo malo rekla o jeziku savremene književnosti. Jezik nije kaput koji se mijenja prema sezoni i prema modi. Treba mu omogućiti prirodan razvoj. Promjene u društvenim odnosima i u kulturnoj nadgradnji djeluju i na jezični izraz. Kako? Ne može se i nije potrebno propisivati.

Nekoliko slijedećih napomena neka bude moj prilog Anketi.

Književnost je stvaranje u riječi. Problematika jezika jedno je od osnovnih pitanja nauke o književnosti.

Jezik je u prvom redu sredstvo sporazumijevanja među ljudima i sredstvo kulturnog stvaranja uopće. Proces stvaranja jezika trajao je desetke hiljada godina, a nastajao je i razvijao se prema mogućnostima i sposobnostima ljudskog mozga. On je produkt rada. U dugom razvojnom procesu i mozak se prilagođavao jeziku, navikavao se da stvara izraze prema mislima i da misli prema izrazima. Čovjek može misliti i u slikama bez riječi, ali složeniju misao uvijek sklapa i izražava riječima. Iz te osebine jezika, da je on nerazdvojno vezan s mišlju, proizlazi njegova široka primjena. Jezik je sredstvo izražavanja svih ideologija. Ideološka nadgradnja rezultat je sredine i promjena u njoj, pa je i jezik rezultat sredine, promjena i prilika u kojima se stvara.

Ljudi različitog obrazovanja, različitih pogleda na svijet i različitih profesionalnih navika daju istim predmetima različit smisao. Jedna te ista riječ, kao oznaka nekog predmeta, ima nekoliko sadržaja u govoru raznih socijalnih ili kulturnih

grupa. Na primjer, riječ dominus, označava nekoliko sadržaja. Prvotno je njeno značenje: vlasnik ljudi, gospodar, vladar. U tom značenju susrećemo je u starim spisima. U srednjem vijeku ta je riječ naslov za čovjeka plemenita roda ili pripadnika višeg staleža. Vuk Karadžić kaže, da samo popa i kralja, a žena svekra i djevera, zove: gospodin. U buržoaskom društvu za seljaka je gospodin onaj koji ne živi na selu, a za radnika onaj koji ne radi fizički posao.

Iz toga vidimo da je jezik historijska tvorevina. On se razvija usporedo s razvitkom sredine u kojoj se stvara. S podjelom rada na fizički i umni javlja se i pismenost, pisani jezik, sačuvan na pisanim spomenicima. To su počeci književnog jezika. Termin „materinski jezik", obuhvata sve spomenute komponente.

U razvitku književnog jezika, kod svih naroda, možemo razlikovati tri etape: 1. dogovor koji će dijalekat postati osnovom književnog jezika, 2. samostalni razvoj i obogaćivanje, 3. „govorni jezik" razvija se na osnovu književnog jezika pod utjecajem škole, knjige, štampe, kazališta, radija itd.

Tako se i književni jezik dijeli u nekoliko grupa, jer on ne živi samo u literaturi, već i u školama, u žurnalistici, u administraciji itd. U književnim djelima svaka ličnost govori svojim jezikom i unosi svoje profesionalne izraze.

U svakom jezičnom izrazu nalazimo dvije osnovne karakteristike.

Prvo. Isti skup glasova može izraziti različite misli.

Primjer: a) vatra — kad mislimo na sagorijevanje, b) vatra — kad mislimo na temperamentna čovjeka. Vatra gori i On je vatra.

Drugo. Različit skup glasova može izraziti iste misli.

Primjer: a) smrt, b) prestanak života. Umro je i Ugasio se.

To bi bile osnovne napomene o razvitku jezika, o književnom jeziku, o riječi i jezičnom izrazu.

Književni jezik i jezik književnog djela nisu istovjetni. Jezik književnog djela je sintetičan, a to znači jezik svega onoga što susrećemo u životu. U književnom djelu treba razlikovati jezik književnika od govora drugih ličnosti.

Na primjer, književni jezik Mirka Božića ne možemo izjednačiti s jezikom koji govore njegova lica u Kurlanima ili P. Šegedina u Djeci božjoj.

Ovo područje o kojem govorimo obuhvata normativna stilistika. Književni jezik je normativan, ali jezik književnog djela ne mora biti, on to postaje.

Svaki pisac ima svoju individualnu stilistiku. To je jezična i osjećajno-misaona osnova na kojoj on izgrađuje svoju rečenicu. Zbog toga možemo govoriti o individualnoj stilistici A. G.

Matoša. Ako usporedimo tekst jedne Matoševe kritike s tekstom Milana Marjanovića, uočit ćemo lako njihove individualne stilistike, pa ćemo vidjeti kakav je stilista Matoš, a kakav Marjanović. (Na primjer, njihove kritike o Milanu Begoviću ili o Vidriću.)

Možemo li poistovjetiti stilistiku sa stilom ili izučavanje stilistike s tumačenjem stila pisca? Ne smijemo, jer stilistika izučava gramatičku normativnost riječi, a stil sadrži emocionalni i estetski elemenat. Stilistiku i stil ne smijemo zamjenjivati, jer stilistika nije nauka o stilu nego o jeziku.

Kod nas su i sami književnici pisali značajne jezične rasprave, kao Kurelac, Jurković, Tkalčević, Nazor itd. Branko Radičević obraća se za pojedine riječi Đuri Daničiću. Sremac u svoju bilježnicu unosi karakteristične izreke i izraze, a tako isto Matavulj, Matoš, Goran i dr.

Savremena evropska nauka o književnosti sve preciznije određuje svoj predmet ispitivanja ograničujući se na samo književno djelo ili na stil pisca. Proučavanje stila na osnovu jezika vrši njemački romanist i lingvista Leo Spitzer. On utječe na velik broj historičara i teoretičara književnosti od ruskih „formalista" i praške grupe „strukturalista" do Wolfganga Kaysera. Svoju jezično-psihološku metodu praktično primjenjuje tumačeći djela M. Prousta, Jules Romainea i drugih. U svoje jezično tumačenje stila uključuje i estetska mjerila. U jeziku se izražava ličnost pisca, pa je i stil prema tome — jezik upotrebljen u umjetničkoj ili estetskoj namjeri. On jezik obrazlaže psihološki, a ne po vanjskim osebinama, i dovodi ga u vezu s kompozicijom i osnovnom idejom djela. Stvaralačka individualnost pisca izražava se u riječi i u metafori. Preko metafore i riječi dolazimo do idejne sadržine, jer se u jeziku izražava epoha i ideje vremena u kojem pisac stvara.

Lingvistička stilistika bavi se razvitkom ljudskog govora proučavajući jezik i jezični izraz. Najistaknutiji je predstavnik te teorije Charles Bally. On je prokrčio putove jezičnoj nauci postavivši je, i principijelno i metodološki, na egzaktniju osnovu. Lingvistička stilistika, proučavajući jezik s gledišta, koliko osjećajne vrijednosti imaju pojedine riječi, čitavi izrazi i sintaktičke konstrukcije, ulazi u bitne probleme književnog djela. (P. Guberina, Zvuk i pokret. Matica Hrvatska. 1952). Pogledi i metode lingvističke stilistike prihvaćeni su i rašireni u savremenoj svjetskoj nauci o književnosti.

Šveđanin Adolf Noreen razvija tezu o tri jezična stila: 1) viši — kojim govori visoko društvo, a on se grana na: retoričan i normalan, 2) srednji jezični stil — kojim govori inteligencija i 3) niži — a to je govorni jezik, koji se grana na obični i na vulgarni.

Iz navedenoga vidimo, da gramatička analiza jezika književnog djela nije dovoljna. Jezik književnog djela nije samo sredstvo izraza, nego i sam izraz, jer su u jeziku sadržane misli i osjećaji, u njemu je izraženo jedinstvo sadržaja i forme, koje nazivamo stil.

O jeziku književnog djela nije moguće govoriti izvan okvira djela koje analiziramo. Riječ ima estetsku književnu vrijednost samo u kontekstu, u vezi s idejom, ritmom, melodikom i intonacijom rečenice.

Ako analiziramo, riječ po riječ, Krležinu pjesmu u prozi N e m i r, vidjet ćemo, da u njoj nema ni neobičnih ni nečuvenih riječi. Njenu ideju može izraziti samo jedna jednostavna rečenica: N e m i r j e u č o v j e k u. A kad pročitamo tu kratku pjesmu, osjetit ćemo, da su zabrujali čitavi orkestri zvukova i rojevi ideja. Riječ je u kontekstu dobila književni, pjesnički ili estetski kvalitet.

Evo Krležine pjesme u prozi N e m i r —

> Nemir je u čovjeku. Glasovi. Događaji. Boje.
> Dolaze pojave i prolaze kroz čovjeka u velikom gibanju, bruje zbivanja kao zvonjava. Čovjek je uznemiren trajno. I postoji duboko negdje u nama slika, zakopana, potopljena, kao ikona srebrom okovana, u zdencu.
> Ta slika tiha je kao svitanje na moru kada je sve sivo i kada se ne čuje ništa nego gdje-gdje klokotanje vode.
> To je vrijeme šutnje, kada se čovjek pere od nemira i roni u tišinu.

Jezik književnog djela naziva se i pjesničkim jezikom. Pjesnički jezik nije samo jezik poezije nego i proze, jer granice između umjetničke proze i poezije nisu precizno zacrtane. Proza i poezija imaju zajedničke osnovne elemente izraza, a to su: ritam, riječ i metafora.

Ove napomene o jeziku književnog djela dobivaju svoju vrijednost tek u primjeni ili u analizi književnog djela. Estetsku vrijednost riječi nemoguće je odrediti jednom gotovom definicijom. Možemo samo govoriti o naučnoj metodi ispitivanja umjetničkog ili književnog djela i kreativnog procesa.

Slavko Ježić

*
* *

Milo mi je, što se redakcija L e t o p i s a sjetila i mene, svoga davnog suradnika, pozivom na sudjelovanje u anketi o našem književnom jeziku i pravopisu, i vrlo žalim, što su me drugi književni poslovi spriječili, te nisam prije dospio odgovoriti. Međutim se o tome mnogo i opširno pisalo, pa ću zato nastojati da budem kratak.

Mislim, da je problem, kako je postavljen od redakcije, i suviše kompleksan, da bi se mogao velikom brzinom i olako riješiti. U svakom slučaju, problem pisma i problem jezika dvije su stvari. Čini mi se, da bi značilo površno gledati na to pitanje, kada bi se mislilo, da bi Hrvati trebali prihvatiti ekavicu, ako Srbi napuste ćirilicu. A zašto da Srbi napuštaju ćirilicu, ako im je milija od latinice? Zbog Hrvata to nije potrebito. I Hrvati su pisali ćirilicom prije nego latinicom, pa se ćirilica u jednoj posebnoj varijanti sačuvala i kod njih, sve do najnovijega vremena, iako samo u nekim krajevima. Međutim, povezanost sa zapadnom kulturnom orijentacijom dovela je kod Hrvata do pobjede latinice. Kako je i kod Srba povezanost sa zapadom neisporedivo jača danas nego — recimo — pred sto godina, možda će i njima biti milije da se sve više služe latinicom, ali mislim, da upotrebu pisma treba prepustiti osjećaju i shvaćanju njihovih vlastitih interesa. Nema smisla, da napuštanje ćirilice bude neka žrtva, a najmanje smisla ima, da to bude žrtva učinjena za ljubav Hrvatima, koji te žrtve uopće ne traže.

Čini mi se, da i hajka na jekavštinu u stvari nema opravdanja, a i nema mnogo smisla. Ne vjerujem, da ima Srbina, koji bi se odrekao Gorskog vijenca ili Vukovih narodnih pjesama, zato što su pisane jekavskim govorom. Ne vjerujem čak ni to, da ih on zato manje razumije. A isto tako ne vjerujem, da bi Srbin manje razumio hrvatskoga pisca, jer je ovaj jekavac. Napokon, i velik dio Srba piše i danas još jekavski, pa ih se Srbi ekavci ne odriču, već njihova djela prigrljuju kao svoja. Ako tako prigrle i djela hrvatskih pisaca, problem je riješen. Kad i jezični autoriteti, kao prof. Belić, konstatiraju, da se „danas u našoj književnosti mnogo više nego ikada piše južnim izgovorom", pa je taj izgovor i u njegovu pravopisu „morao postati potpuno ravnopravan sa istočnim", zašto onda voditi krstaški rat protiv njega? U književnosti bi, prirodno, morao pobijediti onaj govor (izgovor), u kome će biti vrednija djela napisana, a to prepustimo vremenu! Istočni je govor svakako izvojevao veliku pobjedu time, što je jekavac Ivo Andrić pristao uza nj. Ali i južni govor može zabilježiti kao veliku pobjedu, što ga je prihvatio Miroslav Krleža, koji je ispočetka pisao ekavski. U stvari, i jedan i drugi prihvatili su onaj književni govor, koji je svojim smatrala sredina, u kojoj su živjeli. A utjecaj njihovih djelâ i djelâ njihovih sljedbenikâ možda će jednom odlučiti o književnom govoru, bude li takva odluka uopće potrebna.

Najveća razlika, koja danas doista postoji između srpskih i hrvatskih pisaca, jest u njihovu rječniku, a i u stilu. Čitajući dobre pisce, naučit će čitaoci i dobar jezik i stil. Pišući dobrim

i lijepim narodnim jezikom, pisci mogu najviše učiniti za to, da se uklone jezične razlike između Hrvata i Srba.

Čovjek bi očekivao, da bi se najlakše dalo riješiti pitanje pravopisa. Valjalo bi ući u detalje, kojima ipak nije mjesto u književnom listu, da se pokaže, kako je i tu želja za reformama, suvišno forsiranje nepotrebnih novotarija, dovelo do nesklonosti i prema onomu, što je možda bilo dobro; a kako je sve to bilo povezano i s nezgodnim političkim momentima, stvorila se psihoza: „Timeo Danaos et dona ferentes". Zato mogu ovdje izraziti samo želju, da se svi prijedlozi za pravopisne reforme — koji bi išli za zbližavanjem Srba i Hrvata — donesu u obliku s a v j e t â i l i p r e p o r u k â, a nipošto kao neki ukazi, jer će lako izazvati na hrvatskoj strani sumnjičavost, a na srpskoj — podozrivost.

Možda bi trebalo početi s interpunkcijom; tu je glavna razlika u stavljanju zareza (zapete). Mislim, da bi na obje strane trebalo nastojati, da se interpunkcija udesi prema duhu našega jezika i stila, a ne da se naprosto prenese k nama tuđa interpunkcija, bila ona njemačka ili francuska, ili koja druga. (Izraze „gramatička" i „logička" ne smatram ispravnima). Kako je interpunkcija izraz stila, možda bi njeno ujednačenje brže dovelo do približavanja književnog izražavanja, a to je upravo i najvažnije. Sve drugo bilo bi lakše. Nerazumljive ili teško razumljive riječi s vremenom bi same po sebi otpale (one već i danas otpadaju), a pogotovo bi trebalo da se eliminiraju takve riječi i izrazi, koji su besmisleno preuzeti iz tuđih jezika (govoriti i s p r e d nekoga, mj. uime nekoga, otputovati z a Pariz, mj. u Pariz — partir pour Paris, i t. d.).

I napokon, latinica zahtijeva poštivanje originalnog oblika svačijeg imena, što je prihvaćeno kao neki g e n t l e m e n a g r e e m e n t među svima kulturnim narodima, koji pišu latinicom. Svako unakažavanje onoga, što je čovjeku najvlastitije — njegovo ime — djeluje nekulturno i uvredljivo. To u ćirilici, s različitih razloga, nije moglo biti provedeno, ali u latinici svaka pseudofonetska transkripcija dovodi do zbrke, do velikih nesporazumaka, i deklasira nas u očima kulturnog svijeta. Za latiničku transkripciju ćirilicom pisanih imena trebalo bi se poslužiti transliteracijom (dakle: Lenin, Ščedrin, Micić, a ne: Lénine ili Lenjin, Chtchedrine, Mitsitch), što se danas sve više i na zapadu prihvaća. Nove američke geografske karte sve se više približuju tomu principu.

Dakle: mnogo ustrpljivosti, uviđavnosti i dobre volje! Bolji je saveznik vrijeme nego sila!

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 130 ОКТОБАР 1954 Књ. 374, св. 4

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Marijan Jurković

DESETA GODINA...

Jedna činjenica mora da nas duboko uznemiri kad jednim pogledom obuhvatimo svu problematiku koju je dodirnula anketa: već smo ušli u desetu godinu od oslobođenja naše zemlje, a u ovoj oblasti nije urađeno gotovo ništa. Malo pa ništa.

A ako ima nešto što čitaoca dosadašnjih odgovora mora da iznenadi — to su glasovi koji traže da se ovakvo stanje produži. Produži u nedogled.

Djeca koja su rođena u danima kad se dovršavalo uništavanje i protjerivanje onih koji su, dotada u našoj povijesti nepoznatom brutalnošću, pokušali da nas razjedine zauvijek, da nas pocijepaju na svima područjima, pa i u jeziku, uzela su već desetu godinu, a mi tom mladom pokoljenju i danas pokazujemo sve te naše razlike, privikavamo ga na njih, staramo se da ih ono ne zaboravi. I kad se za koju godinu ti mladi ljudi nađu zajedno na radu ili u armiji, onaj iz Varaždina i onaj iz Kragujevca, zapitaće nas, i s pravom, zašto smo ih podvajali čak i u tako jednostavnoj stvari kao što je pisanje istog jezika kojim obojica govore, zašto bar pitanje pravopisa nismo riješili, zašto smo jednog godinama učili da piše „radit ću", a drugog „radiću" i mnogo drugih stvari koje im neprestano govore da ipak nisu jedno, koje okreću njihove oči ka prošlosti, tužnoj i bratoubilačkoj.

No ja sam uvjeren da mi ipak nećemo doći u situaciju da slušamo takve prekore, jer će naša Revolucija koja je likvidirala i složenije i sudbonosnije probleme (odvajanje države od crkve, odvajanje škole od crkve, skidanje zara i feredže itd.) riješiti i kompleks pitanja oko našeg jezika. Ona bi to, začudo, već bila i učinila (kao što su to uvijek radile revolucije, da navedem iz najnovijeg doba samo Oktobarsku revo-

luciju i Tursku revoluciju) da sutradan poslije pobjede nije bila uvučena u jednu gigantsku borbu za opstanak, borbu koja je vezala i posljednji djelić njene snage (1948).

Baš zato što živimo u epohi Revolucije koja je pobjedila, ja smatram, nasuprot nekim mišljenjima u ovoj anketi, da je vrijeme za potrebne izmjene sada pogodnije nego ikada ranije. Nikada atmosfera nije bila bolja. Nikada odnosi između Srba i Hrvata (koji su glavni faktori u ovoj stvari) nisu bili prisniji, prijateljskiji, bratskiji. Nikada na čelu ova dva naroda nisu stajali ljudi koji bi iskrenije i upornije provodili politiku bratstva i jedinstva. Nikada nepriiatelji toga bratstva nisu bili tiši i malobrojniji i, uglavnom, bačeni preko granica naše domovine. Najposlije, ali ne posljednje, nikada podrška narodnih masa jednom vodstvu nije bila jača i kompaktnija; uostalom to je i razumljivo kad se zna da je ljude koji danas vode Srbe i Hrvate izdigla Revolucija, da oni nisu nikakav efemerni r e ž i m, jedna grupa ili grupica političara što sutra može da ode, kao što je juče došla.

Govoriti da je „prerano" i „delikatno" pristupiti rješavanju ovih problema, da su oni još odviše „zamršeni", znači ne osjećati ovo vrijeme u kom živimo, ne osjećati koliko je očvrslo bratstvo Srba i Hrvata, koliko se jezik zagrebačkog centra približio beogradskom, i obrnuto, ne vidjeti kako brzo nestaju stare razlike u svakodnevnom jezičkom saobraćaju, htjeli to neki filolozi, pisci i prevodioci ili ne. Govoriti o r e ž i m i m a koji su u prošlosti dekretirali pravopise i praviti danas poređenja sa eventualnom „opasnošću" novih „takvih" pokušaja, takođe znači ne shvatati sve ono što se dogodilo kod nas — znači biti hermetično zatvoren u svom kabinetu.

A govoriti „pustite nas na miru!" — to je još nešto mnogo gore.

Naravno, sva pitanja koja treba riješiti valja da budu predmet slobodne, otvorene i javne diskusije filologa, pisaca i svih ljudi koji osjećaju i vole naš jezik. Oni treba da dadu predloge. Ali posljednja riječ treba da bude politička, jer je i problem u svom korijenu politički.

Kojim redom treba prići ovom kompleksu?

Meni se čini da pitanja pravopisa i terminologije ne trpe više odlaganja. A pored toga to su i čvorovi koje je najlakše razriješiti.

Jedan jezik, srpskohrvatski, ima danas tri pravopisa: Belićev, Boranićev i Vukovićev. Jedan jezik treba da ima jedan pravopis. Jedan jedinstveni pravopis koji će važiti na čitavom srpskohrvatskom jezičkom području, to jest u četiri jugoslovenske republike: u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj

Gori. Današnja tri pravopisa su, pored toga, ustvari tri privatna pravopisa, jer se dosljedno i do kraja ne primjenjuje n i g d j e (u Hrvatskoj mnogi koji se drže Boranića otstupaju od njegove interpunkcije, u Srbiji mnogi ne idu sa Belićem do kraja u ne malo slučajeva, u Crnoj Gori jat transkribuju drugačije nego Boranić, Belić pa i — Vuk: Њемци, усљед itd.

Taj jedinstveni pravopis trebalo bi da postane zvaničan pravopis. To znači pravopis koji će se primjenjivati ne samo u školama i ustanovama, nego i u svim publikacijama, a naročito u dnevnoj štampi, što se danas može provesti lakše nego ikada ranije. A poznato je koliki uticaj vrši pravopis dnevnih listova, pa i filmskih tekstova koje svakog dana čitaju milioni naših ljudi (dok je uticaj knjiga mnogo neznatniji, jer ih, ne treba imati iluzija, čita relativno mali broj ljudi. Nažalost.)

Stvaranje jedinstvene terminologije za cijelo srpskohrvatsko jezičko područje takođe je neophodan i neodložan posao. U nekim granama neće ni biti nikakvih problema jer je tu ili već stvorena terminologija (u armiji), ili je (naprimjer u pomorstvu) lokalno-geografskim razlozima isključeno mijenjanje. Kod mladih naučnih grana treba odmah uvoditi zajedničku, jedinstvenu terminologiju; bilo bi, sigurno, više nego smiješno kad bismo u nuklearnoj fizici danas stvarali posebnu srpsku, a posebnu hrvatsku terminologiju. Bojim se, nažalost, da mi neko ne potvrdi da se to radi. Ili kad bi, recimo, mlaznjaci koji paraju naše nebo trebalo da dobiju još neko ime. Drugdje se sporazumom i uzimaniem termina koji su se čvrsto uveli od 1945 na ovamo i primljeni su na većem dijelu srpskohrvatskog jezičkog područja (a takvih novih, zajedničkih termina ima, hvala bogu, poprilično) može problem riješiti dosta brzo.

Mislim da nema ništa pogrešnije nego federativnim uređenjem naše jugoslovenske zajednice pravdati dalje postojanje posebne srpske i posebne hrvatske terminologije, pa čak i stvaranje nekakvih srpsko-hrvatskih terminoloških rječnika, kao što predlaže jedan učesnik u ovoj anketi. Bila bi to, zaista, divna tema za satiru: putnik iz Srbije stigavši vozom u Zagreb otvara Terminološki rječnik da bi vidio šta je to „kolodvor", a onaj iz Hrvatske razgleda u kolima negdje u Srbiji autokartu, pa traži u rječniku riječ „drum". Ako iskreno branimo misao da postoji i treba da postoji jedan jezik, srpskohrvatski, čemu onda godine gospodnje 1954 predlagati stvaranje srpsko-hrvatskih rječnika, to jest željeti kodifikaciju srpsko-hrvatskih razlika. Znamo dobro ko je pravio takav rječnik i k a d a, i čemu je sve to služilo. To je već i suviše jasno danas, kao što je, uostalom, bilo već i u onom nevremenu razgovjetno svakom rodoljubu.

Čini mi se da su ove dvije tačke dnevnog reda — pravopis i terminologija — najbitnije. Kad njih savladamo, savladali smo tri četvrtine posla.

Zajedničko pismo ne treba danas forsirati. Njega forsira vrijeme, progres. Što svijet postaje manji, a svakog dana postaje manji, on sve energičnije zahtijeva od nas što više zajedničkih elemenata, što više znakova raspoznavanja, zajedničkih nazivnika. A latinsko pismo je, nesumnjivo, jedan takav elemenat u svijetu u kom živimo.

Ja lično bio bih za latinicu čak i onda kad bi me njeni protivnici mogli uvjeriti da latinica nije ništa drugo nego bijedna i lukava — „ideja Austrije XVIII veka"!

Latinica će, ja u to ne sumnjam, biti jednoga dana zajedničko pismo Srba i Hrvata. Ali mislim da nije potrebno da se to ostvari prekonoć jer bismo to morali platiti ogromnom materijalnom cijenom.

Ne vjerujem u tvrđenje poštovanog d-ra Miloša Moskovljevića da kod nas neko „odozgo" „često daje prvenstvo latinici". Nažalost — nije tako. Kažem nažalost, jer ja mislim (a to je i jedino što bi trebalo zasada raditi kad je riječ o pismu) da bi bilo dobro pomalo davati prvenstvo latinici. Danas to čine samo neki srpski pisci koji štampaju svoje knjige latinicom, bez ičije sugestije, naravno, produžujući time samo tradicije naše revolucionarne literature između dva rata, pa i novije inicijative (stara serija Književnih novina), a nadovezujući tako i na pokušaj hrvatskih pisaca u zoru stare Jugoslavije da pišu ekavicom i latinicom, pokušaj koji je bio okupio najbolja imena hrvatske literature (Krleža, A. B. Šimić, Cesarec, Krklec, Galogaža) i koji je propao, jer je tada morao propasti, ali koji svojim inicijatorima služi na čast i neće im nikad biti zaboravljen.

Što se tiče književnog govora, smatram da i tu ne treba žuriti, iako to pitanje nema nikakvog nacionalnog prizvuka, kao pitanje pisma. Danas se veliki dio tekstova u srpskim časopisima i dnevnim listovima štampa ijekavskim narječjem, tako se štampaju i knjige, i niko to već i ne primjećuje kao nešto o čemu bi moglo da se diskutuje.

Možda će se ovo dvojstvo i održati? Možda će ono za buduće generacije pretstavljati čak jednu dragu nijansu muzičkog bogatstva našeg jezika, nijansu za koju mi, opterećeni nacionalnim, pa i nacionalističkim predrasudama, nemamo sluha?

Ivo Andrić, jedan od najvećih ponosa naše literature, piše posljednjih godina samo ekavski, iako je tematski ostao vjeran svojoj staroj rani — Bosni (a i ostaće do kraja, znamo). U ekav-

skom tekstu Andrićevom, bosanski seljaci i kasablije i dalje govore jekavski, onim divnim „bosanskim" jezikom. Ima li u tom nešto što bi moglo smetati ikom, osim možda nekom suhom filologu koji je samo to i ništa više? Ili da idem još dalje. Kome može smetati to što Andrić u najnovijem izdanju svojih pripovijedaka (SKZ) nije pripovijetke koje je nekad napisao jekavski sada prenosio u ekavštinu?

U svemu: od četiri čvorne tačke — pravopis, terminologija, pismo, književni govor — ja vidim da prve dvije traže hitnost, a kod ostalih ne treba žuriti.

Neki učesnici u ovoj anketi pitaju (i sebe i nas) šta će biti sa slovenačkim i makedonskim jezikom ako dođe kraj ovim srpskohrvatskim dvojstvima. Ja mislim da ovo pitanje nema veze sa našom anketom i da počiva na nedovoljnom poznavanju marksističkog gledanja na nacionalno pitanje, što je u oba ova slučaja — makedonskom i slovenačkom — bitno. Iz istih razloga ne može se govoriti ni o srpskohrvatskom jeziku kao budućem „opštedržavnom" jeziku (što je napisao jedan učesnik u anketi), dok bi slovenački i makedonski ostali samo „kao zvanični jezici svojih republika". Jugoslovenski marksisti su i u ovom pitanju pokazali da su najdublje pronikli u duh marksizma, i nikad nisu ni pokušavali, kao neki drugi, da nameću raznim narodima jedan „opštedržavni" jezik ili čak inspirisali teze o jednom jeziku (ruskom) kao o „jeziku socijalizma".

Da kažem, na kraju, nekoliko riječi i o nezdravom tolerisanju intolerancije, o srpskim i hrvatskim pacovima koji ne propuštaju nijednu priliku a da ne pokažu svoje zubiće, da ne naglase baš ono što nas r a z d v a j a. (Uvijek kad ih tako gledam na djelu ne mogu da se ne sjetim jedne velike strane radio stanice koja u srpskohrvatskoj emisiji ima posebnog spikera za „hrvatski", a posebnog za „srpski" jezik. Onaj što govori „hrvatski" kad treba da kaže, recimo, futur glagola „govoriti" ili „čitati" izgovara „govorit ću", „čitat ću", akcentira ono „t" naročito jasno, pravi specijalnu pauzu između „govorit" i „ću", približavajući se maksimalno mikrofonu kako bi slušalac neizostavno osjetio da on govori „hrvatski", mada svi znamo da se ono „t" i ne čuje, a pauza u pravilnom izgovoru ustvari i ne postoji. „Srpski" spiker isto tako izmišlja neke svoje, „srpske" finese. Čak i onda kad emisija teče u dijalogu obojica ističu razlike, i kad „srpski" spiker, recimo, pita: „Koja je to tačka našeg programa?", onaj „Hrvat" odgovara: „To je druga točka, gospodine." Jedan „Srbin", drugi „Hrvat", ustvari obojica isto — emigranti, to jest neprijatelji našeg jedinstva, naše Jugoslavije.)

Uvukli su se i u razne izdavačke kuće, u časopise, čak i u takve listove gdje bi čovjek ponajmanje očekivao njihovo postojanje, i tamo kroje, prepravljaju, brišu, „hrvatuju" i „srbuju". Napišem članak za beogradski list. Članak preštampaju u Zagrebu. Ali kako? Ja sam napisao „savremenik", tamo vidim da je „popravljeno" u „suvremenik". Kod mene u rukopisu stoji „nerasječena knjiga" — tamo „nerazrezana knjiga", „prisustvo" — „prisutnost" i tako dalje.

Postoje izvesne razlike između engleskog kojim se govori na Britanskim Ostrvima i onog u Americi, ali nikom ne pada na um da jednom engleskom piscu mijenja riječi, pa i sintaksu kad ga štampaju u Americi. I obrnuto.

Čini mi se da je vrijeme da ovim sitnim, ali politički ne tako naivnim dušicama, koje pedantnošću carinikâ preturaju po našim tekstovima na republičkim granicama, pazeći budno da kakva „tuđa" riječ ne bude unesena na „njihovu" teritoriju, kažemo već jedamput: **dosta.**

Možda je, drugovi urednici, ovo moje pismo izišlo i odviše političko (naročito u ovo vrijeme kad se neki pisci kod nas i izvinjavaju zbog političke misli koja im ponekad zaluta u poetsku). Ali ja moram ponoviti ono što sam rekao odmah na početku: mislim da je ovo pitanje — pitanje duboko političko.

Možda sam se u ovom odgovoru i osvrtao više nego što bi bilo potrebno na riječi onih koji su govorili prije mene. Ali tako biva u svim diskusijama: osvrću se najviše oni koji govore pri kraju. A meni se čini da se diskusija odista bliži kraju, mada od srca želim (i Vama i sebi) da čujemo odgovore i onih sedamdesetak na diskusiju pozvanih naučnika, javnih radnika i književnika koji dosada nisu uzeli riječ. (Uostalom i na ovu moju čekali ste, priznajem, dugo.)

2-VIII-1954

Novak Simić

(IZ PISMA REDAKCIJI)

Što se tiče ankete, nemojte smatrati ni da sam lijen a ni to da ne želim u njoj učestvovati. Jednostavno ja smatram da je gotovo sve što je trebalo biti rečeno u njoj već i rečeno. Niko pametan neće sporiti da Srbi i Hrvati imaju jedinstven

jezik. Razlika je u pismu (latinica i ćirilica) i pravopisu. To su po mojem mišljenju tehničke stvari, koje se mogu sporazumom urediti. Pismo treba ostaviti da se svako služi onako kako mu odgovara tradiciji, a pravopis bi mogao biti jedinstven. Ni Belićev, ni Boranićev, ni Vukovićev — već provesti ono što namjeravaju dvije Matice (Hrvatska i Srpska) u pogledu rječnika, izraditi novi zajednički pravopis. To bi bilo u ovom danom trenutku najpametnije i najkorisnije, a ostalo treba prepustiti vremenu i prilikama.

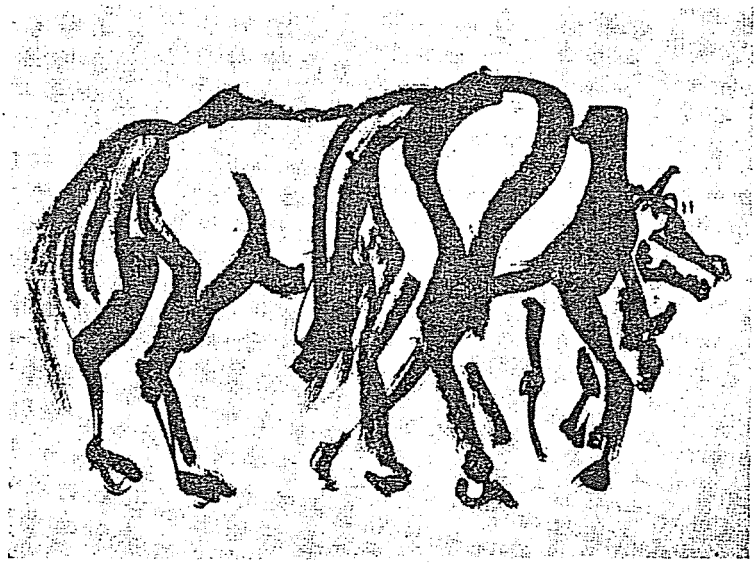

Јожеф Ач, Коњи

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 130 НОВЕМБАР 1954 Књ. 374, св. 5

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Светислав Марић

О НАШЕМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ

Нико не живи довољно дуго да би о језику могао знати више од нешто мало.
W. I. Entwistle, Aspects of Language

Језик стварају милиони људи стотинама хиљада година. Он је инвентар свих ствари и живих бића које је неки народ запазио да постоје у природи, свих оруђа које је он успео да начини или да их прихвати од других и да се њима служи. У њему су садржани називи за све људске односе који су постојали у неком друштву, за сва опажања, осећања, маштања, тежње, жеље, радње и све доживљаје којих је један народ свестан да их је имао. Језик није само средство за споразумевање међу људима, што сви признају, него још више инструмент мишљења, што се обично превиђа, иако многи психолози дефинишу мишљење као унутрашњи говор. Јер, мисао која није добила језички израз, није потпуно јасна ни своме творцу.

Језик је можда највеличанственија творевина човекова, увек жива и која се непрестано изграђује од почетка људског друштва. Зато је при сваком расправљању о језику потребна врло велика обазривост; можда чак страхопоштовање према једино живом што нам је остало помало од свих предака, па и најудаљенијих. То нарочито треба имати на уму и при самој помисли на неке реформе које се тичу језика.

Српскохрватски говорни језик је један језик, и то већма један него језик ма којег великог народа европског. Да би истакло велику разлику међу немачким дијалектима, један немачки филолог је рекао да се лакше може споразумети

Француз са Кинезом него Немац из Вестфалије са Немцем из Тирола. (Behahgel, Die deutsche Sprache). Природно је да се на основу једног говорног језика изгради један књижевни језик. Чак и кад би Срби и Хрвати живели у две различите државе, и не би били у добрим односима, добро схваћени заједнички интереси би им налагали да израђују један заједнички књижевни језик, као што државе кроз чије територије протиче иста река морају да се заједнички старају о одржавању пловидбе, одбрани од поплаве и др.

Разлике које данас постоје између српског и хрватског књижевног језика настале су у току историјског развоја, који је био погодан за повећавање тих разлика, а који ће у будућности утицати на њихово смањивање, па хтео ко то или не хтео. Нарочито кад буде израђен речник са тачно дефинисаним значењима сваке речи, сваки писац који буде хтео да адекватно изрази своје мисли (а то би требало да чини свако ко пише), употребиће увек ону реч која му за то може најбоље послужити, без обзира да ли је ту реч неко прогласио за „српску" или за „хрватску". А многе „само српске" и „само хрватске" речи већ сад би престале то да буду кад би се извршила мало подробнија анализа њихова.

Питање је да ли су данас те разлике толико многобројне као што се мисли, а осим тога важније је да ли их је више или мање него у прошлости. Међутим, ми стварно не знамо како се код нас данас пише. Сва издавачка предузећа, часописи, па и неки дневни листови, имају своје лекторе, који у добивеним рукописима мењају правопис, наречје, писмо, поједине речи и изразе, облике појединих речи и др., и према томе где им је седиште удешавају те рукописе да буду „хрватски" или „српски". Једини изузетак у том погледу су чланци у овој анкети у Летопису, али и ту писци пишу понекад и против свог убеђења, сматрајући да ипак треба да се доследно држе једног од наметнутих им правописа.

Многима смета што наш језик нема једно име, и расправљају о томе да ли он треба да се зове српскохрватски, српски или хрватски и обрнуто. Међутим, чињеница је да он има два имена: српски и хрватски, и да то није једини предмет, појам, појава итд. који у нашем језику има два имена. Зашто би други предмети имали права на два имена, само језик не? Ако Петар и Павле имају исту матер, она није Петрова или Павлова мати, још мање је петропавловска мати, него је Петрова и Павлова мати; али ће је мало ко тако звати, већ или само Петрова или само Павлова мати, према томе који му је ближи од њих двојице. Римљани су имали

већу неприлику са називом свога језика: није се уопште звао њиховим именом, него латински, па иако је римска држава постојала дванаест векова и њихов језик после њихове пропасти био у знатној употреби у многим земљама још четрнаест векова, нико није сматрао за потребно да му мења име.

Сваки научни појам треба да има један назив, и лингвисти, наши и страни, зову наш језик у својим научним расправама једним именом, али нема никаква оправдања да се то тражи од грађана у свакидашњем животу. Ко још осим научника у научним делима назива биљке и животиње њиховим стручним именима (латинским)! Нико не зна кад је, како је и зашто је наш језик добио два имена. Ко зна, и откуд зна, да он баш сад треба да добије једно име и какво је то име које треба да добије? (Можда они који намерно и неоправдано наглашавају и труде се да повећају разлике између „српског" и „хрватског" језика, чине то и зато, или баш зато, што мисле да би се једино на тај начин могла сачувати оба имена.)

Сматра се да није добро ни што имамо два писма, и да треба што пре да дођемо до једног, а нико не испитује на који би се начин дошло до тога, нити да ли би од покушаја спровођења тога било више штете или користи. Они који спомињу пример Турске, где је револуционарним актом уведена латиница, мисле можда да би и код нас требало тако поступити. Наш случај са турским нема никакве сличности. Онде је ц е о народ (односно један мали његов писмен део) оставио своје компликовано и примио туђе много једноставније писмо. Код нас би један д е о народа требало да напусти писмо које сматра својим и које је више пута било забрањивано (а још је жив велик број људи који памте две такве забране) и да прими писмо које му је за време забране натуриване а које и он и онај други део народа сматра да припада оном другом делу народа. Осим тога, то друго писмо није практичније, и број писмених је код нас већи него код Турака за време реформе.

Наш случај је више сличан немачком, утолико што и Немци имају два писма, али и поред тога што нико не мисли да једно писмо припада само једном делу народа а друго само другом, још увек су код њих у широкој употреби оба писма.

Нужан али не и довољан услов за увођење једног писма код нас биће испуњен кад већина народа не буде више сматрала ћирилицу српским а латиницу хрватским писмом. Међутим, данас ни школе не раде довољно у том правцу.

Два наречја се исто тако сматрају за сметњу једном књижевном језику, али иако сви држе да би требало примити једно наречје, нико не признаје изједначења која живот сваки дан врши, већ исправља и екавце и ијекавце ако когод од њих напише или изговори неку реч онако како она гласи у другом наречју. Смешно је, на пример, у језику где влада начело „пиши као што говориш" и где сви говоре „жељезница" тражити од Срба екаваца да пишу „железница", као Словенци, који имају други језик, а забрањивати им да пишу „жељезница" као Срби ијекавци и Хрвати. Позивање на реч „железо" неоправдано је, јер екавци кажу „гвожђе".

Да би се дошло до једног наречја, треба најпре да оба добију равноправност, јер данас је нема ни у свим листовима, ни код издавачких предузећа а, што је најгоре, ни у школи. Не може се у једној школи „ријеч" сматрати за правилан облик а „реч" за погрешан, а у другој обрнуто. Присиљавати ученика да говори и пише другим наречјем, то је ограничавање личне слободе. То значи забранити му да врши покрете који нису погрешни и које он с лакоћом врши, а гонити га да изводи друге, за њега теже, а да тиме не постиже ни друкчији ни бољи резултат.

Оба облика, екавски и ијекавски, од речи које их немају сматрају се правилним, али их треба сматрати правилним сваки за себе, безусловно, независно од тога који ћемо облик узети од којих речи. У енглеском се многе речи пишу на два начина (gaol = jail, тамница; plough = plow, плуг) и свако по свом нахођењу узима који хоће од та два. Кад би се тако поступило код нас са двоструким облицима, њихов број би стално опадао (има ијекаваца који кажу „прије" али не кажу „послије" већ после). А када би та толеранција потрајала неко време, требало би проучавањем штампаних текстова, ученичких радова, аката упућених надлештвима и др. утврдити у ком се правцу врши уједначавање, и тек тада тражити начина да се то убрза. Како год се тај процес развијао, не верујем да ће облик за све речи бити узет само из једног наречја.

Питање правописа је једноставније, и могло би се лакше и брже решити. Ту нема вековних навика, ни националних осетљивости (осим вештачки изазваних), и ради се о конвенционалним и практичним стварима. Али и за то мислим да духови нису довољно припремљени. Кад наши људи о томе говоре и пишу, они већином поступају као да још увек траје „рат за српски језик и правопис" и да треба несумњиво да покажу да су „на страни напретка". Као да би се

данас уопште могло радити о томе да се вратимо „славеносербском", чак и кад би неко не знам какве идеје заступао.

Требало би већ једном утврдити да ли је наш правопис заиста најсавршенији, као што се то код нас често чује, или је фонетички правопис сличан начину како путници бележе речи примитивних народа кад их први пут чују путујући кроз њихове земље, као што каже француски лингвиста Ф. Брино (Brunot, Revue des deux mondes, 15 aout 1952, p. 592. — Енглески правопис је био фонетички у VI веку).

Исто тако требало би испитати и негативне последице борбе око књижевног језика и правописа по наш културни живот. Док смо ми водили борбу да из речи фусika избацимо „ижицу" и „с" и на њихово место ставимо „и" и „з", дотле су Енглези и Немци унапређивали физику, а у речи физика су оставили и „ипсилон" и „с", као што је било још код Грка. И требало би озбиљно поставити питање какви су изгледи за културни напредак народа у коме једна иста генерација мора да трипут учи правопис.

Због тога изједначење правописа код нас треба да буде тако брижљиво изведено, да се бар три генерације могу њиме служити. Иначе, мислим да правопис, када се једном утврди, не треба мењати све дотле док разлика између писања и изговора не постане тако велика да већина деце због тога не може да научи читати и писати.

Потпун и доследан фонетички правопис није могућ. Скоро ниједан писац енглеског речника није задовољан знацима за транскрипцију гласова које је утврдило Интернационално фонетичко друштво, и измишља нове да би што тачније забележио све гласове. Наш службени правопис од 1928 г. приговара чак и Вуковом правопису да није довољно и доследно фонетички.

Вуково начело „пиши као што говориш" значи „пиши језиком којим говориш" и „пиши онако како изговараш". Оног првог држи се сваки наш човек после Вука, а овог другог није се држао ни сам Вук, а још мање правопис од 1928 г. Њихово стварно начело било је „пиши као што ти се чини да чујеш".

Правопис из 1928 г. имао је више грешака и формалних и стварних. Формалне су му грешке што је донесен иза затворених врата, без јавне дискусије, што многе промене које је извршио нису добро, довољно или никако образложене и што је неуједначеност у правопису која је раније постојала још појачао. Стварне су му грешке што је вршио

промене у погрешном правцу: вршио је гласовне промене сасвим произвољно, као и Вук, састављао је заједно по две и три речи, и прогласио их за једну реч; утврдио да неке изразе треба писати некад као једну а некад као две речи пако се једнако изговарају; без потребе је компликовао и мењао писање великих почетних слова, растављање речи на слогове и писање скраћеница.

Ко верује да се у Вуково време изговарало и чуло „председник" а данас „претседник", да је уопште настала ма каква промена у изговору те речи и да се променом у писању нешто добија, без обзира да ли је промена у изговору настала или није? Закон о асимилацији сугласника потсећа ме на догму о трансупстанцијацији, и још је мање образложен од те догме. Јер, док су теолози расправљали о томе у коме се моменту хлеб и вино претварају у тело и крв Христову: у тренутку свештениковог благослова, у устима верника или у току варења, филолози нам не кажу да ли се звучни сугласник пред незвучним претвара у незвучни на нашем језику, негде у устима или у уху или нам се то само чини. Изгледа ми да је тај закон формулисан на основу Вуковог правописа а не на основу стварног изговора. Ако Енглез своју реч „question" јасно изговара „квесчн" а Рус „считать" као „считаћ", питање је да ли се не би и код нас изговарало „счистити" кад се не би писало „шчистити". Међутим, о томе није потребно никакво нагађање и резоновање, кад се могу снимити и покрети који производе звуке и сами ти звуци, па в и д е т и какав је стварни изговор.

Разумљиво је да код етимолошког правописа филолози имају главну реч, јер они познају историју језика и његове фазе развоја, које треба да се виде у начину писања. Код фонетичког правописа, који треба да забележи изговор речи, за то нема оправдања. Речи су звуци, звуци су предмет испитивања физике (односно њене гране акустике) а они се производе људским говорним органима, чију делатност проучава физиологија; али језик не чине ти звуци већ њихов смисао, што спада у психологију и логику. Према томе, физичари, филолози, психолози и логичари (односно чињенице утврђене њиховим методама) треба да имају код фонетичког правописа своју реч као и филолози.

Вук Караџић није знао да је звук треперење ваздуха и да се чује само ако има одређен број трептаја у секунди и амплитуду одређене величине, није знао да постоји интерференција звука; није знао да осећај звука траје деветину секунде и да се све оно што допре до нашег уха у том вре-

менском размаку мора на неки начин „слити"; није знао да наше гласнице трепере и кад читамо у себи (а не шапућемо и не мичемо уснама); није знао да се може увежбати да се чита само очима; није знао да свако слово читамо само док учимо читати, а да касније одмах познамо целу реч, као и сваки други предмет, чим је погледамо; није знао да се у француском глас **с** а у енглеском глас **р** на крају речи чује само ако идућа реч почиње самогласником (а да ли се иначе заиста баш никако не изговара и не постоји чак и у нашој потсвести?). Нешто од тога Вук није знао јер није био школован, а већи део није у оно време могао знати.

Онај ко хоће да пише „тачно" фонетички не сме то чинити на основу тога како се њему чини да чује изговорену реч већ како апарати забележе њен изговор, али се може десити да се на тај начин констатује да је чак и „српски" ближе правом изговору него „српски", а камо ли „председник" од „претседник"-а.

Основни принцип сваког правописа је да се свака реч засебно пише. Свест о посебним речима у говору настаје тек после анализе. Према томе састављено писање речи може да буде и корак унатраг а не само знак развоја. Писати „например" је културни скандал. То није израз из говорног језика већ узет из литературе. Грчко παραδείγματος χαριν буквално је преведено на латински као exempli gratia, на енглески као for example, затим је, мало измењено у духу језика. постало par exemple у француском. zum Beispiel у немачком и у нашем језику „на пример". То није прилог већ елиптичка реченица. (Она би у француском гласила: je vais vous expliquer cela par exemple suivant, у немачком: zum Beispiel führe ich das Folgende an, у нашем језику: „потсећам на пример који ћу навести" итд.). Место „на пример" војвођански сељак каже „ко на прилику касти". Како би то изгледало да се заједно напише!

За многе неоправдано састављене речи могло би се слично нешто утврдити (као што је „прекопута", „уиме" и др.). Осврнућу се само још на један пример који се не налази у правопису од 1928 ни у најновијем Белићевом, али се употребљава и има своје браниоце, то је „бесумње". И то је израз узет из књижевности. Код Цицерона се често налази sine ulla dubitatione, sine dubitatione или sine dubio (од кога Грка је то узео немам времена да тражим), код Француза је то постало sans doute, код Енглеза no doubt, код Немаца ohne Zweifel и код нас „без сумње". „Без сумње" значи без икакве сумње, значи да смо покушали да сумњамо па се не може сумњати. Ту је наглашено и „без" и „сумње" па се не сме писати састављено. Енглези још имају

doubtless, Немци zweifellos, Руси „несоменно", ми „несумњиво". Несумњиво је оно што не изгледа сумњиво, па они који „осећају" да „без сумње" треба да буде једна реч, нека пишу „несумњиво".

Сматрам да је са гледишта фонетичког правописа неоправдано писати неки израз једанпут са две речи другипут са једном, као „у ствари" и „уствари" кад се у оба случаја једнако изговара. (У енглеском је то увек in fact, а у француском en fait). Објашњење да се ту ради о два значења није оправдано, тиме се уводи принцип из кинеског правописа у наш; код нас се не пишу значења речи већ њихов изговор. Само је у етимолошком правопису могуће да се речи различито пишу а једнако изговарају. Људи који хоће да „књижевно" говоре труде се да код тих речи праве разлику и у изговору. Чуо сам већ неколико пута „углавном" и „у главном".

Зашто правити разлику у писању великих слова код имена људи и код географских појмова с једне стране и наслова књига и назива установа с друге стране? Ваљда зато да понекад не буде јасно из колико се речи састоје ти називи и наслови па да се морају ставити под знак навода или штампати другим типом слова него остали текст или да ученици у школи не би одједном научили празило о писању великих слова за више језика.

Растављање речи на слогове треба да буде што једноставније, да га могу научити деца у школи, а не да захтева неко нарочито познавање гласовних закона, творбе речи и др. и да меша по неколико принципа у једној речи. Кад би за употребу радио апарата требало знати теорију електромагнетских таласа, могло би се затворити деведесет девет процената фабрика које их производе. Зашто „Ђудљив" које је постало од „Ђуд+љив" треба растављати „Ђудљив" или још горе „Голфски" које је постало од „Голф+ски" раставити на „Гол-фски"?

Код реформе правописа треба имати на уму да ми више нисмо народ са осамдесет процената неписмених, и да он не треба да се удешава само с обзиром на лакше учење читања и писања. Од свега што човек треба да учи најлакше је научити читати и писати. Иако имају компликован правопис, и француска и енглеска деца уче читати у првом разреду основне школе, као и наша. Код нас је број неписмених нагло пао, велик број деце иде у осмогодишње школе, а њих ће их сваким даном све више. Правопис треба да им олакша учење граматике, страних језика и других предмета а не да то отежава. Показаће то на једном при-

меру. Прописује се да се пише „отсто“ уместо „од сто“, с образложењем да је то прилог, и да су речи од којих је састављен изгубиле самостално значење. Међутим, могло би се рећи да је то именица, јер се, на пример, „пет отсто“ може заменити са „пет процената“ (и у немачком је именица Perzent на исти начин постала). Да се одбрани становиште да је „отсто“ прилог треба се позвати на израз „од стотине“, који апсолутно исто значи; само се онда поставља питање зашто се ово пише одвојено а оно састављено. Све ово отпада ако се пише „од сто“, осим тога то олакшава учење страних језика, тако се латински пише per centum, немачки vom Hundert, француски pour cent, енглески per cent (скраћен латински израз) и ученик не може поставити питање зашто смо ми „осим света“, на које му професор не би могао разложно одговорити. Најзад, и учење процентног рачуна је лакше ако се пише „од сто“, јер то сваки пут јасно даје до знања шта је проценат. Да не говорим о томе да „отсто“ може изазвати да се пише и „потсто“ (под сто) јер се једнако изговара.

Најмање могу разумети чему су потребне новине у скраћеницама. Енглези су и данас задржали скраћенице које су употребљавали још док су писали латински: i. e. (id est, то јест), p. m. (post meridiem, после подне), e. g. (exempli gratia, на пример) и др. Шта је нама требало да мењамо т.ј. (то јест) у тј., које је код Руса т. е. (то ест), код Немаца d. i. (das ist) итд.? То се не може бранити ни особинама језика ни фонетичким правописом. Зашто да се докторска титула, која се у целој Европи обележава са Dr, код нас пише са д-р или др. Нисмо измислили ни докторате, ни науке из којих се они полажу, зашто да измишљамо посебне ознаке за њих?

Можда би у нашем правопису требало вршити друге измене. Има речи које се друкчије изговарају него што се пишу. (Не мислим на случајеве асимилације сугласника, који уопште нису научно утврђени, него се људима само чини да су такви како они кажу). На пример, постоји глагол „црвенети“ (постајати црвен), и „црвенити“ (чинити црвеним). Међутим, у говору се чује само „црвенити“. (Они које су професори убедили да је то погрешно, чине незнатну мањину.) Тако су писали и угледни војвођански књижевници још пре осамдесет година. Питање је да ли је то грешка или је та промена на развојној линији језика. Мени изгледа да је ово друго, и да би због тога требало писати само „црвенити“. У француском rougir значи rendre rouge, devenir rouge; у енглеском to redden значи make or become red. Дакле у оба језика исти глагол значи и начинити

црвеним и постати црвен. Кад би наш правопис био етимолошки, писало би се и „црвенети" и „црвенити", али би се читало само „црвенити". Дакле, понекад је фонетички правопис конзервативнији од етимолошког, јер не само да не дозвољава друкчији начин писања него ни савремен изговор.

У овој анкети било је речи и о научној и о техничкој терминологији. Требало би радити и на њиховом изједначавању и утврђивању. Али и за то су потребне многе предрадње. Требало би проучити све термине који су били или су још у употреби, са логичке и језичке стране, где су у употреби, од када и какво им је порекло. Требало би начелно решити да ли смо за прилагођавање страних израза духу нашег језика или ковању нових (што се обично своди на скоро буквални превод и не буде у духу нашег језика). Ја сам за први принцип, из више разлога: онај ко хоће да се служи страном литературом, не мора у том случају да учи и те речи; такве је термине лакше научити и, најзад, име се веже непосредно за предмет, односно за појам, као и у матерњем језику, и искључује све друге асоцијације које чак могу отежавати памћење или разумевање речи. На пример, број који се добија дељењем два броја математичари су назвали „количник". Међутим, тако би се, с истим правом, могао назвати резултат ма које рачунске радње, јер се у свакој пита „колико је....." Због тога је тај назив теже запамтити (са правим значењем) него латински „квоцијент". Хтети по сваку цену ковати наше оригиналне термине, сматрам за романтизам и мегаломанију, осим ако се у народу појаве за то нове речи. (После појаве првог авиона у Новом Саду настао је назив „крилатица", који се није раширио ни сачувао, а кад је Нови Сад добио аутобус на спрат, јавила се реч „спратовац"). А мислим да се вештачки коване речи код нас не могу дуго одржати. (У Миклошићевом Речнику старословенског језика има много речи изведених од „вино", од којих већина не постоји у данашњем језику.)

Што се тиче речника, мислим да је крајње време да и наш ученик, студент и сваки образован човек добије већ једном приручну књигу да у њу загледа кад год не зна тачно шта све значи и како се пише која наша реч, као што већ давно имају остали европски народи, сваки за свој језик. Наравно да тај речник више не може бити „истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима", него значење сваке речи треба да буде дефинисано или описано. Да ли би и код нас тај посао боље обавио какав Ларус, Литре, Вебстер, Грим и сл. или нека група људи, тешко је рећи.

Према свему реченом мислим да су сва питања, покренута у овој анкети, и правописа, и речника, и стручне терминологије, и наречја и писма важна и да их треба решавати у ближој или даљој будућности, али тек пошто се за то изврше озбиљне и свестране припреме. Никаква комисија, како год она била састављена, ма и од најкомпетентнијих лица није у стању да одмах сутра реши ни једно од горњих питања.

Моћи ће се сматрати да је ова анкета у Летопису успела, ако се сва ова питања на неки начин одрже на дневном реду у нашој јавности све до њиховог успешног решења.

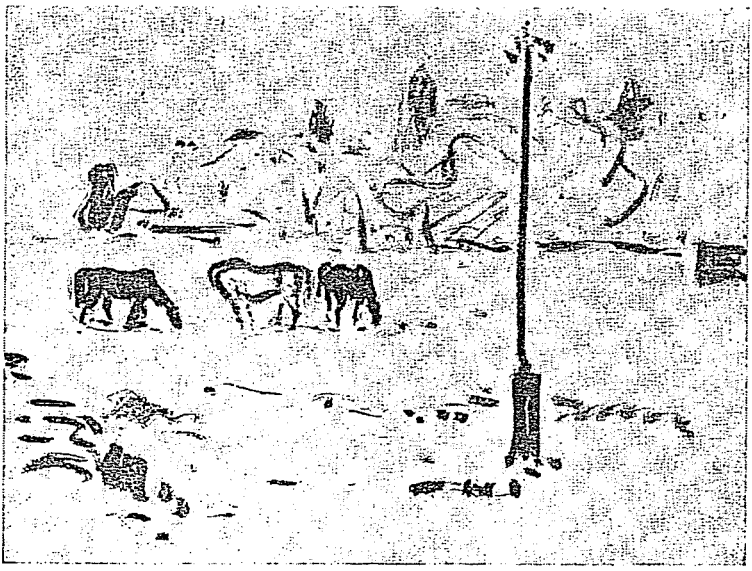

Милиној Николајевић, На тркалишту

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 130 ДЕЦЕМБАР 1954 Књ. 374, св. 6

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Еоривоје Недић

ЕТО, МЕНИ СЕ ТАКО ЧИНИ*

Мени се чини да је за наш, српскохрватски, језик ћирилица подеснije писмо него латиница, нарочито у штампаноме слогу, и да је чак и страицу лакше да научи читати наш ћирилични текст, где свако слово означава један глас, неголи наш латинични текст, са диакритичним знацима и удвојеним словима. Према томе, разлог који се неки пут наводи у прилог наше латинице, наиме, да је она опште европско писмо, и да ће се странац лакше снаћи међу нама ако бисмо сви увели у употребу то писмо, мислим да није оправдан: прво, зато што наше ћирилично писмо, прилагођено гласовима српскохрватског језика, у првоме реду служи нама; друго, оно није никаква архаична ј а з и ј а, коју је тешко разабрати, већ напротив, веома модерно фонетско писмо, до крајности просто, које сваки иоле писмен странац може да научи у шетњи, рецимо, од Славије до Калемегдана; и, треће, латинско писмо није опште европско писмо у смислу истоветности гласова које поједина слова претстављају, и што није довољно знати латиницу па умети правилно прочитати реч француску, енглеску, италијанску, чешку, мађарску, итд., као што није довољно ни Французима, Енглезима, итд., што знају с в о ј у латиницу да би могли правилно прочитати српскохрватску реч написану н а ш о м латиницом. Доиста, чуо сам да су д-р Ћурчина називали у Паризу М. К и р с е н, онако као што и ми некипут читамо погрешно туђа имена написана оригиналном ортографијом. Пре две године, или тако отприлике, Исидора Секулић негодовала је јавно, преко штампе, због погрешног транскрибовања имена фламанског сликара Брухела (орг. Breughel), и добро је учинила, јер овакве грешке нису ретке. — Онај други разлог који се неки пут чује, да би требало увести

* Овим завршавамо анкету о питањима српскохрватског језика и правописа. Закључке анкете донећемо у јануарској свесци *Летописа*.

латиницу, да би се наши мали ђаци поштедели напора учења двеју азбука, и да би се тиме олакшала настава, мислим да није уверљив; јер, кад се већ учи стран језик, зацело се може савладати и писмо; а учењем само једне азбуке, она друга била би потпуно запостављена.

Ну сем разлога практичних, мислим да не треба запоставити ни оне друге, разлоге (или заблуде) срца и осећања, у народу који је још млад, и који с поносом — и с правом — гледа на тековине своје младе културе, и љубоморно их чува. Српска култура и просвета врло су присно везане са борбом српскога народа за слободу и независност, а Вукова борба за језик и правопис само је један, не најмањи, вид тих циновских прегнућа. И као што нам ваља чувати државне и политичке тековине, плодове наших слободарских стремљења и традиција, тако исто морамо чувати и културне, и књижевне, тековине које су плод истих стремљења и традиција. Ја доиста не видим зашто би латинско писмо требало у нас Срба да замени ћириловско, кад је ово друго изврсно подешено за наш језик, савршено је упрошћено, јасно и разговетно за свакога; оно нам је омилело, и било нам је — ако хоћете — срећно: у краткоме раздобљу, од 1850 до данас, на томе је писму створена књижевност богата делима песничким, драмским, приповедачким, критичким, моралистичким, политичким, историским, и научним; створена је модерна српска књижевност, просвета, наука, штампа. То је, мислим, у коначној линији, тријумф Вука Караџића, и ми немамо разлога, ни потребе, да се Вуковог дела одричемо.

Остављајући, дакле, ћирилицу и латиницу, — свакоме своје, — мислим да је далеко важније питање јединства нашег књижевног језика и правописа. Несумњиво је да је српски или хрватски језик један и исти језик у свима својим битним елементима, речнику, морфологији и синтакси, са неизбежним ну незнатним провинцијалним разликовањима и варваризмима насталим у историској прошлости. Ако Хрватима сметају турцизми, Србима исто тако сметају германизми, а провинцијализми једних и других, у младој књижевној култури, мислим да нису штетни ни бескорисни. Ја нисам чуо да Срби и Хрвати не би могли да се разумеју у усменом разговору, па макар били, рецимо, нешколовани Загорци и Црнотравци; па зашто би онда било тешкоћа око споразумевања у писаноме разговору, у разговору са писцем? Зар су Шеноа, Ковачић, Крклец, Крлежа, и др. тако тешко приступачни Србима, или Игњатовић, Стерија, Нушић, Пандуровић, и др. Хрватима? Зацело није тако. Пандуровићеве Посмртне почасти штампане су, ако

се не варам, у Загребу, као и прво издање Поповићеве Антологије новије српске лирике, 1911 год., а Ујевић и Крклец објавили су прва издања својих најзначајнијих збирки песама у Београду. Српска књижевна задруга објавила је знатан број хрватских писаца, као што и данас издавачка предузећа, у Београду и Загребу и другде, издају дела савремених и старијих хрватских и српских писаца. Или, зар се Крлежине драме не играју на свим српским позорницама, као и Нушићеве на хрватским, у Нишу, рецимо, као и у Вараждину? Та је књижевност очевидно једна, као што је и језик на којем је написана.

У погледу преводне књижевности ствар стоји нешто друкчије. Изгледа као да се преводиоци, нарочито неки, труде да своме раду дају што изразитији локални печат, да посрбе или да похрвате дело које преводе; такав њихов рад изражава се највише и најчешће негативно, у ономе што је грешка против чистоте језика и стила: у провинцијализмима и варваризмима, а управо то отежава, и чини непријатним, читање српских превода у Хрватској, и хрватских у Србији. Отуда веома расипна и у сваком погледу штетна појава паралелних превода значајних и обимних књижевних дела; тако да, још увек оскудни у преводној литератури (без грчких и римских класика, без Монтења, Шекспира, Гибона, без значајних песничких, научних, и филозофских дела, и многих крупних дела савремене светске мисли, научне и поетске); и уз велике цене књиге, — ми имамо, у Београду и у Загребу, две паралелне преводилачке књижевности. Дозвољавајући да може бити корисно, чак и добро, имати више превода једног истог књижевног дела, нарочито кад је у питању песничко дело, уверен сам ипак да је та појава, уопште узев, вишеструко штетна. Културно и језички она нас подваја и удаљује, а могла би да нас уједињује и зближава; она полови издавачке могућности, тј., издајући тако рећи истовремено иста дела у Загребу и у Београду, издајемо упола мање него што бисмо могли; и половећи могућан тираж, знатно поскупљујемо књигу, а тиме опет онемогућујемо многом ђаку, студенту, и економски слабијем човеку да купи књигу коју би волео да има. Ако су дела српских и хрватских песника и писаца подједнако приступачна обема странама, зашто туђа дела, преведена на српскохрватски језик, то не би била? Зашто у тим преводима заинтачити на ономе што је провинциско обележје или варваризам у речи или фрази? Нека ми је допуштено да кажем, — јер у вези је с овим о чему овде говорим, — да се ја потпуно слажем са писцем у загребачком Вјеснику, да Југословенско драмско позориште треба да даје и хрватске преводе (ја идем и даље, и

мислим да би то требало да раде и друга позоришта, као и хрватска да дају српске преводе), али исто тако мислим да је оно што је у томе листу било написано, као и у загребачком Народном листу, поводом претставе Ромеа и Ђулијете приликом гостовања Југословенског драмског позоришта у Загребу, најблаже речено, отворено и злоћудно и злонамерно нападање српскога језика, онаквог какав је у томе преводу. Један од писаца тих критика, ограђујући се да он не зна „што јест а што није строго точно у духу српскога језика", ипак налази у томе преводу „посластице чаршијско-фрајерског-чубурско-ташмајданског језика", који га „неодољиво подсјећа на жаргон и колорит Нушићевих комедија"; док други „критик" каже да је ово дело преведено „тривијално, често вулгарно, а каткада заиста шатровачким изразима". Овде није реч о неповољној критици, нити о спреми критичара за посао којега су се латили, па ни о спреми преводилаца, — није реч о томе! реч је о ставу. Који је то, и какав, и чији, тај „чубрско-ташмајдански језик", и зашто је то језик „шатровачки"? зашто он потсећа на „жаргон" Нушићевих комедија, и откуда, и по чему, су те комедије написане „жаргоном"? Ово, чини ми се, показује расположење и став двојице критичара према српској преводној књижевности, премда је један од поменута два листа недавно почаствовао једног од преводилаца Ромеа и Ђулијете изјавом да ако он и још два-три београдска преводиоца нису превели једно дело које је недавно изишло из штампе (а они га нису превели), тај превод à priori вероватно не ваља.

Ја молим читаоце и уредништво Летописа да ми опросте ову наизглед личну ноту. Не бих је овде уносио да ми се не чини да овај пример јасно показује став који је за жаљење, јер смишљено иде за тим да пропагира две преводне литературе, док ја мислим, из разлога које сам горе истакао, да би требало радити на томе да буде једна.

Исто тако, у погледу језика, у смислу речника, мислим да је претерано чистунство обострана грешка; чистоту језика ваља, дабогме, чувати, али то не значи да треба остати глув за све лепе и корисне речи које из источнога говора прелазе у западни, и обрнуто. Срећом, то није тако: друштвеним додиром, сеобама, позориштем, књижевним делима, штампом, радиом, итд., речи продиру са једне стране на другу, и улазе у састав живога, говорног и књижевног језика. Додуше, још увек се чује, мада данас ређе, да се човек ограђује кад, у оскудици српске речи, употреби хрватску, па, као извињење за ту виолацију свога језика, дода, „... Што казали браћа Хрвати!" Па нека кажу Хрвати, и рецимо и ми то, и нека је просто, ако нам је реч потребна, и

учинимо то без зазора и извињења. У српскохрватском језику има много туђих речи, које су се толико одомаћиле да их више не познајемо као такве, — као што их уосталом има и у сваком развијеном језику, — па зашто онда не би било хрватских и српских речи у српскохрватском језику! Њих има, јер оне продиру, хтели ми то или не хтели, и треба им дати визу слободног кретања на оба подручја.

Питање књижевног језика и правописа не може се правилно ни коначно решити без доброг, јевтиног, и сваком приступачног практичног речника. Међутим, ми такав речник немамо, па нисмо ни навикнути да се речником свога језика служимо. Последње издање Вуковог Рјечника, из 1935 год., безмало се двадесет година повлачило по књижарама и антикварницама, па се и данас може наћи, као једна од неупоредиво најјевтинијих књига. Ми немамо ништа што би личило на Ларусов, на Брокхаузов, или на Сажети оксфордски речник, и обично смо упућени да питамо лево-десно шта нека реч значи, или како се нека ствар каже; јер Вуков, и Броз-Ивековићев речник не одговарају потребама школских и пословних људи, а овај други тешко се може наћи ван већих библиотека; Бакотићев Речник, и поред многих недостатака и ограничења, највише одговара сврси о којој је овде реч, ну и он је распродан, док је Ристићев Српско-немачки речник, исто тако ван књижарске продаје, засад најобимнији и најбољи речник српскога језика, али његова употреба захтева познавање и другога језика, или пак мобилазан и заметан пут посредногa обавештавања. Прешну потребу речника српскога језика неће задовољити ни Академијин речник, као ни речник Југославенске академије, јер то су дела друге врсте, обимна и тешко приступачна, а нама треба мали и спретан речник, на дохвату свачије руке, у којем ћемо се лако и брзо снаћи, и који ће нам пружити поуздана обавештења о значењу, облицима, и употреби речи. Такав, практичан, речник решиће и питања правописа, који је неуједначен, и, у последње време, показујући тежњу ка све већој фонетској упрошћености на рачун етимолошког принципа, прети опасношћу да, у невештим рукама, изазове још већу пометњу.

Једна енглеска пословица, наизглед себична али у основи тачна и паметна, каже да „милосрђе почиње од себе сама", од своје куће: то јест, човек који би поступао друкчије, запостављао своју кућу, и на рачун своје чељади угађао свету, радио би неправилно и неразборито. Јер, као што је познато, прво, свету је тешко угодити, — најплеменитијим поступцима често се приписују нечлемените побуде, — и друго, своје чељад не треба тиме жалостити.

НОВОСАДСКИ ДОГОВОР

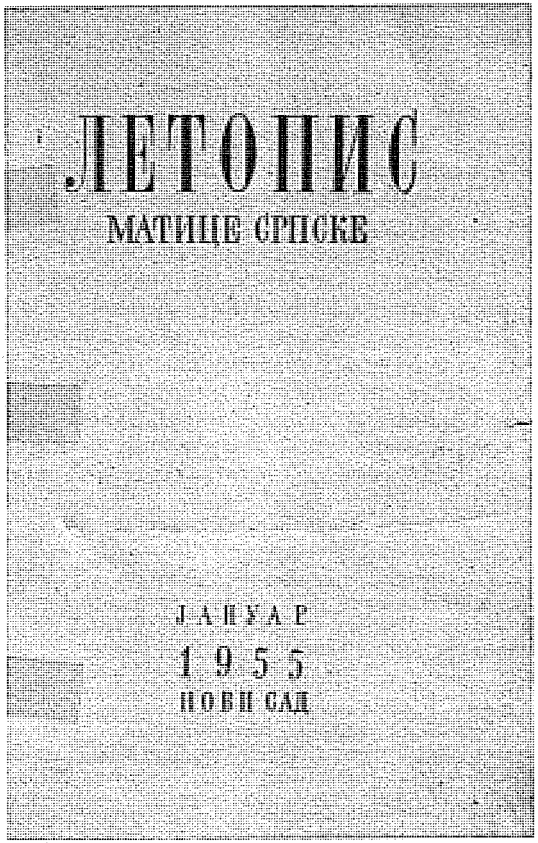

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПОКРЕНУТ 1825 ГОДИНЕ

1354

Уредништво

ЖИВОЛИН БОШКОВ
ЖИВАН МИЛИСАВАЦ
БОШКО ПЕТРОВИЋ

Одговорни уредник
ЖИВАН МИЛИСАВАЦ

За ликовне прилоге
МИЛИВОЈ НИКОЛАЈЕВИЋ

Уредништво: Нови Сад
Матице српске ул. бр. 1
Телефон: 30-24

Редакција прима петком
од 10—12 часова
Рукописи се не враћају

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од седам штампаних табака; шест свезака чини једну књигу. Годишња претплата износи 750 динара, а за чланове Матице српске који су уплатили чланарину једном за свагда 700 динара. Чланови Матице српске који плаћају годишњу чланарину примају часопис бесплатно. — Цена једном броју у књижарској продаји 70 динара. — Претплата се може положити у свакој пошти на чековни рачун НБ у Новом Саду бр. 300-Т-257. — Администрација: Жарковачка ул. 1. Тел. 33-51

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 131 ЈАНУАР 1955 Књ. 375, св. 1

АНКЕТА О ПИТАЊИМА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Анкета је завршена. У њој су истакнути неки проблеми српскохрватског књижевног језика и дате сугестије за решавање и решење неких од њих. Један део учесника је нарочито подвукао потребу сазивања конференције на којој би се поново претресли они проблеми који су у садашњем тренутку решиви. Одазивајући се гласу оних који су инсистирали на договору, Редакција је умолила известан број најпозванијих стручњака за питања језика као и један део српских и хрватских књижевника да се састану и претресу закључке који су изнучени из анкете и размотре могућности решавања оних питања која су у анкети истакнута као хитна.

Састанак је одржан у Новом Саду од 8 до 10 децембра 1954 године. На састанку је поднесен реферат о резултатима анкете. После дискусије формулисан је став учесника конференције о проблемима језика истакнутим у анкети и дискусији. Сав овај материјал објављујемо у овоме броју нашег часописа.

Редакција

Састанак је држан у сали Покрајинског одбора Социјалистичког савеза радног народа за Војводину. Рад је почео 8 децембра у 10 часова. Учеснике је у име Матице српске поздравио претседник Вељко Петровић.

Вељко Петровић:

Поштовани другови и господо!

Част ми је и изузетно задовољство да Вас, у име Матице српске, поздравим, да се од срца захвалим овде окупљеним научним и, у ужем смислу, књижевним мајсторима нашег најдражег, и бар за нас најлепшег језика, српскохрватског, а да Вам се захвалим за то што сте се одазвали Матичином позиву, — истини за љубав рећи ћу тачније: Што сте се на позив њених млађих сарадника око Л е т о п и с а потрудили

овамо, до нас, у ове децембарске дане, што сте се решили да суделујете у договору о једном веома крупном народном питању, чак, данас вероватно о једном од наших најделикатнијих проблема уопште.

Дозволите ми да изразим овде још једном своје нарочито задовољство; оно није само, и до дна, субјективно, његa подржава и јака професионална нота; због ње је ово задовољство може бити и последица једног оправданог задовољења. Оно је у присуству размерно бројних, према досадашњој пракси, упадљиво многих, такозваних, радника на лепој књизи, белетриста, песника, приповедача, есејиста.

Кадгод је реч о језику, о нашем живом језику, било говорном било писаном који је икад пишчева рука бележила, напето као тетива, јер је једва стизала рад сопственог, аутоpовог срца и мисли, — мора се чути како реагује и шта о томе мисли и савремени аутор, непосредни потомак старих стваралаца језика; он је већ и самим наслеђем стекао потребно истанчано чуло: да чује, оцени и прецизира речничке и реченичке вредности, да одмери синонимичка опредељења, развојне појмовне тежње и теже појединих речи и изрека.

Наравно, само је о томе реч: при проучавању језичког материјала, при одгонетању језичких загонетки, при назирању језичких формација у будућности, као и при решавању сумњи и дилема у овој области, нарочито у погледу на изговарања, — не би се смело догађати а да се не саслушају уметници односнога говора и језика, а да се у тим приликама не позову, рекао бих, „на вештачење".

Прастаро искуство нам потврђује: свака средина, свака друштвена групација реагује веома бадро, шта више и подозриво и страсно, на све што се тиче језика, свога језика, разуме се, пре свега. Људи су уопште, осетљиви на сваку своју творевину, на све са чим се ма и делимично идентификују. Када је творевина колективна, степен осетљивости расте, а, на терену поистоветовања језик заузима прво место; сам назив: „Матерински језик" — одаје дубину и силину осећајнога фонда из ког та категорија извире и за коју је суштински везана.

Језик је, дакле, и средство којим људи једно другом саопштавају животне, практичне покрете својих воља, којим указују на њихове смерове, означавају и прецизирају предмете тих смерова; али језик је и много више од тога; он је изразивач свега људског, синтетизатор и симбол; и индивидуалног, личног и општенародног, човечанског у човеку, — због чега се и може одржавати претпоставка: о симултаном постанку, о потпуном поклапању и нераздвојности речи и мисли и људске осећајности, потакнуте било духовним било непосредно чулним доживљајем.

Претседник Матице српске академик Вељко Петровић поздравља учеснике

Језик је тај, који, док је човек жив и целовит, никад не заневи, ни у сну ни у врућици, кад болесник бунцајући гони неповезане снове. Колико год је људи на земљи толико и нечујних монолога теку, сваки прекид значи помрачење свести или прекид животне нити једнога од нас.

Разумљиво је према томе што је језик и при груписању људи, при уобличавању друштава, при образовању и организовању племена, кланова, нација и држава одиграо значајну улогу, па и данас, и у старим консолидованим и напредним друштвима, он служи као жива прокушана спојница, као оруђе, лаког и сигурног споразумевања, као носилац личности и међусобног приањања и припадања, као најубедљивија исповест и сведочанство о оном потврдном и тако често узвишено-трагичноме, што се изражава кратком заменицом: Ми.

И у вековној борби нашег народа за независност, за своју сопствену просвету и културу, за социјалну правду и благостање, — језична проблематика стајала је у прочељу националних програма. А та проблематика обухватила је: одбрану домаћега говора и писмености, његово оспособљавање за модерну културу и просвету и, за пун националан живот.

Данас, кад Југословени, већ десета година, чине огромне напоре и жртве да своју социјалистичку отаџбину дигну у ред модерне просвећене и богате земље, достојне њених си-

нова и њихових херојских подвига за слободу, данас још увек, повољно третирање и успешно решавање језичке проблематике може знатно убрзати и општи развитак наших народа.

У тој проблематици српскохрватског језика, који је и општи државни језик наше федерације, истакнули су расписивачи *Летописове* анкете и сазивачи овога састанка као прву тачку: Уједначење правописа и писменице, — па усклађење, утврђивање јединственог књижевног језика. Без обзира на то да ли су духови позваних чинилаца већ у себи прекаљени, да ли су за народну корист и величину спремни и на самопрегорне и храбре одлуке, без обзира на то да ли се, уопште, при оваком послу сме чути глас опрезности у погледу на то да ли је баш најпогоднији моменат изабран за оваква танана и судбоносна расправљања, велим, без обзира на све то, мени се чини: Свако уклањање неједнакости и супротности, које су туђе, нама противне силе кроз векове увећавале и неговале међу члановима ове наше благословене народне заједнице, свако усклађивање наших узајамних храпавости, — није само добра радња већ је она сасвим и у духу наше социјалистичке идеологије. Социјалистичка, истинска, демократија свесна је тога: да су процеси диференцијације и уједначења вечно паралелни, да упоредо дејствују, — само, и у природи један од та два принципа с времена на време постигне превагу, и тако се врши стварање јачих врста. Биће да се не варамо, не обмањујемо, констатујући: да су ово сада, у читавом свету и на свим линијама, моменти када се обухватају целине.

Желећи да се под закриљем најстарије наше Матице, којој ето, овај млади партизански нараштај не да да остари, да се овде осећате као под кровом своје најближе својте, молим Вас: да овај озбиљни разговор водите у патриотском и пријатељском, у другарском духу, па ће наш народ, жељан добра, културе и мира, слоге и љубави видети користи од наших саветовања и закључака.

Пошто је поздравио учеснике, претседник Матице српске Вељко Петровић предао је вођење састанка уреднику *Летописа Матице српске* Живану Милисављу. Претседавајући Милисавац је предложио следећи

Дневни ред саветовања:

1 Реферат о анкети;
2 дискусија; и
3 закључци.

Пошто је овај дневни ред примљен, претседавајући је прочитао списак позваних на ово саветовање. Из Београда су позвани:

Иво Андрић
Александар Белић
Милан Богдановић
Маријан Јурковић
Радован Лалић
Милош Московљевић
Ђуза Радовић
Михаило Стевановић и
Удружење преводилаца Србије, које је послало д-ра Милоша Ђурића.

Из Загреба:

Антун Барац
Мирко Божић
Стјепан Ившић
Људевит Јонке
Јуре Каштелан
Густав Крклец
Мирослав Крлежа
Марин Франичевић
Јосип Хам
Мате Храсте
Петар Шегедин и
Удружење преводилаца Хрватске, које је послало д-ра Зденка Шкреба.

Из Сарајева:

Јово Вуковић и
Марко Марковић.

Од стране Матице српске су одређени:

Вељко Петровић, претседник
Светислав Марић, потпретседник
Милош Хаџић, секретар
Крешимир Георгијевић и
Младен Лесковац, чланови Књижевног одељења и
Живан Милисавац,
Живојин Бошков и
Бошко Петровић, уредници *Летописа Матице српске*.

Затим је констатовао да из Београда није дошао Милан Богдановић, а из Загреба Антун Барац, Стјепан Ившић, Густав Крклец, Мирослав Крлежа и Петар Шегедин. Барац и Крлежа су писмено известили да не могу присуствовати, а за другове: Ившића, Крклеца и Шегедина сазнали смо од присутних другова из Загреба да нису могли доћи због болести. Потом је Ж. Милисавац прочитао свој реферат.

Живан Милисављ:

Поштовани другови и колеге,

У свесци Летописа Матице српске за септембар 1953 год. објавила је Редакција писмо упућено нашим најистакнутијим научницима, књижевницима, публицистима, уметницима и јавним радницима у којем их позива на учешће у расправљању о питањима српскохрватског књижевног језика и правописа. Писмо је упућено у мају (свега неколицина је позвата накнадно, у септембру), тако да је било доста времена за потребне припреме. Анкета је трајала доста дуго — више од годину дана — и она је дала драгоцених запажања и сугестија. Можемо сматрати да је она успела, иако број одговора није онолики како се то очекивало. Од позватих 110 одазвало се 36 учесника, дакле око 30 од сто, док је Редакција очекивала учешће бар од 50 од стотине. Највећи број позватих био је, разумљиво, из Београда и Загреба. Из Београда је позвато 55 а одговорило је свега 11; из Загреба је позвато 44 а одговорило је 19; из Сарајева је позвато 4, одговорило 3; из Сплита позвато 3, одговорио 1; из Опатије позват 1, и он је одговорио; из Цетиња је позват 1, није одговорио; из Новог Сада позвато 2, одговорио 1.

У почетку су почели да се јављају прво учесници из Београда, међутим касније их је било све мање. Нарочито није лако разумети апстиненцију београдских књижевника. Када се појавио Белићев најновији Правопис, у Београду је одржана конференција на којој су баш књижевници узели врло живог учешћа. Док се из Загреба јавило 9 књижевника, из Београда их је учествовало свега 5. Али је анкета изазвала дискусије и ван кругова којима се Редакција обратила. Многи листови су пажљиво пратили дискусију у Летопису; у неким часописима су се такође јавили чланци о овим питањима; Удружење преводилаца Србије одржало је састанак на коме је претресало нарочито питање заједничког речника и правописа; то исто је, одмах за њим, учинило и Друштво преводилаца Хрватске; Друштво за српскохрватски језик и књижевност такође је на својој годишњој скупштини пуну пажњу посветило питањима која је покренуо Летопис. Осим тога, Редакција је примила још 17 одговора од разних лица. Све то показује да је наша анкета дошла у погодно време и прави час.

Ни они, међутим, који нису одговорила, нису у потпуности игнорисали анкету. Само мали број њих је прешао преко ње ћутке, док су остали или одговорили да им је, из

ових или оних разлога, немогуће да узму учешћа, или су давали обећања али их нису откупили. Неки су, међутим, потстакнути анкетом, ушли тако дубоко у ову проблематику, да су написали читаве студије. Те студије нису могле бити објављене у Летопису, јер и опсегом и тематиком и начином третирања материје излазе из оквира постављених у анкети. Али оне ће несумњиво добро доћи, када буду објављене, расветљавању проблематике језика.

Прво писмо Редакције познато је свима. Оно је објављено на почетку анкете, заједно са првим одговором. Непосредно после тога изашао је у НИН-у чланак о анкети, и ту је замерено Редакцији што није заузела одређен и одлучан став за увођење латинице и екавштине. А ми баш то нисмо хтели. Не плебисцит о неком унапред припремљеном ставу Редакције, него широко и слободно расправљање о свима нерешеним проблемима у нашем језику! У томе писму ми смо истакли да у нашем језику постоје извесни нерешени проблеми; да је такође отворен и проблем правописа; да би требало размотрити и питање речника; да смо запазили да у савременим делима има извесних разлика с обзиром на културне центре Београд и Загреб, да су те разлике некад знатне, некад скоро безначајне, а да су нарочито упадљиве у преводној литератури; да би требало размотрити које су вештачке препоне које се постављају с једне и с друге стране, и на који начин да се оне уклоне. Многи учесници су тако и схватили анкету и у томе смислу давали одговоре. Други су, нажалост, схватили управо супротно од намера Редакције: да се сада ради о увођењу латинице код Срба, а у замену за то да Хрвати треба да се одрекну ијекавштине. Неки су у томе смислу давали одговоре, док је известан број и из тих

Живан Милисавац
Уредник *Летописа Матице српске*

разлога апстинирао. Ништа нису помогла наша настојања да ствари узму другчији ток. Ја сам о томе питању говорио и преко загребачке и преко београдске Радио станице; ми смо у априлу 1954 год. упутили и писмо онима који још нису били одговорили, у коме смо о тој ствари казали следеће: „Када смо навели примере са латиницом и екавштином ми смо само желели подвући добру вољу и дух братског расположења код ранијих генерација које су чиниле такве покушаје, не улазећи у оцену оправданости или потребе расправљања односно решавања тих питања". Па ипак смо и касније примали одговоре у којима се осуђују покушаји трговине на принципу do ut des, дајем ћирилицу за екавштину!

Ако се изврши груписање питања која су додиривана или истицана у појединим одговорима, онда можемо констатовати да је наша анкета поставила на дискусију следеће проблеме:

1) питање јединства језика;
2) име језика;
3) питање уклањања свих вештачких препрека у његовом развитку;
4) писмо;
5) наречје;
6) терминологија;
7) речник;
8) правопис.

Велики број учесника — може се рећи огромна већина — сматра да је анкета покренута у добри час, да је крајње време да се та питања узму у претрес, да је сада нарочито погодан моменат за то јер време за њихово решавање није никад било тако повољно као данас. „Нови социолошки увјети у том погледу тјерају воду на заједнички српскохрватски језички млин" — рекао је Г. Крклец; „рад на језику може и треба да буде организован" — изјаснио се одређеније Р. Лалић; „ради се само о пожуривању једног процеса који је хисторијски неизбјежан" — тврди М. Франичевић; а „да је вријеме за потребне измјене сада погодније него икада раније" — додаје М. Јурковић. Други, међутим, иако је њихов број знатно мањи, изјашњавајући се исто тако у начелу за језичко јединство, сматрају да треба пустити све природном току ствари, јер би неопрезне интервенције могле само погоршати стање на овом тако осетљивом национално-политичком подручју. Те интервенције могу изазивати непотребне тзавице (А. Барац); „Будимо стрпљиви", време ће учинити своје (И. Франгеш); „Хитар и срећу прескочи" (Ј. Бадалић); „Бољи је сапетник вријеме него си-

ла" (С. Јежић). А један глас свега (Ј. Бенешић) јавио се против анкете, тј. против постављања ових питања уопште.

Ако се иде редом, од питања до питања, онда се одговори могу овако груписати:

1 — Питање јединства језика

Сви учесници се слажу у једном: то је један и јединствен језик. Разлика у њему нема, или бар не битнијих (М. Стевановић), или нису такве да прете јединству (М. Станић). По некима, то је разлика у књижевном изразу (И. Франгеш), односно у стилу, а стил се не сме дирати (С. Колар). И док по Р. Лалићу или С. Марићу, на пример, постоји чврста тенденција ка све већем јединству, постоји и мишљење да се у језику све више удаљавамо и да ћемо, ако се овако продужи, доћи дотле да добијемо два посебна језика (Ј. Смодлака).

2 — Име језика

Један део учесника узео је у расматрање и ово питање. Први га је покренуо М. Стевановић, залажући се да се усвоји назив српскохрватски, одн. хрватскосрпски. Овај предлог је потпомогао и Р. Лалић, а прихватио га и М. Московљевић са додатком да ће касније морати бити усвојен назив југословенски. М. Станић и С. Марић сматрају да би назив српскохрватски могао служити за употребу у односу на иностранство, док би се у унутрашњој употреби могао узимати само назив српски, односно хрватски.

Учесници из Загреба сматрају да је оправданији назив хрватски или српски, како је сада тамо у употреби, јер реч „или" у овоме случају има значење уједначавања а не разлике (Љ. Јонке). Овај став има и С. Колар, са разликом што се он у погледу унутрашње употребе слаже са Станићем и Марићем.

3 — Питање уклањања вештачких препрека

Највеће сметње тенденцији уједначавања језика чине вештачке препреке, данас нарочито уочљиве. Већ М. Стевановић констатује да има и оних који „нарочито негују разлике", а С. Павешић апелује да се руше преграде подигнуте за време националних свађа. И из многих других одговора провејава забринутост због извесних појава нетолеранције речи једног културног подручја на подручју другог културног центра. А. Белић препоручује широкогрудост у језичким питањима; Н. Сенић тражи да се пусти да речи саме воде борбу између себе, а С. Колар апелује да се

чисти језик од страних речи, а да се узимају своје, без обзира са кога су подручја. Још већи је број оних који врло енергично захтевају уклањање вештачких препрека које данас у свим издавачким предузећима марљиво изграђују многобројни лектори. М. Франичевић тражи право грађанства за све речи код оба народа; то исто заступа и М. Храсте, тражећи да се не односимо непријатељски према речима другог народа, а Б. Недић подвлачи „да не треба остати глув за све лепе и корисне речи које из источнога говора прелазе у западни, и обрнуто". М. Божић, В. Јелић и М. Москвељевић дижу свој глас против „превођења" дела српских писаца на „хрватски" и обрнуто, а И. Кецмановић и М. Јурковић, имајући на уму управо ове појаве, траже да се стане на пут нетолеранцији.

4 — Писмо

На овоме питању су се задржали скоро сви учесници анкете. Гледишта су различита: једни, то је највећи број, сматрају да није време да се то питање расправља; други су одлучно за увођење латинице; трећи су узели реч углавном ради одбране „угрожене" ћирилице. Ако се не узме у обзир неразложно схватање да се ту ради о политичкој трговини — да Срби напусте ћирилицу а Хрвати у замену за то да се одрекну ијекавштине, ставови се могу отприлике овако резимирати:

Питање увођења једног писма је тешко питање, али се оно ипак може покренути с мртве тачке (А. Белић); добро би било увести једно писмо, али је питање каква би се реакција тиме изазвала (Ј. Вуковић); будућност вероватно припада латиници, али то сада не треба постављати у први план (М. Франичевић); латиницу би требало нешто мало реформисати, и онда би је требало прихватити (С. Винавер, М. Лалевић), али увођење треба да буде постепено (М. Лалевић, Р. Лалић). За латиницу су се изјаснили и Ј. Хорват, и Ј. Смодлака, М. Станић, В. Јелић, М. Јурковић, док Ј. Хам сматра да је увођење једнога писма, латинице, предуслов сваког даљег заједничког рада у области језика.

Против укидања ћирилице први се јавио П. Скок, сматрајући да то питање треба оставити времену. И С. Марић сматра да се ово питање може покренути тек онда кад већина народа не буде више сматрала ћирилицу српским а латиницу хрватским писмом. Неки сматрају да за јединство језика није важно двојство у писму (Б. Ковачевић), односно да ћирилицу треба свакако задржати а, евентуално, само за школован свет штампати књиге само латиницом (С. Матић), док Б. Недић сматра да је „за наш, српскохрватски,

језик ћирилица подеснији писмо него латиница". И остали учесници — М. Храсте, Ј. Моловић, И. Кецмановић, Н. Сенић, Љ. Јонке, С. Павешић, Н. Симић — изјаснили су се за задржавање ћирилице, из разних разлога: што је њом написана читава једна литература и што би њено укидање озловољило читав један народ; што двојство у писму није сметња јединству језика; што би мењање у томе смислу донело собом и елементе неправде, и што би се без потребе изазвали болови. Основна теза поборника немењања је: оставити да време пресуди, а дотле треба оба писма примити као своја, и она треба да постану својином сваког писменог човека.

5 — Наречје

И на питању изговора (наречја) задржали су се скоро сви учесници. Као и код питања писма, и овде није мали број оних који сматрају да није сувишно расправљати и о питању изговора. Из одговора А. Белића излази да се и то питање може покренути с мртве тачке. Неки су се изјаснили директно за екавштину (Ј. Хорват, Ј. Смодлака, М. Станић, Ђ. Радовић); други изражавају уверење да ће екавштина победити у будућности, али да ту не треба никакве интервенције (Б. Ковачевић, Р. Лалић); трећи сматрају да би се нешто ипак могло учинити, иако има крупних препрека (М. Лалевић); једни мисле да неће бити тешкоћа за увођење екавштине када прилике буду зреле (М. Московљевић). И Ј. Вуковић је за један изговор, као и за једно писмо, али се боји да на ту реформу не би повољно реаговали ијекавци, ни народ ни књижевници. Занимљиво је и мишљење М. Франичевића који, иако је уверен да ће у будућности победити екавштина, сматра да то питање не треба данас постављати у први план, као ни питање писма, и предлаже да се поново уведе тзв. „илирско е", *е* с квачицом, па нека га чита ко како жели.

С друге стране су они који сматрају да и то питање треба препустити времену (П. Скок), да је наречје оно с чиме су се многи родили па се не могу ни одрећи (В. Јелић), да би мењање донело елементе неправде (Љ. Јонке), да наши народи не би поздравили уклањање једног или другог наречја (М. Храсте), да се говор не може натурати нити декретирати (Ј. Моловић, С. Павешић), да ће двојство можда и остати и „за будуће генерације претстављати чак једну драгу нијансу музичког богатства нашег језика" (М. Јурковић). Занимљиво је мишљење С. Марића, који сматра да треба пустити пуну слободу у употреби речи једног наречја

у области другог. По њему, тек онда ће настати прави процес изједначавања и стварања једног књижевног језика. Најзад, један учесник је енергично устао и против постављања на дискусију тога питања.

6 — Терминологија

Проблем уједначавања терминологије први је истакао П. Скок. По њему, потребно би било израдити заједничку терминологију за промет, железнички, поморски, речни и ваздушни саобраћај, за индустрију, за све области науке и производње. У исто време потребно је утврдити методологију поучавања српскохрватског језика у школама. За уједначавање терминологије је и Б. Ковачевић, а хитност рада на решавању ове проблематике нарочито су подвукли преводиоци Србије и М. Јурковић. Неки се не слажу само у оцени тежине проблема. Док С. Павешић, на пример, сматра да је то дуг процес али да послу треба приступити, М. Московљевић је мишљења да је то једно од најболнијих места у целој овој проблематици, али да га је најлакше лечити. И С. Марић сматра да је потребно приступити послу на изради терминологије, с тим што би се претходно извршиле све потребне припреме.

У овом питању је само један глас био против. С. Матић је мишљења да не треба вршити уједначавање терминологије, него израдити речнике „за брзо и лако споразумевање".

7 — Речник

На овом питању се показала пуна сагласност свих учесника. Покренуо га је П. Скок, предлажући „да наше академије израде нормативни рјечник данашњег књижевног језика". М. Божић је подвукао невоље због недостатка речника, не само књижевног језика, него и дијалекталних речи и израза и преведених страних речи. Велику потребу речника подвукли су и преводиоци Србије као и преводиоци Хрватске. М. Лалевић и С. Марић сматрају исто тако да је крајње време да добијемо речник и да треба приступити његовој изради; М. Московљевић предлаже да се одмах почне са припремама, а Б. Недић сматра да се „питање књижевног језика и правописа не може правилно и коначно решити без доброг, јевтиног, и сваком приступачног п р а к т и ч н о г речника".*

* Као што је познато, Матица српска је узела иницијативу за израду речника савременог српскохрватског језика. Ту иницијативу је прихватила и Матица хрватска. Овај посао је већ започет.

Питање правописа су такође додирнули многи учесници. Већ први учесник у анкети, М. Стевановић, истакао је да би „што пре требало уједначити погледе и израдити јединствен правопис". О овом питању је А. Белић рекао следеће: „Свако ће данас разумети да се до јединственог правописа за све који се служе српскохрватским језиком може доћи једино добром вољом и споразумом", додајући одмах да овлашћења оних који буду на њему радили „морају бити неограничена". И Ј. Вуковић констатује потребу заједничког правописа; требало би, по њему, прво издати само правописна упутства, а после темељних изучавања дати коначан правопис. М. Храсте заступа исту мисао, формулишући је сажето али језгровито: „...мислим, да би било потребно, да један књижевни језик има и један јединствени правопис". За јединствен правопис изјаснили су се и Ј. Хорват, Ђ. Радовић, Б. Ковачевић, В. Јелић, М. Франичевић, В. Десница, М. Станић, С. Павешић, С. Колар, Ф. Туђан, С. Марић. Један део учесника — М. Лалевић, И. Кецмановић, Н. Сенић, М. Московљевић, М. Јурковић, Н. Симић, Удружење преводилаца Србије и Друштво преводилаца Хрватске — изјаснили су се не само за потребу и могућност израде, него пледирају и за хитност приступања овоме послу, јер је крајње време да се до таквог правописа дође.

Један једини глас је остао издвојен: А. Барац сматра да свако треба да ради свој правопис, као и до сада, само да пази да се ти правописи не удаљују један од другог него да се приближавају.

*

То би били проблеми и мишљења изражена о њима и објављена у Летопису. Мислим да неће бити сувишно ако изнесем, у једној реченици, и предлоге оних учесника чији одговори, из било којих разлога, нису могли бити објављени. Као што сам већ рекао, изван круга позваних Редакција је примила још 17 разних одговора. Од ових објављено је 4, и њихову садржину сам укратко изнео у претходном излагању. Остале, на жалост, нисмо могли објавити, јер или нису уносили ништа битно ново у ову проблематику, или, чак када је тога и било, били су врло слабо написани.

Два учесника из те групе, један из Београда а један из Новог Сада, сматрају да су то два посебна језика — а то је, по њима, санкционисала и наша нова стварност, федеративно уређење земље, — те према томе нема никаквог смисла цела ова анкета; два учесника из Београда подвела

су заједнички предлог да се уведе латиница, модификована према нацрту који су они израдили и приложили уз одговор; из Обреновца је стигао један врло опширан одговор у коме се пледира за нову, југословенску азбуку, према приложеном нацрту; један учесник из Београда предлаже увођење „илирског *е*", као и М. Франичевић; сличан став има и учесник из Сомбора: он предлаже да се уместо старога ј а т уведе обично *е*, као што је учињено у руском, па нека га чита како ко хоће; три учесника, један из Бјеловара, један из Кастава, један из Загреба, сматрају да треба увести јединствени правопис, и то што пре; један из Цетиња сматра да ништа не треба дирати, јер је све у реду и јер постоји јединство језика; и један други, из Загреба, сматра да не треба интервенисати него пустити да се ствари развијају саме од себе; један из Титограда предлаже: да се за назив језика узме ј у г о с л о в е н с к и, за писмо ћирилица, а за књижевни језик екавштина; и најзад, један из Београда, сматра да треба оставити и ћирилицу и латиницу као и оба изговора, а уклонити кованице које нису у духу нашег језика.

Према томе, из свих ових одговора могао би се извести следећи

З а к љ у ч а к

1 — Књижевни језик Срба и Хрвата је јединствен. Постоје извесне разлике у језику два наша највећа културна центра, Београда и Загреба, али су оне мање него разлике између неких крајева једног и истог говорног подручја. Природни ток нашег језика је усмерен ка још већем уједначавању.

2 — Питање назива остаје засад нерешено, али га је могуће решити. То је ствар договора.

3 — Велику сметњу природном и нормалном развитку језика чине вештачке препреке које се чине у првом реду у издавачким предузећима. Потребно је укинути дискриминацију према појединим речима и изразима који нису одомаћени у једном од културних центара, али су у другом саставни део књижевног језика. Спречити некултурну и штетну појаву „превођења" текстова.

4 — Питање писма данас не покретати, него препустити природном процесу његово решење. За сада оба писма примити као своја, потпуно равноправна у употреби.

5 — Иако је ијекавштина данас доживела известан препород, екавштина има више изгледа у будућности. Али ни овде не треба предузимати никакву интервенцију, него

препустити природни ток и слободну утакмицу између ова два говора.

6 — Потребно је прићи изради заједничке терминологије: за трговину, железнички, поморски, речни и ваздушни саобраћај, за индустрију и све области науке и производње.

7 — Речник савременог српскохрватског књижевног језика прека је потреба данас и његовој изради је потребно хитно приступити.

8 — Један књижевни језик треба да има један правопис. То је данас једна од најхитнијих потреба и његову израду не треба одлагати. С тим у вези утврдити методологију поучавања српскохрватског језика у школама.

*

На крају, нека је речено још и ово. Из свих одговора је само по себи избијало мишљење да је све те проблеме потребно и могуће решавати путем договора. Неки од њих су и изричито нагласили да нису за анкету него за договор, управо за неку врсту институције, са институтом и часописом, са скупштинама и састанцима за цело језичко подручје (М. Марковић). За састанак је и А. Барац, жалећи се што се слависти још никад нису састали, „као да међу њима нема никаквих заједничких проблема". Састанци су, према томе, неопходни. Где ће се они одржавати и какве ће облике узимати, није наше да нагађамо или предлажемо. Сада, међутим, после завршетка анкете, ми смо сматрали да је најлогичније да се овај састанак — а наша је жеља да он буде почетак једног систематског и плодоносног рада — одржи сада и овде. Захваљујући Вам, у име Редакције, на спремном и пуном разумевања одзиву, нека ми је дозвољено да изразим своје дубоко уверење да ће резултати овога нашег саветовања имати далекосежан значај у културном животу наших народа.

Пошто је прочитао реферат претседавајући Милисавац је предложио да се већ сада изабере комисија за израду закључака. После краће дискусије у комисију су изабрани следећи другови:

Мирко Божић, Мате Храсте, Људевит Јонке, Радован Лалић, Михаило Стевановић, Милош Московљевић, Јово Вуковић и Живан Милисавац.

После избора комисије прешло се на дискусију. Први се јавио за реч д-р Александар Белић.

Д-р Александар Белић

Ја бих ставио овим редом питања:

1) Јединство језика
2) Име језику
3) Писмо
4) Наречје
5) Речник
6) Правопис
7) Терминологија
8) Укидање свих препрека у његову развитку

1) Јединство језика

Оно је примљено још од оног тренутка када је Људевит Гај прешао са кајкавског наречја на штокавско. Књижевни договор од 1850 год. у Бечу имао је да унесе ред у односе штокавског наречја код Хрвата и Вукова схватања књижевног језика. У полетном, готово поетском прогласу тада сакупљених Хрвата и Срба избијало је братско одушевљење што се нашао заједнички пут у српскохрватској књижевности. Тада је прокламовано да у штокавском језику Срба и Хрвата, све мора бити једнако сем изговора старога гласа јата: јужног (југозападног) и источног.

То значи да су тада одређени основи нормативне граматике иако не у појединостима, оно углавноме. И од тога времена Вуков књижевни језик, изнесен у Даничићевим граматичким делима (Мала српска граматика 1850, Облици у много издања и др.), и служи као основ за нормативну граматику нашег језика.

Ту нормативну граматику треба разумети као систему гласова и систему облика.

Што се тиче синтаксе, ту треба да се сачува чистоћа конструкција; оне треба да су у духу нашег језика који се огледа у добром језику штокавског дијалекта који је у основици и књижевног језика Хрвата и Срба.

Стручна критика и добри прегледи синтаксе нашег језика показаће границе до којих се у том правцу може ићи.

И акценат треба да је доброг штокавског говора. Али ту не треба тражити више од основне употребе четири акцента (̏ ̑ ̂ и ̀) и њихова распореда у речима: да ̏ и ̂ могу стајати у једносложним речима и на почетку вишесложних речи, док ̀ и ́ не могу стајати на последњим слоговима речи и не могу се употребљавати у једносложним

речима. Што се тиче употребе тих акцената у поменутим границама, Даничићеве студије могу послужити као опште руководство, докле се на основу акценатске географије не би одредило оно што је у највећој и најчешћој употреби.

То исто вреди и за дужине, са напоменом да се крајње дужине могу изговарати и као полудужине.

2) Име језику

Већ је у великој употреби за заједнички језик свих Срба и Хрвата српскохрватски или хрватскосрпски; код Хрвата је у употреби хрватски или српски, у иностранству је у употреби такође serbokroatisch и сл. Мислим да то не игра велику улогу и да један назив не би морао искључивати други. Главно је да се у оба огледа потпуно подударање назива српски и хрватски. Тако исто неће и даље сметати употреба скраћених назива „српски" код оних који желе употребљавати тај назив и „хрватски" код других.

Председник Српске академије наука др Александар Белић

Мислим да се овим називима не нарушава јединство нашег језика и да би се сви могли употребљавати, само мислим да би у делима научним било и јасније и логичније да се употребљава, у складу са употребом у научним делима у иностранству, назив хрватскосрпски или српскохрватски.

Назив југословенски је општи за све језике Југословена: словеначки, српскохрватски и македонски; према томе било би сужавање његове садржине када би се свео само на српскохрватски. Према томе, српскохрватски је језик југословенски — то је тачно, али да изједначимо југословенски са српскохрватским не би било тачно.

3) Писмо

Мислим да је јасно и из анкете, а тако исто и из свега другога што је досад писано о томе, да је у интересу позитивног развитка наших народа да и даље остану у употреби обе азбуке, које се употребљавају од почетка културног живота Срба и Хрвата. Ма како ми заодевали решење о једној азбуци, увек ће извесни део становништва осећати то као насиље другог дела становништва и према томе као увреду за себе.

Могла би се тим поводом исказати само једна жеља и дати једна сугестија. Било би корисно за изговор оних којима јужно наречје није домаће да се за лј = lj и њ = nj ипак нађу знаци који би одговарали једном гласу *љ* и *њ*. Јер смо често сведоци да људи погрешно изговарају не само *љепота* и *лјепота* него чак *ljуди* место *људи;* исто тако се чује *његовати* место *његовати,* па чак и *његов* место *његов* и сл. Како примера за те гласове има много има много и прилика да се у том правцу греши. Наравно, и превођење латинице на ћирилицу било би тада још лакше него што је данас; али то не би био главни повод за тражење горњег усавршавања латинице.

Природно је да се у овом реду појава мисли и на замену у латиници једним знаком кад оно претставља *џ* а оставити *dž* тамо где их тако и треба изговарати (исп. *nadživjeti* и сл.); али и употреба *ђ* и изговор *дж* знатно су у језику рђи од *љ* и *њ*, па зато и не претстављају тако знатну потребу.

Рекли смо да ћемо у том правцу дати и једну сугестију. Када су два писма, ћирилица и латиница, потпуно равноправни, било би потребно да они такви јесу и у пракси, тј. да се на свим странама где Срби и Хрвати живе подједнако употребљавају. То значи да се и у школама на њих обраћа подједнака пажња и да се дела и написи обема азбукама штампани појављују у свима срединама. Слободна употреба латинице поред ћирилице у неким крајевима нашег народа дала је већ позитивне резултате.

4) Изговор

Двојаки изговор књижевног језика *јекавски* (ијекавски) и *екавски* има дугу традицију: он потиче готово од онога времена када и писменост наша. Зато и сам Вук Караџић од почетка свога рада, иако је сам писао јекавским изговором и желео да и други тако чине, допушта изговор старога јата онако како је у народу. У току времена, иако је изговор јата тројак, и као *е* или *је* (или *ије*) и *и*, увиђавношћу претставника икавског говора (у другој половини 19 века),

сведен је на два изговора: *јекавски* или *јужни* (југозападни) и *екавски* или *источни*.

Онима којима *јекавски* изговор није домаћи, он ствара знатних тешкоћа при његову савлађивању, али они ипак остају при његовој употреби. Од њихове увиђавности и њихове жеље зависи да ли ће они стално остати при томе. Али у принципу двојаки изговор старога гласа *јата* — исто је тако срастао са нашим народом као и ћирилица и латиница. Зато он треба и даље да остане у употреби.

Могла би се и овде учинити једна сугестија: да се стручњаци претставници јужнога говора састану и уклоне оне разлике које их у овом тренутку деле. Оне нису ни сувише велике ни непремостиве, тако да би се у том правцу могло постићи потпуно јединство. Ово до извесне мере вреди и за претставнике источног говора, па би се на крају могле ревидирати извесне разлике између источног и јужног говора. Оне не задиру дубоко у структуру тих изговора, тако да се и ту може постићи потпуно јединство.

5) *Речник*

У последње време се чешће говори о нормативном речнику, о речнику књижевног језика који би био обавезан за све који пишу српскохрватским језиком.

Потребно је да имамо што исцрпнијих речника књижевних дела и дела писаних уопште на српскохрватском језику. Али то неће бити нормативни речник већ грађа коју ће моћи књижевници употребљавати. А шта ће они и како ће употребити, зависи од њихова књижевног талента. То вреди и за све друге претставнике наше културе.

Наш народни језик постао је књижевним језиком. Већ у првим делима Вуковим добија он облик књижевног језика на основу оног одабирања које је извршио Караџић из оне грађе коју је у себи носио.

Тај карактер остао је нашем књижевном језику до данашњег дана. Књижевници имају пуно право да узимају из народних дијалеката једре, пуне значења или значењских прелива речи, нарочито оне које су и по пореклу словенске. Наравно, књижевни је језик постао домаћим наречјем у приличног дела становништва, и он се ту, као и у делима књижевника, развија по општим законима језика. Од свега тога књижевници узимају оно што одговара њиховим естетским стилистичким захтевима и потребама њихова текста. Сем нормативне граматике, која прописује систем гласова и облика, других нормативних прописа за речник не може бити.

Према свему овоме потребно је да наша култура добије што боље обрађену лексичку грађу (са ознаком арх. вулг. непрец. и сл.) и из целокупне досадашње писане књижевности и што више лексичке грађе из наших народних говора. Шта ће од тога који писац употребити, колико ће употребити архаичних, колико страних речи, колико нових било из свог језика било из каквих лексичких извора, — све то зависи од књижевних особина самог писца. Колико то буде одговарало захтевима целокупног друштва, толико ће то добијати одлика у њему.

Према томе, потребно је да су речници савремених књижевних дела и народних говора *што исцрпнији* и *што боље обрађени* да би се књижевници и стручњаци могли користити оним што је већ једном у књижевности створено или што се већ налази у нашим народним говорима.

6) Правопис

Сматрам да питање правописа не би смело претстављати препреке нашем културном јединству. С друге стране, у интересу је наше опште образованости да се у различним центрима не пише различно да не би књижевна дела једног центра уносила забуну својим правописом код читалаца другог центра, а општа је потреба да се баш што више врши узајамно познавање тих центара.

У свима правописима има двојаких особина: једних које се заснивају на особинама језика (различна претварања гласова, изговор гласова, засебно и одвојено писање речи, интерпункција) и других које се заснивају на договору (писање великих и малих писмена, скраћеница и сл.).

Мислим да ни једна ни друга врста особина, наравно при претпоставци уверења да је јединство и у овим стварима потребно, не могу претстављати непремостивих тешкоћа.

По себи се разуме да за решавање ових питања треба изабрати у комисије људе који би, сасвим објективно, могли о њима закључивати.

7) Терминологија

Нашој култури потребна је уједначена терминологија као гладну човеку комад хлеба.

Досада је наша терминологија рађена више од сто година у различним центрима наше земље. Она је рађена на основу неједнаког познавања нашег народног и књижевног језика и на основу различног степена развијености науке у овом правцу.

Зато је потребно да се њена целокупност прегледа и одабере оно што је најпотребније. То би урадиле комисије

стручњака из разних области науке и њене примене. Тада би стручњаци језика извршили ревизију, и у случају потребе каквих исправака они би се о њима споразумели.

Али, сем тога, велики број нових потреба у овом правцу које осећају различни заводи, фабрике и сличне установе траже од нас да се побринемо о нарочитој установи која би радила искључиво на стварању нових термина који би били заједнички за целу нашу културну област. При стварању те установе треба обратити нарочиту пажњу да у њој учествују претставници струка из целог нашег народа.

8) Укидање препрека

Пре свега не треба стварати вештачких препрека. Кад се приме основне разлике, ћирилица и латиница, јужни изговор и источни, мислим да никаквих других препрека међу претставницима српскохрватског језика не би смело бити. Употреба речи које се радије употребљавају у једном крају неголи у другом, а потпуно су једнако добре речи наших народа, — могу остати напоредо, па нека будућност о њима донесе одлуку; само не треба нарочито једну гонити из језика, а другу помагати у употреби.

Све у нашем језику треба да је тако удешено да се свака књига, изашла у једном крају ћирилицом, може без икаквих преправака штампати латиницом и обрнуто. Све напомене које су горе учињене, — и извршене су у том циљу.

Један од основних принципа културне узајамности међу нашим народима у томе је да се у сваком крају може писати и латиницом и ћирилицом других крајева без икаквих преиначавања.

У последње време тако се ради са делима признатих књижевника; али је потребно да то буде опште правило. Истина, ти језички преправљачи нису чинили увек великих измена; баш зато оне мале измене које су доста честе, треба сасвим да изостану.

То не значи да је све добро и правилно што је у неком ћириличком или латиничком тексту; али није задатак оних који прештампавају текстове да врше поправке и измене. Свачији текст подлежи књижевној и научној критици и критици целог колектива, и они ће, у крајњој линији, доносити закључке и о језику њихову. Оно што не потоне у даљем развитку књижевног језика значиће обично да је добро урађено.

На крају ових белешака морам рећи да је за све ово потребно дубоко осећање неопходности јединства наше кул-

туре која ће као јединствено поље рада давати и више воље за рад својим трудбеницима и више користи нашем народу. Културни радници који су били увек на челу прогресивног развитка нашег народа не могу ни сада напустити и не треба да напусте свој високи досадашњи став. Разлика и неуједначености које нам је наша разједињена прошлост донела треба да нестане пред сјајем нове јединствене епохе која се већ у нашем заједничком социјалистичком уређењу у потпуности огледа, а која се подједнако огледа и у нашем државном уједињењу које чини основицу наше садашњице.

Д-р Јосип Хам: — Хтио бих само да поставим питање, да ли се је промијенио дневни ред. Колико сам ја разумио, требао је најпре да дође реферат о анкети, па затим дискусија о реферату, па онда тек дискусија о приједлозима појединих учесника.

Живан Милисављац: — Ја нисам мислио на дискусију о реферату него на дискусију о питањима која су покренута у анкети. Стога нисам хтео да износим неке своје погледе, ни погледе Редакције, него сам само сумирао главне моменте из анкете. Може се говорити и о реферату, али ја мислим да у првом реду треба говорити о питању језика.

Светислав Марић: — Ја мислим да друг Хам има право. Ради се о томе да је заиста реферат могао нешто да превиди или да нетачно интерпретира оно што је неки учесник у анкети рекао. Заиста би требало ако неко има неких примедби на оно што је у реферату изнето, да их саопшти, али то би могло да се учини и у дискусији.

Бошко Петровић: — И оно што је професор Белић изнео, и то је дискусија.

Д-р Јосип Хам: — Г. Марић има право. Ради се заиста о нетачном изношењу. Тако је у реферату споменуто да сам ја у својем чланку изјавио „да је увођење латинице предуслов сваког даљега заједничког рада". Међутим, тко је с пажњом прочитао мој чланак, могао је видјети да ја то нисам *рекао*. Ја сам рекао да двојство писма *смета* стварању једног књижевног језика. Образложио сам то тиме, да тако имамо двије читалачке публике, а пошто се ради на томе да треба да имамо једну читалачку публику, треба да се одлучимо за једно писмо. Дакле, ја сам се изјаснио да треба да имамо једно писмо, а нисам изријеком рекао да то треба да буде латиница.

Светислав Марић: — Ако сам добро чуо шта је речено у реферату, тамо није тачно изнесено оно што сам ја рекао о језику. Ја сам у анкети рекао да треба наш језик да се зове „српски и хрватски", јер припада и Србима и Хрва-

тима. Ако, на пример, Петар и Павле имају једну мајку, није то Петрова или Павлова мати нити петропавловска мати, него мајка Петра и Павла. Иста је ствар и са Србима и Хрватима у погледу језика. Природно је да ће један звати свој језик само српским, а други само хрватским. Ја сам у анкети казао да је то стварно и српски и хрватски језик, а зваће га неко српским, а неко хрватским. Ја сам за „српски и хрватски језик" као научни термин, а у обичном говору за српски и хрватски, јер је тако већ уведено.

Д-р Људевит Јонке: — Ја бих се најприје осврнуо, ако допустите, на неке закључке које је Милисавац прочитао. У бити мислим да се слажемо с његовим формулацијама, с неким коректурама које су говорници изнијели, али мислим да би неке точке у тим закључцима требало јасније формулирати.

У петој точки говори се о питању ијекавштине и екавштине, а у четвртој о питању латинице и ћирилице: Док се у четвртој точки наглашава јасно да питање писама у данашње вријеме уопће не треба покретати, него да остане стање како је сада, у точки петој, која се односи на ијекавштину и екавштину, не каже се то исто, него се наглашава да екавштина има више изгледа у будућности, али да засада остане исто. Нама који се служимо ијекавштином не чини се тако, као екавцима, јер ми мислимо да ијекавштина некако доживљује у посљедње вријеме такав процват да бисмо можда били лоши пророци. Ја бих предложио да четврта точка остане као и пета.

У осмом члану желио бих да ми се објасни шта значи, да методологија наставе српско-хрватског језика у школама треба да буде нова. То је лијепа замисао и изражена је у неким одговорима учесника анкете. Но, између осталога у тој анкети било је речено од неких учесника, а и ја сам нагласио да је ту потребна велика толеранција и с једне, и с друге, и са треће стране, па да се то одрази и у настави нашег језика у основним и средњим школама, јер је често баш случај да у тим школама поједини наставници не показују довољно толеранције. Ако је то мишљење у томе смислу, ја бих се сложио, али није речено шта значи да методологија наставе у нашим школама треба да буде нова. Можда да се о томе одмах разговара или да одмах пријеђемо на неке мисли које је изнео г. професор Белић, па да сваки појединац одмах каже посебно о сваком питању шта мисли.

Д-р Михаило Стевановић: — Ја не мислим сада да дискутујем, него, као што је Јонке рекао, треба да видимо наш однос према реферату. Мислим да овај наш скуп ре-

ферат ништа не обавезује колико ни ма које појединo мишљење. Можда ће неко наћи да у реферату није тачно погођена свака мисао која је изнесена у анкети. Али то није битно, јер нас реферат, како рекох, не обавезује, него нас обавезује дискусија као целина и оно што ћемо унети у закључке који ће из дискусије произићи.

Живан Милисављац: — Морам да дам једно објашњење да би ствар скинули са дневног реда. Ово што сам ја изнео у реферату, то нису закључци (можда се то и не види из реферата) ни моји ни Редакције, нити уопште икакви закључци који обавезују ма кога. То је оно што, по моме мишљењу, излази из онога што је речено у анкети. Ја сам сабирао све, и када сам читао све одговоре и поново бележио на цедуљице, видео сам да је већина одговора у томе смислу како сам изнео у реферату. Према томе, значи да већина тако мисли. То је само једна констатација, а данас се дискутује о свему и овај скуп може потпуно да ревидира оно што је речено у анкети и да дође до сасвим нових закључака, који ће онда бити обавезни за нас.

Светислав Марић: — Пошто је овде већ двапут речено да има осам тачака о којима говори анкета и о којима би требало да се расправља на овом скупу, мислим да треба и дискусију тако водити, да узмемо једну по једну тачку па да сваки каже шта има. Тако нећемо пропустити ниједно питање, знаћемо колико смо посла свршили и колико нам остаје, а неће нам се десити да говоримо о истом предмету неколико пута. Мислим да овај ред треба да усвојимо тако да би дискусија текла систематски и лако би је било пратити.

Марин Франичевић: — Ја мислим да би тај пут био најбољи, систематски. Још бих додао: мислим да има тачака о којима не треба дискутирати. На пример, о јединству језика. Колико знам, сви су се учесници у анкети сложили да се ради о једном језику. Једино ако би био неко ко би мислио да су два језика, онда би требало да то објасни, и да се о томе дебатира. Но, ја мислим да о томе не треба ни разговарати, јер су сва мишљења у анкети, до једнога, да је наш језик један.

Што се тиче питања имена, ја бих се сложио са г. професором Белићем, јер то питање не можемо решити и не знам колико би могли о њему дискутирати.

Исто тако мислим да би било добро да идемо по точкама редом, јер ћемо се морати дуже задржати на неким питањима као што је питање правописа, речника и терминологије, и ту ћемо имати много посла. Нажалост нећу моћи до-

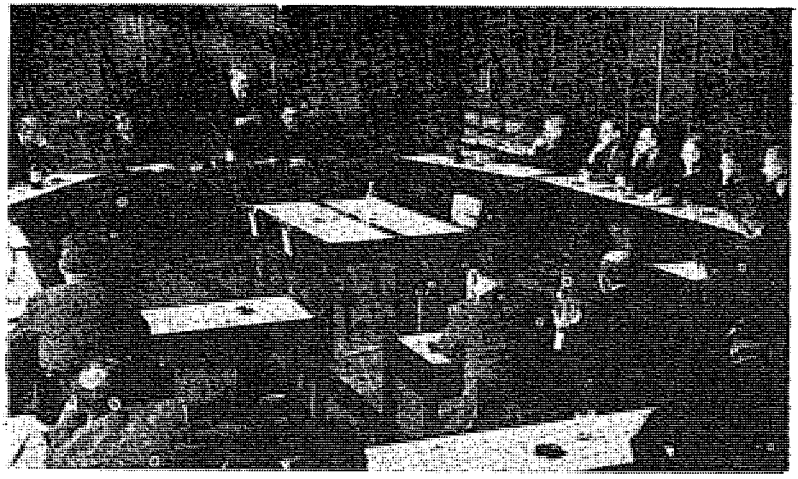

Поглед на „округли сто"

краја присуствовати дискусији, али то су те точке о којима треба много говорити, а оне друге ћемо онда врло брзо прићи. Рецимо, питање писма и изговора не можемо — сви су изгледи — решити, па не знам да ли има потребе да се о томе дискутира. Свима је мање-више јасно да је ситуација таква да ми не можемо доносити неке одлуке да се иде на једно писмо и изговор. Мислим, на тај начин да би наша дискусија добила на систему и да бисмо могли много брже доћи до неких закључака.

Д-р Јово Вуковић: — Ја не бих ишао редом по тачкама. Мени се чини да је много згодније, и да ћемо добити у времену, ако узмемо одједном три тачке које су међусобно везане. То је питање јединства језика, у чему се принципијелно, мислим, сви слажемо, друго, израда речника књижевног језика, јер речник књижевног језика треба да реши оно што је у њему спорно, оно где постоје разлике, а остало ће лакше ићи, — и треће, тачка о уклањању препрека. Све је то у ствари једна тачка и молио бих другове да у центар пажње узму ово јединство.

Младен Лесковац: — Ја бих уствари хтео да у извесном правцу допуним реферат и наставим онде где је друг Марин стао. Слажем се наиме са проф. Вуковићем да оваква конферисања могу трајати дуго, а на крају нас ипак само заморити и тако спречити да многе ствари и решимо. Сматрам, према томе, да бисмо добро поступили ако бисмо у дискусији издвојили оне тачке које су најважнији и најбитнији задатак овога саветовања. Баш с обзиром на окол-

пост да г. проф. Белић не може остати до краја него само данас, мислим да би било добро ако бисмо се сложили да за данас на прво место истакнемо кардинална питања, она која нас занимају највише. Мислим да су то следећа питања: питање речника, питање правописа, а што све укупно значи питање, како је проф. Вуковић рекао, уклањања вештачких препрека у развоју српскохрватског књижевног језика. Ако бисмо тако водили дискусију, мислим да бисмо већ данас најважнија питања уочили, а нека од њих можда и решили.

Д-р Александар Белић: — Ја мислим прво да узмемо три тачке: заједнички језик, ћирилица и латиница, ијекавски и екавски изговор, да се приме као основна тачка нашег јединства, а онда да се узму ове спорне тачке.

Радован Лалић: — Ја бих се сложио са предговорницима да овде има тачака где ћемо се лакше сложити и других где се можда не бисмо тако брзо и лако сложили. Међутим, ја сматрам да су све тачке дневног реда који је овде предложен важне и да о свима њима треба дискутовати, не зато да бисмо можда дошли до заједничког мишљења, него зато што ми треба о свим конкретним питањима да кажемо своје јасно мишљење. Ако, рецимо, не можемо да дођемо до дефинитивног решења у вези са писмом или ијекавским и екавским изговором, ми треба да кажемо своје мишљење, које ће значити приближавање дефинитивном решењу, које ће значити да стојимо на становишту што чвршћег јединства нашег језика. Ја сматрам, на пример, да је питање назива нашег језика веома значајно и битно питање и да преко тога питања не треба да пређемо без једне озбиљне и можда детаљне дискусије. Ја мислим да ова конференција треба да заузме одређен став у том питању. Ја бих, например, сам хтео о томе да дискутујем, али бих мало касније узео реч, јер још нисмо решили како и којим редом ћемо дискутовати. Предлажем да о свим питањима овде дискутујемо.

Буза Радовић: — У овој, тако да кажем, процедуралној дискусији, хтео бих да кажем нешто што би потврдило оно што је рекао друг Лалић. Морамо бити начисто са карактером нашег састанка. Ја бих пошао од тога да ми нисмо никаква институција, нити званични претставници, него група писаца која о питањима која су на дневном реду треба да каже своје мишљење и да развије дискусију о целом низу тих питања. Према томе, ја не бих овај скуп сматрао неким телом које треба да донесе неке одлуке које ће бити обавезне за све наше народе, или бар оне којих се тичу ова питања. Према томе, сматрам да ми нисмо никаква комисија за нормирање ствари, него група писаца и јавних радника која треба да продискутује неколико важних питања и да

на крају да, евентуално, и закључке који се буду наметнули из те дискусије. Зато мислим да је практично и добро ићи по свакој тачки, али не спречавати, кад се говори о једној тачки, да се обухвате и остале тачке, јер сва ова питања чине једну целину.

Д-р Крешимир Георгијевић: — Ја мислим да треба да кажемо одмах све кад говоримо, а не да говоримо о свакој ствари појединачно, јер ће се дискусија отегнути у бесконај. Мислим да треба да се води дискусија о питању језика, правописа и речника, јер су то главна питања о којима треба дискутовати.

Живан Милисављ: — Овде се дискутовало о процедури. Колико сам могао да схватим, има два предлога. Један да се узму главна питања и прво о њима да се расправља и друго... (професор Марић: — Да идемо другим редом, по тачкама). Ја сам схватио да има тачака у којима се сви слажемо, о којима не треба расправљати. А друго, да су сва питања важна, да о свима имамо нешто да кажемо и да треба о свима дискутовати. То су два становишта и треба за једно да се одлучимо.

Д-р Људевит Јонке: — Ја мислим да о томе не би требало гласати. Имамо шири и ужи приједлог. Ужи, да се дискутује само о двије-три ствари, а шири да се дискутује о свим точкама. Ја мислим да треба дати предност ширем приједлогу, да се о свим питањима може дискутирати. Да се констатира да се овај скуп слаже у неким основним питањима и зато бих предложио да одмах не гласамо, него да узмемо приједлог као процедуралну основу, с обзиром на то да он укључује питања у цјелини. Ја бих предложио, како је г. професор Белић створио осам точака, да о тим точкама редом расправљамо, а може се послије додати девета или десета точка, ако има проблема. Имамо конкретан реферат г. професора Белића — он сутра неће бити овдје — па да расправимо.

Марин Франичевић: — Хтио бих да објасним свој предлог. Ја сам мислио да се сложимо на јединству језика. Ако жели нетко да говори, он треба и да говори. Предлог је био само услован. Наиме, у случају да нема шта да каже. А ако има, нека говори.

Милош Хаџић: — Ја сам за предлог друга Јонкеа. А ево зашто. Чим су поједина питања добила различита тумачења од различитих аутора, мислим да је потребно — без обзира у ком се степену могу решавати — да се овај скуп о њима изјасни. Иако није официјелно ни од кога именован, мислим да је по свом саставу, нарочито по својим циљевима, позван да каже своје мишљење о овом или оном,

без обзира што неће бити у стању да у извесним питањима донесе коначне закључке, али нема разлога да та питања прескачемо. Зато, сматрам, сва постављена питања треба узети у разматрање.

Живан Милисављ: — Према томе, мислим да је примљен предлог да се дискутује о свим питањима која су набачена. Остаје још део процедуре: има предлог да се сва питања обухвате у једном говору; други предлог је да идемо по тачкама, по питањима. Ја мислим да ипак нема смисла да губимо време у даљем расправљању о процедури, те предлажем да пустимо, ако неко сматра да мора повезати извесна питања, нека их повеже а неко ће говорити о сваком питању појединачно и јавиће се неколико пута за реч. Мислим да дискусија треба да буде широка и слободна.

Д-р Александар Белић: — Ја мислим да уствари овде има свега једно питање о коме би требало нарочито говорити, а има питања која су по себи разумљива, као што је питање јединства језика, питање писма, питање дијалеката. На та се питања може одмах и прећи. Нека се изјасни ако је неко само за латиницу, за источни или јужни изговор, па ћемо видети који је проценат оних који тако желе; тада ће скуп заузети свој став.

По мом мишљењу, како сам малопре рекао, има свега једно основно питање о коме треба овде нарочито говорити. То је питање о „нормативном" речнику, јер питање правописа, питање терминологије — то се може на оваквом једном скупу само принципски решавати. Можемо само изразити жељу да се и у овом правцу оствари јединство, можда изабрати једну комисију, обратити се другим установама да пошљу своје експерте итд. Дакле, основно је: остаје ли скуп и даље при јединству језика? Ово још једном напоминьем што се чује да понеки сматрају да имамо два књижевна језика, а било је и покушаја да се начине два језика.

Друго, скуп оставља будућности, како по свему изгледа, решење питања латинице и ћирилице. Ако нешто има у том правцу нарочито да се каже, што би ваљало да уђе у записник, или што нарушава заједнички наш закључак о томе, нека се изнесе.

По мом мишљењу, питање правописа не може се, као што сам већ рекао, расправити на оваком скупу, али се може исказати жеља: хоћемо ли ми јединство правописа или, као што је г. Барац рекао, нека свако, и Хрвати и Срби, имају свој правопис. А ако се донесе повољан закључак, треба на основу нашег закључка једно тело — наше академије и друге установе — да састави комисију, која ће узети

појединa питања и донети о њима своје закључке, које ће већи или виши форум примити или одбацити.

Опет кажем: ја сматрам, иако сам писац *Правописа*, да правопис не сме да нас дели, јер у правопису нема непремостивих тешкоћа, ако буде само мало добре воље. Међутим, има још много детаља које треба уједначити, а то овакав скуп не може учинити.

Али има једна ствар о којој се може решавати, а то је питање „нормативног" речника. Ја знам шта је нормативна граматика. То су облици, то су гласови који су прописани, тога се сви држе. Али нормативни речник не знам шта је, нити мислим да тога може бити, нити сме бити. Али то не значи да ми не треба да имамо добрих речника дела наше шире књижевности, у којима ће бити поједине речи објашњене, како оне које се употребљавају код Срба тако и оне код Хрвата, тако да имају наши књижевници на расположењу сву грађу која им је потребна у том правцу. Не може се прописати које ће речи који књижевник употребљавати, зато су ту прописи естетски, стилски итд., који су исто тако обавезни за наше књижевнике као и за остале.

Кад је то тако, онда треба да пођемо од тога да наш речник треба да буде информативни речник. Ја знам само један нормативни речник, који нико не употребљава. То је речник француске академије. Има две књиге. У тај речник се уносе речи из књижевности, тј. речи које књижевност већ употребљава и њиме се решава само да ли је реч

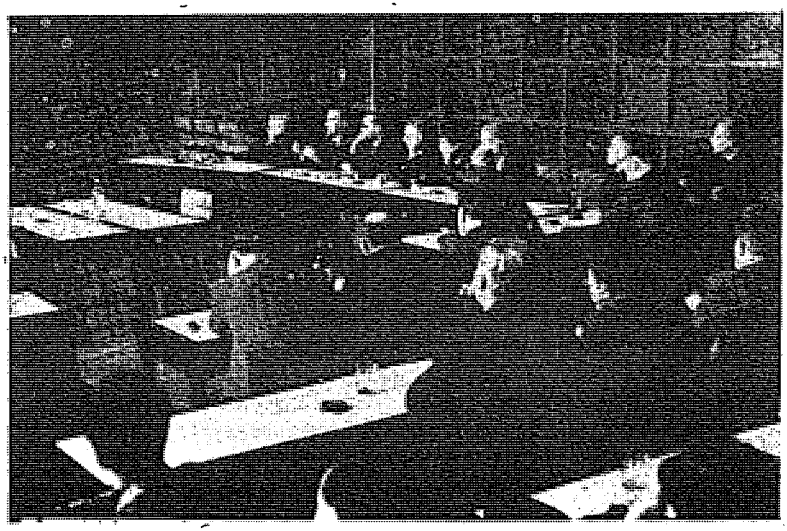

Део учесника

постала општа. На пример, скоро је било дискусије о речи „match", у значењу утакмица, да ли је то толико општа реч да је могу унети у тај речник. Онда је један члан академије написао о тој речи чланчић и тако је ушла у речник. Међутим, француски језик се развија на свој начин, сасвим засебно од тог речника, а он је једна традиција још од 17 века. Уосталом, ви знате добро да сваки народ има свој, себи својствен, књижевни језик и свој књижевни речник. Многи француски писци иду у 17 или 18 век па се тамо напајају. Познати критичар Бринетјер пише језиком 18 века. Код нас се тако не иде за старином. Код нас је књижевни језик народни језик и постоји и даље та узајамност и треба да постоји све док књижевни и народни језик не постане један (као грчка Коинē), па ће се у том и таквом језику развијати књижевност, као што се грчки народни језик развијао даље на основу општег књижевног језика.

Хоћу да кажем: ми имамо три основна питања, дајте да њих свршимо, ставимо на гласање, на одобравање или неодобравање: питање јединства, зато смо сви, неће бити мислим ниједан глас против.

Живан Милисављ: — Слажете ли се да наше проблеме поделимо на два дела? Једно су проблеми које бисмо могли расправити и до подне: питање јединства језика, питање имена — које је углавном пречишћено —, питање писма и наречја, па да узмемо ту групу проблема.

Д-р Александар Белић: — Јединство постоји и немамо шта да решавамо.

Светислав Марић: — Не ради се о томе да ми овде једни друге убеђујемо, него се ради о нечему што се тиче целог народа и према томе морамо да говоримо и за оне који нису овде. Према томе није довољно декретирати па казати: српски и хрватски језик је један и књижевни језик је један. Мислим да треба навести и нагласити зашто је један и истаћи: и поред свих разлика, он је опет један. Ако се каже само: јесте један, то није довољно.

Радован Лалић: — Ја мислим да се на питању јединства нашег језика треба ипак задржати. Овај скуп, који је сазван ради решавања свих питања заједничког српскохрватског језика, дужан је да о томе питању каже нешто више. Нема сумње да не треба никог убеђивати да је језик којим се служе Срби и Хрвати један језик. Међутим, ако се узму у обзир одговори на анкету, ми ћемо у разним тим одговорима наићи на некакве ограде, на мишљења да не треба журити у погледу решавања питања српскохрватског књижевног језика, да хитар може срећу прескочити итд.

Кад говоримо о јединству језика, треба да кажемо своје мишљење и о изговору, јужном и источном наречју. Ако смо за то да треба да остане и једно и друго наречје, онда треба да кажемо да остајемо при једном и другом. Даље треба да кажемо да ли то руши јединство језика или не и да ли уопште треба ићи ка потпуном изједначавању изговора или не.

Исто тако о питању писма треба да кажемо своје мишљење. Све је то повезано једно с другим и ми морамо јасно и отворено да одредимо свој став.

После рата постављало се питање, иако не можда јавно преко штампе, али долазило је до изражаја и у штампи, да ли је језик Срба и Хрвата заиста један језик,. да ли је правилно називати га једним именом. Назив језика писан је скоро увек са цртицом и придаван је велики значај тој цртици.

Исто питање постављало се у вези са радом у школи. Треба пречистити питање да ли се назив српски језик код Срба и назив хрватски језик код Хрвата сматра у неку руку као остварење националних права српског и хрватског народа и да ли се употреба назива „српскохрватски језик" сматра као наметање јединства одозго. Ми треба да кажемо овде јасно да ли је то наметање или је то констатација једне научне истине. Ми нисмо званична конференција нити државна установа која хоће нешто да намеће или декретира, него треба да кажемо своје мишљење. Српскохрватски језик је један језик и, по мом мишљењу, констатација те истине не значи никакво оспоравање националних права српском и хрватском народу, него значи констатацију једне научне истине, значи даље учвршћивање братства и јединства наших народа, без икаквих декретирања, без икаквог наметања. И зато не треба да се погађамо, као што је референт друг Милисавац лепо рекао, да правимо некакав компромис. Не ради се ни о каквом компромису, него о констатацији једне истине и образложењу те истине, а образложење треба да дамо ми као претставници, као један део претставника, интелектуалног и културног живота наших народа. Наши аргументи не морају бити примљени, али ми треба да их дамо. Из тих разлога мислим да је неопходно да сва поменута питања продискутујемо.

Јуре Каштелан: — Пошто смо ту различити појединци, од књижевника до лингвиста, ја бих то питање јединства језика проширио. Мислим да би била крива тенденција ако би се наш скуп упустио у стручно расправљање о језику, по правцу његова развитка. Не можемо ми говорити о лингвистици и научним методама. Међутим, на овом скупу је

потребно проблем поставити и шире. Ја мислим да је питање језика исто тако криво постављено, ако се постави изван књижевности. Не може бити никакве сумње у јединство нашег језика. То би било реакционарно историски, то би значило враћати се стотину година уназад. Но, ја бих предложио да садржај нашега рада поделимо у два правца, у правац који могу решавати лингвисти и у правац који се односи на књижевност. Ако упоредимо науку и књижевност, видећемо да је проблематика иста. И у школама и у књижевности предаје се хрватска и српска књижевност. Значи да би ту проблематику језика требало више проширити са проблематиком науке о књижевности и књижевности саме, видети функције које су се у књижевности јављале и упоредити их са појавама живота у ширем смислу. Ја мислим да би проблем јединства језика требало врло широко поставити. Мислим да се овде неће наћи ниједна тенденција, јер је то исувише неоправдано, која ће негирати јединство језика, али то јединство је један процес који морамо проширити, наставити и свестрано помагати да се развија даље. Зато кажем да је то питање сложеније и мислим да питање језика не би требало раздвајати на питање језика и питање књижевности. Књижевни језик има један бујан живот и у екавици и у ијекавици, наша књижевност је прошла неколико фаза и проблем књижевног језика се стално развија. Према томе слажем се да питање јединства језика треба поставити, али не нормативно, јер је нормативност постављена, него у вези са многим другим сложеним питањима.

Д-р Милош Московљевић: — Мени се чини да смо се дуго натезали око процедуре. То је због тога што ствар није постављена онако као што се ради кад се неко питање изнесе пред скуп на дискусију. Увек се води прво начелна дискусија, па се после прелази на појединости. Зато мислим да прво треба начелно говорити о целом проблему нашег књижевног језика и његовог даљег развитка. Како се мени чини, Матица српска се подухватила овог посла не само због тога што је опазила, рецимо, да српски писци у нечему застрањују и да би требало нешто предузети да се наш књижевни језик култивише, да му се прописују нека правила итд. него је она имала на уму и то како да се нађе споразум са Хрватима, који теориски пишу истим књижевним језиком, а ми се сви слажемо да је исти, али показују се извесне тенденције, којих је било и раније, нарочито за време окупације, а има их и после рата, — тенденције да се хрватски језик издвоји као посебан језик. И о томе треба овде

да се говори. Ја сам уверен да ми сви сматрамо да је то у основи један језик, не само као народни, већ и као књижевни. Али је питање да ли то наше мишљење одговара мишљењу већине хрватског народа, да ли нема неких центрифугалних елемената, који би хтели да створе посебан језик, да појачају све оне разлике које одраније постоје. Ја се сећам да сам прочитао 1939 или 1940 године у *Хрватској стражи*, клерикалном листу, чланак у коме се каже: „Треба једном прекинути са тим српско-хрватским језиком, јер он нема хрватски дух", и тражи да Југославенска академија напусти рад на великом речнику који је почео Даничић и да ради речник само хрватског језика. То се и почело остваривати за време НДХ. Има људи који су учествовали у анкети — ви сте сами запазили — а који би, чини ми се, желели да се то одвајање оствари, јер кажу: „Оставите нас на миру, нећемо ми то, нећемо ми никакве жртве од Срба, не тражимо ми да они жртвују ћирилицу и екавицу за латиницу" итд. Ето, видите да то постоји, и добро би било да наши другови Хрвати о томе нешто кажу, јер од тога зависи наш рад. Пошто смо задахнути истом идејом, и у политичком и у књижевном погледу, требало би да се о томе чује њихово мишљење, па да имамо јачу моралну основу када будемо доносили одлуку да конференција сматра да Срби и Хрвати имају исти језик. Тек после тога ми ћемо приступити решавању оних других тачака у којима се говори о отклањању свега што прави разлике међу нама. Можда има и других питања, и кад она буду дошла на дневни ред, онда ћу о њима говорити.

Милош Хаџић: — Ја мислим да треба наш претседавајући енергичније да поведе ствар и да пређемо на дискусију.

У вези са анкетом имао сам низ прилика да разговарам са људима из Загреба и са понекима из Београда, више са људима из Загреба. Ја носим једно уверење и утисак из свих тих разговора: сусретао сам свуда једно опште априорно повољно расположење да конструктивно решимо низ питања која нас се тичу и која у овој нашој српско-хрватској атмосфери постоје, — дабогме, која су решљива, а која нису — даћемо своје мишљење.

Екстремности политичких било је и на страни Хрвата, али и на страни Срба. И на једној и на другој страни било је оних који су хтели да надувају специфичности до те мере да су говорили о посебним језицима. Мислим да није потребно да поновим речи друга Лалића и у нашој филологији већ тако давно утврђене научне истине да је и фонетски, и морфолошки, и синтактички, и лексички наш језик јединствен и да нема разговора о два језика. Но, иако се ради о ствар-

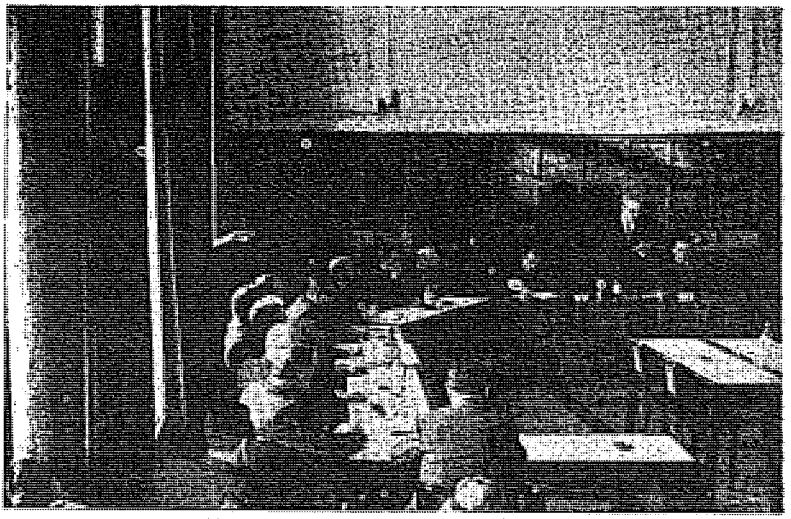

Један део учесника

ним, малим, у првом реду лексичким разликама које постоје а на којима би неки хтели да начине много веће разлике, оне шовинистичке, вештачке интервенције су осуђене на пропаст јер се у језику може интервенисати само у оној мери у којој језичка природа то дозвољава. Како су полазне интенције овога скупа језичко јединство, наше намере су не само у складу са нашим савременим животом него и са стварном природом нашег језика, сви су изгледи да смо у стању да постављена питања решимо на један задовољавајући начин. Ја сам уверен да смо на путу, ако седница буде мало енергичније вођена, да то тако и решимо.

Чим о једном питању постоје различита мишљења, ми имамо овде могућности да пред јавности саопштимо шта о томе ми као скуп мислимо. Иако ми нисмо никакав официјелан скуп или институција — а мислим да је баш добро што то није случај — јавност ће са већим интересовањем и респектом да се односи према закључцима који буду овде донесени. Ми ћемо на тај начин учинити и друштвено и лингвистички корисну ствар. Јасно је да питање ћирилице или латинице не можемо решити, него идемо на паралелну егзистенцију два писма. Подвучено је, међутим, да ће се о јединственом писму моћи разговарати када и Хрвати и Срби буду блиско осећали и једно и друго писмо. Та је изјава лепа, али је платонска. Чини ми се да је у том погледу одлучујућа улога наших школа. Међутим, да ли је наша пракса баш таква да и Срби и Хрвати иду путем тог процеса? Да упитам:

да ли су школски уџбеници матерњег језика и наше књижевности сачињени тако и штампани тако да ће и ћирилица и латиница бити једнако блиски и оном у Крагујевцу и оном у Крапини? Мислим да о овоме треба да размисле наши просветни форуми и организације. Из истих разлога ни ми не можемо таква питања прескакати. Зато бих предложио да дозволимо претседавајућем да та питања стави на дневни ред да бисмо кренули напред у дискусији.

Д-р Милош Московљевић: — Да ме не би ко рђаво разумео, додајем: не само међу Хрватима, него и међу Србима има окорелих шовиниста који чак нису ни хтели да учествују у анкети.

Милош Хаџић: — На једној страни франковци, на другој светосавци или четници.

Живан Милисављ: — Мислим да је друг Лалић покренуо дискусију и сада на вама стоји да ли ћемо докрајчити једно питање, а то је питање јединства језика.

Мирко Божић: — Ја мислим да ми нисмо дошли овамо да се ограђујемо од усташких и франковачких елемената, него смо дошли јер сматрамо да се и на језику може много постићи на зближењу. То је процес и разлике које постоје нису непремостиве, и у даљем процесу можемо их избећи.

Д-р Мате Храсте: — Хтио бих да надовежем на ријечи друга Московљевића неколико својих мисли. Лично сам поздравио иницијативу Матице српске, нарочито што сви знамо да је у Вуково вријеме баш Матица српска била средиште најјачег конзервативизма против Вукових реформи. Мени је нарочито драго што је Матица српска данас пошла другим, напредним путем и што је прва узела иницијативу да ова питања, о којима је ријеч, рашчистимо, ако будемо могли, до краја.

Питање јединства језика, мислим, да је свима нама јасно. Наш књижевни језик је један. Сви знате да се ми у Хрватској и данас још увијек служимо Маретићевом граматиком, у којој је фонетика, морфологија и синтакса она иста, која је у Даничићевој граматици. Сватко зна да је за вријеме окупације код нас изишао усташки правопис, али је и у Београду изишао нов правопис. Међутим, сви знате и то да у Хрватској није написана ниједна нова граматика за средње школе. Чак ни најекстремнији Хрвати нису се тога латили, јер су знали да неће учинити ништа, него је остала граматика која је била и прије. Међутим, свима је нама познато да се у књижевном језику показују неке разлике. Ви сви знате који су томе разлози: прошлост, одвојеност једних од других и т. д. Има и данас разлика, биће их и сутра, али за сто година вала да неће.

Међутим, у питању назива језика желио бих да споменем нешто. Треба реалније да гледамо на ту ствар. Треба да будемо тактичнији једни према другима — не овдје — него у јавном животу. Пред четири мјесеца друг Московљевић је у свом одговору у анкети, ако сам тачно разумио, написао једну неистину, која јако смета, тако да сам хтио одмах јавно у новинама одговорити. Међутим, будући да сам држао да би то био један допринос нашем разједињавању а не зближавању, ја сам то прешутио. Он је устврдио да је у Србији службени назив за наш језик српско-хрватски и препоручио је да тај назив треба да буде и у Хрватској, да је то и у Босни и Херцеговини и у Црној Гори службени назив. Међутим, то није тако. Ја знам, да у Србији у матуралним дипломама и у свједоџбама средњих школа постоји само „српски" а не српско-хрватски, ни српски или хрватски језик. У Црној Гори је исто тако, а у Босни и Херцеговини је назив „српски или хрватски".

Према томе, ја мислим да смо ми у Хрватској пошли даље, службено називамо језик „српски или хрватски". Тако се називао још у бившој Аустро-Угарској у школским свједоџбама. Тако се називао све до 1929, а касније „српско-хрватско-словеначки", разумије се криво, јер таквог језика нема. Називао се српским или хрватским и за вријеме Бановине Хрватске и од 1945 године. Нарочито ми је сметала примједба друга Московљевића, да бисмо ми овдје требали да дамо у том правцу неку изјаву. Међутим, на издањима Српске академије наука — то је њен назив, као што је назив и Југославенска академија у Загребу — испод тог назива стоји „Издаје Институт за српски језик". Тако стоји на *Југословенском филологу* и на *Нашем језику*.

На крају закључио је друг Московљевић да би Хрвати у Хрватској морали водити рачуна о осјетљивости Срба у Хрватској, као што се води рачуна о осјетљивости Хрвата у Србији, јер се језик тамо назива српско-хрватски. Ја сам изнио чињенице. То су неугодне ствари. Мени је свеједно хоће ли се језик звати српскохрватски, хрватскосрпски, српски или хрватски, хрватски или српски — за мене је то исти појам, за мене то значи језик којим говоре Срби и Хрвати, један језик. Али кад се о томе јавно пише, треба све провјерити. Увјеравам вас да би то врло неугодно у Хрватској одјекнуло, да се о томе писало у дневној штампи. Треба бити тактичан, опрезан и водити рачуна како о осјетљивости Хрвата, тако и осјетљивости Срба. То сам хтио засада да кажем.

Д-р Јосип Хам: — Ја бих хтио само да надовежем на оно, што су говорили гг. Московљевић и Храсте. Мислим да је добро да се дискусија стала тако развијати, да једни другима искрено кажемо што мислимо и што нам се чини важно.

Друг Лалић је — сасвим оправдано — поставио питање, да ли не би требало дискутирати о свакој точци напосе. Г. Московљевић је добро рекао, да код дискусије треба разликовати начелна питања од појединачних ствари.

У питању језика, мислим, ми Хрвати остали смо вјерни закључку из 1850 године на заједничком договору са Србима у Бечу. Ми од тога нисмо одступили ни у питању изговора гласа *јат*, тј. у питању јужног говора.

Што се начелног питања јединства и књижевног језика тиче, мислим да ту не може бити дискусије, јер ми као и прије стотину година остајемо на начелима споразума између Хрвата и Срба, и мислим да је ова начелна страна без изузетака заједничка. Само мислим да сада не треба код тога стати.

Друг Лалић је споменуо да се ту надовезује друго питање. Није довољно да кажемо: књижевни је језик заједнички, када је чињеница да су се књиге, које су излазиле код нас, у Београду „преводиле", и обрнуто. Притом нису се мијењали само гласови, него се мијењала и фразеологија и лексик. Стога ми код питања књижевног језика треба да расправљамо о свим факторима, који воде к разједињавању и који би можда — говорим апстрактно — у каквим политичким констелацијама могли довести до још дубљег раздвајања.

Ово се веже и на она два питања, о којима је говорио професор Белић. Ја не бих могао пристати на то, да било у чему овдје дође до гласања и надгласавања. Треба све размотрити заједнички.

Поставља се питање, да ли то, што се ми служимо са два писма и што имамо два књижевна говора, такође не служи раздвајању. Ја сам у својем чланку напоменуо, да је разумљиво и сасвим јасно — психолошки — да ми услијед тога имамо и двије читалачке публике. Ако нетко радије узима у руке *Политику*, која је штампана ћирилицом, а други новине штампане латиницом, не стварају ли се на тај начин кругови, код којих једни радије усвајају једно, а други друго, и не води ли то ипак раздвајању? Можда је то ситница, али њезино значење није тако ситно. Да ли се ова два фактора, који су дивергентни, могу — макар у малом опсегу — парализирати, ако се лексик путем рјечника уједначава, или ако се уједначе нека правописна правила? Ја са своје

стране скептички гледам на то, да би оба писма у догледно вријеме могла постати једнако „мила", мислим — једнако блиска свима нашим људима. Ми у својој земљи имамо још увијек много аналфабета, који нису свладали ни једнога писма, па има ли смисла од њих тражити да једнако заволе и с једнаком вољом усвоје о б а писма? — То су питања сутрашњице, и ја мислим да о њима треба дискутирати.

С обзиром на писмо поставља се питање, не би ли овај скуп могао доћи до неког закључка, који би се могао формулирати у облику препорука? Сјећам се да је друг Московљевић у својем чланку препоручивао да се не фаворизира латиница. Ми бисмо исто тако могли дати препоруке у погледу писма, и могли бисмо препоручивати да се не фаворизира екавштина.

Д-р Људевит Јонке: — Ово што се расправљало о првој точки да некако детаљније формулирамо. Чули смо да се говори о томе како је наш језик јединствен, и то се сви слажемо. Али ако усвојимо — као што ћемо изгледа усвојити, да треба да буду два књижевна говора, онда би требало одмах у првој точки истаћи да је то један језик, да је то један јединствени језик са два различита књижевна изговора, ијекавским и екавским. Дакле, да се већ у првој точки прецизира равноправност двају изговора, јер ће се у том случају одлучити и то да се на те ствари неће моћи да гледа као на неке шовинистичке појаве, јер је то чињеница, то је један језик, али постоје два књижевна изговора, један је више у употреби на истоку, други на западу. Неке разлике постоје, но њих не треба култивирати. Али не може се рећи да је све што је у Хрватској различито, а у Србији друкчије, изазвано неким непријатељским ставом према јединству, него то произилази из чињенице да смо живјели у разним приликама, да је код нас на западу превладао више херцеговачки изговор, на истоку више шумадијско-војвођански изговор. Ту неке разлике постоје, које нису засноване на неким шовинистичким тежњама, него на, као што сам рекао, одвојеном животу, разним приликама итд. Према томе, мислим, да би формулацију о јединству језика требало надопунити тиме да је то исти језик са два књижевна изговора: и екавским и ијекавским.

Како се овдје ради и о другој точки, ја бих нешто да надопуним оно што је рекао професор Белић. Слажем се да се наш језик зове српскохрватски или хрватскосрпски или у појединачној употреби на терену српски или хрватски. Ја заправо писам за то да се овакво стање какво је данас особито мијења, али мислим да би требало промијенити у службеној употреби — како је споменуо професор Храсте, а није

споменуо професор Белић, — да би дакле наш језик требало звати у службеној употреби, а и у научним дјелима, именом, које би садржавало обадва народна имена, дакле српскохрватски односно хрватскосрпски.

У Загребу излази од 1880 године у издању Југославенске академије Рјечник хрватског или српског језика и нећемо сада мијењати у хрватско-српски. Ми ћемо га и даље звати хрватски или српски. Битно је то да су унесена оба дијела. Али ту би требало додати да је наше мишљење да би користило зближавању да се на читавом подручју нашег језика не само у научним, него и службеним списима оба дијела имена спомињу, и српски и хрватски, да се оба назива језика истакну. Ми смо често у Загребу имали тешкоћа са називом „хрватски или српски", јер су нам увијек говорили: У Београду је Институт за српски језик, у свједоџбама пише само „српски" језик, а ви увијек кажете: хрватски или српски. Код нас је увијек остао службено тај назив, већ од шездесетих година прошлога стољећа, па треба да се то учини и на другим подручјима.

Имамо у Загребу часопис за културу хрватскога књижевног језика. Када се расправљало како ће се звати, да ли да буде назив часописа Часопис за културу хрватског или српског језика, одлучено је да се зове Часопис за културу хрватскога књижевног језика. Одлучено је то због тога што се у Београду у едицијама Српске академије тај језик назива српски језик. (Постоји службено Институт за српски језик.) Немамо ништа против тога, али у службеним списима мислим да би требало спровести да буду споменута оба назива. Не можемо тражити од људи да у обичном говору свој језик зову „српски или хрватски", али мислимо да би у научним и службеним списима требало употребљавати обадва имена, због развијања сношљивости.

Д-р Александар Белић: — Да предложим општу формулацију за оно о чему смо досада говорили. Ја мислим да се сви слажемо да је изнад свега јединство нашег језика, а јединство азбуке и јединство изговора, то би била идеја којој бисмо тежили. А док се не дође до тога, ја мислим да би требало препоручити као жељу да се сви становници наше земље упознају са обема азбукама и оба изговора. Верујемо када се претставници нашега народа подједнако упознају са обема азбукама и подједнако их заволе, да ће се онда моћи лакше решити питање о језику, а дотле сматрамо да је само идеал једно писмо и један изговор.

Што се тиче назива језика, ја мислим да се код нас у Србији много чешће чује „српскохрватски" језик, и у нашим књижевним делима и у нашим расправама, него што се

српскохрватски или хрватскосрпски или српски или хрватски чује у Загребу. Оно што је г. Јонке изнео као разлог, зашто се њихов часопис за културу књижевног језика зове Часопис за културу хрватског књижевног језика а не српскохрватског језика, мислим да није основано. Ми такође имамо часопис *Наш језик* и тамо није речено „српски" језик. То је могло да послужи као разлог у супротном правцу, а не то што неки код нас у Београду називају свој језик српским. Верујте ми, у Београду и Србији искључивости нема и никад је није било и назив српски могао би бити исто тако замењен свугде српскохрватским, и нико томе не би замерио.

Хоћу да допуним друга Јонке. Потребно је да се у научним и ако хоћете у званичним делима што чешће и што више спомиње једнакост нашег језика, било као назив српскохрватски или хрватскосрпски или као назив српски или хрватски. Јер се то досад ређе чинило, а и то би била врста пропаганде.

Д-р Јово Вуковић: — Код прве тачке имам једну напомену, — управо бих хтео да надопуним оно што је рекао Јонке. Наиме, да у нашој констатацији о јединству нашег књижевног језика треба да буде обухваћено и питање двају наречја. Ако останемо при томе да нам остану два наречја, треба надопунити — не ради нас који учествујемо у дискусији — него ради наше најшире јавности: да се констатује да је ијекавско и српско и хрватско, а екавско наречје српско, — кад је реч о књижевном језику. Ту су многи људи у заблуди, јер сматрају да је ијекавско наречје хрватско а екавско српско. То је једно.

У погледу друге тачке мислим да се налазимо пред двема алтернативама. Друг Лалић предлаже да се узме само један назив: српскохрватски или хрватскосрпски. Дискусија је показала да треба да наглашавамо јединство нашег књижевног језика. Незгода се јавља у томе што се у Загребу званично зове хрватски или српски језик а у Београду и српски и српскохрватски. Требало би прво да одредимо хоћемо ли остати при мишљењу професора Белића. Ја бих био за назив српскохрватски или хрватскосрпски, али ако оставимо назив хрватски или српски и обрнуто, онда бисмо могли дати бар једну препоруку нашим институцијама да се да првенство називу српскохрватски; рецимо да се и Хрватско филолошко друштво зове Српскохрватско филолошко друштво. Хтео бих да чујем о томе мишљење другова из Загреба. Мени се чини да и Институт за српски језик има да помогне решењу тога питања у погледу имена, на тај начин.

Препорука би била да се и тај несклад у нашим називима уклони и да тиме решимо питање у погледу уједначавања имена.

Даље, у вези с писмом добро би било да порадимо на томе да и Србима и Хрватима буду једнако мила оба писма. Посебно је наша дужност — овде то нарочито наглашавам — да нашу омладину у школама одгајамо тако да је њој једнако лако читати и латиницу и ћирилицу. Стање данас није такво, и у Босни и Херцеговини наставници имају с тим много тешкоћа. У том смислу могли бисмо као препоруку дати научним институцијама у Београду и Загребу да се у њиховим едицијама чешће јавља и латиница и ћирилица. Мало је незгодно да у едицијама Југославенске академије наука напр. имате студију Ђура Грубора, зато што је Србин, штампану ћирилицом. Дакле, треба видети да ли се у том смислу може шта учинити да нам буде што ближа и ћирилица и латиница, па да и Хрвати радо читају ћирилицу као и Срби да читају латиницу. Тако радимо ми у Босни и Херцеговини. Наше научне едиције се обично штампају тако, кад су у питању чланци, да се један штампа ћирилицом а други латиницом. И то би тако требало радити без обзира на националну припадност аутора. Можемо и у том смислу да пропагирамо оба писма, као што је предложио професор Белић.

Радован Лалић: — Извињавам се што поново узимам реч, али сматрам да је *Летопис Матице српске* покренуо једну ствар која је мени лично тако блиска и којом сам толико одушевљен да не могу да се уздржим и да поново не узмем реч и говорим више о томе.

Пре свега, једна напомена у вези са оним што је рекао друг Вуковић о Хрватском филолошком друштву. Ту је један неспоразум. Друштво се не назива по језику, већ по томе што су углавном Хрвати тамо. Према томе Друштво може задржати свој назив.

Што се тиче назива нашег језика, потпуно се слажем са излагањем друга Јонкеа да треба препоручити да се званично у школама и другим нашим институцијама језик назива једним именом, и то именом „српскохрватски" или „хрватскосрпски", свеједно. Образложење овоме не треба давати, јер је дато у дискусији. Само о томе треба да се чује глас овог скупа. Мислим да је професор Храсте или неко други рекао да су неки ранији називи били погрешни и са научног и са политичког становишта. Например, у Уставу старе Југославије назив језика је нетачан а са политичког гледишта неправилан, потпуно супротан јединству наших народа. То није данас актуелно, али сматрам да и то

треба споменути зато што се и у анкети чуо глас да језик треба да буде југословенски а писмо ћирилица. Свакоме је јасно данас да нема југословенског језика, него да постоје југословенски језици — српскохрватски, македонски и словеначки.

Мислим да је један назив важан и да га треба употребљавати увек, сем можда у обичном говору, кад људи могу да кажу краће српски, односно хрватски. Али у школама и званичним актима треба употребљавати назив „српскохрватски" или „хрватскосрпски" језик. Не бих се сложио са оним учесницима у анкети који су за то да се за иностранство употребљава назив српскохрватски или хрватскосрпски, значи једно име, а у нашој унутрашњој употреби српски односно хрватски.

Што се тиче ћирилице и латинице, ја сам у свом одговору на анкету рекао да сам за екавштину и латиницу, али да с тим не треба журити. Хтео бих да објасним зашто сам тако рекао (да не треба у овом питању журити), јер нисам од оних који су правили ограде из опортунизма. Рекао сам то зато што ми фактички нисмо довољно припремљени за то. Јер, ако бисмо одмах хтели да примимо латиницу то би нам донело велику материјалну штету, као што је рекао друг Јурковић у анкети. С друге стране, ако бисмо одмах примили латиницу, велики део нашег народа постао би аутоматски неписмен; то би били они који сада знају ћирилицу. Према томе, требало би за примање латинице извршити припреме. Слажем се са оним што су рекли Храсте и Јонке а друг Хаџић је то нарочито нагласио, да треба инсистирати да се у школама учи и ћирилица и латиница, зато што је то корисно и потребно и Србима и Хрватима. И тек онда ће фактички бити лако, ако ова или будуће генерације буду хтеле да мењају писмо, и да узму једно писмо. Моје је мишљење да то буде латиница. Онда ће и свест маса бити толико јака да промена писма неће бити проблем, да нико неће схватити латиницу као нешто туђе, него као своје писмо.

Д-р Јосип Хам: — Желим само додати 1—2 ријечи што се тиче писма. Г. проф. Белић је рекао да би нам идеал требао бити и јединство азбуке и јединство изговора. Прихваћам, што се писма тиче, само не знам да ли је пут, који је овдје препоручен — да најприје чекамо, да ћирилица и латиница постану једнако „миле" сваком становнику наше земље — уједно најкраћи, који води до тога циља. Не ради се о томе да ми напречац донесемо закључак да се укине једно или друго писмо (преко Савезног извршног вијећа или другачије), него о томе, да за то нађемо пут, можда, путем пре-

порука. Друг Лалић је споменуо редакцију *Летописа Матице српске*. Она је поставила начело да ће (у анкети) доносити сваки чланак онако (оним писмом), како је написан. Можда би и то могла бити оваква препорука. С временом би се ишло даље у изједначавању (док се стројеви за једно писмо, који су сада у погону, не би истрошили).

Живан Милисавац: — Сматрам да је прилично исцрпено питање јединства, да можемо извући извесне закључке. Разуме се да дискутанти у току расправљања осталих питања могу да се врате и на овај проблем.

Ђуза Радовић: — Ако се питања о којима је до сада дискутовано могу узети као завршена, да и ја кажем нешто што би могло да послужи као допуна. Слажем се са мишљењем г. професора Белића, који је изразио мишљење свих нас у погледу језичког јединства, са додатком да су подједнако равноправна два наречја, источно и западно. Ту се не бих сложио сасвим са формулацијом професора Вуковића. Источно наречје је говор који је заједнички и Србима и Хрватима. Исто тако и јужно наречје је говор који је заједнички и Србима и Хрватима. Мислим да у будућем формулисању наших закључака треба то уочити и нагласити. Хоћу да идем и даље. Ја сматрам да и за књижевни језик то исто важи, да има Срба који пишу источним и који пишу западним говором, а и Хрвата исто тако — макар и у мањој мери. Зато сматрам да у погледу наречја не би требало узети да је источно наречје српско а јужно хрватско. То би било историски погрешно. Ви знате, нећу да потсећам на историју, да су у току историског развоја настала разна померања, да је данашња језичка територија потпуно измешана.

Ја бих издвојио можда у две групе све оно што овај скуп донесе као своје препоруке и закључке по питањима из ове области. Узео бих једну групу проблема које бих издвојио, тако да кажем, за будуће генерације, нешто као идеал у смислу решавања језичког питања. А други део свео бих на проблем практичног и непосредног решавања ствари. Ако тако усвојимо дељење у две групе, онда ми се чини да можемо ићи даље од споразума из 1850 године и да можемо у првој од ових група постављати максималне захтеве. Иако сам по рођењу ијекавац, одлучно сам за екавштину. То сам рекао и у анкети. Објаснио сам врло кратко овим: Не инсистирајући ни у ком погледу на ма каквом интегрирању југословенских народа, ипак ми се чини да постоји једна могућност олакшавања комуникације у језичком смислу са Македонцима и Словенцима. Велики део Срба, велики део Хрвата, сви Словенци и Македонци су екавци. Према томе и та чињеница ме упућује на то да будем за екавштину, па бих

предложио не да се то одмах и практично спроведе, него као жељу и даљи циљ усвајање екавског наречја. Мени се чини да на то упућује не само садашње живо стање наших народа, него и будући развој међусобних односа. Ако је Гај са целом групом Илираца могао прећи са кајкавског на штокавски, мени се чини да је то био много већи пут него поставити да се будућност литерарног језика упућује ка јединству наречја. Разуме се да такав предлог не би повлачио закључак да јужно наречје прогласимо одмах некњижевним. Професор Белић је добро споменуо икавско наречје које је било књижевни језик кроз две стотине година, па је замењено ијекавштином. Вероватно кроз 100—150 година у животном развоју то ће се остварити и за екавштину, наиме да она као краћа и практичнија замени ијекавштину. Чини ми се да би било добро да и ту ствар узмемо у обзир у закључцима.

Што се тиче писма, друг Хам је, ако сам га добро разумео, с правом направио једну резерву. У земљи где још водимо борбу са аналфабетизмом, има још много напора да се уложи. Ја бих можда лично био више за латиницу, али кад сам за латиницу, то не значи да сам против ћирилице, него сам за то, како је овде неколико пута споменуто, да и ћирилица и латиница имају једнаке могућности за учење и код Срба и код Хрвата. Не заступам гледиште Срба, него само своје лично, али мислим да се на западној територији наше земље ћирилица знатно мање примењује него латиница у источним крајевима. Ту би требало да се и једна и друга азбука доведу у равноправни положај, тако да би једнога дана без тешкоћа могло да се пређе на једно од тих писама, било ћирилицу, било латиницу.

Друг Каштелан је, мислим, додирнуо једно крупно питање, кога се, ако сам добро запазио, нико у дискусији није дотакао. Он је нагласио да питање језичког јединства није само домен филолошког испитивања, него домен наше књижевности. Друг Хам је у том погледу учинио конкретну напомену када је допуштао могућност да у књижевном језику постоје разлике. Ја не бих делио његово мишљење. Ако у појединим конкретним књижевним остварењима постоје језичке разлике, то је више ствар случаја и технике, тако да кажем, него некаквог императива који произилази из општег нашег друштвеног и националног збивања. Народни говори, и хрватски и српски, толико су једни, истоветни, а та жива веза — професор Белић има потпуно право — између књижевног језика и живог говора толико је велика да се не може поставити никакво раздвајање, нити може бити озбиљног говора о два књижевна језика. Без обзира на разлике у мишљењима да ли предвиђени речник треба да буде пор-

мативан или не, сматрам да то не значи да питање речника треба скинути са дневног реда.

Што се тиче „превођења", ја ћу навести један пример. Издавачи из Сарајева тражили су дозволу да могу један мој рад да пренесу у ијекавштину. Ја сам то дозволио из разлога, који је, ако хоћете, био неначелан. Али кад се то питање начелно поставља, онда се не може тако постављати. Онда се не може један писац који пише екавштином ни у једном крају преносити у друго наречје. Зато морамо још одлучније устати против „превођења" која значе прилагођавање било ком локалном говору, јер се тиме умањује могућност упознавања другог говора и других писаца. Ако бисмо то допустили — неко је рекао да у будућности постоји опасност да се српскохрватски језик развије тако да то постану два језика — онда бисмо заиста дали за право таквом мишљењу. Ја мислим да живот упућује и наш будући друштвени развитак, па према томе и језик ка коначном зближавању и зато су сви супротни напори осуђени на пропаст. Уосталом, њих има све мање и мање.

У погледу језичког јединства има још један проблем. Ако писца дајемо у изворном језику, помажемо да његово дело буде познато и на територији других говора. Према томе писци који пишу екавштином, ако су ваљани писци, постаће својина крајева где се говори ијекавштином, и обрнуто. На тај начин ћемо и овим путем радити на поништавању или бар ублажењу дијалекатских разлика, а самим тим и радити на језичком јединству.

Још једно питање које се, као што је рекао друг Каштелан, поставља као проблем баш кад је реч о књижевницима. Ако књижевни језик посматрамо макар и привремено као нешто вештачко, ако га посматрамо само као једну творевину која је вештачки одвојена макар и за моменат од живог говора, онда можемо доћи до свакојаких закључака. Ја бих желео да књижевни језик не буде ни за тренутак посматран као нешто одвојено од живог говорног језика, од живог народног говора. У том случају ни духовно јединство језика не би се за мене ни у књижевности постављало.

(Саветовање је прекинуто у 13,30 и настављено поподне у 16,30 ч.)

Живан Милисавац: — Мени се чини да смо претресли једно крупно питање, питање јединства књижевног језика и осталог што је у најтешњој вези са њим. Но, преостало је још неколико крупних питања, питање речника, термі-

нологије итд., која треба претрести. Осим тога, једна група учесника саветовања скренула ми је пажњу да замолим присутне новинаре да приликом извештаја својим редакцијама воде рачуна о томе да износе само основне мисли које су овде изражене, оно што већ сада може да се сматра да су закључци саветовања. То је наша сугестија. Даље бих замолио у име редакције *Летописа* новинаре да доставе редакцији бројеве оних листова у којима изађу чланци о овом саветовању.

Д-р Михаило Стевановић: — Другови су у дискусији поред осталог истакли и потребу да наш језик има један назив, који ће се употребљавати у званичним документима и службеном општењу. Чини ми се да је у дискусији досад, а и у анкети, било највише мишљења да је најбољи назив српскохрватски, односно хрватскосрпски језик. Али напоредо с тим истицано је, и у анкети и овде, да би адекватнији био назив хрватски или српски (одн. српски или хрватски) језик. Ја знам да ни мало није лако говорити против овог назива. Он прво, садржи у себи и српско и хрватско име, а сем тога је врло дуго (читавих 100 година) био у употреби. Чини ми се да је најпре Хрватски сабор 1867 овај термин узео за званични назив нашег језика. Онда су га прихватили оснивачи Југословенске академије; овим именом је назван велики Академијин рјечник; њега су употребљавали познати језички стручњаци Даничић, Маретић и др. Тај назив, такорећи, господари,

Један део учесника

нарочито у Загребу, и њега тамо данас употребљавају сви познати језички стручњаци. А сама традиција и дуга употреба очигледно чине да му није лако претпостављати неки други назив. У извесним случајевима, међутим, тај назив није могуће употребљавати. Ја сам и у своме прилогу анкети истакао да, када наша земља, напр., склапа међународне уговоре, увек се каже (наравно ако је тако предвиђено) да ће уговор бити сачињен на француском, рецимо, и српскохрватском језику, јер када би се рекло да ће бити сачињен на француском и на српском и хрватском језику, неупућени би дошли до закључка да ће уговор бити написан на француском и на још два друга језика. А ако би било речено да ће уговор бити састављен на француском и на српском или хрватском, — то би значило да ће, сем на француском, бити написан и на још једном од два језика — на српском или на хрватском.

Другови из Загреба су, с правом уосталом, истицали, и у анкети и у дискусији, да је несумњиво хрватски или српски исправнији од назива српски језик, који се често употребљава у Србији и Црној Гори. И то је свакако тачно, па је потребно да се и на томе задржимо и да се у закључцима истакне наш одређени став у овоме питању, јер, мени бар, а и не само мени, заиста смета кад на школским сведочанствима видим да стоји само „српски језик". А не само што то пише на сведочанствима него се и званично расписују па у дневној штампи објављују, рецимо, конкурси у којима стоји да се тражи наставник „српског језика". За мене је то сасвим неисправно. Ја исто тако сматрам да је незгодно и што на загребачком језичком часопису пише да је он намењен неговању културе хрватског језика. Неко од другова из Загреба рече да је то као неки одговор на оно што у Српској академији наука постоји Институт за српски језик, који издаје језичке часописе Наш језик и Јужнословенски филолог. Што Српска академија наука носи баш овај назив, то је сасвим разумљиво; она га је добила још кад је основана. Али мислим да Институт за језик у њој није баш најсрећније назван Институтом за српски језик, јер се у њему не проучава српски него српскохрватски језик. У циљу онога што је садржано у тачки Милисављева реферата која говори о отклањању препрека, ја држим да је и о овоме потребно расправљати, јер и чињеница што се Институт Академије у Београду зове Институт за српски језик, а часопис у Загребу — часопис за културу хрватског језика свакако је, на известан начин, једна од препрека природном развитку књижевног језика Срба и Хрвата ка његовој све

већој јединствености. Но мени се чини да ни назив српски и хрватски, колико ни српски или хрватски (одн. хрватски или српски) нису адекватни као што је назив српскохрватски (одн. хрватскосрпски). Друг Марић каже да то није језик српскохрватски него језик Срба и Хрвата, а ја велим да је баш зато што њим треба означити заједнички језик Срба и Хрвата. у потпуности исправан назив српскохрватски. И поређење овога термина са Марићевим термином „петропавловска мати" ни по чему нема оправдања.

Ја, даље, сматрам да, када се ради о отклањању препрека и о остварењу потпуног језичког јединства — које, разуме се, нико не спори, — да нам је циљ да оне, небитне иначе, разлике, чије постојање такође нико не може спорити, уклањамо, да их буде што мање, па да их и коначно нестане. Овде се наравно не може радити о појединим речима, нити је питање да ли је ова или она реч боља; различне речи могу остати једне поред других као синоними, а уколико међу њима, на једној или другој страни, има непотребних туђица и рђавих кованица, оне ће од народних речи и од народскије скованих бити потиснуте, и нестаће их.

Што се правописа тиче, највећи се део учесника, и у анкети и на овоме договору, слаже у томе да правопис треба изједначити. Но, не можемо занемарити ни то што смо чули мишљења (додуше само у анкети, а не и на овом скупу) — не да не треба радити на изједначавању правописа него да са овим послом не треба журити. Чак је било и мишљења да прво треба израдити два правописа, један код Срба а други код Хрвата. Па ми то и сада имамо. Али иако формално имамо два правописа, ми се стварно држимо истих правописних принципа, а разлике у начину писања код Хрвата и Срба су, такорећи, незнатне. Ко је размишљао — а скоро сви ми смо о томе размишљали — тај се уверио да има свега неколико случајева у којима постоје разлике у писању на једној и другој страни. Па, и поред тога, неки ипак страхују да изједначење правописа не повреди нечију осетљивост. Извесни су тврдили чак да би се то косило са уставом загарантованим правом сваког народа да несметано развија своју националну културу. За мене је то, у најмању руку, смешно, јер не знам како би се могло сматрати ометањем Срба да развијају сопствену културу ако би се тражило, рецимо, да и они као Хрвати д пишу неизмењено испред с (Па и Вук Караџић, чије заслуге за српску културу нису биле незнатне, отступао је ту, и не без неког разлога, од фонетског принципа). А и не разумем каква би то штета била

за хрватску културу када би и Хрвати почели рецимо да пишу н е ћ у (као једну реч). Ја сам указао само на ове две разлике које би ето, по нечијем мишљењу, имале да погоде „националну осетљивост" ако бисмо стали на становиште да пишемо на један исти начин. А ни карактер осталих правописних разлика ни по чему није сложенији. И неће, мислим, бити никаквих тешкоћа да се то питање повољно реши и на обострано задовољство и на вишестрану корист. С добром вољом, с готовошћу на споразум, уз можда мало дуже дискусије о томе шта је с научног гледишта оправданије и шта је практичније, ми ћемо скоро доћи до заједничког правописа. Правопис се, наравно, заснива на научним принципима, али је он, у исто време, и ствар договора, а ми смо ево већ почели да се о њему договарамо. И то је врло значајно.

Значајно је, другови, и питање терминологије, јер је недостатак заједничке терминологије велика сметња нашем културном, па и економском развитку. И у свакоме је случају потребно што пре приступити и изради заједничких терминологија за све гране науке и технике. Какву кочницу нашем развитку претставља постојање двеју терминологија показаћемо на једном примеру. Нашој средњој школи недостаје још уџбеника. У Србији, претпоставимо, нема уџбеника за неки предмет, а постоји такав уџбеник загребачког издања, али га је овамо тешко користити, јер је ученицима добрим делом терминологија у њему страна. Ово, разуме се, није питање које се може одмах решити, али је у сваком случају хитно питање које се што пре мора узети у решавање. Да нам је заједничка терминологија потребна, то нико неће, а и не може спорити. Како би, рецимо, изгледало да данас имамо две војне терминологије? А зар нам није потребна и заједничка правна, техничка и свака друга терминологија? Ја рекох да је ово питање доста сложено и да се не може ни тако лако ни тако брзо и одједном решити, али га ипак не ваља више одлагати, па зато ја сматрам да у нашим закључцима као важно питање треба истаћи и израду заједничке терминологије.

Што се изговора и писма тиче, види се и из анкете, а поготову из досадашње наше дискусије, да је већина учесника за стање онакво какво јест; чак је и изричито речено да наш заједнички књижевни језик има да остане са два изговора (екавским и ијекавским) и две равноправне азбуке. Можда треба настојати да и овде дође до изједначења, да дође, најзад, до једне азбуке и до једног изговора. Неко малопре рече да ће то бити тек кад претходно обе азбуке буду сваком Србину и сваком Хрвату подједнако блиске и

подједнако драге. Ја сматрам да на ово морамо мало подуже чекати. Али то није важно, него је важно да сваком Србину и сваком Хрвату обе азбуке буду добро познате, а главно је да двојство азбуке ништа не смета ни нашем братству и јединству нити јединствености нашег књижевног језика. Није једини наш случај да један књижевни језик има две азбуке; а од наше две азбуке ни појединци ни друштво неће имати никакве штете. Штетно ће бити само ако се задовољимо знањем једне азбуке, и зато, како је, уосталом, већ истакнуто, треба учинити обавезним учење обеју азбука у нашим школама. И ја мислим да су перспективе боље за латиницу, а нимало нисам ожалошћен због овога, иако сам рођен у земљи ћирилској. Али су то засад ипак само перспективе. Природно је да се к томе иде и нека иде, али само од себе а не помоћу било каквих декрета. Једно само мислим да би било штетно не декретирати, а то је учење обеју азбука у свим нашим крајевима, јер оно само користи може донети, а поред тога не изискује никакве нарочите напоре. Код аналфабета можда, али код деце у школама — скоро никакве. Што се изговора тиче, неко је малопре у дискусији рекао да екавштина има много више изгледа на успех. Истина је да је она много простија, али ја, право да кажем, иако сам је сâм прихватио, не знам да ли се може рећи да ће она у догледно време потиснути ијекавштину, која је баш сада узела прилично маха и у источном књижевном центру. А и овде је главно то што оба изговора могу остати у књижевном језику као и досад без икакве штете по наше језичко јединство.

Светислав Марић: — Ја сам у анкети говорио о имену нашег језика. Но, после свега што је о језику речено, морам још неколико речи да кажем. Ја сам казао и остајем код тога, и многи су то казали, да наш језик, пошто је један језик, треба да има једно име, поготово у научним расправама или службеним списима, треба да има једно име, а у обичном животу нека га зове како ко хоће, натурати се не може. Али факат је да наш језик нема једно име и не знам како ћемо га звати. Српско-хрватски и хрватско-српски су опет два имена, исто као југословенски и југославенски.

Није то никаква несрећа, ако један појам или једна ствар имају два имена. Ни Дунав се није некада звао једним именом. Доњи део звао се Истер, а горњи не сећам се како, јер народи онда нису ни знали да је то једна река. Па ипак једнога дана дошли су до тога да Дунав добије једно име. Но Дунав је ипак гранична река; међутим имамо једну реку усред наше државе која има више имена. То је

Дрина. Она се зове Дрина тек од оног места, где се Пива и Тара састају. Не смемо да кажемо ни за једну од тих двеју река да је Дрина, па тако заправо не знамо шта је Дрина, тако да ја не могу да кажем коју би заправо реку требали узети под тим именом. А каква је несрећа од тога што та река има три имена? Нека Србин напише за свој језик „српски", а у загради хрватски, а Хрват „хрватски" а у загради српски. Ми не знамо на концу ни корен од кога је настало име Србин и Хрват. Ја могу данас нешто да назовем како хоћу, али да ли ће то људи примити, то је увек питање будућности. Људима је требало неколико хиљада година да измисле „сендвич". А онда нису знали како да га зову, па су говорили: направите мени као и господину Сендвичу и тако је дошло до имена сендвич. Сматрао сам за потребно да кажем да је питање имена једно тешко питање, и ако нема жеље у народу да се ни једно име од два имена изгуби, бадава ћемо ми измишљати неко ново име. Што казао професор Белић, није најважнија ствар да се језик зове једним именом, далеко је важније да тај језик буде што јединственији.

Пре подне је речено да се језик у Србији зове само „српски". Ја сам ишао сваке године на матуру и потписао не знам колико матурских диплома и свутде је писало српскохрватски. У Војводини бар.

Што се тиче наречја или азбуке, видело се да се сви у томе слажу, да се данас не може направити да сви пишемо једном азбуком, нити да говоримо једним наречјем, било екавским или ијекавским. Не знам како би се то спровело и кад би неко хтео. Када би се декретирало да буде латиница, то би практично значило забранити ћирилицу, као што је била забрањена за време Првог и Другог светског рата, а када бисмо узели ћирилицу, код Хрвата би било отпора, а било би и Срба против тога, јер многи пишу латиницом. Поред тога, врло велико је питање да ли би се више читале књиге кад би биле писане само једном азбуком. Требало би покупити статистичке податке где се и колико читају књиге и листови штампани ћирилицом, а колико и где латиницом. Мислим да то више зависи од тога да ли се нешто издаје у Београду или у Загребу, него да ли је штампано ћирилицом или латиницом. О томе би могли да нам кажу више они који су издавали *Сведочанства* и *Књижевне новине*, латиницом у Београду.

Ја мислим да се може једноставно казати: сматрамо да је књижевни језик један, друго, треба настојати да се све ситне ствари које нас одвајају уклоне.

Мислим да томе највише може допринети речник и то речник у коме би свака реч била тачно одређена, а то на тај начин што би била дефинисана и описана. Имамо масу речника, енглески, француски, немачки итд. Али ако узмете ма који тај речник, сваки час ћете наићи на случај да писац речника не зна за поједине српске речи шта значе. У шест речника нашао сам да тепати и муцати значе исто. И код Вука је тако. Међутим, то су два сасвим разна појма. Муцати значи говорити са органским недостатком, а тепати значи намерно погрешно изговарати речи. И сада наравно не можете утврдити која страна реч одговара ком од ова два израза; или код Вука није јасно шта је ашов, шта је лопата, шта је мотика. Сасвим разумљиво, јер Копитар је казао Вуку латински и немачки назив који му је у тренутку пао на памет.

Зато сматрам да нам је потребан речник у коме би свака реч тачно била дефинисана и описана, и да би такав речник допринео да многе речи, које су данас означене као чисто хрватске буду употребљаване и код Срба, и обратно. Свако ко има осећање за језик, могао би да закључи: ова је реч лепша или ружнија. Он би бирао од свих речи и не би се освртао да ли је српска или хрватска. Рецимо, Срби све више употребљавају реч „плес", која је раније била чисто хрватска реч. Ово је због тога што реч „игра" има много значења. На пример, дечија игра итд., а реч плес има специфично значење. На тај начин би се, помоћу овог речника, наш језик обогатио, јер човек, имајући тај речник на столу, може да погледа и изабере било коју реч која прецизније каже или означава појам, или која је најлепша.

Слично је и са терминима. Различита терминологија чини много потешкоћа јер многи људи не знају која се реч употребљава у ком крају. Међутим, тешко је научити ствари, рецимо у математици или физици, а много лакше је научити термине. Пре него што се пређе на израду терминолошког речника, треба да се изврши попис свих термина, са назнаком откада се употребљавају, где и како, каквог су порекла и каква им је логичка и језичка вредност. Разлика између српских и хрватских термина дошла је одатле, што су Хрвати узели чешку терминологију за узор, а Срби руску.

Али мислим да је од свега најважније једно. Потребна је апсолутно најшира толеранција, и то у свим школама, онда даље код свих службених кругова, и онда може да се иде један корак даље. Но, то је опет један дужи процес за који ће требати дуже времена да се изврши.

Речено је овде да се до једног писма може доћи кад ћирилица и латиница буду једнако миле или блиске свима. Ја бих казао: кад ником не буде ћирилица или латиница туђа. Ту би школа могла много да допринесе. Задатак треба да буде рађен један ћирилицом, а други латиницом, а известан број задатака како који ученик хоће, и онда би се просто могло видети да ли има све више ученика који употребљавају латиницу. Ја сам констатовао на матури да много ученика Срба пишу латиницом. Познајем људе којима су усташе убиле неког блиског, па га питам: „Ти пишеш латиницом, а не волиш Хрвате?" А он ми одговара: „То ми је једноставније." Значи, латиница за њега није више хрватско писмо, а ћирилица српско. Постоји асоцијација идеја и асоцијација осећања, али исто тако и дисоцијација, и као што је асоцијација тако је и дисоцијација идеја важна за развитак мисли. Ми бирамо речи кад хоћемо да изазовемо извесно осећање, а некада је врло штетно да се за реч веже осећање и да не може да се одвоји од ње. Тако је код нас штетно што је ћирилица везана за српско име, а латиница за хрватско и да људи то тако схватају. Тек када се то у свести људи раздвоји, онда ће писмо постати нешто практично. Кад бисмо ми били Американци, направили бисмо анкету да можемо казати: у нашој земљи има толико и толико писмених задатака где је било остављено на вољу да се пише ћирилицом или латиницом, па толики и толики проценат пише ћирилицом односно латиницом. И у току неколико година могли бисмо видети куда се ствар креће. Исто је и са екавицом и ијекавицом.

Ја сам једну ствар поменуо, али се на њу нико није осврнуо. То је питање равноправности ијекавског и екавског изговора, односно везивање њихово за ћирилицу и латиницу. Треба пустити свако дете да пише како хоће, екавштином или ијекавштином, а не да му дође професор и каже: пошто ти пишеш екавштином, не смеш ниједну реч написати ијекавштином. Зашто везивати све речи скроз за један изговор. Кад већ не можемо да имамо једно наречје, зашто терати људе да баш сто од сто морају бити екавци или ијекавци. Ја лично не верујем у то да ће било екавштина или ијекавштина победити за сто од сто. Прошлог месеца био сам на конгресу математичара, седео сам тамо шест дана и нарочито сам пазио како људи говоре, и видео сам да врло многи ијекавци кад говоре, врло често речи које су дугачке изговарају екавски, а кратке и једносложне ијекавски. Он неће, на пример, да каже „пре", јер му се чини да ће развалити уста, него каже „прије". И сада зашто да забраним да каже „прије" или да га терам да каже

„пре", зато што је раније све речи казао ијекавски. Зашто се каприцирати да све речи морају бити у једном изговору; зашто полазити априорно од тога? Код нас се још и данас каже: „Ју, дијете, зашто си то урадио?", и то говори мајка која иначе само екавски говори.

Сада, ако сматрате да је и један и други изговор правилан, зашто има да се употребљавају скроз екавске речи? Сматрам да је то с једне стране нелогично, а с друге стране не води ономе што смо поставили као циљ, наиме, да једнога дана дођемо до тога да имамо једно наречје.

Младен Лесковац: — У овој дугој и све дужој дискусији извлачи нам се испод тла један аспект питања са становишта чисто књижевних потреба, са гледишта потреба савремене књижевности. Ја бих са тога становишта да ставим неколико примедби.

Мени се чини да је проф. Белић јутрос, на почетку нашега разговора, тражио од нас да се сложимо о трима питањима, а ја сам уверен да ћемо се ми на крају о тим питањима и сложити. То су следећа питања: питање о јединственом нашем књижевном језику српскохрватском, питање о потреби паралелне егзистенције у писаној књижевности ћирилице и латинице, и исто такво питање о упоредној равноправности наших двају наречја. Колико је год дискутаната било у вези са овим трима питањима, углавном сви смо се сложили да је проф. Белић имао потпуно право када је тражио да те три тачке одмах у почетку усвојимо и у вези са њима гледишта уједначимо. Али о осталим питањима говорило се мање, иако са гледишта књижевности и књижевника имају бар још два питања кардинално важна. Ја бих се осврнуо на њих.

Но пре тога, једно питање, тешко а важно такође, одвојио бих сасвим посебно. То је питање заједничке терминологије. Ми знамо како се оно ради. Оно није тако хитно; има хитнијих питања. Јер ова два о којима хоћу да говорим, а које књижевнике, наш живи књижевни језик, наше новинарство и нашу најширу публику највише интересују, извесно је да су од оних питања која су морала бити повод *Летописове* анкете и која су довела до овога данашњега скупа.

То је питање правописа, и питање речника. Мислим да бисмо о та два питања требало да говоримо много више и јасније. Наравно, не можемо их одмах, овде и сада, и решити. Ја замишљам да ћемо се о њима сложити у томе смислу што ћемо се објаснити о потреби њихова решавања, а како ће се она решавати — то је ствар стручњака. Но нема сумње да нам се та два питања намећу као најхитнија. Не треба ни да говорим зашто нам треба један јединствен правопис, ни да то разлажем.

Мени је веома мило што је г. проф. Белић већ изјавио да ни он, творац познатог правописа, не сматра сакросанктним све што је у његовом *Правопису*, да и он пристаје на дискусију и расправу. То је изјава коју сви овде морамо примити са респектом и признањем. Ту, у таквом духу, треба да нађемо неки modus vivendi у уклањању препрека о којима смо говорили јутрос.

Ја бих волео када бих о томе питању могао чути нешто више, у првом реду од лингвиста: како се то замишља, како и којим путем те две ствари да средимо. Ми ћемо свакако многошта у правопису морати жртвовати, па ће се и Срби и Хрвати морати одрећи извесних својих навика. Ја мислим да смо сви ми на то спремни; јер оно што изгубимо на једној, добићемо на другој страни, и ствар ће бити добра. Ја бих, например, пристао на многошта, пристао да се одрекнем много чега од онога на шта сам у правопису навикао. Мислим да би ми најтеже било одрећи се интерпункције, а моја је, чини ми се, она коју је најпрецизније и најдоследније образложио проф. Белић. Али ми се чини да бих пристао чак, ако би се већина у томе сложила, да пишем и оно хрватско „писат ћу", иако би ми то било тешко, због досадашњих навика. Но од преке је потребе да већ једном израдимо један јединствен правопис који би нас, недисциплиноване, не само дисциплиновао, него временом ваљда потпуно и изједначио. Ја бих, дакле, волео када бих са ово неколико речи упадице могао да упутим разговор на ове две данас најбитније теме нашега састанка, на тему о правопису и на тему о једном, не нормативном, него приручном речнику, који ће нам помоћи у оним недоумицама у којима се свакичас налазимо, о које се свакодневно спотичемо, и наши књижевници и наши новинари, сви они који са живим језиком као живом материјом долазе у додир.

Д-р Јосип Хам: — Ја сам присиљен, nolens volens, одговорити на ријечи проф. Стевановића. Проф. Стевановић је споменуо како је неприлика, особито код међународних уговора, ако се узме назив „хрватски или српски језик." Прије свега, међународни уговори редовито имају своју другу верзију, на француском или енглеском језику, гдје су ови термини устаљени (langue serbo-croate, и сл.).

Хтио бих овдје изнијети само, зашто Хрвати радије остају код назива „хрватски или српски" и зашто се не могу одлучити да прихвате термин „српскохрватски" или „хрватскосрпски". Има ту један лингвистички и граматички разлог. За нас придјев „српскохрватски" није увјерљив, јер у нашем језичном осјећању не изазива асоцијацију да је у њему све „толико српско, колико хрватско"; то

је сложени придјев, у којем оба дијела нису једнаки (први је означен, као што је означен први дио у ријечи „тамносив": сив, само нешто тамније нијансе). Одатле нека аверзија према оваквом писању, и одатле то, да су код нас људи више склони оном „хрватски или српски". Могу рећи, да је то такође мишљење проф. Ившића. Има ипак један компромисни пут — г. проф. Белић зна за то, јер се о томе у своје вријеме расправљало — а тај је, да се сложеница пише са цртицом („хрватско-српски" или „српско-хрватски", као што се пише и „Хрватско-српска коалиција", и друге сличне ријечи).

Иво Андрић: — Ја бих да подупрем предлог Младена Лесковца. Мислим да је корисно да се држимо што конкретније предмета дискусије. Ми овде не тражимо неке апсолутне научне истине. То је ствар научних института.

Ја бих се задржао засада на једној ствари, а то је питање речника. О корисности и потреби речника говорено је овде много. Ја бих хтео да осветлим то питање и са стране са које би се најмање очекивало. Факат је да је тај речник потребан свима, а најпотребнији људима који пишу — књижевницима. Свет сматра да су књижевници велики зналци језика, тако да би изгледало да њима и не треба речник. Чули смо у штампи врло често и врло велике комплименте нама књижевницима, који на нас намећу велику одговорност, а то је да ми стварамо језик, да га извлачимо као сировину из рудника. Мене је, право да кажем, страх кад то чујем, јер, књижевници као парче хлеба требају речник, и то не само један, него и стварни, и терминолошки, и сваки други речник. То говорим због тога што знам из праксе да се наши књижевници муче пишући новеле или романе. Наши књижевници су, према француским или руским књижевницима хендикепирани, зато што наш књижевник у исто време кад пише мора и да ствара један део језика. Млађи другови се жале — коликогод хоћете примера могу навести — због недостатка речника. Да узмемо само један пример. На пр. оно одељење у вагону, да ли је то к у п е, к а б и н а, а п а р т м а н или шта друго? Где на српскохрватском подручју има јединствена реч која би важила за то одељење? Према томе где сте учили школе, назваћете га разно. Ако сте учили у Паризу, назваћете га „кабин". Могли би ићи до бескрајности са тим примерима. Наш писац је оптерећен нечим што не би био његов посао. Да тражи реч и да се непрестано пита која је права. Данас је ситуација таква да се ми за чисто лингвистичке ствари служимо речником Ристић-Кангрга. Значи кад нисмо сигурни — погледамо у тај немачко-српски речник.

Завршио бих са жељом, подупирући Лесковца: дајте нам речник, ви сте нас обасули комплиментима као ствараоце језика, али ми вас молимо пре свега дајте нам речник. Нама и свима који пишу.

Д-р Михаило Стевановић: — Не бих се могао сложити с проф. Хамом да је сложеница српскохрватски истог типа са сложеницом тамносив. У томе случају важније би било оно што је на другом месту, а у српскохрватски су делови, међутим, напоредног синтаксичког односа и потпуно равноправни. Ако другови не налазе да је ово питање баш тако важно, можемо оставити да буде као што је било и досада, а ја износим само своје мишљење према коме је назив српскохрватски језик лингвистички најисправнији, па чак и једино исправан.

Што се тиче предлога другова Иве Андрића и Младена Лесковца о потреби што скорије израде речника, скоро сви су истицали да је то питање једно од најважнијих. А оно је, мислим, и најрешљивије. То не значи и да је лако, али пека потреба за речником гони да се што пре приступи његовој изради. Ми овде као појединци највише можемо допринети у овоме послу ако нађемо могућности да пружимо своју сарадњу, наравно, уколико се две Матице, које све ово воде, некоме од нас обрате за сарадњу на томе речнику.

Д-р Крешимир Георгијевић: — Кад је Матица расправљала о томе шта је донела анкета, онда је поставила питање шта ћемо с речником. Десет година се говори о једном практичном приручном речнику, којим ће свако моћи да се служи. Сви словенски народи имају такав мали речник од хиљаду до хиљаду и по страна. У чешком речнику (Вашa-Травњичек) на 1700 страна истумачен је цео језик, тако да њиме може да се послужи и Чех и нечех. Може да нађе упутство шта значи појединa реч. Наравно да то није исцрпан речник у коме се налазе потврде из свих писаца. Има потврда само из неких чешких писаца, али то није исцрпан велики речник Академије наука. Па и зове се само „приручни речник", иако има много навода, тумачења, дијалекатских речи итд. Кад је Матица дошла на идеју да издаје речник, мислила је на такав приручни речник српскохрватског језика који би послужио свим људима којима је потребан, и књижевницима, и професорима, и студентима, и ђацима итд.

Дакле, то је прво основно питање које је Матица извукла из ове анкете: како да створимо речник. Матица српска је у том смислу разговарала с Матицом хрватском, створен је један координациони одбор, који има даље да ради, да

се из писаца отприлике 100 година уназад ваде поједине речи. Тешко би, наравно, било вадити све речи које постоје у народу, вероватно се неће узети ни све речи које се налазе у делима тих писаца, неће се узети ни сви писци. Академски речници ће несумњиво имати своју велику историску и научну вредност, а приручни речници имају да послуже сваком.

Да ли ће то бити нормативни речник? У сваком случају мора бити нормативан. Ако се нека реч ређе употребљава, онда ће се то рећи. Ако се нађе, на пример, реч коју је колега Хам споменуо „спочитавати" у смислу приговарати, пребацивати, рећи ће се: налази се тамо и тамо, значи то и то, али не да се каже: реч „спочитавати" не ваља, избаците је из језика! Него ће се рећи: код хрватских писаца она се употребљава, а код Срба се не употребљава, а значи то и то. Даље, неко каже „не ва̀ља", а неко „нѐ ваља", и у речнику ће бити то означено, као и акценат речи. О свакој речи мора се нешто одређеније рећи, у првом реду да је употребљена тамо и тамо, да је акценат тај и тај, али да може бити и друкчији... Ово су основне ствари, али сви принципи обраде још нису израђени.

Ја мислим да тај речник неће прописивати ништа ни Хрватима ни Србима, него ће упућивати: ево, код хрватских писаца је овако, а код српских онако. Он, дакле, не може бити нормативан у том смислу да на штету једног или другог народа пресуђује речи, али он мора садржавати извесне норме.

Као што сам рекао, тај речник нема амбицију да замени било који Академијин речник. Проф. Ившић ми је говорио летос да можда не треба тај речник ни звати речником савременог српскохрватског књижевног језика, него као можда „Речник речи из хрватских и српских писаца од сто година уназад"; назив још није одређен. Ми смо почели ту ствар; а да ће речник имати много значаја за све нас, да ће нам много помоћи — у томе мислим да се углавном сви слажемо.

Д-р Александар Белић: — Ја сам рекао у општим цртама шта мислим о књижевном речнику и о правопису. Сада ћу мало исцрпније говорити о томе, пошто су додирнута многа питања. Заиста, господо, данас је нашим књижевницима потребнији речник нашег језика више него икада. Зашто? Зато што се и у нашој књижевности развијају нове идеје, нове нијансе њихове; наши књижевници који читају стране писце не би хтели просто да преносе њихове мисли нашим речима које их недовољно, нечист-

пуно изражавају, већ би хтели да имају одмах адекватну реч. Међутим, за то им недостају средства.

Неколико речи о нашим речницима. Почетак је био Вуков речник. Вуков је речник протумачен немачким и латинским речима, и ређе нашим. То је већ једна препрека нашем књижевнику. Ту препреку покушао је да отклони Бакотић. Он је покушао да оно што је Вук рекао немачким и латинским језиком, каже нашим језиком. Тиме је учинио услугу, нарочито онима који не знају немачки или латински. Али сам Бакотић, који је иначе много труда уложио у тај посао, није га увек са довољно вештине радио.

Сам Даничић, који је Вуку помагао и који је вршио коректуру II-ог издања Вук. *Рјечника,* говорио је Вуку: „Дајте да проширимо речник, да учинимо од њега савремени речник, који ће потпуно одговарати савременим потребама." Вук је одговарао: „Нек остане онако како је написано." После тога добили смо један врло користан речник, али који је више користан испитивачима језика него књижевницима. То је Броз-Ивековићев речник. Они су унели у Вуков речник тумачења, тј. фразеологију из Вукових дела, Даничићевих, народних приповедака и песама, а служили су се и великим Академијиним речником. У том правцу Броз-Ивековићев речник је врло користан и може многима добро послужити, јер се у примерима које наводи, а који су богато наведени, могу често видети и конструкције и особине речи. Али тај речник је непотпун, речима сиромашан.

Појавио се речник Ристић-Кангргин. То је речник српско-немачки, а сада је изашао и немачко-српски. Тај речник је ишао просто за богатством речи, ишао је затим да да много већи број речи које се употребљавају, али није ишао у дубину, није развио фразеолошку страну, што је за књижевнике нарочито важно, него је просто унео један велики број нових речи. Вук је у свом речнику имао око 50 хиљада речи, а Кангрга-Ристић имају преко 70 хиљада. Али ако потражите какву конструкцију нашу, какву употребу речи мало типичнију, ви је нећете наћи.

Ето, то су наши речници. Ниједан не одговара данашњим потребама наших књижевника. Мени је речено и чуо сам, господо, са мном су се саветовали о речнику који треба да изда Матица српска са Матицом хрватском. Ово је похвална иницијатива. Али треба имати једно на уму: у том речнику главно је обрада. То је оно што наши речници немају у довољној мери. А пошто наши досадашњи речници не дају довољно материјала у том правцу, то сами састављачи речника морају дати и из себе као познаваоци нашег

језика много и много допуна, много новог материјала. Дакле, дати на основу данашњих речника, колико их имамо, на основу речничких студија, један нови речник са савременим тумачењем речи — то је задатак савременог речника. Кад кажем савременим тумачењем, значи да оно треба да је свестрано. Књижевници су често у недоумици како ће да организују своју реченицу, како ће да разумеју употребу појединих речи. Ако је писац добар стилиста, бољег естетског укуса, и хоће да му језик буде колико-толико адекватан мисли он има каткада и тешкоћа које му треба олакшати. Ето такав је речник данас потребан. А за њега је, као што рекох, потребна добра лексичка обрада. Није у питању количина. Наш језик, уопште узевши, спада у врло богате језике и данас-сутра, када се израде специјални речници, видеће се да речи нашег језика иду у стотине хиљада. Вук је имао 50 хиљада речи, Ристић-Кангрга имају 70 и неколико хиљада, а колико видим према речнику наше Академије, он ће знатно прећи и 150 хиљада.

Састављачи новог речника, по мом мишљењу, треба да се задовоље данашњим материјалом, само треба да га свестрано речнички обраде. Шта значи свестрано? То значи, ако је страна реч која се употребљава, да се дају паралелно све народне речи које су се досада употребљавале. Има писаца који би радо употребљавали народне речи, али их не знају. Ми ћемо им их ставити на расположење. Писац мора осетити реч (без тога нема писања), против ње се не сме бунити његов књижевни осећај, он ће тражити и узети од предложених речи ону која му најбоље одговара. И не само то, него треба дати и дубљу обраду речи. Данас су се необично развила у нашем језику нијансирања речи. Овде је споменут чешки речник. Чеси су узели речи од 50-тих година XIX века на основу богате литературе. Они су радили са пет до десет пута више сарадника него ми и скупили су грађу за свој речник. На основу ње су израдили скраћени речник у неколико књига. Дакле, ако узмемо велики материјал који већ постоји, па из њега извадимо оно што је данас нашој књижевности потребно, ја мислим да би се могао за релативно кратко време израдити тај речник. Али ако ми сада скупљамо речи, да вршимо анализе језика писаца, ја се бојим да ће се наши књижевници преварити и да скоро такав речник добити неће.

Друго, што се тиче назива „Нормативни речник" ја сам рекао већ једанпут и понављам наново да је потребно да у том речнику буду обрађене речи, а писац који би хтео да употреби неку реч, видеће све оно што хоће о њој да сазна и према својој потреби употребиће је. Хоћу да кажем, „Нор-

мативни речник" је у свестраној обради речи, а што се тиче избора речи, то је ствар писчева. Ми не можемо казати: ово ћеш употребити, ово смеш, оно се може употребити, а ово не. Колико он зна и осећа речи, њихову сочност, једрину и друге особине, он ће је према томе употребити. Дакле, наш речник треба да је информативан, а не нормативан.

Из овога излази да је још те како потребан речник књижевног језика на првом месту нашој целокупној култури, а затим и нашој књижевности. Само треба бити свестан тежине и ширине тог задатка. Иначе, дати само један речник више, који ће бити сличан речницима које већ имамо, неће задовољити потребе које данас осећамо.

Још неколико речи о правопису. Ја сам неколико пута говорио и писао о томе да правопис не сме раздвајати наше народе, да правопис не сме бити с једне стране српски, са друге стране хрватски, и да се са мало добре воље може доћи до једног споразума. Ја сам рекао и овде, јутрос, да сваки правопис има две стране. Једну чисто договорну страну (када ћемо писати реч великим словом, хоћемо ли само у овом или и у ком другом случају, то је ствар договора). Сви народи су прошли кроз те договоре, па треба и ми да почнемо. Што се тиче других особина, оне су и језичке особине, ма да ту може бити често и спорних тачака. Например, оно што неки осећају као једну реч, други то још не осећају. Нећу да говорим о таквим наказама као у своје време што је било кад су људи почели да пишу „у век", засебно. Љуба Недић, наш познати критичар, писао је тако „у век", а наши наставници књижевности износили су да се „у век" сме употребљавати једино онда када се говори о будућности. То је било пре једно 35—40, а можда и 50 година. Ми смо данас далеко измакли од тога. Код нас је девет десетина питања пречишћено, остаје једна десетина о којој се можемо ипак договорити. Једни мисле да је један процес завршен, а други да није; пустимо још неко време па да буде завршен.

Хоћу да кажем: у правопису нема ниједног питања — данас тврдим као што сам тврдио увек — које се са мало добре воље не би могло решити. Како да се реши, о томе ми овде не можемо говорити, јер би овај скуп морао да се продужи можда још 15 дана. Можемо само на овом скупу да изразимо наше уверење и нашу жељу да се то за најкраће време изврши. То ће се извршити на тај начин што ће се питање правописа предати у руке универзитетима, академијама и удружењима књижевника, филолога итд., да измењају мисли објективно, паметно и да дођу до закључака дефинитивних, да створе заједнички суд и изнесу га опет

пред било какво ново веће које ће их благословити. Овде се могу изнети само наше побуде због којих смо о томе говорили. То су: потреба наше културе, наше школе. Питање је, ако хоћете, најобичнијег реда да имамо један правопис кад имамо један књижевни језик. Ми данас, сутра треба да изаберемо један мали одбор који ће у духу наших решења и наше резолуције предузети даље кораке. Ја не видим да ишта друго ми данас можемо учинити, и чак мислим да не можемо давати никакве нарочите поруке: да кажемо, нека гледа комисија оно или ово. У том случају ми се већ мешамо у ту ствар, узимамо одређени став, одређено гледиште. Не, него гледајмо да буду изабрани објективни људи и то је све.

Д-р Милош Ђурић: — Сваки ауторитет вреди толико уколико је носилац истине, чињеница и природе.

Такви су ауторитети били и они људи, Срби и Хрвати, који нису делили наш народ. Моје је уверење и данас да смо ми један народ, а само је политичка теза да смо два народа. Али узмите и ту политичку тезу; међутим та два народа говоре истим језиком. Ми смо се данас сагласили да не може ни доћи у питање јединство нашег језика. Даље сагласили смо се да порадимо на томе да ијекавски и екавски буду хрватски и српски, да буду једно, као што се воде два ока у једној глави, и да ћирилицу и латиницу заволе и једни и други, исто тако као што дишемо на две беле груди и слушамо на два увета. Једно писмо нека буде. Зашто да бришемо ћирилицу? Ми морамо далеко гледати. Направићемо једну државу. 210 милиона ћирилице, — не смета никоме. Грци пишу својим писмом; Кинези, и Јапанци и Арапи, и Абисинци, и Индијци, и Бурманци имају своје писмо, нико не пише латиницом. Зашто да ми онда бришемо ћирилицу? Нека живот то донесе. У томе смо се сагласили.

Да видимо оно што је рекао професор Белић, питање правописа. Главно је питање правописа, речника. Ја овде говорим као онај коме је Удружење преводилаца Републике Србије поверило да каже: дајте нам речник, речник нам је потребан као насушни хлеб. Морамо имати један речник. Што се тиче правописа, хоћу да кажем: и то је важно питање, горуће питање. Али ми ни код себе нисмо решили многа питања правописа, питања ортографије. На згради Београдског универзитета пише: „Филозофски факултет", а унутар од 1918 године стоји „Философски факултет". Сви су до Бране Петронијевића писали философски, и у Вуковом речнику тако пише. Ако каже Немац или Француз место „с" „з", шта се то нас тиче! Био је Константин филозоф и цео XIX век је изговарао „философ". Кад сам рекао

Брани да треба писати „философ“, он ми је одговорио да је немогуће враћати се натраг. Ми можемо да кажемо између два конзонанта „с“. На пример: Василиј, лисица итд. Маретић је писао „с“, Јагић је писао „с“, хрватски песник и драматичар Фрањо Марковић је писао „с“. Кад је изишла његова „Естетика“, питали су га: Зашто ви, г. професоре, пишете „филозофија“. Он је рекао: „Питајте хрватско-славонско-далматинску владу, која ми је рукопис прегледала.“ Да је Фрањо Марковић тачно говорио, потврђује и Институт за проучавање књижевности, у Горњем граду, не знам који број, можда 24. Ја сам пре три године проучавао Фрању Марковића и свуда је писало „с“. Молим вас када се кроз цео XIX век писало „с“, кад Бугари, Хрвати, Руси пишу „с“, зашто да се ту не сложимо?

Што се тиче транскрипције, ми смо решили да не пишемо Хелени, него Јелини, да не пишемо Тива, него Теба. Ту смо потпуно на истом гледишту у Београду као и у Загребу, и ту је правопис изједначен. На римском терену је Церера, на атинском Терера.

Основне ствари, што се тиче транскрипције, ми смо решили. Што се тиче речника, као што је и професор Белић нагласио, нама је потребан речник. Када ја направим стих који почиње: „Гла̑снику вашем све сам јавио“, а Хуго Клајн ми режисерски исправи па каже: „Гласни́ку“, а негде се говори „Гла̑снику“. Објаснити и обрадити треба и једно и друго. Да ли ћемо писати „спасе́ње“ или „спа̏сење“. Негде идемо страховито споро, а негде циновским корацима. Град Солун сатрађен је у трећем веку, преживео је 2.200 година, а ни до данас нема позориште, а Ђевђелија, јучерашња варош, има позориште. Угледајте се у Ђевђелију: тако треба кораснути и на изради овог нашег речника.

Д-р Јован Вуковић: — Да наставим, где је стао друг Иво Андрић. Иво Андрић тражи: дајте нам речник. То је у првом реду упућено стручњацима. Овде су се у дискусији искристалисала два, или ако узмемо две могућности једне алтернативе проф. Белића — три гледишта. Друг Георгијевић инсистира и предлаже, оно што је стварно потребно, да нови речник буде речник писаца, по угледу на чешки речник. Ако ми дамо речник по предлогу професора Белића, да се обради грађа која већ постоји у речницима, то неће бити у правом смислу речник књижевног језика, јер ће недостајати добар део речничког фонда из наших писаца. Брзина тога рада, наиме, та прека потреба могла би говорити у прилог предлога професора Белића, да се задовољимо тим да обрадимо грађу коју имамо. Ако хоћемо обраду речника на материјалу писаца, треба изабрати мате-

ријал од 50—100 година унатраг. Договоримо ли се у том смислу, онда стојимо пред једним тешким задатком, — не можемо тако уско дати грађу, можемо то урадити за једно извесно време — од 5—6 година, — да бисмо наше књижевнике и друге јавне раднике задовољили. И такав речник биће непотпун, али биће могућности да се попуњава. У том случају треба да се размисли о томе да ли можемо разговарати о томе како и где да се формира редакција речника. Редакција захтева најбоље стручне снаге, људе који имају лексикографска искуства, а ми знамо да таквих људи мало имамо. Ту се треба консултовати и са начином рада на добрим речницима страних језика. Даље, да се покупи материјал од наших писаца, захтева од нас колико год имамо снага и колико можемо мобилисати људе који ће подвлачити речи у одабраним делима. А даље долази технички посао исписивања речи, — не знам да ли можемо данас говорити и о томе, да ли можемо говорити о редакцији. Можемо говорити о томе коме треба дати задатак да се формира таква једна редакција. — Поред свих других потреба треба да дођемо и до сазнања која је реч ређа у употреби, која је хрватска, која је српска, — да нам се више не дешава што се десило другу Маријану Јурковићу, — да му чак и „присуство" исправљају у „присутност", да се не дешава оно што се десило у Сарајеву да се исправља „након" у „послије", јер је „након" тобоже хрватски провинцијализам, да се у Сарајеву исправља „опћи" у „општи", да се намеће и Хрватима „уопште", место „уопће", што је историски и фонетски, кад мало ствари анализирамо, правилно.

Што се тиче правописа, не бих имао много шта да кажем после професора Белића. Не би се могло улазити у детаље које је изнео професор Ђурић. Ми стојимо пред тих неколико тачака у питању правописа у којима се Срби и Хрвати разликују. Например, „писат ћу", или „писаћу", затим питање интерпункције и др., али не можемо говорити овде о томе, него треба да се изабере одбор, да се та питања предају стручњацима, академијама. И то је питање наше добре воље, ту треба да се покаже колико ми имамо добре воље, а ја се надам да ће се, и поред тешкоћа, та добра воља показати.

Ту би, као што сам рекао у *Летопису*, резултирало једно упутство, а дефинитивна израда правописа и правописног речника — то захтева рад који се не може решити каквим прописима, договорима као о логичној и граматичкој интерпункцији. То је рад за испитивање. Ми не можемо напр. ником наметнути облик правописни ијекавског наречја југословенски који је узет и као

наслов за Југословенску енциклопедију. Ја ћу само принципијелно указати на извесне појединости. Радио сам на правописном речнику за ијекавске речи па сам имао да обрадим реч „дозлогрдити". У свим нашим речницима и правописима стоји „дозлогрдјети", односно, дозлогрдéти. Ја сам хтео да консултујем речничку грађу Академије наука у Београду, па сам добио 22 листића, од којих су само два била са „дозлогрдјети": од Остожинског и Јоксима Новића Оточанина, што треба одмах одбацити. А 20 листића је било са „дозлогрдити", и то од писаца из најзападнијих крајева до најисточнијих: Кумичић, Ћипико, Глишић, историчари итд. Шта у том случају имамо да радимо? Да узмемо оно што су писци са широког пространства и ијекавског и екавског својом употребом утврдили. Ја указујем на то да се види шта захтева рад на правопису. Указујем овде на метод рада, јер досадашњи наши правописни речници пате од тога што су рађени без довољно познавања изворне грађе, без интимнијег познавања наших писаца.

У вези с тим да се дотакнем и питања о коме је говорио друг Марић. Ја ту не видим ништа друго него, поред екавштине и ијекавштине, стварање нечег трећег: мешавине ијекавско-екавског наречја. То значи, можете писати ијекавско-екавски — како коме падне на памет. У крајњим границама ми имамо екавизама у ијекавском, например, ц е с т а, о б е ћ а т и итд., али не можемо ићи даље, јер ћемо створити збрку наречја, као што имамо једну мешавину у ијекавском са „је" и „ије", кад се пише без познавања и осећања правила. Но то иде у детаље.

И овако често муку мучимо са ијекавским писцима. Изненађује нас, нпр. Михаило Лалић кад и у трећем издању *Свадбе* читамо „бријегови" и сличне ијекавске неправилности. Ја сам, под ђавим утиском од мноштва таквих грешака у роману *Зло пролеће*, дао ову књигу на реферат једном студенту из његова краја, па сам се још више изненадио кад ми се тај материјал показао у систематисаној обради. Ви ту сад не знате шта је пишчево, шта су грешке штампе и коректора. — Ради се о култури ијекавског наречја, ако већ хоћемо да га одржимо.

Д-р Мате Храсте: — Неке моје мисли изнио је већ колега Вуковић. Разумијем жељу наших истакнутих књижевника, који су овдје казали своје мисли о потреби рјечника нашег језика, јер сам те мисли чуо у Загребу, па и у Југославенској академији знаности и умјетности у одјелу за књижевност, гдје су сами књижевници, који побожно моле, да тако кажем, да им се такав рјечник да. Нама је познато да данас и немамо рјечника супременог књижевног

језика, јер Вуков *Рјечник* није рјечник књижевног језика, као ни Броз-Ивековићев, него народног језика. Нови рјечници, Ристић-Кангргин, Бакотићев и Бенешићев не задовољавају потребе наших књижевника. Већ зато мислим да је свакако потребно томе послу приступити. Уважени наш проф. Белић говорио је о потреби довршавања рјечника који израђује Академија наука у Београду. Ја га разумијем, али онако како он мисли, да се тај рјечник израђује, то је тешко, то је само pium desiderium, и то зато, јер тај рјечник треба да израђују наставници високих школа, који су и онако јако оптерећени наставничким дужностима. Тако претпостављам да би тај рјечник, који се израђује, како чујем, већ 6—7 година, могао изаћи за 40—50 година. Књижевници не могу чекати тако дуго на израду једног рјечника, који би им помогао у дневним потребама. Уосталом, такав рјечник какав су замислиле наше Матице, српска и хрватска, не би био, да тако кажем, на одмет поред овог рјечника Академије наука у Београду. Сигурно је некима од вас познато да такав рјечник израђује и Југославенска академија у Загребу. Мени је познато да тај рјечник израђује д-р Ј. Бенешић и да је дошао до слова „м". Наши књижевници у Загребу заинтересирани су да и тај рјечник што прије изађе.

Тај рјечник књижевнога језика обухваћа дјела наших књижевника од Илирског препорода до данас, народну поезију и народне пословице и има за сваку ријеч потврду.

Ни тај рјечник не би био на одмет. Он би добро дошао поред овога, иако он не обухваћа српске писце, него само хрватске. Тај рјечник бит ће од користи књижевницима и свакоме ономе, који ће се њиме служити. Даље желим да истакнем то, да и поред овог рјечника, који је већ у Загребу напола завршен, и поред оног рјечника који израђује Академија у Београду, рјечник који кане израдити двије Матице био би раније готов, и то за пет-шест година, па би наше дневне потребе могле бити задовољене. Зато мислим да то треба овај скуп да препоручи. Какав ће тај рјечник бити и како ће изгледати, то није питање овога скупа, него је то питање уже комисије, која ће га израдити. Вјерујем да је свакако потребно да се ријечи које буду ушле у тај рјечник узму из хрватске и српске књижевности и уз то реченице, којима се употпуњавају ријечи самог писца. Можда би добро било да буде наведено дјело и страна, на којој се то налази, да се може провјерити, да ли је тако или није. То би било корисно барем за филологе, а и за књижевнике. И зато мислим да овај скуп може само препоручити на жељу наших књижевника такав рјечник.

Што се тиче правописа, ја мислим да се нитко паметан не би могао противити уједначивању правописа. То је оно што сам и у анкети изнио. Ми имамо један књижевни језик, па је потребан и јединствен правопис. Мени је веома драго, што је професор Белић показао много разумијевања и широкогрудости, да је вољан да одустане од неких принципа, које је имао. Ми сви знамо да је Бораничев правопис израђен прије Белићева правописа и да је рађен по принципима Вуковим и Даничићевим. У њему нема ништа што би се противило духу нашег језика.

На сваки начин ја мислим да би било добро и паметно да се држимо једног паметног споразума, да не буде неког натезања, чиме би била погођена осјетљивост једних или других. Сви смо сложни у томе да питање заједничког правописа није строго научно питање; оно је свакако и научно питање, али је у првом реду политичко. О томе морамо водити рачуна.

Д-р Људевит Јонке: — Ја бих исто тако рекао неколико ријечи о рјечнику који покрећу Матица српска и Матица хрватска, а исто тако и о правописном проблему. Другови су прије мене говорили о томе, али ја бих ипак истакао неке смјернице, јер је било супротних мишљења.

Било је говора о томе да ли тај рјечник треба да обухвати само оно што је досада фиксирано у нашим рјечницима, народно наше лексичко благо. Ако бисмо такав критеријум поставили, било би то преуско. Ми треба да тај рјечник проширимо, и то на тај начин што ћемо покупити наше језичко благо у дјелима наших књижевника, оних који су познати као писци и који дјелују до наших дана. Није нама тешкоћа с ријечима које су већ побиљежене и исто тако протумачене. Према томе, треба нам досада незаписано језичко благо, и то књижевно, јер је народно већ забиљежено. Нама је тешкоћа с оним што још није записано.

Поставља се питање нормативности рјечника. Ја мислим да рјечник не може бити нормативан у том смислу да бисмо одбацили једну ријеч која је правилна у једној књижевности или правопису, а задржали другу. Он може бити нормативан само у том смислу што бисмо одбацили барбаризме, па у неку руку да послужи као савјетник и за оне који не владају добро књижевним језиком. Дакле, не може бити нормативан у потпуном смислу ријечи, он треба да буде описни рјечник, да изнесе благо наше књижевности, из дјела и хрватских и српских писаца.

Што се тиче правописа, мислим, као и колега Храсте, да то није неко особито питање, односно да су наши правописи, и један и други, постављени већ на научну основу,

тако да те мале разлике које постоје не претстављају никакво нерјешљиво питање. Разлика има неколико врста, неке су ситне, а неке и крупније. Треба некако, прилазећи рјешавању правописних проблема, да будемо начисто с тим да у правопису треба усвојити и неке битне навике хрватског и неке битне разлике српског начина писања. Ми који се бавимо проучавањем језика знамо које су то разлике. Но те се разлике могу научно оправдати према томе, с којег стајалишта ствар тумачимо. На примјер, питање писања футура („бит ћу" и „бићу") може се и овако и онако бранити лингвистичким разлозима.

Рецимо и питање интерпункције има два освјетљења. Једно ако гледамо са гледишта високо образованих људи, књижевника, научних радника и др., којима је особито стало да јаче нагласе неке елементе својих мисли, дух својих реченица, — они често не могу да се задовоље неком граматичком интерпункцијом. Њима више одговара тзв. логичка интерпункција. Но за потребе наших школа, за потребе широке писмености погоднија је граматичка интерпункција, јер је много лакша. Она може користити човјеку који не улази дубље у садржај писаног текста, а поред тога је несравњиво лакша, може се научити за један или два сата. Кад смо о томе расправљали у Филолошком друштву у Загребу, тада су превладали разлози за широку писменост у нашим народним слојевима. Логички правопис може се опет бранити потребама високо образованих кругова. Ви који читате *Наш језик* знате да је проф. Белић, када се вратио са конгреса о интерпункцији, написао читаву расправу од 20—30 страна о запети по тзв. логичком принципу. Тај је врло добар за људе који дубоко улазе у језик, али он сам је навео неколико примјера гдје ни сам није био сигуран да ли треба ставити зарез или не треба. Дакле, кад један ученјак таквога гласа долази у такву дилему, како бисмо могли тражити од гимназијалаца I или II разреда да се без већих тешкоћа служе том интерпункцијом. Не говорим против логичке интерпункције, али сам узео ове примјере да се види како проблем може да се проматра са два гледишта, са гледишта потреба широких слојева и масовне писмености, и друго, са гледишта књижевника, којима је потребно шире захватање језика, који и сами стварају јаче изражајне могућности.

Ја мислим кад бисмо овдје дали неке смјернице оној комисији која ће радити наш заједнички правопис да би та смјерница ипак требала да се изрекне у том смислу да се узму неки важнији елементи хрватског начина писања, а исто тако неки важнији елементи српског начина писања,

да не дође до тога да се ради једнообразности с једне стране узму главна, основна питања, а с друге стране мање важна.

Никако се не бих сложио с тим да тај посао раде само академије. Мислим да би тај посао требало повјерити не само нашим двјема академијама, него и наставницима свеучилишта, претставницима књижевности, али и претставницима филолошких друштава с једне и с друге стране. Ми смо у Загребу подвргли темељитој анализи Броз-Боранићев *Правопис*, ослободили се неких обавеза тог правописа и припремили нови правопис. Принцип је био да нам правопис буде што једноставнији, што приступачнији, што лакши, што мање заплетен, да буде такав да га са мало тешкоћа може да усвоји сваки писмен човек, али притом да без особито важне потребе не мијењамо оно што је већ стекло традицију у нашој књижевности. У свакој књижевности тешко је мијењати традицију. Ви знате и у енглеској књижевности како се поставља питање реформе правописа, начина писања. Остављени су читави фондови, па ипак није у том правцу ништа учињено. Дакле, то су питања која, иако су акутна, имају широког одјека. Ми морамо о томе да водимо рачуна и да кажемо тој комисији која ће радити правопис, да јој дамо такве и такве директиве па да она да правопис споразуман по битним елементима.

Г. професор Белић, када је говорио о проблему писма, рекао је да би било потребно латиницу реформирати па за слова *љ, њ,* и *џ* узети друге знаке, јер долази до тешкоћа, будући да би неки људи могли читати *љ* као *л-ј, њ* као *н-ј,* на примјер, л-јепота, н-јежан итд. Из наше праксе могу рећи да се таква опасност практички никада не јавља. За науку можда постоји, за праксу не постоји таква опасност. Као што знамо у *Рјечнику* Југ. академије постоје посебни знаци за ова слова. Међутим, диакритичких знакова имамо и сувише, па не треба још нове да уводимо. У пракси не долази до тога да би неко говорио л-јепота, н-јежан итд.

Д-р Крешимир Георгијевић: — Ја као и проф. Белић сматрам да је заиста најидеалније да се речник књижевног језика ради на основу велике грађе која се налази у академијама, односно на основу оне грађе која ће бити обрађена за речник који ће издати Српска академија наука. Но тамо обрада речи није далеко одмакла. Сада се спрема свеска А—Б, нисам сигуран ни за слово Б, а кад ће бити штампано, мислим да ће протећи неколико година од рока који смо поставили. Ја вјерујем да пре три године прва свеска тог речника не може да изађе. Према томе, било би најбоље да се и та грађа употреби, али сматрам да један одабрани број језичких стручњака може да одабере најважније речи

из извесног броја српских и хрватских писаца, и да од тога створи речник. То су стручњаци, лингвисти, они могу да створе речник који ће служити најхитнијим потребама, а после се тај речник може поправљати. Ја мислим да ће то најбоље одговарати ономе што цела наша јавност тражи. Поменути чешки речник од Ваше-Травњичека доживео је већ четири издања, за непуних 20 година. То показује да је издавање једног таквог речника свакако потреба широких слојева народа. Пољаци имају исто тако један речник (од М. Арцта), у коме су протумачене најосновније речи на пољском језику; и тај речник доживео је већ три издања. Зато мислим да ће и наш речник, који нам је сада хитно потребан, убрзо доживети и друго издање. Речника Брозивековић нема, не може се нигде купити, чак је велика реткост и у антикварнјату. После рата хтело се издати фототипско издање, али то вероватно много стоји. Кад нема обимне грађе, треба узети оно што има. Ни поменути чешки речник није израђен на основу академијиног речника, него су писци сами тражили речи. Тако исто и ми, односно комисија стручњака, треба да ради Речник савременог књижевног језика.

(Саветовање је прекинуто у 19 часова и настављено 9 децембра у 9,30 ч.)

Марко Марковић: — Придружујући се дискутантима чија су мишљења и приједлози довели овај договор готово до самих закључака о већини питања побројаних на почетку рада, желим:

прво — да подвучем да је веома важно при формулисању закључака истаћи жељу овог договора да се наш језик и званично, нарочито у документима, назива српскохрватским односно хрватскосрпским, не изузимајући, дакако, ни случајеве када се ради о иностранству.

Још важније је, сматрам, да ђаци у школама уче и науче и ћирилицу и латиницу. Поред крајњег циља који постављамо као идеал будућности — јединствености језика — од тога ће, у међувремену, народна писменост, његова просвјећеност, затим наша књига па тиме и књижевност — наша култура уопште, имати знатне користи.

Важност, па и могућност обадва писма код нас се у Босни потврђивала и прије; данас поготову. И као што, ми у Босни, знамо обадва писма до те мјере да понајчешће писмо ни свјесни којим је од њих штампана књига коју имамо у руци — не кажем то, наравно, у апсолутном смислу, јер и ми, како који, и природно, још волимо једно од њих више — тако смо толерантни и према писму, терминологији и изговору сваког аутора. То, као правило, потвр-

ђује и изнимка о којој је говорио друг Ђуза Радовић. — Но, било како било, остаје да ће изналажење начина како да се укину те појаве које су нам свима познате, више користити од њиховог набрајања. Зато се и договарамо.

Друго. Мило ми је што су књижевници издвојили а остали усрдно прихватили два понајважнија, а свакако најхитнија питања — питање правописа и питање рјечника. А нарочито ми је драго што је професор Белић онако одлучно изјавио — а послије се с њим сложило неколико присутних језичких стручњака — да у правописима данас нема ни једног питања које се с мало добре воље не би могло ријешити. Те изјаве су драгоцјене и као часна обавеза и као доказ да је овај договор већ успио.

Рјечник је наша насушна потреба. И хитна. Зато мислим, и желим, да се његово прво издање појави барем за 5—6 година, па ма и непотпуно. Али, зар се његови састављачи не би могли послужити и готовом грађом двију Акакадемија? И зашто да се за прво издање не узму писци од педесет година а тек за друго од свих сто година уназад? Све би то поспјешило појаву првог рјечника.

И, треће: начин рада. Мислим: колико је важно ово што сад радимо, у најмању је руку исто толико важно оно што бисмо могли остварити у будућности. Дјело које смо започели не би смјело да се утрне послије првог успјеха. Јер, кад би се утрнуло, сутра бисмо се опет састајали, рас-

Један део учесника

прављали све изнова и, разумије се, с поновљеним напорима и жртвама.

Опредјељујући се за договор мјесто за анкету ја сам у писаном одговору рекао — и дозволите ми да поновим — ово мишљење: „Договор, — казао сам — сматрам није један, ни десет, ни стотина састанака. Он треба да буде живо, непрекидно расправљање и споразумијевање; још даље, договор замишљам као сталну установу, да кажемо — двије академије и два научна друштва из четири републике које и чине језичко подручје српскохрватско, с барем једним институтом и часописом јединственим за цијело подручје...", а сад додајем: с часописом у коме би се расправљало питања од општег значаја за језик, а посебно она која према закључку Договора буду у току, односно на реду. До изласка рјечника његову функцију требало би да врши часопис.

Ради успјеха за којим сви идемо у послу којег смо се подухватили, сматрам да ова питања треба расправити и о њима закључке створити — да би нам и онај други посао, посао који ће радити стручњаци, био што успјешнији.

Ако сам овим приједлозима погодио и вашу мисао сигуран сам да ћете то и учинити.

Ђуза Радовић: — Ја бих почео са тачно нађеном мишљу друга Марковића: да ми треба да завршимо један посао који ће бити тек један у низу послова које треба у догледно време на истом овом пољу предузети и извршити. Мени се чини да, баш с обзиром на то да ми сви осећамо колико су та питања с једне стране једноставна, а с друге стране психолошки врло осетљива, да сви ми знамо колико је на том послу потребно устрајати, продубљивати га. Али мени се чини — немојте ми замерити за искреност — да је потребно у све то унети мало више смелости него што сам добио утисак да смо је уносили у постављање — само у постављање, не и у решавање — проблема. Опрезност је добра и корисна ствар. Опрезност која је удружена са стручним квалификацијама је драгоцена. Али мени се чини да је у овом послу исто толико важна ствар имати смелости, смелости да се ствари сагледају, уоче и упуте ка брзом и практичном решавању. Ми смо овде били сведоци добре воље сваког од другова који је узео учешће у дискусији, али смо могли истовремено да запазимо извесну опрезност. Тако смо могли чути и речи о „паметном споразуму", о „толеранцији" итд. То су ствари које упућују да ипак морамо доћи до закључка да смо исувише у неким стварима, у неким питањима опрезни. Мени се чини да се ту мора бити мало радикалнији. Разуме се, не можемо ништа тражити што није споразумно, што би било против ма какве националне толеранције, али кад смо сви свесни да су, рецимо, разлике у

нашем правопису уствари само питање навике, конвенције, остатак прошлости, — мени се чини да ми за те и тако ситне ствари данас на овом скупу морамо имати смелости да истакнемо и кажемо: јесте, у нашим правописима има извесних разлика, али ми сматрамо да су оне такве да не треба да претстављају никакву сметњу ни препреку и да их треба споразумно, али брзо уклонити. Слично би требало поступити и у неким другим стварима.

С друге стране, врло је важно питање које је поставио г. проф. Белић, а после учествовања у дискусији и остали говорници, нарочито Андрић и Лесковац. То је питање речника. Нека ми друг Андрић не замери, али мени изгледа да ту има један мали неспоразум. Испада да уствари тај речник треба само књижевницима, чак смо, с једне друге стране, чули изразе да књижевници „побожно моле" за тај речник, књижевници траже од вас стручњака, захтевају, моле да направите тај речник. Разуме се, тај речник биће од велике користи књижевницима, али тај речник ће користити свима и сваком. Мени тај речник значи више од једног добро обављеног стручног посла. Мени се лично допада што ће се с паралелним радом на овом речнику продужити и рад на речницима и Српске академије наука и Југословенске академије. Мене је довело у забуну нешто друго. Проф. Храсте је рекао да се у Загребу ради на једном речнику хрватског књижевног језика. Да не улазим у то питање даље, али то ме доводи у забуну. Међутим, ако две матице, Матица хрватска и Српска, хоће да прегну на један посао, који ће у исто време и на првом месту бити посао стручни, али у исто време и један врло крупан културни и национални задатак српског и хрватског народа, ја сматрам да ће тај речник двеју матица обухватити све оно благо за које стручна комисија буде нашла да се може употребити, благо и хрватског и српског живог говора, што значи и благо српскохрватског књижевног језика. Ја сам јуче на неки начин покушао, можда и недовољно вешто, да нагласим да када је реч о књижевном језику нас Хрвата, Срба и других народа на језичкој територији српскохрватској, онда се књижевни језик тешко може издвојити као нека посебна и од живог народног говора независна материја. Код неких других народа тога има. Грци на пример имају два језика: један вештачки који се употребљава у парламенту и делимично у литератури, а други онај којим народ говори. Код нас тога нема, код нас је и народни језик и књижевни једно.

Професор Белић дао је карактеристике не само речника који постоје, већ код нас, него је још нагласио како је и

колико потребно стварног труда око обраде новог лексичког материјала. Јесте, тешкоће постоје, али ако ми поставимо некакве стручне максималне захтеве, онда ћемо одложити за једно дуго време свршавање једног овако важног посла, који, по мом мишљењу, није само стручни посао. Ја бих зато био да се замоле наши стручњаци да у целом овом послу прихвате тај задатак у првом реду и као стручни, али и да ствари не постављају сувише у једном стручном аспекту, као и то да не губе из вида општи значај овог подухвата. Ја се одвајам од оних другова који су казали да ми или неко други треба сада да изаберемо стручну комисију која ће радити на речнику или правопису и нас се не тиче како ће они радити. Ја мислим да се нас итекако тиче како ће они радити, не у стручном погледу, него да им дамо препоруку да буду што је могуће више стручни, али и — звучаће парадоксално — што мање стручни по питањима која су једноставна, да их што више упросте и направе речник и правопис што приступачнијим за наше људе.

Питање односа наших школа, што је друг Вуковић рекао, и питање односа наставе према овим питањима врло је важно. Мени се чини да је једна од битних ствари у спровођењу било каквих идеја на овом пољу питање како ће наше школе и настава, поред штампе, прихватити ове ствари. Хоћу да нагласим да школски систем у нашој земљи мора бити узет у обзир као она снага која те идеје треба да спроводи у живот.

Марија Јурковић: — У одговору на анкету Летописа Матице српске ја сам изнио свој став о питањима о којима овдје говоримо. Рекао сам тамо да сматрам да су двије ствари најбитније: стварање једног јединственог правописа који би био обавезан у све четири републике гдје се говори српскохрватски: у Хрватској, Србији, Босни и Херцеговини и Црној Гори и који би замијенио досадашња три, како сам тамо рекао, п р и в а т н а правописа, јер их се нико до краја и досљедно не држи, правопис професора Белића, правопис професора Боранића, правопис професора Вуковића. Друго, рекао сам да сматрам да је питање јединствене српскохрватске терминологије такође битно и хитно. Проблем писма и говора мислим да треба препустити времену.

О рјечнику ја нисам писао не зато што бих мислио да то није велик проблем, него баш зато што сам вјеровао да је иницијатива коју је дала Матица српска, а прихватила Матица хрватска, већ почела да се претвара у дјело. Зато користим свој тренутак да се придружим речима друга Андрића и друга Младена Лесковца, утолико више што би, како ми се чини, неке ријечи које су се јуче чуле овдје о

рјечнику могле да дјелују демобилизаторски и обесхрабрујуће у том послу.

Не могу да не кажем неколико ријечи и о једном неугодном тренутку који смо имали јуче овдје кад се један говорник цитирајући *Хрватску стражу* обратио друговима из Загреба и тражио да се они изјасне о том цитату. Ако има нешто што је најцрње у црном усташтву онда су то клерофашисти чији је лист била *Хрватска стража*. Ви који сте живјели прије рата овдје, вјероватно, нисте редовно пратили рад *Хрватске страже*. Ја сам је читáо редовно. Нема листа који је толико учинио на распиривању мржње између Срба и Хрвата, који је штампао толико лажи, толико клевета, толико измишљотина. Ја мислим да треба одати признање другу Храсте и другу Божићу што су тако мирно и достојанствено ликвидирали овај инцидент.

Не поричем да и данас има ситних душа које настоје да продубе разлике између Срба и Хрвата, које се баве „превођењем" са српског на хрватски и са хрватског на српски по разним редакцијама, издавачким предузећима и другдје, и нагласио сам већ и у одговору на анкету да је потребна борба против њих, али мислим да о в д ј е, на овом скупу, није требало онако говорити. Јер овдје нема ни сарадника *Хрватске страже*, као ни оних који су у окупираној Србији стварали Недићев „српски" правопис, а и једни и други радили су исто: копали су јаз између Срба и Хрвата.

Пустимо мртвима да покапају мртве.

А ми радије прегнимо да надокнадимо оно што није учињено у ових десет година, да стигнемо, како је лијепо рекао уважени професор Белић, наше политичке раднике који су далеко одмакли испред нас, писаца и филолога.

Хоћу да кажем нешто и о имену нашег језика. Мислим да само име српскохрватски, у двије варијанте: српскохрватски и хрватскосрпски, може да означи потпуно и до краја да је то ј е д а н језик и зато сматрам да је необично важно да се тај назив усвоји.

Овдје се водила дискусија и о том да ли се у школама у Србији наш језик зове српски или српскохрватски. Морам потврдити навод друга Јонкеа да се зове с р п с к и, али мислим да из те чињенице, као и из чињенице да постоји Институт за српски језик не треба правити капитал у овим нашим разговорима. Не треба да на те ствари гледамо тако — извините на изразу — старачки, него очима овога времена у коме живимо. Видите, ја имам сина који иде у први разред гимназије. Он зна да је Хрват, али свој језик зове српским и не види у том ништа чудно и необично. Љекари

кажу да је човјек здрав онда кад не осјећа ни један свој орган: ни плућа, ни срце, ни жуч. Ја вјерујем да ће доћи дан када ће људима који живе на овом нашем српскохрватском простору оба наша имена, Србин и Хрват, бити једнако драга, кад их неће осјећати, као што здрав човјек не осећа плућа којима дише и срце које у њим бије.

Хтио бих овдје да истакнем и једну охрабрујућу чињеницу коју је истакао друг Јонке: да Хрватско филолошко друштво није пустило у штампу свој нови правопис, како не би компликовало ситуацију у којој се налазимо. Мислим да треба цијенити тај акт.

На крају ја бих хтио замолити другове новинаре, нарочито оне из великих листова и радио станица, да у својим извјештајима јаче нагласе општејугословенски карактер овог састанка, јаче него што је то наглашено досада.

Радован Лалић: — Ја бих најпре хтео да говорим о речнику и правопису. Није потребно наглашавати колико је важно добити у догледно време један добар приручник српскохрватског језика. Ја бих хтео да кажем неколико речи о његовом карактеру. Мени се чини да тај речник треба да буде нормативан речник и да његов значај лежи баш у његовој нормативности. Прво ће се поставити питање колико тај речник треба да има речи, и његови састављачи мораће на првом месту да решавају то питање. Као друго, поставиће се питање избора речи. А то је, уствари, питање норме. Даље, тај речник треба да буде у исто време и правописни речник, тј. у њему ће бити узгред решена и многа правописна питања, јер ће се тамо обележити како се појединa реч пише. Даље, тај речник мораће бити акцентован. И то је норма. Али кад о томе говоримо, треба да поставимо једно нарочито важно питање. Овај наш скуп, ако не може да га реши, а оно треба да укаже пут за његово решавање. То је питање сметњи које стоје на путу при уклањању разлика између језика Београда и Загреба. Ми знамо да у фонетици, морфологији, синтакси тих двају центара нема разлика, али има разлика у речима. То су баш лексичке разлике. Како ће то питање да се реши, то треба да покаже овај наш речник. Јер, има речи које се употребљавају само код Срба, а има речи које се употребљавају само код Хрвата. Јасна ствар да треба створити српскохрватску норму. Наиме, ја сам читао у једном одговору у анкети да треба пустити речи да се саме боре. Очигледно је да не можемо дозволити да се неке речи које су правилне и добре са становишта нашег језика а не употребљавају их или Срби или Хрвати, да се те речи избаце. Например, реч „хлеб“ и „крух“. Очигледно је да ће речник узети обе речи као пра-

писце. Тражићемо, например, да се прошири употреба речи „плес", иако је досада била у употреби углавном само код Хрвата. С друге стране, исто тако, има речи које треба изоставити или означити као неправилне. Рецимо неке германизме, или бар заузети став, препоручити да се варваризми, германизми (или скривени германизми) отстране. Например, реч „гласноговорник" (немачки „Lautsprecher" итд.). Ја мислим да тај речник у том смислу треба да буде нормативан.

Ја се слажем са другом Радовићем да тај речник није само за књижевнике, мада они нарочито треба да се користе њиме, јер они нису увек јаки у језичким питањима.

Још један пример да наведем кад се говори о нормативности речника. Узмимо предлог „по". Да ли ће речник препоручити као правилно значење предлога „по" у изразу „та ствар је по њему истакнута"? Загребачки часопис *Језик*, чини ми се, био је против такве употребе. Речник мора препоручити или одбацити ту употребу, и то је доказ да тај речник треба да буде нормативан. То је речник књижевног језика, и сам тај појам речник књижевног језика садржи у себи нормативност; као речник књижевног језика, он мора бити у извесном смислу његов регулатор.

Али што је најважније и што бих овде опет хтео да нагласим, то је да тај речник треба да буде тако састављен да обухвати и српске и хрватске писце, да примери и из српских и хрватских писаца буду добро одабрани, да речи буду добро обрађене и примери за значење тих речи да буду убедљиви и да све то има српскохрватски карактер.

Кад говорим о нормативности, то не треба схватити као догматизам, као прописивање неких крутих правила. Треба бити широк, али без одређеног става при одабирању и обради речи није могуће правити речник какав је нама потребан.

Још једну ствар да нагласим. Мислим на питање терминологије. То је питање покренуто и о њему је доста говорено. Ја бих хтео само да истакнем да напоредо са речником морамо радити и на терминологији. Јер, тај практични приручни речник, иако не може да обухвати целу терминологију — њу ће обухватити специјални речници —, ипак треба да обухвати добар део научних и других термина. По мом мишљењу, треба инсистирати и на изради заједничких термина. И ту су разлике прилично велике и треба тражити њихово уклањање.

Ја поздрављам иницијативу Матице српске и сматрам да јој на тој иницијативи треба честитати. И не само то,

него је треба и подржати, и то свесрдно, помоћи јој да уради оно што је отпочела.

Не знам како ће бити састављена редакција речника, али мислим да треба повести рачуна — то ће се свакако учинити — да састављачи буду људи који ће водити рачуна не само о строгој научности речника, него и који ће бити широкогруди у питању става према речничком материјалу узетом са српске, односно са хрватске територије.

Што се тиче правописа, хтео бих нарочито једну ствар да истакнем. Овде је говорено о томе да ли је питање правописа научно или политичко питање. Ту ствар треба прецизирати, треба ту ствар рашчистити. Оно је, разуме се, и научно и политичко, али како и у ком смислу научно, у ком политичко? Научно је питање у томе што се правопис који се употребљава код Срба и Хрвата заснива на једном истом принципу. То је Вуков фонетски принцип и ту чињеницу треба сви да констатујемо ради јавности. Ту ствар треба објаснити ономе ко није са њоме начисто. Кад се говори о разликама између правописа код Срба и код Хрвата, онда треба рећи да се те разлике не заснивају на неким специфичним цртама српског и хрватског правописа. Правопис који се употребљава код Хрвата и онај који се употребљава код Срба може се бранити или нападати са истог становишта, а не као специфични српски или хрватски правопис, јер таквих правописа нема. И онда не може бити речи о неким осетљивостима. Ту је и са хрватске и са српске стране говорено о неким осетљивостима. Ако се пише „председник", зашто би ту морао неко бити осетљив? Зар тиме нешто Срби губе? На крају крајева, то није ништа специфично хрватско, тако је писао и Вук. Није то ствар која се не може решити, а поготову због ње не треба бити нарочито осетљив. Затим, да ли се може говорити, кад је реч о осетљивости, о осетљивости Срба као целине или Хрвата као целине? Да то није можда осетљивост појединаца, да то није нека национална или националистичка осетљивост појединаца, или је то можда чак професионална осетљивост? Ми треба да водимо рачуна о другој осетљивости. У социјалистичкој Југославији ми смо нарочито осетљиви кад је у питању братство и јединство Срба и Хрвата, и не треба се заклањати за неку можда измишљену осетљивост да би се бранили ствари које иду на уштрб осетљивости у питању братства и јединства код Срба и Хрвата.

Тако те ствари стоје са становишта језичког, са становишта научног, филолошког, и то треба да кажемо народу да би се ствари разумеле. То треба да кажемо и политичарима. Они не знају филологију и мисле да за разлике у

књижевном језику Срба и Хрвата има неких јаких научних разлога. Кад им кажемо истину ствар ће им бити јасна, па ће казати: „Решите како мислите да је најбоље." Ми не смемо да се заклањамо за науку и осујећујемо решења која су потребна и правилна. У том смислу ја бих протумачио политичку страну овог питања.

Д-р Милош Московљевић: — Ви сви, другови, знате да сам ја јуче мало говорио, да се нисам упуштао у третирање ни једне од ових тачака. Говорио сам само о питању процедуре. Нисам говорио, мислио сам да и данас не говорим, што што су други добро говорили, а ја се са њима слажем.

Али данас морам говорити. Морам да говорим зато што су овде изнете неке нове чињенице, и друго, што сам ја овде двапут апострофиран и двапут су моја тврђења погрешно тумачена. Нећу протестовати против тога, али хоћу да поправим.

Прво је колега Храсте казао да сам ја рекао неистину, тврдећи да се у Србији званично наш заједнички језик зове увек српскохрватски. После је речено да сам ја мало нетачно рекао, а не неистину. Ја мислим да је он ту мало претерао. Могао је рећи да сам рекао нетачно, а не неистину. Друго је нетачно, друго је неистину рећи. Кад се говори нечистина, онда се намерно изврћу чињенице, а ја сам, можда, само мало ствар уопштио. Јер доцније је овде пала примедба да се у Војводини, која исто тако припада Србији, језик званично зове српскохрватски, а у БиХ српски или хрватски. И у многим другим званичним случајевима зове се српскохрватски, и ми који се бавимо тим научним питањем, кад пишемо увек наш језик зовемо српскохрватски. Према томе, није тачно да сам ја намерно казао неистину, него сам можда, необавештен, мало претерао.

Али много је горе оно што је рекао г. Јурковић. Он је претставио онај мој цитат из *Хрватске страже* као да сам ја ја хтео да добацим у лице свим учесницима из Загреба, да и они исто тако мисле. А ја то нисам хтео, нити сам тражио да они то демантују. Ја сам оно узгред поменуо, хотећи показати, — што сам истакао и у анкети, — да је пре рата, а нарочито за време окупације, за време НДХ, било покушаја, — срећом неуспелих, — да се створи посебан хрватски језик, и ја сам само питао њих који су из Загреба, који познају како стоји ствар, да ли и сада нема тих елемената, и апеловао да они о том говоре, не мислећи на њих лично, јер ми смо чули како они говоре, њихова деца говоре за њих. Дакле, ја сам хтео да они кажу да ли и сада нема елемената који у том правцу раде.

Ја сам раније разговарао са неким носиоцима државне власти у Хрватској, који су се са мном сложили да не треба помагати оне који раде на раздвајању, него оне који иду на уједињавање хрватског и српског језика. У том смислу сам ја оно казао.

Не бих хтео никог да вређам, али кад је већ то покренуто, када је овде професор Храсте саопштио да Југославенска академија спрема да изда речник професора Јулија Бенешића, речник хрватског језика, не по имену хрватског, него речник хрватске књижевности, хоћу на томе да се задржим. То не мора увек бити и погрешка, може да се изради речник, рецимо, једног дијалекта, једног истакнутог писца, може да се изради речник једног књижевног или културног периода — све би то била корисна радња, па према томе не би била грешка, ако би био и речник из хрватске књижевности, јер би то био материјал за проучавање развитка нашег књижевног језика. Али кад имамо на уму да је г. Јулије Бенешић у свом фамозном одговору на анкету, који сте читали сви, јасно дао на знање да је он уопште против сваке акције на уједначавању српскохрватског језика, кад он тамо каже: „Пустите ви нас Хрвате на миру", па је затим то мало ублажио и рекао: „И Србе и Хрвате", онда је то друга ствар. Он се позива на то како је и 1917 године тако писао. Колико је мени познато, — можда је нетачно, али верујем да је то тачно с обзиром на његова схватања тог питања, — да је и он учествовао у припремању материјала за издавање посебног речника посебног хрватског језика, који је Павелићева влада спремала да изда, а да се обустави, и обустављен је, као што знате, рад на речнику Југославенске академије, — кад имамо то на уму, онда ја се бојим да је то већ једна тенденција, да је то већ један важан корак у раздвајању хрватскосрпског језика. Ето видите, то је једна појава која може да поколеба и људе са најбољим намерама. Што се мене тиче, ја сам оптимист, али верујем да има људи на српској страни, па и на хрватској, који сумњају у овај наш посао. Хрвати кажу: „Оставите нас на миру", Срби кажу: „Не можете се ви са Хрватима сложити, они хоће свој посебан језик." Сада, дела треба да потврде наше речи, да дела одговоре речима, тј. хоћу да кажем: да ли нема неких поступака, било на српској, било на хрватској страни, који иду у раскорак са овим нашим намерама и нашом дискусијом?

Поред тога што Југославенска академија намерава да изда посебан речник хрватског језика, хоћу да истакнем још две ствари. Лексикографски завод, којим руководи наш

уважени књижевник Мирослав Крлежа (кад кажем „наш" хоћу да кажем да није само хрватски него и српски), издаје неколико енциклопедија. И видите, те енциклопедије биће штампане само латиницом, и биће штампане и правописом, и терминологијом, и језиком, и стилом, ако хоћете, онаквим каквим хоће њихови уредници. Ја то не знам тачно, али овде се налази уважени професор Белић, који је члан главног редакционог одбора, и добро би било да нас он обавести како је редакциони одбор решио питање језика којим ће се писати односно штампати тај речник. Ако он буде писан само „хрватским језиком", онда то значи да то није рад на уклањању разлика, на уједињавању, него на разједињавању, или можда чак натурању онога што једна страна хоће.

Друга, односно, трећа ствар. Ми имамо две академије које имају исте задатке на проучавању науке и на стварању културе оба народа. Обадве академије често имају за предмет проучавања потпуно исте ствари. Нити је Српска академија ограничена само на српске, нити Југославенска само на југословенске ствари. Према томе, оне имају потпуно исте задатке. Међутим, ја не видим неку сарадњу међу тим академијама. Пре уједињења, сећате се ви који сте старији, 1911/12 године, чињено је на тој сарадњи, и било је решено да се заједнички изда један речник српскохрватског језика. То је било пре 40 година, а ми смо сада толико напредовали да Српска академија намерава да изда речник речи не само народа из Србије и српских крајева, него и хрватско-штокавских, док Југославенска академија хоће да изда само речник хрватског језика. То су појаве које могу омести наше накане и подухвате.

Овде ми пада на памет да упоредим ову конференцију са оним чувеним бечким „Књижевним договором". Као што је тај договор значио почетак једне нове епохе у међусобним односима Срба и Хрвата нарочито у развитку књижевног језика, тако исто и ова конференција имаће епохалне последице, ако успе. Почетак Вуковог рада значио је почетак једне нове епохе, али је она прво била ограничена само на Србе. Вук је имао да води борбу против тадашњег књижевног језика, у првом реду са Војвођанима (мој пријатељ Марић има још мало оног старог нерасположења против Вука). И Вук, сам-самцит, без икакве званичне државне помоћи, чак живећи далеко од своје земље, успео је да изврши једну огромну национално-културну револуцију. Она је од таквог значаја била да је утицала и на илирца Људевита Гаја да, ради јединства са својом источном браћом, усвоји место кајкавског дијалекта штокавско-ијекавски. Да би се то санкционисало, Вук је 1850 године у Бечу

израдио правилник тога договора, где је речено: „Један народ треба једну књижевност да има." Онда су сматрали да смо један народ иако можда нисмо били. Ја лично и даље сматрам да смо ми један народ, ја тако осећам. По чему сам ја Србин, а колега Георгијевић Хрват? Ми можемо политички да се разликујемо. Хоћу да кажем: ја гледам на питање националности Срба и Хрвата, као на однос два фудбалска тима: једни навијају за један, а други за други тим. Националност Срба и Хрвата није формирана на бази на којој националност, рецимо, Француза или Немаца, и за то бар ово питање наше треба да буде лако решљиво.

Бечки споразум је санкционисао дотада урађено и од тада настаје нова епоха. У одговору на анкету неки људи су говорили да је то политичко питање, те да не треба у њега дирати, јер је то осетљива ствар. А то је доиста политичко питање. Код нас је стварање књижевног језика уствари увек имало политичку позадину. Вук је као позадину имао народну политику, тј. стварање више културе на народним основама. То је била његова политика, јер је језик главни инструмент културе. Када се он сложио са Хрватима или Хрвати са њим у својој политици, и ту је била по среди политика. Ствари треба отворено казати, то је историја, и не треба нико да се љути. Ви добро знате да је то било не само велика жеља Срба и Хрвата, него да они нису имали ни сметњи од тадашњих аустро-угарских власти, зато што је та њихова национална политика тада погодовала аустријској политици. То не значи да су они били агенти Аустрије, мада су Срби Војвођани подметали Вуку да је био аустриски агент, да ће да поунијати Србе. Ствар је тада успела зато што власти у бившој Аустро-Угарској нису сметале, зато што та политика није била противна политици надирања Аустрије на Балкан. Аустрија је сматрала да је добро што ће и Срби и Хрвати у Турској имати исти правопис, књижевни језик и једну културу са Хрватима и Србима у Аустро-Угарској и зато није сметала. То је била тада њена политика.

Прошло је 104 године од тада и ми уместо да смо напредовали у погледу приближавања — мада смо успели да створимо једну државу, исте законе и да имамо исте циљеве, — видимо да се то питање које се сматрало тада као темељ нашег културног јединства тако развијало да сада морамо поново да га претресамо и да налазимо путеве како да отклонимо сметње. Али ипак не треба бити песимист. Ако човек посматра објективно, sine ira et studio, он ће видети да се језик којим се пише у Београду и Загребу осетно уједначио. Слушајте колегу Јонке-а како говори као прави Хр-

цеговац, потпуно чисто херцеговачки, осим што каже „точка". Њега је милина слушати. Значи, ми смо далеко одмакли и сада треба и даље у том правцу да идемо и да отклонимо оне центрифугалне силе које би хтеле да нас раздвоје. То сам хтео изнети.

А сада, да бисмо у томе успели, шта треба још да урадимо?

Има још једна ствар о којој овде није говорено. Одговор на анкету професора Боривоја Недића — с којим се понекад не слажем у питањима језика — дао ми је повода да истакнем једну ствар о којој треба говорити, а она исто тако утиче центрифугално. То је питање тзв. „превођења", које је овде поменуто, а ја мислим да оно као посебна тачка треба да буде унето и у наше конкретне одлуке. То јест да се на неки начин онемогући или бар умањи пракса, која се завела нарочито после рата, да се писци који пишу екавски, да не кажем српски, а у овом случају то су углавном Срби, — да се тамо у Загребу, па и у Сарајеву, и на Цетињу преводе на ијекавски. Али ни по јада да се само мења књижевно наречје — ијекавски нам је изговор мио као и екавски, — него и језик се тамо мења. Знамо то из личног искуства, а познат је и случај са г. Андрићевом *На Дрини ћуприја*. Неки чистунци у Загребу су нашли да треба избацити турску реч „ћуприја", па су метнули „мост". (Један друг: — то није тачно). Ако није тачно, повлачим своју тврдњу, али знам из свога искуства да је загребачка „Култура" издала мој превод Шолоховљевог *Тихог Дона* и без мог знања и питања не само ијекавски, него је мењала језик, уводила речи које ја никада не употребљавам. Исто тако је било и у Сарајеву. Према томе, то се дешава и ја сам против тога одлучно протестовао. Дакле, видите, треба стати на пут тим тзв. редакторима. То је постојано зло. Већином су то људи који немају ни спреме ни културе за тај посао. Ја сам у Удружењу преводилаца изнео те ствари и тражио да оно једном резолуцијом захтева да се не мења језик. У Београду редактори појединих издавачких предузећа мењају језик, и то на горе. Ако тамо нпр. стоји „за кућом", он ће поправити „иза куће". Па онда када издају превод, не означују ко је превео, него кажу: у редакцији тога и тога. Узму нечији превод па га искасапе. Зло је кад они у Београду редигују хрватски текст или га преводе, а исто тако кад у Загребу редигују или преводе српски текст. Дакле, потребно би било да се томе на неки начин стане на пут.

Исто тако против јединства нашег књижевног језика је и активност издавачких предузећа. Ако желимо ми да нашим људима постане обична и ћирилица и латиница, да сви на-

уче подједнако оба писма, онда би нашу издавачку политику требало водити друкчије. Ја сматрам да је штетно за наш културни развитак, а мислим и за привредну делатност тих предузећа, што издавачка предузећа у Београду као и она у Загребу издају истовремено преводе истих писаца. То је од штете, моралне и културне. Уместо да имамо један добар превод латиницом и да га читају сви, или обрнуто да имамо један добар превод на ћирилици, па да га читају сви, ми имамо два превода, који се често пута и разликују. Ја мислим да би било од много веће користи да имамо један превод, него што се овако ради. Издавачка предузећа руководе се чисто комерционалним интересима, па конкуришу једно другоме, као што су у своје време у Београду конкурисали једни другим Геца Кон и „Народна просвета". То би питање требало некако регулисати. Ја мислим да је у овом погледу сувишна децентрализација, да је од штете за наш општи културни интерес. Сматрам да би било потребно да буде једна савезна институција, као што је рекао друг Радовић, која би регулисала питање издавања, тако да се води једна заједничка политика.

Толико о сметњама развитку нашег књижевног језика.

У вези с тим још нешто. Ми смо се сви сложили да је корисно издавање једног заједничког речника српскохрватског језика, и професор Белић каже да је то корисно, али мислим да би требало да ту акцију помогну обадве академије, без обзира како ће се он звати. Није ствар у томе да ли је он нормативан или не, — јер ја мислим да је сваки речник донекле нормативан. Узмимо Вуков речник. Он је имао главни задатак да ви Војвођани научите како треба говорити и писати „херо-шијачки". Вук је истицао да се на језику наших народних песама могу писати најлепша уметничка дела, па је, према томе, његов речник имао да послужи као образац како треба писати и он је скоро за читавих 100 година, све до Броз-Ивековићевог речника, па и после, служио као нормативни речник. Чак и ми који сматрамо да познајемо добро књижевни језик, чешће погледамо у речник да видимо шта каже Вук. Према томе, Вуков речник је Србима служио и као нормативни речник и у погледу значења, и у погледу правилности облика, и у погледу акцента. Он је нарочито послужио Хрватима, јер као што знате, Хрвати нису раније имали овај данашњи књижевни језик, јер у већини нису њиме ни говорили. Кајкавцима и чакавцима Вуков речник је послужио за то да науче како треба писати штокавско-ијекавским дијалектом. То исто важи и за Броз-Ивековићев речник, који је савршеније и допуњено издање Вуковог речника, јер су у њега

ушле речи из Вукових дела и неких савременика Вукових, Даничића и др., тако да је послужио као нормативни речник за оне који нису говорили тим дијалектом. Крклец је у своме одговору лепо описао како су у гимназији у Вараждину и професори говорили кајкавски, па су ђаци тешко учили штокавски дијалект. Мада се ми сви и данас служимо Вуковим речником, пошто се наш књижевни језик развио и одмакао далеко, Вуков речник је престао да буде довољан, чак је застарео у извесним стварима. Нама је преко потребно да имамо један добар савременији речник и зато је намера Матице српске и Матице хрватске за сваку похвалу. Али ја мислим да не треба само на томе остати, него треба да позвани помогну ту акцију, а нарочито да обадве академије помогну издавање овог речника. Да помогну не само морално, него и материјално, тј. да оне своју грађу, своје збирке лексичког фонда, ставе на расположење за израду овог малог речника. Не треба заборавити да тај речник има да послужи не само Србима и Хрватима, него и Словенцима, и Македонцима, и Мађарима, и Шиптарима, и свима другима кад уче главни државни језик, јер имају потребу да га знају. А како ће га научити, ако нема једног таквог речника. Зато мислим да би била дужност обе академије да свесрдно и свестрано помогну ту акцију, а то ће учинити, ако ставе на расположење како материјал који је прикупио Бенешић из хрватских писаца, тако и онај који Српска академија прикупља за свој велики речник. То би било онда и отклањање сметњи развитку књижевног језика нашег и помагање да тај развитак иде што брже и што правилније.

Д-р Александар Белић: — Ја бих хтео пре свега да одговорим на Московљевићево питање о редакцији. Ја се налазим у редакцији дела примљених у Академији, и тамо је закључено да ће се штампати дела по реду како којег писца дело буде примљено.

Још бих хтео нешто рећи о питању речника и терминологије. Ја мислим да се у нашим говорима мешају две ствари: назив информативни и назив нормативни. Ја сматрам да наш речник треба на првом месту да буде информативни и да по својим информацијама чини пропаганду за јединство нашега језика, тј. ја сматрам да у том речнику пре свега треба да буде обухваћена и једна и друга страна, и како пишу књижевници Срби и како пишу књижевници Хрвати, да њихове речи буду напоредно стављене. Неко је од господе рекао да онда треба да кажемо шта треба једни и други да употребљавају. Ја мислим да би то било погрешно. Треба изнети само, по мом мишљењу, како гласи реч

код Срба и код Хрвата и друго, колико су те речи оправдане, колико одговарају духу нашег језика. Ако су вештачки сачињене, архаичне итд., то треба рећи. На пример предлог „по“ у смислу „он је по њему обавештен“, треба рећи да је та конструкција архаична, а није противна нашем језику. И ако то одговара пишчевом стилу, писац ће је употребити.

Хоћу да кажем, тај речник, по мом мишљењу, треба да је информативан и да својом информацијом крчи пут нашем јединству, јер ће код сваке речи бити унесено како се говори и употребљава код Срба, како код Хрвата. Оно што је Бенешић у своје време износио као разлике између Срба и Хрвата, већина од господе знају да не одговара стварности. То су само речи које се чешће употребљавају у Загребу него у Београду и обрнуто. Ја сам узео читав низ речи и доказао у *Нашем језику* да Бенешић нема право. Нису то искључиво хрватске нити искључиво београдске речи, него се у једном центру више употребљавају, у другом мање, а, уствари, заједничке су.

Даље, тај речник треба да буде што пре готов, бар у року од 5 година. Он ће бити готов, ако се састављачи не буду упуштали у опсежне лексичке студије, већ се буду задржали на материјалу који постоји али који треба у нарочитом правцу обрадити.

Што се тиче грађе Академије, она ће се моћи употребити уколико је сређена.

Ја сам јуче рекао а данас ћу да поновим: књижевници и учесници у култури нашој творци су књижевног језика. Сетимо се само наших старих писаца, — ко је њима давао податке да изнесу онолико богатство речи, ко је Ђури Даничићу дао велику количину речи да преведе Библију. Писци сами носе у себи то, они стварају оне нијансе речи, оне преливе речи који су потребни.

Неко је овде поменуо реч „смелост“. Књижевници у том правцу треба да су смели, а смелост ће им диктирати њихово познавање језика.

Дакле, хоћу да кажем: немојте очекивати од тог речника све што би неко хтео да нађе у њему. Ја сам синоћ рекао у чему ће тај речник чинити велику услугу нашем народу. То ће бити у томе што ће изнети како се која реч у ком крају говори, тако да ће писац моћи изабрати реч која је за њега најсадржајнија итд. Дакле, тај задатак речника она је страна његова која треба да нас нарочито занима, тј. да се и тим путем дође што брже ка крчењу уједначења нашег језика, наших народа и наших књижевника.

Друго, ми непрестано говоримо о речнику књижевног језика, а некако смо потиснули питање заједничке термино-

нологије. Лалић је, мислим, то споменуо. По мом мишљењу, значај терминологије и терминолошког речника претставља врло важан елеменат и, што је најглавније, ту је нормализација врло потребна, управо неопходна. Треба да имамо заједничку терминологију. Познато је да је било таквих покушаја раније за средње школе и да је у том правцу нешто и урађено. Било је замерки са различитих страна, али увек ће бити замерки докле год се наш народ не свикне на заједничку терминологију. Реците само пет пута једну реч која Вам је непозната и она ће Вам шести пут бити већ познатија, јер сте се на њу навикли. Хоћу да кажем: не треба да буде и није наш циљ да нарочито подвлачимо потребу заједничке терминологије, толико је то очевидно. Јер, као што је добро познато, терминологија је главни део — нећу да кажем једини, али главни део науке. Било је научника који су говорили: шта је математика? Треба да научите њене термине и готова ствар. Хоћу да кажем: терминологија је од великог значаја. Узмите само универзитете које имамо у свакој републици. Стручњаци имају своје терминологије, а неке од наших терминологија су врло добре, добро су рађене јер су њихови састављачи нарочито пазили да речи буду народне. Узмите, на пример, нашу геолошку и географску терминологију. Тамо се може наћи много добрих угледа. А што се тиче осталих струка, нарочито нових, ту не би било нарочито тешко јер ту не постоје већ укорењени термини. Заједничка терминологија је насушна потреба и зато треба што пре да се отпочне на њој радити.

Још само једна ствар, што се тиче правописа. Питање правописа је научно и културно питање, а свакако и политичко питање. Култура не сме да демантује социјално уређење једне земље. Ако смо ми једна држава, а нарочито ако је наш језик заједнички, онда не смемо разликама у правопису да то демантујемо. Ово утолико пре, као што сам јуче рекао, што уједначење није нимало неизводљиво и тешко, да се не може ускоро извршити. Неко је говорио да правопис није ни српски ни хрватски, он је фонетски. Значи, имамо једно објективно мерило. Јесте, то је тако. А разлике су само у ономе што има колебљивости у самом језику, па су једни узели једну страну па је уопштили, а други другу. Сем тога, науке нису апсолутне, увек има пролазних ступњева, и ако се ухватите за те пролазне ступњеве, настаће разлике. Дакле, разликовање и раздор је увек могућ и зато је ту потребан споразум. Иначе, у крупним питањима ми се слажемо.

Овде је изнесен проблем да би, док се не изради заједнички речник, требало имати заједнички часопис, где би се износила заједничка питања. Та је идеја сасвим добра, иако ми већ имамо доста часописа. Зашто се не може и у београдском *Нашем језику* и у загребачком *Језику* говорити о заједничким проблемима? Али ако је потребан часопис, мислим да нико нема ништа против тога. Нека се тај часопис назове *Наш споразум,* па нека се баш ту говори о ономе о чему смо ми овде говорили, а нарочито и о тачкама о којима ми нисмо овде говорили.

Светислав Марић: — Јуче сам говорио о имену језика, о писму, о речнику и о терминологији, због тога сада о томе нећу да говорим.

После изјаве професора Белића и филолога из Загреба, мислим да се можемо надати да ћемо добити правопис који ће бити на задовољство људима и који се може очекивати у скорој будућности. Не бих се сложио са једним предлогом, а то је да ми овде не треба да дајемо никакве сугестије онима који треба тај правопис да састављају. Ја мислим да не би требало да улазимо у неке појединости, да дајемо неке предлоге, али једна начелна ствар би требало да уђе у наше закључке, а то је ово: да би тај правопис требало детаљно образложити и то из више разлога.

1) Ако комисија која буде састављала правопис буде обавезна и да детаљно образлаже зашто сматра да нешто треба писати овако или онако, она том послу мора приступити са више студиозности иако се претпоставља да су то људи који разумеју те ствари. Али, када су људи обавезни да наведу разлоге, они ће тај посао боље урадити.

2) Ако правопис буде мотивисан, он ће онда лакше придобити људе који имају да га приме.

3) Наставници у школама лакше ће моћи да га предају.

4) Ученици који треба да га науче лакше ће га научити. Јер, не постоји само механичко памћење, него и јудициозно памћење. И то ће помоћи људима који су способни за јудициозно памћење, а то су интелектуалци. Сматрам да би то упутство састављачима правописа од наше стране требало да уђе у наше закључке.

Можда још једна ствар, која би изазвала широку дискусију, а то је оно да пишемо две речи као једну када осећамо да је то једна реч. Хоћу да кажем да је „осећање" неодређен критеријум и који скоро нигде не треба употребљавати. Математичари су се много служили евиденцијом, и данас знају да оно што је евидентно може и да не буде истина, као што каже амерички математичар Бел у књизи *Математика краљица и служавка науке.* Ко је тај који осе-

ha да је нешто једна реч, и на који начин се то може утврдити? Не може се усвојити као принцип како ко осећа, јер сваки осећа нешто друго.

Овде је пала реч о томе да нема места осетљивости код правописа, јер не постоји српски и не постоји хрватски правопис. То није тачно, јер су Срби пре Првог светског рата имали правопис који су донели надлежни фактори у Србији. У Хрватској је постојао правопис који је био прописан од државе. Први су правили сами Срби, а држава га је благословила. Правопис који је био прописан у Загребу, правили су сами Хрвати, наравно они који се баве језичким питањима, без учешћа Беча и Пеште и потпуно је нормална ствар када неки људи сматрају да постоји засебан српски и засебан хрватски правопис, и то је фактички тако. Има маса људи који су учили тај хрватски или тај српски правопис. Они су то учили од малих ногу. Ја нисам осетљив човек, али сматрам да треба бити осетљив за туђу осетљивост. Треба имати разумевања за туђу осетљивост и никада без велике потребе не треба вређати ничију осетљивост. Те чињенице треба имати на уму. Исто је то и са српским правописом. Прописан је он у држави Србији а хрватски у хрватској држави, која је имала своју културну аутономију.

Али, није овај правопис био зато српски што је он српски, него зато што је он озваничен од српске државе. А онај тамо није био хрватски зато што је хрватски специфичан, него зато што је то створила хрватска аутономија. То треба имати на уму.

Казао сам да сам јуче говорио о речнику. Сад ћу само споменути да ово расправљање о терминима, да ли да буде информативан или нормативан, овде није важна ствар. Нека речник буде информативан, као што каже проф. Белић. Али за све људе којима је потребан он ће постати нормативан. Ни правопис професора Белића није нормативан. Сутрадан кад се појавио, људи су у новинама почели да пишу по њему. Он је за њих постао нормативан. Тако ће и овај речник за многе људе бити нормативан.

Не слажу се професор Белић и књижевник Андрић у томе ко ствара језик. Један тврди да језик стварају књижевници, а други да то није тако. И један и други имају право делимично, и немају право делимично. Има речи које је направио сам књижевник, али има речи које је направио ко зна ко у народу и када је књижевник чује, писмено употреби, изгледа да је то његова реч. Маса људи стварају речи. Врло често се у даном моменту направи нека реч, и кад се она много пута изговори, постаје општа реч.

Даље не мислим да говорим, него тек када буду наши закључци донети, како ти закључци да се сортирају.

Живан Милисављ: — Желела би да говори и другарица Нада Сенић из Сарајева. Она није позвата на састанак али је учествовала у анкети; ако немате ништа против, она би изнела своје мишљење о питањима о којима расправљамо.

(Скуп је са одобравањем прихватио жељу другарице Сенић).

Д-р Јосип Хам: — Јучер смо се у дискусији сложили у томе, да сваки одмах каже све. Ја ћу стога одмах овдје укратко настојати да изнесем све што мислим, да послије не бих морао поновно говорити.

Најприје бих хтио одговорити г. Московљевићу. Његово питање, које је јучер поставио, а данас поновио — да ли и сада у Загребу нема „тих елемената који иду раздвајању хрватског језика од српског и стварању неког посебног хрватског језика" — да ли нема елемената, које је Јурковић назвао клерофашистима — ја одбијам с индигнацијом. Ми никада не бисмо постављали питање, да ли код вас у Београду има елемената који би ишли за наметањем овога или онога. Ако неких таквих појединаца има, њихов је број толико мален, да то не треба овдје спомињати.

Г. Московљевић је овдје говорио и о томе, да је Јулије Бенешић „учествовао у спремању материјала за издавање речника хрватског књижевног језика који је спремала Павелићева влада". Г. Московљевић ни ту није добро информиран. Ја знам да код спремања ХИБЗ-овог лексичког материјала проф. Бенешић није судјеловао и да с њиме нема ништа заједничко. Незгодно је да се износе и имена у стварима које нису провјерене.

Што се тиче рјечника, који спрема Југославенска академија, г. Московљевић је сам споменуо да би нам рјечник, који би приказао развитак књижевног језика код Хрвата, једнако добро дошао као и рјечник који би приказао развитак књижевног језика код Срба — када бисмо такве рјечнике имали.

Рјечник, који спрема Југославенска академија знаности и умјетности управо је такав рјечник, у којем ће бити приказан развитак књижевнога језика код Хрвата од илиризма до данас. То је хисторијски рјечник, као што и језик наших илираца припада хисторији. Када данас читамо њихова дјела, видимо да се они служе ријечима и описима којима се ми више не служимо. Криву би слику добио сваки, тко би помислио да је то нормативан рјечник, с грађом у коју би хрватски књижевници требали да се данас угле-

дају. То је хисторијски рјечник, и он документира и писца и дјела. У њему за појединe ријечи има и по 10—20 потврда из различних писаца, и то хронолошким редом. То је нешто сасвим друго него рјечник о којем овдје говоримо, и не треба мијешати једно с другим.

Што се тиче рјечника о којем се јучер говорило, видим да помало долазимо до конкретнијих закључака. Ја бих прихватио мишљење, које је г. Марковић овдје споменуо, да би добро било ограничити опсег овом рјечнику, и да би у њ требало првенствено да уђе оно што је наша књижевност — и једна и друга — дала у последњих 50 година. Из књижевности XIX вијека довољно би било да се узме оно што се и данас прештампава, што је и данас за нас живо. Затим, друг Лалић је споменуо да би у рјечник требали да уђу и различни стручни термини. И ја сам добио недавно писмо у којем ме један писац моли за неке стручне рјечнике, који су му потребни у раду. Мислим да у рјечник, који намјеравају издати обје Матице, треба да уђу ријечи не само из књижевности, него и из најразличнијих подручја практичног живота, с богатом синонимиком и фразеологијом.

Што се тиче имена — да ли ће се он звати српскохрватски или хрватскосрпски са цртицом или без ње — то је и ортографско питање, па га можемо препустити комисији, која ће радити правопис.

Што се пак тиче терминологије, ово је свакако једно од најважнијих и најосјетљивијих питања уз сам рјечник, па треба помишљати на то да се и оно што скорије узме у практички рад.

Ја сам у свези са свима овим питањима саставио и кратке формулације, које углавном одражавају оно о чему се овдје говорило, и што би ваљало да уђе у закључке, па мислим да би то могло добро доћи оним друговима, који ће на крају (у комисији, у коју су изабрани) формулирати закључке са овога савјетовања. Ја ћу их полагано овдје прочитати, да их другови могу забиљежити:

Језик: Језик, којим се служе Срби и Хрвати, јест један, са два књижевна изговора, екавским и ијекавским.

Оба су изговора са својим књижевностима у свему равноправни.

У савезној администрацији, у школству, у војсци, у законодавству треба једнако употребљавати и један и други изговор.

Име: О томе, хоће ли се придјеви „српскохрватски" или „хрватскосрпски" када се употребљавају за ознаку језика, који је заједнички и Србима и Хрватима, писати

с цртицом или без ње, одлучит ће комисија, којој ће бити повјерен рад око заједничког правописа.

Писмо: Оба писма, и латиница и ћирилица, јесу равноправна, и треба настојати да их сви Хрвати и Срби усвоје.

Правопис: Заједнички језик и заједничка књижевност треба да имају и заједнички правопис и заједничку стручну терминологију. Рад на уједначивању правописа треба повјерити посебној комисији, у коју ће ући представници установа и удружења, којима је повјерена брига за нови рјечник књижевнога језика. Иницијативу и техничку организацију за тај рад треба да преузму Матица српска у Новом Саду и Матица хрватска у Загребу.

Рјечник: Треба приступити изради заједничког рјечника, у којем ће бити садржан лексички и фразеолошки фонд новије српске и хрватске књижевности приближно од 1900 године до данас.

Рјечник треба да је информативан, с потребним тумачењима и са што богатијом синонимиком и лексичком и фразеолошком грађом са најразличнијих подручја нашега културнога живота.

Иницијативу (радну) за израдбу овога рјечника треба да преузму Матица српска у Новом Саду и Матица хрватска у Загребу. Они ће се ставити у везу са Српском академијом наука у Београду, с Југославенском академијом знаности и умјетности у Загребу, катедрама за српски или хрватски језик и књижевност на филозофским факултетима у Београду, Загребу и Сарајеву, с Удружењем за српскохрватски језик у Београду, с Хрватским филолошким друштвом у Загребу и с Друштвима књижевника у НР Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини, те ће у договору с њима изабрати редакциони одбор, у који треба да уђу по два представника из Београда и Загреба, и један представник из Сарајева.

Уредници ће по споразуму међу собом и у споразуму са споменутим установама и удружењима одредити писце и грађу, која ће се ексцерпирати, и спремити све што је потребно да рад на рјечнику може почети у што скорије вријеме.

Средства, која су потребна за припремни рад, обрадбу и издавање рјечника, треба прибавити од савезних власти и од извршних вијећа НР Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе.

Терминологија: Питања у свези са заједничком терминологијом треба расправити са савезним органима и установама за просвјету, за законодавство, за стандардизацију и сл. Организацију рада могле би преузети Академије

преко својих института за језик, а средства за тај рад требало би да пруже споменуте установе и органи савезног карактера.

Милош Хаџић: — После овако јасног излагања, какво је било излагање другa Хама, ја сам се поколебао да ли је уопште потребно да говорим, јер је он у свим битним питањима довољно јасно фиксирао оно о чему смо расправљали. А управо сам се одважио да ипак говорим због тога, што сам осетио потребу да се нешто исприча о предисторији замисли о издавању речника, јер о томе није говорено. Тиме ће и скуп бити лишен евентуалних разговора о стварима које су решене.

Вама је познато да у време када је *Летопис Матице српске* покренуо анкету, није постојала одлука да се приступи издавању речника, нити је постојала одлука да дође до сазива овога скупа.

Врло је јасно одмах било да је речник једно од питања у коме се сви слажу, и то без резерве. Због тога је Матица српска сматрала да је оправдана иницијатива да позове Матицу хрватску из Загреба да се приступи разговорима о издавању речника савременог књижевног језика. Међутим, важно је било да се не дође у колизију са планом кога другог издавача. Док нисмо установили да таква иста намера нигде не постоји посаветовали смо се на све стране где смо стигли. Посетили смо Југославенску академију знаности и умјетности у Загребу. Нама су са крајњом предусретљивошћу и са најпотпунијим разумевањем другови излазили у сусрет, и обећали да ће са своје стране учинити све што је могуће да се наша акција што брже, што боље и успешније одвија. Затим нас је занимало да ли је план Академије и акција да у редакцији Јулија Бенешића изда речник, да ли не долази у колизију са нашим намерама. Нама су у Академији рекли да колизије нема, али да људи у Загребу нередпако гледају на рад д-р Бенешића на припремању овог речника. Чак нам је у појединим разговорима речено да има таквих идеја, које се не могу узети као званичан став Академије, али да би ваљало формирати комисију која би прегледала и лексички материјал, као и концепције којима се служи д-р Бенешић у своме раду. Ми смо посетили и Лексикографски завод, јер смо били обавештени да је било говора у Лексикографском заводу да се изда и један овакав речник. Тамо су нам одговорили да немају тренутно такву намеру и да врло радо уступају тај задатак Матици српској и Хрватској.

Што се тиче Матице хрватске, разговарали смо у неколико наврата и на врло једноставан и лак начин дошли смо до заједничких гледишта и одредили смо и физиономију том речнику и све елементе који улазе у састав једног сличног подухвата. Другови Храсте и Јонке, који су од стране Матичиног одбора одређени у Одбор за речник, показали су разумевање и схватања која се нису ни за јоту од наших разликовала. Речник је у нашем јавном, друштвеном, културном, књижевном, новинском, школском животу неопходно потребан.

По томе нашем договору речник ваља издати у два издања, једно у Загребу у латиници по абецеди, и друго у Новом Саду у ћирилици по азбуци. Споразумели смо се да све такозване специфичне речи за једно од двају подручја улазе равноправно у речник и да, природно, равноправно одмах и вреде. И пре тога и после тога сваком ко објективно посматра развој нашег живота, мора бити јасно да у овим појачаним и физичким и материјалним а поготову културним комуникацијама између Срба и Хрвата, као и међу свим деловима наше земље, нико не може поставити баријере и границе уједначавању лексичког блага. То је једна појава која излази из смерница нашег друштвеног, културног и другог живота, те сматрам да и ово што смо ми предузели јесте једна организована акција која ће том развитку користити и поспешити га.

У вези са дискусијом о имену нашег језика могу рећи да око назива речника уопште нисмо имали никаквих тешкоћа. И једнима и другима било је јасно да је то у новосадском издању речник савременог књижевног српскохрватског језика, а у загребачком хрватскосрпског. Никаквих разговора и неспоразума ту није било. Јасно је било од почетка да је једини и прави пут баш то: српскохрватски и хрватскосрпски. Ако има некаквих сумњи да у овој сложеници било први, било други део због свога места има неко првенство, то не треба да нас брине, јер се у Загребу и Београду мења место елемената сложенице, тако да ни ту нема разлога никаквој сумњи.

Само још једна ствар. У вези са мишљењем д-р Хама, да треба узети за исписивање речи само текстове из последњих 50 година. Свакако би требало узети по неке од наших старијих писаца чије је дело живо и данас, и чији је језик изразит и богат бојама, облицима и лексичким богатством.

Још једно важно питање у вези са речником. Када се говорило о правопису, овде се са разлогом истакло да треба бити врло опрезан, да те ствари не могу и не ваља да се раде на брзину, јер би се могло направити више штете него ко-

ристи. То је сасвим разумљиво. Међутим, мислим да ми немамо разлога да због тога будемо оклевала и кунктатори него да идемо у једном благом темпу, који ће дозволити наше снаге и пракса. Требало би да овај скуп на јасан начин затражи путеве и средства да се дође коначно до правописа који ће важити за читаво подручје српскохрватског језика. То има и непосредне везе са речником: ми бисмо били задовољни ако тај речник буде штампан баш на том правопису до кога би могло доћи за две-три године. Ја бих био за то да скуп у том светлу гледа на наше могућности.

Д-р Михаило Стевановић: — Право да кажем и ја сам се плашио одуговлачења ове дискусије, као што је Лесковац синоћ изразио своју забринутост због тога, али сада видим да се дискусија ближи крају, не зато што нема говорника него што осећамо да немамо шта више ново да кажемо; дискусија се, дакле, исцрпла. Ја нпр., сада, нарочито после речи друга Хаџића, увиђам да нема више потребе да говорим о неким стварима о којима сам до малопре мислио говорити.

Највише се изгледа говорило о речнику, чију су потребу сви истицали. Ја мислим да можемо бити задовољни што се његовој изради већ приступило. Мени се чини да ми сад овде не бисмо некаквим саветима могли много помоћи, када је тај рад већ у организовању, када се почело са прибирањем грађе за речник исписивањем речи, када су ангажоване институције већ одредиле своје претставнике за редакцију и када је цела ствар на добром путу, тако да се можемо надати да ће речник бити рађен савременим методама, да ће бити онакав какав треба да буде и да ће одговарати својој намени.

Још само неколико речи о отклањању препрека у зближавању донекле различитих стилова нашег заједничког књижевног језика. У отклањању препрека ће се много учинити израдом заједничког правописа и речника. Ту, по мом мишљењу, треба додати и израду терминологије. А поред овога, мислим, треба говорити још и о одбацивању неких штетних навика. Овде је већ истакнута нездрава навика „превођења" дела са „српског" на „хрватски" и обрнуто. И у њима у питању само поједина дела него и повремене публикације, дневна штампа чак. Ја мислим да је крајње време да се са овом праксом „превођења" прекине. Сви наши познатији листови имају своје сараднике и дописнике, и Хрвате и Србе, који, наравно, пишу својим стилом па ту, дакако има разлика; било би управо врло чудно да сви дописници појединих листова имају исти стил. У овоме погледу ја мислим да је добро што је онако како јест, јер, на крају крајева, читалачку публику треба навикавати на различите стилове, на стилске особине оба главна културна центра на-

ша а не спроводити неко непотребно србизирање, односно хрватизирање текстова, како се то досад чинило, са појединим листовима и у целини. Нас готово и забрињава то што се упорно тражи да се „преводе" текстови с екавштине, рецимо, на ијекавштину. Овај захтев, колико је мени познато, долази углавном из Сарајева и са Цетиња. Другу Ђузи Радовићу су, како чусмо од њега, ово тражили из Сарајева, а мени баш исто то са Цетиња. Радило се овде о једном стручном чланку, управо о спорним јекавизмима. Ја сам, дакле, свој сопствени чланак преводио са екавског на ијекавски да у њему, нека се исповедим, направим неку грешку баш у писању јекавизама. Много би боље било, мислим, стварати читалачку публику екавске штампе у ијекавским крајевима, уколико екавизми за њу стварно претстављају тешкоћу, него са екавског „преводити" на ијекавски. Ту ће, уосталом, узајамна сарадња књижевника, научника и других културних радника много помоћи. Такву узајамну сарадњу само треба појачати.

Што се тиче заједничког часописа, ја мислим да ми имамо релативно доста часописа, само би, разуме се, требало да они постану више заједнички, да Срби више сарађују у хрватским часописима, и Хрвати више у српским. На тај начин бисмо много учинили за стварање читалачке публике у свим нашим крајевима која ће подједнако лако читати и једно и друго писмо и навићи се и на један и на други изговор, као и на разлике у стилу између једног и другог главног културног центра нашег.

Хтео бих још да кажем своје мишљење о ономе што је проф. Московљевић говорио данас. Мислим да, ако он сматра, па чак и тврди, да су Хрвати и Срби један народ, — сем њега и још једног учесника који је јуче то исто рекао, нико други од нас тако не мисли. Ако овде говоримо о једном језику, и сви се слажемо да се не само може него и мора говорити само о једном језику, — то још не значи да би се могло говорити и о само једном народу који тим језиком говори, јер је одвећ познато да има више случајева да један народ, и два, па и три народа имају исти језик, а опет нису и не морају бити један народ.

Имао сам намеру да кажем још нешто о хрватском речнику Јулија Бенешића, али после објашњења која су другови из Загреба дали, мислим да о томе даље не треба говорити.

Младен Лесковац: — Желим да будем веома кратак. Оно поводом чега узимам реч није нимало пријатно. Погодићете да ће се моја изјава односити на део излагања г. д-ра Милоша Московљевића. Па иако је суштину моје примедбе већ иска-

као и д-р Белић у својој уводној, првој реченици од малочас, морам се задржати на једној нетачности коју је изнео д-р Московљевић. Не могу се задржавати на свима нетачностима г. Московљевића, јер њих је овде било констатовано већ много и бојим се да би их, када би се оне све нанизале, био веома велик број. Јер д-р Московљевић је прво цитирао *Хрватску стражу;* видели смо да ју је цитирао нетачно, те се после морао ограђивати и извињавати. После је цитирао Јулија Бенешића и његов рад за време окупације, па се испоставило да је и ова његова тврдња нетачна. Рекао нам је малочас овде да је Андрићева *На Дрини ћуприја* превођена код Хрвата као *Мост на Дрини,* што је опет неистина.

Рекао је и једну другу нетачну ствар. Он је овде казао да ће у Крлежиној *Енциклопедији* српски чланци, српски текстови бити преведени на хрватски језик, хрватски стил итд.

Мирослав Крлежа не потребује моје одбране, али морам овде да изјавим следеће. Ја сам уредник за српску књижевност у *Југословенској енциклопедији.* То значи да читам све те чланке а понеки и напишем, а у толиком низу питања која смо рашчистили са Крлежом било је прво, и лако, питање да ће сви чланци српских писаца у тој *Енциклопедији* бити штампани онако како су написани.

Ја се чудим проф. Московљевићу како је могао, не познајући ствари и будући необавештен, да овде друкчије

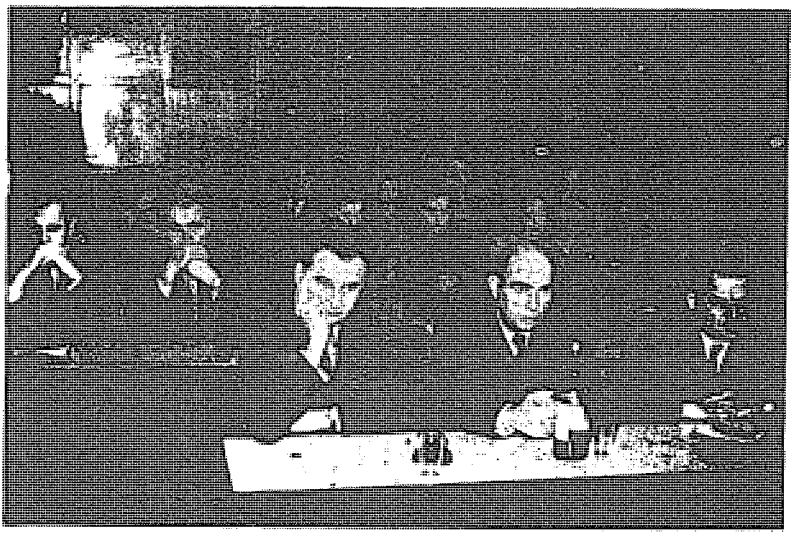

Претставници политичког живота Војводине и Новог Сада

тврди и да посумња на Крлежу у смислу у коме се на Крлежу не би смело посумњати. Крлежа је толико паметан и толико је показао својим досадашњим радом, да је очевидно да он никада није ни мислио ни намеравао да чини ово о чему сада говори г. Московљевић. Крлежа је толике године био уредник толиких часописа, штампао у тим часописима толико српских писаца и српских текстова не мењајући њихов српски стил и српски језик у хрватски, и откуда се онда може претпоставити, откуда сме — тако морам да питам — г. Московљевић претпоставити да ће Мирослав Крлежа у својој *Енциклопедији* поступити друкчије? Жалим што г. Московљевић нама овде износи — уверили смо се — читав низ нетачних информација.

Живан Милисављ: — Дозволите малу интервенцију. Г. Московљевић је говорио о многим стварима и о некима је говорио као да је сигуран, а о некима у облику питања. (Московљевић: — Тако је, нисам тврдио). Не видим разлога да се дискусија скреће у правцу полемисања у личном смислу. (Московљевић: — И у споредним стварима). Ако се слажете, предлажем да завршимо дискусију у том правцу и да се вратимо на питања која су на дневном реду.

Д-р Мате Храсте: — Ја сам синоћ говорио о рјечнику и правопису и нисам мислио данас говорити, јер није потребно више о томе говорити и мислим да смо сви начисту о потреби рјечника, заједничког правописа и осталог.

Ја бих само хтио одговорити на нека питања, нарочито на она у којима је споменуто неко име, да не остане никакав анимозитет између нас.

Најприје бих се хтио осврнути на оно што је рекао друг Јурковић о „приватним" правописима. Истини за вољу морам рећи да Бораниђев правопис није никакав „приватни" правопис, него да и сада има, тако да кажем, импримату НР Хрватске да се може употребљавати у школама, па је према томе службени правопис.

О рјечнику д-ра Јулија Бенешића говорио је колега Хам, али морам споменути и ово. Кад се већ г. Хаџић дотакао питања комисије, о чему нисам хтио говорити, јер је то интерна ствар Академије, рећи ћу и ја што ми је познато. Југославенска академија је прије 2—3 мјесеца образовала комисију која ће прегледати рад на томе рјечнику. И ја сам био члан те комисије. Ми смо рад прегледали и дали своје мишљење претсједнику Академије и могу да кажем овдје да је рад на том рјечнику добар. Није, разумије се, у свему савршен и зато смо указали на неке недостатке, али књижевници желе да се тај рјечник што прије заврши. Друго је питање, хоће ли тај рјечник бити штампан или ће остати

у рукопису Академије. Мишљење је комисије да тај рад треба свакако наставити и довршити, јер ће бити користан прилог нашој лексикографији. То је хисторијски рјечник од илиризма. Има ријечи, које су потврђене са 10—30 и 40 примјера из разних дјела наших књижевника. Према томе мислим да тај рјечник не би био сметња израђивању овог нашег рјечника и да би тај рјечник скратио и олакшао рад комисији, која ће радити на рјечнику, који припремају да израде Матица српска и Матица хрватска.

Ја сам јуче говорио о називу језика, али ћу сада мало проширити, само да се види како то питање изгледа кад се гледа из Загреба, а како кад се гледа из Београда или из Новог Сада. Можда сам мало оштрију ријеч употребио кад сам рекао да је д-р Московљевић рекао неистину о називу нашега језика у Србији. Ја сам прошле године у липњу мјесецу био изасланик Савјета за просвјету и културу на испиту зрелости у Дубровнику. Имао сам прилику да видим једну свједоџбу из Котора у Црној Гори, исто тако свједоџбу једне ученице, која је дошла два-три мјесеца прије тога из Ваљева, и једну свједоџбу ученице из Мостара и на темељу тога сам и рекао јуче да је на свједоџби из Котора назив језика био „српски језик", из Ваљева „српски језик", а на свједоџби из Мостара писало је „српски или хрватски језик". Нисам говорио о Војводини, јер сам знао да је то аутономна покрајина и нисам имао при руци ни једну свједоџбу из Војводине. Као што сам рекао, то сам утврдио на свједоџбама ученика који су дошли из споменутих крајева.

Мене није сметало што је д-р Московљевић предлагао како би требало да се зове наш језик у Хрватској, него ме је сметао његов закључак, јер је рекао да треба Хрвати у Хрватској да воде рачуна о осјетљивости Срба, као што Срби у Србији воде рачуна о осјетљивости Хрвата. Ако је потребно водити рачуна о осјетљивости у имену језика, онда се у првом реду ради о осјетљивости ученика средњих школа и њихових родитеља, јер сваки родитељ жели да види на крају године свједоџбу свога дјетета. Код нас се језик увијек звао — осим за вријеме окупације — хрватски или српски, и мислим да смо ми увијек водили више рачуна о осјетљивости Срба у Хрватској — бар у том питању — него Срби о осјетљивости Хрвата у Србији. Непријатно ми је споменути, али ћу додати, да је послије рата била велика нетактичност са стране професора Стевановића и Алексића, који су 1945 године издали *Граматику српског језика*.

Знам да је било велико нерасположење Срба према Хрватима, боље рећи према устанцима. Ја то разумијем. Ја сам живим у фамилији која је више српска него хрватска. Пре-

ма томе мене је све што се збивало за окупације бољело можда више него многе Србе.

Међутим, кад је дошло до државе која је врло тачно и исправно ријешила национално питање, мене је мало и зачудило што је дошло до издавања такве граматике. Ја сам увијек имао концепцију југославенску па и данас са великом љубављу сусрећем све што је српско, као и хрватско. Због тога ме је такав чин директно сметао. Чињенично је стање да ми данас немамо само два народа на подручју хрватскога или српскога језика, него три: хрватски, српски и црногорски, и зато сматрам да је била у најмању руку нетактичност да се одмах послије рата издаје *Граматика српског језика.* Данас се та граматика зове граматика српскохрватског језика, али су се одмах у почетку правиле гријешке. Ако полазимо од тога, било би правилно да смо 1947 године ми у Загребу издали „Граматику хрватског језика", али ми то нисмо учинили, него је граматика носила назив: *Граматика хрватског или српског језика.* Међутим људе, који су оно 1945 године примијетили, то је много сметало. Зато сам споменуо да је требало и треба увијек водити рачуна о осјетљивости. Ево из којих разлога: Свима вам је познато да су Хрвати у прошлости били много попустљивији у свим питањима, нарочито у културним питањима. Свима вам је познато, да је оно, што је учинио Људевит Гај, кога је споменуо и проф. Белић, одрекавши се кајкавског дијалекта био најреволуционарнији чин на културном пољу у цијелом славенском свијету. Хрвати су се том приликом одрекли не само кајкавског и чакавског дијалекта, него и икавског изговора, којим је писана далматинска књижевност и маса књижевних дјела.

Сем тога Хрвати су с великом љубављу пратили Скерлићев покрет и вјерујем да су га се Хрвати држали више него Срби. И иначе Хрвати су модерне идеје примали радо. Знамо да су многи Хрвати између два рата писали екавски. Друго је питање зашто нису наставили. Можда је потребно да испитамо своју савјест, па ћемо знати зашто се није продужило то, што је требало. Нећу да улазим у то, јер ми није потпуно познато. Ето зато мислим да је потребно свакако водити рачуна о тим неким осјетљивостима и с једне и с друге стране.

Осим тога, што сам споменуо јуче, то потврђују и наши правописи. Брозов и касније Боранићев правопис писани су такође по принципима Вука и Даничића, и ми се тих принципа држимо данас, а држаћемо се и даље, можда не потпуно, али смо ми остали вјернији у многим питањима Вуку,

више него што је то правопис који је данас у употреби у НР Србији.

Што се тиче широкогрудости у писању Р ј е ч н и к а, ја мислим да је потребно ићи овим путем: Није потребно објашњавати, хоће ли се узети ова или она ријеч, него треба да идемо путем Вуковим, који је тражио ријечи у народу, који је путовао од мјеста до мјеста, биљежио ријечи и тумачио их, јер је ријечник, који је писао био ријечник народног језика. Он је тражио, како народ говори у ком крају. Ни ми не можемо поћи другим путем, него експерпирати лексичко благо из дјела писаца. Питање је само, од које године. Можда од реализма. Ја мислим од реализма, јер је то још живи језик и забиљежити га у ријечник, како га је забиљежио писац. Можемо евентуално за ријечи из турског, њемачког, мађарског и других језика означити да је то страна ријеч, која је ушла из другог језика, али друго не можемо учинити.

Д-р Михаило Стевановић: — Не узимам реч да се правдам због онога на чему ми је проф. Христе замерио истакнувши да је било нетактично што сам своју граматику коју сам писао са Алексићем назвао граматиком с р п с к о г језика. Друг Мате је ипак требало да каже да сам се поправио. Ја допуштам да сам ту, можда, погрешио. Нећу ни да наводим разлоге зашто сам граматику тако назвао, а то, верујем, и не тражи овај скуп од мене, нити је то, најзад, ни толико интересантно данас. Хтео сам само да се оградим од приговора да је тај наслов имао било какве везе са расположењем Срба према усташама. А ко би још један честити народ и могао идентификовати са једним онаквим режимом. Овде је главно да сам се ја поправио, јер моја друга граматика, за више разреде, коју сам писао после оне с р п с к е граматике у своме наслову носи назив који сам ја, иначе, целог века употребљавао и за који се ево и данас овде залажем.

Д-р Милош Московљевић: — Ја нећу одговарати на разне замерке упућене мени. Друг Милисавац је тачно објаснио оно што сам рекао, али и после тога професор Христе је поново једну ствар сасвим друкчије протумачио. Ви сте сви били присутни и чули сте да ли сам тврдио да Срби и Хрвати нису један народ. Признајем да Хрвати никад нису имали већу националну индивидуалност него данас. Чак и у старој Југославији, која је гонила Хрвате, хрватско име се проширило више него икада. Према томе ја признајем да су Хрвати посебан народ, то је неоспорно, али за мене лично, по мојем осећању, Хрвати и Срби су један исти народ. Ви сте ме изабрали за члана редакционе комисије, али изаберите другог, јер после оних замерака мени нема места тамо, нећу

да будем узрок сталног полемисања и да због тога посао трпи.

Д-р Људевит Јонке: Ја бих рекао неколико ријечи у вези с оним што је казао друг Хаџић. Ја бих потврдио његове ријечи кад је истакао да смо у Загребу расправљали на бази велике широкогрудности какав би требао да буде рјечник. Ми смо у току једнога сата заиста успоставили велико разумијевање у том погледу и постигли споразум у свему. Разговарали смо да се рјечник изради на бази богатства и лексичког блага хрватске и српске књижевности. Тај се проблем из оне перспективе показао веома лак и једноставан. Ја мислим да је он и сада такав. Али с обзиром на моменте који су данас били истакнути, ја мислим да ми је дужност да и ја реknем о неким стварима нешто друкчије него што сам овдје чуо. Специјално о томе што се говори о разним вјештачким или умјетним препрекама које су сметња за правилан развитак хрватско-српског књижевног језика.

Било је овдје говора о томе да ли српски и хрватски књижевници треба да се штампају у својим оригиналним текстовима. Код нас је то тако. Чак истакао бих да смо у нашој Републици издали послије Ослобођења знатно већи број српских писаца, а нама се чини да се у Републици Србији штампа сразмјерно мали број хрватских писаца. Као што ме је друг Божић увјеравао, код нас је од Ослобођења издато 50 дјела српских писаца, док је од хрватских у Београду издато десет. У том погледу треба да се боримо за нашу равноправност. Не мора то бити једнак број, али да у том погледу једни не заостају за другима, да се хрватски писци у Београду, као и српски у Загребу штампају једнако. Тако да се може тај посебни књижевни тип који се развио упознати на обје стране. То је најздравији пут, чак један од моћнијих путова, снажнији него што је издавање једног рјечника. Књига је широким слојевима читалаца много приступачнија и дјелује на њих боље него било какав рјечник. Рјечницима се најчешће служе само стручњаци и књижевници, а широки наши слојеви најбоље се упознају с различитим особинама нашег књижевног језика преко књига. Док је принцип поштивања књижевног текста разумљив у погледу књижевних дјела, ја бих истакао овдје да су у погледу пријевода наши преводиоци можда и сувише осјетљиви. Друго су оригинална стварања, а друго је преводилачки рад. Има дјела свјетске књижевности високе вриједности која би се можда могла преводити само у једном говору, као што је то случај с Хомеровом *Одисејом* код нас. Но ни то није нужно. Али мислим да преводилац не би смио да буде тако осјетљив на те своје пријеводе ако се приређују за

другу републику. Мислим да није слобода књижевног израза само у томе да преводилац преводи како он хоће. Има један аксиом који вриједи у свјетској књижевности, а тај је да читаоцу треба дати књигу на најприступачнији начин. На један се начин штампа у Загребу, на други у Београду, и преводиоци би требали у том смислу да буду широкогрудни, да се управљају према онима којима говоре. Ја мислим чак да је то већи ступањ толеранције, него инсистирање да пријевод мора бити штампан баш такав какав је и написан. Ја бих дао мало примјера из своје дјелатности. Прије четири године превео сам једно Чапеково дјело за Загреб, за Српско просвјетно и издавачко друштво „Просвјета". „Просвјета" је рекла да су њени читаоци углавном Срби и молила ме да пријевод удесим тако како би њима било лакше читати. Ја сам тај пријевод написао тако како је њима за њихове читаоце било најзгодније. Ја сам исто тако превео *Прву смјену* за једно загребачко предузеће, и она је тамо изишла. У Београду су жељели да то дјело издаду за своје читаоце, само су ме замолили, јер су им читаоци екавског изговора, да они то пренесу на екавски изговор. Ја сам одговорио да ништа против тога немам. Ја мислим да је то виши ступањ толеранције, гледање на потребе читалачких кругова, него оно истицање велике индивидуалне слободе преводилаца, да се он заинати за сваки појединн израз. Преводилац треба да се равна према публици. Колективно је право испад индивидуалног. Друга је ствар умјетничко остварење, јер сваки књижевник очигледно има свој систем изражавања. Он расте на бази књижевног језика свога народа с којим живи и за који ствара. Мислим да је та осјетљивост преводилаца и писаца просјечних, небелетристичких сувише велика, а чак ми се чини да је ово што сам ја изнио виши ступањ толеранције. Рецимо Недић пише овдје у посљедњем одговору *Летопису Матице српске*, он се љути како су га у Загребу када се давао *Ромео и Јулија* напали због његовог језика. Напали су га због његовог језика, због неких мало драстичнијих израза. Као што знате, *Ромео и Јулија* то је најљепша драма о љубави, која постоји у свјетској књижевности. По нашем схваћању и схваћању уопће такво дјело треба да буде дато у најфинијем ступњу књижевног језика, да се оне финесе ситуација не кваре неким особинама језика који није књижевни. То је оно што нашим критичарима смета код неких српских преводилаца, да они често употребљавају ријечи — то је и у анкети речено — управо из народног говора, и то такве које су ријечи предграђа. Нама то није приступачно, изгледа грубо, није то амбијенат у коме се радња те драме развија

Ми се боримо за виши тип књижевног језика, који није вјечито само преношење народног говора, него који је својина најбољих наших књижевника и у томе кадгод долази до приговора са једне и друге стране. Јер књижевни језик је виши тип народног језика, па када смо постигли одређену разину нашег језика, он треба даље да се развија а не да идемо од почетка. То је више пута разлог да долази до неразумијевања. Није у питању противљење неком српском изразу у Недићевом пријеводу, него противљење вулгарном изразу који долази на мјесто неког профињеног израза.

Друго што сам хтио да истакнем јест то да ми морамо сасвим обрачунати са схваћањем које је овдје истакнуто, да се овдје ради о језику и правопису једнога народа. Када би се овдје радило о правопису и језику једнога народа, ми се не бисмо овдје ни састајали. Ради се о правопису два-три народа и према томе ми разговарамо, ми желимо да постигнемо у том погледу слогу, да створимо један правопис, али при том ипак морамо, иако је друг Лалић рекао друкчије, водити рачуна о неким осјетљивостима. Не зато што бисмо се можда противили идеји братства-јединства — према тој идеји морамо бити најосјетљивији, — али морамо бити осјетљиви и према осјетљивостима појединих народа, иако ми, као што је истакао друг Храсте, имамо један књижевни језик. И Гају, који је вршио реформу, било је врло тешко, јер су и на њега вршили врло велике нападе. На примјер, Далматинци су му оспоравали хрватство, тврдили су да нема право да говори у име Хрвата, јер се нису хтјели одрећи икавштине. *Зора Далматинска* је истицала: „Ми имамо свој стари правопис, ми смо Хрвати, не можете у наше име говорити". С Ријеке је поручивао Фран Курелац: „Ви у Загребу сте ускоци који тркимице јурите у српски табор". И Вук је оспоравао њима да су Хрвати, јер је испочетка сматрао да су Хрвати само чакавци, а кајкавци да су Словенци. Но, Гај је истрајао само да би се ујединили сви Хрвати у једном правопису. Касније смо имали етимолошки правопис, па и тај смо напустили. Сада имамо правопис који је састављен 1892 године на принципима Караџића-Даничића. Тако сада имамо неке елементе који су друкчији него у српском правопису који је такође заснован на принципима Караџића-Даничића. Нису то правописи приватни, чим су служили потребама једног народа. Као што је рекао проф Храсте, они имају службену функцију.

Као што смо јуче истакли, приликом стварања новог правописа треба да будемо споразумни у широким линијама, у битним елементима, а не да опет изгледа да смо преузели један правопис који је био на снази, а да смо напустили свој.

Не можемо рећи да је увијек све добро, како се тумачи са гледишта Вука и Даничића. Фонетски принцип је блаже изражен код Вука него код данашњих тумача на српској страни. Фонетски принцип се може дотјерати до максимума, и лингвисти су кадри да израде фонетски систем такав да ћемо се сви чудити. Али писци, људи који пишу, треба да имају правопис којим се са најмање напора може да пише, тако да их публика разумије са најмањим напором. Наша правописна комисија треба у неку руку да мало ублажи тај фонетски принцип у том смислу, да у писму буде наглашено и оно што нам омогућава да лакше схватимо писани текст. Правопис се не ствара само за говорење, него у првом реду за читање текстова, па према томе и визуелни моменат, а не само говорни моменат морамо узимати у обзир. Зато ми, на примјер, не можемо да усвајамо онако досљедно спровођење принципа фонетике. Нама је врло неприлично — како прописује професор Вуковић у свом правопису да пишемо „пот-старост", јер у брзом читању треба и да мислимо шта то значи. Исто тако врло тешко можемо усвојити да заједно пишемо „увјетар" у смислу када неко говори без смисла, а растављено када говори а нитко га не слуша. Разлику одређује контекст. Наглашавам визуелни моменат. Ми нећемо да пишемо неке ријечи заједно не зато што је то особина Вука — што није — или српског подручја, него зато што то није довољно фонолошки оправдано. Ми не желимо писати заједно напримјер, „смиром", „смуком". Ми то нисмо могли у загребачкој комисији да усвојимо. Код нас постоји ријеч „смук" у значењу скијања и „смуком" би код нас значило нешто сасвим друго, него „с муком", „с трудом". Напримјер, „он зарађује кору хлеба смуком" могло би значити код нас да зарађује свој хлеб смучањем, тј. скијањем. Зато је нама незгодно писати „ићи наруку", полагати испит „насрећу", „подјесен", „сјесени", „напролеће", „налето", јер нам је теже при читању. За неодвојено писање нема лингвистичких разлога, иако правопис не служи само лингвистима и књижевницима. Правопис служи и зато да читаоци са што мање муке усвоје оно што писац хоће да каже. Вук Караџић је умро прије сто година, његови су принципи кадшто накнадно прекспонирани, има и модернијих принципа који су изражени у лингвистици и у неким битним проблемима морамо се ослободити лингвистичких шаблона и деформирања ријечи до максимума. Никакве везе то нема ни са српством ни са хрватством. Принцип је да читалац са што мање напора разумије текст. (Професор Вуковић: — Код мене стоји с муком. Можда је штампарска грешка. У духу свега што је речено не може доћи „смуком").

Цитирао сам ово тачно према *Правопису,* који је изишао у Сарајеву. Ја сам се овим примјером послужио да бих показао да треба шире принципе постављати при изради новог правописа.

Што се тиче терминологије и ту настаје тешкоћа, ако нема ширине и на једној и на другој страни. Свугдје треба да буде широкогрудности, и при изради рјечника и при изради терминологије, а не као што су наши техничари, када су се прије 7—8 година састали да уједначе терминологију, па су Београђани предложили: наша терминологија је згоднија, узмите нашу. На тај начин нећемо ништа постићи ни у правопису. Ту треба бити широк, што је боље код једних, узети од њих, а што је боље код других узети од њих. Ту је врло важна осјетљивост према братству-јединству, али и осјетљивост према особинама једног и другог народа.

На завршетку ја бих хтио исправити једног говорника који је рекао, ако се српско-хрватски пише са цртицом, да онда то значи да су то два језика. Не, то може значити да је то језик двају народа. И зато је дошло до тежње да се пише са цртицом, да се види да је то језик двају народа, да се покаже да ту нема никакве супремације. Морамо водити рачуна о разним осјетљивостима. Наша револуционарна стварност дала је оштра рјешења, признала је на свим подручјима права појединих народа и према томе кад год који од ових послова радимо, морамо га радити тако да се споразумијемо у битним проблемима.

Д-р Александар Белић: — Сада о томе како ће комисија радити, не би требало говорити. Јер, оно што је Јонке говорио, има свог смисла, али води у једну другу крајност. Истина је да смо ми мало даље отишли од Вука, али само у духу његове реформе.

Малопре смо давали неке инструкције правописној комисији. Ја нисам против принципа колеге Јонке, али нека расправе стручњаци та питања између себе и када они буду готови са својим елаборатима, нека их изнесу пред већи скуп или форум. А ако ћемо говорити о осетљивостима, никада нећемо доћи до резултата. Свака реформа у правопису страшно је осетљива, за Србе исто тако као и за Хрвате, и кад нешто учинимо у том правцу, ми дирамо у осетљивост и једних и других; и наши се људи буне, Срби као и Хрвати. Према томе, ако хоћете нешто да урадите, морате и жртве подносити, тј. морате се истовремено борити и против претераности и против претеране осетљивости. Ја бих молио да се питања која се тичу правописа и терминологије оставе комисијама.

Што се тиче терминологије, истина је да има тешкоћа, људи су научили на одређену терминологију и држе је се. Али, ако ми имамо велики циљ да створимо заједничку терминологију, морамо подносити жртве и на једној и на другој страни, иначе нема реформе, запећемо на најмањој ствари.

Мислим да је сасвим довољно да овај скуп препоручи да се треба свим силама постарати да се створи један заједнички правопис, а сматрам — да поновим што сам толико пута рекао — да и поред осетљивости и на једној и на другој страни добром вољом се то може учинити.

Д-р Људевит Јонке: — Ја бих хтио само да надовежем на ријечи професора Белића, који се у својим консеквенцијама слаже са оним што сам ја излагао. Ја сам предложио да би овај наш скуп дао комисијама неку директиву, али ја сам за то да буде жртава — можда је незгодан израз — и са једне и са друге стране. Једном ријечи, да се изради нешто треће (Белић: — Директива је да се дође до јединственог правописа). Слажем се, али уз жртве с једне и с друге стране.

Д-р Крешимир Георгијевић: — Овај скуп је замишљен као дискусија људи који имају сопствене ставове и мишљења. Овде није Матица, која је дискусију приредила, иступила са својим одређеним ставовима и мишљењима, па ако је дошло до сукоба гледишта појединаца, мислим да то није дошло од стране Матичиних људи према нематичиним. Конкретније: ако је друг Лесковац изразио неко мишљење које се односи на проф. Московљевића, мислим да је то учинио у име своје. То се само по себи разуме. Мислим да је професор Московљевић требао то тако и да схвати, да људи овде износе сваки своје мишљење, и да људи бране своја мишљења. Матица итекако рачуна на помоћ г. Московљевића и мислим да је његово реаговање на мишљење које је изнео Лесковац било исувише оштро, иако је можда било неслагања са ставовима и мишљењима професора Московљевића. Било је неслагања и са мишљењима проф. Стевановића и других, но то није потребно сувише узимати к срцу и мислим да је реакција проф. Московљевића била сувише оштра. Још једном подвлачим, уиме Матичиног одбора, да Матица рачуна са стручном помоћи проф. Московљевића.

(Саветовање је прекинуто у 13 и настављено у 16 ч. по подне).

Нада Сенић: — Надала сам се да ће се овдје говорити о задацима који стоје пред нама, да ће се говорити о будућности. Међутим, овдје се некако почело много говорити о прошлости. Зашто се непрестано враћати у прошлост и оживљавати оно што је већ ријешено 1850 године? Писам се

стварно надала да ће се овдје чути „ми“, „ви“ и „они“, да ће опет бити и „ми из Хрватске“ и „ми из Србије“; надала сам се да ће овдје бити само „ми“, односно ви — учесници овога Скупа. Можда исувише оштро постављам, али ја ипак сматрам да треба више говорити о ономе што стоји пред нама. И заиста, као што рече друг Радовић, треба више смјелости, а ја бих додала: више револуционарности у нашем раду. Нема мјеста, као што су рекли неки другови предговорници, неком страховању и некој осјетљивости. Ми млађи немамо тога и сматрамо да треба у овај рад унијети више револуционарности.

Овај договор наших лингвистичких стручњака и књижевника имаће свакако широког одјека, имаће итекако и политичких посљедица, и то позитивних, нарочито код нас у Босни и Херцеговини. Ја бих жељела да то уђе у резолуцију, односно декларацију, коју ће овај Скуп донијети.

Ми у Босни смо некако у положају свекрве преко које се туку јетрве што се тиче правописа. Заиста је вријеме да се дође до јединственог правописа. Код нас је у погледу правописа такво шаренило да се не зна како ко пише. Од тога трпе дјеца у школама, трпи настава, трпи општа култура, трпи наша штампа итд. Ако прелистате наше листове или погледате натписе на радњама, видјећете да то све даје једну жалосну слику културне заосталости. Нисмо ту ми криви, ту нам морате и ви помоћи, мислим другови из Србије и Хрватске. Зато поздрављам идеју да се што прије приђе изради јединственог правописа.

У нашим школама постаје то питање готово политички проблем. Дође професор из Србије, тражи један правопис, дође професор из Хрватске, тражи други правопис, једне године се ради по једном правопису, друге године по другом, тако да дијете на крају не зна уопште како да пише. Једне године добије јединицу ако пише по правопису који се употребљава у Србији и обрнуто. Дјеца трпе, настава трпи, а то и педагошки није добро кад радимо данас овако сутра онако.

Испред колектива издавачког предузећа „Свјетлост“ поздрављам предлог о изради заједничког правописа.

Још неколико ријечи о писму. Ја мислим да од става који је овдје једногласно усвојен треба ићи даље, треба од ријечи прећи на дјела. Зато бих дала сугестију да овај Скуп у својој резолуцији, или декларацији, препоручи издавачким предузећима и у првом реду штампи — новинама и часописима — да доносе написе у оба писма, да дневна штампа употребљава оба писма, исто тако као и наши, мислим код нас у БиХ, стручни и књижевни часописи. Наш књижевни часопис *Живот* штампа се ијекавштином и екавштином,

ћирилицом и латиницом, мијешано. Код нас се то заиста и спроводи. И зато мислим да би било потребно да се резолуција не само објави у новинама него да се директно пошаље и свима који раде на послу писања и штампања, наиме да се пошаље свима издавачима, уредницима листова и часописа, штампаријама итд. Има ту и техничких и других тешкоћа, сигурно да у Србији немају толико латинских слова или у Хрватској ћирилских, али те тешкоће треба отклањати, извршити напр., размјену слова. Јер, догод буде неко читао само ћирилицу, биће му латиница страна, и обрнуто, догод буде читао само латиницу, неће му ћирилица бити блиска. Ту, као што сам рекла, мора се поћи мало револуционарније. Чули смо овдје мишљење да овај Скуп није позван за то. Зашто да није позван? Ово је у неку руку глас народа, ово је скуп који је позван да каже шта народ жели, и да тражи да се то изврши. Ја мислим да је културна срамота да се *Борба* у Београду штампа ћирилицом, у Загребу латиницом. Ја мислим да је то брука. То је моје лично мишљење и говорим само у своје име.

Још неколико ријечи о тзв. тенденцијама превођења Ја мислим да ту морамо да будемо оштри. Код нас у Босни таквих тенденција заиста није било. Није ни могло бити, не зато што смо ми можда бољи од другова у Хрватској или Србији, него зато што ми то у пракси не можемо ни да спроведемо. Код нас има Срба, Хрвата и муслимана и не можемо давати предност ни једном ни другом писму или нарјечју. Што се тиче превођења које је споменуо друг Радовић, код нас тога није било нити га има, поготово у нашем издавачком предузећу. Уколико је то учињено другу Радовићу, ја могу да изјавим да је то било у вези са школском литературом (Цанкар). Наша територија је ијекавска територија и наша дјеца морају прво научити правила исправног ијекавског говора. Не може ту бити мијешања, као што је друг Марић предложио. Ми дјелујемо на ијекавској језичкој територији и не може се замјерити Босни на тражењу да се преведена дјела за школску лектиру штампају ијекавским нарјечјем. Слажем се са другом Јонкеом у вези са прилагођавањем преводилачког текста читаоцу у погледу нарјечја.

На крају бих још напоменула да ми је заиста жао што није било могућности да овдје буде више посматрача, нарочито из издавачких предузећа и новина. Слабо ће бити одјека ако до њих не дође оно што је овдје једнодушно прихваћено. А издавачка предузећа и новине су баш ти који отступају у овом или оном погледу од онога што је овдје једнодушно констатовано. А то је у првом реду: равноправност оба нарјечја и потпуна равноправност оба писма.

Радован Лалић: — Ја мислим да су другови предговорници углавном исцрпли материју и гледаћу да будем што краћи. Али ипак ћу рећи неколико речи. Бавио сам се питањима која је покренуо *Летопис Матице српске* и створио сам о њима своје мишљење и сматрам да је потребно да кажем неколико аргумената у прилог свом гледишту.

Основна ствар, по мом мишљењу, о којој треба водити рачуна приликом решавања питања српскохрватског књижевног језика, или бар једна од основних, јесте то да не треба пустити да ствари теку како теку, да је потребна интервенција, да књижевници, филолози и уопште јавни радници треба да утичу на даљи развитак књижевног језика. Јер се често дешава да се почне нешто писати или говорити на овај или онај начин и онда се то одомаћи, макар било и погрешно.

У вези с овим што сам рекао јесте и питање речника. Хтео бих да објасним зашто сам се толико залагао за нормативни речник. Ја бих хтео да се при том оградим да нисам мислио да преко речника треба утврђивати неке чврсте прописе, прописивати законе, нека крута правила. Нека тај речник буде и информативни речник. Термин, на крају крајева, овде није важан. Вероватно да је г. проф. Белић под појмом информативног речника мислио оно што су и други говорници мислили, а можда и оно што и ја мислим .Тај речник, како га ја замишљам, треба да буде живи одраз савременог књижевног хрватскосрпског језика, у коме ће се показати сав процес зближавања језика којим се пише у Загребу и језика којим се пише у Београду.

Да бих боље објаснио на какав речник мислим, дозволите ми да наведем пример из своје уже струке. Ако се под информативним речником подразумева онакав речник какав је речник руског језика од академика Ушакова, управо речник који је изишао под његовом редакцијом, онда бих ја био за речник таквог типа. Или онакав какав је речник Чешке академије наука. Стари руски речник од Владимира Даља добар је речник, има много грађе, али он није довољно поуздан, не може се увек човек на њега потпуно ослонити у погледу значења појединих речи, у погледу облика или чак постојања појединих израза у руском језику. А када човек узме речник академика Ушакова, сигуран је да су речи које су тамо означене доиста речи књижевног руског језика. Другим речима, тај наш речник не треба да буде никако неутралан, него треба да да оријентацију кад човек хоће да се послужи њиме, да нађе све шта тражи у погледу акцента, значења и правописа, а да то не буде само грађа за будуће зближавање, него израз зближавања српскохрватског књи-

жевног језика, односно језика који се употребљава у Загребу и у Београду.

Академиски речници имају своја преимућства. То су речници добро фундирани, аргументовани примерима из разних писаца, али они често, зато што се раде дуго, застаревају и немају довољно везе са данашњицом. О речнику Француске академије, који је рађен преко 50 година, прича се једна шала. Кад је био готов констатовало се да у њему нема речи „зуб" (dent), па су Французи говорили да речник који је толико стар не може ни имати зуба.

Наш речник треба да буде чврсто повезан са данашњицом, и да обухвати данашњи наш језик у целини.

Ако сам добро чуо, професор Хам предлаже да у речник уђе грађа од 1900 године наовамо. Ја се с тим схватањем не слажем. Савремени хрватскосрпски језик — то је језик од Вука Караџића па до данас. Читаву ту грађу треба обухватити и обрадити.

У погледу правописа хтео бих да кажем још нешто и уопште у погледу зближавања између два центра наше књижевности, а исто тако о толеранцији о којој сам већ говорио. Није толеранција у томе да ми толерирамо — можда сам неправилно употребио израз — широкогрудо, да толерирамо изразе који се употребљавају у Загребу односно у Београду, него је толеранција у томе да и један и други центар црпу богатство из оног другог центра, црпу елементе који ће обогатити заједнички хрватскосрпски језик, заједнички језик Срба и Хрвата. А рђаве изразе не треба толерирати, па било да су српски или хрватски. Тако ја схватам толеранцију као уклањање препрека.

Што се тиче правописа, можда се понављам, али опет хоћу да нагласим да се ту не ради о неком попуштању Србима односно Хрватима, да се ту не ради о некаквим жртвама. Ја сам дубоко убеђен да је усвајање језичких елемената из једног и другог центра за нас плус, да ми тиме добијамо, да ништа не губимо. Ако српски писци употребе неке изразе који су одомаћени код Хрвата, не показују тиме неку племенитост, не жртвују ништа, него сами свој језик, своју културу, свој културни живот обогаћују.

Маретић у *Језичком саветнику* каже за кајкавски израз „рубље" да је прихваћен код Срба, и доиста треба инсистирати да се употребљава место немачке речи „веш". Ја мислим да су неки другови били у праву кад су предлагали да се руски израз „барщина" преводи хрватским изразом „тлака". За тај појам ми имамо само турску реч „кулук".

Можда грешим, али мени се чини да је случајно професор Белић Хрват, а проф. Бошковић Србин, онда би Хрвати писали „радићу", а Срби „председник". У питању су, дакле, чини ми се, концепције појединаца, а не националне специфичности Срба и Хрвата.

Моја је мисао да није ништа страшно одрећи се неких навика ради решавања овог питања. Можемо се лепо споразумети да оно што ће бити на заједничку корист неће бити никаква жртва, него ће бити заједнички добитак.

Буза Радовић: — Хтео бих да скренем пажњу на неке ствари, на које ме је потстакла реч друга Јонкеа. Разуме се, ја нећу улазити у дискусију, која ће бити предмет идућих састанака стручних комисија, но хтео бих да учиним апел, једну молбу правописној комисији: што мање састављања речи! Не улазим у образложење зашто.

Што се тиче превода и преводилаца, ја имам извесна схватања, која су друкчија од оних која је Јонке и нехотице потпомогао. Али најпре поставља се питање да ли је превод нешто друго него оригинални уметнички текст. Ја не правим никакав приговор ономе што је Јонке казао да треба чинити од стране преводилаца да се поједини текстови учине што приступачнији разним језичким срединама. Немам ништа против тога, али ако се то ради, онда се то може радити једино уз пристанак аутора, јер превод треба да буде изједначен са свим другим оригиналним текстовима.

Мени се чини да у низу питања која ми већ други дан дискутујемо има питања која нису и неће бити исцрпена, него су доведена до тог стања да ми ово наше саветовање можемо закључити са врло јасним погледима на низ питања која смо поставили пред овај састанак.

Друг Јонке је говорио о извесним тенденцијама вулгаризације језика у превођењу, и ту је мислим упао и нехотице у једну противуречност, јер је говорио само о вулгаризацији у Београду. Међутим, та вулгаризација може се појавити и у Београду и у Загребу. Да будем јасан: у Загребу се појављују преводи који на неки начин текстове обезличавају, чине их просто тешким, а у Београду се појављују преводи који носе печат примитивности, вулгаризовања. А са чиме се ја апсолутно не слажем, то је да ако, рецимо, Станислав Винавер такав превод направи у Београду или ХУ у Загребу, онда да се каже да је направио преводилац Србин зато што је Србин или ХУ зато што је Хрват, него да је превод направио одређени човек као појединац. Дакле, то није превод Србина или Хрвата, него је то превод одређеног човека. Према томе, извесне неправилности и погрешке у погледу чистоће језика, стила, јасноће, до којих долази под-

једнако или слично и у културном центру београдском као и загребачком, не треба подводити под општи термин „хрватских“ или „српских“ језичких карактеристика, него сваки случај треба узимати појединачно и тако о њему говорити. Кад би се тако радило, онда би и ово наше зборовање лакше ишло, јер никако нећу да пристанем да је оно што ради Винавер добро, а још мање ћу пристати на то да је то општа карактеристика српског језика. Исто тако не бих се могао сложити да су преводи сачињени у Загребу рђави зато што су хрватски, него зато што их преводе разни људи од којих неки могу и да упадају у грешке.

Д-р Људевит Јонке: — Ја тако исто схваћам. Нисам мислио да је то општа карактеристика српских или хрватских преводилаца.

Д-р Јово Вуковић: — Ја сам синоћ говорио и о питању речника и о питању правописа, и избегавао сам да улазим у детаље. Али у питању речника хтео бих да истакнем једну ствар која се тиче организације посла и да дам једну сугестију комисији, односно одбору, који ће радити тај посао. Ради се о самој организацији рада — не мора то ући у закључке. Да бисмо што пре и што боље обрадили речничку грађу, мени се чини да је потребно у редакцији, кад се буде формирала, водити рачуна да се код расподеле посла образују две екипе стручњака, једна која ће обрађивати значење речи и једна екипа за акценат. Ја мислим да би то поспешило посао. У Београду на великом речнику Академије ради се нешто друкчије али, по мом сазнању, то успорава посао.

Друг Хам и друг Лалић су поставили питање од ког времена треба обухватити грађу нашег савременог књижевног језика. Према оном што је проф. Хам рекао у дискусији пре но што је прочитао писану формулацију, треба да се обухвати период од 50 година уназад, али да се обухвате и ранији писци чија су дела жива и данас у употреби. Слажем се са Хамом да не треба обухватати и оно што већ данас припада историји књижевног језика, као што је, нпр., у једном разговору рекао за Димитрија Деметра, где би се обрађивале све речи које су биле у употреби а од којих се многе одавно више не употребљавају. Ја бих прихватио како је Хам дао предлог у дискусији пре прочитане формулације и мислим да није потребно на томе се више задржавати.

Још са неколико речи да се обазрем једном напоменом на обраду терминолошког речника. У изради терминолошког речника људи који буду на томе радили морају бити врло еластични, зато што ту имају друге природе посао него код речника књижевног језика. Ту треба да се што одговара-

јући термин за сваки појам који нам је потребан у разним струкама. Због тога у томе морамо шире границе поставити. Не може се за сваки термин наћи реч да буде баш у духу језика.

Синоћ сам говорио о правопису и нисам хтео да улазим у детаље. Међутим, друг Јонке ме је данас апострофирао. Но опет не мислим да се задржавам на детаљима проблема, например, како ћемо писати састављене и одвојене речи. Откада радим на правопису, имам у виду моменте на које указује друг Јонке, и то се може видети баш на примерима које је он навео да би критиковао моје спровођење принципа за састављено писање речи. У раду на правопису долазе у обзир лингвистички принципи, долази у обзир и практична његова примена. Принципи ради принципа се не спроводе. Уколико успемо да спојимо то једно с другим и да омогућимо што лакшу примену лингвистичких принципа, то је друга ствар и то треба да ми покаже друг Јонке у критици на моје примере.

Ја имам у виду једну другу страну читавог тог проблема. Добро је поменуо друг Марић да свака правописна норма треба да почива на некој мотивацији, на неком образложењу. То сам често наглашавао и опет наглашавам, то сам нагласио и у *Летопису*, — ја то знам из искуства, и ми сви, и д-р Јонке и претставници других катедара, сви који се бавимо проблемима језика треба о томе да водимо рачуна. — Ја сам подуже служио као наставник у средњој школи и био сам увек на мети и ученика и јавних радника да одговарам на питања како треба писати, и кад одговорим како треба писати, да уједно и дам одговор зашто тако или тако треба писати. — Сад долазимо на питање, како га поставља друг Марић, да ли нам правопис, као приручна књига задовољава тај захтев да образлаже ствари. Може се више говорити о једном приручнику који ће се више сводити на параграфе, можемо мислити и о једној књизи где ће све бити образложено зашто треба овако или онако постављати критерије, јер ћемо иначе бити подвргнути критици што нисмо задовољили потребе доследности у примењивању принципа.

Друг Радовић је упутио молбу: што мање састављених речи. А ја, насупрот томе, упућујем речи молбе друговима који ће сутра радити на правопису: што више доследности и јасности у одвајању и састављању речи. Где ћемо наћи границу, ја ту не постављам никакав захтев ни молбу. Ако пишемо, рецимо, „уствари" састављено, онда свака друга реч те природе, по значењу и функцији те природе, једна модална реч или израз у реченици, има да се пише састав-

љено, јер морамо принцип доследно спроводити, докраја. То значи, морамо испитати природу и значење нове сложенице, колико је у њој покретљива именица, или колико је она стопљена са предлогом итд. То је оно што нам је потребно. Треба имати, другови, на уму и ово: да наш наставник средње школе не сме бити, као што је данас у 90% случајева, рецептиван, па да каже само: овако прописује проф. Белић, овако проф. Боранић, него да одговори на то где има право проф. Белић, проф. Боранић или друг Јонке, који учи студенте, као и ја. Ја бих хтео свог студента да научим да он мисли лингвистички, али да има у виду и практичне моменте — да сутра може одговорити на начин на који нам данас одговара ретко који наставник. Имамо случајева где наставник на најобичнијим примерима, где се не слажемо, кад хоће да објасни и укаже на грешке, не зна да образложи ђаку зашто му је шта исправио.

Да не дуљим. Ја ћу замолити друга Јонкеа, и мислим да ће се одазвати, да расправимо ова специјална питања сложеница, баш ових о којима говори. Можемо то учинити у загребачком *Језику* (може то бити и у Сарајеву или Београду). Ако сам изједначио пример с м у к о м и с м и р о м (као прилоге), то може бити само омашка; код мене су јасно разграничени критерији за примере з а р а д и т и с м у к о м и: с е д и с м и р о м. Ако је с м у к о м омашка, примићу примедбу и исправити. Ја сам са задовољством дочекао приказ своје прве књиге који је изишао у Загребу; одговорио сам, и при припреми другог издања руководио сам се примедбама које сам могао примити и извршио сам извесне исправке, корекцију правописних облика и то ћу радо увек чинити. Какви год се прописи донели за правопис, ми са катедре имамо право да их тумачимо и критикујемо, али и ми морамо да се усавршавамо.

И моја је жеља оно што је предложио друг Марић у *Летопису*, — наиме, да се успе да се донесе правопис који ће вредети бар за три генерације. Ако то успемо, то ће бити велики успех, али потребно је отворити дискусију и посветити се тим питањима.

Ја бих желео, и то сам рекао у напису у анкети *Летописа*, да стручњаци и у Београду и у Загребу посвете више пажње оваквим правописним питањима. Поставља се и питање општег часописа — друг Марковић то предлаже, — можда би и то било потребно. Не сме бити задржавања у непотребној дискусији, као што се то може очекивати према ономе што је синоћ говорено о терминологији: добро, задржаваће се људи на томе да ли је 4 и 5 ј е д н а к о девет или је 4 и 5

равно девет. Или — да ли „кут" или „угао". То је, ја мислим, беспредметно. Друг Марић каже да је „равно" геометриски појам, а кад наш народ каже: нема му равна у свету — то је далеко од тога да буде геометриски појам. Ако бисмо се задржавали на оваквим стварима, ја се бојим да ће се успорити рад на оним питањима која су тежа и на којима теже можемо доћи до споразума.

Светислав Марић: — Кад смо у почетку говорили о процедури, било је наведено 8 тачака. Ја бих говорио о једном питању, о коме нисам говорио, а то на који начин може да се уклони оно што нас дели. Потстакло ме је оно што је Јонке говорио о процедури. Он је говорио о томе како преводиоци и издавачка предузећа треба да воде рачуна о публици, јер се за публику, на концу, књиге и издају. Гледано чисто принципијелно, теориски, тако ствар и стоји. Публика нису мала деца којој ми има да декретирамо шта ћемо дати у руке, публика има свој укус и она одлучује шта ће узети. То је у принципу. Али у пракси другачије стоји ствар. По статистици има врло велики број преведених дела, далеко већи него дела домаћих писаца. Разлика стоји горе него 1:10, а можда 1:20 или чак 1:50 у корист страних преведених дела. То значи да се у тој размери књиге и читају. А пошто се ради о томе да је важно какав ћемо језик дати нашој публици у штампаним делима, пошто се ради о томе да морамо да дамо језик који ће највише деловати, јасно да морамо водити рачуна о томе какав се језик даје у преводима, јер по овој статистици судећи скоро је важнија ствар како ће изгледати ти преводи, него каквим ће језиком бити писана оригинална дела. Ако погледамо колико се чега чита, наравно о том не вреди говорити, сем да се констатују ствари.

Најлакше је доћи до принципа: треба то и то. Али треба одмах свугде тражити практичне мере како да се принцип и идеја остваре, јер иначе мало вреде. Принципи и идеје вреде онда када се нађе како ће се спровести практично у дело.

Ја мислим да предложим неколико мера које би требало предузети па да се уклоне многобројне сметње у разликама у језику. У свом чланку у *Летопису* ја сам казао да се више не зна како се фактички пише. Штампани језик није језик писаца, него је језик редактора, лектора односно у листовима језик главних уредника. Не кажем да треба укинути све редакторе и лекторе. Мотло би се и то покушати за извесно време. Али има врло много људи који почну да пишу и преводе и неко мора њихове радове да чита, врши исправке, да им даје савете итд.

По мом мишљењу, свака редакција, сваки часопис, свакe новине, сваки одбор сваког издавачког предузећа треба да се постара да у свом саставу има једно лице, и то од утицаја у тој редакцији, које би имало особине, у погледу језика, о којима смо ми овде говорили. То лице треба да буде толерантно, али то не значи да ће оно пустити да се штампа све што се хоће, него то лице мора бити врло културно, врло широких погледа. Јер, ко није широких погледа, не може бити ни толерантан. Толеранција је ако поштујемо свачије мишљење, али знамо докле треба трпети то туђе мишљење.

Дакле, свака редакција требало би да има једно такво лице које би заступало нашу идеју да треба да се разлике у језику што више уклањају, тако да би то лице било некакво наше лице. Баш као што у Организацији уједињених нација хоће неки да имају некакву наднационалну војску, чији би припадници били више заштитници идеја ОУН него своје нације. То је тешка ствар, наравно. Али када је инквизиција могла да има *„advocatusa diaboli"*, мислим да и ја могу да тражим једно такво лице у редакцији, па макар то било и против интереса редакције. Треба настојати да свака редакција сматра својом моралном дужношћу да као што води рачуна о томе да издаје дела што веће и боље књижевне вредности, као што мора да води рачуна о укусу публике, тако исто мора да води рачуна о томе да не појачава разлике у језику и правопису итд. него да их, штавише, смањује. А редакције дневних листова, часописа, књижевних, научних, илустрованих недељних — који се највише читају — најмање воде рачуна о томе, најмање томе пажње обраћају.

Још један од узрока оваквој преводилачкој делатности је у томе што се издаје много књига које не буду ни забележене, акамоли приказане, тако да има доста превода на брзину направљених који нису верни оригиналу, језички су недотерани итд. Али упоређивати какав је превод, какав је језик итд., то је посао који се не плаћа и зато га нико не ради. А ја мислим да би, с времена на време, требало и то радити.

Дакле, једна ствар: попунити редакције лицем које ће о свему томе водити рачуна.

Друга ствар, постарати се да, рецимо, у биоскопима, који — не треба да се варамо — имају далеко више утицаја на широке масе него књиге и који су далеко скупљи него књиге, јер за два сата гледања плати се 50 динара, а роман се дуже чита и поред тога остаје у вашем власништву заувек, — треба гледати да натписи и рекламе буду језички што исправнији и што уједначенији.

Онда, у школама треба да делују професори и наставници, а на универзитетима они који предају славистику. Онај који је студирао српскохрватски језик и књижевност, ако је што научио, кад дође да буде наставник на средњој школи, он не може да ради друго него да предаје науку као такву. Исто тако као што наставник математике предаје математику као такву, као науку, јер друге математике и нема. Тако исто и онај који предаје књижевност. Истина, ту нема само логике, ту је и ствар укуса итд. У сваком случају наставници могу највише да допринесу уклањању разлика у језику.

Исто тако и власти издају сваки час неке уредбе, наредбе итд. Затим рекламе у листовима. И свагде треба пазити на језик. У *Политици* у рубрици „Међу нама" изишла је једна таква реклама са накарадним натписом и људи се смеју. Људи се смеју, али на томе и остаје. На тај начин слабо се исправљају грешке.

Мислим да ће се многи од нас унети у те ствари и дати друге и боље предлоге него што сам ја учинио и на тај начин указати како и на који начин могу ове разлике у језику да се што пре, што боље и у што већој мери смање.

Д-р Милош Московљевић: — Кад падају предлози и ја да дам и образложим неке.

Овде је речено и то да треба да се издаје и један заједнички часопис за популарисање овог нашег подухвата за уједначење књижевног језика итд. Мислим да би требало то урадити, али не стварати један нов часопис, него спојити два који постоје и раде исти посао, један у Загребу, други у Београду. То би била мера која би много допринела остварењу нашег плана, наиме да наш књижевни језик постане један језик. А како ће се звати тај часопис, није моје да предлажем. Часопис би имао и заједничку редакцију. То јест, да Институт за српски језик у Београду и Хрватско филолошко друштво у Загребу заједнички издају тај часопис, који би једанпут био штампан ћирилицом, другипут латиницом, једанпут био штампан у Београду, другипут у Загребу, па да се у њему расправљају сва питања која су у вези са проблемима књижевног језика. То би била корисна ствар, а у исто време ту би се остварила сарадња наших двеју академија, међу којима не видим друге сарадње, сем што се свака три месеца састаје Академски савет, а шта се тамо решава, не знам. Дакле, ово је једна практична мера и корисна ствар и ја бих препоручио да се у нашим одлукама нагласи препорука и жеља за спајањем ова два часописа у један заједнички.

Живан Милисављ: — Пошто се нико више не јавља за реч, сматрам да је дискусија исцрпена и према томе можемо данас закључити овај наш Скуп. Ја бих молио чланове комисије за израду резолуције да сутра ујутро у 8 часова дођу у Матицу српску. Комисија би могла да заврши рад сутра до 11 часова пре подне и да формулисане закључке изнесе пред овај Скуп.

(Дискусија је завршена 9 децембра у 17,30 часова. 10 децембра је радила Комисија од 8 до 11 часова. У 11,30 ч. претседник Комисије д-р Мате Храсте прочитао је формулисане *Закључке*. Резолуција је у целини примљена, али се развила дискусија око извесних формулација. На крају се Скуп сложио и у формулисању појединих тачака *Закључака*, па је д-р Храсте прочитао цео коначни текст, који гласи:)

Potpisani učesnici sastanka koji je sazvala Redakcija Letopisa Matice srpske na završetku ankete o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu posle svestrane diskusije održane 8, 9 i 10 decembra 1954 godine u Novom Sadu doneli su ove

ZAKLJUČKE

1) Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.

2) U nazivu jezika nužno je uvek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dela.

3) Oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna su; zato treba nastojati da i Srbi i Hrvati podjednako nauče oba pisma, što će se postići u prvom redu školskom nastavom.

4) Oba izgovora, ekavski i ijekavski, takođe su u svemu ravnopravna.

5) Radi iskorišćavanja celokupnog rečničkog blaga našeg jezika i njegovog pravilnog i punog razvitka neophodno je potrebna izrada priručnog rečnika savremenog srpskohrvatskog književnog jezika. Stoga treba pozdraviti inicijativu Matice srpske koja je u zajednici sa Maticom hrvatskom pristupila njegovoj izradi.

6) Pitanje izrade zajedničke terminologije takođe je problem koji zahteva neodložno rešenje. Potrebno je izraditi terminologiju za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopšte kulturnog života.

7) Zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis. Izrada toga pravopisa danas je najhitnija kulturna i društvena potreba. Nacrt pravopisa izradiće sporazumno komisija srpskih i hrvatskih stručnjaka.

Pre konačnog prihvatanja nacrt će biti podnet na diskusiju udruženjima književnika, novinara, prosvetnih i drugih javnih radnika.

8) Treba odlučno stati na put postavljanju veštačkih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika. Treba sprečiti štetnu pojavu samovoljnog „prevođenja" tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.

9) Komisije za izradu pravopisa i terminologije odrediće naša tri univerziteta (u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu), dve akademije (u Zagrebu i Beogradu) i Matica srpska u Novom Sadu i Matica hrvatska u Zagrebu. Za izradu terminologije potrebno je stupiti u saradnju sa saveznim ustanovama za zakonodavstvo i standardizaciju, kao i sa stručnim ustanovama i društvima.

10) Ove zaključke Matica srpska će dostaviti Saveznom izvršnom veću i izvršnim većima: NR Srbije, NR Hrvatske, NR Bosne i Hercegovine i NR Crne Gore, univerzitetima u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu, akademiji u Zagrebu i Beogradu i Matici hrvatskoj u Zagrebu, te će ih objaviti u dnevnim listovima i časopisima.

U Novom Sadu, 10 decembra 1954.

Ivo Andrić, književnik i akademik iz Beograda

D-r Aleksandar Belić, profesor Univerziteta i pretsednik Srpske akademije nauka iz Beograda

Živojin Boškov, književnik i urednik Letopisa Matice srpske iz Novog Sada

Mirko Božić, književnik i pretsednik Društva književnika Hrvatske iz Zagreba

D-r Miloš Đurić, profesor Univerziteta iz Beograda

Marin Franičević, književnik iz Zagreba

D-r Krešimir Georgijević, v. profesor Univerziteta iz Beograda

Miloš Hadžić, sekretar Matice srpske iz Novog Sada

D-r Josip Ham, profesor Univerziteta iz Zagreba

D-r Mate Hraste, profesor Univerziteta iz Zagreba

D-r Ljudevit Jonke, docent Univerziteta iz Zagreba

Marijan Jurković, književnik iz Beograda

Jure Kaštelan, književnik iz Zagreba

Radovan Lalić, profesor Univerziteta iz Beograda

Mladen Leskovac, književnik, profesor Univerziteta iz Novog Sada

Svetislav Marić, profesor i potpretsednik Matice srpske iz Novog Sada

Marko Marković, književnik iz Sarajeva

Živan Milisavac, književnik i urednik Letopisa Matice srpske iz Novog Sada

D-r Miloš Moskovljević, profesor i naučni saradnik Srpske akademije nauka iz Beograda

Boško Petrović, književnik i urednik Letopisa Matice srpske iz Novog Sada

Veljko Petrović, književnik i akademik, pretsednik Matice srpske iz Beograda

Đuza Radović, književnik iz Beograda

D-r Mihailo Stevanović, profesor Univerziteta iz Beograda

D-r Zdenko Škreb, profesor Univerziteta iz Zagreba

D-r Jovan Vuković, profesor Univerziteta iz Sarajeva

(На крају се за реч јавио Јуре Каштелан)

Јуре Каштелан: — У име другова из Загреба, а сигуран сам да исто мисле и осјећају и другови из Београда, Сарајева и сви присутни на овом скупу, изражавам признање Матици српској на иницијативи, доброј организацији, радној и пријатељској атмосфери која је владала на овом скупу.

Књижевник, онај који у ријечима ствара, зна озбиљност и значај донесених одлука. Овај скуп и сви закључци говоре о живости и напорима наше лингвистике, о њеним везама са животом и књижевностима наших народа. Језик и књижевност, наука и стварање нису и не смију бити раздвојени. Пут немирног немира, тражења и налажења, пут стваралаштва; — то је пут који зближава и уједињује све наше народе и појединце, науку и књижевност. То је пут прокрчен за увијек, потврђен и свијешћу и вољом, драгоцјеним животима, борбом и напорима свих радних људи наше социјалистичке домовине.

(Саветовање је завршено 10-XII-1954 г. у 13 ч.)

Анкета коју је *Летопис Матице српске* покренуо септембра 1953 године завршена је 10 децембра 1954 године доношењем Закључака, који, верујемо, неће бити без утицаја на решавање извесних проблема српскохрватског књижевног језика. Отуда сматрамо да с правом можемо рећи да смо успешно привели крају један важан и обиман посао. Међутим, како известан број учесника у анкети није био у могућности да присуствује договору у Новом Саду и како знатан број позватих на анкету није могао да се одазове позиву Редакције, Редакција је сматрала својом дужношћу да их упозна са *Закључцима* донесеним на овоме састанку и замоли да своју сагласност изразе потписивањем текста који, заједно са потписима, овде саопштавамо.

Састанак књижевника и језичких стручњака одржан у Новом Саду 8, 9 и 10 децембра 1954 године био је логичан и неопходан завршетак анкете покренуте у Летопису Матице српске.

Закључци донесени на таме састанку значе несумњив допринос почетку заједничког решавања заједничких проблема нашег језика. Стога треба поздравити сугестије и предлоге извесне

у Закључцима, посветити им пуну пажњу и настојати да се они спроведу у живот. Нарочито наше највише научне и културне установе, наведене у Закључцима, треба да узму у озбиљно разматрање питање решавања оних проблема који су истакнути као хитни и неодложни, као што је израда јединствене терминологије и заједничког правописа.

Д-р Јосип Бадалић, проф. Универзитета из Загреба; Д-р Антун Барац, проф. Универзитета из Загреба; Јосип Барковић, књижевник из Загреба; Милан Богдановић, књижевник из Београда; Д-р Радослав Бошковић, в. проф. Универзитета из Београда; Александар Вучо, књижевник из Београда; Велибор Глигорић, књижевник из Београда; Д-р Петар Губерина, проф. Универзитета из Загреба; Оскар Давичо, књижевник из Београда; Владан Десница, књижевник из Загреба; Иван Дончевић, књижевник из Загреба; Милан Ђоковић, књижевник из Београда; Д-р Сретен Живковић, проф. ВПШ из Загреба; Вице Жанновић, предавач Универзитета из Загреба; Д-р Стјепан Ившић, проф. Универзитета из Загреба*; Војин Јелић, књижевник из Загреба; Д-р Славко Јежић, проф. из Загреба; Војислав Јовановић, професор из Београда; Вјекослав Калеб, књижевник из Загреба; Илија Кецмановић, књижевник из Сарајева; Божидар Ковачевић, књижевник из Београда; Славко Колар, књижевник из Загреба; Д-р Миховил Комбол, проф. Академије казал. умјетности из Загреба; Душан Костић, књижевник из Београда; Ђорђе Костић, научни сарадник Српске академије наука из Београда; Д-р Марко Костренчић, главни тајник Југ. академије знаности и умјетности из Загреба; Густав Крклец, књижевник из Загреба; Мирослав Крлежа, књижевник из Загреба; Скендер Куленовић, књижевник из Београда; Миодраг Лалевић, професор ВПШ из Београда; Михаило Лалић, књижевник из Београда; Д-р Видо Латковић, проф. Универзитета из Београда; Десанка Максимовић, књижевник из Београда; Ранко Маринковић, књижевник из Загреба; Душан Матић, књижевник из Београда; Светозар Матић, проф. у пенз. из Београда; Маријан Матковић, књижевник из Загреба; Д-р Милутин Миланковић, потпредседник Српске академије наука из Београда; Д-р Мијо Мирковић, проф. Универзитета из Загреба; Борислав Михајловић, књижевник из Београда; Танасије Младеновић, књижевник из Београда; Д-р Стјепан Мусулин, директор Института за језик из Загреба; Боривоје Недић, предавач Универзитета из Београда; Влатко Павлетић, књижевник из Загреба; Д-р Драгољуб Павловић, проф. Универзитета из Београда; Владимир Поповић, књижевник из Загреба; Владислав Рибникар, директор *Политике* из Београда; Марко Ристић, књижев-

* Овај потпис дајем с напоменом, да изјава у 4. т. *Закључака* не смије служити за пропаганду екавског изговора на досадашњем књижевном ијекавском подручју.

ник из Београда; Иво Сарајчић, члан Извршног вијећа Сабора НР Хрватске; Новак Симић, књижевник из Загреба; Д-р Петар Скок, проф. Универзитета из Загреба; Д-р Синиша Станковић, проф. Универзитета из Београда; Маријан Стилиновић, публициста из Загреба, Тито Строци, редитељ Народног казалишта из Загреба; Фемиелли Танхофер, редитељ Југословенског драмског позоришта из Београда, Бранко Ћопић, књижевник из Београда; Ели Финци, књижевник из Београда; Јожа Хорват, књижевник из Загреба; Добрица Ћосић, књижевник из Загреба; Марија Црнобори, првак драме Југ. драмског позоришта из Београда; Родољуб Чолаковић, књижевник из Београда; Петар Шегедин, књижевник из Загреба; Д-р Андрија Штампар, предсједник Југославенске академије знаности и умјетности из Загреба.

На крају Редакција *Летописа Матице српске* топло захваљује свима учесницима у анкети а нарочито учесницима састанка одржаног на крају анкете. Она ће бити срећна ако акција произашла из анкете уроди плодом, а увјерена је да ће све позване установе уложити све снаге да тако и буде.

После допошења *Закључака*

УЧЕСНИЦИ САСТАНКА

Иво Андрић
Д-р Александар Белић
Мирко Божић
Живојин Бошков
Д-р Јово Вуковић
Д-р Крешимир Георгијевић
Д-р Милош Ђурић
Д-р Људевит Јонке
Маријан Јурковић
Јуре Каштелан
Радован Лалић
Младен Лесковац
Светислав Марић
Марко Марковић
Живан Милисавац
Д-р Милош Московљевић
Бошко Петровић
Велько Петровић
Ђуза Радовић
Д-р Михаило Стевановић
Марин Фрањичевић
Д-р Јосип Хам
Милош Хаџић
Д-р Мате Храсте
Д-р Зденко Шкреб

ДОКУМЕНТИ

KNJIŽEVNI DOGOVOR

Dolje potpisani znajući da *jedan* narod treba *jednu* književnost da ima, i po tom sa žalosti gledajući, kako nam je književnost raskomadana, ne samo po bukvici, nego i po jeziku i pravopisu, sastajali smo se ovijeh dana, da se razgovorimo, kako bismo se, što se za sad više može u književnosti složili i ujednili. I tako smo:

1. Jednoglasice priznali, da ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik; a to sve a) zato, što nije moguće pisati tako, da bi svak mogao čitati po svom narječiju, b) zato, što bi svaka ovakova mješavina, kaono ti ljudsko djelo, bila gora od kojega mu drago narodnoga narječija, koja su djela božija, a c) i zato, što ni ostali narodi, kao n. p. Nijemci i Talijani, nijesu od svojijeh narječja gradili novijeh, nego su jedno od narodnijeh izabrali, te njim knjige pišu.

2. Jednoglasice smo priznali, da je najpravije i najbolje primiti južno narječje, da bude književno, i to a) zato, što najviše naroda tako govori, b) što je ono najbliže staromu slavenskom jeziku, a po tome i svijema ostalijem jezicima slavenskijem, c) što su gotovo sve narodne pjesme u njemu spjevane, d) što je sva stara dubrovačka književnost u njemu spisana, e) što najviše književnika i istočnoga i zapadnoga vjerozakona već tako piše (samo što svi ne paze na sva pravila). Po tome smo se složili, da se na onijem mjestima, gdje se po ovome narječju dva sloga (syllaba) pišu *ije*, a gdje je jedan slog, ondje da se piše *je* ili *e* ili *i*, kako gdje treba, n. p. *bijelo, bjelina, mreža, gonio*. A da bi svak lakše mogao saznati, gdje su po ovome narječuju dva sloga, gdje li je jedan i gdje treba pisati *je*, gdje li *e*, gdje li *i*, zamolili smo svi ostali g. Vuka Stef. Karadžića, da bi napisao o tome glavna pravila, koja su dolje priložena.

Ako li kogod iz kojega mu drago uzroka ne bi htio pisati ovim narječjem, mi mislimo da bi i za narod i za književno jedinstvo najprobitačnije bilo, da piše jednijem od ostala dva narodna narječija, kojijem mu volja, ali samo da ih ne miješa i ne gradi jezika, kojega u narodu nema.

3. Našli smo za dobro i za potrebno, da bi i književnici istočnoga vjerozakona pisali *h* svuda gdje mu je po etimologiji mjesto, kao što oni 99vjerokazona zapadnoga pišu *h*, i kao što narod naš obadva vjerokzakona na mnogo mjesta po južnijem krajevima govori.

4. Svi smo priznali, da *h* u sastavnijeh imena na kraju u rod. mn. ne treba pisati, jer mu ondje ni po etimologiji, ni po općenome narodnome govoru, ni po starome slavenskom jeziku, ni po ostalijem današnjijem jezicima slavenskijem nije

mjesta. Mi smo se opominjali, da će se naći književnika, koji će reći, da bi ovo *h* samo zato valjalo pisati, da se ovaj padež razlikuje od ostalijeh, ili najposlije, da bi ove razlike radi mesto *h* valjalo pisati kakav drugi znak. Ali jedno zato, što se u mnogijeh riječi ovaj padež po sebi razlikuje (n. p. *zemalja, otaca, lakata, trgovaca* i t. d.) a drugo, što u nas ima i drugijeh padeža jednakijeh, pa ih u pisanju nikako ne razlikujemo, i što ovakvijeh stvari ima mnogo i u drugijeh naroda, mi svi smo pristali na to, da se ni *h* niti ikakav drugi znak na pomenutome mjestu ne piše, osim samo kad se iz smisla ne bi moglo razumjeti, da riječ stoji u rod. mn. da se naznače akcenti (koje nam valja činiti i u ostalijem ovakovijem događajima).

5. Svi smo jednoglasice pristali, da se pred *r*, gdje ono samo sobom slog čini, ne piše ni *a* ni *e*, već samo *r* neka stoji (n. p. *prst*), i to a) zato, što narod tako govori, b) što književnici istočnoga vjerokazona svi tako pišu (osim jednoga, dvojice), c) što i Česi tako pišu, d) što su i mnoge slavenske knjige glagoljskijem slovima tako pisane, e) što se sad dokazuje, da ni u starome slavenskom jeziku na ovakvijem mjestima nije trebalo pisati jerova ni kod *r* ni kod *l*, jer su ova oba slova na ovakvijem mjestima bila samoglasna, kao i u Sanskritu.

Ovo smo dakle za sad svršili. Ako da Bog, te se ove misli naše u narodu prime, mi smo uvjereni, da će se velike smetnje književnosti našoj s puta ukloniti, i da ćemo se k pravome jedinstvu mnogo približiti. Zato molimo sve književnike, koji upravo žele sreću i napredak narodu svojemu, da bi na ove misli naše pristali, i po njima djela svoja pisali.

U Beču 28. ožujka p. n. 1850.

Ivan Kukuljević, s. r.
Dr. Dimitrija Demeter, s. r.
I. Mažuranić, s. r.,
Vuk Stef. Karadžić, s. r.
Vinko Pacel, s. r.
Franjo Miklošić, s. r.
Stjepan Pejaković, s. r.
Gj. Daničić, s. r.

GLAVNA PRAVILA ZA JUŽNO NARJEČJE

Kao što je mnogo puta napominjano glavna je razlika u jeziku našemu u izgovaranju onijeh glasova, koji se u slavesnkom jeziku pišu sa slovom ð; i po tome izgovaranju jezik se naš dijeli na tri glavna narječja, t. j. *istočno, južno* i *zapadno*.

U *istočnome* se ovaj slog izgovara kao e, n. p. *vera, seme, koleno, ded, devojka, dete, seno, belo, lepo, nesam, sejati, smejati se, želeti, voleti, videti, vrteti, gde, ovde* i t. d. Ovako se poslije u mnogim riječima i u današnjemu slavenskom jeziku e mjesto ð, n. p. песокъ, млеко, a osobito posle r na pr. время, пре (прекрасный), предъ, престолъ i t. d.

U zapadnome se izgovara svuda kao i, n. p. vira, sime, kolino, did, divojka, dite, sino, bilo, lipo, nisam, sijati, smijati se, želiti, voliti, viditi, vrtiti, gdi, ovdi i t. d.

U *južnome* pak izgovara se od više ruku:

1. Gdje se u istočnome i zapadnome na ovijem slogovima glas oteže (nego ili se izgovara oštro sa znakom d ili e, kao n. p. *sènica* i *sìnica*, die Meise i *sbnica* i *snica*, die Laube, ili samo polako bez ikakoga akcenta, kao n. p. *ùveriti* i *ùviriti*) ondje se izgovara kao *je*, n. p. *vjera, sjeme, pjevati, cvjetovi, bježati, sjenica, uvjeriti* i t. d.

2. U ovome događaju kad je ovaj slog poslije *d, l, n* i *t*, onda se svuda (kao i u slavenskome i ruskome jeziku što mi čitamo) pretvori *l* u *lj* a *n* u *nj* (n. p. *ljeto, njedra*) a po mnogijem mjestima (kao n. p. u Hercegovini i u Crnoj gori) *d* u *đ*, a *t* u *ć*, n. p. *gjed, gjevojka, gjeca, vigjeti, ovgje, ongje; vrćeti, lećeti, ćerati*, i t. d. ; po nekijem pak mjestima, osobito k zapadu (kao u Dubrovnku i u Bosni – osobito po varošima) ova se dva slova ne pretvaraju, nego se govori: *djed, djevojka, djeca, vidjeti, ovdje, ondje; vrtjeti, letjeti, tjerati*, i t. d.; a za ovo moglo bi se reći, da je gragjanski ili gospodski govor južnoga narječja, koji mi velimo, da bi trebalo uzeti za književni jezik u svemu narodu našemu.

3. Poslije *r* izgovara se u ovom događaju kao *e*, n. p. *pred, preko, pretopiti, sreća, vreća, ždrebeta, jastrebovi,* i t. d. Istina, da sam ja u Tršiću još u djetinjstvu slušao *rječit, grješnik, grješnica*, ali u Dubrovniku i u Crnoj gori govori se *grešnik, grešnica*, i t. d. Ovako su i Rusi u današnjem slovenskom jeziku na ovakijem mjestima poometali *e* umesto ð, kao što je malo prije napomenuto.

4. Gdje se u istočnome i zapadnome narječju na ovijem slogovima oteže (sa znacima ˆ ili ž) ondje se svuda izgovara kao *ije*, n. p. *dijete, sijeno, bijelo, lijep, nijesam, riječ* i t. d.

Tako se po ovijem pravilima govori, koje mnogi naši književnici još nikako ne mogu, da razumiju, n. p. *dijete* i *djeteta* (ili *gjeteta*) i *djeca* (ili *gjeca*) *lijepo* i

ljepše i *ljepota, vrijeme* i *vremena* i *vremenit, sijeno* i *sjenina, prelaziti* i *prijelaz, pretopiti* i prijetop, prevariti i prijevara, i t. d.

Kao što se kaže, da nikakoga pravila nema bez iznimke, tako se i protiv ovoga pravila nalazi nekoliko riječi, u kojima se slogovi izgovaraju kao *jê* mjesto *ije*, i to je u rod. mn. kod onijeh riječi, koje se u imen. (nominat.) izgovaraju sa *jb*, na p. *djblo djêla, mjbsto mjêsta, vjbra vjêra, zdjbla zdjêla*, i t. d. Ako bi se našla još koja riječ, da se gdje u imen. (nominat.) ovako izgovara, u onoj ne bi niko pogriješio, kad bi napisao *ije* mjesto *je*.

5. Pred samoglasnijem slovima i pred *j* (po slavenskome pred ® i ¥) izgovara se kao *i*, n . p. *vijati, sijati, smijati se, Biograd, izio* (izjela), *vidio* (vidjela) i t. d.

Kad pomislimo, da svaki književnik zakona istočnoga zna ili *mora* znati, gdje bi po slavenskome jeziku valjalo pisati ð, a tako svaki književnik zakona zapadnoga, da zna ili da *mora* znati, gdje bi po dojakošnjemu pisanju mnogijeh valjalo pisati *a*, a uz to svi da znadu ili da moraju znati, s kakijem se glasom koja riječ u narodu izgovara, onda se slobodno može reći, da svaki odmah bez ikakvoga učenja može znati, ne samo kako se koja riječ po južnome narječju izgovara, nego i u onijem riječima, gdje se ð ili *a* izgovara kao *ije*, na kojemu je slovu i kakav akcenat, n. p. po slav. lðk, po istoč. *lêk*, po zapad. *lîk*, a po juž. *lcjek*; tako slav. lðčiti, istoč. *léčiti*, zapad. *líčiti*, juž. *lijèčiti*; tako gdje je god u istočnome narječju na *e* i u zapadnome na *i* znak ˆ, ondje je u južnome oštri (e) na *i*, a gdje je u istočnome na *e* i u zapadnome na *i* znak *ž*, ondje je u južnome malo slabiji (d) na *e*.

Osim naznačenijeh ovdje mjesta još se u južnome narječju izgovara *ije* (mjesto *i* u obadva druga narječja): 1) u imena pridav. (adjekt) i u zamen. (pronom.) koja se kao i ona sklanjaju, u rod. mn., n. p. *dobrijeh, ovijeh* i t. d. 2) u ovijeh riječi muškoga i srednjega roda u tvor. jedn. (inst. sing.) i u dat. tvor. i skaz. mn. (dativ inst. i loc. pl.) sva tri roda, n. p. *dobrijem čovjekom, djetetom, dobrijem* i *dobrijema ljudima, ženama, selima* i t. d. U našijem narodnijem pjesmama južnoga narječja, gdje je od ova dva sloga valjalo načiniti jedan, ondje se na pregjašnjim mjestima izostavlja *i*, pa ostaje samo *je*, kao n. p. *džjete, gnžjezdo, bžjelo*; u ovijem pak padežima izostavlja se *je*, te ostaje samo *i* po izgovoru drugijeh narječja, n. p. *ovih, tim*; a i u govoru po južnijem krajevima (kao n. p. u Dubrovniku i Crnoj gori) kad bi ko rekao n. p. *dobrim, dobrih, dobrima,* ne bi bilo ništa osobito; za to mislim, da bi književnici, koji bi voljeli u ovome držati se južnoga narečja, mogli (za sad, dok se ne bi drukčije u dogovoru odredilo) i u prozi pisati ili samo ovako (*dobrim, dobrih, dobrima*), ili miješati i jedno i drugo (*dobrim* i *dobrijem, dobrih* i *dobrijeh, dobrima* i *dobrijema*), kao n. p. što se govori i piše *mojega* i *moga, mome* i *mojemu* i t. d.

Vuk Stef. Karadžić

Бечки договор, како се види из прилога, тицао се језика непосредно неименованог, односно непосредно неименованог наречја (штокавског). Али

су јасно назначени делови тога језика/наречја: ијекавско, екавско и икавско, односно јужно, источно и западно.

За слависте прве половине 19. века и за самог Вука Караџића то наречје, односно тај језик, био је само српски (алтернативно име: илирски). Српски језик се разликовао од других словенских језика, па и од хрватског.

Већ од Илирског покрета, а поготово од друге половине 19. века, намеће се теза да Хрвати и Срби имају исти народни језик, српскохрватски, хрватски или српски, који има три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско.

Упоредо са том тезом намеће се теза да сам хрватски језик има иста та три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско.

И један и друга теза, али различитим тактикама, негирају постојање српског језика, а посредно и српског народа. Зато су обе идеје у основи геноцидне.

Због тога, враћање аутентичним Вуковим ставовима, и ставовима најзначајнијих слависта прве половине 19. века, треба схватити као одстрањивање једне геноцидне идеје која је у основи геноцидне праксе.

Д-р РАДОМИР АЛЕКСИЋ
и
Д-р МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ

ГРАМАТИКА

СРПСКОГА ЈЕЗИКА

ЗА УЧЕНИКЕ СРЕДЊИХ ШКОЛА

ПРОСВЕТА
ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ СРБИЈЕ
1946

ЈЕЗИК

1. — Своје мисли и осећања ми један другоме казујемо језиком. Према томе, *језик је средство којим се људи међу собом споразумевају.*

Језиком се споразумевамо на два начина: *усмено*, тј. говором, ако нас онај коме говоримо може чути, и *писмено*, кад нас они којима желимо нешто казати не могу чути, или кад је потребно да оно што се каже остане трајно.

У свакодневном, практичном животу више се служимо говором, али за стварање и развитак културе много већи значај има писана реч. Писаним језиком се служимо за издавање књига и листова. Говор и писани језик у ствари су једно исто; писани језик је говор обележен и претстављен одређеним знацима. А главна разлика између писаног и усменог језика у томе је што се први изражава писмом, а други говором; први се види оком, а други се чује ухом. Усменим језиком се служе сви људи (не једино они који немају способности и моћи говора), а писменим се може служити тек онда када се науче писмени знаци, када се постане писмен.

Језик и народност

2. — Сви људи на земљи не могу се споразумети једним језиком, зато што су њихови језици различити. Сваки народ има свој језик, а сви они који се у једном народу роде, и у њему се одгоје, прво науче језик којим њихов народ говори. Природно је да свако најбоље зна онај језик који је чуо као дете научио од својих родитеља и најближе околине. Језик се обично прво чује од матере и зато се код нас зове

матерњи језик. Матерњи језик је у ствари језик народа којему се припада.

Има случајева да и више народа говоре једним језиком; енглеским, на пример, говори више народа, а тако исто и нашим језиком.

Словенски језици

3. Сваки народ говори својим језиком: Французи говоре француским, Талијани — талијанским, Руси — руским, Пољаци — пољским, а Срби — српским језиком. Ако слушамо кад Французи, Енглези или Талијани говоре својим језицима, ми их, ако нисмо учили те језике, ништа не разумемо. Али ако слушамо Руса, Украјинца, Чеха, Словака, Лужичког Србина, Пољака или Бугарина, Словенца или Македонца — ми ћемо разумети понешто из њихова језика, или ћемо разумети много више, зато што су ти језици сродни или врло слични с нашим језиком.

Сви ови народи су до пре 15 или 16 векова живели у блиској заједници, и отуда је сличност њихових језика сасвим разумљива. У време те ближе заједнице они су говорили још сличнијим језиком, а тек после њихова расељавања из старе постојбине, после разилажења и издвајања у посебне народе, њихови језици почели су се удаљавати један од другог и све више се разликовати међу собом. Ови народи и народи нашега језика зову се заједничким именом Словени, а њихови језици *словенски језици*.

Словенски језици су: руски, белоруски и украјински (источна група); пољски с кашупским, чешки, словачки и лужичкосрпски (западна група), и српски или хрватски, словеначки, македонски и бугарски (јужнословенска језичка група).

Наши народи: у Србији с Војводином, Хрватској, Босни и Херцеговини и у Црној Гори говоре једним, српским или хрватским језиком; Словенци говоре словеначким, а Македонци македонским језиком.

Народни и књижевни језик

4. — Ми смо рекли да су писмени и говорни језик једног народа углавном једнаки. Али се не може рећи да нема никакве разлике између народнога језика и језика којим се пишу

књиге и на коме се развија народна култура. Они се у понечему разликују између себе, па зато се и зову посебним именима. Говорни језик народа зове се *народни*, а језик на коме се развија култура народна зове се *књижевни језик*.

Дијалекти и наречја

5. — Не само што се народни језик у понечему разликује од књижевнога језика, већ се и језик једног краја често унеколико разликује од језика другог краја. Да бисмо показали какве су те разлике, навешћемо овде једну кратку народну песму из Метохије:

Одби се лоза од гроjза и наша Драга од рода.
Она неће, она жали њојзину мајку.
Тамо кажу бољу мајку но овде.
Она неће, она жали њојзинога оца.
Тамо кажу бољег оца но овде.

У овој песми има речи и облика који се не употребљавају у књижевном језику (*гроjза, њојзину, њојзинога*) и који су непознати у другим крајевима, а ипак сви они који говоре нашим језиком лепо разумеју све што се у песми каже. Говорне области језика с речима и облицима којих нема у књижевном језику и у другим областима истога језика зову се *дијалекти, наречја* или *покрајински говори*. А речи и облици по којима се ти дијалекти разликују од књижевног језика зову се *дијалекатски* или *покрајински*.

Задатак. — Прочитајте једну народну песму или причу и означите све дијалекатске речи и облике у њој.

6. — Речи, облици и све дијалекатске особине језика, које су познате само у једним, а не и у другим крајевима где се говори истим језиком, не употребљавају се у књижевном језику. У нашем језику допуштено је отступање од овога начела само у случају једне такве особине.

У Србији и у већем делу Војводине говори се: *ветар, деше, девојка, дед, млеко, место, песма, река, сено, вредан, леп, сетан, умети, умем, певати, певам, видети, седим*. Међутим, у другим крајевима где се говори нашим језиком: у Хрватској, у Босни и Херцеговини, у Далмацији, у Црној Гори, у Санџаку, па и у Западној Србији, те исте речи гласе:

вјетар, дијете, дјевојка, дјед, млијеко, мјесто, пјесма, ријека, сијено, вриједан, лијеј, сјетан, умријети, умријем, пјевати, пјевам, видјети, сједим. Зато је у књижевном језику допуштено те и такве речи говорити и писати и са *е* и са *је* (или *ије*).

Изговор ових речи са *е* зове се *екавски*, а изговор са *је* (или *ије*) *јекавски*. Тако исто, говорне области нашега језика где се у тим речима изговара *е* јесу *екавско*, а области у којима се изговара *је* (или *ије*) *јекавско наречје*.

7. — Поред екавског и јекавског има и треће, *икавско* наречје. Оно се тако зове по томе што се у њему речи са *е* у екавском, а са *је* (или *ије*) у јекавском изговарају са *и: дите, дивојка, дид, млико, мисто, писма, пивати, вридан, лит* итд. Икавско наречје обухвата области нашега језика: у западној Босни, Херцеговини и у Далмацији, углавном западно од река Босне и Неретве, у деловима Хрватске и Славоније, у Барањи и у западној Бачкој, где је икавски изговор често измешан с јекавским, тј. у тим областима живи и становништво које говори јекавски, и становништво које говори икавски.

Некада у прошлости, и на икавском наречју развијала се књижевност, али се данас икавски изговор не употребљава у књижевном језику.

8. — Сва ова три наречја чине већу заједницу, која се општим именом зове *штокавски дијалекат* српскога или хрватскога језика. На осталој територији нашега језика простиру се још два главна дијалекта, и то: *чакавски* и *кајкавски*.

Ова три главна дијалекта нашега језика (штокавски, чакавски и кајкавски) добили су своје називе према облику заменице *што*. Та заменица тако гласи само у штокавском, и по њој је тај дијалекат добио свој назив. Чакавци место *што* говоре *ча*, а кајкавци — *кај*. Зато се први зову *чакавци*, а други *кајкавци*.

Чакавски се говори у средњој и источној Истри (другде у Истри се говори и штокавски), у Хрватском Приморју, на јадранским острвима до Ластова, у Далмацији око Шибеника и Сплита и на западној половини острва Пељешца.

Кајкавским дијалектом говори се у Хрватском Загорју, око Загреба, Бјеловара и Вараждина.

МАТИЦА СРПСКА
НОВИ САД

Potpisani učesnici sastanka koji je sazvala Redakcija Letopisa Matice srpske na završetku ankete o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu posle svestrane diskusije održane 8 9 i 10 decembra 1954. godine u Novom Sadu donelisu ove

Z A K L J U Č K E

1) Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.

2) U nazivu jezika nužno je uvek u službenoj upotrebi imati oba njegova sastavna dela.

3) Oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna su; zato treba nastojati da i Srbi i Hrvati podjednako nauče oba pisma, što će se postići u prvom redu školskom nastavom.

4) Oba izgovora, ekavski i ijekavski, takodje su u svemu ravnopravna.

5) Radi iskorišćavanja celokupnog rečničkog blaga našeg jezika i njegovog pravilnog i punog razvitka neophodno je potrebna izrada priručnog rečnika savremenog srpskohrvatskog književnog jezika. Stoga treba pozdraviti inicijativu Matice srpske koja je u zajednici sa Maticom hrvatskom pristupila njegovoj izradi.

6) Pitanje izrade zajedničke terminologije takodje je problem koji zahteva neodložno rešenje. Potrebno je izraditi terminologiju za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopšte kulturnog života.

7) Zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis. Izrada toga pravopisa danas je najhitnija kulturna i društvena potreba. Nacrt pravopisa izradiće sporazumno komisija srpskih i hrvatskih stručnjaka. Pre konačnog prihvatanja nacrt će biti podnet na diskusiju udruženjima književnika, novinara, prosvetnih i drugih

Факсимил Закључака Новосадског договора са потписима

— страна прва

javnih radnika.

8) Treba odlučno stati na put postavljanju veštačkih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika. Treba sprečiti štetnu pojavu samovoljnog "prevođenja" tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.

9) Komisije za izradu pravopisa i terminologije odrediće naša tri univerziteta (u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu), dve akademije (u Zagrebu i Beogradu) i Matica srpska u Novom Sadu i Matica hrvatska u Zagrebu. Za izradu terminologije potrebno je stupiti u saradnju sa saveznim ustanovama za zakonodavstvo i standardizaciju, kao i sa stručnim ustanovama u društvima.

10) Ove zaključke Matica srpska će dostaviti Saveznom izvršnom veću i izvršnim većima: NR Srbije, NR Hrvatske, NR Bosne i Hercegovine i NR Crne Gore, univerzitetima u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu, akademijama u Zagrebu i Beogradu i Matici hrvatskoj u Zagrebu, te će ih objaviti u dnevnim listovima i časopisima.

U Novom Sadu, 10 decembra 1954.

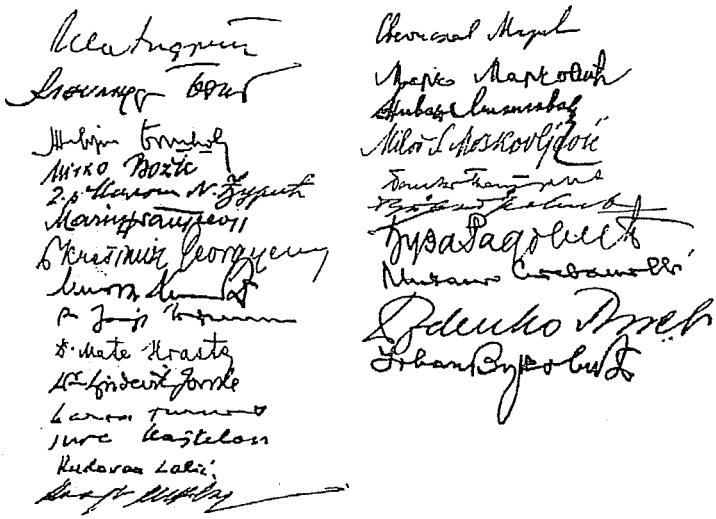

Факсимил Закључака Новосадског договора са потписима

— страна друга

МАТИЦА СРПСКА
НОВИ САД

Састанак књижевника и језичких стручњака одржан у Новом Саду 8, 9 и 10 децембра 1954 године био је логичан и неопходан завршетак анкете покренуте у Летопису Матице српске.

Закључци донесени на томе састанку значе несумњив допринос почетку заједничког решавања заједничких проблема нашег језика. Стога треба поздравити сугестије и предлоге изнесене у Закључцима, посветити им пуну пажњу и настојати да се они спроведу у живот. Нарочито наше највише научне и културне установе наведене у Закључцима, треба да уђу у озбиљно разматрање питање решавања оних проблема који су истакнути као хитни и несложени, као што је израда јединствене терминологије и заједничког правописа.

Факсимил Закључака Новосадског договора са потписима

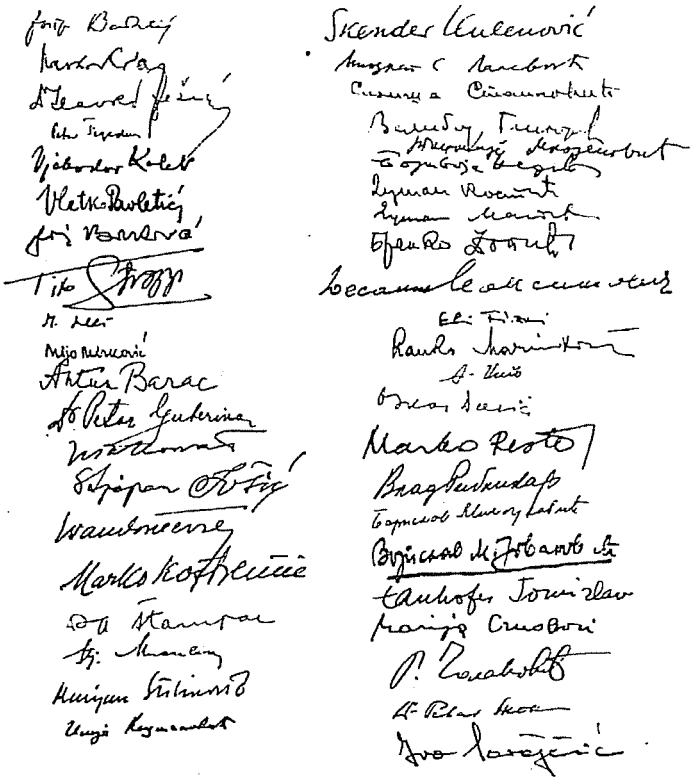

Документи преузети из *Правописа српскохрватског језика*, Матица српска, 1960.

Садашња зграда Матице српске, задужбина Марије Трандафил (1912). У овој згради није, као што се мисли, одржан Новосадски договор. Одржан је у Покрајинском комитету СКВ Војводине.

Однеговано је мишљење да је Матица традиционална институција која чува и поштује своју традицију. На жалост, такво мишљење није тачно. У политици Матице српске дошло је до драстичних промена после 1945. Нови комунистички режим довео је 1945. године нову управу, а она смер није мењала до данас. Нова Матичнина управа има другачије ставове о српском народу, српском језику и о српској књижевности од Матице из предјугословенског периода. На тим новим ставовима, преузетим из хрватске филолошке традиције, и направљен је Новосадски договор.

Зграда Покрајинског комитета Савеза комуниста Војводине. У овој згради био је смештен и Покрајински одбор Социјалистичког савеза радног народа за Војводину. У њеној великој сали, одржан је 8, 9. и 10. децембра 1954. године Новосадски договор. Садашњи изглед зграде. Снимио Јован Вајдл.

На фотографији коју је објавио Летопис Матице српске у броју од јануара 1955. виде се учесници Новосадског договора на степеништу зграде. Укупно је на фотографији 20 учесника. На списку учесника који је Летопис објавио на последњој страни забележено је 25 учесника. То су: Иво Андрић, Д-р Александар Белић, Мирко Божић, Живојин Бошков, Д-р Јово Вуковић, Д-р Крешимир Георгијевић, Д-р Милош Ђурић, Д-р Људевит Јонке, Маријан Јурковић, Јуре Каштелан, Радован Лалић, Младен Лесковац, Светислав Марић, Марко Марковић, Живан Милисавац, Д-р Милош Московљевић, Бошко Петровић, Ђуза Радовић, Д-р Михаило Стевановић, Марин Франичевић, Д-р Јосип Хам, Милош Хаџић, Д-р Мате Храсте, Д-р Зденко Шкреб.

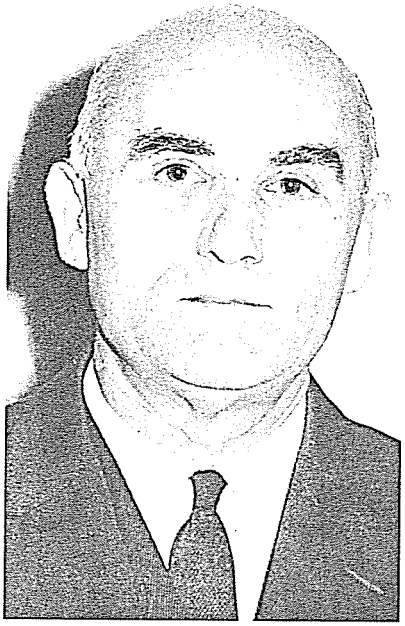

Живан Милисавац (Батровци код Шида 1915 – Нови Сад 1997), студирао је књижевност у Загребу, потом у Београду. Био један од руководилаца Омладинског покрета, учесник у партизанском покрету. Најдуже је после рата био уредник Летописа Матице српске и секретар Матице српске и касније председник. Био је уредник Летописа када је часопис покренуо и спровео *Анкету о српскохрватском језику* и имао је уводну реч на скупу на којем је постигнут Новосадски договор. Милисавац је био главни уредник едиције *Српска књижевност у сто књига*. „Од тренутка када је одржан Новосадски договор, отворена је нова страница у историји Матице српске" писао је у књизи *Матица српска,* (1965:240). Милисавац је објавио три обимна тома *Историје Матице српске* (1826-1918).

Др Мате Храсте (Брусје на Хвару 1898 – Загреб 1970), истакнути хрватски лингвиста. Највише је истраживао чакавско језичко подручје. На Новосадском договору био је председник комисије за Закључке.

Овај чакавац по рођењу највише је на Договору инсистирао на томе да српски језик добије двонационално име као што га има у Хрватској, тј. да се у пуном смислу поштује симетрија у називу и третирању овог језика. Заслужан је и одговоран што је у Закључцима тзв. српскохрватски књижевни језик представљен и као јединствен и као двојан: имплицитно се казује да су екавица и ћирилица српски, а ијекавица и латиница хрватски делови истог књижевног језика. Ти ставови су касније уграђени у *Декларацију о хрватском језику.*

УВОДНА РЕЧ ПРАВОПИСНЕ КОМИСИЈЕ

ПРЕДАЈЕМО ЈАВНОСТИ јединствени Правопис српскохрватскога књижевног језика. Премда су за тим тежили највећи наши умови почевши од Вука Стефановића Караџића и Људевита Гаја у првој половини 19. столећа и премда су Брозов, Бораничев и Белићев *Правопис* били засновани на једнаким начелима, ипак је тек данашњој генерацији пошло за руком да се сложи у правопису који ће вредети на целокупном подручју српскохрватског језика. У исто време појављује се у Новом Саду и Загребу идентичан правописни приручник: један ћирилицом и екавски, а други латиницом и ијекавски, с потпуно једнаким правописним правилима и с потпуно једнаким правописним речником. То је свакако значајан датум у развоју наше националне културе.

Наука о језику утврдила је у 19. столећу да је народни језик Срба и Хрвата један језик, па су стога неки српски и хрватски филолози и књижевници, међу којима су били Вук Ст. Караџић, Иван Кукуљевић, Ђуро Даничић, Иван Мажуранић и Димитрије Деметер, већ г. 1850. склопили у Бечу Књижевни договор којим су хтели језик српске и хрватске књижевности „приближити, сложити и ујединити". Њихова је намера уродила добрим плодом, тако да су у другој половини 19. столећа и у Срба и у Хрвата победили фонетски правописни принципи, а за књижевни језик узет је штокавски дијалекат нових облика и акцената. Оно што је започето бечким Књижевним договором настављено је г. 1954. у Новом Саду познатим Закључцима о српскохрватском језику и правопису.

Иницијативу за састанак књижевника и лингвиста у Новом Саду дао је Летопис Матице српске расписивањем анкете „о питањима српскохрватскога језика и правописа" у месецу септембру 1953. Након завршене анкете одржан је у Новом Саду од 8. до 10. децембра 1954. састанак двадесет и пет учесника анкете, који су закључили да је и књижевни језик Срба, Хрвата и Црногораца јединствен, са два изговора, екавским и ијекавским. Оба су та изговора као и оба писма, ћирилица и латиница, дакако, равноправна, а израда заједничког правописа једна је од најхитнијих културних и друштвених потреба. Нацрт правописа треба да изради споразумно комисија српских и хрватских стручњака, коју ће одредити три наша универзитета (у Београду, Загребу и Сарајеву), две академије (у Загребу и Београду), Матица српска у Новом Саду и Матица хрватска у Загребу. Пре коначног прихватања нацрт ће бити упућен

друштвима књижевника, новинара, научних и просветних радника да о њему даду мишљење.

Правопис српскохрватскога књижевног језика настао је у потпуности према споменутим новосадским закључцима. Комисија од једанаест чланова израдила је најпре нацрт правописа, упутила га је на мишљење књижевним и научним друштвима и установама и узела у обзир њихове примедбе, па га сад Матица српска и Матица хрватска као покретачи тога посла и предају нашој јавности са жељом да се он правилно примењује у нашој књижевности, науци и публицистици као заједнички српскохрватски правопис с вредношћу на целокупном нашем језичком подручју. У највећем броју случајева донесена су јединствена правописна решења, а у мањем броју писац може узети према властитој вољи једно од предложених решења.

И у ћириличком и у латиничком издању приказана су правила и за екавски и за ијекавски изговор, а у правописном речнику налазе се речи обају изговора. И у том је дакле дошла до изражаја основна мисао која је покренула израду овога правописа.

Како је овај Правопис настао као резултат колективног рада и напора наше културне заједнице, уверени смо да ће га целокупна наша јавност прихватити.

21. II 1959. г. *ПРАВОПИСНА КОМИСИЈА*

(Текст *Закључака* и *Уводне речи* овде дат према књизи *Срби и њихов језик* П. Милосављевића, Београд 2002:447-451. куда су пренесени из *Правописа српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад 1960.)

М. СТЕВАНОВИЋ

САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

(ГРАМАТИЧКИ СИСТЕМИ И КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА НОРМА)

I

УВОД

ФОНЕТИКА

МОРФОЛОГИЈА

ТРЕЋЕ ИЗДАЊЕ

Научна књига

БЕОГРАД 1975.

Реч унапред

У овој се књизи излаже граматичко учење о савременом српскохрватском књижевном језику, приказују се процеси и појави у овоме језику и даје се његова граматичка норма — на примерима узетим из српске и хрватске књижевности и културног живота за последњу стотину и неколике десетине година.

Књига је постала од мојих редовних предавања, држаних студентима универзитета. И овима ће служити као уџбеник. Али је она прилагођена општој употреби, којој је такође намењена. Што је с овим другим циљем стилски подешавана, што су неке ствари у њој каткад до извесне мере упрошћаване, тиме она, по нашем мишљењу, неће изгубити као уџбеник јер смо се трудили да то упрошћавање нигде не иде на уштрб научних тумачења појава. С ове тачке гледишта њен ће највећи недостатак бити испуштање научног апарата. У тексту се, истина, по потреби, овде-онде узгредно спомињу мишљења појединих наших граматичара и лингвиста, било кад се та мишљења прихватају, било када се нешто супротно износи, или се ма колико друччије објашњење даје; цитирају се гдекад њихова дела или познати наши стручни часописи с мишљењима ових и других језичких стручњака. Али се дела на страним језицима не наводе, из простог разлога што та дела културном и јавном раднику нестручњаку и ширим круговима читалаца, који ће се, надамо се, служити овом књигом, — најчешће нису приступачна. Научним радницима у области језика књига ће служити као приручник, а с научним мишљењима других аутора о појединим проблемима они се на више начина могу упознати. Студенти се пак с научном литературом и овако и онако упознају на предавањима. Не мислимо овим рећи да и студентима и старијим научним радницима на језику ова књига не би добро дошла с потпунијим научним апаратом уз њу. Али ми овде нисмо могли занемарити онај свакако шири круг читалаца, којима је књига такође намењена. Морали смо имати на уму општу употребу њену, па смо у том погледу поступили као што обично поступају и други писци дела овог карактера.

А свакако је већ крајње време да се дâ једна књига ове врсте. И то не треба доказивати. Граматика Ст. Новаковића изишла је пре тачно 70 година. А она се ни онда чак, и поред свега значаја који је, као таква, имала

за граматичко нормирање књижевног језика, није могла сматрати правом нормативном граматиком. Знатно опширнија, а само неколико година млађа, под сам конац XIX века (1899) издата, онда потпуно научно рађена Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика Томе Маретића била је дело од прворазредног значаја, пре свега за уједначавање књижевног језика Срба и Хрвата, којему се све друго у оно време могло подредити, и које је и сам писац ставио изнад свега другог, те тиме врло много задужио наше народе. Али ова велика врлина Маретићеве књиге, која није и једина врлина њена, била је и један недостатак тога дела. Маретић је, пре свега другог, својом књигом хтео привести у дело победу идеја Вука Караџића о књижевном језику и тамо где оне у целини још нису биле прихваћене. И зато је, управо, као узор књижевног узео Вуков језик. Вукова дела с народним умотворинама и дела првог и највећег вуковца Ђуре Даничића за прво издање Маретићеве Граматике били су једини извори из којих је њен писац узео примере да на њима да граматичку норму српскохрватског књижевног језика. На ни у II, за 32 године каснијем издању своје књиге Маретић није много проширио ту основу. Као језичку грађу узео је још по једно дело од свега неколика писца који су писали Вуковим и вуковским језиком. А наш је књижевни језик на крају XIX века, када се појавила Маретићева граматика, у свом развитку већ прилично био отишао напред. Српска и хрватска књижевност су се и дотад биле обогатиле, не само бројем дела, него се у њима свестраније посматрао живот, и то углавном живот савременога човека и савременог друштва, које је, дакако, још онда имало и свој језик знатно богатији и развијенији од Вукова језика. А пита тек да се каже о развитку нашега друштва за ових дањих шездесет и неколико година, о културном напретку наших народа, о напретку саобраћаја, о гигантским техничким изумима и открићима, о индустријализацији и манипулацији рада, који су донели много новога, не само у животу људи него и у књижевном језику, који се ипак, то треба нагласити, није изменио ни у приближној сразмери, већ је у суштини, по граматичкој својој структури, мислимо, остао исти, али је знатно обогатио речник, често променио начин изражавања, добио другачији стил и, свакако, много развијенију синтаксу, а гдекад изменио чак и по који облик. И крајње је време да се, не удаљавајући се од народне основе, на коју га је поставио Вук, књижевни језик, при давању његове норме, узме опакав какав је у време када се даје та норма и систем језика, да се дâ, тј., граматика савременога књижевног језика, који, баш зато што је књижевни, чува и многе елементе врло ретке, или и непознате чак свакодневној употреби, али који тиме нису престали бити елементима књижевног језика.

Ја сам себи поставио задатак да језичку грађу на којој ћу изложити своје одређено граматичко учење о српскохрватском књижевном језику узмем, дакако, и из дела из којих су Маретић, а пре њега Новаковић, па већином и Даничић и други граматичари, узимали примере за своје граматике, али

и из језика познатих српских и хрватских писаца од постанка поменутих граматика до данас, из језика наше науке, из савремене журналистике, па, по потреби, и из разговорног језика. За објашњење процеса и појава и за потврду својих тумачења ја сам узимао примере који су, онакви какви су, потврђени у наведеним изворима. Али за примере који се дају у појединим речима, тј. за примере у фонетици и морфологији, нема никакве потребе наводити и изворе јер се сви примери, или бар највећи број њих, налазе у већини наших извора. Према томе, имена писаца уз примере у I делу даваће се само у посебним, изузетним случајевима, док ће уз примере у синтакси, тј. у II делу Савременог српскохрватског језика, најчешће бити означено и одакле су они узети.

Само граматичко учење о појединим питањима, као и лингвистичка наука у целини, знатно се изменило од времена појаве Даничићевих дела, па и од појаве Маретићеве књиге, не само од првог већ и од другог издања њеног. Наука о језику је далеко, врло далеко пошла напред; ни многа језичка питања не тумаче се више као у Маретићево време. Данас, после појаве бројних студија, расправа и чланака о појединим општејезичким и граматичким проблемима, ми на њих, наравно, другчије гледамо. Ни граматичка норма после њих, дакако, у свим случајевима не може остати иста. А до уверења да граматичку норму у тим случајевима треба мењати долази се после утврђивања несразмерно веће распрострањености извесних језичких момената и појава у односу на оне који су раније узимани за једино исправне — зато наравно што се полазило од других мерила, а гдекад и из необавештености. И једна се оваква књига о савременом књижевном језику мора радити не само с обзиром на досадашњи развитак самог језика него и с обзиром на развој науке о језику уопште. Ми смо покушали да и у томе погледу дамо актуелну књигу, иако, наравно, у њу нисмо могли унети сва научна тумачења која заслужују пажњу. Ми смо, дакако, узели она која се нама чине најприхватљивијим.

За савремени српскохрватски књижевни језик узима се онај језик на коме се у Срба и Хрвата развијала књижевност и култура од времена књижевнојезичке реформе Вука Караџића и илирског покрета до данас, и на коме се оне развијају у наше време. Истина има писаца, нарочито из првих деценија овога развитка, у чијем језику срећемо особина, прво у области речника, затим у синтакси, па и у облицима каткад, које се данас осећају застарелим, или их више никако и нема у употреби. Али је основни граматички склоп, који чине облици речи књижевног језика, утврђен онда најодређеније од Вука Караџића, досада у главном остао исти. Било је, даље, код појединаца, па гдекад и код већег броја писаца, опет у ранијим деценијама развитка данашњег нашега књижевног језика, тенденција нарушавања и те морфолошке системе, као и правописа њена, уношења, дакле, у књижевни језик особина које унеколико одступају од те системе, било је

и борбе између оваквог и онаквог схватања књижевног језика. Иако су Вукове идеје о истински народном карактеру књижевног језика најзад потпуно победиле, српскохрватски књижевни језик није, наравно, ни у прво време био у потпуности без ичега што би противуречило тим идејама. Већ само узимање за углед књижевног језика народних умотворина, што је и сам Вук препоручивао, иако врло драгоцено, било је унеколико у опречности с основним гледиштем да се за књижевни узме језик одређених говора (штокавских говора новијег типа), какав је он у ономе времену био. Народне песме и приповетке стваране су, с једне стране, знатно раније, а с друге је стране било и народних умотворина насталих у областима говора с друкчијим језичким особинама. Томе је до извесне мере чинило сметњу и раније постојање књижевности на једној страни (код Срба) на језику који је био, мада сродан по пореклу, ипак далек од народног језика, тј, тако рећи, народним слојевима, а на другој се страни (код Хрвата) вршио развитак књижевности на народном језику каткада и истог дијалекта, али у ранијим вековима и на другим локалним говорима различитим од штокавских говора који чине ужу основицу књижевног језика. Затим су утицаји са стране, под којима се вршио културни развитак наших народа, давали и друкчије смерове развијању српскохрватског књижевног језика. И мада га није скренуло с главног правца развитка, ипак је то изазивало извесне неједнакости у њему, које су се донекле осећале и пошто је он постао заједнички за целу језичку област Срба и Хрвата. Из свих народних говора улазили су, природно је, и улазе извесни покрајински језички елементи у књижевни језик. Сви се значајнији фактори развитка нашега књижевног језика, наравно, мање или више огледају и на данашњем виду његову. Тамо где је народни језик раније постао књижевним, некадашњи народни, а данас већ из народне употребе ишчезли језички елементи чувају се гдекад по традицији у језику књижевних дела. А у свим се областима српскохрватског језика не чувају равномерно ни туђински језички елементи. Јер нити су све наше области подједнако биле подложне истим туђинским културним утицајима, нити су се наши народи свугда и свагда према тим утицајима подједнако односили. Зато ће, наравно, ради лакшег и потпунијег схватања појединих појава и процеса савременог српскохрватскога књижевног језика, чији систем и граматичку норму дајемо у овој књизи, — бити потребно да претходно дамо преглед карактеристичних особина, распоред и међусобни однос његових дијалеката. Биће потребно да се осврнемо на фазе кроз које је наш књижевни језик прошао у току свог историјског развитка док је постао оваквим какав је данас у општекултурном животу наших народа — посебно у књижевности, одакле су углавном узимани примери на којима се у овој књизи објашњавају језичке чињенице и језички појави.

Иако претежно из писаца XIX и XX века, сви примери језика нису узимани само из њих, већ покаткад и из дневне штампе, па и из свакодневног

говорног језика данашњице. А без обзира на то одакле су, ми гдекад нисмо бележили изворе из којих су поједини примери узимани јер смо сматрали да то свакад није потребно чинити. Тамо где се дају чврсти системи, па их је могуће потврдити сасвим јасним примерима, што је најчешће случај у I делу Савременог српскохрватског језика, ми нисмо означавали одакле смо такве примере узимали. Међутим, у случајевима где има колебања у систему, напоредне употребе више облика у истим функцијама, где има више различних значења и нијанси значења појединих облика — тамо су извори свагда означени, не само да би се примери могли проверити, већ и да би се тачније одредила сразмера већег броја напоредних облика и значења и да би се, у таквим случајевима, несумњивије могла утврдити књижевнојезичка норма. Зато ће, управо, у II књизи бити несразмерно више навођења писаца и дела из којих су дати примери узимани.

М. С.

М. СТЕВАНОВИЋ

ГРАМАТИКА
СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА
ЗА ВИШЕ РАЗРЕДЕ ГИМНАЗИЈЕ

ЧЕТВРТО ИЗДАЊЕ

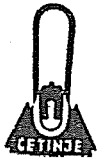

ОБОД
ЦЕТИЊЕ
1962

DEKLARACIJA O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA

Višestoljetna borba jugoslavenskih naroda za nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu kulminirala je revolucionarnim preobražajem u razdoblju od 1941—1945. Tekovine Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije omogućile su svim narodima i narodnostima u Jugoslaviji da uđu u novu fazu njihova povijesnog postojanja. Oslanjajući se na temeljna načela socijalizma o pravu svakog čovjeka da živi slobodan od svake podjarmljenosti i o pravu svakog naroda na potpun suverenitet i neograničenu ravnopravnost sa svim drugim nacionalnim zajednicama, Slovenci, Hrvati, Srbi, Crnogorci i Makedonci formirali su federativni savez, sazdan od 6 socijalističkih republika, kao jamstvo te uzajamne ravnopravnosti, međusobnog bratstva i socijalističke suradnje.

Načelo nacionalnog suvereniteta i potpune ravnopravnosti obuhvaća i pravo svakoga od naših naroda da čuva sve atribute svoga nacionalnog postojanja i da maksimalno razvija ne samo svoju privrednu, nego i kulturnu djelatnost. Među tim atributima odsudno važnu ulogu ima vlastito nacionalno ime jezika kojim se hrvatski narod služi, jer je neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom, bez obzira radi li se o filološkom fenomenu koji u obliku zasebne jezične varijante ili čak u cijelosti pripada i nekom drugom narodu.

Novosadski dogovor opravdano je deklarirao zajedničku lingvističku osnovu srpskog i hrvatskog književnog jezika, ne poričući historijsku, kulturnohistorijsku, nacionalnu i političku istinu o pravu svakoga naroda na vlastiti jezični medij nacionalnog i kulturnog života. Te su tekovine formulirali i ustavni tekstovi, i program Saveza komunista, političkog predvodnika naših naroda u revolucionarnoj borbi.

Ali uprkos jasnoći osnovnih načela, stanovite nepreciznosti u formulacijama omogućavale su da ta načela budu u praksi zaobilažena, iskrivljavana i kršena unutar širih pojava skretanja u realnosti našega društvenog i ekonomskog života. Poznato je u kojim su okolnostima u našoj zemlji oživjele tendencije etatizma, unitarizma, hegemonizma. U vezi s njima pojavila se i koncepcija o potrebi jedinstvenog »državnog jezika«, pri čemu je ta uloga u praksi bila namijenjena srpskom književnom jeziku zbog dominantnog utjecaja administrativnog središta naše državne zajednice. Usprkos VIII kongresu, IV i V plenumu CK SKJ, koji su u našim danima posebno naglasili važnost socijalističkih načela o ravnopravnosti naših naroda pa, prema tome, i njihovih jezika, putem upravnog aparata i sredstava javne i masovne komunikacije (saveznih glasila, Tanjuga, JRTV u zajedničkim emisijama, PTT, željeznicama, tzv. materijala ekonomske i političke literature, filmskih žurnala, raznih administrativnih obrazaca), zatim putem je-

zične prakse u JNA, saveznoj upravi, zakonodavstvu, diplomaciji i političjezika«, tako da se hrvatski književni jezik potiskuje i dovodi u neravnopravan položaj lokalnog narječja.

Osobito važne inicijative privredne i društvene reforme, oslanjajući se na bitna svojstva našeg samoupravnog socijalističkog društva, obvezuju nas da kim organizacijama, faktično se i danas provodi nametanje »državnog na području svoga djelovanja — jezika, književnosti, znanosti i kulture uopće — poduzmemo sve potrebno da se u neposrednoj praksi ostvaruju i ostvare sva izložena načela našeg socijalističkog sustava.

Na toj osnovi potpisane hrvatske kulturne i znanstvene ustanove i organizacije smatraju da je neophodno potrebno:

1) Ustavnim propisom utvrditi jasnu i nedvojbenu jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga.

U tu svrhu treba izmijeniti formulaciju iz Ustava SFRJ, čl. 131, koja bi morala glasiti ovako:

»Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom. U službenom saobraćaju organi federacije obvezno se drže načela ravnopravnosti svih jezika naroda Jugoslavije.«

Adekvatnom formulacijom treba osigurati i prava jezika narodnosti u Jugoslaviji.

Dosadašnja ustavna odredba o »srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom jeziku« svojom nepreciznošću omogućuje da se u praksi ta dva usporedna naziva shvate kao sinonimi, a ne kao temelj za ravnopravnost i hrvatskog i srpskog književnog jezika, jednako među sobom, kao i u odnosu prema jezicima ostalih jugoslavenskih naroda. Takva nejasnoća omogućuje da se u primjeni srpski književni jezik silom stvarnosti nameće kao jedinstven jezik za Srbe i Hrvate. Da je stvarnost zaista takva, dokazuju mnogobrojni primjeri, a među njima kao najnoviji nedavni Zaključci pete skupštine Saveza kompozitora Jugoslavije. Ti su zaključci objavljeni usporedno u srpskoj, slovenskoj, i makedonskoj verziji kao da hrvatskoga književnoga jezika uopće nema ili kao da je istovjetan sa srpskim književnim jezikom.

Potpisane ustanove i organizacije smatraju da u takvim slučajevima hrvatski narod nije zastupan i da je doveden u neravnopravan položaj. Takva se praksa ni u kojem slučaju ne može opravdati inače neospornom znanstvenom činjenicom da hrvatski i srpski književni jezik imaju zajedničku lingvističku osnovu.

2) U skladu s gornjim zahtjevima i objašnjenjima potrebno je osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školstvu, novinarstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad se god radi o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju.

Ovu Deklaraciju podnosimo Saboru SRH, Saveznoj skupštini SFRJ i cjelokupnoj našoj javnosti da se prilikom pripremane promjene Ustava izložena načela nedvosmisleno formuliraju i da se u skladu s time osigura njihova potpuna primjena u našem društvenom životu.

Декларација је преузета из књиге Славка Вукомановића *Jezik društvo nacija*, Београд, 1987, стр. 164-165.

Декларацију су потписали:

- Матица хрватска
- Друштво књижевника хрватске
- ПЕН-клуб, хрватски центар
- Хрватско филолошко друштво
- Одјел за филологију Југословенске академије знаности и умјетности
- Одјел за суврему књижевност ЈАЗУ
- Институт за језик ЈАЗУ
- Институт за књижевност и театрологију ЈАЗУ
- Катедра за суврември хрватскосрпски језик Филозофског факултета у Задру
- Катедра за суврември хрватскосрпски језик Филозофског факултета у Загребу
- Катедра за повијест хрватског језика и дијалектологију Филозофског факултета у Загребу
- Катедра за старију хрватску књижевност Филозофског факултета у Задру
- Катедра за старију хрватску књижевност Филозофског факултета у Загребу
- Катедра за новију хрватску књижевност Филозофског факултета у Задру
- Катедра за новију хрватску књижевност Филозофског факултета у Загребу
- Институт за лингвистику Филозофског факултета у Загребу
- Институт за науку о књижевности Филозофског факултета у Загребу
- Старославенски институт у Загребу
- Друштво књижевних преводилаца Хрватске

ПРЕДЛОГ ЗА РАЗМИШЉАЊЕ
[групе чланова УКС поводом хрватске језичке декларације]

Група писаца разматрала је „Декларацију о називу и положају хрватског књижевног језика", коју је прогласило Друштво књижевника Хрватске, а коју су претходно усвојиле најзначајније научне и културне институције Хрватске. После свестраног разматрања овог значајног историјског документа група писаца сматра легитимним и неотуђивим правом сваког народа да доноси одлуке о називу и развоју свог сопственог језика.

Група писаца Србије сматра да су институције које су прогласиле „Декларацију о називу и положају хрватског књижевног језика" најмеродавније за питање хрватског књижевног језика и њихову декларацију сматра репрезентативном и мериторном.

Стога група писаца која предлаже ову резолуцију, не улазећи у историјске и научне видове проблема, и имајући у виду чињеницу која произлази из захтева ове декларације, сматра Бечки и Новосадски договор поништеним. Хрватски и српски језик развијаће се у пуној самосталности и равноправности. Група писаца која предлаже декларацију сматра природним да се ово има односити и на све језике народа Југославије, и на све националне азбуке: латиницу, македонску и српску ћирилицу, и правописе.

Група писаца која предлаже резолуцију подноси захтев Скупштини Србије, Удружењу књижевника Србије, па према томе и захтев Савезној скупштини, Скупштини Социјалистичке Републике Србије и Сабору Социјалистике Републике Хрватске да се убудуће доследно и обавезно избаце из званичне употребе називи хрватско-српски и српско-хрватски језици и да се у администрацији федерације, савезним прописима, у дипломатији, законодавству, политичким организацијама, железницама, ПТТ, Танјугу, Лексикографском заводу Југославије, Царини, ЈНА, свуда спроводи равноправност свих југословенских језика и азбука.

Поводом тога група писаца која предлаже ову резолуцију захтева да РТБ престане да неовлашћено игра улогу централног југословенског студија, и да у свом локалном програму уведе ћирилицу, а да се у заједничким емисијама РТ Југославије паралелно употребљавају оба писма.

Удружење, односно група која предлаже, сматра да није сувишан ниједан напор и да није велика ниједна цена да равноправност језика и писама наших народа буде увек и доследно поштована.

Група писаца која предлаже резолуцију сматра за своју дужност и право да скрене пажњу на један проблем који у светлости горњих захтева постаје још актуелнији:

Уставом је гарантовано право на самосталан развој националног језика и културе свих наших народа и народности. Афирмација самосталности назива и развоја хрватског и српског језика захтевају да ово право буде уставним прописима обезбеђено и свим Хрватима који живе на територији СР Србије и свим Србима који живе на територији СР Хрватске.

Група писаца захтева да се у Устав СР Србије и СР Хрватске унесу прописи који обезбеђују свим Хрватима и Србима право на школовање на свом језику и писму и по својим националним програмима. Право на употребу свог националног језика и писма у општењу са свим органима власти, право на стварање својих културних друштава, завичајних музеја, издавачких и новинских предузећа, једном речју право на неометано и слободно неговање свих видова своје националне културе.

Иза *Предлога за размишљање* стало је, како се говорило по штампи, „четрдесетак српских писаца" чланова Удружења књижевника Србије, међу којима су били и неки веома озбиљни стваоци. Многи су повлачили „потписе" под притиском „политичких форума", али се нисам бавио посебним истраживањем тог феномена, нити бих, утврђујући ко је повукао потпис, а ко не, хтео позлеђивати старе ране. Чак ни бенигност наслова тог документа није помогла (за њега је у *Борби* од 3. априла те године, 1967, након извештаја о састанку више од 100 београдских писаца чланова СКЈ, — речено да се у коментарима спомиње као „шовинистички испад"), нити је он произвео каквог ефекта у језичкој политици у Србији. Када сам текст Предлога (крајем 1971) затражио од Драгана Јеремића, којег сам добро упознао у време мог „уласка у српско-хрватску (социо)лингвистичку арену" преко *Књижевних новина*, које је он уређивао, није ми га могао дати, нити је знао да ли је икада објављен. Тек почетком 1980. године нашао сам га у загребачкој *Борби* — у магацину Народне библиотеке Србије. У том тексту нема ничег националистичког, а камоли шовинистичког, нити су га, вероватно, читали они који су лепили такве етикете. Разуме се, он је био „брзоплет" и „недомишљен" (да није такав, нашла би се *управа* барем једне културно-научне установе или организације, или већи број њих, да га лукавије срочи, да се исто каже, али у виду упозорења на консеквенце). Партијским форумима пружила се лепа прилика да успоставе уобичајени *паритет* између „усташа" н „четника", који „увек играју у истом колу". „Четници" су, међутим, прешли у илегалу или су отишли у иностранство, а „усташе" су, не прекидајући сарадњу са својим иностранством, обезбедиле да Декларација постане уставна одредба.

(Текст *Предлога* и његов коментар преузети су из књиге Бранислава Брборића *О језичком расколу*, Београд – Нови Сад 2000:16-17).

САОПШТЕЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ О ПИТАЊИМА ОКО ИЗРАДЕ РЕЧНИКА СРПСКОХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Наша јавност већ је обавештена, у извештајима са последње скупштине Матице хрватске, да је Матица хрватска одустала од даље израде заједничког речника српскохрватског књижевног језика, о чијем је настављању био постигнут договор на састанку представника двеју Матица 4. и 5. јануара 1969. г. у Загребу, и определила се за израду посебног речника „хрватског књижевног језика". С обзиром на такву одлуку Матице хрватске и на то да су околности у којима је дошло до тога прекида у јавности представљене једнострано, Матица српска објављује основне податке о томе, што је досад избегавала у нади да ће Матица хрватска преиспитати свој став и приступити договореном продужавању рада на овом изванредно значајном делу.

I

У разговорима 4—5. јануара 1969. г. у Загребу, како је тачно констатовано у заједничком саопштењу, „тема састанка била је расправа о двема објављеним књигама Речника српскохрватског књижевног језика и о томе како наставити рад на том делу". При томе су, тачку по тачку, расправљани настали проблеми и доношени и формулисани закључци о даљем раду, који су — као и цео ток седнице — садржани у аутентичном записнику рађеном на основу стенограма и магнетофонског снимка (овај записник је у Матици српској и умножен, како би се могао ставити на увид свим заинтересованим). Такође је једнодушно утврђен текст заједничког саопштења, у коме је истакнуто да начелну основу споразума о даљем раду представљају Новосадски договор, резултати науке и остварена равноправност језика и културе наших народа, а посебно је истакнута потреба да Речник прикаже стварно стање двеју ва-

ријаната српскохрватског књижевног језика. На крају је изабрана и заједничка комисија која ће стилизовати закључке разговора.

II

Кад се комисија за стилизацију закључака у договорено време (6. фебруара 1969) састала, представници Матице хрватске поднели су једну већ готову верзију закључака (у међувремену израђену у Матици хрватској), која — поред других одступања од заједнички утврђених формулација — битно друкчије формулише начелну основу споразума. Она потпуно мимоилази Новосадски договор и његове демократске, непролазне и увек актуелне ставове о јединству језика, равноправности азбука и наречја и праву грађана на слободан избор изражајних средстава на целој територији српскохрватског језика. Уместо тога начелна основа своди се на формулацију „да хрватскосрпски односно српскохрватски књижевни језик има двије равноправне варијанте: једну каква се употребљава у хрватској књижевности, а другу каква се употребљава у српској књижевности".

Ту су верзију представници Матице хрватске у комисији за стилизацију предложили као заједничке закључке, али је — на инсистирање представника Матице српске — стилизација сачињена на основу аутентичних заједнички утврђених формулација, које су узете из записника са разговора у Загребу. Ту стилизацију су потписали чланови комисије и с једне и с друге стране (в. прилог бр. 1).

Верзија израђена у Матици хрватској објављена је у посебном издању загребачке „Критике" (упоређења ради доносимо и њен текст у прилогу бр. 2).

III

У преписци двеју Матица која је потом уследила (писма МС од 7. марта 1969. и МХ од 11. и 12. марта 1969) Матица српска је обавестила Матицу хрватску да је Извршни одбор МС усвојио закључке седнице у Загребу, у стилизацији коју је утврдила заједничка комисија.

Матица хрватска је, напротив, обавестила да „Управни одбор није одобрио стилизацију закључака какову је поднијела Комисија у саставу мр М. Чанадановић, проф. др И. Франгеш, проф. др Љ. Јонке и др М. Пешикан донешену у Београду 6. II 1969", образлажући да у њој „темељни смисао загребачког састанка није дошао до изра-

жаја", да „питање права двију варијаната хрватскосрпскога књижевног језика... није у предложеној стилизацији ни довољно истакнуто ни објашњено, тако да остају могућности различитих тумачења" — итд. У писму се инсистира на верзији закључака сачињеној у Матици хрватској: „Шаљемо стога Управном одбору Матице српске текст да га размотри и прихвати, како бисмо наша заједничка настојања могли успјешно привести крају".

У одговору је 24. јуна 1969. Матица српска истакла да је поновно упоређење текстова са стенографским (одн. магнетофонским) записником потврдило „да је стилизација заједничке комисије сасвим аутентична и да тачно одговара нашем договору, односно саопштењу које је заједнички дато јавности 5. јануара о. г.". Такође је изражено изненађење што у стилизацији коју предлаже УО Матице хрватске „нема помена о Новосадском договору, који је основа рада на Речнику, а такође и наших закључака". Писмо је завршено апелом: „Надамо се да ћете и ви доћи до истог закључка кад упоредите текст са стенограмом, а у интересу је нашег рада да се дословно придржавамо онога што заједнички утврдимо".

IV

14. јануара 1970. године УО Матице хрватске обратио се Матици српској писмом (чији су битни ставови објављени у НИН-у 29. новембра 1970, стр. 13, из извештаја на скупштини Матице хрватске), у коме се одговорност за прекид пребацује на Матицу српску, а у закључку се саопштава следеће:

> Након Загребачког састанка појачано уредништво Рјечника хрватскосрпскога књижевног језика нашло се послије прекида Матице српске у немогућој ситуацији: да ради на наставку Рјечника по закљученим и промијењеним критеријима који нису потврђени од Матице. А како уз то постоје и многе тешкоће материјалне природе (питање просторија, питање кредита за издавање даљих књига Рјечника, питање исплате хонорара), уредништву загребачког Рјечника хрватскосрпскога књижевног језика није преостало друго него да поднесе колективну оставку све док се не ријеше та питања која нису у моћи уредништва. Али главни узрок јест у одбијању Матице српске да прихвати закључке Загребачког састанка. Ако останемо на мртвој точки на којој се сада налазимо, латиничко издање Рјечника неће се моћи ни наставити ни довршити.

На ово писмо је Матица српска послала 15. маја 1970. следећи одговор:

Управном одбору Матице хрватске — Загреб

Извршни одбор Матице српске размотрио је на седници одржаној 14. маја 1970. г. ваше писмо од 14. јануара о. г. Са дубоким жаљењем је примљена ваша изјава да су наши „разговори и споразуми" доведени „у кризу с које нема поласка према повољном рјешењу" и да је „на тај начин обезвријеђен Загребачки састанак и онемогућен даљи рад на Рјечнику". То би доиста био тежак губитак за нашу културу, и не само за њу.

Са чуђењем смо примили ваше тврђење о „прекиду Матице српске" и покушај да се ваша промена става представи као наша промена става. Тај је поступак утолико тежи што су у књизи *Хрватски књижевни језик и питање варијаната* (Посебно издање часописа Критика, Загреб 1969) на стр. 175 под насловом „Закључци примљени на Загребачком састанку Матице хрватске, Матице српске и Уредништва Рјечника (Речника) 4. и 5. сијечња 1969." штампани „закључци" који на састанку у Загребу — никад нису примљени. Тиме је читалачка публика доведена у заблуду. Поводом тога потребно је констатовати следеће чињенице.

1. У вашем писму од 14. I и не покушава се порећи факат, утврђен у нашем писму од 24. VI 1969, да у стилизацији заједничке комисије (Љ. Јонке, И. Франгеш, М. Пешикан, М. Чанадановић) која се састала у Београду 6. II 1969. нема ничега што се не би налазило у заједничком саопштењу јавности датом 5. I 1969. у Загребу, или у договорима које су забележили стенографски и магнетофонски записници са састанка у Загребу. Ваше писмо од 14. I потпуно прелази преко ове битне истине.

2. Ваше се писмо такође не осврће на наше питање због чега се у стилизацији коју предлажете изоставља помен о Новосадском договору и о остваренојравноправности наших народа, њихових култура и језика, иако је наше заједничко саопштење од 5. I 1969. садржало експлицитне формулације о томе. Није ли та измена јасан доказ да се у вашем (а не у нашем) ставу у међувремену нешто променило?

3. Ваша изјава да „у предложеном тексту закључака нема ничега о чему нисмо расправљали и закључивали у Загребу" открива једну значајну околност: заиста у закључцима које сте предложили нема ни-

чега о чему се на састанку у Загребу није *расправљало*, али то не значи да је све тамо и *прихваћено* и *закључено*. Ваша ревидирана стилизација управо се по томе и разликује од стилизације заједничке комисије од 6. II 1969. што су у њу ушли ставови који на састанку у Загребу нису били примљени, а такође и по томе што су из ње изостављени други ставови који су тамо примљени.

4. Ми се сви слажемо у спознаји постојања варијаната у нашем књижевном језику, али Матица српска не може прихватити круте дуалистичке формулације којима се практично оспорава право грађана да се слободно и неометано служе изражајним средствима нашег заједничког књижевног језика и којима се игнорише комплексна стварност тог језика, на његовом подручју које чине четири републике, са знатном етничком измешаношћу и сложеним укрштањима књижевнојезичких навика и традиција. Карактеристично је да су у погледу варијантне разуђености нашег књижевног језика разни аутори дошли до готово идентичних формулација. Механичко предвајање тог језика, присутно у вашем предлогу прве тачке закључака, не само што није научно оправдано, већ чини неправду двема нашим републикама, као и Хрватима у СР Србији и Србима у СР Хрватској. Колико је ово изванредно важно, види се и по осетљивости с којом је у Босни и Херцеговини и у Црној Гори дочекано договарање двеју Матица у Загребу.

Наша је жеља, међутим, да заједнички започети Речник заједно и довршимо. То нам омогућавају закључци које је стилизовала наша заједничка комисија 6. фебруара 1969. у Београду. Ово би било утолико лакше изводљиво што су тачкама 1—11 тих закључака уклоњени спорови о систему рада и што је обема редакцијама остављена знатна мера слободе самосталног одлучивања о појединостима обраде.

Надамо се да ћете и ви, у духу договора постигнутих на састанку у Загребу, наставити наш заједнички рад на Речнику.

Са другарским поздравом

Председник Матице српске,
Младен Лесковац, с. р.

На ово писмо Матица српска није добила одговор, него је из новинских извештаја сазнала да је Матица хрватска одустала од заједничког речника и определила се за посебни.

V

Матица српска и уређивачки одбор њеног издања Речника и даље су свесни моралне обавезе према својим претплатницима и уопште према нашој култури да рад на овом толико потребном приручнику доведу до краја. Иако је настала ситуација у великој мери отежала, па и успорила израду Речника, рад на ћириличком издању никако није прекидан. Ускоро ће изаћи из штампе и IV књига, а интензивно се ради и на двема преосталим.

При томе ће се Матица и аутори Речника доследно придржавати договорених начела на којима се приступило изради овога дела, укључујући и лојално придржавање обавеза преузетих у Загребу 4—5. јануара 1969. г. Разумљиво је да добра воља, предусретљивост и толеранција, којима се Матица српска увек руководила, не могу и не смеју значити прекорачење оне границе која би представљала дезавуисање принципа Новосадског договора.

Управни одбор Матице српске

(Текст *Саопштења* преузет је из Летописа Матице српске из јануара 1971, књига 407, свеска 1, стр. 1-6).

У *Извештају о раду* Матице српске за 1970. овим поводом је написано: „Као што је познато, Матица хрватска је, на својој Скупштини (22. XI) објавила одлуку да прекине даљи рад на заједничком припремању и објављивању *Речника српскохрватскога (хрватскосрпскога) књижевног језика* и да приступа изради Речника хрватског књижевног језика. Због тога је Управни одбор Матице српске одлучио (24. XII) да објави документацију о узроцима и току размимоилажења, до којег је дошло после објављивања прва два тома *Речника* и договора делегација двеју Матица у Загребу 4. и 5. јануара 1969, као и своју одлуку да „Матица српска и уређивачки одбор њеног издања *Речника* и даље свесни моралне обавезе према својим претплатницима и уопште према нашој култури рад на овом толико потребном приручнику доведу до краја". Ова документација и одлука објављени су у виду Саопштења Матице српске у *Летопису Матице српске,* св. 1. за јануар 1970. (*Рад Матице српске,* 2, Нови Сад 1971, стр. 6).

У *Извештају о раду* Матице српске за 1971. годину стоји само ово: „У протеклој години издата је четврта књига *Речника српскохрватског књижевног језика*, прва са ознаком да излази само у издању Матице српске, после изјаве Матице хрватске о одустајању од даље сарадње у овом послу (16. април 1971). Пета књига је уштампи, а у припреми је и последња, шеста књига. За пету књигу коришћена је грађа добијена од Матице хрватске за слово П". (*Рад Матице српске*, 5/1972, стр. 6).

Дакле, на одлуку Матице хрватске којом ће се до тада „заједнички“ језик Срба и Хрвата, српскохрватски/хрватскосрпски, убудуће представљати као хрватски књижевни језик, Матица српска није рекла да је тај језик био и мора да остане српски. Она није почела да издаје Речник српскога језика, већ је стала иза става да је тај језик, у ствари, сропскохрватски. Тек крајем ове 2007. године очекује се излазак из штампе једнотомног *Речника српског језика* у издању Матице српске.

MATICA HRVATSKA ODRIČE SE NOVOSADSKOG DOGOVORA

IZJAVA

Matica hrvatska prihvatila je godine 1954. Novosadski dogovor, unatoč sumnjama i bojaznima koje su već tada postojale, vjerujući da on može poslužiti kao prilog boljim odnosima među narodima koji su svoje književne jezike izgradili na srodnoj dijalekatskoj podlozi i žive u federativnoj zajednici.

U godinama koje su od tada prošle to se uvjerenje nije potvrdilo. Novosadski se dogovor, naprotiv, pokazao kao neprikladan da se na njemu zasnuju ravnopravni jezični odnosi. Polazeći od uopćene izjave o jezičnom jedinstvu, on je od samoga početka omogućavao samovoljna tumačenja pa i takva koja niječu samobitnost hrvatskog književnog jezika i tobože oslobađaju obaveze da se poštuje njegova prostorna i povijesna cjelovitost. Zbog takvih se tumačenja Novosadski dogovor pretvorio u sredstvo za opravdavanje jezične neravnopravnosti i za nametanje srpskog književnog jezika ekavskog tipa. A gdje i nije bilo takve namjere, Novosadski dogovor se pretvorio u stalni izvor nesporazuma i u zapreku da se naša jezična stvarnost istinski uoči i znanstveno protumači. I u svakodnevnoj primjeni pokazao se kao neprikladan jer se jezična snošljivost može temeljiti samo na uzajamnom poštivanju individualnosti i prirodnih jezičnih prava, a ne na proglašavanju jedinstva pod svaku cijenu koje je često i nijekanje obojih.

Zbog svega toga Matica hrvatska odriče se Novosadskoga dogovora smatrajući ga besperedmetnim i nevažečim jer ga je povijsna zbilja već opovrgla, upravo kao i Bečki dogovor prije njega.

U Zagrebu, 16. travnja 1971.

Upravni odbor
MATICE HRVATSKE

(*Kritika*, broj 17. ožujak-travanj. Zagreb 1971)

KRLEŽA O JEZIKU

U sarajevskom SVIJETU od 5. veljače 1971. objavljen je razgovor s Miroslavom Krležom u kojem je postavljeno i pitanje o jeziku.

ENES ČENGIĆ: U jednoj svojoj izjavi prošle godine vi ste definirali svoj stav prema jeziku: „Hrvatskli ili srpski jezik su jedan jezik, koji su Hrvati oduvek nazivali hrvatskim, a Srbi srpskim". Možete li ovu kratku definiciju i komentirati.

MIROSLAV KRLEŽA: O jeziku biblo bi dobro da se progovori i to konačno i to jedanput zauvijek i to takvim jezikom te bi ga na kraju mogli razumjeti svi naši sveznadari i politički dušebrižnici. O jeziku bi trebalo progovoriti i našim slavnim govornicima koji čitaju svoje govore iz džepa i koji su od te svoje „jezičnojedinstvene" brige sveli naš jezik na trista riječi, osiromašivši ga do nemile bijede. Nije mi jasno što smo se toliko uskokodakali oko jezika, da li je jedan ili nije, kad je stvar jasna kao dva puta dva, samo smo mi po zakonu neke mutne dijalektike pretvorili u kvadraturu lingvističkog kruga.

Otkad pišem, pišem hrvatski, upravo tako što kao svi srpski književnici pišu srpski. I to je jasno. I baš zato, jer je to jasno, bilo bi mudro kad bi se kod predstojeće izmjene Ustava stvar oko jezične zavrzlame vratila u predstanje po ustavnom prijedlogu iz 1946, tako da se taj naš jezik konačno pojavi pod svojim vlastitim jezikom, to jest da bude ono što jeste: hrvatski ili srpski.

(*Kritika*, Broj 17, ožujak-travanj. Zagreb 1971)

НАПОМЕНЕ ПРИРЕЂИВАЧА:

Новосадски договор о заједничком књижевном језику и правопису Срба и Хрвата (1954) један је од кључних догађаја у односима ова два народа. Мада се овај чин одвио пред очима јавности, данас се о том чину мало зна. Овај зборник, који се објављује поводом његове 60-годишњице, треба да послужи пре свега научној спознаји тога чина.

Документи које доносимо показују да се хрватска страна већ после 13, односно 17. година одрекла Новосадског договора. Српске националне институције, пре свега Матица српска, никад се нису овог Договора одрекле, мада га се ни оне не придржавају.

Договор су, са српске стране, ипак поништиле присталице Покрета за обнову србистике на међународном научном скупу „Српско питање и србистика", који је одржан 23. и 24. новембра 2007. у Новом Саду, у близини места на којем је одржан Новосадски договор. Тај симпозијум се скраћено зове Новосадски скуп.

Овај зборник доноси две врсте докумената: једни се тичу Новосадског скупа, а други се тичу Новосадског договора.

У делу посвећеном Новосадском скупу доносе се *Закључци* који су донети на његовом крају. Закључци су донети у свим варијантама: екавској, ијекавској и икавској, ћирилицом и латиницом, онако како су објављени у трећој свесци Зборника са овога скупа.

Овим *Закључцима* претходе два текста, оба преузета из књиге Бојана Радића која се зове *О Новосадском скупу. Разговори са Петром Милосављевићем* (издавач „Мирослав", Београд). Први текст је најкраћа информација о Новосадском скупу. А други текст је у целини посвећен анализи Новосадског договора. Напомињемо да у поменутој књизи постоје још две такође обимне анализе: једна посвећена бечком „Књижевном договору", а друга посвећена самом Новосадском скупу.

У делу зборника посвећеном Новосадском договору доносе се три групе докмената:

1) у одељку под називом *Анкета о питањима српскохрватског језика и правописа* доносе се сви одговори које је Летопис Матице српске објављивао из броја у број: од броја за септембар 1953. до броја за децембар 1954.

2) у одељку *Новосадски договор* прештампава се цео број Летописа за јануар 1955. посвећен Новосадском договору.

3) У одељку *Документи* прештампавају се најважнији документи који се тичу карактера и судбине Новосадског договора. Документи су преузети из другог зборника са Новосадског скупа и из књиге Бојана Радића *О Новосадском скупу.*

Мимо ових прилога, у зборнику се прештампава а) уводни део *Граматике српског језика* Радомира Алексића и Михаила Стевановића (1946) под насловом *Језик*, б) *Реч унапред* из књиге Михаила Стевановића *Савремени српскохрватски језик*, I (треће издање, 1975) и в) насловна страна Стевановићеве *Граматике српскохрватског језика* (Цетиње 1963).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355.456(497.4) Зборник радова

455(564.1) 1954-2014

О ИДЕНТИТЕТУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА - о
Шездесетогодишњици Новосадског договора
Приредили Петар Милосављевић и Момчило Суботић
Издавач: Матица српска у Дубровнику. - 23,5 cm

Тираж 500. стр. 484.

ISBN 978-88-89980-08-7

а/ Новосадски скуп
б/ Новосадски договор
в/ Документи
COBISS.SR-ID 209535643

Српска/Serbica

Покрет за обнову српске

ванредни број

СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА

– РЕФЕРАТИ И САОПШТЕЊА –

Зборник радова 1

Бачка Паланка – Ваљево 2007.

Српска/Serbica

Покрет за обнову српске

ванредни број

СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА

– ДОКУМЕНТИ И КОМЕНТАРИ –

Зборник радова 2

Бачка Паланка – Ваљево 2007.

Српска/Serbica

Покрет за обнову српске

ванредни број

СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА

– ИЗЛАГАЊА, ЗАКЉУЧЦИ И ПРИЛОЗИ

Зборник радова 3

Бачка Паланка – Ваљево 2007.

Бојан Радић

Разговори са Петром Милосављевићем

О НОВОСАДСКОМ СКУПУ